

سرگماشت نحمدین دوران پنج آیین بزرگ جهانی :
آیین زرتشت ، بودا ، آیین یهود ، مسیح و اسلام

ادیان بزرگی جهان

تحقیق و نوشتن

هاشم رضی

ادیان بزرگ جهان

سرگذشت نخستین دوران پنج آیین بزرگ جهانی :
آیین زرتشت ، بودا ، آیین یهود ، مسیح و اسلام

تألیف

هاشم رضی

سازمان انتشارات برزهر

همه حقوق چاپ برای مؤلف محفوظ است

چاپ پنجم این کتاب در اسفندماه ۱۳۶۰ با
سرمایه سازمان انتشارات فروهر به چاپ رسید.

آیین زرتشت

ش - ۱ ، نگاره‌یی از زرتشت پیامبر باستانی ایران از نقاشی نامعلوم که در تالار نقاشی درسدن Dresden می‌باشد .

د ش - ۲

بارگاه داریوش بزرگ - تالار سلستون تخت جمشید .
 داریوش بزرگ نمونه‌ای از مؤمنان حقیقی زرتشت بود .

[illegible]

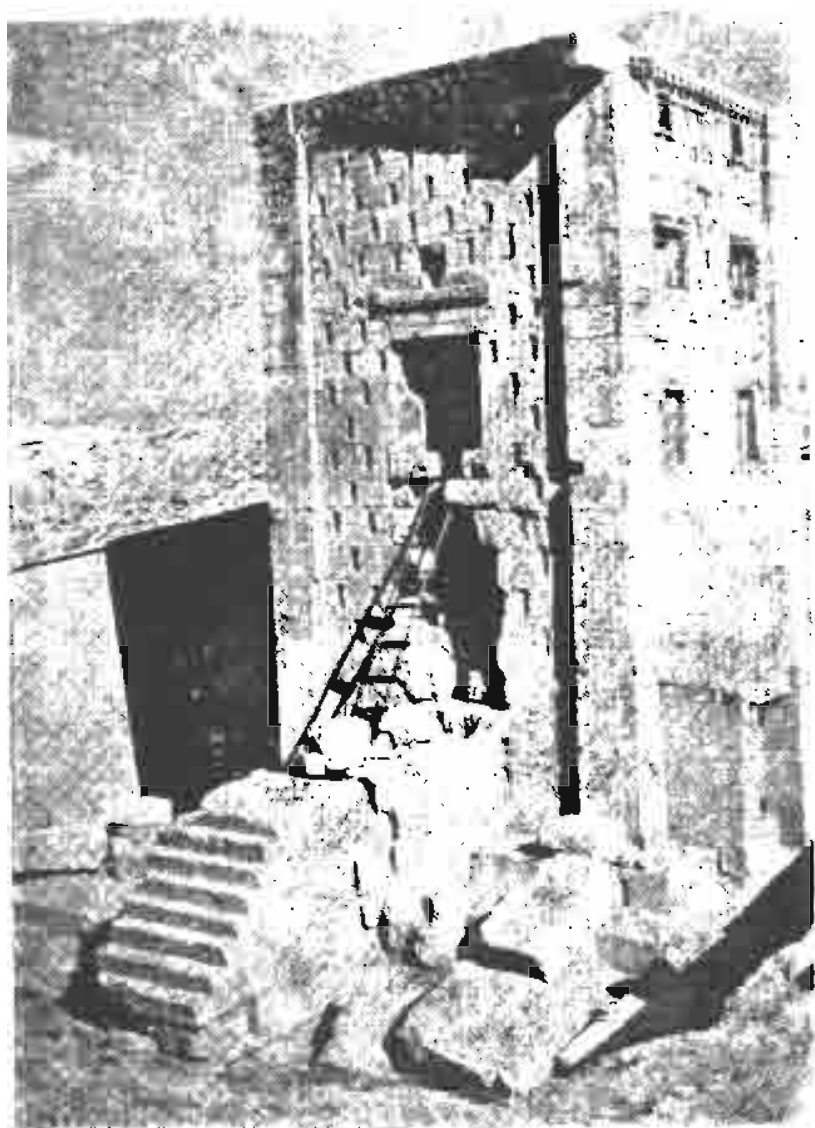
«ش - ۳» نمونه‌یی از یک صفحه از کهن‌ترین نسخه دست‌نویس اوستا که در کوپنهاگ محفوظ است.

«ش - ۴» لوح طلای داریوش کبیر پیدا شده در سال ۱۳۰۴ در همدان که درموزه ایران باستان نگهداری می شود.

ش - ۵» نگاره فروهر بر بالای درگاه سنگی کاخ مرکزی تخت جمشید.

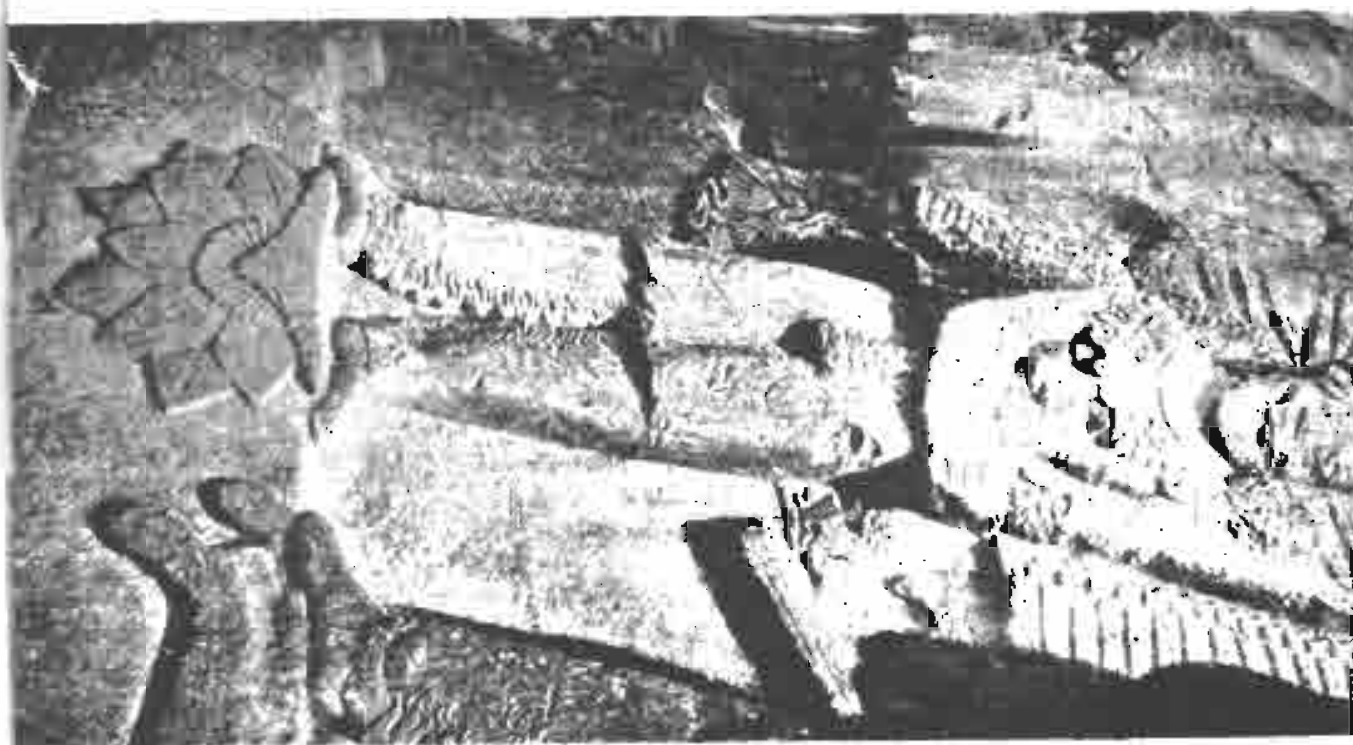

ش - ۶» منظره‌یی از کعبه زرتشت در نقش رستم که شاید آتشگاه و یا عبادتگاهی بوده است.

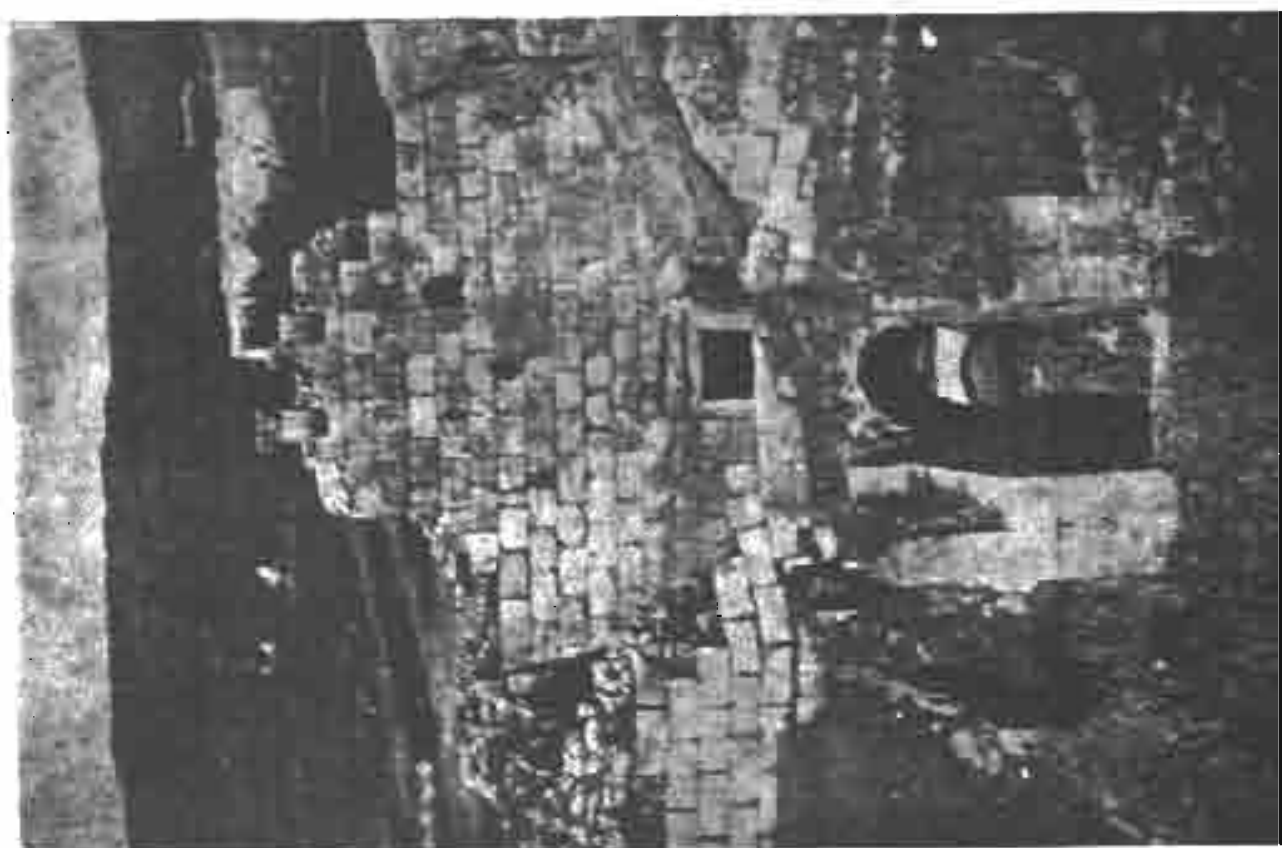
Handwritten text in Pahlavi script, likely a fragment of a larger work. The text is arranged in several lines, with some words written in a larger, more decorative script (possibly a title or a specific term). The ink is dark, and the parchment appears aged.

Handwritten text in Pahlavi script, continuing the fragment. The text is arranged in several lines, with some words written in a larger, more decorative script. The ink is dark, and the parchment appears aged.

«شکل - ۵۷» در عصر ساسانیان نهضتی در ترجمه متون اوستایی به پهلوی در گرفت و قسمت اعظم متون اوستایی به پهلوی ترجمه شد و این نمونه‌ای از ترجمه اوستایی به پهلوی است.

«ش-۸» این نقش برجسته که در تخت بستان وجود دارد ، میترارا نشان می‌دهد -
اما اهل تحقیق مدتهایی این پیکر را از زرتشت و پس از آن از اهورامزدا
می‌دانستند .

«ش-۹» تصویری از بقایای يك معبد مهری در پشاپور نزدیک کازرون که محققان
نظایر آنرا معابد و آتشگاههای زرتشتی معرفی کرده‌اند .

«ش. ۱۱ و ۱۲» میترا ایسم در اروپا با تأثیر از فلسفه و افسانه‌های اروپایی بنیانی یافت و روایاتی بسیار دربارهٔ «مهر» بر مبنای اساطیر یونانی ساخته شد. در این تصویر مبارزهٔ میترا با گاو نر که مقتبس از افسانه‌ی مشهور است حجاری شده.

« ش-۱۱۲ تندیس‌هایی از بودا اغلب با همین شکل و شمایل نقاشی و حجاری شده‌اند و این تندیس‌هاست که حاکی از کمال و درست‌گی، آزادگی و خورسندی می‌باشد.

۱- حوادث پیش از تولد

درباره هر شخصیت باستانی و هر فرد نامی از ادوار کهن، گفت و گو بسیار می شود . محققان به جهت آنکه مدارك و مأخذ کافی و یکدست در باره این کسان وجود ندارد، در تحقیق و نتیجه گیری راههای گونه گونی را پیموده و هر يك، یا هر چند تنی به مقتضای نتایجی که مطابق سلیقه خود اخذ می کنند، آرایبی بیان می دارند. زرتشت از جمله این مردان روزگار باستانی است که درباره اش به اندازه یی گفت و گو و تحقیق و کاوش شده و آرا و نظرات گوناگون، متفاوت و متناقض ابراز شده است که تنها یاد کرد فهرستوار آنها، رساله یی را شامل خواهد شد .

اما اختلافات تنها مبنی بر ابراز اظهارات مختلف در باره زمان و مکان نیست، بلکه برخی از این دانشمندان مطابق با آرای خود اظهار می دارند که زرتشت شخصیتی وهمی بیش نیست و هوسینگ Husing از جمله این کسان است . اما این نغمه یی تازه نیست ، بلکه حتا محققانی وجود تاریخی عیسا و محمد و پیامبرانی دیگر را نیر منکر شده اند که در هر قسمت از آنها یاد شده است . اما انکار شخصیت تاریخی زرتشت مطابق تحقیقات بسیاری از دانشمندان طراز اول ، نظری افراطی و بدون مأخذ

شناخته شده است ، چون امارات و مدارك قابل توجهی در دست است که این نظریه را رد می کند .

هر گاه درباره زندگی و سیرت کسانی چون : عیسا ، موسا ، ابراهیم و حتا قهرمانان اساطیری روایاتی در دست داشته باشیم ، درباره زرتشت چنین روایات مدونی به دست ما نرسیده است . بدون شك مطابق معمول زندگی این مصلح بزرگ اجتماعی یا پیامبر باستانی نیز با داستانها و قصص و موارد شکفت انگیزی آمیخته شده است و برای آگاهی از اشکال مختصر شده اغلب این روایات که زندگی افسانه‌یی پیامبر باستانی ایران زمین را راتشکیل می‌دهد، از آنها با نقل قول‌هایی کم و بیش، افسانه زایش، بالش و میرش پیامبر را می‌آوریم .

آیا امروزه در میان قهرمانان اساطیری و پیامبران، کسی رامی‌توان یافت که داستان زایش‌اش رنگ آسمانی به خود نگرفته باشد ؟ بی‌شك پاسخ منفی است و زرتشت نیز از این گروه جدا و برکنار نیست. در قسمت هایی که خواهد آمد، ملاحظه خواهیم نمود که تصویر زرتشت و سیرت او در گاتاها یا سرودهایش ، تصویر مردی است کاملاً عادی که برانگیخته شده از جانب عقل و خرد است تا اصلاحاتی در منش و کنش مردمان انجام دهد. اما روایات بعدی مطابق معمول از طرف گروه پیروان و مؤمنان رنگ افسانه‌یی گرفته و عناصری از افسانه‌یی گرفته و عناصری از افسانه‌ها و قصص اساطیری بسیار کهن در ضمن این روایات منتسب به پیامبر شده است :

در کتاب دینکرد *Dinkard* که از نوشته‌های دینی پهلوی است ، زایش زرتشت کم و بیش آمده است . اجزایی که لازم بود تا تولد پیامبر

ایرانی را به حصول رساند ، عبارت از سه جزء بود که هر سه منشأ آسمانی داشتند و به ترتیب عبارت بودند از : فرۀ یزدانی ، روان وتن . ایرانیان باستان مردان برجسته و موفق را چون : پادشاهان ، پیامبران و پهرمانان ، دارای فرۀ ایزدی می دانستند . فرۀ ایزدی عبارت بود از چیزی روحانی چون پاره بی نور یا نیرو که گاه نیز به صورت کبوتر و شاهین در می آمد و از طرف خداوند در جسم مردان بر گزیده وارد می شد و موجب موفقیت و پیشرفت شان را فراهم می آورد . هر گاه خداوند نظر از یکی از این برگزیدگان بر می گرفت ، فرۀ ایزدی را از آنان جدا ساخته و آن گاه چون مردم عادی دوچار شکست و حرمان می شدند .

اهورا مزدا چون اراده کرد تا برگزیده بی برای راهنمایی مردمان برانگیزد ، به اندیشه فرۀ وی شد . در سپهر ششمین که مرکز روشنایی یکرانه بود ، فرۀ نخستین وجود داشت ، فرما از آنجا برگرفت و به خورشید منتقل ساخت و به ترتیب از خورشید به ماه و از ماه به ستارگان منتقل شد تا پرورده گشت . آن گاه آن فرۀ ایزدی از ستارگان به آتشگاه خاندان فراهیم Phrahim منتقل گشت . با ورود این عنصر آسمانی ، آتشگاه فراهیم بدون افزودن مواد سوختنی هم چنان بی وسیله می سوخت . در آن هنگام همسر فراهیم آبستن بود و فرۀ ایزدی به او منتقل شد و چون وضع حمل کرد دختری آورد که او را دغدوا Daghdhova نام نهادند . از همان آغاز نشانه های بزرگی از وی آشکار بود و چون به پانزده سالگی رسید بر اثر حمل فرۀ ایزدی چون خورشید در خشان بود و شب هنگام به سان چراغی پر فروغ می درخشید . دیوان و دست نشاندگان اهریمن که از تولد زرتشت آگاهی داشتند و می دانستند که بازایش پیامبر هستی شان به خطر

دوچار می‌شود ، فراهم را وسوسه کردند که دخترش دغدوا با جادوان رابطه و پیوندی برقرار کرده و موجب تباهی‌اش می‌شود : فراهم که از درخشندگی و شکفتی‌های دختر به اندیشه بود ، در دام دیوان گرفتار شد و دختر را به اتهام پیوند با جادوگران از خانه و قبیله بیرون راند.

دغدوا پس از مدتی سرگردانی به قبیله سپیتمان Spitman پناهنده شد. رئیس و سرور آن قبیله که آثار نجات و بزرگی از سیمای آن دختر جوان آشکار دید ، وی را در خانواده به گرمی پذیرفت. بایستی محبت و علاقه‌یی میان پوروشسپ Porushasp پسر آن سرور قبیله با دغدوا ایجاد شده باشد چون با هم عقد زناشویی بستند و بدین سان فرّه ایزدی به خانواده سپیتمان منتقل شد .

جزء دوم روان زرتشت است که اهورامزدا آنرا به سان ایزدان بیافرید . در فلسفه و هم‌چنین مبانی اساطیری آمده است که ارواح پیش از حلول در تن و در آمیختن با جسم ، در آسمانها مأوا دارند، و روان زرتشت نیز پیش از آنکه به این جهان خاکی بیاید، در جهان بالامی زیست. چون هنگام زادن زرتشت فرارسید ، بهمن و اردی بهشت که دو تن از ایزدان والامقام بودند ، ساقه‌یی از گیاه مقدس ههاومه Hauma یا هوم را تهیه کرده و روان زرتشت را در آن قراردادند . پس این دوایزد بزرگ ، آن ساقه را از جایگاه آسمانی‌اش به زمین آورده و روی درختی که دو مرغ در آنجا آشیانه داشتند قراردادند روزی ماری به آشیانه مرغان راه یافت و آن دو پرنده را بلعید، اما ساقه گیاه مقدس هوم به مار حمله کرده و پس از کشتن مار دو مرغ را رهایی بخشید .

آن هنگام ، زمانی بود که پوروشسپ تازه با دغدوا ازدواج کرده و

شبانی پیشه داشت. روزی که به دبال کله در صحرا راه می پیمود، بهمن و اردی بهشت وی را به سوی آن درخت هدایت کردند. پوروشسپ ساقه گیاه هومرا برداشته و در بازگشت به خانه، آنرا به همسرش سپرد تا نگهداری کند و بدین ترتیب روان زرتشت نیز از جایگاه آسمانی اش به زمین منتقل شد.

اینک گاه آن بود تاجزء سوم از اجزای سه گانه زرتشت فراهم شود که تن او بود. فراهم آوردن پیکر به عهده دوایزد دیگر به نامهای امرداد و خرداد محول بود. تن وی از آب و گیاه درست شد. خرداد ایزد آب و امرداد ایزد گیاهان در آسمان کار خود را انجام دادند و آنگاه به ابرها دستور دادند تا مایه اصلی تن را در خود جای داده و با بارش باران آنرا به زمین منتقل کنند. ابرها چنان کردند و مایه تن زرتشت بدین ترتیب در دل گیاه جای گرفت. گیاهان روی زمین رویدند و چون چنین شد پوروشسپ بارانمایی خرداد و امرداد شش گاو خود را برای چرا به صحرا برد. گاوان از گیاهی که حامل مایه تن زرتشت بود خوردند و پستانهایشان پر از شیر شد. دغدوا شیر گاوان را دوشید و پوروشسپ شاخه مقدس هومرا که خشک شده بود ساییده و داخل شیر کرد و هر دو از آن خوردند. بدین گونه دغدوا که فرزند ایزد زرتشت را در خود داشت، روان و مایه تن او را نیز در وجود خود کرد آورد و اندکی نگذشت که زرتشت متولد شد.

در فصل نوزدهم از کتاب وندیداد *Vandidad* نیز اشاراتی به تولد زرتشت و پیکار او با اهریمن آمده است. اغلب گفت و گوی این فصل از وندیداد، درباره منازعه زرتشت است با دیوان و دروغ پرستان. شکل اصلی این داستان را در گاتاها که سرودهای زرتشت است به روشنی در

صورت بی‌پیرایه و به افسانه نیامیخته‌اش ملاحظه خواهیم کرد .

اهریمن ، دیو دیوان درصدد برمی‌آید تا زرتشت را که مبلغ راستی و نیکی است از میان بردارد . برای این منظور دیو دروچ را مأمور معدوم ساختن پیامبر می‌کند . دیو دروچ که به نام بوییتی Buiti نامیده می‌شود به حمله پرداخت . اما زرتشت در مقابل وی مقاومت کرد و گفت من پراکننده دوستی، راستی و درستی هستم، من آیین راستی و پیروزی را تبلیغ می‌کنم و اهورا مزدا مرا یاری می‌دهد . چون بوییتی کاری از پیش نبرد، نزد اهریمن رفته گفت من از معدوم ساختن زرتشت پیروز گر ناتوانم . پس اهریمن دیوان بسیاری گرد آورده و در انجام کار زشت خود جهد می‌ورزد . وعده‌هایی و وعیدهایی به زرتشت می‌دهد اما مظهر راستی و نیکی اغوا و فریفته نمی‌گردد. در فصل ۵۶ از مینو خرد ، بندهای ۲۵ - ۲۴ - آمده است که اهریمن می‌گوید هر گاه مزدا را انکار کنی و از پراکندن آیین دست فرو داری، مدت يك هزار سال سلطنت و سروری زمین از آن تو باشد . اما زرتشت اعلام می‌کند که تا واپسین نفس در تبلیغ آیین و مبارزه بابدی و شریاداری می‌کند .

اهریمن سوال می‌کند که آیا با کدام سلاح‌ها و جنگ افزارهایی به مقابله زشتی‌ها و بدیها و مخلوقات تباه کننده من خواهی آمد؟ - و زرتشت پاسخ می‌دهد چه جنگ افزار جز از نیکی، راستی و آیین مزدایی وجود دارد؟ - با این سلاح‌ها است که زشتی ، بدی ، ویرانی و دیوان را نابود می‌سازم. آنگاه زرتشت از اهورا مزدا یاری می‌طلبد و راه می‌جوید که چگونه آیین را گسترده جهان سازد و دروغ پرستان را مغلوب کند. مزدا راه ستایش نیکی را به وی می‌آموزد. لازم به تذکر است که تمام استعارات

و کنایاتی که در قالب دیوان و اهریمنان و ارواح شر و خبیث بیان شده و جلوه یافته‌اند، جز دروغ پرستان و معاندان زرتشت و مخالفان اصلاحات او نیستند و بسا اوقات این منظور با صراحت بیان شده است، اما در پایان فصل نوزدهم، به زایش زرتشت اشاره می‌شود.

۴- از زایش تا برانگیخته شدن

چون زرتشت در خانه پوروشسپ تولد یافت، اهریمنان و دیوان همه در ورطه هلاکت واقع شدند. زشت کاران و پراکنندگان دروغ و نابکاران همه در یغوله‌ها پنهان شدند و چنین فریاد برآوردند: اینک زرتشت پیک راستی و نیکی زاده شده است، چگونه خواهیم توانست وی را بر انداختن چون او حامل راستی و نیکویی است و این‌ها سلاح‌هایی هستند که ما را تباہ خواهند کرد.

مطابق روایات چون متولد شد، چنان خندید که حاضران صدایش را شنیدند. پشت سرش برجسته بود و چون دست بر آنجا می‌نهادند می‌تپید و همگان بزرگی و فرو شکوهش را ستودند و گفتند که آینده‌ی درخشان و پیشانی بلند دارد. چون پای بدین جهان نهاد، دوراژان Duragan دیو و افسونگر بزرگ ساخت تاریکی و ظلمت فرا گرفت و از هراس به خود لرزید، چون دریافت این پیامبری است که جادو و افسون و دروغ را از بنیان بر خواهد افکند و جمله جادوان و بدکاران را از خطه زمین بر خواهد انداخت. پس به چاره‌جویی اندر شد. یاران و جادوان را فرا خواند و انجمنی ساخت و آنان را هشدار داد، و سمن را برگزید تا کل زرتشت را به سازند و فروغش را پیش از آنکه تابش کند خاموش سازند. یاران آن دیو بزرگ به خانه‌ی که کودک در آن متولد شده بود رفتند و آتشی بسیار

برافروختند. مدتی سپری گشت و چون مادرش فرا رسید، سراسیمه شد که کودک سوخته است، اما وی را میان آتش به بازی سرگرم یافتند و آن آتش عظیم چون آتشی که بر ابراهیم پیامبر سامی سرد شده بود، بر زرتشت مصلح بزرگ آریایی نیز بی گزند مانده بود.

دورازان آن افسونکار بدنهاد و کژآهنک و بدخیم چون از این رهگذر سودی نبرد بر آن شد تا کودک را در گذرگاه خیل عظیمی از احشام قرار دهد تا جان بسپارد، و این امر واقع شد، اما نخستین گاوی که به زرتشت رسید ایستاد و برای کودک جان پناهی ساخت تا دیگر گاوآن بر گذشتند و کودک سالم ماند. جادوگر بزرگ این بار که نیز ناامید شده بود حیلۀ بی دیگر اندیشید و برای این نیرنگ سه شبانه روز به تفکر پرداخت و سرانجام تصمیم گرفت که کودک را نزد گرگان درنده رها سازد. اما چون گرگان به نزدیک کودک رسیدند، هم چون گرگانی که به رومولوس Romulus پی گزندی کردند، به زرتشت آسیبی نرسانیدند. در این هنگام چون کودک را گرسنگی فرا گرفته بود، دوبر پدید شدند و به لانه گرگها اندر رفته و طفل را از شیر خود شکم سیر ساختند و مطابق روایات دوفرشته بودند که به شکل بز درآمده بودند.

از این نوع افسانهها درباره جملة مردان بزرگ اعصار پیشین وجود داشته و درباره زرتشت نیز بسیار است. روایات چنین است که از هفت سالگی تا پانزده سالگی زرتشت نزد خردمند و مقدس بزرگ زمان بدنام برزین به فرا گرفتن اصول مذهبی و روش کشاورزی و شفای بیماران پرداخت و چون در قوم خود از تحصیل باز آمده وارد شد، در جرگه مردان بالغ پذیره شدندش و کمر آویزی را که نشان این مقام بود به کمرش بستند.

سالی چند نگذشت که تورانیان به ایران زمین تاختند . زرتشت جوان نیز برای دفاع از میهن، جنگ افزار بر گرفت و به نبرد رفت. این پیکار مدت‌هایی طول کشید. برابردید گانش چه بسیار کسان که از زخم سلاح‌های برنده و جان‌ستان به دست مرگ می‌رفتند . دروغ و زشتی و کژ آهنگی غالب می‌آمد و مردان هم را می‌کشتند. دلش از این اعمال به‌درد آمد، پس از صف جنگاوران خارج شد و به درمان خستگان و زخم‌دیدگان پرداخت تا به جای مجروح کردن، مرهم نهد و جراحات را التیام بخشد. جنگ به پایان رسید، اما شامت آن باقی ماند. خشک سالی فرا آمد و بیماری بر پیکر آدمیان چیرگی یافت. باز دست از کاری که در آورد گاه پیشه‌ساخته بود فرو نکشید. میان بیماران، بلالزدگان، بی‌خان و مانان می‌گشت و زخم‌های درون و برویشان را مرهم می‌نهاد. زندگی مردم برای او بی‌تفاوت نبود. با بودا این تفاوت را داشت که اخلاق بودایی وجههٔ عملش نجات‌فردی بود، اما زرتشت از همان آغاز به مردم توجه داشت و نمی‌توانست نسبت به رنج‌ها و آلام جسمانی و روحانی مردم بی‌تفاوت بماند. می‌نگریست که چه‌سان دیو پلیدی پیروزی یافته و فرشتهٔ نیکی رخ نمی‌نماید. جهان را عرصه و آورد گاه دروغ و راستی، نیکی و زشتی و نور و ظلمت می‌دید. به تفکر اندر می‌شد و می‌اندیشید که بر پلیدی و زشتی چگونه بایستی پیروز شد.

جنگ تمام شد و اثرات شوم آن نیز کم کم محو گشت و زرتشت پس از مدتی دوری از زاد گاه و کسانش، در حالی که هستهٔ اساسی تفکر و اندیشه‌اش نقش می‌یافت، به میان خانواده باز گشت. بیشتر متفکر بود و تلاش می‌کرد تا راهی شایسته برای زندگی آدمیان که این گونه بهیمانه

زیست می کنند پیدا نماید. خاندانش بر آن شدند تا اندرزش دهند. پدر فرمانش داد تا به کشت و زرع پردازد و زمینی فراهم آورد تا محشمانه زندگی کند، آنگاه زن بستاند و تشکیل خانواده دهد. زرتشت نصایح مشفقانه پدر را پذیرفت و دختری زیبا روی را از قوم خود تزویج کرد. میان مردم و خانواده زندگی می کرد، اما اندیشه اش به اموری بس بزرگتر و انسانی تر مشغول بود. جنگ و گردش میان رنج دیدگان، نگرش بدخیمی مردمان و زشتی های فراوان و آوای مجروحان در دلس شور می انداخت کم کم احساس می کرد که برای کارهایی بس بزرگتر پدید آمده است تا زندگی عادی و معمولی. اندیشه اش آن بود تاراهی بیابد که رنج را تخفیف دهد. مردمان را به جای انهدام و ویرانی به سازندگی و آبادانی و زیبایی ترغیب سازد. زشتی و پلیدی را فرو افکند و راستی و درستی و نیکی را رایج کند. نیازمند بدان بود تا در فراغت بیندیشد تا مگر راه رستگاری مردمان را بیابد. پس هم چون بودا، یوگا Yuga، ماهویدا Mahavira و فرزانه گانی دیگر از مردم روی گرداند تا در گوشه یی خلوت گزیند و به تفکر پردازد. هم چون باج ناول کیا Yajnavalkya به همسرش گفت: بر آنم تا گوشه گزینم و مدت زمانی درباره نیکی و زشتی اندیشه کنم، باشد تا سرچشمه شوربختی انسانها را بیابم، آن را به خشکانم و مردمان را به سعادت رهنمون شوم. همسرش وی را گفت که دست از این اندیشه بدار و به کارزندگی پرداز. اما راه راستین زندگی جز این نبود. نیرویی وی را برمی انگیخت و شوق تفکر برای اصلاح امور داشت. خانومان را رها کرد و در کوه سیلان اتزوا گزید. بر آن عزم داشت تا آنقدر در آنجا به تفکر پردازد تا راه رستگاری و نجات را بیابد. در این هنگام بیست سال داشت و مدت

ده سال به تفکر و اندیشه پرداخت. جز غذایی اندک صرف نمی کرد، کمتر می خوابید و بیشتر می اندیشید. خوراکش پنیر بود و میوه ها و ساقه های نباتی. اهریمن و دست نشانده گانش چه بسیار به اغوای وی پرداختند، اما همواره با عزمی سخت و نیرویی استوار آنان را از خود می راند. مطابق یکی از روایات اهریمن بد کردار در حالی که وی غرقه در اندیشه بود سینه اش را شکافت و اندرون وی را با سرب گداخته انباشته کرد، اما زرتشت دم بر نیاورد و به کار خود ادامه داد. سرانجام مدت ده سال گذشت و اهورامزدا کتاب اوستا را به اوسپرد در چنین هنگامی: آبجویها ایستاد، مردمان دست از کار بازداشتند، حیوانات خوراک را تعطیل کردند و همگان در انتظار تبلیغ آیین ماندند. اهورامزدا به وی وحی فرستاد که: در روز نخستین که مردمان خلقت نیافته بودند، فروهر نیکان آسمان را به دوش های خود حمل می کردند، اما تحمل آنرا نداشتند و فروهر توبه به تنهایی نمی از آسمان را حمل می کرد و من تو را از همه امشاسپندان و ایزدان بهتر آفریدم و گرامی تر می دارم.

اما دوران ده ساله انزوا و تفکر به آسانی سپری نشد. روزان و شبان، ماه ها و سال ها به تفکر پرداخت. درباره تعالیم استادش برزین اندیشه کرد، به رویدادهای جنگ فکر کرد و در بسیاری از مطالب به غور پرداخت، اما حاصلی نمی یافت و راهی فرا ذهن نمی آمد. زمانی بر آن شد تا مداومت نموده و به خانه و خانواده باز گردد، اما روزی هنگامی که بر فراز کوه به آسمان نظر دوخته و غروب خورشید را می نگریست، ناگهان به حقیقت و اصلی بزرگ آگاهی یافت و جانش آکنده از شادی و لبریز از سرور و بهجت شد. او دریافت که همان سان که زمان از روز و شب و تاریکی و روشنایی

آمیخته شده است و روز را هیچ گاه پایانی نیست و شب را انجامی نه، در کیتی هم چنین زشتی هست و زیبایی وجود دارد، بدی هست و خوبی هست. اندیشید همان گونه که روز را همواره روشنی هست و تاریکی در آن راه ندارد و شب را همواره ظلمت است و به روشنی نمی رسد، نیکی نیز پیوسته نیک است و زشتی همواره زشت. بودا نیز چون به مقام بودایی رسید نخستین اندیشه اش این بود: از نیکی است که نیکی پدید می آید و از زشتی جز زشتی چیزی حاصل نمی شود. از این ره گذر زرتشت دریافت که دیگر بد کنشان و بدخویان نمی توانند با توسل به خدای بزرگ که مظهر نیکی است بدی را به پرا کنند و یا از اهریمنان و دیوان خواستار خوبی شوند. زرتشت دریافت که بر جهان دو نیرو حکومت می کنند، یکی مثبت و خیر و نیکو و دیگری منفی و زشت، که این يك را Spanta Mainyu سپنتا مینو و آن دیگری را انگره مینو Angra Mainyu نامید که همان اهریمن است. اما هنوز این آغازی بود برای تفکرات بعدی و می اندیشید که چرا این دو نیرو در جهان پدید آمده اند و مردمان چه بایستی پیشه سازند تا از رنج و زشتی برهند، و راه رستگاری چیست و کدام است؟ زمان هایی بسیار نیز به این اندیشه بود و دریافت هایی بسیار می کرد. سرانجام زمان دعوت فرا رسید و از کوه به زیر آمد و میان مردم رفت. نهی چه Nietzsche، آن فیلسوف عالی مقام و آن شاعر ارجمند این صحنه را، یعنی فرود آمدن از کوه و آغاز رسالت را چه خوش سروده است. پس از ده سال انزوا در غاری واقع در کوهستان، چون به دانش رسید، خطاب به خورشید گفت:

ای اختر بزرگ! اگر بر آن ها که نور نثار می کنی، نمی تابیدی، خوش بختی تو کجا می بود؟-

ده سال است که تو اوج گرفته و برغار من تابیده‌یی - اگر به خاطر من و عقاب من و عمار من نبود، تو تاکنون از نور خود و از این کوره راه به تنگ آمده بودی .

ولی هر بامداد ما انتظار قدم تو را داشتیم و از نور تو تا آخرین حد استفاده نموده و بر تو درود می‌فرستادیم .

فنان که من از دانش خویش به تنگ آمده‌ام، و چون زنبور عسل که بیش از حد عسل گرد آورده باشد نیازمند آنم که دست‌هایی به‌سویم دراز شود تا قسمتی از آن را بر آنان نثار کنم.

من آن‌چه گرد آورده‌ام ، با رغبت تقدیم و تقسیم خواهم نمود ...

باری زرتشت به میان مردمان باز گشت . در آن زمان دور و کم، در ایران زمین دو گروه مردم زندگی می‌کردند. دسته‌یی به‌زندگی شهری پرداخته و به‌زراعت و پرورش ستوران و احشام رغبت داشتند، زرتشت از این گروه بود. اینان طبیعت را تقدیس می‌کردند؛ ماه و خورشید را، زمین و باران را ، و آتش آن عنصر والا را، و آب یا سرچشمه‌زندگی را -، اینان خانواده را محترم می‌داشتند و از بسیاری عادات دوران صحرا گردی و بیابانگردی و چادرنشینی دست‌شسته بودند. اما دسته دیگر راحت‌و آسایش خود را در همان روش پیشین جست‌وجو می‌کردند . چادر نشین بودند و صحرا کرد. ستوران و احشام را بسیار برای خدایان قربانی می‌کردند . خدایان فراوان قدیم، یا گروه دیوان را پرستش می‌کردند و به‌چپاول و غارت اموال دیگران می‌پرداختند و زرتشت این گروه را پیروان دروغ و راه ناراستی می‌خواند. اما همواره دعوت‌شان می‌کند تا در صف راستان وارد شوند .

۳- از برانگیخته شدن تامرک

در آن هنگام شکل قدیم آیین آریایی ، بافدیه دادن ، قربانی ، مراسم باده گساری مقدس و پرستش خدایان بسیار، درسرزمینی که زرتشت در آن برانگیخته شده بود رواج داشت . شهرنشینان و زارعان در اقلیت بودند و چون زرتشت به سوی مردمان فرارفته و به راه راست ، پرستش مزدا خدای یگانه و ترك آداب، عادات و رسوم پیشین دعوتشان کرد، سخنانش در جمع کارگر واقع نشد. می توانیم گمان بریم که تنهاتنی چند از افراد خاندانش به آیین او درآمدند ، اما مطابق روایات ، نخستین پیرو صدیق و وفادارش مدیوماه پسر عمویش بود که مدت ده سال تنها یاور زرتشت به شمار می رفت . در قسمت های بعدی جزو یاران پیامبر ، ازوی سخن خواهیم گفت .

در این جا به هیچ روی بحث و تحقیقی وسیع در این موضوع نیست که زرتشت از شرق یا غرب ایران بوده است، بلکه تنها برای گفتوگو، قول اکثر محققان را به کار می بریم. در غرب ایران متولد شد و تا آنگاهی که احساس کرد اجرا کننده رسالتی است، به آرامی روزگار می گذرانید چون آغاز رسالت کرد ، متنفذان، روحانیان و نجبا که وی را مبتدع و رافضی می شمردند ، انجمن کرده و به تبعیدش حکم کردند. البته تفاوت میان آیین بوداو زرتشت در این جا تا حدودی روشن می شود. زرتشت بر آن بود تا در تأسیسات موجود اجتماع تغییر و تبدیلاتی ایجاد کند. برخی از محققان در اصلاحات اجتماعی وی شاید مبالغه کرده باشند، اما به هر حال

پیامبر رسالت خود را در آن می‌دانست که بسیاری از قیودی که انسانها را در بند نگاه می‌داشت بگسلد. اساس خرافات و آیین قدیم را برافکنده و انسانها را از قید ظلم و تعدی جابران که نجبا و روحانیان بودند، آزاد کند. زرتشت با روشنی و وضوح اراده آدمی را می‌ستود، جبری وجود نداشت که به موجب آن سرنوشت افراد بالاوپایین تعیین شود. اصالت کار و کوشش و فعالیت مطرح بود. شرافت آدمی در آن بود که بنده دیگری و در قید استثمار دیگران نباشد، اندیشه و خرد خود را راهنما قرار دهد نه آنکه تسلیم زور گویی فرادستان شود. هم‌چنین اعلام کرد که آیین قدیم باطل است. خدایان و بتان جز پاره‌سنگ‌ها و تکه چوبهایی بیشتر نیستند و خداوند یگانه اهورامزدا است که به آدمیان نیروی تمیز و تعقل بخشیده تا از روی خرد، نیکی را از بد تمیز داده و در صف نیکان قرار گیرند. باری این افکار موجب آن شد که رؤسا و روحانیان که سودشان در همکاری و حمایت از هم بود انجمن کردند و رأی به تبعید زرتشت دادند. هنوز شاید زود بود تا مردمان به کنه گفته‌هایش پی ببرند. بیدادش کان به بیدادی آموخته شده بودند و بیداد گران کردار خود را بر حق و بدجا می‌دانستند، پس وی چگونه می‌توانست در این گیرودار رسالت خود را به قبولاند. پس به خدای خودش توسل جست :

به کدام خاکی روی آورم، به کجا رفته و پناه جویم؟ - شرفا و پیشوایان
از من کناره جویند و از برزیگران نیز خوشنود نیستم - و نه از پیروان
دروغ که فرمانروایان شهرند - چگونه تو را خوشنود توانم ساخت
ای مزدا ۱.

به هر حال مجبور به مهاجرت بود. ما نمی‌توانیم در صورت قبول

وقوع حادثه تاریخی تبعید و مهاجرت، سنت را درباره اینکه مدت ده سال مدیومه پسرعمویش، تنها پیرو او بود قبول کنیم، چون لازمه تبعید آن بوده که کسانی بهوی پیوسته باشند و اشراف و روحایان از ترس نفوذ و توسعه آیین جدید، او را تبعید کرده باشند.

همچنین با توجه به سرودهای زرتشت آشکار می شود که وی از طبقه زارع بود و است و جزء طبقه عامه مردم محسوب می شده و اینکه در روایات دینکردی پوروشسپ پدرش را از رؤسای قبیله و قوم یاد کرده اند، مبالغه‌ی است از جانب گروه مؤمنان. می گوید که سبب ناکامیابی اش داشتن کله کم و پیروان اندک و کارگران است. این اشارات را در جاهایی دیگر نیز تکرار می کند. شاید یسنای چهلوششم که محرز است از سرودهای وی می باشد به هنگام تبعید سروده شده باشد. از خداوند پرسش می کند:

کی ای مزدا سپیده دم بد آید و بشر به سوی راستی بگراید؟- کی نجات دهنده بزرگ با گفتار پر حکمت خویش به مراد رسد؟- کدآمند کسانی که دهومن [پاک منشی] به یاری آنان آید؟- زهی امیدوارم که آن را نصیب من گردانی ای اهورا ۱.

در این سرود پیامبر انگیزه های مخالفت دیگران را تشریح می کند و در واقع یکی از مؤثرترین سرودهای زرتشت است و در بندهای بعد در باره رئوس آن گفت و گو خواهد شد. باری وی مجبور به مهاجرت شد و با خاندان خود، پدر، مادر، پسران و دختران، عموزاده اش مدیومه و شاید معدودی از پیروان، موطن اش را که در شمال غربی واقع بود رها کرده و به سوی شمال شرقی روان شد. هر گاه برخی از بندهای یسنای پنجامویکم را چنان بشناسیم که در طی سفر سروده شده باشد، هنگام مهاجرت در فصل

زمستان بوده . توفان و بوران در گرفته و برودت هوا به نهایت درجه می رسد
زرتشت بدخانه بی پناه برده و درخواست پناهندگی می کند، اما صاحب آن
مزرعه از پذیرفتن و پناه دادنش امتناع کرده و او را در آن توفان نادیده
می انگارد . پیامبر راه خود را ادامه داده و سرانجام به خطه پادشاهی
گشتاسپ می رسد .

در آن قلمرو بد کاخ شاه رفته و ملاقات با او را خواستار می شود. در
ملاقات از آیین نوین، شیوه راستی و درستی، و خداوند یکتا و نادیدنی
جهان و یهودگی بت پرستی و مراسم سخیف آن سخن می گوید و از گشتاسپ
یا ویشتاسپ Vishtaspe می خواهد تا به آیین وی در آید. گشتاسپ چنین
موضوع مهمی را موکول به آن می کند تا در مجلس بحث و مناظره بی بر
کاهنان فایق آید و پیمان می بندد تا در صورت چیرگی به آیین او در آید.
زرتشت با کاهنان طی چند روز مناظره موفق می شود و گشتاسپ چون هنوز
در تردید بوده جاماسپ Jamaspe وزیر حکیم و خردمندش را امر می کند
تا به عقاید زرتشت رسیدگی کند . جاماسپ خود فریفته اصول اخلاقی و
آیین عالی پیامبر شده و نظر موافق خود را ابراز می کند. گشتاسپ نیز پیمان
شکنی نکرده و آیین تازه را پذیرفت . فرشوشتر Frashoshtra برادر
جاماسپ نیز آیین تازه را قبول کرد و به این شکل ناگهان روش و آیین
زرتشتی عمومیت یافت، چون مردمان همه به متابعت بزرگان آنرا قبول کردند.
اینك روز گار خوشوی شروع می شد . آمالش تحقق می یافت .
مشاهده می کرد که سه اصل: اندیشه نيك، گفتار نيك و كردار نيك اساس
و بنیاد دین مردم شده است. با دختر فرشوشتر به نام هووی Hvov1 ازدواج
کرد. پسران و دخترانش همه پیرو آیین بودند. جاماسپ آن حکیم بزرگ

با دخترش به نام پوروچیستا Pouruchista ازدواج کرد و موقعیت‌اش به حد کافی استوار شد. چنانکه در بندهای بعدی ملاحظه خواهد گشت، برای همه اینان که در صداقت و درستی و نشر و تبلیغ آیین کوشش کردند و خود جز از راه راستی و درستی گامی برنداشتند، درخواست خیر و سعادت می‌کند. اما با گذشت زمان، سرانجام زندگی فرامی‌رسید. هفتاد و هفت سال از عمرش می‌گذشت و گشتاسپ را ازدادن خراج به تورانیان منع نمود روایات فردوسی آزادگی، شهامت و شجاعت‌اش را بیان‌کننده است. چون گشتاسپ از در آزادگی در برابر تورانیان وارد شد، جنگی میان آنان در گرفت. مطابق با روایات داستانی ارجاسپ پادشاه تورانی در دومین حمله خود به بلخ، صدمه و خرابی بسیاری وارد کرد. در این هنگام گشتاسپ در پاستخت نبود و چون ایرانیان هزیمت یافتند، زرتشت در آنشکده نوش آذر، برای پیروزی‌شان دعا می‌کرد. یکی از تورانیان به نام برات رش Brat Rosh از پشت بدوی حمله کرده و پیامبر را می‌کشد. بدین ترتیب طومار زندگانی هفتاد و هفت ساله پیامبر پس از آن همه گرفتاری و کوشش در نور دیده شد.

۴- پیروان و خاندان

در این بندهدف بحث و کاوش، آن است تا پیرامونیان زرتشت را بشناسیم. با خانواده‌اش آشنا شویم و دریابیم که نخستین پیروان او چه کسانی بوده‌اند. چنانکه گفته شد، در آغاز کسانی به زرتشت ایمان آوردند، اما عده این نوایمانان اندک و قليل بوده است. از مدیوما، یا مدیومانگه

Maidyoimangha بیش از هر کسی سخن گفته شده. مدیوماه که تلفظ متأخر همان مدیومانگه می باشد به معنی کسی است که میان ماه، یعنی روز پانزدهم ماه متولد شده است. وی نسبت به زرتشت همان نسبتی را داشت که علی نسبت به محمد دارا بود. پسر عم زرتشت، نخستین گرونده و مبلغ و هواخواه جدی عمش به شمار می رفت. از اینکه وی از خاندان زرتشت بوده گفت و گویی نیست، چون زرتشت وی را در گاتاها از دودمان اسپیتاما Spitama، یعنی تبار خودش خوانده است:

مدیوماه از دودمان سپنتمان پس از آنکه به کنه [آیین] پی برد و شناخت، آن کسی را که از برای جهان دیگر کوشاست همت گماشت تا دیگران را نیز با گاهانده که پیروی آیین مزدا در طی زندگی بهترین چیزهاست.^۱

به موجب روایت بندهش از پتیرسپ دو پسر باقی ماند که یکی پوروشسپ و دیگری اراستی Erasti بودند. پوروشسپ را پسر آمد که همان زرتشت است و اراستی مدیوماه متولد شد. اما روایتی که به موجب آن مدیوماه مدت ده سال یگانه پیروز زرتشت بود در زادسپرم آمده است. در «فروردین یشت» که فرو هرهمه پا کان و مقدسان ستوده شده است آمده: «تقدس و فروهر مدیوماه مقدس پسر اراستی را اینک می ستایم، نخستین کسی که به گفتار و آموزش زرتشت گوش فراداد».^۲ از مدیوماه پسر باقی مانده بود بدنام اش تو Ashastu که وی نیز از نیکان و پیروان آیین بوده است: «فرو هرپاک اش تو پسر مدیوماه را می ستاییم».^۳ مدیوماه از کسانی بود که باز زرتشت تبعید شد و از غرب به شرق رفت.

پس از این کس، باید از گشتاسپ نام برد. البته از خاندان پیامبر

نیز سخن گفته خواهد شد. گشتاسپ پادشاه معاصر زرتشت و حامی و دوستدار آیین راستی است. در اوستا وی ویشتاسپ Vishtaspa خوانده شده به معنی دارنده اسب سرکش و چموش. اشاردی که در گاتاها و اوستا به این پادشاه شده است، موجب قسمت اعظم مناقشاتی است در مورد عصر و زمان ظهور زرتشت. پدر داریوش هخامنشی گشتاسپ است. هنگامی که داریوش به مقام شاهنشاهی رسید، پدرش ویشتاسپ شهربان پارت یا خراسان فعلی بود و در کتیبه‌های هخامنشی به هیچ وجه از وی به عنوان یک شاه یاد نشده است، در حالی که زرتشت در گاتاها به صراحت از او به عنوان شاه بلخ گفت و گو می‌کند. از سویی دیگر داریوش در کتیبه خود، از اجدادش چنین یاد می‌کند: «داریوش پسر ویشتاسپ، پسر آرشام، پسر آریامنه، پسر چیش پیش، پسر هخامنش». اما فهرست اجداد کی گشتاسپ که از پادشاهان کیانی است و در بلخ سلطنت می‌کردند در اوستا و متون پهلوی، و شاهنامه و تواریخ اسلامی چنین آمده: کیکاوس، کیخسرو، کی لهراسپ کی گشتاسپ. پس ملاحظه می‌شود که در سلسله‌النسب هخامنشیان، ویشتاسپ پسر آرشام است، اما ویشتاسپ پادشاه معاصر زرتشت پسر ائوروت اسپه Aurvataspa است که اینک لهراسپ تلفظ می‌شود.

در گاتاها چهار بار از ویشتاسپ یاد کرده شده است. زمانی چنان است که ویشتاسپ ایمان آورده اما هنوز گروه مؤمنان معدوداند و زرتشت برای خود و شاه از درگاه اهورامزدا طلب یاری می‌کند^۱. در جایی دیگر از وی به عنوان یاور آیین و مردی نیک‌سیرت یاد کرده و وی می‌ستاید^۲.

جایی نیز می گوید کی گشتاسپ با آنکه در مقام سلطنت و قدرت است و بر پیروان آیین خود سروری می کند، با این حال آیین راستی را پذیرفته است و آرزوی موفقیت برای خود و او می کند^۱. در این جا توجه به نکته‌ی دیگری نیز ضروری است و آن اینکه با قبول آیین زرتشت از طرف گشتاسپ، دیگران از شاه تبعیت نکرده و بدون شك اشراف و به ویژه روحانیان سخت مقاومت کرده‌اند و انتشار آیین به مرور ایام حاصل شده. در جایی دیگر از شاه و پسرش که از او صریحاً نام نبرده، به عنوان نخستین پیروان یاد می کند:

برای خوشنود ساختن مزدا باید از روی میل در اندیشه و گفتار و کردار درستایش وی کوشا بود. از پی ستایش اوست که کی گشتاسپ و پسر زرتشت سپنتمان راه دین یر حق و فرستاده اهورا را روشن و منبسط می کنند^۲.

گمان آن است که منظور از بزرگ‌ترین پسر زرتشت ایت-واستره Isat Vastra باشد، در قسمت‌های دیگر اوستا نیز از وی به عنوان یاور دین یاد شده است و در سطور بعدی از این پسر مورد توجه زرتشت یاد خواهیم کرد.

دو کس دیگر در گاتاها یاد شده‌اند که از مصاحبان و وزیرای گشتاسپ و برادرانش نیز بوده‌اند به نام‌های جاماسپ Jamaspa و فروشتر Frashaushtra از خاندان هوگو Hvgva. درباره این دو برادر با صفات زیر کی حکیمی، دولتمندی و خردمندی یاد شده است. یسنای پنجاه ویکم شرح و یاد کرد ایمان آوزان به نام است که در انتشار آیین مؤثر واقع شدند. می گوید جاماسپ، آن دولتمند به نام که در نیک نهادی

مشهور است، آیین راستی را قبول کرد، باشد که اهورامزدا یاورش باشد.^۱ در جایی خطاب به جاماسپ می گوید کسی که به آیین راستی گرویده، باید از معاشرت و هم صحبتی دروغ پرستان پرهیز کند.^۲ جاماسپ با دختر زرتشت به نام پوروچیستا ازدواج می کند و شرح این عروسی در یکی از گاتاها آمده است.^۳

فرشوشتر نیز از خاندان نجبا و برادر جاماسپ به آیین نیک گروید و زرتشت با دخترش به نام هووی ازدواج کرد. از یاوران آیین جز این چندتن در گاتاها یاد کرده و نام رفته کسی نیست. اما در یشتها پس از ذکر مدیوماه از شش یاور دیگر دین سخن رفته است و آن قسمت از فروردین یشت آورده خواهد شد:

فروهر پاک دین اسموخوانونت [Asmo Xvanvant] را می ستاییم،
 فروهر پاک دین اشنوخوانونت [Ashno Xvanvant] را می ستاییم،
 فروهر پاک دین گوین [Gavayana] را می ستاییم، فروهر پاک دین
 پرشت گنو [Parshat Gao] را می ستاییم، فروهر پاک دین وهوستی
 [Vohvastī]... را می ستاییم، فروهر پاک دین ایسونت [Isvant]...
 را می ستاییم.^۴

هم چنین در گاتاها جایی از خاندان تورانی فریانه Fryana سخن رفته. گمان می رود که تورانیان که در اوستا از آنان یاد شده قومی ایرانی بوده باشند. اما به هر حال فریان که از امرای این قوم است هر چند هنوز آیین نپذیرفته، لیکن با پیامبر عناد و خصومت نیز نورزیده و زرتشت با اطمینان می گوید که سرانجام آیین نیک را پذیرفته و از رستگاران خواهد شد.^۵ در سایر قسمت های اوستا، جز گاتاها - از یاوران و پیروان

۱- یسنا ۱۸/۵۱ - ۲- یسنا ۹/۴۹ - ۳- یسنا ۴/۵۳، ۳، ۴ - فروردین یشت - بند ۹۶ - ۵- یسنا ۱۲/۴۶

تازه بسیار نام برده و یاد کرد می‌شود، اما در این جا منظور از شرح حال مختصر آن نامی بود که از نخستین پیروان زرتشت شناخته شده‌اند. اما خاندانش نیز به وی وفادار بودند و در این جا از خاندان وی یاد می‌خواهد شد.

آن چه که محرز است دارای برادرانی بوده است، اما وضع و نام و نشان این برادران روشن نیست. هم‌چنین دو یاسه بار ازدواج کرده بوده است. از کسانی که با وی از غرب به شرق مهاجرت کردند، دخترش پوروچیستا Pouruchista است. پیامبر چنانکه در قسمت داستانی زندگیش گذشت، در اوان جوانی از قوم و قبیله خود همسری اختیار کرد. ما نمی‌دانیم که که این همسر جزء مهاجران بوده، یا نه - اما گمان می‌رود که پیش از مهاجرت فوت کرده باشد و یا در مهاجرت شوهرش را همراهی نکرده است. به هر حال پوروچیستا، این دختر فرزانه را در شرق به جاماسپ تزویج نمود. در یسنای پنجاه و سوم شرح این عروسی آمده است که در قسمت دیگری از آن بحث خواهد شد. اما بند سوم از یسنای مذکور حاکی از دو نکته است: نخست آنکه دختر خود را از دودمان هیجتسپ Haechataspa و سپنتمان معرفی می‌کند که معلوم است از قبیله واجداد خودش می‌باشند و نکته دیگر آن که زرتشت را دخترانی دیگر نیز بوده است، چون در همین قسمت وی را جوان‌ترین دختر خود معرفی می‌کند. در یشت‌ها از دو دختر دیگر زرتشت یاد شده است که فرنی Freni و تری‌تی Thriti باشند^۱. با توجه به یشت‌ها متوجه می‌شویم که پیامبر را سه دختر و سه پسر بوده است. یکی از پسران در گاتاها یاد کرده شده است^۲ و هر چند به نام وی اشاره‌ای نشده، اما می‌دانیم که پسر بررگ زرتشت

و از پیروان و مبلغان صدیق پدر بوده است که همان ایست و استر- باشد :
 فروهر پاک دین ایست و استر [Isat Vastra] پسر زرتشت را می ستاییم ،
 فروهر پاک دین اورونت نره [Urvatat Nara] پسر زرتشت را
 می ستاییم ، فروهر پاک دین خورشید چهر [= هوره - چیترا
 Hvare Chitra] پسر زرتشت را می ستاییم ...^۱

به موجب روایت «بند هشت»^۲ این سه پسر هر يك در رأس یکی
 از سه طبقه مردم قرار داشتند . درباره طبقات سه گانه مردم در قسمتی
 دیگر با تفصیل گفت و گو خواهد شد. ایست و استرا - پیشوای روحانیان
 و اورونت نره - بزرگ برزیگران ، و خورشید چهر سپه سالار و رئیس
 سپاهیان محسوب می شد. در قسمتی از یشت ها نیز از سه پسر آینده زرتشت
 سخن رفته است^۳ که مربوط می شود به قسمت های الحاقی و عناصر وارد شده
 در آیین زرتشت درباره مسأله رستاخیز و آخر الزمان که بحث درباره اش
 خارج از موضوع می باشد . از مدیوماه ، پسر عموی پیامبر در سطور
 گذشته گفت و گو شد . همسر زرتشت بعد از مهاجرت ، دختر فروشتر
 بوده است : «فروشتر هو کو - دختر گران بها و عزیزی را به زنی به من
 داد . پادشاه توانا ، مزدا - اهورا وی را برای ایمان پاکش به دولت
 راستی رساناد»^۴ .

این چنین بودند پیروان و خاندان پیامبر که برخی شان در مهاجرت
 با پایمردی و استقامت خداوند خود را پیروی کردند و به شرق آمدند ، و در
 شرق پس از مدتی که در کار تبلیغ بودند ، سرانجام کی گشتاسپ به آیین
 راستی ایمان آورد و راه از برای گسترش و تبلیغ دین بهی گشوده گشت .

۱- فروردین یشت ، بند ۹۳ - ۲- بند هشت - فصل ۳۲ - ۳- فروردین یشت ،

بند ۱۲۸ - ۴- یسنا ۱۷/۵۱

کلیدشناخت درست زرتشت و شخصیت و اساس تعالیم وی تنها در قسمتی از گاتاها که ثابت شده است از سرودهای اوست قرار دارد، در حالی که سایر قسمت‌های اوستا گرانبارند از الحاق عناصری بسیار از مراسم و عادات و رسوم مذهبی و اساطیر و افسانه‌های موجود پیش از زرتشت، و به همین جهت در قسمتی دیگر کوشیده می‌شود تا سیمای پیامبر و تعالیم وی از روی گاتاها ترسیم شود.

۵ - زرتشت و مخالفان او

بدون شك همواره رسم بر این بوده است که ظهور و انتشار آیین‌های تازه، به سادگی و بدون برخورد با عناصر مقاوم صورت نگرفته است. مصداق این موضوع با روشنی و صراحت و اثری در اوستا و به خصوص در قسمت گاتاها آمده است. هرگاه بر آن باشیم تا با کنجکاوی، ساکنان ایران و اقوام اطراف فلات را که باهم روابطی داشتند مورد مطالعه قرار دهیم، و به امور نژادی و نژادشناسی مردم عصر اوستا، برای تعیین هویت رقبای و معاندان مردم اوستایی و آیین زرتشت به پردازیم، مسأله آنقدر پیچیده و دشوار و طولانی خواهد گشت که از حوصله این کتاب بیرون است^۱. اما بهر حال همان گونه که از پیروان نامی یاد شد، شرح مختصری از معاندان و دشمنان پیامبر و آیین‌اش نیز آورده می‌شود. در زمان ظهور زرتشت، آریاها کلاً به دو دسته از نظر گاه مذهبی تقسیم می‌شدند: آریاهای پیرو زرتشت که به کشاورزی و ده‌نشینی و حشم‌داری و تربیت ستوران پرداخته بودند و آریاهای مخالف و معاند که به سبک‌پیشین چادر نشین و بیابانگرد

۱- خواهند گان می‌توانند به کتاب «دین قدیم ایرانی» و «عصر اوستا» برای توضیحات کلی مراجعه کنند.

بوده و بیشتر از راه شکار و غارت اموال دیگران زندگی می کردند. هرگاه بادقت و کنجکاو به چگونگی مسأله نگریسته شود، ملاحظه خواهد شد که این همه زدوخوردها و ستیزه جویی ها، بنیان و اساس اش مذهب نبوده است، بلکه علتی بسیار بزرگ تر و حیاتی تر داشته. دو جناح در تضاد و پیکار بودند برای جانشین کردن روشی اقتصادی در زندگی اجتماعی. پیروان زرتشت و شخص وی می خواستند روش کشاورزی و شهرنشینی را جای گزین شیوه دیرینه، یعنی طریق بیابانگردی و شکارورزی نمایند. دنیا در حال تحول و تمدن مستعد جهش هایی کاری بود. روش کشاورزی لازمه اش استقرار در مکانی معین و به طور کلی شهرنشینی تمدن و فرهنگ به وجود می آورد. مناسبات اجتماعی را توسعه داده و تأسیسات اجتماعی و فرهنگی را به وجود آورده و تمدن را تکامل می بخشید. ستوران و احشام مورد احترام قرار گرفته و پرورش می یافتند. قوانین و شرایط عمومی اتحاد و اتفاق را اساس می نهاد. در حالی که زندگی شکارورزی و بیابانگردی جز توحش، آداب و رسوم غیر انسانی، قتل و غارت، رکود و خمودگی تمدن و فرهنگ چیزی را ارمغان نداشت. به همین جهت میان این دو جناح تصادم های بسیاری اتفاق می افتاد و بالطبع مطابق با اصل تکامل، برد با شهرنشینان و طرفداران اصل کشاورزی بود.

باری در گاتاها این مورد با صراحت روشن و آشکار است. زرتشت در مورد خیر و شر مردم بی طرف نیست، بلکه با تمام قوا و با تمام نیرو در اشاعه راستی و آیین نیک پیکارنده است. از مزدا کومک و یاری می طلبد تا در پرتو آن بر دشمنان و دروغ پرستان پیروز شود^۱. از دسته مخالف با

عناوینی چون: راهزنان و دروغ پرستان یاد می کند. آرزو و درخواست و تمنایش این است که هر چه زودتر بر معاندان پیروز شود:

ای راستی کی به تو خواهم رسید، و کی مانند دانایی از دیدن منش پاک
خوشنود خواهم شد؟ و از نگریستن بارگاه اهورای بزرگ و جلال
مзда، امیدوارم که بازبان خویش و به توسط این آیین راهزنان را به سوی
آن کسی که بزرگتر از همه است هدایت کنم!

همچنان که اساس و بنیان ایده ثلوثی، مزدایی، مبارزه‌ی پی گیر
و بی‌امان است میان خیر و شر، میان نیکی و بدی، میان نور و ظلمت - به
همان‌سان پیکار زرتشت و پیروان آیین راستی با دروغ پرستان نیز مبارزه‌ی بی
است بدون مصالحه و سازش، برای آنکه زندگی ده‌نشینی که رو به توسعه
است، کار فلاح و زراعت و دامداری باید پیشرفت داشته باشد، بنابراین
چادر نشینان و راهزن یا باید نابود شوند یا به شهر نشینان پیوسته و آیین و
پیشه بپذیرند. هرگاه کشاورزان و ده‌نشینان نسبت به آنان بی تفاوت باشند،
حاصل کار و زحمت‌شان، و محصول گرد آمده و خانه‌های ساخته شده و
ثروت گرد آمده‌شان، در اثر يك حمله چادر نشینان نابود و تباہ و غارت
می‌شود: -

ماد و - مزو روان آفرینش، دست‌ها را به سوی اهورا بلند نموده وی
را می‌ستاییم که روا مدارد نیکوکاران دوچار زوال شوند و هواخواهان
دروغ به کارگران درست غالب گردند.^۲

تضاد برزیکر و غیر برزیکر، یا کشاورزی ده‌نشین و چادر نشین در
سراسر گاتاها روشن و آشکار است.^۳ بدون شك دهقانان از سر صلح و سازش
در می‌آمدند، چون زندگی، دهقانی تا اندازه بسیاری خوی جنگاوری‌شان

را زایل می کرد، درحالی که چادرنشینان بیابانگرد کارشان با جنگاوری و قتل و غارت می گذشت :

در نومی پرسمای اهورا، چه چیز است سزای آن کسی که از برای سلطنت بدکنشی و دروغ پرستی در کار و کوشش است، آن بدکنشی که جز از آزار کردن به ستوران و کارگران دهقان کار دیگری از او ساخته نمی شود هرچند که از دهقان آزاری به او نمی رسد^۱.

پس تکلیف پیروان آیین راسنی چیست؟ زرتشت با قاطعیت نظر خود را ابراز می کند: «هیچ يك از شما نباید که به سخنان و حکم دروغ پرست گوش دهد، زیرا که او خان و مان و شهرو ده را دوچار احتیاج و فساد سازد، پس با سلاح او را از خود برانید^۲». هم چنین در این مورد به دفعات درباره رفتار با دروغ پرستان، جهت راست روان دستورهایی داده شده است. پیرو راه راست با هر وسیله ای که می تواند بایستی با دروغ پرستان مبارزه کند و در حد مقدور کوشش کند تا پیرو دروغ را به راه راست برانگیزد و یادر عبارتی روشن تر، چادرنشینانی را ده نشین و راهزنی را به زراعت و پرورش ستوران و کوشش در راه بهبود زندگی مادی ترغیب کند^۳. دوستاران راه راستی، از هر طبقه ای که باشند در امر پرورش ستوران پایمردی و مجاهدت می کنند، و پاداش چنین کسانی، بهبود زندگی مادی است و مرزا در فردوس آنان را محترم خواهد داشت^۴.

قدمت زمان زرتشت، کهن بودن سرودهای پیامبر از روش زندگی بی پیداست که مردم آن عصر داشته اند. در مورد ذیل مشاهده می شود که تازه گرایش به زندگی کشاورزی پیدا شده است و در اجتماعی شکارچی و

۱- یسنا - ۱۵/۳۱ ۲- یسنا - ۱۸/۳۱ ۳- یسنا - ۲/۳۳

۴- یسنا - ۳/۳۳

چادر نشین، میان برخی کسان بدمقتضای موقعیت، تمایلات شهرنشینی، وضع قوانین اجتماعی و دور شدن از دربدری و هرج و مرج پیشین پیدا شده است: شمار است سلطنت، شمار است توانایی ای مزددا، ای وهومن و ای اشا - خواهش از شما این است که درماندگان و بیچارگان را دست گیرید، ما خود را از دست رهنان و دروغ پرستان جدا ساختیم.^۱

این نوا، بدون وقفه و خستگی در سرودهای پیامبر طنین انداز است. بالحنی دلکش و بیانی زیبا و مؤثر، از درگاه اهورامزدا، یا خرد کل جهانی خواستار هدایت می شود، خواهان بهره مندی از راستی می گردد، چون راستی زاینده توانایی است، و می گوید با پیروان بی امان و مصالحه با دروغ پرستان خواهم جنگید.^۲ در یسنا - ها - چهل و چهارم، بندهای سیزده، چهارده و پانزدهم همه درباره رفتار با دروغ پرستان صحبت می شود. اهورا مزدا ی توانا، باور و دوست کسانی است که پیامبرش را محترم دارند و بدآیین راستی گرایند و با دروغ پرستان ستیزه کنند و آنان را میان خود راه ندهند.^۳ جنگ بی امان و عناد سخت چنانکه اشاره شد برای اضمحلال تمدن بی شالوده چادر نشینی و استقرار فرهنگ پیشرونده نشینی و کشاورزی است: «دروغ پرست نمی خواهد که پیروان راستی ستوران را در ایالت وده زیاده نموده و به پروراندند...»^۴ و کشاورز وده نشین، برای بهبود زندگی خود و پیشرفت هدفش، با تمام قدرت کوشش می کند تا احشام را به پرورد و آنها را زیاد گرداند، به همین جهت از میان ستور پروران و کشاورزان کسی که شهادت نشان داده و بر علیه ظلم و جور و قدرت چادر نشینان یغما بر طغیان کند، همه پیروان راستی برای پیروزی باید او را یاری کنند.^۵

۱- یسنا - ۵/۳۴ ۲- یسنا - ۱۴/۴۳ ۳- یسنا - ۱۱/۴۵

۴- یسنا - ۴/۴۶ ۵- یسنا - ۴/۴۹

با صراحت و روشنی، دروغ پرستان معرفی می شوند : « کسانی که بازبان خود در میان دوستان شان خشم و ستم منتشر کنند و به ضد تربیت ستوران باشند، در نزد آنان نه کردار، بلکه اعمال زشت غالب است و برای ایمان دروغین شان به سرای دیو در آیند^۱ ». چنان که ملاحظه می شود، این آغاز اصلاحات است، جامعه‌ی در حال تشکیل می باشد، و قوانین کم کم شکل می یابند . تعمق و دقت در این سرودها، نشان می دهد که این مصلح باچه اراده و عزم خلل ناپذیری اقدام به کار کرده است . در عزمش : تهدید ، تخفیف ، کمی یاران، تبعید و دیر به هدف رسیدن، هیچ يك تأثیری ندارد. دربند آئینده، ملاحظه خواهد شد که سیمای این مصلح بزرگ آریایی تا چه اندازه تابان است و چگونه جامعه‌ی را تشکیل می دهد. زرتشت را با کلمه ساده پیامبر نمی توان تعریف کرد ، زرتشت چنانکه از یسنا - ها - سی و چهارم ، بند پنچ بر می آید ، در میان قومی چادر نشین انشعابی پدید آورد و مردم را به ده نشینی ترغیب کرد و اساس و بنیان زندگی شهر نشینی را نهاد - با توجه به این مورد است که لازم می باشد با دقت ، دوباره شخصیت وی را مورد کاوش قرارداد تا قیافه يك رفورمیست انقلابی ، يك مبارز راه راستی، يك قانون گزار بزرگ و يك معلم زندگی مادی و يك سیمای تابناك اصول اخلاقی را نشان داد.

ذکر معاندان و دشمنان آیین و شخص زرتشت در گاتاها، همه چنین نیست، بلکه زرتشت با روشنی و صراحت از برخی شان با اسم و نشان یاد می کند و شاید اینان از بزرگ ترین و مهم ترین دشمنان پیامبر بودند . البته شاید و با احتمال قریب به یقین در قسمت های مفقود و از دست رفته

سرودها و گفتارهای زرتشت نام کسانی دیگر از این معاندان آمده بوده است که ما از نام و نشان شان آگاهی نداریم .

در قسمتی از سرودها، نام کاوی Kav1 ، کرپان Karpan ؛ و اوسیج USSig يك جا در زمره معاندان آیین آمده است. در قطعاتی دیگر از کاوی و کرپان باز هم یاد شده است و آشکار است که اینان مهم تر و در معاندت استوارتر بوده اند ، اما نام اوسیج تنها در اوستا همین يك بار ذکر شده است :-

این را می خواهم از توبه پرسم آیادیوها از شهریاران خوب بوده اند ، آنان به چشم خود می بینند که چگونه کرپان و اوسیج برای خوشنود ساختن آنان به دلاو ظلم و بیداد می کنند و کاوی ها به جای آنکه آن را به پروراندند و به رهنمایی اشابه زراعت بيفزایند آنرا همیشه به ناله در می آورند .

گاو در زراعت و زندگی فلاحی چارپایی بی نهایت مفید و سود رسان است. معاندان ، یعنی دیویسنان در مراسم مذهبی خود این حیوان را قربانی خدایان می کردند و زرتشت با این رسم سخت مخالفت می کرد. به هر حال اوسیج یکی از رؤسای مخالف زرتشت و از دشمنان کشاورزان می باشد. هم چنین است کرپان و کاوی. اینان از رؤسای مذهبی و کاهنان آیین آریایی زمان زرتشت بودند که با اصلاحات و آمدن آیین جدید موقعیت شان در خطر افتاده بود و به همین جهت با زرتشت و پیروانش مخالفت کرده و از درستیزه جویی بر می آمدند. با توجه به این که در گاتاها بیش از همه معاندان با کرپانها و کاویها مخالفت شده، در می یابیم که اینان از کاهنان آریایی می باشند و اغلب به صیغه جمع از آنان یاد شده است .

اینان باتسلط خود بر مردم، تحریص‌شان می‌کنند تا هم‌چنان در آیین و روش قدیم باقی بمانند و آیین راستی را نپذیرند. پیامبر از اینان و پیروانشان به تلخی یاد می‌کند: «نفرین توای مزدا به کسانی باد که با تعلیمات خود مردم را از کردار نیک منحرف می‌سازند»^۱. بودا با برهمنان مبارزه کرد و برهمنان دیویسان بودند، وی بیش از هر چیز با آداب ریاضت و مراسم قربانی و رسوم برهمنان مخالفت کرد. مشاهده خواهیم کرد که زرتشت نیز بیش از هر چیز بادیویسان، در مورد منع قربانی و رسوم وحشیانه و مراسم خونین و مستی‌های مذهبی‌شان مخالفت می‌کرد: «کی‌ای مزدا، شرفا به رسالت پی‌خواهند برد، کی‌این مشروب کثیف و مسکرا بر خواهی انداخت از آن چیزی که کرپان‌های زشت کردار و شهریاران بدرفتار به عمد اممالک را می‌فربند»^۲. اما جلوگیری و منع قربانی از جانب بودا و زرتشت برای هدف‌های متفاوتی بود. بودا معتقد بود که هیچ جاننداری را نباید بی‌جان ساخت و این میان هندوها و فرقی از آنان گاه به افراط می‌کشید و بر زمین راه نمی‌رفتند، چون ممکن بود جانوری کوچک زیر پایشان به میرد. زمین را شخم نمی‌کردند، چون ممکن بود که جانوران در زیر و زیر کردن خاک کشته شوند. اما منع زرتشت برای جلوگیری از توحش، و در درجه اول برای اهمیت بسیاری بود که گاو و ستوران برای کشاورزی داشتند: «کرپان‌ها نمی‌خواهند در مقابل قانون زراعت سراطاعت فرود آورند، برای آزاری که از آنان به ستوران می‌رسد تو قضاوت خود را در حق‌شان ظاهر ساز»^۳.

دیگر از این معاندان که پیامبر از وی یاد می‌کند، شخصی است

به نام بندوه Bendva. آن گونه که از وی یاد شده ، بایستی در دسری زیاد برای زرتشت ایجاد کرده باشد ، چون فعالیت‌هایش را خنثا کرده و همواره خارراه اوست :

ای مزدا وای اشا، همیشه بندوه سدراه من است - وقتی که می‌خواهم غفلت زدگان را خوشنود ساخته و برای راست آورم. ای داسی به سوی من آی و پناه متین من باش، ای وهومن بندوه را نابود ساز. این بندوه گمراه کننده که یکی از دروغ پرستان است دیر زمانی است که خارراه من است. کسی است که منفور اشاست. از این جهت است که در جلب نمودن آرمتی مقدس ساعی نیست و نه در خیال آن است که طرفشور منش پاک شود ای مزدا^۱.

این بندوه آن چنان که از گاتاها برمی آید ، چون دیگر معاندان سمت پیشوایی روحانی و کهنات داشته است، چون گرهما Grehma که وی نیز از دیویسان و کاهنان آیین قدیم بوده است . اینان در اجرای مراسم و آداب دیانت اهتمام بسیاری داشتند و بر روح و جسم مردم با ظلم و بیداد حکومت کرده و فرمان می‌راندند. سرپرستی آداب و رسوم مذهبی در واقع وسیله تسلط بر مردم بود، اما زرتشت می‌خواست این تسلط ظالمانه را رشته گسیخته کرده و توده مردم را از خرافات آزاد کند. توجهش به فشرده بی بود که در زنجیرهای محکم و تارهای عنکبوت‌های روحانی ، یا کاهنان اسیر مانده بودند. می‌گوید اینان با تعالیم بیهوده و خرافی خود و اصول دروغین شان مردم را گمراه می‌کنند و از راه راستی باز می‌دارند و به جای پرداختن به زندگی مادی و فعالیت و تلاش ، در بند آداب بیهوده اسیر شان می‌کنند و: گرهما و پیروانش که از راستی گریزانند^۲ - از این کسان محسوب می‌شوند . از گرهما و پیروانش به عنوان تباہ کنندگان

زندگی، هدایت نشوند گان وپرا کنند گان دورغ و نامردمی و مجریان آداب قربانی یاد شده است . اما با این حال قدرت در دست اینان بود . دیویسان قدرت مند بودند و ثروت و نیرو در اختیارشان بود و در آغاز و یا گاهی اوقات پیامبر اظهار ضعف می کند :

پس از این سبب آنان برخلاف ارادهٔ تومارا به بیم و هراس اندازند که از آن بسیار کسان در خطر افتند، زیرا که اوازمین ناتوان قوی تر است از آنانی که از نعمت راستی بی خبرند، نعمت فردوس دور خواهد ماند . اما این ضعف پایدار نیست، گذران است و پیامبر دگر بار با همان قدرت و نیرو به مبارزه و مخالفتش با دیویسان می پردازد . این پیامبری است که نوید صلح، آرامش، زندگی خوش، رفاه و آسایش، راستی و درستی، توسعهٔ تمدن و اصال آدمی را به همگان می دهد. کم کم مخالفان منکوب می شوند و در آسمان تنها خورشید می درخشد و در قسمت بعدی ملاحظه خواهد شد که فروغ این خورشید آریائی تا چه اندازه پیروز مند است. هر چند که توجه ما تنها به قسمت گاتاها بود، اما در این جا از رقیبی نیز به نام گه اوتهمه Gaotema نیز یاد می شود که از وی در قسمت یشت ها سخن رفته است. برخی از مستشرقان را عقیده آن است که منظور از این کس، گئوتاما Gautama، یعنی بودا می باشد. این عقیده را اغلب خاور شناسان رد کرده اند، اما با توجه به موضوع نیافتن معنی برای این کلمه در اوستا، هنوز ابهام بر طرف نشده است. به هر حال گه اوتهمه Gaotema از دیویسان و رقبا و معاندان زرتشت است. به نظر می آید که این کس، مردی بوده است دانا، زبان آور و اهل بحث و استدلال که مزدیسان در

مهاوره و گفت و گو با او درماند و مجاب می شده اند ، به طوری که آرزو می شود مردی پدید آید تا وی را مغلوب کند:-

از فروغ و فرآنان [فروهر یا کان] است که يك مرد انجمنی (دانا و زبان آور) تولد گردد، کسی که در انجمن سخن خود را به گوش ها فرو تواند برد، کسی که از دانش برخوردار بوده و در مناظره گاه او ته مه [Gaotema] را مغلوب (نموده) پیروزمند بدر آید.

به هر حال بدون هیچ شك و تردیدی می توان ادعا کرد که به موجب گاتاها دو دسته در مقابل هم صف آرای شده اند . دسته نخستین کسانی هستند که آیین زرتشت را پذیرفته اند و در پیرو دستور او، روش کشاورزی را پیشه کرده اند. اهورا مزدا را ستایش کرده و گاو را مقدس می شمارند و می دانند که گاو در بهبود و آبادانی زمین یار کومك کار آنان است. دسته دوم کسانی هستند که از کشاورزی گریزان بوده و به شکار و روزی و دوره گردی علاقه مندند. به ارزش گاو و ستوران سودرسان واقف نبوده و در ایذا و آزار آنان کوشا هستند . اهورا مزدا را نمی شناسند و چون گذشته خدایان فراوان را می پرستند . در این که هر دو دسته از آریاهای مهاجر و باهم به ایران زمین وارد شده اند شک نیست . زرتشت آیین خود را به هر دو دسته آنان ارائه داده و تمامی شان را به قبول آیین خویش و روی آوردن به زندگی ثابت و آبادانی زمین دعوت کرد. طبیعی است که عده ای از آنان دعوت او را قبول کرده و دستوراتش را گردن نهادند ، و گروهی دیگر دست از آیین کهن و پرستیدن خدایان طبیعی برنداشته و با همان روش قدیم سلوك کردند . توجهی به یسنای چهل و پنجم هیچ شك و تردیدی در این

مورد باقی نمی گذارد که هردو دسته مخالف و موافق دارای يك زبان ، يك ملیت و يك نژاد بوده اند . قابل توجه است که کلمه تور که در اوستا به عنوان نام يك قبیله آمده است و آنرا با انتساب به ترکان از اصل خویش دور کرده اند ، نام يك قبیله ایرانی است و در شاهنامه نیز تور آمده است و به هیچ وجه مناسبتی با ترك ندارد که ترکان عثمانی می خواهند خود را بدان منتسب سازند، و در واقع يك دسته از ایرانیانند که از حیث تمدن پست تر بوده اند. اشکانیان را باید از این قبیله دانست، چطور ممکن است که تورانیان از تر کهای مغولی باشند در صورتی که اسامی آنان آریایی است^۱.

۶- سیمای پیامبر در بستر سرودها

در باره گاتاها، یعنی سرودهایی محدود که از میان اوستا آنها را از شخص زرتشت می دانند، صحبت خواهد شد، اما اینك نظر بر آن است تا به گونه یی اجمالی از اقوالی که در باره عصر و زمان زرتشت آمده است گفت و گو شود. ارقامی که در این باره آمده است ، متجاوز از شش هزار سال پیش از میلاد تا شش سده سال پیش از ظهور مسیح است، البته بحث دقیق در باره تعیین زمان تقریبی پیامبر مستلزم وقت بسیاری می باشد و در حوصه این کتاب نیست، اما آن چه که امروزه تقریباً مسلم شده است ، میان قرنهای هشتم تا یازدهم پیش از میلاد می باشد. کسانتوس Xantus که در حدود ۴۵۰ پیش از میلاد زندگی می کرده و قدیم ترین مورخ یونانی است که از زرتشت یاد کرده است ، نوشته که زرتشت ۶۰۰ سال پیش از جنگ

خشایارشا با یونانیان می‌زیسته است می‌دانیم که این شاه هخامنشی به سال ۴۸۰ پیش از میلاد به یونان لشکر کشی کرده است و با این حساب سال ۱۰۸۰ پیش از میلاد، دوران تقریبی زندگی پیامبر است و این صحیح‌ترین قول به نظر می‌رسد که محققان بزرگ آن را قبول کرده‌اند. البته در دو نسخه به جای ۶۰۰ - شش هزار سال پیش از جنگ خشایارشا ثبت شده است. تمام دلایل تاریخی این رقم را مبالغه آمیز و غیر صحیح دانسته‌اند و مه‌سینا Messina خاورشناس نامی ثابت کرده است که این تاریخ با یقین نادرست می‌باشد. هر گاه بر آن باشیم تا یک یک حتماً فهرستوار نام مورخان یونانی و رومی و غیره را در این باب ذکر کنیم جز ملال و خستگی چیزی عاید نخواهد کرد و ارقامی چون ۶۰۰۰ سال پیش از مرگ افلاتون Plato و ۵۰۰۰ سال پیش از جنگ ترویا، و آمیختن تاریخ بابل و آشور و حوادث عجیب و شگفت دیگر، همه از افسانه‌ها و واردی هستند که امروزه تاریخ انتقادی آنها را رد می‌کند، و به‌طور کلی هنوز دست بشر حتماً به‌زوایای بسیار تاریک آن اعصار نیز نرسیده است. اما تحقیقات اغلب خاورشناسان بر اساس تاریخ سده ششم پیش از میلاد است و این بر اثر اشتباهی است که میان ویشناسپ یا گشتاسپ که پادشاه هم‌عصر زرتشت بوده و ویشناسپ که پدر داریوش بوده است رخ داده و از آن در ذکر گشتاسپ شاه گفت و گو شد. لیکن آنچه که مسلم است، هنوز زمان زرتشت در برده ابهام و تاریکی پنهان مانده و شاید روزی در روزگاران آینده، این راز سر به‌مهر تاریخی مکشوف و آشکار گردد. اما همه قراین موجود نشان می‌دهند که تاریخ و زمان زرتشت را باید بالای سده دهم پیش از میلاد جست‌وجو کرد نه آنکه به‌سوی پایین در صد کلوش برآمد.

جست و جوی بیشتری درباره پدر و مادر پیامبر جز آنچه که در آغاز کتاب آمد، سودی ندارد. در واقع آنچه که برای ما مهم است، شناخت تعالیم، عقاید و اصلاحات اوست که با استناد به گاتاها، سرودهای پیامبر آشکار می شود. ما بسیار خواهان آنیم تا سیمای پیامبر را به بهترین و مطمئن ترین مدرک فعلی، یعنی گاتاها - بی طرفانه بشناسیم. اغلب در ادبیات پارسی، از ظهور اسلام تا همین اواخر، و هم چنین در ادبیات پهلوی در عهد ساسانیان، و در روایات مورخان یونانی و رومی و سریانی و ارمنی، و به ویژه در تواریخ مغرضانه تاریخ نویسان اسلامی و برخی از خاورشناسان سرانجام عده بی از محققان و تاریخ نویسان خودمان درباره این شخصیت تاریخی، تحقیق و کاوشی بی طرفانه و از روی واقع، بدون تعصب در هواخواهی یا دشمنی قضاوتی نشده و شرحی نگاشته نیامده است. البته در این مختصر ادعای انجام چنین کار کرد عظیمی نمی شود، اما با همه این احوال کوشش می شود تا تنها با توجه به گاتاها که امروز مورد اعتماد و وثوق همگان است، با تمام کمبود و قلت مدرک موجود و ناقصی آن، درباره زرتشت مطالبی نوشته شود.

در نخستین سروده پیامبر را مشاهده می کنیم که از اهورامزدا یاری می طلبد و کومک می خواهد تا با تعالیم و شیوه برحقش در جهان آرامش برقرار سازد. آنگاه هدف خود را با گفتاری استوار اعلام می دارد «منم آن کسی که برای خدمت شما قیام خواهم کرد ای اهورامزدا»، و در

۱- در «تاریخ مومی ادیان» تألیف نگارنده که تاکنون هفت جلد آن منتشر شده و قسمت ایران و ادیان آن سه جلد و در دست تألیف است، این مهم در حد مقدور انجام شده است.

عوض شکوه و فر دوجهان را خواستار است. زرتشت در برنامه خود نه
 معنویات را خوار می‌دارد و نه مادیات را، چون این دو با توجه به برنامه
 اخلاقی او، بدون وجود هم‌کاری از پیش نخواهند برد. آنگاه آهنگ وی را
 می‌شنویم که مزدا اهورا - را شکر گزار است. شوق و رعبت، دالگرمی و
 ایمان به برنامه‌یی که اعلام می‌کند در نوع خود بی‌نظیر است. عاشقانه
 خداوند بزرگ خود را سرود می‌گوید: «سرودهایی که تا کنون کسی
 نسروده»، و در واقع نیز چنین است، و با اراده‌یی استوار در تبلیغ برنامه
 خود سعی است: تا مرا تاب و توانایی است، خواهم تعلیم داد که مردم
 به‌سوی راستی روند - و برای چنین کسی خوبی عده‌بی و زشتی گروسی
 بی تفاوت و یکسان نیست. در قسمت گذشته مشاهده شد که از درگاه اهورا -
 مزدا چگونه درخواست می‌کند تا توفیق یابد راهزنان و بدکیشان را
 به آیین راستی درآورد: «امیدوارم که با زبان خویش و به وسیله این آیین،
 راهزنان را به‌سوی آن کسی که بزرگتر از همه است هدایت کنم». با سادگی
 در کلام، و مؤثر بودن گفتار برای پیروان راه راستی درخواست بهروزی،
 نیک‌نامی و خوش فرجامی می‌کند، اما چون آیین عرضه و تبلیغ شد، کسانی
 که آنرا نپذیرند، لازم است تا با زور اسلحه از میان پیروان آیین راستی
 بیرون کرده شوند. البته برای کسانی که به اصل رسالت زرتشت وقوف و
 آگاهی نداشته باشند، پذیرفتن این مورد قابل قبول نیست، اما باید توجه
 داشته باشیم زرتشت یکتروحانی به معنی متداول کلمه و یا یک ملا نبود، وی
 رهبری مردمی را به عهده داشت که کشاورز بودند، دامدار بودند و زمینی
 داشتند که در آن خانه ساخته و با کشت و زرع امرار معاش می‌کردند.
 قوانینی وضع کرده بودند که برای تحکیم امور اجتماعی و حفظ حقوق

دیگران آن قوانین را محترم داشته و مطابق عمل می کردند. اما منظور از آنانی که آیین نمی پذیرفتند، آن گروهی بودند که به چادرنشینی و بیابانگردی ادامه می دادند و با کشاورزی و دامداری مخالفت می کردند. اینان ناگهان به ده نشینان زارع حمله کرده و زنانشان را با خود می بردند، محصولات و دارایی شان را ضبط می کردند و گاوان و ستوران شان را غارت می کردند. این عدم آمیزش چنان که درمی یابیم مسأله مرگ و زندگی است و چنانکه در قسمت گذشته ملاحظه شد، با روشنی و سراحت علل این منازعات در گاتاها آمده است. این جنگ و ستیز، پیکاری برای پیش بردن و ثبوت مشتی عقاید ماوراء الطبیعه و مسایلی در مورد پرستش خدا و آداب مذهبی نبوده است، و هرگاه چنین موردی نیز وجود داشته، فرعی ناچیز در مقایسه با مسأله اساسی بوده. پس متوجه این چنین ناسازگاری بدون مصالحه‌دیی می شویم. تعلل و مسامحه یکی، مساوی است با نابودی و شکست اش. به همین جهت است که زرتشت در سرود خود از مزدا خواستار است تا غلبه از آن دروغ پرستان نباشد و پیروان آیین راستی غلبه یابند.^۱

در آن روز گاران، زرتشت برای جمع اندک کشاورزان، سطح اتکا و مایه امید یی بوده است. هم رهبری بوده انقلابی و سیاسی و هم پیشوایی بوده است روحانی. روان آفرینش، جهان مادی و دنیای خاکی که از بیداد سر نشینان خود به ستوه آمده است می پرسد: «در میان هرمان، که ای وهومن برای محافظت من برگزیده شد^۲؟» - وهومن پاسخ می دهد «یگانه کسی که آیین ایزدی پذیرفته زرتشت سپنتمان است، اوست ای مزدا که اندیشه

۱- تمام نقل قول ها و استنادهایی که می شود، از یسنا، های بیست و هشتم است.

۲- مطالب این قسمت از یسنا، های بیست و نهم است.

راستی به گستراند و از این روبه‌او گفتار دلپذیر داده شد. « و این چنین است که انظار دهقانان، خواهند کان زندگی شهرنشینی و دوری کنندگان از چپاول گران و غارت کنندگان چادر نشین به‌سوی زرتشت جلب می‌شود. اما وی همواره طالب صلح است، چون برای مصلحی که در کار اعتلای زندگانی هادی است و بنیان اجتماعی تازه را بنا می‌کند، از همه چیز صلح ضروری‌تر است و می‌گوید ای خداوند من، نیرویی برانگیز تا صلح و صفا جای‌گزین جنگ و دشمنی شود، و به‌حصول این درخواست ایمان دارد، چون پیرو آن می‌گوید، می‌دانم که صلح سرانجام برقرار خواهد شد.

روح امید، خوش‌بینی به‌آینده و توسعه‌نیکی و عدالت بر زرتشت مسلط است. هر چند گهگاه از خلال سرودهایش شرنگ تلخی و ناخوش‌کامی هویداست، اما با این حال به‌خود و به‌رسالت و برنامه‌اش معتقد است. هر گاه تا حدودی بتوانیم دو گروه متخاصم را در نظر تجسم بخشیم: گروهی معذور و اندک که مردمانی هستند اغلب آرام و صلح‌جو که به کشاورزی پرداختند، و گروهی کثیر و جنگجوی که زندگی‌شان در بیابانگردی می‌گذرد و هر جا باضعیفی روبرو شود به‌قتل و غارت می‌پردازند، به‌جرات و جسارتی بی‌پروایی زرتشت پی‌می‌بریم. وی فعال است، میان مردم گردش می‌کند و با آوای بلند آنان را بدخود می‌خواند تا تعالیمش را بشنوند: «ای مردم به‌پذیرید تا جمع پیروان تعلیم دریافت کنند»، و چون دارای «گفتاری دلپذیر» است، سرانجام تروهی دعوتش را اجابت می‌کنند تا به‌سخنانش گوش کنند.

میان سرودها، دو قسمت است که آشکار می‌باشد زرتشت برای جمعی

از مردمان سخن می گوید^۱. شاید از گروه مردم درخواست کرده تا برای استماع بیاناتش گرد آیند و سخنانش را بشنوند. برخی از خاورشناسان خواسته اند این قسمت ها را با «موعظه عیسا بالای کوه»^۲ مقایسه کنند، اما چه از لحاظ کیفیت و چه از نظر کمیت این مقایسه بی است بیهوده، و در حق زرتشت بی انصافی است که این چنین مقایسه از هر نقطه نظری که باشد انجام گردد. میان آرای انقلابی، معتقدات انسانی، روح شهامت و مقاومت در برابر ظلم، احترام و اصالت خانواده، کار و کوشش، اهمیت زندگانی مادی، آزادی اراده آدمی، توحید، مسأله روشن و عقلانی آفرینش، اخلاق گاتایی و بسیاری از امور دیگر که زرتشت آنها را تعلیم می داد- و موارد مشابه در آیین عیسویت تفاوت های بسیاری وجود دارد. این مقایسه از جانب هر کسی که انجام گیرد، مقایسه بی است نادرست که اعتباری دارا نخواهد بود. زرتشت برای گسستن قیود و خرافات از پیکر توده مردم قیام کرد. به الاهیات در معنای صرف و مطلق آن چندان توجهی نداشت، بلکه همتش بر آن بود تا مسأله کشاورزی، مالکیت زمین، عدم تسلط اشراف و زمین-خواران و روحانیان را به مرحله اجرا در آورد. کار و کوشش را تعلیم می داد پارسایی را در زهد و روزه داری و بیابانگردی تعریف نمی کرد. روح دلیری و جوانمردی را میان مردم منتشر می ساخت. زرتشت چون عیسا تسلیم به ظلم و زلت و حقارت را به مردم نمی آموخت. کسی که به گوید اگر فردی نسبت به شما ظلم کرد و هر نوع عمل بد و بیداد گرانه یی را نسبت به شما انجام داد، تشویقش کنید تا باز هم به ظلم خود ادامه دهد، جز دست یار ظالم و معاون جرم کسی نیست، این چنین کسی منزلت و مقام آزادگان و آدمیان را

از بردگان و حیوانات نیز باین ترقی رده است. اما زرتشت با گفتاری صریح و روشن می گوید: «خشم باید باز داشته شود، در مقابل ستم تسلیم نشده و از خود مدافعه کنید.»^۱ زرتشت خانواده را می ستاید. عدم پراکندگی در خانواده و اصالت آن است که موجب بقا و قدرت يك اجتماع می شود که از واحدهای كوچك خانواده تشکیل گردیده. در سراسر اوستا جمله یی پیدا نمی شود که ترك خان و مان و خوار داشتن افراد آن توصیه شود، درحالی که عیسا با صراحت این را دستور می دهد که مردمان خانواده خود را رها کنند، خود را خصبی کنند. مگر آدمیان در مقام و اصالت از پست ترین حیوانات نیز کمترند. نغمه کار و کوشش در سراسر گاتاها و سایر قسمت های اوستا طنین انداز است. آن مردی از فضیلت و مقام و آسایش بهره بیشتری دارد که بیشتر کار کند، زمینی بیشتر را شخم کرده و محصول بیشتری بردارد. بی کارگی و دریوزگی ننگ است و پایمال کننده مقام و شرافت و هستی انسانی است. اما انجیل بی کارگی و دریوزگی را تعلیم می دهد. درایده نولوژی و فلسفه زرتشت اراده آدمی شریف است، جبری در کار نیست و اراده است که مقام آدمی را تا بلندی پرارزشی بالا می برد، اما در ادیان سامی با تسلط جبر در فلسفه و معتقدات، آدمی جز عروسك خیمه شب بازی و عنصری ضعیف و قابل ترحم و بازیچه چیزی نیست. زرتشت در جهان یگانه کسی بود که ندای توحید راستین را طنین انداز کرد، ندایی که پس از آن چون آن دیگر برنخاست. نگاهی به گاتاها موضوع را بدخوبی روشن خواهد کرد و در قسمت های بعدی نیز به تفصیل از آن بحث می شود. در تمام جهان گاتاها برای محققان ادیان، فلسفه و تاریخ بشری، موردی شگفت انگیز

است. تنها هنگامی که اهورامزدا را با یهوه Yahova و خدایان مسیحیت تثلیث‌شان و خدایا خدایانی دیگر مقایسه کنیم متوجه خواهیم شد که این ادعا تا چه اندازه بی‌روشن و درست است. تمام این موارد را با مقایسه با متن گاتاها و اناجیل می‌توان روشن و صریح نشان داد. پس کسانی را که می‌خواهند چنین مقایسه‌ی انجام دهند، باید بی‌ترید مغرض خوانند، چون تفاوت به‌اندازه‌ی است که امکان هیچ نوع سازشی وجود ندارد.

اینك از یسنا، های سیام سخن خواهیم گفت. از همان جملات بند اول برمی‌آید که زرتشت برای گروهی از مردمان سخن می‌گوید - ای دانایان اینك می‌خواهم برای شما سخن به گویم، من که پیرو راستی و پاك منشی و ستاینده اهورامزدا هستم، همگان را دعوت می‌کنم تا سخنانم را بشنوند و به خاطر بسپارند. این وصفی است روشن، صریح و عقلانی از پیدایش زندگی بشری. این سخنان مردی است در کمال و قدرت عقلانی، لازم است تا کسانی که از زرتشت به عنوان يك عالی جناب - جادو پز شك - یاد می‌کنند، یا يك سلطان و چوپان وی را معرفی می‌کنند و یا افسونگر و جادوگرش می‌پندارند، به این قسمت‌ها توجه داشته باشند. تنها چنین بیاناتی محکم و استوار، سنجیده شده و منطقی ممکن است از دهان مردی خردمند، متفکر و بادانش برون‌آید :-

به سخنان مهین‌گوش فرا دهید، با اندیشه روشن به آن بنگرید. میان این دو آیین (دروغ و راستی) خود تمیز دهید، پیش از آنکه روز واپسین فرا رسد هر کس به اتکای اراده راه خود را اختیار کند، بشود که در سرانجام کامروا گردیم.

آن دو گوهر همزادی که در آغاز در عالم تصور ظهور نمودند، یکی از آن نیکی است در اندیشه و گفتار و کردار، و دیگری از آن بدی (در اندیشه و گفتار و کردار) از میان این دو مرددانا باید نيك را برگزیند نه زشت را.

هنگامی که این دو گوهر به هم رسیدند زندگی و مرگ پدید آوردند . از این جهت است که در سرانجام دروغ پرستان از زشت ترین مکان، و پیروان راستی از نیکو ترین محل برخوردار گردند .
از میان این دو گوهر دروغ پرست زشت ترین کردار را برای خود برگزید . پیرو راستی، آن کسی که همیشه با کردار نیک خویش خواستار خوشنودی مزدا اهوراست ، خرد مینوی را که با زیور ایزدی آراسته است اختیار نمود .

از میان دو گوهر - راه نیکی و راه بدی، بدمنشان راه بد را انتخاب کردند و اندیشه زشت را برای خود برگزیدند و بر آن شدند تا با زشتی و بدی ، جهان و زندگانی بشری را تباه کنند. اما عناصر نیکی : راستی، نیک منشی و قدرت ایزدی که صفات و اعمال نیکند همواره برگزیدگان را همراهی می کنند و از یاری نسبت به آنان دریغ نمی ورزند . این چنین است سخنان زرتشت. مردمان همه آزادند و با اختیار که از نیکی و یا بدی، یکی را برگزینند. فواید نیکی و اثرات آن بیان شده و مضار دروغ و زشتی نیز تعریف می شود. نیکی و بدی توأمانند و همواره در جهان وجود داشته اند. اهورا مزدا ، خداوند بزرگ به همگان نیروی خرد و تمیز بخشیده است تا راه خود را برگزینند. مدار گفت و گو و اساس اخلاق بر اساس نیکی و بدی است . زرتشت با تمام نیرو خواستار راستی و تبلیغ آن ، و دشمن دروغ و برافکننده آن است : «ما خواستاریم مانند کسانی به سربریم که مردم را به سوی راستی رهنمایند.» سعادت و خوش بختی برای آن کسانی است که نام نیکی تحصیل کنند . هنگامی روزگار خوش خواهد بود و زندگی در آرامش و صفا خواهد گذشت که مردم جز از راه راست راهی دیگر نپویند و این نهایت آرزوی زرتشت است.

در سنا، های چهل و پنجم نیز زرتشت را در حال سخن گفتن مشاهده

می‌کنیم. در این جا مردم. بسیاری از دور و نزدیک برای شنیدن گفتارهای دلپذیر زرتشت گردآمده‌اند :

من می‌خواهم سخن بدارم، اکنون گوش فرادهید، بشنویدای کسانی که از نزدیک و دور برای آگاه شدن آمده‌اید، اینک همه‌تان آنرا به خاطر خود بسپرید، چه مزدا در تجلی است. مبادا که آموزگار بدخواه و هواخواه دروغ بازبان خویش آیین دروغین منتشر نموده و زندگانی شمارا تباه سازد.

دگر بار از دو گوهر نخستین سخن می‌گوید که یکی تباه کننده ، دروغ و زشت است و یکی سازنده ، راست و نیک می‌باشد و این دو در آرزو و گفتار و کردار باهم یگانگی و سازش ندارند. زرتشت پیک اهورا- مزدا و مبلغ نیکی است: « کسانی که میان شما به آن چنان که من می- اندیشم و می‌گویم دل ندهند ، سرانجام پشیمان گشته افسوس خورند . » گرایش به کشاورزی : « تقدیس زمین می‌کشد ، زمین اهورا مزدا را چون دختری است که برای نیک نامان و پیروان حق و راستی برکت و ثروت می‌آورد و اهورا برزبگران را چون پدر است و از اعمال و کردار نیک بندگان خوشنود می‌شود . یسنا، های چهل و پنجم ، توصیف زرتشت است از اهورا مزدا : « کسی که بزرگتر از همه است... و خیر خواه مخلوقات است. » زرتشت، بارها برای همگان موعظه کرده است . وی در تبلیغ دسته و افراد معینی را در نظر ندارد و چه بارها که دیوان را که دروغ - پرستان یا معاندان و چادر نشینان و دشمنان کشاورزان باشند نیز برای انتخاب راه راست و به گزینی نصیحت کرده است:

برای رسیدن به آمرزش مزدا اهورا باید پیشوایان، شرفا و برزبگران (به طبقه مردم)، و شما نیز ای دیوها آن چنان که من می‌آموزم کوشا

باشید، ما می‌خواهیم مانند گماشتگان تو دور سازیم سانی که تو را دشمنند^۱.

سه طبقه مردم آیین را پذیرفته و قوانین و راه و رسم جدید را در جامعه نو بنیاد کردن نهاده‌اند، اما دیوان، کسانی که نمی‌خواهند از دروغ پرستی دست بردارند، به آیین و راه و رسم پیشین باقی مانده و زرتشت و آیین راست را نمی‌پذیرند. خطاب به کسانی که آیین را نمی‌پذیرند گوید «از زمانی که شما بر آن شده‌اید که به مردمان بدترین صدمه رسانید باید شمارا دوستان دیوها نامید که از اندیشه نیک دور و از اراده مزداهورا گریزان و از آیین مقدس روگردانند»^۲.

زرتشت از خود نیز گهگاه در خلال سرودهای دلپذیرش یاد می‌کند و همین اشارات مختصر است که سیمای وی را برای ما ترسیم می‌کند. پاره‌یی سرودها با جمله: «منم آن کسی که ... شروع می‌شود، می‌گوید منم آن کسی که با نیرو و اراده بدمنشان را دور می‌کنم و مردمان را از خودستایی، غرور و دروغ حفظ می‌کنم و ستوران زیان رسان را با راه و تدبیر از چراگاه‌ها می‌رانم. زرتشت به خدای خود، به اهورا مزدا با تمام وجودش عشق می‌ورزد: «من عاشقی و ستایش‌گویی تو را پیشه خود قرار می‌دهم و مراقبت و تقویت اشا [راستی] را تا آخرین حد امکان و توانایی ادامه خواهم داد»^۳. مهر و اتکا و یاری و دوستی و عشق‌اش بدان اندازه است که:

منم آن کسی که در سر انجام، پس از پایان یافتن زندگانی، در کشور پاک منشی و در راه مستقیمی که به سوی راستی دلالت کند، در آن جایی که بارگاه مزدا- اهوراست، مہین سروش تو را به یاری خواهم خواند.

اما الاهیات چندان از مرز عقل و خرد در کاتاها در نمی کنند .
 اهورا مزدا ، عقل کل جهانی است و جلوه اش در صاحب عقلان و راست
 گرایان آشکاراست . در هر قسمتی رسالت راستین زرتشت نمودار می شود .
 همواره چهرهٔ مصلح ، قانونگذار ، مرد انقلابی ، حمایت کنندهٔ نیکان ،
 کلرگران و کشاورزان ، ومعاند و خصم زشت کرداران را مشاهده می کنیم :
 «منم آن پیشوایی کسه راه درست راستی را پیاموختم ، اینك از منش پاك
 می خواهم چیزی تعلیم گیرم که از آن زراعت را به کار اندازم^۱» هرگاه
 تا حدودی اندك مسایل الاهی که تنها منحصر به وجود کامل و یکتای
 اهورامزداست مطرح می شود ، از برای بنیان اخلاقی و مبارزه با طبیعت
 گرایی وخدایان پرستی و شرك و نفی قربانی های خونین است ، ورنه جا به
 جا زندگی مادی و جسمانی ستوده می شود : «ای مزدا تمام خوشی حیات
 را که در دست تست ، از آنچه بوده و هست و خواهد بود به ارادهٔ خویش
 به ما ارزانی دار - به دستیاری و هومن [پاك منشی] و خسترا [قدرت -
 ایزدی] و اشا [راستی] زندگانی جسمانی را خوش و خرم ساز^۲» هیچ -
 گاه درمناهب کهن چنین سیمایی و چنین عقایدی پاك و دور از خرافه
 نخواهیم یافت . سحر و جادو ، آداب قربانی و ماوراء الطبیعه در این دستگاه
 نفی شده است . تعدد خدایان ، شرك و هدایای تقدیمی و نذور را در این
 آیین راهی نیست . هنگامی که زرتشت همهٔ اینها را نفی می کند ، در
 سرودی برای پیروان ، مؤمنان را دعوت به تأسی از خود می کند و نشان
 می دهد که تقدیمی و هدیه به پیشگاه خدایی بزرگ و والا چیست :

زرتشت ، برای سیاس گزاری ، جان خویش و برگزیده ترین اندیشه و
 کردار و گفتار نيك خود را ، با آن چه اوراست از تواضع و برتری ،

تقدیم آستان مزدا و راستی می نماید^۱.

میان تمام مصلحان اعصار کهن هر گاه جست وجو کرده و در آثارشان کلوش نماییم، آیا این چنین سیمایی خواهیم یافت؟ بدون شک حاصل مطالعات شکل اولیه آیین زرتشت، جز پاسخی منفی به ما نخواهد داد. بشردوستی و مردم گرایی، اهمیت به اصالت مقام انسانی است که چنین مردی را در ایران زمین برانگیخت: «ای مزدا، خواهش از شما این است که درماندگان و بیچارگان را دست گیرید»^۲. خدایش، آن پروردگاری که با نیروی اندیشه عصر مایز سازگاری دارد، به زندگانی مادی و پاکیزه این جهانی صحنه می گذارد: «ای مزدا ... این، خود مرا مژده بی است از تکامل و کامیابی در همین جهان تا آن که همراه خورسندتر و شادمانه تر با ستایش و سرود به سوی شما گرایم»^۳. در سرودهای دلبذیر و خوش آهنگش از مزدا درخواست می کند تا وی و پیروان را هدایت کند. نه درخواست تنعمات بهشتی می کند و نه می خواهد تا از آتش دوزخ نجات یابند، نه وعده نماز، قربانی، مراسم سخیف و انجام آنها را به مزدا می دهد و نه درخواست مال و مقام می کند، بلکه درخواست و تمنا می کند که راه راستی، نیک گرایی و پاک منشی را هر چه روشن تر به او بنماید. گاه اوج این فلسفه مادی و ینش روشن به شکل بهت آوری تابندگی می یابد. در حقیقت میان آن بحبوحه خرافات، اعتقادات فوق طبیعی، سحر و جادو، معتقاداتی درباره بهشت و دوزخ و آداب شمنی و کاهنی که با رسوم قربانی و اهدای هدایا برای خدایان و ارواح مرسوم بود، این عقیده جز از مغز و اندیشه متفکری عالی مقام، انسانی صالح و اندیشمند و مصلحی بزرگ و مردی که زندگی نیک گرایی را می ستود و

زعیمی اخلاقی قابل تراوش نبود که رستگاری و خوشبختی در گرو کار و کوشش آدمی است در همین جهان از طریق درستی و پاکی :

آری، ای مزدا - این پاداش گرانها را به دستیاری نیک منشی در همین جهان خاکی به کسی بخش که در کار و کوشش است چنان که در آیین نیک تو از آن وعده شده است، آیینی که کارگران را به سوی عقل و تدبیر کشد ۱ .

زمانی فرا می رسد که وی خود را معرفی می کند. وهومن، یاصفت پاک منشی مزدا از وی پرسان می شود که تو کیستی ای زرتشت و هرگاه از تو سوآل کنند از چه خاندان و دارای چه نشان و مقامی، چه خواهی گفت؟ « پس من بدو گفتم: نخست منم زرتشت و تا به اندازه یی که در نیرو دارم دشمن حقیقی دروغ پرست و یک حامی قوی از برای دوستاران راستی خواهم بود... » آنگاه به وی اجازه داده می شود که آنچه خواستار است به خواهد - زرتشت می گوید چون از آیین و رسالت آگاه شدم، هر چند که در آغاز تبلیغ آیین و اصلاح وضع موجود برایم زحمت بسیاری به بار آورد، اما استقامت کردم و از مشکلات هر آسانی به خود راه ندادم، اما اینک خواستار آنم تا چون دوستی و یاری به من کمک کنی و توانا ییم بخشی تا به اصلاحات خود به خوبی نایل شوم و تباہ کنندگان زندگانی مادی و خرافه پرستان، و راهزنان و بیدادگران را از جامعه نو بنیاد بدور رانم .

بندهای اولیه یسنا، های چهل و ششم، سیمای غمگین پیامبر را نشان می دهد. در این باره در قسمت های گذشته تا اندازه یی بحث شد و اینک نیز به نکاتی اشاره می گردد. این سروده ها هنگامی را می نماید که زرتشت از ظلم و بیداد روحانیان و مالکان و اشراف درمانده و محزون شده است: « به

کدام خاک روی آورم ، به کجا رفته پناه جویم... ، آنگاه گلایه می کند که کارگزارانش، پیروانش و کله اش کم است و در برابر ظالمان از لحاظ ثروت مادی دست تهی مانده و بدین سبب پیشرفتی نمی کند^۱. قابل توجه این جاست که برخی از کسان به این قسمت ها اعتراض کرده اند که پیامبر را چنین گلایه هایی نبایستی، و یامی گویند ترجمه ها گونه هایی دیگر بایستی باشد. اما زرتشت مردی است مادی ، انسانی است در شمار انسانهای دیگر و در هیچ جا از سرودها خود را در شمار شخصیت های غیر عادی، مافوق طبیعی، مقتدر و افسانه بی معرفی نمی کند. همه عظمت وی در همین سادگی، طبیعی بودن و حالات عادیش مضمراست. اما پس از گلایه ها و ناراحتی ها ، پس از شام ظلمانی، سپیده آرام و ملایمی را نشان می دهد: «کی ای مزدا سپیدم بد آید و نوغ بشر به سوی راستی روی کند.» چنان که برمی آید دروغ پرستان برایش دام هایی می گسترند. روحانیان مقام باخته و بی نقش شده، مالکان و اشراف راهزن در صدد جانش برمی آیند. پس از خداوندش سوآل می کند که به جز عناصر نیکی، در برابر دروغ پرستان و دشمنان چه کسی از جانش حمایت می کند؟

کسی که خیال دارد دودمان مراتباه کند مبادا که از کردارش آسیبی به من رسد بشود که کلیه صدمه خصومتش به خود او متوجه گردد، به طوری که زندگانی خوب نه زشت را از او دور کند ای مزدا.

سرانجام واپسین لحظات حیات پس از چنین دوران پرفراز و نشیبی فرا می رسد. در قسمتی دیگر از تعالیم گاناها و اساس اخلاق زرتشتی گفت و گو خواهد شد و آن مکمل این بحث و دنباله آن است. تا واپسین لحظات در اجرای رسالت و گسترش آیین و تحکیم مبانی جامعه تازه بنیاد پایمردی می ورزد و درخواست می کند تا اهورامزدا توفیق اش دهد :

۱- برای کاوشهای تازه در این باب رجوع کنید به کتاب «گوهرهای نهفته» نوشته :

آموزگار، ستایش کنان صوت خود را بلند می کند. ای مزدا آن دوست راستی زرتشت تا آنکه زبانم را براه راست رهنمون شوی ای آفریننده نیروی خرد به توسط منش پاک مرا از آیین خویش بیاموزا^۱.

سرانجام، آن گاهی که مرگ را از نزدیک می بیند، سرود می سراید، سرودی آن چنان عمیق و پرمغز و عالی که سیمایش را در واپسین لحظات نشان می دهد و این درواقع سپاسی است از جانب او برای خداوند کارش که پس از گذران عمری دراز، آیین راستی را گسترده، مبارزه ها کرده و نشیب و فرازها دیده است و اینک دیگر مایل به استراحت ابدی است:

آیا روانم پس از مرگ می تواند از کسی امیدپناهی داشته باشد - یقیناً می دانم که آن کس جز از راستی و منش پاک و توای مزدا که در همین جهان به درخواستم توجه کرده به من دستور نام باری می کند [می کنید] کسی دیگر نخواهد بود^۲.

۷- اصلاحات اجتماعی

ما از روی گاتاها، با دقت و تعمق می توانیم آیین و روشی را که زرتشت مبلغ آن بود، دوباره احیا کرده و بشناسیم. آن چه که تا کنون انجام شد، تا حدود بسیاری خواست ها را درباره شناخت ایده ثلوثی زرتشتی یاری کرد. البته هر گاه از محدودیت و قیدی که تا کنون برای خود قایل شده ایم که از حدود گاتاها دور نشویم، خارج گردیم، همه مباحث و اصول به گونه دیگری درخواهند آمد. در این قسمت نیز کوشش می شود تا روش دنبال شده حفظ شود، و آنگاه به بررسی و شناخت آیین مزدائیسیم زرتشتی از روی همه اوستا اقدام می شود. پیش از هر چیزی لازم به توضیح است که نیمی از گاتاها یا سرودها، امروزه محرز است که سراینده اش

شخص زرتشت بوده است و سرودهای دیگر را نیز شاگردان اولیه زرتشت سروده‌اند. هماهنگی تعلیمات، قدمت زبان، سبک سرایش، مفاهیم و مضامین هم‌آهنگ این مطلب را ثابت کرده است. اما سایر قسمت‌های اوستا ترکیبی است از عقاید پیش از زرتشت که به ویژه در یشت‌ها منعکس شده‌اند و دیگر گونی‌های پس از زرتشت تا زمان ساسانیان، و عناصری که از آیین‌ها و فلسفه‌ها و اساطیر و مذاهب ملل دیگر به تدریج در این مجموعه مطابق معمول داخل شده‌اند.

انقلاب کشاورزی

در این قسمت لازم است تا در دنباله بندهای پیشین، از مفاهیم گاتاه‌ها، در باب اصلاحات زرتشت بحث شود. زرتشت رسالتی داشت در اجتماعی از هم گسیخته و بی‌سامان. دگرترین زرتشت دارای دو وجه بود: وجه مادی و شکل معنوی - یعنی دو چیزی که هر دو رو به تباهی و گسیختگی داشت. اقتصاد دارای مفهوم صحیحی نبود. مردمی دام‌پرور و بیابان‌نشین در حال ییلاق و قشلاق زندگی می‌کردند. زمانی فرا می‌رسید که گرسنه می‌ماندند و هر چند که دارای خصایل نیکی بودند باز هم اجباراً به قبایل دیگر و مردم دیگر حمله کرده و تأمین معاش و حیات می‌کردند. سرزمین جدید استعداد برای کشاورزی داشت. زرتشت در طرح تازه و نیرومند اقتصادی که عرضه می‌کرد، تأمین معاش برای روزمبادا، دام‌پروری، زندگی آزاد و حرفه برای همه افراد را وعده می‌داد، و این امر منوط بر آن بود تا خانواده‌ها، طوایف، عشیره‌ها و قبیله‌ها دست اتحاد به هم داده و زندگی ییلاق و قشلاقی و بیابانگردی خود را بدل به دهنشینی و کشاورزی کنند. بدون شك این طرحی بود قابل اجرا که به مرحله عمل نیز درآمد. اما عده‌ی به‌سنن و

روش قدیم مؤمن باقی ماندند و گروهی طرح اقتصادی و روش نوین زندگی راتحت رهبری و قیادت زرتشت پذیرفتند. آنگاه میان دو جناح پیکار در گرفت. آشکار است که اجتماع ده نشین، قوانینی لازم داشت و هر چند آن قوانین، شکل مالکیت و مسأله تقسیم زمین و سرنوشت محصول مازاد و مسایلی در این موارد از آن زمان به ما نرسیده است، اما بدون شك زرتشت با قریحه ذاتی و نیروی نظامت و تدبیر خود با تعمق کافی قوانینی در این باره وضع کرده بود.

منع قربانی و متی

مخالفت وی با مسأله قربانی گاو که رسم شایع قدیم بود، در شکل حقیقی اش جهت اصلاحات اقتصادی انجام گرفت. گاو در جامعه جدید التأسيس کشاورزان اهمیتی وافر داشت. غذای مردمان را تأمین می کرد و مدفوعش کود کشتزارها بود و مهم تر از همه زمین را به وسیله این حیوان کشت می کردند. زرتشت و پیروان او به شدت با مسأله قربانی و اعمال آن مخالف بودند. پیروان دروغ و معاندان روش نوین زندگی و دشمنان جامعه تازه کشاورزی تنها آنانی نیستند که سلاح برمی دارند و پیکار می کنند: «این آن کسی که [خطاب به آموزگار و سالار دیویسنان] کلام مقدس را ننگیس ساخته، از ستوران [زمین] و خورشید به زشتی یاد می کند... و چرا گاهان را نابود می سازد^۱». اینانند دروغ گویان و مردمان بی آیین و در این جاست که هدف زرتشت را از پیروان یا دشمنان درمی یابیم: «نفرین توای مزدا به کسانی باد که از تعلیمات خود مردم را از کردار نیک منحرف می سازند و به کسانی که گاو را با فریاد شادمانی قربانی می کنند^۲». زرتشت مردمانی

را که به آیین قدیم باقی مانده اند نکوهش می کند که از سر کردگان و رؤسای روحانی اطاعت نکنند، چون آنان دشمن حقیقت و نیکی هستند و با خرافات و آداب نکوهیده‌ی چون نوشیدن مسکر و قربانی گاومی خواهند توجه خدایانی را که وجود ندارند جلب کنند.^۱ شاید در این قسمت، سهم عمده رستاخیز زرتشت و هدف اصلاحاتش روشن شود:

این را می خواهم از تو به پرسم - آیا دیوها از شهریان خوب بوده اند؟ -
آنان به چشم خود می بینند که چگونه گریان و اوسیح برای خوشنود ساختن
آنان به گاو [گیتی - زمین] ظلم و بیداد می کنند و کلوبها به جای آن که آن
را به پرورداند و به راهنمایی اش - به زراعت بیفزایند آنرا همیشه به ناله
در می آورند.

در «بهرام یشت» نیز اشاره به این نوع قربانی ها از جانب دیویستان شده است.^۲ علاوه بر هدف اصلی در مخالفت با قربانی حیوانات، احساس رحم و شفقت نیز انگیزه انسانی های مهربان می شده است تا با قربانی های رایج و خوفناک مبارزه کنند، چون حیوانات را با زجر می کشته اند و با فشار و به ضرب چماق استخوانهاشان را زنده زنده شکسته و چشمهاشان را در می آورده اند^۳ و این اعمالی خرافی و غیر انسانی بوده که دیویستان بدترخیص و ترغیب روحانیان انجام می داده اند. اما در اصلاحات زرتشت اینها از جمله اعمال منفور محسوب گشت و به جای آن پرورش احشام و احترام به این جانورانی که دوست مردم و کومک و یابوری برای شان می بود مرسوم گشت: «درود به چارپایان، درود به چارپایان، سخن خوش از برای چارپایان، پیروزی از برای چارپایان، چراگاه از برای چارپایان، کشت و ورز برای چارپایان که از برای خورش ما به پرورد.»^۴ با روشی

۱- بند چهاردهم ۲- بهرام یشت، بند ۵۴ ۳- بند ۵۶

۴- یسنا - ۲۰/۱۰

روشن‌تر و مؤثرتر در ریشت‌ها نیز این موضوع آمده است^۱، و همه این‌ها مأخوذند از گاتاها: «از برای ستوران کشت و ورز مهیا ساز و از برای تغذیه ما آن‌ها را به‌پروران^۲». در جایی دیگر نیز باز اشاره به اعمال نا انسانی و خلاف قانون زراعت دیویسنان می‌شود^۳ و با توجه به مباحث گذشته، متوجه می‌شویم که چگونه زرتشت در خلال یک رستاخیز عظیم اجتماعی و اقتصادی، اخلاق را نیز از صورت زشت و نکوهیده‌اش به‌طریقی عالی متحول می‌سازد و خود به‌خود عناصر مذهبی نیز مشمول این تحول می‌شوند. دیویسنان در ضمن مراسم قربانی و آداب مذهبی، مسکری می‌نوشتند که که به‌حالت مستی دوچار شده و در آن حالت دسته‌جمعی «رقص جذبه‌یی»^۴ می‌کردند، اما زرتشت مسکرنوشی را نیز منع کرد: «کی ای مزدا شرفا به‌رسالت پی خواهند برد، کی این مشروب مسکر و کثیف را برخواهی انداخت...؟»^۵

احترام و ارزش حیوانات

در انقلاب کشاورزی زرتشت باالطبع توجهی بسیار به حیوانات، به‌ویژه دامان و جانوران اهلی مبذول می‌شد و به‌همین جهت است که در جاهایی بسیار از اوستا حیوانات از احترامی فراوان برخوردارند: «آن جایی که ستوران آرام دارند و پناه‌گاه سالم ستوران است، مهر توانا نگران است»^۶. چون هر موردی هر گاه با رنگ مذهبی همراه می‌شد، تأثیری بیشتر داشت، به‌همین جهت احترام به حیوانات شکلی مذهبی پیدا کرد.

۱- بهرام‌یشت، بند ۶۱ ۲- یسنا - ۵/۴۸ ۳- یسنا - ۱۴/۵۱

۴- تاریخ ادیان، کتاب دوم - تألیف نگارنده ۵- یسنا - ۱۰/۴۸

۶- مهریشت، بند ۱۵

مزدیستان در ادعیه خود از اهورا مزدا تقاضا می کردند: «این کشور از انبوه ستوران و مردان بهره‌مند باد.»^۱، اما لازم به تذکر است در این باره هیچ افراطی نمی شده است. در آیین زرتشت برخلاف آیین هندوان احترام به حیوانات تا جایی معمول بود که وابستگی به زندگی خوش و آسایش مردمان داشت. دستور بود تا حیوانات موزیه و جانورانی که برای مردمان و زندگی زیان به بار می آوردند، نابود و دور شوند - در حالی که میان فرقی از هندوان افراط در احترام جانوران تا حدی بود که حتا به روی زمین با دشواری بی رغبتی راه می رفتند مبادا که کرمی و حشره بی زیرپایشان نابود شود، صعوبت بلع آب داشتند تا مبادا جانوران غیر قابل رویت آب را بدخورند. زمین را کشت نمی کردند مبادا که کرم‌های خاکی و سایر جانوران بمیرند در این جاست که عمق نهضت اجتماعی زرتشت آشکار می شود، نهضتی که در شکل و قالب کامل مادی اش، شامل اخلاقیات نیز شد و تا حدود اندکی که به الاهیات پرداخت تنها برای نتیجه گیریایی در اخلاق می بود.

لزوم کار و کوشش

مشاهده شد که زرتشت در خلال سرودها، بارها درخواست می کند تا اهورا مزدا در همین جهان خاکی از حشمت و فرزانه‌گی و دارایی نیکوکاران را بهره‌مند سازد. این امر جز با کار و ارزش آن به حصول نمی پیوندد. در هیچ جای آیین مزدایی، بیکارگی و تنبلی تجویز و دستور داده نشده است. جامعه نو بنیاد کشاورزان تنها در اثر ایمان افراد و کار مداوم ممکن بود رونق و بنیان یابد. احترام، شوکت، ثروت، قدرت و آسایش و رستگاری هر

فردی در این جامعه منوط به آن بود که بیشتر کار کند. در سراسر اوستا، از گاتاها تا وندیداد Vandidad روح فعال و کاری و پرتلاش و کوششی مشاهده می شود که در کار سازندگی است. جسم و تنی که این چنین باید کار کند، احتیاج به نیرو دارد و نیرو از امساك و ناخوردن پدید نمی شود، پس روزه داری و امساك برای يك جامعه یی فعال و کاری چون ایرانیان روشی پسندیده نبود. اینك به قسمت های ذیل توجه کنیم که روح اصیل و سازنده یی که زرتشت در مردمان می دمید، از دیدگاه لزوم کار و کوشش چگونه بوده است :

ای آفریننده جهان جسمانی ، آیا خوش ترین جای زمین کجاست ؟ - پس اهورامزدا گفت : ای اسپیتمان زرتشت جایی که مرد پارسا (مؤمن به آیین زرتشت) خانه یی به سازد که دارای آتش و گاو و گوسپند وزن و فرزند و اهل بسیار باشد . پس از آن در آن خانه گاو و گوسپند بسیار و آرد بسیار و سگ بسیار و زنان و بچه های بسیار و آتش بسیار و اسباب زندگی خوب بسیار باشند ... خوش ترین زمین جایی است که کسی بیشترین غله و علف و درختان میوه دار کارد، و در زمین خشك آب پدید کند و زمین با تلافی را خشك گرداند ... (آیا باز هم) خوش ترین زمین کجاست ؟ - اهورامزدا پاسخ داد ای اسپیتمان زرتشت ، جایی که ستوران گوناگون در آنجا بیشتر پرورش یافته و بیشتر زاد و ولد نمایند ... جایی که ستوران در آن زمین کود بیشتری به پراگندند ... ای آفریننده جهان جسمانی چه کسی زمین را بیشتر خوشحال می کند؟ - اهورامزدا گفت : کسی که بیشترین مقدار کشت کند و بیشترین مقدار درخت بکارد و علف و سبزه کند و زمین را سیراب سازد و آب درآورد . زمینی که بدون کشت و شخم و بی حاصل ماند ، چونان زنان زیبایی است که بی شوهر مانده و بچه های بسیار نیاورد ۱.

این گفت و گوها هم چنان ادامه دارد. فراهم کنندگان اوستا در

عصر ساسانی، فرگرد سوم و نندیداد حالیه را که یکی از کهن ترین قسمتهای اوستاست، بدون توجه و مطالعه در قسمت و نندیداد جای داده اند که مغشوش ترین جزء اوستای کنونی می باشد. به هر حال در ضمن این قسمت و در خلال این گفت و گوها، خود را بیش از هر چیزی با عصر اولیه زرتشتی و تعالیم ارجمند زرتشت نزدیک می بینیم. زمین خطاب به مرد برزیکر می گوید ای مردی که با کوشش و تلاش مرا بارور و حامله و زاینده ساختی، اینک برای تو محصول و فراوانی و ثروت به ارمغان می آورم، اما زمین خطاب به مردم تنبل و بیکاره بانگ خشم برمی دارد که شما چون بیکارگی پیشه ساختید و به کار زراعت نه پرداختید، جز خفت نصیبی نخواهید برد و با در یوزگی و کدایی معاش خود را از پس مانده سفره دیگران تأمین می کنید.

از اهورامزدا پرسش می شود که چه چیزی دین مزدایی را تقویت می کند، و پاسخ می آید هنگامی که غله بیشتری کشت شود و محصول فراوان تری عاید گردد. هنگامی رواج آیین راستی مزدایی به دلخواه انجام خواهد شد که زمین های بیشتری زیر کشت روند، ثروت فراوان گردد، مردمان شکم سیر و دارنده و آسوده خیال باشند، هر کس که گندم بکارد، جز نیکی چیزی ندرود. هنگامی که زمین ها بسیار کشت شوند، ثروت و فراوانی به هم رسد و چون ثروت و فراوانی حاصل شد، دروغ پرستان و دیویسنان ترسان و هراسان شوند، چون هنگامی ترس و هراس ندارند که مزدیسنان را ضعیف و ناتوان یابند، پس این است دستوری ساده در آیین مزدایی. کار و کوشش در سایه راستی و نیک منشی و کوشش در توسعه زندگی راحتی و ایجاد ثروت و قدرت کافی برای حفظ استقلال.

این چنین است که زرتشت را می شناسیم.

بدن نیرومند بایستی نابتواند کار و فعالیت نموده و برنامه اقتصادی زرتشت را توسعه بخشد. در آیین زرتشت روزه ممنوع و حرام است: «از ناخوردگی نه توانایی پیدامی شود و نه ایمان استوار پدیدمی آید و نه نیروی لازم جهت کشت زمین و نه کود کان سالم پدیدمی آیند. زندگانی سالم جسمانی، لازمه اش خوردن است، چون از ناخوارگی جز رنج و ضعف و مرگ چیزی تولید نمی شود» هر گونه آیین رهبانیت و زهد در روش مزدیسنان به شدت نکوهیده شده است، از میان دو مرد، آنکه زن دارد نسبت به مجرد ارجمندتر است، آنکه ثروت دارد و نیرومند است از کسی که زهد و امساك پیشه می سازد مقام والاتری دارد. چون مردی که نیرومند است و زندگی مادی را محترم می دارد و بر اثر کار کردن ثروت اندوخته، بهتر می تواند از خود و دیگران در مقابل دشمنان دفاع کند و در برابر سرمای زمستان و خشك سالی و رویدادهایی دیگر خود و خانواده اش را مصون سازد.

اختیار

زرتشت با اصالت اختیار آدمی، نه آنکه تنها در اصول فلسفی مباحثی کشود، بلکه ارزش و مقام آدمی را بالا برد، اساس کاهلی و تنبلی را برانداخت. خداوند نه کسی را زشت و نه کسی را نیک آفریده، در لوح ازلی سر نوشت کسی ثبت نشده است، نه قلم به بدی کسی پیش از تولدش رقم خورده و نه نیکی «رستگاری او». بلکه در جهان راه نیک هست و راه بد نیز وجود دارد: «با اندیشه روشن به آن بنگرید، میان این دو آیین خود تمیز دهید و راه را انتخاب نمایید... از میان این دو کسی که خواهان رستگاری است، باید نیک را برگزیند نه زشت»^۱، و اما به شکل روشن تر و جالب تری در باب اصالت

اختیار آدمی این قسمت است :

در هنگامی که تو ای مزدا در روز نخست ارخرد خویش مهر و دین و نیروی اندیشه آفریدی ، در هنگامی که زندگانی را به قالب مادی در آوردی ، وقتی که تو کردار و اراده آفریدی ، خواستی که هر کس بر حسب اراده خود از روی اعتقاد باطنی رفتار کند .

طلب نیکی و خیر برای پیروان راستی

آن چنان که ملاحظه شد، زرتشت می گفت من دوست کشاورزان، دهقانان و پیروان آیین راستی، و خصم دروغ پرستان و دشمنان شهرنشینی و زراعت و راهزنان هستم. عصر نخستین آیین زرتشت که معاصر بازندگی و حیاتش بود و مدتی پس از آن، خصومت و جنگ میان این دو دسته برقرار بود. هم چنان که زرتشت دروغ پرستان و روحانیان اغفال گر را که راهنمایشان بودند دشمن بود و نفرین شان می کرد، پیروان آیین راستی و دهقانان و گرایندگان به انقلاب را می ستود و برای شان درخواست خیر و برکت و رستگاری می کرد: « کسانی را که تو از برای درستی کردار و پاکی فکرشان سزاوار می شناسی آرزوی آنان را برآورده کامروا فرما^۱. » سیمای پیامبر را می توانیم تجسم بخشیم که در موعظه ها و خطابه هایش پیروان را دلگرمی می بخشید: « کسی که به دوستار راستی بگردد از او در آینده ذلت طولانی و تیرگی و خورش زشت و ناله و فغان دور ماند^۲. » کسانی که به خواهند پیروان راستی را خوشنود سازند ، از هر طبقه و دسته یی که باشند با پرستاری از ستوران و محبت به آنان، می توانند وظیفه خود را انجام دهند: « ای اهورا وای اشا به کسانی گوش دهید که در کردار

و گفتارشان به سخنان تنان گوش دوخته و به مینش پاك تکیه داده اند، به کسانی که تو خود نخستین آموزگار آثانی ای مزدا^۱، در هر حال در هر سرودی، در هر خطابه و نیایشی، زرتشت یاران خود را، پیروان راستی را، گرایندگان به جامعه نوین را مورد دعا قرار داده و برای شان توفیق، طلب رستگاری و استواری در ایمان می کند.

صلح

در آرزوی صلح و دوری از جنگ است، چون خواه مرد روحانیات باشد خواه در راه مادیات و یا هر دو چنانکه هست، تنها يك صلح عالی می تواند به پیشرفت او كوكم كند: «ای اهورا، به روان آفرینش تاب و توانایی بخش - از راستی و پاك منشی وسیله یی برانگیز که او نیروی آن صلح و آسایش برقرار گردد...»^۲ این صدای زرتشت است که از خلال اعصار ناپیدا به گوش می رسد، پس از آن گروه مؤمنان و پیروان، در اقرار نامه ایمانی خود، این جمله را گنجانده اند: «من می ستایم آیین مزدیسنا را که دور افکننده جنگ افزار و ضد جنگ و خونریزی است.»^۳ در اوستا این گونه جملات چه بسیار به نظر می رسد، چون زندگی دهقانی و جامعه جدید التأسيس بدان نیازمند است: «ما صلح و سلامتی را می ستایم که جنگ و ستیزه را در هم شکند»^۴، صلح طلبی در آغاز بایستی بسیار پرریشه و دارای استحکام و استواری بوده باشد تا از آغاز تا پایان کار ساسانیان، شکل و قالب خود را هم چنان حفظ کرده باشد و به همین جهت است که نه تنها در اوستا، بلکه در کتب پهلوی و روایات متأخر، هم چنان درباره اش تأکید و توصیه

۱- یسنا - ۳/۵۱ ۲- یسنا ۱۰/۲۹ ۳- یسنا - ۹/۱۲ ۴- سروش

می‌شد. اما در این صلح‌جویی ضعف به هیچ وجه راه نداشت ، احقاق حق ستوده و نمکین به ظلم حقارت‌آمیز بود ، به همین جهت است که در گاتاها به جمالاتی چنین بر می‌خوریم : «خشم باید باز داشته شود ، در مقابل ستم از خود مدافعه کنید.»^۱ این است گاتاها، و چنین است سرودهای زرتشت . در چنین مجموعه اندك و کهن هر گاه به خواهیم کوشش و جست‌وجو نماییم، آیینی تام و کامل به وجود خواهد آمد چنانکه در روزهای نخست وجود داشت و به همین جهت است که انظار همه خاورشناسان ، تاریخ نویسان و محققان تاریخ ادیان را به خود معطوف داشته‌است .

۸- اصول پاداش در این جهان و آن جهان

اساس و بنیان دینانات، وابسته به معتقداتی است درباره روح و جاودانی آن و مسأله آخرت . البته این معتقدات دینی که همراه با مسایلی دیگر مطرح می‌شوند ، قسمت مابعدالطبیعه را شامل می‌شوند . شکل نخستین آیین زرتشتی از بسیاری مسایل مابعدالطبیعه‌یی پالوده است و در این قسمت هر گاه به شکل گاتایی این آیین بنگریم، با مذهبی روبرو خواهیم شد که کاملاً دستورالعملی است از برای «زندگانی خوب جسمانی» اما در آیینی که زرتشت آورد به اخلاق توجه شدیدی مبذول شد و اصول سه گانه اخلاق زرتشتی در همه جهان شناخته شده است که : اندیشه نیک ، گفتار نیک و کردار نیک باشد . صفات و اخلاق اهریمنی درست متضاد این سه اصل است ، یعنی : اندیشه زشت ، گفتار زشت و کردار زشت . زرتشت چنان که گذشت بارها توصیه می‌کرد که راه نیک باید برگزیده شود تا موجب رستگاری گردد. آدمی آزاد و مختار است تا در زندگی خود به یکی

از دوراه به پیوندند، اما هر گاه راه نیک را برگزینند از پاداش مادی این دنیا و پاداش معنوی سرای دیگر برخوردار خواهند گشت. پاداش مادی دنیوی همان‌هایی است که در قسمت گذشته ضمن بحث از موضوع کار و کوشش مطرح شد. کار و فعالیت مؤمنان است که درزندگانی، ثروت و مال برای شان حاصل می‌دهد. اصولاً بیکارگی و تنبلی از صفات زشت آدمی است و اهریمن مروج آن می‌باشد. هر کسی که تنبل بوده و کار و فعالیت نکند، به سپاه اهریمن پیوسته و از نیکی بریده است: «کاهلی را از خود دوردار، ورنه او تو را از کردار نیک باز خواهد داشت»^۱. این موارد باتأکید و تصریح در سراسر اوستا و کتب پهلوی آمده است. اما پیروان راستی و حق پویان علاوه بر سعادت و نیک‌فرجامی، جهان مینوی را نیز به انتظار دارند. در گاتاها روح و جاودانگی آن وجدایی روح و جسم سخنی به میان نیامده است. ما نمی‌دانیم آیا در آن عصر اولیه آیین زرتشتی به جاودانگی از روح وجدایی آن از تن باوری بوده است یا نه، اما در گاتاها از سه طبقه مردم از لحاظ سنجش ایمان سخن رفته: از سه مکان یاسه عنصر که می‌توان آنها را به: بهشت، دوزخ و برزخ نامزد کرد یاد شده است. در برخی جاها ما می‌توانیم در شکل اولیه آیین، مقامی برای زندگی آینده قایل شویم: «از این جهت توای مزدا مرا از خرد و زبان خویش بیاموز که زندگانی آینده چگونه خواهد بود؟»^۲ در این جاست که مسأله تفسیر وجدانی نفی می‌شود. به مصداق عبارت و مقتضای موقعیت، پاره‌بی اوقات می‌توان در گاتاها، بهشت و دوزخ را، و اثرات آسایش و عذابش را به وجدان احاله کرد. یعنی هر گاه کسی نیکی کند و خوب باشد،

وجدانش آنقدر آسوده است که احساس آسایش بهشتی می کند و بالعکس مرد گناهکار و بدکار ازرنج و عذاب وجدان همواره درخلجان و ناراحتی است. از بهشت به عنوان « سرای درخشان » یاد می شود و رفتن به سرای درخشان برای کسانی موقدور است که به آیین نیکی گراییده باشند^۱. اصول پاداش در آن جهان برای نیکان زندگانی امن ، آسوده و بی تباهی ابدی است : « پاداش موعود در سرای فرخندهٔ مزدا و وهومن و اشابه آن کسانی بخشیده شود که نام نیکی از خود گذاشتند^۲. »

اما چنانکه ذکر شد، از دیدگاه سنجش کردار و اعمال، مردم به سه طبقه تقسیم می شوند و این تقسیم با توجه به قسمت ذیل روشن می شود: چنان که در آیین روز نخست فرمان رفت ، دادگر از روی انصاف با دروغ پرست و بیرو راستی رفتار خواهد کرد. همچنین چنان کسی که اعمالش با بدی و خوبی مخلوط است که تا به چه اندازه از آن درست و نادرست است^۳.

چنان که ملاحظه می شود، سه دسته از مردم عبارت اند از کسانی که اعمال شان نیک و شایسته است و کسانی که اعمال شان بد و ناشایست می باشد و گروه سوم آنانی هستند که اعمال نیک و بدشان برابر است و در برزخ جای داده خواهند شد. از بهشت با عناوین چندی یاد شده است ، چون: سرای درخشان ، کشور نیکی و همیشه جاودان ، مرغزار اشاو وهومن ، فردوس ، سرای منش پاک - چنانکه از دوزخ نیز با عناوینی مخالف یاد شده است. زرتشت پرسش می کند: «از تو می پرسم ای اهورا به راستی مرا از آن آگاه فرما آیا در آغاز زندگانی جهان دیگر، کسانی که کردارشان نیک است به پاداش خواهند رسید؟» و پاسخ این سوال

مثبت است: کسی که بهترین حاجت مرا که زرتشت هشتم برطبق آیین مقدس برایم به جای آورد، چنین کسی در زندگی آینده در سر زمین جاودانی از نعمت فراوان برخوردار گردد.^۱ اما به عکس دروغ یا سرای دیو از برای کسانی است که: «بازبان خود در میان دوستانشان خشم و ستمی منتشر کنند و به ضدتریت ستوران باشند، در نزد آنان نه کردار نیک بلکه اعمال زشت غالب است و برای ایمان دروغینشان به سرای دیو درخواهند آمد.^۲»

اما دسته سوم کسانی هستند که نه خوبی را پیشه ساخته اند و نه بدی را، نه در دسته نیکان جای دارند و نه در گروه بدکاران و اینان دربرزخ جای دارند. میوانه Misvana کلمه اوستاییبرزخ و همستان Hamestakan شکل پهلوی آن است که به معنی جایگاه آمیخته می باشد و در آیین عیسوی Purgatoire است: «کسی که گهی نیک و گهی زشت اندیش است، و کسی که وجدانش را به واسطه کردار و گفتار مطیع هوا و هوس و خواهش خویش سازد، چنین کسی به حکم ازلی تو در روز واپسین منفرد خواهد شد.^۳» در گاتاها دیگر به موردی از آن گونه موارد که در روایات پهلوی، چون کتاب های «مینو خرد»، «بندش»، و به ویژه «ارداویراف نامه» آمده است بر نمی خوریم. در گاتاها تنها برای کومک و معاونت اصل اخلاق و ترغیب مردمان، این شکل ساده و اساسی بنیان گذاشته شد و به هیچ وجه به صور غیر معقول و وحشیانه و هوس بازانه سخیف و خرافی آلوده نگشت. اما بعدها کم کم از این اصول سوء استفاده به عمل آمد و مورد اقتباس ادیان و مذاهب دیگری قرار گرفت و با

ترکیب عناصر بومی به شکل‌هایی از بهشت و دوزخ که معروف عام است تغییر شکل یافت. در آیین زرتشت نیز هم‌چنان که تغییرات عظیمی حاصل شد، این اصل ساده و بی‌پیرایه چنان شد که در «ارداو ایراف نامه» آمده است.

در گاتاها از پل چنوت Chinvant Peretav نیز یاد شده است که می‌توان آنرا با «پل صراط» در روایات اسلامی مقایسه کرد. چنوت یا چینوت در لغت به معنی داوری و قضاوت آمده، پس پل چنوت، رامداوری می‌باشد که بعدها به نام «صراط» در اسلام وارد شد. در گاتاها چند بار از این پل یاد شده است: «... روانو وجدان آنان وقتی که به نزدیک پل چنوت رسد در بیم و هراس خواهد افتاد.^۱ مطابق روایات پهلوی پل چنوت راهی بوده است که ارواح از آن گذر می‌کردند. هنگامی که نیکوکاران می‌خواستند بگذرند، فراخ و گسترده شده و آنان به راحتی از آن گذشته و به فردوس می‌رفتند، و چون گناهکاران گذر می‌کردند، مانند لبه تیغی تیز و نازک می‌شد و آنان به دوزخ می‌افتادند. درباره اعراف یا همستگان، در «مینو-خرد» و «ارداو ایراف نامه» آمده است که همستگان میان زمین و آسمان است، جایی که در آنجا نه سرما و نه گرما، نه رنج و نه شادی وجود دارد و کسانی در آنجا منتظر روز واپسین‌اند که ثواب و گناه‌شان یکسان باشد.^۲

اینک اختصاراً آن چه را که از یشت‌ها و متون پهلوی درباره جهان واپسین و سر نوشت دروح بر می‌آید شرح می‌دهیم. روان آدمی بلافاصله پس از مرگ از تن خارج نمی‌شود، بلکه روز سوم از تن برخاسته و از جسم جدا می‌شود تا پس از تشریفات لازم برای رسیدگی اعمال، به

پل چینوت برسد^۱. در وندیداد سرنوشت روح در جهانی دیگر شرح داده شده است^۲:

ای آفریننده جهان جسمانی آیا اعمال نیکی که شخص در عالم جسمانی برای روح خودش می کند، کجا می روند و کجا گرد می آیند؟ - پس اهورا مزدا گفت پس از آن که آدمی به میرد، دیوهای بداندیش وی را قیاه کنند. در شب سوم که بامداد روشن شود، بر کوه درخشان فرشته مهر بیاید و آفتاب طلوع کند - ای اسپینمان زرتشت دبوی که ویزارش Vizaresh نام دارد روح شخص دیوپرست گناهکار را بسته و می برد و پس از آن به پل چینوت می رسند، در آن جا از هوش و روان، آنچه که در جهان جسمانی کردند پرسیده می شود.

پس آن جا اعمال نیک به شکل زنی زیبا، خوش اندام، فره، دانا و باتدبیر و هنر ظاهر می شود - و اعمال بد روح گناهکار دیوپرست را غمگین می سازد. و اعمال نیک [به صورت زنی زیبا] روح مؤمن را از کوه البرز عبور می دهد و از پل چینوت می گذراند و به جایگاه خویش می رساند. در این هنگام، بهمن امشاسپند از تخت طلایی خود بر می خیزد و می گوید، ای پارسا از جهان گذران چگونه به جهان جاویدان آمدی؟. ارواح پرهیزگاران با خوشنودی نزد اهورا مزدا رسند، نزد امشاسپندان رسند و در «گروتمان» [بهشت یا عرش] به پرهیزگاران دیگر ملحق شوند.

قابل تذکر است که چگونه این تغییرات شگرف در مسأله بهشت و دوزخ به آن سادگی راه یافت. آن چه از نیکی و بدی که به آدمی می رسد. از راه وجدان اوست. کلمه دنا Deana در اوستا، یکی از معانی اش وجدان است و این «دنا» صورت اولیه کلمه دین می باشد. دین یکی از قوای پنجگانه آدمی است. این قوای پنجگانه عبارتند از: جان، وجدان [دین]، قوه درا که، روان و فروهر^۳. دین یا وجدان در واقع عبارت است از روح تشخیص و نیروی تمیز آدمی که با توجه به اصل اختیار

۱- دادستان دینیک، فصل بیستم، بند ۳ و ۴ - ۲- وندیداد، فرگرد نوزدهم

- ۲۴ تا ۲۷ - ۳- فروردین یشت ۱۵۵ و ۱۴۹

آدمی، تشخیص می‌یابد و اعتباری دارد. پس از مضمحل شدن جسم، وجدان باقی می‌ماند و برای سنجش اعمال حاضر می‌شود. در روایات متأخر وجدان نیکوکاران در پوششی زیبا و افسانه‌یی، در قالب دوشیزه زیبایی نمودار گشته که صاحب خود را به آسانی از پل چینوت گذرانده و به فردوس می‌برد و وجدان گناهکاران در قالب زنی زشت و نفرت‌انگیز صاحبان خود را به دوزخ می‌برند. بعدها کم‌کم «دین» یا «دئنا» به صورت یکی از فرشتگان درآمده و دو چارپایه‌های بسیاری گشت. قالب نهایی‌اش برای ایمان‌داران و مؤمنان دختر زیبایی است که آدمی را به بهشت می‌برد و برای گناهکاران چون عفریته‌یی است که صاحب‌اش را به دوزخ می‌کشد. در متون پهلوی به فراوانی از این مسأله گفت و گو شده است و از همین راه است که چنین روایاتی در ادیان دیگر، به ویژه اسلام منتقل گشت.

در «ه‌ادخت نسک» که بیستمین نسک از اوستای مفقوده عصر ساسانی است از سرنوشت روح در جهان پسین و مجسم شدن وجدان به شکل دوشیزه‌یی زیبا و بلند بالا برای نیکوکاران و یا تجسم وجدان به صورت عفریته‌یی مهیب گفت و گو بوده است. امروزه در کتاب هشتم و نهم «دینکرد» از طرح کلی چنین مسأله‌یی مطالبی برای ما باقی مانده. ه‌ادخت نسک کنونی دارای سه فصل است. فصل اول آن درباره خواص برخی ادعیه می‌باشد. فصل دوم از تجسم وجدان مرد نیکوکار و سرنوشت‌اش گفت و گو است و در فصل سوم عیناً مطالب فصل دوم با تغییر موضوع درباره مرد گناهکار تکرار می‌شود: -

زرتشت از اهورامزدا سوال می‌کند که چون مؤمنی از جهان درگذرد ،
شب‌گاه روحش در کجا آرامش می‌یابد؟ - و پاسخ می‌شود که روح در

آن شب قرین جسم باقی مانده و آن شب برایش یکی از خوشترین شب‌ها محسوب خواهند شد، و قرین جسم، به خواندن ادعیه و طلب رحمت و مغفرت می‌پردازد، چون زرتشت پرشی خود را درباره شب دوم و شب سوم تکرار می‌کند، همان پاسخ اولی را می‌شنود و بدین‌سان سه روز روح قرین جسم باقی می‌ماند. چون شب سوم نیز سپری شد، در سپیده دم روز سوم نسیمی بسیار خوش و عطر آگین از جانب جنوب بر وی می‌وزد به وجد و طرب می‌آید و چون رایحه خوشی را می‌بوید که چونان را هرگز استشمام نکرده بود. هنگامی که این نسیم خوش بر او می‌وزد، و جانش به شکل دختری بس زیبا، بلند بالا سپید چهره، شریف و برآمده سینه و پانزده ساله به وی نمایان می‌شود، دختری بدان اندازه زیبا که گویی تمام زیباییها را در خود گرد آورده است. آنگاه روان مرد پارسا از او می‌پرسد، ای زیباترین دوشیزه، نو کیستی؟ آن دوشیزه زیبا چهره در پاسخ می‌گوید، ای مرد آزاده نیک اندیش نیک گفتار نیک کردار، من وجدان توام، و تو مرا این‌سان زیبا و آزاده ساختی، در دور زندگی هنگامی که دیگران به زشتی و بدی خوی کردند، تو راه نیکی را پویان شدی و با اعمال نیک و کردار شایسته‌ات، مرا که زیبا بودم، هر دم زیباتر ساختی. پس آن دوشیزه زیبا، با وجدان مرد پارسا، روان مرد خوشبخت را هدایت می‌کند و به نخستین منزل که اندیشه نیک است می‌برد و پس از آن به دومین منزل که گفتار نیک است رهنمونش می‌سازد و سومین منزل قرارگاه کردار نیک می‌باشد. آن‌گاه روان مرد پاک‌دین به استعانت وجدان تجسم یافته وارد بهشت، یا فروغ بی‌پایان می‌گردد.

این نهایت زیبایی، لطف کلام و ذوق افسانه پرداز شاعران کهن ایرانی است. در فصل سوم همه این مطالب درباره مرد گناهکار تکرار می‌شود، با این تفاوت که سه شب اولیه، روان عذاب‌های بسیاری را متحمل می‌شود و پس از آن در بامداد سومین روز، وجدانش به شکل عفریته‌یی سهمناک نمودار شده و روانش را از سه مرحله دوزخ: اندیشه بد، گفتار و کردار بد گذرانده و سرانجام وی را در فضای نیرنگی بی‌پایان رها می‌سازد. در باب سه درجه یا سه مقام و طبقه بهشت و دوزخ و مقایسه و انتساب آن به سه اصل اساسی در اخلاق زرتشتی، کمال زیرکی و دانایی به کار رفته است. هر گاه از ظواهر امر بگذریم و عناصر داستانی را که

برای بیان و مفهوم ساختن بهتر اخلاق ایرانی چون روپوشی دلفریب هسته اساسی را پنهان کرده است کنار رانیم، متوجه خواهیم شد ریشه اخلاقی آیین زرتشت تاچه اندازه محکم بوده است. هومت - Humata یا اندیشه نیک، هوخت ، یا گفتار نیک ، هورشت - Hvarshta یا کردار نیک اساس آیین زرتشتی است. در سراسر گاناها و هم چنین در سراسر اوستا و متون پهلوی از این سه اصل اساسی بد کرات و با تأکید سخن رفته است . این سه مرحله تکامل اخلاقی انسان است که پیروی از یکی، بالتبع منجر بد قبول آن دو می شود. تمام اصول اخلاق عملی جهانی، در این سه اصل، در این سه دستور خلاصه و بیان شده است. اجرای چنین دستورهایی است که وصول آدمیان را بد غایت کمال تضمین می کند. مردمانی که چنین اعتقادی داشته و از این دستورهای ساده و بی پیرایه پیروی کنند، تفاهم، مهربانی، دوستی و صلح و سازش میان شان برقرار خواهد بود. بد زندگانی خوش مادی خواهند رسید و معنویات میان آنها بدون پیرایه های مافوق طبیعی حکم روا خواهد شد .

به همین مناسبت است که در ادوار بعدی، هنگام سروده شدن یشت ها، و آن گاهی که کم کم افسانه ها، اساطیر و عناصر متعلق به اُمم و اقوام مختلف وارد ادبیات دینی زرتشتی شد، و چنان که گفتیم مسأله ساده پاداش اخروی که برای تحکیم مبانی اخلاقی وضع شده بود، از این عناصر گرانبار گشت و سه اصل اخلاقی و نکوهیده، بد سه طبقه دوزخ و بهشت تبدیل شد. البته هر گاه بد عمق مسأله توجه شود، در ماهیت امر تغییر چندانی حادث نشده است. چنانکه در نقل روایات فوق آمد، « دثنا Daena » یا وجدان مرد نیکوکار بد صورت دوشیزه زیبایی ظاهر شده و روان را از مرحله اول

بهشت که هومت است ، یعنی اندیشه نیک گذرانده و به مرحله دوم که هوخت است، یا گفتار نیک می‌رساند، و پس از آن روان مرد نیکوکار از هوخت گذشته و به هورشت یا کردار نیک می‌رسد. در روایات پهلوی اولین مکان در کره ستارگان ، و دومی در فلک ماه و سومین در بلندترین مقام روشنایی واقع شده است. با توجه به این تمثیل متوجه می‌شویم که آدمی با گذشتن از این سه مرحله اخلاقی است که به کمال مقام انسانیت خواهد رسید و پس از آن در مقام خدایان اقامت خواهد گزید . باری چون روان با استعانت آن دوشیزه زیبا که تجسم وجدان است به سومین مرحله وارد شد از آن جا به بارگاه جلال اهورامزدا که « کرزمان » یا گروتمان Gronmana یا « سرای سرود » است وارد می‌شود . این مقام و جایگاه آخری را انگه‌وهیشت Angho Vahishta که به معنی بهترین جهان است نیز می‌خوانند و بهشت فارسی در واقع همان « وهیشت Vahishta » می‌باشد .

اما در مورد بد کرداران و زشت کاران ، درست جنبه‌های متضاد موارد فوق ذکر شده است. پس از سه شب اول، در صبح روز چهارم وجدان فرد خاطی و گناهکار چون عفریته ژولیده بی بر او ظاهر شده و با خفت و خواری تاجینوت پل می‌کشاندش. گام اول برای روان گناهکار ، مکان دوشمت Dushmata یا پندار بد است ، گام دوم دزوخت Duguxta یا گفتار بد ؛ و گام سوم دزورشت Dugvarshta یا کردار بد است. چون روان گناهکار از این سه مرحله گذشت به فضای تیره کی بی پایان خواهد رسید « انگر تمنگه Anaghra Temanah » و این همان « مان دروج » یعنی خانه دروغ و جایگاه اهریمن ، یا « دزانگه Duganh » خانه زشت است

که کلمه دوزخ کنونی از آن پیدا شده است .

۹- یکتا پرستی

آیا آیین زرتشت بر مبنای توحید و یگانه پرستی استوار بود؟ این پرسش امروزه صورت کینه‌ی پیدا کرده است ، چون اغلب محققان و دانشمندان بزرگ معتقدند که زرتشت در الاهیات ، مبشر و مبلغ توحید بود . اما بر اساس موقعیت و مباحثی که در چنین آیینی در مسأله خیر و شر وجود داشت ، از قدیم الایام اسناد ثنویت را برای آیین زرتشتی آسان کرد . در زمان ساسانیان که عصر انحطاط آیین زرتشت بود ، فقها برای چنین امری خود پیش گام شدند . آنگاه بعده سلیمان به موجب عناد و کینه‌ورزی نسبت به برتری فرهنگ و نژاد پارسی در پراکندن آن کوشیدند و در آغاز عصر اوستا شناسی ، خاورشناسان نیز که تازه کار بودند و به کم و کیف آیین زرتشت ناوارد بوده و بیشتر در قسمت تحقیقات پهلوی کار می کردند ، ثنویت زرتشتی را در همه جهان منتشر ساختند . اما عصر شتاب خیلی زود تمام شد و تحقیقات عمیق و پرداخته بعدی ، با سرعت و شتاب بیشتری با روشنی بیشتری توحید زرتشتی عصر اولیه را به جهانیان عرضه کرد . بدون هیچ شایبه خاصی و بی هیچ غرض و تعصبی ، نتیجه کلر خاورشناسان ، به ویژه ایران شناسان و دانشمندان اوستا شناس و علمای بزرگ تاریخ ادیان این بود که شکل اولیه آیین زرتشت ، نخستین نغمه توحید عقلی در جهان بوده است . اینک در این قسمت از اهورامزدا و صفات و یگانگی اش و پس از آن از « دو گوهر همزاد » یعنی خیر و شر بحث می شود .

در کاتاها از خداوند یکتا ، خرد کل جهان و آفریننده می همتا ، با عناوینی چون : اهورامزدا ، مزدا اهورا ، اهورمزدا ، مزدا - واهورا یاد

می‌شود. زمان عقل بود و هنگامه خردمندی، به همین جهت اهورا - و مزدا که دو خدای بزرگ پیشین بودند، تلفیق شده و به شکل اهورامزدا، خداوندگار کل جهان معرفی شد. گفت و گو از اشتقاق لفظی اهورا-مزدا Ahuramazda و این که شکل نخستین این دو خدا در آیین آریاییان اولیه و پیش از زرتشت چگونه بوده، مربوط است به آیین پیش از زرتشت^۱. معنی این دو کلمه به شکل «سرور دانا» آمده است و البته میان خاورشناسان در این باب اختلافاتی موجود است.

دقتی در گاناها و مطالعه سرودها، آیینی را برای ما تصویر می‌سازد که در رأس آن اهورا مزدا، سرور دانا و خالق کل عالم قرار دارد که زرتشت پیامبر اوست. البته این توجیهات تنها وسیله تفهیم و تفاهم و بیان موضوع است چون الهامانی که زرتشت به وسیله آنها سخن می‌گفت و آیین را اعلام می‌کرد، مبتنی بود بر اصل نیروی درا که، هوش و بینش فوق العاده او، نه آنکه بر پایه يك احساس صرف، درك پیش از وقوع و شکلی از اشکال خیالی الوهیت باشد. آیینی که بدین وسیله اعلام شد، برای پیروان زرتشت انقلابی آسایش بخش محسوب می‌گشت، چون قید و بند خرافی را می‌گسست و اندیشه‌های انسانی را آزاد می‌کرد. در رأس دیانت جدید: اندیشه نيك، گفتار نيك و كردار نيك قرار داشت، سه اصلی که بآند کی از خود گذشته‌گی به مرحله اجرا در می‌آمد و روابط انسانها را نيكو و آسایش‌شان را از دیدگاه روحانی و مادی تأمین می‌کرد.

بي شك در چنان عصر کهنی، در رأس چنین دیانت جدید و انقلابی

۱- رجوع شود به کتاب «دین قدیم ایرانی» تألیف نگارنده.

بایستی خدایی قرار می‌داشت که چون ایده‌تولوژی موضوعه‌اش شگرف و قابل توجه باشد، چنین نیز بود. اهورامزدا، سرور دانای جهان خداوندی بود با تمام خدایان دیگر متفاوت. نه در وصف او آن همه قدرتهای فوق طبیعی اسناد می‌شد و نه چون منتقمی قهار مصور می‌گشت با توجه به کاتاها ویرا خدایی مشاهده می‌کنیم که از بونه مباحث فلسفی و اشکالات شکاکان پیروزمند بدر می‌آید. خدایی است چون خدایی که ارستو و فرزائگان بزرگ یونانی توصیف می‌کردند. جهان را آفریده و بهتر به گویم با هستی وجود داشته است، اما در امور فوق طبیعی و حوادث آن دخالتی نمی‌کند، چون نظامی در جهان برقرار است که بایستی مطابق با اصل طبیعت و سازش قوای طبیعی برقرار مانده و ادامه یابد. چون خدایان دیگر، نیروهای طبیعی و غیرطبیعی را هرگاه که بر سر خشم و مهر آید، بر علیه وله مردمان بر نمی‌انگیزد. با اعطای اصل اختیار، بندگان در پیروی راستی و دروغ آزادند و هر فردی از افراد، خود با اراده خود سر نوشت اثر را تعیین می‌کند و انتخاب راه خیر و شر در اختیارش می‌باشد و خداوند سر نوشت وی را در لوح ازل رقم نمی‌زند. پس عدم دخالت در امور طبیعی، واصل اختیار از برای مردمان، و سکوت در چگونگی جزئیات آفرینش است که راه خرده گیریهای فلسفی و عقلانی را درباره اهورامزدا مسدود می‌سازد. اهورامزدا خرد کل جهان است، خالق است که جزئیکی از او نمی‌تراود و همواره مردمان را تجریص به گزینش راه نیک، پرداختن به کوشش و کار و اعتلای زندگانی مادی و معنوی می‌کند. اینک از روی کاتاها چهره واقعی و سیمای اهورامزدا را بهتر می‌شناسیم:

خداوند یگانه، اهورامزدا آن کسی است که بزرگتر از همه است، ۱. بهتر از همه و با بهترین راستی هم اراده، ۲. از همه کس دانایتر و داور دادگر، ۳. خدای دانا و آیین شناس، ۴. مزدا اهورایی که اراده اش با راستی یکسان است، ۵. کسی که از نیروی خرد خویش راستی بیافرید، کسی که همواره یکسان است و تغییر در او راه ندارد، ۶. کسی که سر آغاز است و سرانجام است و پدر پاکمنشی و آفریننده راستی و داور اعمال جهانی است، ۸. کسی که در روز نخست به وسیله خرد خویش آدمیان و نیروی اندیشه و وجدان آفرید و به مردمان نیروی اراده بخشید، ۹. کسی که به وسیله آگاهی کامل و بادستاری راستی از آن چه که اتفاق افتد، آگاه می شود، کسی که با تمام قدرت و نیروی خود از آن کسانی پشتیبانی میکند که نیک اندیش و نیک کردار باشند، ۱۰. یاران او تنها کسانی هستند که با کردار و گفتار نیک از حق و حقیقت دفاع کنند، ۱۱. مزدا اهورا خداوندی است که با پاکمنشی پیوسته و باروثنایی یکسان است، ۱۲. کسی است که وی را به همه کس پیروزی است، ۱۳. دادگری است که دروغ پرستان را سزا و دوستاران راستی را پاداش خواهد داد، ۱۴. کسی است که هیچ قدرتی حکمت اش را فریفتن نتوانند، ۱۵. مزدا آن خداوندی است که بر زیگران نیکوکار و همه راست پنداران را چون پدری حامی و پشتیبان است، ۱۶. او بزرگتر از همه است و خیرخواه مخلوقات است و نیایش آنان را هیچ گاه از نظر دور نخواهد داشت، ۱۷. اوست که دقیق ترین و باریک بین ترین داور اعمال است، ۱۸. اوست خرد کل جهان، پدر راستی، ۱۹. پدر مقدس و مهربان و آفریننده جهان شادمانی بخش، ۲۰. و نیکخواه موجودات کسی که به توسط خرد و نیروی والای اندیشه همه دانان و آگاه کل است، ۲۱. و توانای بزرگ و دارنده نیروی جاودانی، ۲۲. و پادشاه توانایی که نیکان را در همین جهان به دولت می رساند، ۲۳.

- ۱- یسنا- ۵/۲۸ ۲- بند ششم ۳- یسنا- ۴/۲۹ ۴- بند ششم
- ۶- بند هفتم ۷- یسنا- ۷/۳۱ ۸- بند هشتم ۹- بند یازدهم ۱۰- بند بیست و یکم ۱۱- بند بیست و دوم
- ۱۲- یسنا- ۲/۳۲ ۱۳- بند شانزدهم ۱۴- یسنا- ۴/۴۳ ۱۵- بند ششم
- ۱۶- یسنا- ۴/۴۵ ۱۷- بند ششم ۱۸- یسنا- ۹/۴۶ ۱۹- یسنا- ۲/۴۷ ۲۰- بند سوم ۲۱- یسنا- ۳/۴۸ ۲۲- یسنا- ۱۰/۴۹ ۲۳- یسنا- ۱۷/۵۱

و این بود قسمتی از صفات ، اعمال و چگونگی رفتار اهورامزدا ، خداوندی که در بحبوحهٔ شرک و بی‌نظمی اخلاقی و رواج خرافات به وسیلهٔ زرتشت معرفی شد. این در جهان اولین سنگ بنای توحید عقلانی و بی‌شایبه‌یی به شمار می‌رود که ما با آن آشنا ایم. اگر به‌خواهیم تاریخ توحید را به وسیلهٔ تکامل بیان و توجیه کنیم ، بایستی گفته شود که در عصر اوستا اوج تکامل توحید بوده است. در یسنا - های دوازدهم ، بنداول اهورامزدا به عنوان خالق جهان و آفرینندهٔ همهٔ نیکی‌ها و خوبیها معرفی شده است و این «ها» که اقرارنامهٔ يك مزدپرست است از لحاظ اصول اخلاقی زرتشت و بزرگداشت همهٔ نیکی‌ها با خوبیها و عناصر مفید و حیات بخش بسیار قابل توجه است و در قسمت‌های بعد درباره‌اش گفت و گو خواهد شد^۱.

آفرینش از اهورامزداست ، اما در این آفرینش از برای قدرت اهورامزدا به افسانه سرایی پرداخته نشده است و موضوع باروش ویژه و بسیار ساده‌یی بر گزار شده است: «آن کسی که در روز نخست به درخشیدن و نورانی گشتن این گیتی اندیشید، کسی است که از نیروی خرد خویش راستی بیافرید...»^۲ در موارد دیگر از آفرینش جز این روش سخن گفته نشده است: «در هنگامی که توای مزدا در روز نخست از خرد خویش بشر و دین و نیروی اندیشه آفریدی ، در هنگامی که زندگانی را به قالب مادی درآوردی، وقتی که تو کردار و اراده آفریدی خواستی که هر کسی به حسب ارادهٔ خود از روی اعتقاد باطنی رفتار کند.»^۳ زرتشت خواستار آن است که به سوآلاتش پاسخ داده شود و در واقع این آن هنگامی است

۱- تاریخ ادیان، کتاب سوم، قسمت «زرتشت و فلسفه او»

۲- یسنا- ۷/۳۱ ۳- بند یازدهم

که زرتشت در قالب فلسفی خودش به مشکلات جهان و مسألهٔ آفرینش می‌پردازد. سراسر یسنا-های چهل و چهارم، بازبان شاعرانه‌یی به این پرسش‌ها و طرح‌شان پرداخته می‌شود:

از تو می‌پرسم ای اهورا، براستی مرا از آن آگاه فرما - کیست آن کسی که در روز نخست از آفرینش خویش پدر راستی گردید - کیست آن کسی که به خورشید و ستاره راه سیر بنمود، کیست آن کسی که ماه از او گهی پرست و گهی تهی؟ - ای مزدا این و عم چنین چیزهای دیگر را می‌خواهم بدانم.

از تو می‌پرسم ای اهورا، براستی مرا از آن آگاه فرما - کیست نگهدار این زمین در پایین و سپهر (در بالا) که به سوی نشیب فرود نیاید - کیست آفرینندهٔ آب و گیاه - کیست که به باد وابر تندروی آموخت - کیست ای مزدا آفرینندهٔ منش پاک؟ - از تو می‌پرسم ای اهورا، براستی مرا از آن آگاه فرما - کیست آفرینندهٔ روشنائی سودبخش و تاریکی - کیست آفرینندهٔ خواب خوشی، بخش و بیداری - کیست آفرینندهٔ بامداد و نیمروز و شب که مردم را برای انجام وظیفه برمی‌انگیزد ...

این سوالات هم‌چنان ادامه پیدا می‌کند و پاسخ‌شان نیز آشکاراست، چون جز مزدا، خداوندگار بزرگ کسی دیگر نیست. زرتشت در سرودی مبنای اعتقادش را به خداوند بیان می‌کند: «ای مزدا، همانکه تورا با دیدهٔ دل نگریسته در نیروی اندیشهٔ خود دریافتم که تویی سرآغاز، که تویی سرانجام، که تویی پدر منش پاک، که تویی داور دادگر اعمال جهانی.^۱ و آیا این همان نغمهٔ توحید نیست که بشر به یهودگی به دنبالش آنقدر خود را می‌فرساید. اعتقاد زرتشت به وجود خداوندگار از روی ایمان کور کورانه‌یی برای ساختن و برپا داشتن يك دستگاه ماورای طبیعی

نیست، بلکه کوشش کرده، بسی به تفکر و اندیشه پرداخته و همواره عقل و خرد را هادی و راه نما ساخته: «من می کوشم ای مزدا که تو را از روی خرد کامل، آفریدگار هستی بشناسم»^۱. و مشاهده شد که چگونه به این کوشش برای شناختن باز رسید.

۱۰ - یکانگی یا دوگانگی

آیا آیین زرتشت يك سیستم دوگانه پرستی است؟ - این پرسشی است که امروزه به وجه مثبت آن بسیار نظر دارند و از روزگار قدیم نیز این اسناد، یعنی ثنویت برای زرتشتیسم وجود داشته است. برای بهتر شناختن این موضوع، نخست لازم است ملاحظه شود که ثنویت چگونه تعریف می شود: «اگر يك مذهب دوتایی برآیینی که وجود يك نیروی شیطانی برضد خلقت مناسب و آرزوی خوب در حالی که یکتا پرستی نیز در کنار آن پذیرفته شده باشد، دلالت کند، در این صورت نه تنها مذهب زرتشت، بلکه همه مذاهب قدیم بر مبنای ثنویت استوارند. ولی اگر به خواهیم دقیق تر شده و مفهوم حقیقی آیین دوتایی را دریابیم باید دانست تنها زمانی می توان يك مذهب را دوتایی خواند که هردو اصل خوبی و بدی با شرایط و امکانات متساوی روبروی یکدیگر قرار گرفته و تحت شرایطی برابر - به اندازه یکسانی از جهان نفوذ نموده باشند و بشر خویشتن را به طور متساوی مقید و وابسته به این دو نیرو و احساس کند. یا به طور خلاصه آن که این دو نیرو از تمام امکانات ممکنه به حد متساوی برخوردار بوده و در شرایط یکسانی به کار پرداخته باشند با توجه به این که نیروی مافوقی بر آن دو برتری و نفوذ نداشته باشد»^۲.

باتوجه به این تعریف اینک مروری به موارد ثابت کننده نظریه مخالف فوق به پردازیم. مشاهده شد که اهورامزدا آفریننده کل جهان است و بشر را همواره ترغیب به نیکی در ستکاری و استقامت و مبارزه با زشتی می کند. هم چنین بشردارای نیروی اختیار است تا با اراده خود راه نیکی را انتخاب نموده و از بدیها پرهیز کند. لازمه يك سیستم دوتایی آن است که گروه مردمان همانطور که برای نیروی خیر یا ارواح خوب احترام قایلند و برای آنها ادعیه و هدایا و قربانی می دهند، برای تسکین نیروی شر و یا ارواح خبیث نیز به مراسم قربانی و برستش و اهدای هدایا به پردازند تا از خود دفع شر کنند، همان گونه که به وسیله اعمالی دیگر از نیروی خیر و ارواح طیبه طلب خیر می کنند. اما آیا در اوستا وضع چنین است؟ - بی شك نه - تعارض و تضاد و ستیز نیکی با بدی، خیر با شر و مثبت و منفی در آیین زرتشت در تمام جهان مشهور است. يك مزدا پرست با تمام قوایش با نیروهای شر ستیزه و دشمنی می کند، اهریمن و نیروهای اهریمنی را دشمن می دارد و به آنان لعنت و نفرین می فرستد و می کوشد تا در حد مقدور نابودشان سازد و برای آنان انجام هیچ گونه مراسم مذهبی معمول نمی دارد - و مسأله به این روشنی است که آیین زرتشتی يك سیستم دو گانه پرستی نیست.

اما صورت ناقص اشتباه درباره اسناد دو گانگی ناشی از آنجاست که اهریمن Ahriman یا آنگره مینو Angra Mainyu را در برابر اهورامزدا قرار داده اند، در حالی که در گاتاها چنین نیست، البته باید اذعان نمود که در گاتاها از ارواح بد نام برده شده است، چنانکه از ارواح خیر و امشاسپندان نیز یاد کردی شده. در برابر هر روان نیکی، یا شروان

بدکارپردازی دارد، اما با این وصف وضع مقابله چندان روشن نیست در حالی که در بقیه اوستا تضاد میان دنیای ارواح نیک یا فرشتگان و دیوان به طور مشخصی روشن شده است. در گاتاها انگره مینو خرد خبیث است و سپنتامینو خرد مقدس و پاک. این دو از آغاز به شکل همزاد و دوقلو وجود داشته‌اند: «من می‌خواهم سخن بدارم از آن دو گوهری که در آغاز زندگانی بوده‌اند - از آن چه که یکی مقدس به‌ریگری خبیث گفت که: فکر و تعلیم و خرد و آرزو و گفتار و کردار و روح ما با هم یگانه و یکسان نیست^۱» و «این دو گوهر چون به هم رسیدند زندگی و مرگ را پدید آوردند^۲». چنانکه اشاره شد صراحت تضاد و روشنی مقابله در سایر قسمتهای اوستاست که باروشنی به نظر می‌رسد. ارواح نیک جمله به یاری سپنتامینو اقدام می‌کنند و ارواح بد و اهریمنی دست یاران انگره مینو می‌شوند. اما سرانجام خوبی بر بدی غلبه می‌کند و نتیجه این ستیزه و پیکار، پیروزی سپنتامینو بر انگره مینو است، در حالی که اهورا مزدا تنها خالق عالم وجود است:

چنانکه چه ما کلیه اطلاعات و یافته‌هایی را که از مطالعه سرودهای پیامبر به دست آورده‌ایم با دقت مورد نظر قرار دهیم، سرانجام به همان مطالبی که در قسمت گذشته درباره اهورا مزدا بیان کردیم خواهیم رسید. الوهیت و بالاترین وجود، اهورا مزداست که مظهر خوبی‌ها بوده و فقط خوبی، نیکی و مهربانی از وی متجلی است. شیطان منکر و ضد خوبی است و از او تنها تاریکی، بدی و زشتی بر می‌آید. همانقدر

که اهورا مزدا و امشا سپندان فعال هستند، شیطان و مظاهر وی منفی و تنبیل می‌باشند. مظهر خوبی‌ها که سپنتا مینو است و تجسم بخش زشتی‌ها که انکره مینواست هر دو همزاد و دو قلو هستند. این دو وجودهای مستقلی برای خود نبوده و به یکدیگر وابسته می‌باشند و هر دو تحت نفوذ وجود الاهی و مافوقی به نام اهورا مزدا هستند.

دو اثر پاینده آیین زرتشت، مسأله اخلاق و رستاخیز و اصول پاداش است. علم اخلاق در سر لوح خود: اندیشه نیک، گفتار نیک و کردار نیک را دارد و صورت مخالف آنها: اندیشه بد، گفتار بد و کردار بد است. شاید بنا بر گفته بسیاری از محققان بتوان گفت که تمام رئوس اخلاقی جهان در این سه اصل کوتاه بیان شده است. پیروان نیکی و پیروان بدی در روز جزا داوری خواهند شد. اهریمنان و دیوان شکست خورده و هزیمت می‌یابند و تنها ایزدان و امشاسپندان و مردمان نیک پاداش نیکو یافته و مخلص می‌شوند. به هر حال عناصر بسیاری در آیین زرتشت وجود دارد که مسأله ثنویت را متفی می‌کند و شکل یکتاپرستی این آیین کهن را آشکار می‌سازد. اما مع الوصف باید گفته شود که آیین زرتشت نیز چون مذاهب دیگر دستخوش تغییرات و دیگرگونی‌های فراوان شد. با گذشت زمان انکره مینو را کم‌کم مقابل اهورا مزدا قرار دادند، در حالی که در گاتاها چنین نیست. امشاسپندان یا ایزدان مجرد و روحانی - و یا در گفته‌ی روشن‌تر این صفات اصلی و شایان توجه اهورا مزدا را تجسم بخشیده و به صورت فرشتگانی مقرب، و گاه با پیکرهای مادی و اوصاف اندامی جلوه دادند. خدایان بزرگ پیش از زرتشت دوباره پس از مدتی ترك پرستش و اصلاحات زرتشت، یا دو خاطره‌شان در اذهان زنده شد.

با سرعت زیادی یشت‌ها Yashts فراهم شدند. پاره‌یی از این اشعار متعلق به دوره پیش از زرتشت است و بیانگر آیین آریاییان گذشته می‌باشد که پیامبر با آن همه مرارت آنها را برانداخت.خدایان و ایزدان و فرشتگان بسیاری پیدا شدند، و یا در دوران توجه به گذشته مقام خودشان را به دست آوردند. برای خلقت افسانه‌هایی درست شد و صحنه‌های جنگی و بیکار اهورامزدا و اهریمن در قالب روایاتی در کنار آیین زرتشت عرض وجود کردند. میترا Mithra و آناهیتا Anahita دو سرور خدای پیشین به عظمت نخستین رسیدند. در زمان ساسانیان، دوران تجدد مذهبی، همه اوهام و خرافات و روش‌های پیشین مذهبی واخذ و اقتباسات از ملل و مذاهب دیگر تافیق شد و اوستایی که در زمان اسکندر مقدونی از بین رفته بود، گردآوری شد. بسیاری از فصول و نذیداد، خرده اوستا، و شاید همه یشت‌ها و مقداری از یسنا از جمله الحاقاتی بودند که به نام اوستا معرفی شدند و چنین بود دوران انحطاط آیین زرتشت.

۱۱- امشاسپندان «عناصر خیر و شر»

امشاسپندان يك دسته از صفات اهورا مزدا هستند که مهم‌تر و برگزیده می‌باشند. البته تنها با صفت خاص و بدون توجه به موجودیتی دیگر از این یاران شش گانه اهورا مزدا نمی‌توان یاد کرد، چون حتادر گاتاها نیز با صراحت خاصی، خارج از محدودیت ویژه صفات از آنان سخن به میان می‌رود. در اوستا این نام امشاسپنتا Amesha Spenta به معنای «مقدس جاودان» آمده است. امشاسپندان جمع کلمه مذکور و به معنای مقدسان بی‌مرگ می‌باشد. از این مقدسان بی‌مرگ که شش وجود کروی در گاتاها یاد شده است و این خود دلیل قدرت و کهن بودنشان

می‌باشد. اینان مظهر صفات برجسته اهورا مزدا و جلوه گاه روشنایی و جلال و نیکویی و نعمت و فراوانی می‌باشند که هر کدام وظایفی را بر عهده دارند. آن‌چه که درباره امشاسپندان مهم است، جلوه‌های نیک و اعمال پر ارج و سودرسان‌شان می‌باشد و این مهم نیست که آنان را فرشتگان بزرگ و یا ارواح خیر و یا با نسبت‌هایی از این قبیل یاد کنیم. البته بحث درباره این موضوع که به چه علت در مذاهبی چون آیین زرتشت گرد قادر مطلق و آفریدگار کل را یک عده فرشتگان بزرگ یا ارواح نیک فرا گرفته‌اند از حوصله این کتاب خارج است و از جانبی دیگر دلایل قانع‌کننده‌ی تا کنون در این باب از جانب محققان و دانشمندان ابراز نشده است. به هر حال امشاسپندان آن گونه که در گاتاها بدانان معرفت حاصل می‌شود، عبارتند از وجودهایی مطلق و روحانی که مظهر اخلاق به شمار می‌روند. اما بعدها کم‌کم در سایر قسمت‌های اوستا و در عصر انحطاط از شکل روحانی و مجرد بدرآمده و تجسم یافتند. آنکه ماه در آغاز سپنتامینو یا خرد مقدس را در رأس آنها قرار داده و هفت کروی ساختند و پس از آن، اهورا مزدا را در رأس شش امشاسپند قرار دادند. در صورتی روشن می‌توان گفت که امشاسپندان که صفات برجسته اهورا-مزدا و شکل مجرد و روحانی داشتند، در قالب فرشتگان بزرگ آیین مزدیسنا جلوه گر شدند. نام این شش تن در ضمن ماه‌های کنونی دوازده گانه مندرج است و با صفاتی که اشاره می‌شود در یسنا و یشت‌ها آمده‌اند:

۱- وهومنه Vohu Mana - به معنی اندیشه نیک که همان «بهمن»

امروزی است.

۲- آشا و هیشته Asha Vahishta - به معنی حقیقت یا بهترین

پرهیزگار « اردی بهشت ».

۳ - خستره وئیریہ Xshatra Vairya - یا قدرت و تسلط
« شهریور » . (قدرت معنوی)

۴ - سپنته آرمئیتی Spenta Armaiti - یاسپندارمذ - مظهر
فروتنی - پاک روانی « اسفند » . (عشق و محبت)

۵ - هه اورواتات Haurvatat تندرستی و کمال « = خرداد » .

۶ - امرتات - Ameretat جاودانی ، بی مرگی « = امرداد » .

چنانکه اشاره شد ، در رأس دستگاه آفرینش اهورامزدا قرار دارد و تازمانی که این حکم برقرار است و صورت هستی شکل خود را حفظ می کند ، هر يك از امشاسپندان مصدرکاری هستند ، یعنی سرپرستی چیزهایی به آنان واگذار شده است . البته نحوه برداشت و شناخت این نوع سرپرستی ها در قالب معنای ذاتی یا مطلق امشاسپندان وابسته به آن است که در اوستا چگونه مورد استناد شده باشند .

وهومنه یا نیک منشی ، سرپرست و حامی کلمها و ستوران است . با توجه به رستاخیزی عظیم که زرتشت در امور اجتماعی و اقتصادی انجام داد ، به اهمیت وهومنه بهتر پی خواهیم برد . در قسمت های گذشته ملاحظه شد که زرتشت به رواج زندگی ده نشینی و شهرنشینی و توسعه زراعت و کله داری اقدام کرد . از نیک گرایان دسته هایی به او پیوستند و روش پیشین را ترك کردند و به زراعت و تربیت احشام و کله داری پرداختند . چارپایان مفید و حیوانات اهلی آنقدر اهمیت یافتند که وجودشان در به نتیجه رسیدن انقلاب اجتماعی زرتشت ضروری بود ، به همین جهت وهومنه ، بزرگترین امشاسپندان در جهان ، و سرپرست و حامی ستوران

گشت : و از میان دو دسته مردم ، یعنی برزیگران و غیر برزیگران ، دهقانان زحمت کش و راست پندار را برای حمایت برگزیده و حامی ستوران شان گشت ^۱ . اما وظیفه وی تنها منحصر به این نیست ، بلکه وهومنه نگهدار و حراست کننده همه موجودات ، به ویژه بشر است و در فرگرد Fargard « فصل » نوزدهم و نذیداد به این مطلب اشاره شده است . اهمیت این امشاسپند از دیگر امشاسپندان بیشتر بوده و اولین شان محسوب می شود .

اشاو هیسته سرپرست آتش است . اصل کلمه به معنی پاك نر ، پرهیزگار و حقیقت آمده است . شاید انتساب اشاو هیسته به سرپرستی آتش بدان سبب باشد که آتش خود اهمیت و مقامی رفیع داشته و مظهر پاکی و نیکی و خلوص است . در سراسر اوستا از شخصیت روشن و صریح این نگهبان و مظهر آتش و صفت برجسته او کمتر نشان هایی می یابیم . اما به موجب نشانی که در یشت ها داریم ، باید وی را خصم بی امان دیوان ، به ویژه اهریمن بدانیم ، و آن گاهی را در نظر تجسم بخشیم که اهریمن با فریاد و ناله دردناک می گوید : « اوسوزانید مرا با اشاو هیسته [آتش پاك] ، هم چون فلز کدابخته ، او کسی که مرا از زمین راند و به تنهایی گریزم داد ، پسر اسپ تا ما . زرتشت است ^۲ . » اردی بهشت یا اشاو هیسته هم چنان که در عالم مادی سرپرست و نگاهبان آذر است ، در عالم روحانی و معنوی نماینده صفت راستی ، پاکی و تقدس اهورامزدا به شمار می رود . خستره ولیری به معنی سلطنت مطلوب و کشور آرزو شده می باشد .

۱- یسنا - ۱۰/۳۱

۲- یشت هفدهم - اردیشت ، بند بیستم

تعریفش نسبت به دو امشاسپندی که گذشت مشکل است. گاه در اوستا از خستره و ثیریه کشور جاودانی اهورامزدا و بهشت اراده شده است. وظیفه مادی وی در زمین نگاهداری و حمایت سنگ‌ها و فلزات است. اما در عالم معنویت خستره و ثیریه نشان قدرت، سلطنت و شوکت خداوند و در مدارج روحانی تکامل انسانی نقش جالب توجهی را احراز می‌کند. سپنته آرمئیتی Spenta Armaiti - معنای تحت‌اللفظی این امشاسپند دلالت بر فکر میانه رو و معتدل می‌باشد، فکری که همیشه وی را در مرز راستی و نیکی نگاه داشته و از لغزش مصون می‌دارد. آرمئیتی را تنها از این خصلت وی نمی‌توان شناخت، زیرا مظهر فروتنی و تسلیم کامل در برابر خواسته‌ها و امیال اهورایی است، اما در عالم مادی سرپرستی زمین با اوست. موظف است تا همیشه زمین را خرم و بارور نگاه دارد. کسانی را که با پاکی روی زمین کشت می‌کنند و آنرا سبز و خرم نگاه می‌دارند، حمایت کرده و برکت می‌دهد.

هه‌اورواتات-امرتات Haurvatat Ameretat دوامشاسپند جدا نشدنی و زوجی که همیشه باهم یاد کرده می‌شوند و نسبت به چهار امشاسپند دیگر در مقام فرو دین‌تر و بی‌اهمیت‌تری قرار دارند. هه‌اورواتات یا خرداد به معنی کمال، رسایی و تندرستی است و امرتات یا امرداد به معنای جاودانی و برمرگی می‌باشد. از دیدگاه معنوی و در عالم روحانی این دو امشاسپند مظهر کمال و جاودانی اهورامزدا هستند. در جهانی دیگر این دوامشاسپند، نقش درخور و سزاواری در سرنوشت ارواح نیکان دارند: «اینانند خرداد و امرداد، هر دو از آفریدگان من پاداش پاکانی که به

سرای دیگر در آیند از آنان مقرر گردد^۱. اما در عالم مادی خرداد نگاهبان آب‌هاست و پرستاری آب به این امشاسپند سپرده شده است و نگاهبانی و سرپرستی گیاهان، مزارع و کشتزارها با امرداد می‌باشد. اما چنان که ذکر شد، در صورت خاص معنوی آیین زرتشتی، اینها صفات اهورامزدا می‌باشند که چون موجودات مجردی گردا گرد وی را فرا گرفته‌اند. اما در ادوار بعدی به موجب گذشته‌گرایی مردم و اصرار به برقراری خدایان پیشین، امشاسپندان جنبه‌های مادی پیدا کرده و نسبت‌های خویشاوندی با اهورامزدا پیدا کردند.

اصل تضاد در صورت بعدی آیین مزدیسنا صورت روشن‌تر و قاطعی پیدا می‌کند. در برابر هر خوبی، یک بدی واقع است هر جنبه مثبتی، وجه منفی دارد. آیا در جهان وضع و واقع جز این است. همان گونه که سلسله مراتب ترقی و تعالی اخلاقی موجود است، همین سلسله مراتب در پستی و دنائت و شرارت موجود می‌باشد. در دنیای علم و مادیات و در عالم معنویات و اخلاق و صفات و هم‌چنین بر اعمال و کردار جنبه مثبت و منفی مسلط می‌باشند. در آیین مزدایی این واقعیات در عباراتی روشن و ضمن افسانه‌هایی دلپذیر بیان شده است. هم‌چنانکه امشاسپندان وجود دارند، و ارواح خیر جاویدانی و سعادت و کامیابی به‌شمار می‌روند، اهریمنانی در برابرشان نیز هستند که ارواح شر و زشتی و نابسامانی محسوب می‌شوند.

در آیین زرتشت مسأله دو نیروی فاعله چنان که مشاهده شد، به خوبی حل شده است. در رأس جهان و در سرکاینات اهورامزدا قرار

دارد . جهان از داشتن دو نیروی خوبی و بدی ، روشنایی و ظلمت ناچار است . در سلسله فرشتگان بزرگ و ایزدان و نیروها و صفات نیکی سپنتامینو Spenta Mainyu قرار دارد . اغلب امشاسپندان را هفت تن می‌شمرند که سپنتامینو اولین شان و شش‌تای دیگر آنانی بودند که توصیف شدند . سلسله دیوان ، انگره مینو Angra Mainyu است که مخالف و ضد سپنتامینو می‌باشد که بعد به شکل اهریمن درآمد . همان گونه که سپنتامینو برای مقابله با اهریمن به شش فرشته یا عناصر روحانی نیازمند شد و اهورامزدا آنها را آفرید ، اهریمن یا انگره مینو نیز برای معامله به مثل ، شش دیو یا روان شریر در مقابل شش امشاسپند قرارداد . یاران اهورایی ، یاوران و کومک کاران خرد مقدس یا سپنتامینو ، امشاسپندان نام داشتند ، و شش دیو یا ارواح شریری که اهریمن برای مقابله با آنان بدوجود آورد ، کماری کان Kamarikan خوانده می‌شوند که هر کدام شان به ترتیب مقابل يك امشاسپند قرار گرفته و اعمال مخالف آنها را انجام می‌دهند و از این قرارند .

۱ - اکه منه Akamanah به معنی « اندیشه بد » و در برابر وهومنه یا بهمن قرار گرفت است . برخی از محققان بر آنند که اکوان نام دیوی که در شاهنامه فردوسی آمده است محرف اکه منه یا اکومان است به معنای روان پلید .

۲ - ایندرا Indra به معنی روح گمراه کننده ، دیوی است که مقابل با اشاویشته یا اردی بهشت بوده و ضدیت با او را به عهده دارد ، و ایندرا یکی ازخدایان دیرین آریایی است ^۱ .

۱ - برای آگاهی رجوع شود به کتاب « دین قدیم ایرانی » تألیف نگارنده

۳- سه‌اوروا Saurva که دیو آشوب و ستمگری است ، مخالفت با خستره وئیریه ، یا شهرپور را به عهده دارد . این نیز یکی از خدایان دیرین آریایی است که در سانسکریت ساردا Sarda خوانده می‌شود .

ناونگ هئی‌تیا Naong haithya یا ناوگ‌هاتیه Naoghatya که دیو نافرمانی و عصیان می‌باشد و مخالف و ضد سپنتا آرمیتی یا سپندارمذ است و این نیز یکی از خدایان دوره پیش از زرتشت است .

۵- تئوروی Taurvi یا تاروماتی Taromati که دیو کرسنگی و تشنگی بوده و مخالف هه‌اوروات یا خرداد می‌باشد .

۶- زئی‌ریش Zairish یا زری‌جه Zarija که دیو همکار تاروماتی و اهریمن کرسنگی و تشنگی و مخالف با امرتات یا امرداد می‌باشد . البته گذشته از این هفت دیو بزرگ ، گروه دیوانی دیگر نیز وجود دارند که هرچه بیشتر در صورت های متأخر آیین زرتشتی به‌کلوش پرداخته شود شماره‌شان افزون‌تر می‌شود ، اما امشاسپندان هر یک دارای یاورانی چند هستند که ایزدان خوانده می‌شوند و اینک از آنان یاد می‌شود .

به‌طور کلی و از لحاظ معنا ، ایزد همان کلمه یزته Yazata اوستایی می‌باشد و صفتی است از ریشه یز Yaz به معنی پرستیدن . دو عنوان « یسنا » و « یشت » که هر دو از قسمت های پنج گانه اوستای کنونی می‌باشند از همین ریشه بوده و یزته یا ایزد و جمع آن « ایزدان » به معنای در خور و سزاوار ستایش بوده و به عناصر روحانی پی اطلاق می‌شود که از لحاظ مرتبت و مقام از امشاسپندان پایین رتبه ترند . تعداد این ایزدان با امشاسپندان جمعاً عدد سی را تشکیل می‌دهد .

در رأس شش امشاسپند چنانکه اشاره شد ، یا هر مزد را قرار می دهند یا سپنتامینو را که سه ایزد به نام های : دی بآذر ، دی بمهر ؛ و دی بدین یا ووران شان می باشند . وهومنه - یا بهمن را نیز سه ایزد است به نام های : ایزد ماه ، ایزد گوش ، ایزد درام . اشاو هیسته - یا اردی بهشت را سه ایزد است که : ایزد آذر ، ایزد سروش و ایزد رام خوانده می شوند . خشره و ثیریبه یا شهر یور را چهار ایزد است که : ایزد خور ، ایزد مهر ، ایزد آسمان ؛ و ایزد انیران نام دارند . سپنتا آرمیتی یا سفندارمذ را نیز چهار ایزد است به نام های : ایزد آبان ، ایزد دین ، ایزد ارت ، ایزد مار اسپند . هدا و روتات یا خرداد نیز دارای سه ایزد است که : ایزد تشر «تیر» ، ایزد فروردین ؛ و ایزد باد خوانده می شوند . امرتات یا امرداد که هفتمین امشاسپند است : ایزد درشن ، ایزد اشتاد و ایزد زامیاد از یاورانش می باشند . البته به غیر این ایزدان و امشاسپندان که عدد کامل «سی» را تشکیل می دهند و هر روز از روزهای سی گانه ماه به نام یکی از آنان خوانده شده ، ایزدان بزرگ دیگری نیز وجود دارند . در سراسر اوستا از این ایزدان گفت و گو می شود ، گاه تنها با مفهوم صفت می آیند و گاه در هیأت روحانی ایزدی و کهکاه از خلال اوستا دارای جلوه های مادی می شوند . تفکیک این نوع تظاهرات و توجیه دقیق شان شاید غیر ممکن باشد ، اما بایستی توجه داشت که در صورت متأخر آیین زرتشتی این تغییرات و مفاهیم ظاهر شده است . تقریباً صورت و شکل بعدی همه مذاهب و ادیان چنین است . هم چنین باید به وجه اختلاف میان متون مذهبی که به آنها مراجعه می شود توجه کرد و متون بعدی را نیز که حاوی ادبیات مذهبی است مورد نظر قرار داد ، و همه مباحثی که از نوع فوق می آید مبتنی بر

شکل ادبیات مذهبی آیین زرتشتی می باشد. در قسمت شرح اوستا، از این موضوع دقیق تر و مشروح تر گفت و گو خواهد شد.

۱۲ - غنا و حماسه ایزدان

در «خرده اوستا» که یکی از بخش های پنج گانه «اوستا» می باشد، در یکی از فصول از سی ایزد که سی روز ماه به نام آنها خوانده شده، یا دو وصف آمده است. در قسمت «یشت ها» که آن نیز یکی از پنج قسمت اوستای کنونی است با تفصیل از برخی ایزدان یاد شده است، و بسیاری از افسانه ها و قصص و اساطیر ایرانی در ضمن یشت ها آمده است. البته به نوع و سبک این داستان ها لازم است تا توجه بسیاری مبذول شود، چه از لحاظ ماهیت و چه از دیدگاه کیفیت و کمیت.

چنانکه اشاره شد ایزدان به معنای سزاواران ستایش و عناصر ستوده شده می باشند و به دو دسته تقسیم می گردند: ایزدان مینوی یا ایزدان «مه این یهوه Mainyave» و ایزدان جهانی یا ایزدان مادی «که ای تیه Gaithya» چنان که در یسنا - های یکم - بند نوزدهم آمده است: «... ایزدان مینوی و جهانی که به ستایش و نیایش براننده هستند...» اهورا مزدا مافوق همه ایزدان معنوی یا صفات روحانی قرار دارد و زرتشت سرسلسله ایزدان مادی و جهانی است. در خرده اوستا دو فصل سیروژه کوچک و سیروژه بزرگ از ایزدان با صفات شان و اموری که به عهده آنان محول است یاد شده است.

اولین یشت به نام «هرمز دیشت» موسوم است و در آن از صفات و چگونگی

خداوند صحبت می‌شود ، دومین یشت از دو قسمت تشکیل شده است که عبارت است از : هفتن یشت کوچک و هفتن یشت بزرگ که هفتن یشت کوچک دربارهٔ هفت امشاسپند است که ذکرشان گذشت . میان یشت ها فقط دو امشاسپند دارای یشت مخصوصی هستند که عبارتند از اشاو هیسته یا اردی بهشت ، و هه‌اوروات یا خرداد . گمان می‌رود که سایر امشاسپندان نیز هر يك یشتی مخصوص به خود داشته‌اند ، اما چون سایر قسمت های اوستا از میان رفته و به ما نرسیده‌اند . سومین یشت موسوم است به « اردی بهشت یشت » ، یعنی دومین امشاسپند که ذکرش در قسمت « امشاسپندان گذشت » و چهارمین یشت موسوم است به « خرداد یشت » یعنی پنجمین امشاسپند .

یشت پنجم به نام « آبان یشت » ویژه « ایزد آب » است به نام آناهی تا Anahita . این یکی از قدیم‌ترین و درازترین قسمت‌های اوستا می‌باشد که بسیار جالب توجه است . البته ایزدآبی دیگر به نام اپم نپات Apam Napat داریم که به معنی زادهٔ آبهاست و درباره‌اش ضمن افسانه های دیگر گفت و گو می‌شود .

بغ بانو اردو یسور آناهی تا

چنان که می‌دانیم ایرانیان باستان به عناصر چهارگانه احترام بسیاری می‌نهادند . خاک و زمین تحت سرپرستی سپندارمذ بود ، ایزد آذر مقامی رفیع داشت چنانکه آیین مزدایی با خصیصهٔ احترام به آتش در جهان مشهور است . وایو Vayu ایزد هوا بود و ناهید یا آناهی تا که مورد گفت و گوست ایزد آب شناخته می‌شد . ایرانیان آب را بسیار حرمت نهاده و بانصب می‌کوشیدند تا از آلودگی آن با طرق گوناگون جلوگیری

شود. آناه‌ی‌تا، بڃ بانوی نامی سرپرستی آب را به عهده داشت، اما تنها سرپرست آب نبود، بلکه وظایفی دیگر نیز به این ایزدبانو محول بود^۱:

اهورا مزدا با سینتمای زرتشت گفت، از برای من ای زرتشت‌سینتمان این اردوسور ناهید را بستای، کسی که به همه جاگسترده، درمان بخشنده، دشمن دیوها، مطیع کیش اهورایی است، سزاوار است که ستوده جهان مادی گردد، سزاوار است که در عالم مادی وی را نیایش کنند، مقدسی که جان افزاست، مقدسی که فزاینده گله و رمه است، مقدسی که فزاینده ثروت است، مقدسی که فزاینده مملکت است^۲.

ابان یشت در واقع سیاسی است برای بزرگ داشت و ارجمندی آزادی، زورمندی، نیرو و قدرت از طریق شایستگی و فرزاندگی، اخلاق و فضیلت، ستایش نیکی‌ها، اعمال پسندیده، درخواست نسلی نیرومند و با تقوا. بڃ بانو، اردوسور آناه‌ی‌تا به گروه کسانی که با کی و فضیلت را در زندگی شعار سازند، برکت، ثروت و قدرت می‌بخشد. او دشمن بی‌امان زشتی‌ها و پلیدی‌ها است، او حافظ و نگهبان نسل است و به همین جهت نطفه مردان را پاک و مشیمه زنان را می‌بالاید تا به پاکیزگی فرزند آرند. درد زنان را می‌کاهد و شیرشان را در پستانهای پروراند.

تمام جنگاوران و زورآزمایان راه حق و حقیقت را یاری می‌کند و به پیروزی‌شان می‌رساند. دشمنان را با قهر لگد کوب می‌کند. در این حماسه شگرف، قدرت در کنار فضیلت شمرده می‌شود. اگر قدرت که

۱- نگاه شود به کتاب دین قدیم ایرانی، ۲۲۲ - ۲۰۹ - تألیف نگارنده

۲ - ابان یشت - بندیکم

با تقوا همراه باشد وجود نداشته باشد ، مقام و حیثیت انسانی لکه دار می شود . این حماسه جولانکه آنگاهی است که ایران با قدرت زندگی می کرد . شاعر این حماسه روح آزادگسی و فضیلت خود را با نیروی بسیار بیرون می ریزد . آناهی تا خود بانویی است که در زورمندی برابر با تمام آب هایی است که بر روی زمین جاری است و به دریای فراخکرت می ریزد . وی بانو و سرپرست تمامی آبهاست . کسی است که هزار دریا و هزار رود دارد و طول هر يك از این رودها برابر است با تاخت چهل روز راه که اسب سواری سخت ورزیده یکدم به تازد .

شاید این تأکیدی باشد که هنوز اثر عمیق رفورم زرتشت را بنماید که بر علیه بغان پرستی سخت پایمردی کرد ، چون اهورامزدا تأکید می کند که او را از نیرو و اراده خودش آفریده است تا به وسیله او آفریده های نیک و نظم اجتماعی را بهتر اداره کند . در ابان یشت هنگامی که به توصیف بانو اردویسور پرداخته می شود ، زبان غنایی و لطافت شعری به اوج خود رسیده و بلندی و بزرگی را ادا می کند . بازوانش زیبا و سپید گونه ، به فراخی و پهنی شانه اسبی است . این ایزد بانو بر گردونه یی زیبا که چهار اسب سپید و يك شكل به آن بسته شده است ، همواره آماده آن می باشد تا بر دیوان و جادوان و ستم پیشکان حمله برده و نابودشان سازد .

خورشید ایزد

خورشید ایزد چنان پیشینه پرارجی در ایران و جهان داراست که بحث اضافی را بی مورد می سازد . در اغلب بخش ها و قطعات اوستا این ایزد زندگی بخش ، سرورافزا و پاک کننده همه چیز ستوده شده است

صفاتی که اغلب برای این ایزد بزرگ در اوستا ذکر شده عبارتند از :
 باشکو، غنی، جاودانی، پاک کننده و سرانجام تنداسب. یشت ششم
 ویژه این ایزد بزرگ است. در آیین آریایی، پیش از زرتشت طبیعت
 پرستی رایج بود و خورشید که زندگی سلامت، سرور و برکت و روشنایی
 می بخشید، با احترام ستایش می شد. ارج و مقام خورشید بدان پایه بود
 که پیکر اهورامزدا، آن کالبد فروغ مانند و روحانی به خورشید مانند
 می شد: «ای مزدا اهورا در میان ترکیب ها، زیباترین ترکیب فروغ
 این جهان را - و در عالم زبرین [ترکیبی را که] در میان بلندترین
 فروغ که خورشید نامیده می شود از آن نو می شمیریم^۱. « صفت و عنوان
 برجسته خورشید ایزد، با عنوان «تیزاسب» افاده می شود و به همین جهت
 «گردونه مقدس خورشید» میان ایرانیان ارج و منزلتی خاص داشت و
 در مواقع مهم، برای تقدیس و بزرگداشت این عنصر زندگی بخش،
 آنرا به همراه می بردند. در برآمدن آفتاب و فرورفتن آن، برای
 ستایشش مراسمی انجام می گرفت. در این امر اغلب اقوام سامی و آریایی
 متفق بودند و خورشید پرستی یکی از قدیم ترین اشکال پرستش و دیانت
 است. اما ایرانیان چنان که همه عناصر نیک و سودرسان طبیعت را
 می ستودند، خورشید را نیز برای اهمیت و سود و نفعش درزندگانی مادی
 ستایش کرده و محترم می داشتند. در اوستا خورشید نیز چون سایر
 فرشتگان یا ایزدان، ویا در مفهومی وسیع عناصر روحانی، اسم خاص
 ایزدی است و عنوان تیزاسب یا تنداسب برای خورشید، جهت ادای سرعت
 سیر نور خورشید می باشد، چون اسب در روز کاران قدیم در سرعت سیر

مشهور بوده است و این تفسیر را روایات کتاب « بندهش » نیز تأیید می‌کند آنجا که می‌گوید سرعت سیر خورشید برابر است با سه برابر سرعت تیری که مردی زورمند با کمان بزرگ و پر قدرت رها کند . در این جا قابل تذکر است که مهر با خورشید یکی نیست ، مهر ایزدی است و خورشید ایزدی دیگر و این موضوع با وضوح از خود اوستا برمی‌آید^۱ . در خورده اوستا فصلی است به نام « خورشید نیایش » که آنرا از روی « خورشید یشت » فراهم کرده‌اند و برای ستایش در بزرگداشت خورشید هنگام برآمدن ، و به میان آسمان رسیدن و فرورفتن خورشید آنرا می‌خوانند . اما خورشید یشت بسیار کوتاه است و آن چه که از این قسمت مهم بایستی فهم کرد ، متأسفانه از مطالعه آن به دست نمی‌آید . مطالعه همه یشت‌ها ، نشان می‌دهد که در نهاد ایرانیان چه عشق و محبت عظیمی نسبت به عناصر سودرسان طبیعت وجود داشته و چگونه با تمام نیروی شان ، طبیعت را سپاس‌گزاری می‌کرده‌اند . طبیعت نیک‌مزدا آفریده در واقع همان خداست ، ماه و خورشید ، ستارگان و گیاهان ، آب و آتش و باد، خاک و زمین ، همه و همه اجزایی از پیکر کل‌خدایی هستند . تقدیس ، احترام و ستایش این عناصر نیک در واقع ستایش خدایی است ، سپاسی است از اهورا مزدا : « کسی که خور جاودانی باشکوه تیز اسب را بستاید چنین کسی اهورا مزدا را می‌ستاید ، امشاسپندان [صفات و اعمال نیک و دیگر عناصر طبیعت] را می‌ستاید ، روان خود را [که به موجب نیکی جزیی از اجزای طبیعت است] می‌ستاید ، همه ایزدان مینوی و جهانی را خوشنود می‌سازد^۲ . »

۱- مهریشت - بندهای ۱۴۵ ، ۹۵ -

۲ - خورشید یشت ، بند چهارم

خورشید جاودانی باشکوه تیزاسب را می‌ستایم در هنگامی که خور
با فروغ خویش به تابد در هنگامی که خور روشنایی به تابد سد [و]
هزاران از ایزدان مینوی برخاسته این فر را گرد آرند و آنرا به
سوی نشیب فرود آورند ، این فر را آنان در روی زمین اهورا
آفریده بخش کنند ... هنگامی که خور برآید ، زمین اهورا آفریده
پاک شود ، آب روان ... [و] آب ایستاده ... و آفرینش راستی که
از آن خرد مقدس است پاک شود . اگر خور بر نیاید دیوها آن چه در
روی هفت کشور است نابود سازند ، ایزدان مینوی در این جهان مادی
اقامت گاهی نیابند و آرامگاه [نجویند] ۱...

ایزد ماه

همان مباحثی که در باره خورشید گفته شد ، در مورد ماه نیز
قابل تکرار است . ماه در ظلمت شب ، آنگاهی که تاریکی برای اهریمنان
موقعیتی فراهم می کند تا به کردار زشت به پردازند ، با نور خود پیکر
سیاهی و لاشه اهریمنان را می شکافد . چنان که در افسانه گئوشورون
یا گئوش اوروان Geuch Urvan خواهد آمد ، کره ماه حافظ نطفه
ستوران است و می دانیم که ستوران ، به ویژه گاو تا چه اندازه بی مورد
احترام و علاقه ایرانیان کشاورز بوده است . ماه را نیز چون خورشید
گردونه بی بوده است که گاوی از نور با دو شاح زرین و ده پاره سیمین
آنرا می کشیده است . در اوستا یشت هفتم به نام « ماه یشت » معروف
است . در خورده اوستا فصلی به نام « ماه نیایش » آمده که سپاس و نیایش
است برای احترام به ماه که چون خورشید سه بار خوانده می شود . اما
برای خورشید هر روز سه بار و برای ماه در هر سی روزی سه بار ،
هنگامی در اوایل ماه که هلال دیده می شود ، نوبتی نیمه ماه که قرص
پراست و باری آخر ماه که دوباره قرص پر به شکل هلال در می آید .

ماه یشت نیز به همان کوتاهی خورشید یشت است و ستوده می شود جهت آن که عنصری است سودرسان ، زیبا و فرح بخش که در قوام زندگانی مادی نقشی دارد .

تیش تریه - ایزد باران

هشتمین یشت موسوم است به « تشر یشت » که آنرا « تیر یشت » نیز می خوانند ، اما ستاره تشر با ستاره تیر یکی نیست ، بلکه باید آنرا همان ستاره « شعری یمانی » دانست . صورت اوستایی تشر - تیش تریه Thishtrya و یکی از ستارگان است که در ادبیات دینی مزدیسنان ، فرشته باران شناخته شده . تشر یشت نسبت به برخی یشت ها دارای قدمت است و زبان شاعرانه و بیان لطیف و تشبیهات و استعارات آن بسیار جالب می باشد . تشر یشت به شکل بسیار در خور توجهی ستیزه و پیکار میان نیکی و بدی را بازگو می کند و سرانجام نشان می دهد که چگونه بدی و زشتی و نیروی اهریمن مغلوب نیکی شده و از میان می رود . البته آشکار است که آب و باران میان مردم کشاورز ایران تا چه اندازه بی عزیز و محترم بوده است و بدان نیازمند بودند . هنگامی که فصل خشکی فرا می رسید ، زندگی شان به تباهی تهدید می شد و هرگاه باران نمی بارید ، کشت زارها خشك و حیوانات و ستوران در مضيقه قرار می گرفتند . ستاره تیش تریه ، فرشته باران و ایه او شه Apa Usha دیو خشکی در چنین هنگامی در آسمان به مبارزه برمی خاستند .

گذشته از نبردهایی پیرامون ستیز میان عناصر خیر و شر ، یا ایزدان و دیوان ، آن چه که در بر دارنده جنبه های شاعرانه و اساطیری زیباتری است ، همانا ماجراهای نبرد و پیروزی تیش تریه بر ایه او شه

دیو خشکی است و این سمبولی از خشکی و بی آبی است در فلات ایران به ویژه در تابستان و کوشش های اساطیری جهت تو باهذ ولبی میدران. ایرانیان چنین می پنداشتند که تیش تریه ، ستاره شعری یمانی یا قلب الاسد پدید آورنده باران های سودمند در تابستان است ، در حالی که ابه اوشه دیو پلیدی و خشکی آب ها را زندانی ساخته و گشایش آنها جز از عهده تشر بر نمی آید. به همین جهت است که در یشت هشتم چنین ستایش و نیایشی به وی از جانب پارسایان به عمل آمده است :

تشر ستاره رایومند فرمند را می ستاییم (که) نطفه آب در بردارد ...
کسی را که چارپایان خرد و بزرگ منظرند و مردمانی که سابق جفا
کار بودند و [دروغ پرستان] که در گذشته به شرارت می پرداختند -
چه وقت از برای ماتشر رایومند فرمند طلوع خواهد کرد؟ چه وقت
سرچشمه های آب به قوت اسبی دگر باره روان خواهند شد؟ ۱۰۰

نیایش و مناجات مورد قبول و خوشنودی تشر واقع می شود و هنگامی که از نیایش و هدایای گروه مؤمنان مسرور شده است به شکل اسب زیبای سپید گونی ، با کوش های زرین و لکام زرنشان به دریای «فراخکرت» فرود می آید. لیکن در این میان ابه اوشه، یعنی دیو خشکی نیز بی مقابله نمی ماند، وی نیز هم چون اسبی مهیب با یاز، و دمی هراس- ناک به کنار دریای فراخکرت فرود می آید . پس از مدت سه شبانه روز، دیو خشکی و فرشته باران به نبردی سهم گین می پردازند ، نبردی که به شکست فرشته باران و پیروزی دیو خشکی می انجامد و تشر هزار گام از دریا عقب می نشیند در این هنگام است که تشر اندوهگین شده و چنین می گوید:

وای بر من ای اهورا مزدا ، بدا به حال شما ای آبها و گیاهها ،
محنت به تو ای دین مزد یسنا ، اکنون مرا مردم در نمازی که ازمن
نام برده می شود نمی ستایند ، چنان که سایر ایردان را در نماز نام
برده می ستایند . اگر مردم در نماز ازمن نام برده مرا بستانند ، نیروی
ده اسب ، ده شتر ، ده گاو ، دو کوه و قوت ده آب قابل کشتی رانی
خواهم گرفت .۱

در این ماجرا ، اهورا مزدا خود پیش گام می شود ، و پارسایان و
مؤمنان به ستایش تشر ایزد ، این ستاره ایزد باران را می پردازند و بر اثر
چنین رویدادی فرشته رایومند فرهمند باری دیگر به صورت اسبی سپید
گون با گوش های طلایی و زین و لگام زرنشان به دریای فراخکرت فرود
می آید . دیو خشکی ، یعنی ایه اوشه نیز به صورت اسبی خوفناک به عرصه
گاه نبرد می شتابد . مبارزه یی دیگر با تاب و نیروی فزون تری در می گیرد
تا سرانجام در نیمروز دیو خشکی مقهور شده و شکست یافته هزار گام
واپس می نشیند . فرشته باران این بار بانگ شادمانی بر می آرد :

... خوشا به من ای اهورا مزدا ، خوشا به شما ای آبها و گیاهها ،
خوشا به دین مزد یسنا ، خوشا به شما ممالک . آبجوه های شما بدون
مانعی به طرف محصول با دانه های درشت و چراگاه بادانه های ریزوبه
سوی جهان مادی روان گردد۲

پس تشر پیروزمندانه به دریای فراخکرت «شاید اقیانوس هند»
حالیه ، فرو می ریزد . دریا به جنبش و تلاطم آمده و بخارهای باران را
از دریا به سوی بلندی های کوه نهند که در میان دریای فراخکرت قرار
دارد . بر می انگیزد ، ابرومه تولید می کند ، پخش می شود و هم چون باران
و تکرک به مزارع و کشتزارهای اطراف فرو می ریزد . در کتاب های
پهلوی ، چون بندهش و مینو خرد و دیگر رساله ها این افسانه دلپذیر و

عمیق باعنصری اضافی و مفصل‌تر آمده است، اما آن چه که مهم است، در آمدن و قالب یافتن رویدادی است طبیعی در شکل داستانی شاعرانه بدان‌سان که در تیریشْت آمده است. تشر، این فرشتهٔ باران و ستاره‌ایزد پیش قراول باران‌های پاییزی است و اِپه‌اوشه نیز هیولای خشکی تابستان است که باهم می‌ستیزند و سرانجام تشر پیروز شده و به زمین می‌بارد.

گوش‌ایزد

گوش یا سما اوش Gaush ایزد، فرشتهٔ نگاهبان ستوران و چارپایان مفید و سود رسان است که آن را درواسپا Drvaspa نیز می‌خوانند. در یشت‌ها، قسمتی ویژهٔ این فرشتهٔ حامی چارپایان است که به نام «گوش یشت» خوانده می‌شود. هر دو اسم در معنای وسیع‌اش به مفهوم ستور می‌باشد. گوش یشت چنین شروع می‌شود:

در واسپ نوانای مزدا آفریدهٔ مقدس را می‌ستایم، کسی که چارپایان خود را سلامت نگه می‌دارد، کسی که چاریان بزرگ را سلامت نگه می‌دارد، کسی که دوستان را سلامت نگه می‌دارد، کسی که بچکان را سلامت نگه می‌دارد ... ۱

مطابق معمول گوش ایزد تنها حامی ستوران و چارپایان نیست، بلکه این ایزدی که دارای اسب‌های زین‌شده و گردونه‌های تکاپو کننده می‌باشد، حامی مردان نیک و یلان و پهلوانانی است که در راه خیر و نیکی کوشش و تلاش می‌کنند. مردانی بزرگ چون: هوشنگ پیشدادی، جمشید دارندهٔ کله ورمهٔ خوب، فریدون، هوم ایزد، کی گشتاسپ و زرتشت از او درخواست یاری می‌کنند و او نیز درخواست شان را برآورده می‌سازد.

مهر ایزد

تا کنون درباره ایزدمهر ، بیش از هر فرشته دیگری سخن و گفت و گو شده است. مهر یا میترا Mithra یکی ازخدایان بزرگ پیش از زرتشت میان آریائیان بوده است . در وداها Vedas از وی یاد شده و قدیمترین ذکر وی از سنگ نبشته‌یی است که در کاپاتوکا Kapatuka واقع در آسیای صغیر با تاریخ هزار و چهارصد سال پیش از میلاد به دست آمده است. میترا در رفورم زرتشت هر چند آن مقام و عظمت خود را از دست داد، اما با این وصف هم چنان دوشادوش اهورامزدا در مهر یشت معرفی شده است. در زمان هخامنشیان مهرپرستی دگر بار رواج یافت تغییراتی در آن روی داد و از ایران به خارج نفوذ پیدا کرد و هر گاه حوادثی پیش نمی آمد، آیین عمومی در جهان شناخته می شد. اما در این مختصر نظر آن است تا از مهر اوستایی گفت و گو شود. در مهر یشت فعلی باز هم آثار پیشین آریایی بسیار وجود دارد . به شکلی که محققان در کاوش های خود دریافته اند بندهای : ۹-۱۸-۲۱-۲۳-۲۴-۲۸-۳۴-۳۷-۴۳-۴۸-۸۳-۹۴-۹۸-۱۰۱-۱۰۵-۱۱۱. از جمله قسمت هایی هستند که نفوذ آیین زرتشتی در آنها یافت می شود و مابقی بندهای مهر یشت کم و بیش از آثار عصر آریایی است.

مهر فرشته راستی و دلیری و جنگاوری و عهد و پیمان است . در مهر ایزد بیش از هر چیز جنبه طبیعی و اخلاقی قابل درك است و به سبب وجود همین دو جنبه بیش از همه ایزدان توجه مردم را به سوی خود جلب کرد . در نخستین قسمت مهر یشت آمده است که اهورا مزدا می گوید من ، مهر دارنده دشت های فراخ را در مقام و مرتبت ، هم پایه خود آفریدم. آن گاه پس از تمهید این مقدمه است که مطلب شروع می شود. مهر ایزد، فرشته

بیدار است، ایزد غیر قابل فریب و برای دشمنانش و دروغ پرستان منتقمی سخت و برای دوستاران و راست گرایان یابوری بس مهربان است. بیش از هر کسی به جنگاورانی عشق و محبت می ورزد که در پیمان، راست گویی و به جا آوردن مراسم ستایش او استوار رای باشند. به هنگام جنگ پیروان و یارانش را کومک کرده و از خطر حفظ می کند، اما دشمنانش هر چند که قوی و نیرومند و کار آزموده باشند، کاری از پیش نمی برند، اسبان شان سرکشی کرد و جنگ افزارهاشان بیکاره می شوند و سرانجام شکست می یابند. به پادشاهان تاج و دیهیم و عزت و افتخار می بخشد، اما چون از راه او منحرف شوند، به ذلت و خواری سوق شان می دهد و از همین روی است که میان طبقه جنگاوران و اشراف اهمیتی بسیار داشت. به کسانی که به وی دروغ نگویند و راهش را محترم دارند، خان و مان خوب، ثروت و نعمت فراوان، فرزندان نیک و نیرومند و پارسا می بخشد، اما برای دشمنانش قهر و غضب می آورد و بیچاره و ذلیل شان می سازد. مهر پاداش نیکان را در همین جهان مادی و جزای بدان را نیز در همین جهان به آنان می چساند و این نیز از نفوذ جنبه های عملی آیین زرتشت است. مهر بیشتر به عنوان فرشته عهد و پیمان شناخته شده است و در این قسمت اخلاق به مرحله علو خود می رسد: «تو نباید مهر و پیمان بشکنی، نه آن [بیمانی- که] تو بایک دروغ پرست و نه آن که تو بایک راستی پرست بستی، زیرا معاهده با هر دو درست است خواه دروغ پرست و خواه راستی پرست». مهر در قدرت و تسلط نیز مقامی رفیع دارد: «مهر را می ستایم که دارای دشت های پهن است، که از کلام راستین آگاه است، زبان آوری که دارای

هزار گوش است، خوش اندامی که دارای هزار چشم است، بلند بالایی که در بالای برج پهن [ایستاده]، زورمندی که بی خواب پاسبان است.^۱ هزار چشم و هزار گوش و پاسبانی بی خواب، همه اشاره به نظارت دقیق اوست، چون هیچ خطایی در هر صورتی که باشد از نظر وی پنهان نمی ماند. در قسمت ذیل علاوه بر اینکه مشاهده می شود مهر ایزد، خورشید نیست، جایگاه و نظارت وی را نیز در می یابیم: نخستین ایزد مینوی که پیش از خورشید فنا نابدیر تیز است در بالای کوه هرا بر آید - نخستین کسی که با زینت های زرین آراسته از فراز [کوه] سربدر آورد، از آن جا، [آن مهر] بسیار توانا تمام منزل گاهان آریایی را بنگرد.^۲ مهر در شکل مادی چنان وصف می شود که در گردونه بی مینوی و بسیار زیبا با بدن پوشیده شده از سلاح که چهار اسب سپید آن را می کشند نشسته است و ایزدانی بزرگ چون: بهرام ایزد پیروزی، و سروش ایزد فرمانبرداری، و رشن فرشته دادگری، و ارشناد فرشته درستی، و پارند فرشته نیک بختی و فراوانی، و ایزد ثروت و توانگری ارت در التزام وی می باشند.

سراسر مهریشت در ستایش راستی و دلیری و شهامت و نیرومندی است. مهریشت حماسه بی است رزمی که سپاس طبقه رزم آوران را به اخلاق و جوانمردی و استقامت در راستی و مردانگی تقدیم می کند. از روی مهریشت می توان آیینی ساخت که در آن ضعف و سستی راه نداشته باشد، قدرت در کنار روش استفاده درست از آن ستوده باشد و ریشه پیمان شکنی، دروغ و کژ آهنگی از جهان برافتد. با چشم پوشی از اصول جهان پسین، زندگی مطابق با حق و حقیقت در همین جهان برقرار شود. هر چند مهریشت

گرانبار از شکل آریایی خود می باشد، اما زرتشت در اصلاح و رفرم خود جنبه های عملی و نیک آیین قدیم را طرد نکرد، اما آن چه که مهم است، اصلاحات اوست در میترائیسم Mithraisme .

ایزد آذر

ایزد آذر، فرشته آتش است. به طور کلی آتش و پرستش یاستایش آن در سراسر دنیای کهن معمول بوده است. هر گونه بحث و گفت و گویی حتا درباره منشأ آریایی آن، شامل سخنانی بسیار است. اما آن چه که مهم است، آتش از قدیم الایام میان آریاها، پیش از آنکه در سرزمین هایی کونا کون وطن کنند، مورد احترام و ستایش بوده است. پیش از زرتشت اهمیت و مقام خاصی داشته و از روی وداها این موضوع را می توان دریافت. در اوستا ایزد آذر در اغلب مواقع پسر اهورا مزدا خوانده شده است و این کنایه بی است برای نشان دادن عظمت و مقام آتش. در گاتاها، یسناها-چهل و سوم، بندنهم از آتش و احترام آن و این که نشانه ایزدی است سخن رفته است و این قدیم ترین ذکر آتش است در اوستا. در سراسر اوستا، به آتش درود فرستاده شده، آتش سرور راستان، یار سپنتمان و خصم اهریمنان و دیوان است. در روایات متأخر مذهبی موارد بسیاری آمده است که به یاری ایزدان و عناصر نیک اقدام کرده و اهریمنان را نابود کرده است. چون اغلب امشاسپندان که یشتی ویژه ندارند، آذر نیز دارای یشتی جداگانه نیست و شاید بوده و چون سایر قسمت های اوستا از میان رفته است. اما در همه جای اوستا کراراً از این ایزد به نیکی و علو مقام یاد شده است.

سروش ایزد

سروش نیز یکی از ایزدان بزرگ و قابل توجه مزدیسنان می باشد. سروش، ایزد اطاعت و فرمانبری است و از قسمت های قدیم اوستا، یعنی گاتاها دارای مقامی بسیار ارجمند بوده است^۱ و با صفت بزرگ و مقدس یاد شده است. وی خود نماینده و مظهر تسلیم و رضا و اطاعت کامل از خداوند است و به گروه مردمان نیز همین اطاعت و فرمانبری و سلوک در راه راست را تعلیم می دهد. گاه در علو مقام آنقدر پیش می رود که هم طراز با امشاسپندان می شود و آخرین شان شمرده می گردد. در روز واپسین این ایزد در امر حساب و صراط نقشی شایسته داشته و با ایزدانی دیگر همکاری می کند. اما کم کم در اشکال متأخر آیین زرتشتی، سروش ایزد به قالب فرشته وحی و الهام خداوندی در می آید و از همین طریق و با همین مفهوم وارد زبان فارسی کنونی می شود و وی را با جبرئیل که در اسلام فرشته وحی است مقایسه می کنند.

بسیاری از صفاتی که به مهر ایزد نسبت داده شده، برای سروش ایزد نیز آمده است. سروش حامی بینوایان است، ایزد همیشه بیدار بوده و چون خورشید غروب کند، با سلاح هر گبار خود اهریمنان را ناتوان و درمانده می سازد^۲، سروش ایزد چون مهر ایزد دلیر، چست و چالاک، زیبا اندام و بلند بالا و گستاخ است. دیوان و اهریمنان از هراسش امان ندارند و پیوسته سلیح پوشیده، بیدار و نگهبان آفرینش مزد است. مکان سروش ایزد نیز قریب جایگاه مهر در فراز نای کوه

۱ - یسنا - ۵/۳۳

۲ - یسنا - ۵/۷۵ که موسوم است به «سروش یشت سه شبه، بندهای مختلف».

البرزاست . ارا به وی نیز چون ارا به مهر ایزد است : « اورا چهار تکاور سپید ، روشن ، درخشان پاک هوشیار بی سایه ، در مینوی جایگاه ، می کشند ؛ سم های شاخین آنها زر کوب است . چون دشمن بی امان دیوان است ، به همین جهت اهریمنان بسیار از جمله دشمنان سرسخت اویند . سروش بیش از همه بر ضد دیو دروغ می جنگد و با هوشیاری در شب و روزی سه بار گرد زمین می گردد تا آفرینش نیک را حراست کند . سروش ایزد نیز یکی از ایزدان بزرگ مزدیسنان است که در سراسر اوصاف وی و نوشته ها و روایاتی که در باره اش آمده است ، جز یکی ، راستی ، اخلاق ، دلیری و خصومت با بدی و زشتی ، شوکت و حشمت چیزی مشاهده نمی شود .

رشن ایزد

رشن ، یا رشنو Rashnu ایزد دادگری و عدالت است . در اوستا ، به ویژه یشت ها از این ایزد با دو ایزد دیگر ، یعنی مهر و سروش اغلب با هم یاد شده است . اینان در مراسم رستاخیز با هم به داوری می پردازند و مکان هر سه شان در فراز نای کوه البرز است . از لحاظ اهمیت در درجه اول مهر و بعد سروش و رشن سومین مرتبه را دارد . چنانکه یشت ها نیز به ترتیب مهر یشت ، سروش یشت و رشن یشت تدوین شده اند . هم چنین روز شانزدهم هر ماه موسوم به مهر و روز هفدهم به نام سروش و روز هجدهم و بزرگ رشن ایزد است .

اصل کلمه به معنای داد و عدالت آمده ، اما چون معمول رشن تنها ایزد عدالت نیست ، بلکه چون سایر ایزدان وظایفی بسیار به عهده دارد . وی دشمن بی رحم دزدان و راهزنان است و به درخواست گلمنندگان

گوش فرا می‌دارد : « ای رشنی که دور را بهتر از همه توانی دید . ای رشنی که گلمند را بهتر از همه به فریاد رسی ، ای رشنی که دزد را بهتر از همه براندازی ... اگر تو رنجیده خاطر نباشی ، بهتر [انسان را به مقصد] رسانی ، بهتر ضربت فرود آوری و بهتر دزد و راهزن را نابود سازی ' . » رشن ایزد در يك لحظه و يك آن ، همه جا هست ، همه جا و بر همه چیز ناظر است و این کنایه‌ی است از وجود عدل و داد در همه جا و همه وقت . چنان که ذکر شد در روایات بعدی مزدیسنان ، رشن فرشته‌روز رستاخیز و موظف به وظیفه‌ی محاکمه ارواح شد . درمینو خرد ، بند هش بزرگ و اردا و یراف نامه و سایر متون پهلوی از رشن با این سمت و وظیفه یاد شده است .

ایزد بهرام

و رترغن Verethraghan یا بهرام ، ایزد پیروزی است و یشت چهاردهم که متعلق به او و در وصف وی می‌باشد ، حماسه‌ی باشکوهی است در توصیف جنگاوی ، نیرو ، قدرت و پیروزی . این یشت را یکی از یشت‌های قدیم می‌دانند و مضامین و مطالبی در قسمت‌هایی از آن آمده است که صورت داستان‌هایی تمثیلی را ارائه می‌دهد .

ایزدانی دیگر همه چنین‌اند . هر کدام ایزد یا فرشته یکی از عناصر نیک یا صفت یا عمل و کار و فعلی هستند ، اما خارج از وظیفه‌ی خاص خودشان ، همه کومک‌کاران و یاوران یکی ، دلیری ، شهامت راستی و همه صفات و اعمال نیک می‌باشند و همه با دیوان و اهریمنان می‌جنگند

و مسأله تضاد بین خیر و شر هم چنان دنباله پیدا می کند. وایو Vayu ایزدهواست. رامه Rama ایزد صلح و سازش می باشد، چیس تا Chista ایزد علم و دانش است، ارت یا ارد ایزد، فرشته توانگری است، ارشئات Arshtat یا اشتاد فرشته راستی و درستی است، زامیاد ایزد زمین است البته ذکر ایزدان و فرشتگان به اندازه بی وسیع و فراوان است که حتا در کلیه کتاب نیز قابل گنجایش نخواهند بود. در برابر هر يك از این ایزدان یا فرشتگان تنی چند از دیوان قرار دارند که در ستیز و جدال دایمی می باشند. منظور از فرشتگان و یا ایزدان در آیین مزدیسنا، صفات نیکو، اعمال خوب، راستی، زندگی خوب مادی، شهامت و دلیری، آزادی و سرفرازی است، با وضوح و روشنی ضمن قسمت های مختلف اوستایی این حقیقت منعکس می باشد. اما نبوغ ادبی، خیال پردازی و قریحه زیبایی آفرین و شعر دوست نیاگان ما، چنانکه مشاهده می شود با پیرایه بی از لطافت سخن، ظرافت فکری و زیبایی قالب، چنان شکلی به موارث اخلاقی ما دادند که در جهان پس از آن همه ناسپاسی های دیوان و دان، هنوز چون دریایی بی کران باقی مانده است. امروزه نیازمندی مبرمی است تا این میراث با سعی و کوشش در شکل و قالبی نو درآمده و در صورت تازه اش مفاهیم باستان را به جهانیان عرضه کند.

۱۳- فروهر - سرگذشت روح و روان

در قسمتی تحت عنوان « اصول پاداش در این جهان و آن جهان » از سرگذشت روح در زندگی واپسین سخن رفت. اما در آن جا از ماهیت

روح و روان در کی حاصل نشد . در این قسمت نیز چون بسیاری از موارد دیگر ، آیین زرتشتی شگفتی‌هایی به جهان فلسفه به وام داده است از فلسفه عالی افلاتون دربارهٔ مُثُل و صورت الاهی ارواح در آیین یهود و ملك یا فرشتهٔ نکهبان در عیسویت و اشکالی دیگر از عالی‌ترین شکل فلسفی تا صور پیش پا افتادهٔ خرافی که در بارهٔ شکل الاهی روح آدمی در جهان معمول است ، به شکل عجیبی نشان می‌دهد که از مسألهٔ روح - یاوران زرتشتی متأثر شده است . در این آیین آدمی دارای پنج نیروی نهادی و باطنی است که این پنج در زندگی وی نقش‌های متفاوت و مهمی را ایفا می‌کنند . در قسمت‌های چندی از اوستا ، از این پنج نیروی باطنی با هم یاد شده است : « اینک ما جان و وجدان [دئنا - دین] و نیروی درا که و روان و فروهر نخستین آموزگاران کیش [را] ... می‌ستاییم ' . » همچنین در بند يك سد و پنجاه و پنج از فروردین یشت دوباره از این پنج نیرو با هم یاد شده است . در یسنا - های بیست و ششم که ویژهٔ فروهر است ، بند چهارم نیز باز یاد کردی از این پنج نیرو با هم می‌شود و به ترتیب چنین‌اند :

۱ - اهو Ahu که نیروی جنبش ، حرکت و حرارت غریزی زندگی است و آن را به « جان » ترجمه کرده‌اند . اما این جان را با روح و روان به مفهوم عالی آن ربطی نیست ، چون جان را درك و تأثرات روحانی نیست ، هم چون که جسم شکل یافت و نطفه در مشیمه منعقد شده و حالت اولیهٔ خود را بازیافت ، همراه با آن به وجود می‌آید . با رشد و نمو جسم ، جان نیز نیرو و قدرت بیشتری پیدا می‌کند ، و هنگامی

که جسم بی حرکت شد ، و آدمی مردجان نیز از بین می رود . پس جان هر فردی عبارت از نیروی غریزی جنبش و حرکت اوست و وجودش با جسم ارتباط مستقیم دارد و با جسم از بین می رود .

۲ - نیروی دومین دلنا Daena نامیده میشود . کلمه فارسی معمولی که دین باشد و به معنی کیش و آیین مصطلح است از همین کلمه اوستایی است . اما « دثنا = دین » در اوستا چه بسیار که به معنی « وجدان » نیز آمده است . این نیرویی است ربانی که خداوند در وجود هر فردی به ودیعه می گذارد . دین یا وجدان نیروی ممیزه و راهنمای آدمی است در دوران زندگانی . راه خوب را نشان داده و عمل آن را تشویق می کند ، و راه بد را نیز با تمام زشتی و زیانهایش به آدمی نشان داده و از عمل بدان نهی و بازداشت می کند . وجدان نیروی نهادی آدمی است که ودیعه خدایی برای راهنمایی می باشد . هرگاه فرد در دوران زندگی به ندای وجدان خود گوش فراداشته و راهنماییهایش را بپذیرد ، پس از مرگ ، در سرای پسین ، هنگامی که بخواهد از چینوت پل بگذرد ، وجدان وی به صورت دوشیزه بسیار زیبایی حاضر شده و به او می گوید : من اعمال و کردار نیک تو هستم که بدین صورت درآمده ام ، و پس از آن او را به سرای سرود یا بهشت راهنمایی می کند اما هرگاه از ندای وجدان سرپیچی کرده باشد ، در روز واپسین به صورت عفریته بی درآمده و می گوید . من صورت اعمال زشت تو در جهان خاکی هستم - و او را به سرای دروغ یا دوزخ می افکند . البته این تصریحی است در صورت کنایه بی که وجدان هر مرد نیکوکاری هم چون دوشیزه بی زیبا و مینوچهر ، موجب انبساط خاطر و شادمانی اش می شود ، و وجدان

آزرده و شرمگین هر فرد زشت کاری ، هم چون عفریته‌یی او را معذب و ناراحت نگاه می‌دارد .

۳ - سومین نیرو از قوای پنج گانه آدمی نیروی درك و فهم است که واژه اوستایی *Eaoza* به معنی « بوی » مفهوم آنرا ادا می‌کند . نیروی درك در فرد همواره بایستی از قوای ممیزه و هوش آدمی سرپرستی کند تا مبادا نیروی ممیزه به خطایی دوچار شود و یا هوش براه ناصوابی درافتد و موجب ارتکاب خطا گردد . نیروی فهم و درك نیز چون « جان » با جسم به وجود می‌آید ، اما چون جان یا نیروی غریزی جنبش ، با جسم از میان نمی‌رود ، بلکه پس از تباهی جسم برای داوری واپسین باقی می‌ماند و با روان به محل چینوت پل می‌رسد .

۴ - چهارمین نیرو روان یا روح است . کلمه اوستایی *اوروان* *Urvan* مأخذ کلمه روان امروزی است . همان‌چنانکه نیروی درك و فهم برخی نیروها را سرپرستی می‌کند ، سرپرستی نهایی نیروهای دیگر به عهده روح یا روان واگذار شده . روان واپسین نیرویی است در آدمی که با اختیار تام خود و معرفت به نتایج نیک و بد ، سرنوشت نهایی آدمی را با کارکردش تعیین می‌کند . اراده و اختیار کامل دارد که راه نیک را برگزیند یا راه بد را هرگاه برگزیننده راه نیکی باشد به فردوس داخل خواهد شد ، و هرگاه راه پیمای طریق زشتی و نکوهیدگی باشد ، در بدترین جایگاه که دوزخ است مقام خواهد یافت .

پیش از آن که در باره پنجمین ، یا عالی‌ترین نیروهای پنج گانه بحث شود ، یعنی از فروهر ، یا ذره مینوی و سهم ایزدی سخن رود ، لازم است مشاهده گردد که آیا روح یا روان با فروهر یکی است یا براین

که دو نیروی جداگانه می‌باشند؟. بحث در این باب با موقعیت فعلی اوستا هر گاه به خواهیم نتیجی قطعی اخذ کنیم، مشکل است، چون در اوستا جاهایی و مواردی است که به موجب آنها روان و فروهر یکی دانسته می‌شوند، و هم‌چنین مواردی نیز وجود دارد که روان و فروهر دو جزء از اجزای پنج‌گانه نیروهای باطنی آدمی شمرده شده‌اند. نظایر چنین قسمت‌هایی که روان و فروهر در يك مفهوم ایراد شده‌اند در اوستا کم نیست: «اکنون روان‌های مردگان را می‌ستاییم، آن فروهر‌های پاك دینان را ...^۱» اما در همین یسنا، در دو بند دیگر چنین آمده‌است: «ما می‌ستاییم اکنون جان و وجدان و دراکه و روان و فروهر نیاگان را ...^۲» اما باز در همین قسمت به چنین موردی بر می‌خوریم: «همه فروهر‌های پاکان را می‌ستاییم، روان‌های مردگان را می‌ستاییم، آن فروهر‌های پاکان را^۳» چنان که از این مورد اخیر بر می‌آید، روان و فروهر هر دو یکی است، حال آیا در مواردی که از پنج نیرو در کنار هم یاد شده و در این موارد همواره «روان و فروهر» در کنار هم آمده‌اند، منظور آوردن دو کلمه متشابه و يك معنی بوده است؟. این بعید به نظر می‌رسد، چون در تمام جاهایی که از این پنج نیرو در کنار هم یاد شده، در تمام موارد روان و فروهر با هم آمده‌اند و آشکار است که دو مفهوم متفاوت در نظر بوده، و رنه‌باری نیز اتفاق می‌افتاد که از روان یا فروهر در یاد کرده‌های پنج‌گانه به تنهایی نام برده شود و آنگاه بود که اساس نیروهای باطنی را ممکن بود بر اساس عدد چهار استوار کرد. اما باز هم

۱ - یسنا - ۷/۲۶ ۲ - بندهای چهارم و ششم

۳ - بند یازدهم

با اشاره به چند مورد دیگر ثابت می‌شود که فروهر غیر از روان است :
 « سراسر هستی خویش از تن و استخوان و جان و پیکر و توش و بوی
 [دراکه] و روان و فرورد [فروهر] فراز آوریم ^۱ ، و درجایی دیگر
 آمده : « ... روان خود را می‌ستایم ، فرورد خود را می‌ستایم ^۲ . اما
 با این حال ممکن است برخی اوقات روان و فروهر دارای يك مفهوم و
 يك معنا باشند ، به ویژه برای مردم نيك و مؤمن .

۵ - اينك به پنجمین نیرو از قوای پنج گانه باطنی می‌رسیم که
 در اوستا فروشی Fravashi و در پهلوی فروهر Fravahar می‌باشد .
 معنی نهایی این کلمه « پناه دادن » یا « حمایت کردن » است - هر چند
 که محققان در معانی مختلف این کلمه دارای عقایدی متفاوت می‌باشند .
 فروردین یشت در اوستا ، سرود ویژه ستایش فروهران می‌باشد و از این
 روی می‌توان فروهر را به فرشته نگهبان نیکان و راست روان موسوم
 ساخت . با تعریفی که زیلا می‌شود ، می‌توان فروهر را به پرتو خداوندی ،
 ذره مینوی ، یا شکل آسمانی و خدایی هر چیزی معنی کرد .

برای درك بهتر فروهر ، ناچار از بیان مجمل یکی از اسطوره‌های
 دینی هستیم . پیش از آنکه این جهان مادی با محتویانش آفریده شود ،
 مدت سه هزار سال جهان فروشی یا جهان مینوی پایدار بود . به موجب
 روایات « بندهش » اهورامزدا در نور مطلق و نیکی و فرهی کامل غوطه‌ور
 بود . در بالا جهان روشنایی و در پایین عالم ظلمت و تاریکی قرار داشت
 اهورامزدا نخست به آفرینش جهان مینوی اقدام کرد . در این جهان از
 ماده : گوشت و پوست ، استخوان و جسم و تن اثری نبود ، هر چه وجود

داشت صور روحانی همه موجودات بعدی می بود و این صور همه روح و اندیشه بودند و جز آن نه . جهان مینوی سه هزار سال هم چنان وجود داشت آن گاه اهورامزدا اراده کرد تا جهان مادی را به شکل درآورد ، پس با فروهر ها ، یا صور و اشکال روحانی و مینوی آدمیان و تمام موجودات نیک از جماد و نبات و حیوان گفت و گو کرد که مایلند تا به قالب مادی درآمده و در جهان خاکی برای پیروزی بر ظلمت و اهریمن زندگی کنند و آنان که آگاه بودند که سرانجام پیروزی با آنان است قبول کردند . پس اهورا مزدا از آن صور معنوی ، موجودات مادی را آفرید و به همین جهت است که در آغاز صورت و شکل اصلی ، مینوی و غیر مادی هر چیزی در جهان بالا وجود داشته است و آنچه که در قالب درآمده از روی آن صور اصلی بود . می دانیم که افلاتون Plato ، آن فیلسوف جاودان و نامی یونان باستان از زرتشت و آیین اش آگاهی داشته است ، پس آیا در طرح عظیم خود که مثل Ideas باشد ، تحت تأثیر فلسفه فروهر زرتشتی نبوده است ؟ - اساس عمده فلسفه افلاتونی که در تمام مکتب ها و دستگاه های فلسفی نفوذ کرد و در مذاهب و ادیان و عرفان و تصوف مؤثر واقع شد ، آن بود که می گفت هر يك از اجسام مادی را صورتی معنوی و ذهنی موجود است ، و این تنها مربوط به انسان نیست ، بلکه همه موجودات با جان و بی جان دارای این صورت معنوی بودند . پس صورت معنوی و مجرد که روح باشد در جسم داخل می شود . در این حال هر کسی مرکب از دو جزء است : روح یا جزء اینزدی و جسم که فناپذیر و در معرض تغییرات واقع می شود . هر گاه در طی زندگی جسمانی ، روح یا آن جزء مینوی به صورت اول خود پاك و بی آلایش باقی ماند ، پس از

انقضای دور جسم ، دگر باره به عالم مینوی منتقل می شود .
 با توجه به این که افلاتون با زرتشت و فلسفه و آیین زرتشتی آشنا
 بود ، و همانندی عقاید فلسفی اش با فروهر و صور مجرد و مینوی اشیاء ،
 و انطباق آرای او در جزئیات با متون اوستایی ، با احتمال قریب به
 یقین می توان گفت که اساس فلسفه خود را بر فروهر زرتشتی قرار داده است .
 برای بهتر رساندن این مفهوم اشاره می شود که در جهان مینوی
 که مدت سه هزار سال دوام کرد ، تنها فروهر آدمیان موجود نبودند بلکه
 تمام اشیاء از جمادات ، حیوانات و نباتات ، و حتا امشاسپندان و خود
 اهورامزدا دارای فروهر بودند، یعنی صور مجرد و مینوی شان در آغاز
 وجود داشت : « خواستار ستاییدنم فروهر اهورامزدا و امشاسپندان را ،
 با آن فروهرهای پاک همه ایزدان مینوی را ... ^۱ » فروهر اهورامزدا
 در واقع منبع و منشأ همه فروهرها و سرچشمه و منبع همه نیکی ها و
 زیبایی ها است ^۲ : « و در میان همه این نخستین فروهرها اکنون می ستاییم
 آن فروهر اهورامزدا را که مهم تر و بهتر و زیباتر و استوارتر و خردمند
 و در تقدس سرآمدتر است ^۳ . » در تمام قسمت هایی از اوستا که مربوط
 به فروهر است ، چون فروردین یشت ، یسنا ها بیست و سوم و بیست و
 ششم فروهر همه مردمان نیک و پاک دین ، از زن و مرد ، پیر و جوان
 کودک و بچه ، آنانی که بوده اند ، آنانی که هستند و آنانی که خواهند
 بود ستوده شده است . همه گیاهان خوب ، کوهها ، زمین ، رودها ، دریاها ،

۱ - یسنا - ۵۱ - ۲/۲۳

۲ - وندیداد - فرگرد ۱۹/۱۴

۳ - یسنا - ۲/۲۶

دها ، شهرها ، جانوران خوب و سودمند و آن چه که از چیزهای خوب در جهان موجود است ستاییده شده . در آسمان ارواح اعلی ، یا ذردهای مینوی ، یا فروهرها پرو فراوانند . ورخان قدیم که می گفتند ایرانیان معتقدند آسمان پراز فرشتگان است ، نظرشان در واقع معطوف بدفروهرها بوده است . از لحاظ سلسله مراتب می توان اهورامزدا را در رأس آفریتش قرارداد و امشاسپندان یا صفات برجسته وی را در درجه دوم و ایزدان یا تجسم سمبولیک نیکی ها و خوبیها را در سوم مرتبه و سرانجام فروهران را که در عدد و شمارش برابرند با همه آفریده های اهورایی در مقام چهارم قرارداد :

اهورامزدا به اسپنتمان زرتشت گفت که اینک تو را برآستی ای اسپنتمان از زور و نیرو و فرویاری و پشتیبانی فروهرهای توانای پیروزمند پاکن آگاه سازم کد چگونه فروهرهای توانای پاکن بدیاری من آمدند ...

آنگاه می گوید از پرتو این صور معنوی و ذرات مینوی است که نیکی برقرار و آسمان و زمین منظم اند و همه چیز موافق با نظم طبیعی و نیکی فراوان جریان پیدا می کند . این فروهرها مددکار و یاران اهورامزدایند ، چون جز وجود ازلی وی چیزی نیستند ، اجزایی هستند از آن بهترین فروهر که اهورامزداست . مطابق این فلسفه هر کسی در وجود خود جزیی از فروهر اعلای گیهانی یا خدایی را دارد که باید با پارسایی و زندگانی خوش و درست مادی و با نیکی ایمان آنرا بدون آلودگی بد زشتی ها حفظ کند تا بد هنگام معهود و سرآمدن زندگی مادی ، به اصل خود در آسمان ، و آن منشأ کل فروهرها به پیوندد.

هم چو فلسفه مادی و روشنی که برای به زیستن وضع شده بود مورد اقتباس متصوفان قرار گرفت ، اما چنان تغییر شکل یافت که به نفی زندگی مادی و خودآزاری و زجر و شکنجه فردی منتهی گشته و بدصورت نوعی بیماری در آمد . چون مطابق فلسفه صوفیه و زهاد ، جزء الاهی در زندان جسم و ماده محبوس شده و با خوار داشتن جسم و آزار آن بایستی این جزء الاهی و آسمانی را رهایی بخشید و چنین اقتباسی موجب منشأ پیدایش عقیده تناسخ گشت و ضایعاتی به بار آورد . افلاتون آن را به صورت اصولی در فلسفه که بعدها اساس متافیزیک قرار گرفت جهانی ساخت و از طریق آیین یهود در عیسویت و اسلام داخل شد .

سرگذشت فروهر پس از انفصال از تن نیز ماجرای دارد . فروهر بدون آلوده شدن ، پس از تباهی تن به آسمان عروج می کند . اما در نیکان و بدان موجودیت فروهر و شکل بعدی آن متفاوت است . تنهانیکان و کسانی که مؤمن بدآیین بوده و اندیشه ، گفتار و کردارشان نیک باشد از موهبت داشتن فروهر برخوردارند ، چه ذره مینوی و پاره ایزدی و جزء خدایی نمی تواند در تنی وجود داشته باشد که صاحبش از نیکی کسسته و در دسته اهریمنان باشد . فروهر - فرشته محافظ نیکان است و چون پاسبانی از دلیری و پهلوانی برخوردار ، بدن و عناصر وابسته به آن را نگاهبانی می کند . چون هنگام مرگ فرا رسد ، بدن را ترك می کند و به جایگاه اصلی اش باز می گردد . اما باز گشت به تن دیگر برای او نیست ، بلکه هم چنان در مقام مینوی خود باقی خواهد ماند . به همین جهت است که مسأله حلول و تناسخ را در آیین مزدیسنا راهی نیست ، در صورتی که هندوان پس از این مرحله به ادوار بی نهایت حلول معتقد

شده و بدین سان مسأله تناسخ میان‌شان پیدا شد و در تصوف نیز با اشکالی دیگر حلول و تناسخ راه یافت .

در آیین مزدیسنا ، فروهر پس از مرگ تن ، از جسم انفصال یافته و به آسمان عروج می‌کند . اما در این حال تعینی یافته است و در حالی که جسم تباهی یافتد ، با این حال ارتباط معنوی و وابستگی اش بد جسم برقرار است . فروهرهای هر خانواده و قومی با بازماندگان‌شان ارتباط برقرار می‌کنند و در این جا بدشکلی از آیینی که در پاره‌یی از مناطق جهان به نام « نیاگان پرستی » رایج بود و بقایای آن هنوز میان ملل متمدن نیز شایع است می‌رسیم^۱ . در اوقاتی معین از سال ، فروهران هر خانواده‌یی میان خانواده خود بر می‌گردند . میان بازماندگان و فروهر نیاگان همواره روابطی معنوی وجود است . در مواقع دشوار ، بازماندگان از آنان طلب راهنمایی و لطف و مرحمت می‌کنند ، همواره می‌کوشند تا زندگی‌شان از طریق بگذرد و با شیوه‌یی سلوک کنند که آن صورت معنوی و مینوی راضی و مسرور شوند . از آخر اسفند و اوایل فروردین ماه اوقات نزول فروهرها به میان بازماندگان است . به همین جهت بد رفت و روب پرداخت و خاند آرای و خود آرای می‌کنند و مراسمی انجام می‌دهند تا موجب خوشنودی فروهران نیاگان‌شان باشد . امروزه اغلب رسوم عید نوروز که در آغاز فروردین ماه و اوایل بهار انجام می‌شود و مبنا و مأخذ آن فراموش شده است ، اقتباسی است از رسوم نیاگان ما که با تغییر شکل‌های کم و بیش هنوز باقی مانده است . چنانکه اشاره شد « فروردین یشت » و بزرگ اعمال و شناخت فروهران

می باشد و یکی از مفصل ترین یشت ها است . در نیمه از حصه نخستین این یشت درباره اعمال و کارها و چگونگی فروهران ، و علو مقام و عظمت و شکل روحانی شان گفت و گو می شود و در نیمه دوم به فروهران بزرگان و مقدسان و دلیران و سلحشوران ، زنان و مردان برجسته درود فرستاده می شود . فلسفه فروهر ، موردی است در تثبیت مقام عالی اخلاقی و پاس احترام نگاه داشتن در گذشتگان . فروردین یشت سپاسی است از برای بزرگداشت کسانی که بنیان و اساس تمدن و فرهنگ را نهادند ، یاد کرد سنایش آمیزی است از نیاکانی که کوشیدند ، رنج بردند ، زحمت کشیدند و میراث خود را برای نسل بعدی باقی گذاشتند . هر نسل به همین ترتیب تلاش و کوشش می کند تا آن میراث به دست آورده را غنی تر ، رنگین تر ، با ارزش تر و ارجمندتر برای نسل بعدی به جای نهد ، چون می داند که رنج و زحمت و حاصل کارش مأجور خواهد بود و بازماندگانش با یاد کرد از او راحت تر زندگی می کنند . فلسفه فروهر و فروردین یشت ، سپاس و تقدیس انسانیت و کوشش و تلاش اوست .

۱۴ - روحانیان ، اعمال مذهبی

یشت از آن کده به شرح اجمالی اوستا و معرفی آن پرداخته شود ، در این واپسین قسمت به برخی از آداب و رسوم مذهبی ، نمازها ، اعیاد بزرگ ، طبقات مردم و مقامات روحانی اشاره می شود . مطابق با مواردی که در گاتاها آمده است ، در ایران قدیم ، مردم عصر اوستا به سه طبقه تقسیم می شدند که عبارتند از : پیشوایان مذهبی یا آموزگاران روحانی ،

سپاهیان یا رزمیان و برزیگران . چنان که در کتاب « بندهش » آمده است ، سه پسر زرتشت هر کدام مؤسس یکی از این سه طبقه بوده اند .

ایستواستره Isat - Vastra نخستین پیشوای مذهبی بزرگ و اولین موبد بوده و موبدان از نسل وی می باشند . دومین پسر اوروت نره Urvatatatra نخستین برزیگر و بزرگ و سالار زارعان و سومین پسر هوره چیتره Hvare Chitra نخستین سپهسالار و رزمی بوده است و سه طبقه مردم منسوب به این سه پسر زرتشت می باشند . فردوسی در « شاه نامه » طبقات مردم را چهار گروه آورده و آنرا منسوب به جمشید کرده و از اعمال وی دانسته است ، شاید این مأخوذ از قسمتی باشد در اوستا که به چهار طبقه اشاره شده است :

کدام [هستند چهار] بیشه ؟ - آذربان ، رزمی ، برزیگر گله پرور
صنعت گر - تکلیف همه [این طبقات] در راست اندیشیدن ، در راست گفتن ، در راست رفتار کردن ... است ...»

مطابق معمول و معهود ، هر دیانت و مذهبی که اساس و بنیان می یافت ، اندکی نمی گذشت که قشر و طبقه روحانی بی تشکیل یافته و سرپرستی امور و مراسم و آداب مذهبی را به عهده می گرفت . اینک ما را با ماهیت این طبقه و نقش شان کاری نیست ، اما قابل تذکر است که اینان اغلب در انحطاط مذاهب و ایده نولوژی اولیه نقش مؤثر و تامی داشته اند . پس از زرتشت ، در فاصله بی که حتما تخمین آن برای ما غیر مقدور است ، کم کم طبقه روحانی در ایران دارای قدرت بسیاری شد . البته در زمان ساسانیان قدرت روحانیان به اوج خود رسید و موجب

ضایعاتی غیر قابل جبران در تاریخ ایران گشت . در این زمان وظایفی بسیار به روحانیان فراوان سپرده می شد که در درجه و مقام متفاوت بودند ، اما آن چد که از اوستا بر می آید ، هفت طبقه از پیشوایان مذهبی وجود داشته اند . یا روشن تر گفته شود در مناصب روحانی هفت درجه و هفت منصب موجود بوده که موبد بزرگ در رأس همه قرار داشته است . البته با مدار کی که برای اشاره به این هفت منصب روحانی ارائه می شود ، متأخر بودن این تقسیم بندی روشن و واضح می شود^۱ و عبارتند از :

زئوتر Zaoatar یا زوت که پیشوای بزرگ و در رأس هفت موبد دیگر قرار دارد و بر اعمال مذهبی نظارت می کند .

۱- هاونن Havanan که پیشوا و موبد تهیه شیر هوم یا هه اومه که گیاه مقدسی است می باشد .

۲- آت رووخش Atrovaxsh ، موبد و پیشوایی که تیمارگر آتش مقدس است .

۳- فر برتر Fraberetar یا موبدی که وظیفه داشته هنگام اجرای مراسم مذهبی آلات مقدس را برای پیشوای بزرگ مرتب کند .

۴- آبرت Aberet یا پیشوا و موبدی که موظف بوده است خدمت آب را در هنگام مراسم مذهبی عهده دار باشد .

۵- اس نتر Asnatar یا موبدی که تهیه نهایی شربت هوم با او بوده است .

۶- رئت ویش کره Raeth wishkara یا «راسپی» که شربت صاف شده و پالوده هوم را با عناصر لازم مخلوط و تقسیم می کرده است .

۷- سرئوشاورز Sraoshavarez یا خادم و ناظم عبادت گاه .

اما پس از زوال ساسانیان و حمله تازیان و از هم پاشیده شدن فرهنگ و تمدن ایران در شکل ظاهری و موقتش ، مشاغل و مناصب روحانی تقلیل یافت و از هشت منصب و مقام ، تنها دو منصب روحانی باقی ماند . نخستین زوت و دومی راحبی که تا زمان ما هنوز اعمال مذهبی و خواندن سرودها و ادعیه به وسیله این دو موبد انجام می شود . میان زرتشتیان سه نماز معروف و بسیار کوتاه موجود است که در اوقات گوناگون به مناسبت آنها از مزمره می کنند . در قسمت های مختلف اوستا برای این سه نیایش و نماز خواص فوق العاده ای ذکر شده است . با مطالعه ای مختصر دریافته می شود که از جملاتی ساده برای طلب خیر و مغفرت و سلامت که در آغاز وجود داشته ، دعاها و نمازهایی با اثرات معجزه آسا ساخته اند . این سه نماز با کلماتی اختصاری که مربوط به اول هر يك از آنهاست در نوشته ها و تحقیقات زرتشتی معروف است و عبارتند از : یَئاهوویریو ... که به فارسی چنین است :

مانند بهترین سرور [زرتشت بر طبق قانون مقدس بهترین داور است]
کسی که اعمال جهانی منش نیک را به سوی مزدا و شهریاری را که به
منزله نگهبان بیچارگان قرار داده شد به سوی اهورا آورد .

دومین آن با کلمات اختصاری : اشم وهو ... معروف است که

مفهوم کلی اش چنین است :

راستی بهترین نعمت و هم [مایه] سعادت است ، سعادت از آن کسی
است که خواستار بهترین نیکی است :

سومین نماز نیز با شکل اختصاری : یسگپه هانام ... معروف است

با این معنی :

اورد. رامزدا در میان موجودات از زنان و مردان می شناسد آن کسی را که برای ستایشش به او توسط انا [راستی] بهترین پاداش بخشیده، خواهد شد، این زنان و این مردان را ما می ستاییم.

هم چنین در خرده اوستا نیز که در آن از ادعیه و نماز و مراسم دینی گفتوگو شده است، پنج نماز یا پنج نیایش برای اوقات پنج گانه روز آمده است. اول «خورشید نیایش» که در هر روز سه بار خوانده می شود: هنگام برآمدن آفتاب، هنگام نیمروز و هنگام فرو رفتن آفتاب. دوم «مهر نیایش» است که چون خورشید نیایش، پس از آن در روز سه بار در همان اوقات خوانده می شود. سوم «ماه نیایش» است که در هر ماه سه بار خوانده می شود: نخست هنگامی که هلال ماه در آسمان دیده شود، دوم وقتی که قرص ماه پر شود و سوم زمانی که دوباره در پایان ماه به شکل هلال رؤیت شود. اردویسور Aredvisura نیایش نیز همواره در ابان روز، یعنی روز دهم هر ماهی کنار دریا - یا جوی آبی خوانده می شود. پنجم آتش بهرام نیایش می باشد که در هر روز پنج نوبت خوانده شده و به علاوه در روز آذر نیز که روز نهم هر ماهی است، به طور فوق العاده، آتش نیایش خوانده می شود.

چنان که در قسمت مربوط به ایزدان گذشت، ملاحظه شد که در يك قسمت از اوستا، برای پنج ایزد فوق الذکر، هر کدام «یشت» ویژه ای آمده است و در وصف ایزدان از آن یشت ها گفتوگو شد. خورشید یشت، مهر یشت، ماه یشت و ابان یشت که ویژه ایزدبانو. اردویسور آناهیتی Aredvisura Anahita فرشته آب هاست. اما در یشت ها برای ایزد آذر، قسمت ویژه ای وجود ندارد و این به آن سبب است که در سراسر

اوستا در وصف و بزرگ داشت آذر به حد کافی سخن رفته و یا در ضمن حوادث ، آذریشتی نیز در جزو اوستا وجود داشته که چون سایر قسمت های گمشده از بین رفته و به ما نرسیده است . در پنج نیایش که در خورده اوستا آمده است ، مطالب آنها اقتباساتی است از همان یشت های مربوطه . در سراسر این نیایش ها ، اهورامزدا ، امشاسپندان و همه نیکان و عناصر مفید و سودمند ستوده شده اند . در این نیایش ها خلوص مردمانی شاد و مهربان جلوه گراست ، در این نیایش ها که از پیرایه های فوق طبیعی پیراسته و پالوده اند ، ستایش و سپاس مردمانی حق شناس نسبت به عناصر نیک طبیعت ، چون آب ، خورشید ، ماه ، آتش ، روشنایی ، نیکی و همه چیزهای پسندیده آشکار می شود . هر چیز خوب ، سودمند و نیکی قابل ستایش و احترام است ، مگر خدا به جز نیکی محض و منشأ سود و شادمانی است؟ پس ستایش هر چیز نیک و سودمندی ، ستایش خداوند است و حقیقت جز این نیست و این واقعیت را با روشنی در مطالعات اوستایی می یابیم .

در باره جشن های بزرگ مزدیسنان نیز باید در همین حد سخن گفت . به این معنا که جشن ها نیز اغلب برای بزرگداشت و تقدیس عناصر سودمند و نیک طبیعت و تقدیس نیاکان و امور و اعمال نیک بر پا می شد . در تقویم مزدایی باید اشاره شود که سی روز ماه هر یک به نام ایزدی نامیده شده اند ، و از میان این سی روز ، دوازده فرشته نیز هر کدام نماینده یکی از ماه های دوازده گانه می باشد و در هر ماه جشنی ویژه در روزی مخصوص دایر می شده است . گذشته از این دوازده جشن شش عید بزرگ دیگر نیز در تقویم مزدایی موجود است که باشن مرحله

خلقت جهان که در طی یکسال به وسیله اهورامزدا انجام شده است مطابقت دارد و این نیز وسیله‌ی است برای ستایش و احترام همه عناصر نیک و سودمند جهان اهورایی. البته ادعیه و اذکار مخصوص نیز در ضمن جشن‌ها و اعیاد مذهبی اجرا می‌شده که اغلب مأخوذ از قسمت‌های مختلف اوستا است. بحث و کاوش درباره این مراسم و اعیاد منوط است به آگاهی‌هایی در اشکال متأخر آیین زرتشتی و صور انحطاطی آن، چون آیین زرتشت نیز مانند ادیان بزرگ دیگر پس از دوران اولیه‌اش، دستخوش انحطاط شد و عرصه گاه خرافات و اعمال فراوان و مختلف و متنوعی گشت که ملایان برای منظورهایی خاص وضع می‌کردند.

۱۵ - اوستا

مجموعه متون مذهبی زرتشتیان امروزه اوستا Avesta خوانده می‌شود. این کلمه در ادبیات فارسی پس از تازیان با اشکال و صور گوناگون مورد استفاده قرار گرفته، چون: وستا، ابستا، است، استا، آبستا، اویستا، افستا و گونه‌هایی دیگر. اما صورت و شکل رایج آن اوستا می‌باشد. درباره معنی این کلمه دانشمندان توافق کلی ندارند^۱. برخی آنرا به معنی «پناه» دانسته و عده‌ی دیگر به مفهوم «معرفت و دانش» پنداشته‌اند و دیگران عقایدی دیگر ابراز کرده‌اند. اما امروزه آن چه تقریباً مورد اتفاق است، آن است که کلمه اوستا به معنای اساس، بنیان و متن اصلی است.

۱ - برای تحقیقات تازه نگاه کنید به کتاب «گوهرهای نهفته»، نوشته مراد

زبان اوستایی، یعنی زبانی که متن اوستا با آن نوشته شده، زبانی است کهن که با سانسکریت شباهات بسیاری داشته و از يك اصل و بنیان بوده‌اند. البته در ادوار بعدی این زبان منسوخ شد، اما هم چنان به عنوان زبان ویژه مذهبی باقی ماند و به همین جهت در عصر اشکانیان و ساسانیان به عنوان زبان مقدس مذهبی باقی مانده و متون مذهبی به وسیله آن نوشته شده و میان روحانیان معمول بود. در باره این که اصل زبان اوستایی در زمان زرتشت در کجا معمول و رایج بود، چون مواردی دیگر میان محققان و علما اختلاف است، و در واقع حل این مسأله وابستگی^۱ با معرفت به زمان زرتشت دارد. برخی زادگاه و موطن اصلی زرتشت را در شمال شرقی ایران دانسته و معتقدند که پیامبر از شمال شرقی به سوی غرب ایران و بلسخ هجرت کرده‌است و زبان اوستایی همان زبان رایج در شمال شرقی بوده است. عده‌ی دیگر زبان اوستایی را زبانی میدانند که در بلسخ، یعنی غرب ایران رایج بوده، و عده‌ی دیگر زبان اوستا را زبان رایج میان مادها می‌دانند. اما رای اکثر محققان بر آن است که موطن اصلی زرتشت، شمال شرقی ایران، و زبان اوستایی نیز زبان رایج در همان دیار بوده است.

شاید هر گاه یکی از مسایل مبهم اوستایی به طور یقین حل می‌شد کلیدی برای بازگشادن سایر مبهمات به دست می‌آمد. اما متأسفانه هنوز مبهمی با یقی گشوده نشده است. یکی از این موارد مبهم که شاید اصلی‌ترین مسایل باشد، عبارت است از تعیین تاریخ زمان زرتشت و تاریخ قدمت اوستا. تمام اختلافاتی که از سده چهارم پیش از میلاد تا عصر ما درباره تعیین تاریخ و قدمت زمان زرتشت موجود است، همه و همه

دلایلی هستند که این زمان به یقین بایستی قدمتی بسیار داشته باشد. چهار قرن پیش از میلاد وفزون تر از آن ، مورخان از تاریخ های شگفتی یاد کرده اند که هر چند برخی ارقام مبالغه آمیز و نادرست است ، اما با تمام این احوال آنچه که امروزه مسلم است زمان زرتشت و اوستا از هزار پیش از میلاد عقب تر می رود . با مطالعه گاتاها یا سرودهایی که به وسیله خود زرتشت یا شاگردان هم عصرش سروده شده است و قدیم ترین جزء اوستا است که به دست ما رسیده ، آشکار می شود که بدون شك پاره یی از آن سرودها حتما نشانهایی دارند که از هزار و سه صد و هزار و پنجاه پیش از میلاد نیز کهن ترند . بحث در باره قدمت اوستا با استناد به گاتاها ، امروزه بخشی است کاملاً علمی ، و تحقیقات علمی تا اندازه یی راه اختلاف های بزرگ را در عصر ما مسدود ساخته است و دیگر این مسأله که سده ششم پیش از میلاد را عصر ظهور زرتشت و پیدایش اوستا می دانستند ، موردی کاملاً بی اعتبار و کهنه شناخته شده است .

با وجود چنین زمانی کهن که حتماً در سده چهارم پیش از میلاد نیز بحث در باره قدمت آن رایج بود ، آشکار است که متن اوستا دو چار دست بردها ، از بین رفتن ها و اغتشاشاتی فراوان شده است . پس از هخامنشیان این مسأله به شکل حادثی در مورد اوستا مصداق پیدا می کند . البته بسیاری از دانشمندان و محققان معتقدند که اوستا تا سده ششم و یا هفتم میلادی ، تا زمان ساسانیان همچنان سینه به سینه حفظ شده و در آن زمان به کتابت در آمده و با خط اوستایی که اختراع همان زمان است کتابت یافته . با روشنی و وضوح کامل و دلایل علمی و تاریخی محکم و استوار ، این دلایل امروزه باطل شناخته شده اند ، آنچه که محرز است اوستایی

دوران‌های اغتشاش و نا امنی که از اواخر عهد هخامنشیان در ایران به ظهور پیوست ، تا اوایل کار ساسانیان ، طی دورانی بعیدالحدود ، به دست تطاول زمان و دشمنان مغشوش شده واز میان رفت. اما در زمان ساسانیان که تجدید عظمت و رستاخیز بود ، دوباره با کوشش‌هایی فراوان ، اوستای از میان رفته فراهم شد . اما آشکار است که این اوستا دیگر آن اوستای نخستین نبود. مطابق روح زمان و اصول مذهبی و قوانین و شرایط معمول ، اوستا تدوین شد و به بیست و یک کتاب یا بیست و یک نسک Nsak ، چون عصر قدیم تقسیم گشت. اما پس از حمله اسکندر مقدونی ، نوبت بد تازیان بیابانی و بربرهای عربستان رسید. زیان این بربرها در تاریخ جهان بیش از زیان مغولان بود. چون مردمی بودند که از دانش ، تمدن ، فرهنگ و انسانیت و فضایل آن بهره‌ی نداشتند، و تنها در پی قتل و غارت و انتقام از محرومیت‌های گذشته خود بودند و برای به دست آوردن غنایم و ثروت از هیچ جنایتی روی نمی گردانند . تمام عظمت تمدن و فرهنگ خاور زمین را ، از جمله ایران از میان بردند. هر چند که تمدن و فرهنگ ایرانی دوباره به وسیله خود ایرانیان تجدید و احیا شد ، اما خسارات فراوان آن جبران ناپذیر بود و هنوز با گذشت چهارده قرن آن همه وحشی گری و دژ خوئی و بی مردمی در جهان فراموش نشده و اثرات آن ضایعه بزرگ باقی مانده است. از جمله این ضایعات از میان رفتن اوستای تدوین شده در عصر ساسانیان بود. از این به بعد نیز با تغییر دیانت در ایران ، و تعصب مذهبی مسلمانان ، امکان فعالیت آزادانه ایرانیان مؤمن به آیین گذشته برای احیای آثار از دست رفته میسر نبود . اما با تمام این احوال مختصری از آن گنجینه عظیم گذشته به هر ترتیبی که بود فراهم شد و اوستای کنونی

آن مختصر است که باتمام این احوال در جهان آن چنان عظمتی را داراست. اوستای کنونی به پنج بخش تقسیم شده است که عبارتند از:

۱- یسنا ۲- یشت ها ۳- ویسپرد ۴- خورده اوستا ۵- وندیداد.
بحث و گفت و گو درباره هر يك از این بخش های پنج گانه کنونی نیز مستلزم فرصتی بسیار است و در این مختصر که منظور معرفی اوستای کنونی و مندرجات و مضامین و مطالب آن می باشد، تنها به فهرستی بسنده خواهد شد. پنج بخش ذکر شده از دیدگاه کیفیت و کیفیت، قدمت و ارزش تاریخی، اصالت و غیر اصل بودن متفاوت می باشند و با ترتیبی که در بالا بدان اشاره شد، اینک درباره هر بخشی، گفت و گو به عمل می آید.

۱- یسنا Yasna نخستین جزء و مهم ترین قسمت اوستا است. این کلمه به معنی ستایش، نیایش و جشن آمده است، و در گاتاها که قدیم ترین قسمت اوستا است، به کرات این کلمه با همین معانی به کار رفته است. قسمت های مختلف این بخش را به مناسبت، در هنگام های گوناگونی که مراسم مذهبی انجام می شود می سرائند. مجموع قسمت های یسنا، هفتاد و دو فصل می باشد که هر فصل را يك هايتی Haiti می نامیده اند و این کلمه به صورتها - یا - هات کنونی در آمده است. خاور شناسان و دانشمندان پارسی هفتاد و دو فصل یسنا را به دو تا سه قسمت تقسیم کرده اند، اما این تقسیم بندی مبنایی بر جدا کردن مطالب و یا تعیین قدمت ندارد. مطالبی که در طی فصول این قسمت آمده است، متنوع و گوناگون می باشد. درباره زندگی و ارزش آن، تعلیم اصول اخلاقی و به زیستی، تکرار فزون از حد سه اصل اساسی آیین زرتشتی، یعنی: اندیشه نیک، گفتار نیک و کردار نیک - و اسطوره هایی بسیار پر عمق و داستان هایی که دارای ریشه و منشأ تاریخی می باشند و سدها مطلب دیگر

در قسمت «یسنا» گفت و گو شده است. چونان که رسم سرایندگان پاك دین و معتقدان به اصول زندگی مادی و حکمت عملی و دلاوری و پهلوانی بوده است، در سراسر هفتاد و دو فصل قسمت مورد ذکر، صفات نیک، ثروت و جاه و جلال از راه درست ستوده شده است. مردان و زنان پارسا، دهقانان و گرایندگان آیین بهی، دلیران و جنگاوران راه حق و حقیقت ستوده شده اند. رایحه زندگی ابتدایی شبانی از این سرودها بد مشام می رسد. هر محقق تیزبینی زندگی روستایی، ده نشینی و آغاز شهرنشینی را از خلال اشارات و کنایات و تصریحات این سرودها به خوبی درک می کند. نیکی، راستی و درستی شعار و برنامه فراموش ناشدنی در چنین جامعه ای است. یأس، تردید، نشانه های سستی، زهدات و درویشی را در این سرودها راهی نیست، بلکه آن چه که هست جنبش، فعالیت، کار و کوشش است. با تمام بیدادی که به «اوستا»، طی قرونی که عمقش ناپیدا است رفته است، باز هم آن چه که مانده و با تمام اغتشاش آن، برای محققان منبعی بزرگ و عظیم است که هر روز از قبل آن کشفیاتی نوین در زمینه تاریخ و دیانت و زبان و مسایلی دیگر حاصل می شود.

گاتاها - چنان که ذکر شد، قدیم ترین قسمت اوستا گاتاها یا سرودها است که در قسمت «یسنا» جای داده شده اند. گاتاها یا سرودها را از شخص زرتشت می دانند. البته میان محققان در این باب اختلاف است، چون همه سرودها را از شخص زرتشت ندانسته و برخی را از نخستین شاگردان وی می دانند. اما آن چه که مسلم است، زبان این سرودها بسیار کهن است، چنان که میان آنها با سایر قسمت های اوستا از لحاظ زبان

شناسی، فاصله‌یی تقریباً دور باید قایل شد. هم چنین از لحاظ مضامین، مفاهیم، وصف زندگی و روش آن و اشاراتی در این باب است که به هیچ وجه نمی‌توان تاریخ سرودن آنها را از هزار و دویست سال پیش از میلاد پایین‌تر قرار داد. هرگاه قایل شویم که این سرودها و اشعار، صورت اختصاری منشورانی باشد که برای بهتر از حفظ کردن و به خاطر سپردن به نظم درآمده‌اند، آن گاه است که درباره تعیین قدمت آن حتا از عدم و گمان نیز کاری بر نمی‌آید.

به هر حال گاتاها یا سرودها که بنا بر شواهد و قراینی اغلبشان از شخص زرتشت است، بدینچ قسمت تقسیم شده‌اند که هر قسمتی شامل چند فصل از «یسنا» است که به ترتیب عبارتند از:

۱- اهنود Ahunavaiti که شامل هفت فصل، یا هفت‌ها از یسنا می‌باشد. ازها - ۲۸ تا ۳۴.

۲- اشتود Ushtavaiti که مجموعاً دارای چهار-ها- می‌باشد. ازها - ۴۳ تا ۴۶.

۳- سپنتمد - سپنتامینو Spentamainyu نیز دارای چهار فصل است. ۴۷ تا ۵۰.

۴- وهوخثر Vohu xshathra که دارای يك فصل، یعنی ها- ۵۱ می‌باشد.

۵- وهیشتواشت Vahishtoishday نیز شامل يك ها - یعنی فصل پنجاه و سوم است.

در اوستا قسمتی است به نام «هفت‌ها» یا «هفت فصل» که پس از گاتاها

که درباره‌اش گفت و گو شد، کهن‌ترین قسمت اوستاست. در حال حاضر هرچند این هفت‌هزار جزء گاتاها نمی‌آورند، اما از لحاظ یکسانی مفاهیم و کلام با سرودها، آنها را نیز جزو ادبیات کاسانیک، یعنی همانند گاتاها به‌شمار می‌آورند. بدین هفت‌ها - فصلی دیگر افزوده شده و هشت فصل جمعاً محسوب می‌شود، یعنی از های سی و پنج تا چهل و دو. این فصول بر خلاف گاتاها، بد نثر است، اما چنان‌که گفته شد پس از سرودها، کهن‌ترین جزء اوستایی است.

۲- یشت‌ها - کلمه اوستایی یشتی Yashti از ریشه همان کلمه اوستایی «سنه» می‌باشد و به معانی نیایش، فدیّه و میزد بدکار می‌رود. چنان‌که ذکر شد سنه را به‌طور کلی در مواقع ستایش و عبادت می‌خوانند، اما یشت‌ها ویژه ستایش خداوندگار، امشاسپندان و ایزدان است. آنچه که قول محققان است، یشت‌ها در آغاز ترکیب شعری داشتند و مفصل نبوده‌اند، اما بعدها کم‌کم به تدریج مطالبی به آنها الحاق شده و از صورت شعری‌شان خارج شدند. یشت‌هایی که امروزه باقی مانده‌اند، مطابق با تقسیمی که بیشتر مورد اعتماد است، بیست و یک یشت می‌باشند اما مطابق با سلیقه‌هایی دیگر تعدادشان اندکی کم و بیش می‌شود. هر یشتی عبارت از یک فصل معین، با مطالب و مضامینی مخصوص است. نام هر یشتی با یکی از ایزدان و امشاسپندان مشخص شده است، اما نخستین یشت موسوم است به «هرمزد یشت» که درباره خداوند و صفات و اعمال اوست. در یشت‌ها نشانه‌هایی بسیار فراوان از آیین آریایی مشاهده می‌شود و مطالب و مضامینی در آنهاست که دارای قدمت فوق العاده‌ای می‌باشند. قدیم‌ترین یشت‌ها عبارت‌اند از: ابان یشت، تیر یشت، مهر یشت، فروردین یشت، بهرام

یشت، اردیشت وزامیاد یشت. در قسمت «غنا و حماسه ایزدان» از ایزدان و یشت‌های ویژه آنها به حد کافی گفت و گو شد.

۳- ویسپرد یا ویسپرت سومین جزء اوستای کنونی است. اصل اوستایی این کلمه Vispe ratavo می‌باشد که به معنی «همه سروران» آمده است. از آن جایی که در مواقع ادای رسوم مذهبی، ویسپرد بایسنا خوانده می‌شود، بد همین جهت آن را کتاب جداگانه‌یی نمی‌توان پنداشت، اما با این حال با آن که از دیدگاه مطالب و سبک نیز بایسنا غرابت و همانندی دارد، اما در قالب کتاب جداگانه‌یی عرضه شده است که برای آن بیست و سه تا بیست و هفت فصل قابل شده‌اند و این‌ها فصولی هستند بسیار کوتاه در ستایش امشاسپندان، ایزدان، اهورامزدا و همه نیکان و بزرگان و ستایش نیک و اعمال نیک که در ضمن آنها اشاره به بسیاری از مراسم مذهبی شده است.

۴- خرده اوستا چهارمین جزء اوستا است که در زمان شاپور دوم (۳۱۰-۳۷۹ میلادی) به وسیله آذربدمهراسپند تألیف و تدوین گشت. در این کتاب ادعیه و ازکار و مراسم مذهبی برای مواقع مختلف روز و ماه و سال جمع‌آوری شده است. البته آشکار است که مأخذش اوستای بزرگ بوده و این موبد نامی با دخل و تصرف و کم و بیش کردن مطالب، کتاب دعایی برای مؤمنان فراهم آورده است که در مواقع گوناگون، چون خوشی و سرور، عزای ماتم، عروسی و مرگ، ایام مختلف ماه و مواقع پنج گانه روز و اعیاد بزرگ و کوچک و هنگام‌هایی دیگر دعاهایی در آن آمده است.

۵- وندیداد Vandidad آخرین و پنجمین جزء اوستاست. اصل این کلمه Vidaevadata می‌باشد به معنی «قانون ضد دیو» در زمان

ساسانیان که به گردآوری و تدوین اوستا اقدام شد، برای قسمت قوانین مذهبی در مضیقه بودند، چون چنان که گذشت اوستا در طول زمان از میان رفته و در مهاجمات و اغتشاشات فراوان دوچار صدمات بسیاری شده بود. به همین جهت گردآورندگان اوستا، در تدوین قسمت وندیداد، از مطالب اصیل و غیر اصیل استفاده کردند و حاصل آن کتاب فعلی وندیداد است. بسیاری از مطالب وندیداد اصولاً با اوستا و روح آیین زرتشتی سازگاری و هم‌آهنگی ندارند و از بیست و دو «فرگرد» Fargard، یا فصل تشکیل شده است که به جز دو یاسه فصل آن، مابقی در گفت و گو از يك رشته قوانین، کیفرها، آداب دخمه، غل، تطهیر، پیمان و مسایلی از این گونه می باشد.

۱۶- زن در عصر اوستا

مقام زن چه در عصر اوستایی و زمان زرتشت و چه پیش از وی در جوامع ایرانی محترم و باارزش بوده است. البته با ظهور زرتشت و اصلاحات او، چنان که از اوستا و قسمت‌های متقدم آن برمی آید، چون اموری دیگر، مقام زن نیز مورد اصول اصلاحی مصلح آریایی قرار گرفت. زن نیز دارای حقوقی بود مساوی با حقوق مرد و در جامعه به همان اندازه می توانست مؤثر واقع باشد که يك مرد می توانست منشأ اثر باشد. اراده زنان و دوشیزگان چنان تا آن هنگامی که در خانه پدری بودند و چه هنگامی که شوهر کرده و به خانه شوهر می رفتند، استقلال داشت و قادر بود تا از روی خرد و درك، واقعیت و حقانیت خود را بدنبوت رسانیده و تحمیل کند.

پیش از این در کتابی دیگر^۱ درباره وضع زنان پیش از زرتشت گفت و گو شده است و در این جا بحث تنها حصر است بر موقعیت زنان در عصر زرتشت .

البته بر اثر عوامل و علل بسیار، پس از زرتشت ، به ویژه در زمان ساسانیان که همه چیز رو به انحطاط رفت، مقام اجتماعی زنان و حقوقشان نیز دستخوش این انحطاط شد و متأسفانه زنان دیگر از آن حقوق اولیه و آزادی و مقام اجتماعی بهره‌ی نداشتند و حقوق زن و مقام اجتماعی‌اش در ایران باستان از روی مدار کی برای ما باقی مانده که از ادبیات پهلوی دست یاب گشته است . اما با این حال باز هم از خلال همین میراث دوران انحطاط ، حقوق زن و آزادی و مقامش را که نتیجه تأثیر بقایای عصر اوستایی است ملاحظه می کنیم .

در زمانی که در یونان باستان ، روم ، چین ، سومر و بابل ، هند ، مصر و میان قوم یهود زنان از حقوق اجتماعی بی بهره بودند و در خانواده و اجتماع حقوقی نداشتند و تا حد قابل ملاحظه بی مادون مردان بودند، در ایران عصر اوستا ملاحظه می کنیم که مردان و زنان شانه به شانه هم از همه حقوق و شئون اجتماعی یکسان برخوردارند . فضیلت و درستی و راست پنداری است که افراد را از هم متمایز می سازد . همه مردان و زنان راست پندار ، کوشا ، نیک کردار و آزاده در یک مقام و موقعیت اجتماعی قرار دارند . وزشت کرداری ، تنبلی ، بدخیمی و راهزنی است که مالاک بی حقوقی در اجتماع و طرد افراد می شود ، حال خواه این بدراهان زنان باشند یا مردان - تفاوتی نمی کند .

در یونان باستان که مهد تمدن و آزادی بشریش خوانده اند ، زن

هیچ مقام و موقعیتی نداشت . درخانه پدر و پس از آن درخانه شوهر چون بنده و کنیزی بود . پدر به هنگام شوهردادنش رأی و خواست او را در نظر نمی گرفت و اصولاً هیچ دوشیزه‌یی حق مداخله در سرنوشت خود را نداشت ، صاحب اراده نبود آرای پدر و یا شوهران برای دختران و زنان اعم از خوب و بد حتمی‌الاجرا بود . در هندوستان و یونان و بسیاری دیگر از نقاط نیز چنین رسمی شیوع داشت . اما با توجه به قسمت بسیار جالب توجهی که در کاتاها یا سرودهای زرتشت برای ما به یادگار مانده ، و یکی از کهن‌ترین سرودهای پیامبر است ، ما با وضوح و روشنی به عقاید وی درباره ازدواج و آزادی اراده دوشیزگان در انتخاب شوهر پی می‌بریم و آگاه می‌شویم که در عصر اوستا ، تعالیم زرتشت برای زنان تا چه حد مثمر تر بوده است و در تأیید این قسمت کهن ، در اوستا نظایر بسیاری می‌توان یافت که زنان و مردان از مساواتی عملی برخوردار بوده‌اند . موضوع یسنا - های پنجاه و سوم عروسی دختر زرتشت است و زرتشت در این مجلس عروسی ، خطاب به بی بسیار جالب برای گروه شنوندگان و خطاب به پسران و دختران ایراد می‌کند که با ترجمه آزاد آورده می‌شود . زرتشت می‌گوید .

بزرگ‌ترین راه و پاکیزه‌ترین روش زندگی در راست کرداری ، راست گفتاری و راست اندیشگی است . خداوند به من که زرتشت هستم زندگی و نام جاودانی بخشید ، چون از این فروزه‌های مزدا داده پیروی کردم - و به همه کسانی نیز که گفتار ، کردار و اندیشه نیک را پیروی کنند ، این چنین هدیه‌یی بخشوده خواهد شد .

برای جلب رضایت خداوند ، لازم است یا با رضا و رغبت و برای

نفس نیکی و خوبی - اندیشه ، گفتار و کردار نیک را سر مشق زندگی قرار داد ، چون عبادت و ستایش خداوند جز از این راه - یعنی پیروی کردن با خواست و میل فردی از نیک کرداری ، نیک گفتاری و نیک اندیشگی میسر نیست - و برای تحقق همین اصل است که می گشتاسپ و پسر زرتشت سپنتمان برای انتشار آیین مزدایی مرا یاری می کنند .

این مقدمه یی بود بر یسنا - های پنجاه و سوم که پس از آن زرتشت جوان ترین دختر خود را در مجلس عروسی مخاطب قرار می دهد . پدر برای دخترش شوهری انتخاب کرده که در منش و کنش بی بدیل است ، اما با این وصف به هیچ وجه تمایل ندارد تا دخترش بدون اندیشه و تأمل رأی او را به پذیرد و گفتارش چنین است :

اینک توای پوروچیستا [Poruchista] که از دودمان سپنتمان و جوان ترین دختر زرتشت هستی ، من از روی پاکی و راستی و نیک منشی جاماسپ را که از راست کرداران و پشتیبانان آیین راستی است جهت تو برگزیده ام . پس اکنون برو و در این باب بیندیش و خردت را راهنما قرار داده و پس از موافقت به اجرای مراسم مقدس ازدواج به پرداز .

جاماسپ در این مجلس نیز به سخن آمده و می گوید : با راستی و درستی پوروچیستای جوان را آن سان به راه حقیقی زندگی ، در پرتو آیین تعلیم دهم که نسبت به پدر و شوهر و بزرگواران و همه مردم دیگر وظیفه شناس و خدمت گزار باشد ، باشد که خداوند در پرتو خدمت به مردم بهترین پاداش ها را نصیب وی کند .

پس زرتشت دوباره در این مجلس به سخن می آید و برای حاضران به ویژه پسران و دختران جوان خطابه یی ایراد می کند : ای دختران و

ای پسران جوان که در آستانه زندگی زناشویی قرار گرفته اید ، اینک آگاهان می سازم و پندم را به خاطر نقش کنید و از یاد ببرید . با کوشش و همت در زندگی از طریق راستی رهسپر باشید . هر يك از شما باید در کردار و گفتار و اندیشه نيك از دیگری پیشی جوید . پندتان می دهم تا سالک این طریق باشید و هر يك در زندگی رفتاری پیشه کنید تا آن دیگری خوش و خرم باشد .

در گاتاها ، چند جای دیگر نیز اشاره بی است به آزادی زنان و محترم بودن حقوق شان و برخورداری آنان از حق رای و حفظ اراده . چنانکه در بخش های گذشته ملاحظه شد ، در آیین زرتشت اصل اختیار آدمی مقدس و قابل احترام است . هر چند که در گاتاها اشاراتی در «جبر» نیز وجود دارد ، اما معینا با تأکید به زندگی عملی و تصریحاتی درباره اختیار ، اصل جبر سامی خود به خود منتفی می شود به ویژه آنکه در گاتاها تنها يك مورد است که به جبر اشاره شده . اصولا نسبتی است میان تفوق جبر و گسترش در سلطنت مطلقه آسمانی یا مسایلی در باب الاهیات و غلو آن . به این معنی که به هر نسبتی که در دستگاهی مذهبی مسایل مافوق طبیعی وسعت بیشتری داشته و در آسمان دستگاهی سلطنتی که در رأس آن حاکمی جبار و خود کامه فرمان راند قوی تر باشد ، به همان نسبت اصل جبر شمول و کلیتی زیاده تر می یابد . اما در آیینی که زرتشت ارائه کرد ، مسایل فوق طبیعی در حد متعارف و گونه ای قابل قبول و عقل پسند بود . اهورامزدا نیز سلطنت و خود کامگی نداشت ، بلکه به شکلی منطقی به عنوان روح هستی یی سالک بر اه خود معرفی شده است . در آیین مزدایی مسأله پرستش توسعه و شمولی کلی دارد ، هر چیزی که نیک ، مفید

سودبخش و کارآمد است قابل احترام و ستایش می باشد و این دینی است که آیین مزدایی به بهترین وجهی به طبیعت نیک و زندگی سازو آسایش بخش بشری ادا کرده است . در سراسر اوستا به کرات می خوانیم که : ما می ستاییم همه آبهای پاکیزه را ، همه چار پایان سودرسان را ، همه گیاهان و نباتات مزدا آفریده را ، آسمان نیلگون و ابرهای باران زار را خورشید رخشان و زندگی بخش را ، که وههای عظیم و دشت های سبز و مرغزارهای زیبارا . رودها و دریاها را ، مردان نیک را ، همه اعمال انسانی و مفید و کردار و رفتار شایسته را ، آتش مفید و زمین را که مهد زندگی است و ... و به همین نسبت همه زشتی ها ، بدیها ، عناصر نا سودمند و چیزهای مضر و زیان بخش دشمن داشته شده و مورد لعن و پرهیز قرار گرفته اند :

از برای پنج چیز هستم ، از برای پنج چیز نیستم : از برای اندیشه نیک هستم از برای اندیشه زشت نیستم - از برای گفتار نیک هستم از برای گفتار زشت نیستم - از برای کردار نیک هستم از برای کردار زشت نیستم - از برای فرمانبری [در طریق] نیکی هستم - از برای نافرمانی نیستم - از برای راستی هستم از برای دروغ نیستم^۱.

به همین جهت است که زندگی دو قطب دارد و این دو قطب در همه جا و همه چیز ساری است . آدمی بایستی با تمام نیرو پیرو راستی باشد و در راه نیکی سالك گردد. کسانی پیروز و رستگارانند که راستی را برگزینند و در انتخاب راستی از اراده و اختیار تام خود برخوردارند - چه زنان و چه مردان . در همه جا از زنان و مردان همردیف و یکسان یاد شده است :

با گوش‌هایشان بهترین سخنان را بشنوید ، با اندیشه روشن در آنها بنگرید ، زن و مرد باید خودشان راه خود را برگزینند ، باین روش شایسته آموزش‌هایم را همی بشناسید^۱.

در تمام قسمت‌های متقدم اوستا ، نام زنان و مردان نیک روش و پارسا در ردیف هم آمده است و به همان نسبت زنان و مردان بد راه و معاند راستی نیز باهم نکوهش شده‌اند . درجایی درخواست یاری و یاور می‌شود از برای تمام آن کسانی که پیرو راستی هستند ، از برای ، زنان و مردان و دختران و پسران و بزرگبران...^۲ در راه تبلیغ نیکی و پراکندن راه و روش درست زندگی ، تنها مردان وظیفه ندارند ، بلکه زنان نیز موظفند . در اجتماع هم زنان مسئولند و هم مردان ، چون در موقعیت اجتماعی ، حقوقی و مقام در یک طرازند :

آن چهار که مرد یازنی دانست که درست و نیک است ، آنگاه باید آنرا به کار بندد و دیگران را نیز بیاگاهاند تا آنرا به کار بندند آن چنانکه هست^۳.

چنانکه اشاره شد ، محك سنجش و داوری درباره مردان و زنان يك چیز است و آن راستی است . کسانی که در راه راستی و پاکی پایمردی کرده و کوشا باشند اعم از زنان و مردان - قابل ستایش هستند و این چنین مردان و این چنین زنان را می‌ستاییم^۴ . این روشنی و وضوح با تأکید و صراحت تکرار می‌شود . در آن اجتماع دهقانی عتیق که شور و جنبش زندگی همه را فرا گرفته بود ، می‌توانیم ملاحظه کنیم که زنان چگونه دوشادوش مردان کار می‌کردند ، تبلیغ می‌کردند ،

۱- یسنا- ها ۳۰- بند ۲

۲- یسنا- ها ۶۸- بند ۱۲ ۳- یسنا- ها ۳۵- بند ۶ ۴- بند دهم

در صف رزمندگان بر علیه راهزنان و مخالفان شهر نشینی و تمدن کشاورزی می جنگیدند و هرگاه شایستگی بیشتری نشان می دادند ، مقام شان از مردان نیز بالاتر می رفت . در اوستا فروهرهای مردان و زنان پارساستوده می شوند ، در کنار هم و شانه به شانه^۱ . در کنایه یی بسیار لطیف و عالی که ذوق و نیروی کنایه آمیز شاعرانه یی را نشان می دهد ، زنان و زمین ستوده شده اند . زنان که بارور می شوند و کودکانی می آورند تا نسل راست گویان انبوه شود و زمین که بارور می شود و فرآورده هایی که زندگی زندگان را دوام و قوام می بخشد :

ایدون این زمین، زمینی که ما را در برگرفته و این زنان را نیز می-
ستاییم- و آن زنانی را که راه تورا پویانند ای اهورامزدا و از راستی
برگزیده برخوردارند ما می ستاییم^۲.

ستایش نیکی و همه عناصر شایسته و سود رسان و افراد نیک و سالک
طریق راستی در اوستا حماسه یی است که از تکرار شملالی برخاطر نمی آید.
همه مردان و زنانی قابل ستایش هستند که ره سپر طریق حقیقت و اشاعه گر
آن باشند. برای ستایش این چنین مردان و زنانی، جا و مکان، ملیت و قومیت،
یگانه بودن یا خودی بودن مفهومی ندارد، چون نیکی و حقیقت است
که قابل ستایش و تعظیم و بزرگداشت است ، نه ملیت و قومیت و این که
آن فرد در کجا زاده شده باشد :

... اینک روانهای مردان و زنان پاک را، در هر جایی زاییده شده باشند
می ستاییم - آنانی که نهادشان از برای پیروزی (راستی) می کوشد و
خواهد کوشید و کوشیده است^۳.

۱- یسنا-ها ۳۷- بند ۳

۲- یسنا-ها ۴۸- بند ۴۹۱ ۳- یسنا-ها ۳۹- بند ۲

... روانهای مردان و زنان پارسا را در هرجایی که تولد یافته و که وجدان نیکشان ارزشی برخوردار باشد یا برخوردار خواهد بود یا برخوردار بوده است می‌ستاییم.^۱

نه در جهان مادی، بلکه در جهان مینوی نیز آرزوی مزدائیان آن است تا این هم‌آهنگی، همدیفی و مساوات برقرار باشد.^۲ جرم و گناه چه درباره زن و چه درباره مرد یکسان است. هم‌چنانکه مردان گناهکار شمانت و ملامت شده‌اند، زنان گناهکار نیز به لعن و نفرین گرفتارند.^۳ سرانجام قابل تذکر است که این تکرار و تأکید هم‌چنان ادامه پیدا می‌کند. جایی که فروهرهای پاکان ستوده می‌شود، فروهر کنیزان یا خدمتکاران از هر خان‌ومانی نیز ستوده می‌شود و این نشان احترام و اعتقادی است عمیق و راسخ به راست‌پنداری و آیینی که در برقراری اصول انسانی کوشید و در وهله نخست پیروز نیز شد. در سراسر فروردین یشت نام زنان و مردان پارسا و گروه راست‌گرایان باهم‌ن‌گرمی‌شود و یکسان‌ستوده می‌شوند و از مزایایی یکسان برخوردارند. در ابان یشت که حماسه‌ستایش زنان و ارزش آنان در اجتماع است، مفاهیمی بسیار جالب توجه می‌یابیم. چنان‌که ملاحظه شد، زن در عصر اوستا در اجتماع و زنه‌یی قابل تقدیر به‌شمار بود. زن صاحب اراده بود و اراده و خواست مشروعش محترم شمرده می‌شد. دوشیزگان در خانه پدری از همه حقوق و مزایا برخوردار بودند و پدر و مادر بدون خواست‌شان تحمیلی به آنان نمی‌توانستند وارد کنند. آریاهایی دیگر در آن زمان دور، به موجب اسناد و مدارکی فراوان، برای زنان‌شان هیچ حقوقی قایل نبودند و زن جنبه‌یی کاملاً اقتصادی

۱- فروردین یشت - ۱۵۴ ۲- یسناها ۴۱- بند ۲ ۳- یسنا- ها

داشت و وسیله‌ی بود از برای تولید بچه . در یونان و روم و هند باستانی زنانی که چندبار دختر می‌زاییدند ، مفلوک‌ترین افراد محسوب می‌شدند ، چون هرپدیری شدیداً تمایل داشت که دارای پسرانی شود ، چون دختران نداشت می‌بردند و نه دارای حق اولویت و هر گونه ریاستی در خانواده بودند . لیکن چنان که ملاحظه شد ، زنان عصر اوستایی از همه حقوق اجتماعی چون مردان برخوردار بودند . در رزم و بزم ، در کار خارج و کارخانه هم شانه مردان فعالیت می‌کردند و حتا موظف بودند تا در امر تبلیغ و اشاعه راستی نیز اقدام کنند . به همین نسبت روابط استوار خانوادگی در عصر اوستا قابل ملاحظه است ، لیکن چون هر نوع اشاره و گفت و گویی در امر تعلیم و تربیت دخول پیدا کرده و مسأله را بیش از بیش گسترده خواهد کرد ، از آن صرف نظر خواهد شد .

اما با این حال جای تأسف است که پس از عصر اوستا ، در اثر رویدادها و حوادثی بسیار ، زنان کم کم از آن مقام برجسته خود بزیر کشیده شدند و حتا حقوق زن و مقام اجتماعی اش در عصر هخامنشی با عصر اولیه اوستایی قابل مقایسه نیست . در زمان ساسانیان با اشاره‌ی که در آغاز شد ، زنان نیز مشمول آن انحطاط سریع شدند . و ندیداد که حاصل جناح افراطی مذهبیون و موبدان متعصب و کجرو آن عصر است ، نشان می‌دهد که مقام زن از آن شایستگی تاچه حد نزول کرده است . هر چند گروهی در صدد زنده کردن و احیای قوانین اوستایی بودند ، اما با این حال در آن آشوب انحطاط صدایشان به جایی نمی‌رسید . زن دیگر سرور و کدبانوی خانه نبود ، تعدد زوجات و کنیزگیری شایع شد . دختران از خود اراده‌ی نداشتند . قوانین طلاق سست بود و دست مردان

دوران انحطاط در پیداد باز. اما مع الوصف در خلال ادبیات پهلوی و اسناد دوران انحطاط، باز هم شواهدی که نشانگر وجود مصلحانی است که کوشش می کردند به نظر می رسد.

۱۷- اساطیر و روایات افسانه‌یی

هر گاه بادقت و حوصله‌یی کافی در ادبیات دینی اوستایی و پهلوی مطالعه و کاوش شود، تاریخ اساطیر ایرانیان به نحو بسیار روشن و دلکشی قابل تنظیم و تدوین جلوه می کند. هسته مرکزی ماجراهای اساطیری و قصص و افسانه‌ها و روایات مذهبی و پهلوانی اوستایی و پهلوی، نبرد میان نور و ظلمت است، ستیز نیکی و زشتی است و آورد خدایان است و اهریمنان. مطابق همه این روایات، سرانجام پیروزی از آن نیکی و شکست و ذلت از آن زشتی و اهریمن است. خصیصه پیکارجویی مردم اوستایی و نبرد بی امانشان با بدی و زشتی در سراسر زندگی ایرانیان گسترده شد و این اساطیر با مشکل مبارزه جویانه و جنگ نیکی بر علیه بدی در بسیاری از اساطیر و افسانه‌های اقوام دیگر نفوذ پیدا کرد.

اساطیری در پیرامون توفان و آتش، و افسانه‌هایی در مورد آفرینش میان اقوامی بسیار، کم و بیش همانند است. در داستانهایی درباره توفان- يك فرشته، غول و یا ازدهایی را که در ژرفای ابرها پنهان شده است و باران را در بند کرده به قتل می رساند، و بر اثر این امر چندی نمی گذرد که آب بر زمین فرو می ریزد. در اساطیر یونانی غلبه هراکلس Herakles بر دیو سه پیکری به نام گهری یونه یوس Geryoneus و راهزنی به نام کاکوس Kakus که گاوهای ابر را در مغاک زندانی کرده اند، نشانی از

همین معناست. داستانهای درباره‌ی آتش نیز چنین است، چون آتش به وسیله‌ی پرنده‌ی گانی و یا افرادی جسور و بی‌پروا چون پرومته‌ی یوس Prometheus از آسمان به زمین آورده می‌شود. البته روایات و افسانه‌های فراوان در این باب که مشابهت با اساطیر ایرانی دارند میان اقوام و ملل همسایه‌ی ایرانیان وجود داشته است که قدمت نبرد و ستیزه‌ی میان نیکی و بدی را نشان می‌دهد. در اساطیر ایرانی نیز که این مسأله صورت و شکلی مشخص و متمایز پیدا کرده است، هر اسطوره و افسانه‌ی - باروشنی و گویایی نبرد نیکی و بدی، خیر و شر، نور و ظلمت را در قالب قصی دلکش عرضه می‌کند. زایش زرتشت و نبرد با اهریمن، نبردهایی پیرامون ستیز با آژدی‌دهاک در اوستا، و ماجراهای نبرد و پیروزی تیش‌تریه Thishtrya ایزدباران بر اپه‌اوشه Apausha دیو خشکی که در بخش دوازدهم مجملات درباره‌ی او گفت و گو شد و بسیاری دیگر از روایات از این گونه‌اند.

تاریخ اساطیر ایرانی از آن جایی که دارای مایه‌ی نیرومند از ثنویت است، خاطره‌ی نبردهای بسیاری دیگر را نیز برجسته و نمایان ساخته است و مهم‌ترین اینها عبارتند از: ماجراهای تسلط آژدی‌دهاک بر جمشید پادشاه عصر طلایی و توفان، کشته شدن نخستین گاونر به دست میترا Mithra، نبرد میان انگره‌مینو و سپنتامینو در دوران نخستین آفرینش، نبرد زرتشت علیه آیین دیوان و سرانجام نبرد سوشیانت‌های موعود که در پایان جهان بر علیه ترکانازی دیوان و زشتی ظهور می‌کنند. مهم‌ترین این نبردها، جنگ میان دو آفرینش است که یکی از دلکش‌ترین مباحث تاریخ اساطیر و روایات مذهبی است که به شکل اختصار شرح می‌شود.

اهورامزدا ، سرور نیکی و روشنایی در قلمرو آسمان سکنا داشت ، در حالی که اهریمن عنصر شر و زشتی در زیر زمین ساکن بود . اهورامزدا پس از انجام آفرینش ، مقرر داشت تا مردمان به مدت سه هزار سال در کالبد مینوی خود زندگی کنند. در چنین هنگامی دیوزشتی و بدی سر از زیر زمین بیرون کرد و مصمم شد تا جهان نور و پاکیزگی را آلوده کند اما چون خود را در برابر نور و نیکی ناتوان یافت ، مایوس به جایگاه تاریک و زیر زمینی اش باز گشت و به تجهیز دیوان و عناصر شر پرداخت تا در قلمرو روشنایی نفوذ کند . اهورامزدا کوشید تا از سیاه کاریشان ممانعت کرده و ادارشان سازد تا در مقابل روشنایی و نیکی سرفرو آرند . اما دیو تاریکی و دروغ تمکین نکرد و گفت با تمام نیرو در آلوده ساختن روشنایی و روشنیان مبارزه و پایداری می کند . اهورامزدا پیشنهادی دیگر کرد و گفت پس موافقت کن که دوره نبرد نه هزار سال باشد . اهریمن از سربك مغزی قبول کرد و تقسیم نه هزار سال چنان شد که خواست اهورامزدا طی سه هزار سال نخستین بر آورد شود و پس از آن سه هزار سال دیگر خواست هر دو شان حکم روا گردد و طی سه هزار سال پسین نیروهای اهورایی چنان قدرت می یافتند که یکسره اهریمن و اهریمنیان را نابود می ساختند . پس اهورامزدا سرودی خواند که بر اثر آن همه دیوان به زیر زمین و مغاک ها گریختند و اهورامزدا به آفرینش دنیای مادی پرداخت . اهورامزدا نخست وهومنه (نیک نهاد) را آفرید و اهریمن اکه منه Akamana (بد نهاد) را خلق کرد . آنگاه اهورامزدا امشاسپندان و ایزدان را آفرید و اهریمن نیز در مقابل هر آفرینش نیک ، عنصر شری آفرید . مراحل دیگر آفرینش به این ترتیب انجام گرفت : آسمان ، آب ، زمین ، گیاهان ، حیوانات ، مردمان .

آفرینش آسمانها همراه با نبرد سخت و طولانی است که به شکست و هزیمت دیوان می‌انجامد. در آفرینش آسمان اهورامزدا نخست گسوی آسمان و ثوابت و منطقة البروج را خلق کرد. این ستارگان که هم چون سپاهی می‌ماند بدجنك دیوان ویرگی دارد. تعدادش میلیون و چهارصد و هشتاد هزار ۴۸۰۰۰۰ ستاره كوچك به وجود آمد و ستارگانی بزرگ نیز در چهار گوشه آسمان آفریده شدند که سروری آنها را به عهده گرفتند به نامهای تیش تره *Thishtarya* یا شعری یمانی در مشرق - هپ توک رینگ *Haptok Ring* ، هفت اورنگ یا دبا کبر در شمال ، سه تواس *Sataves* یا دبران در مغرب و نند *Vanand* در جنوب. از آن پس ماه و پس از آن خورشید آفریده شد.

در چنین هنگامی اهریمن در مغاك خود به خوابی گران فرو رفته بود که چه هی *Jahi* آن ماده دیو نابکار بیدارش کرد و راهش آموخت. پس گروه دیوان به سرپرستی اهریمن در قلمرو روشنایی و فروغ تاختند و جهان روشنایی را تیره گون کردند. پس اهریمن سیارات را آفرید تا با ثوابت مزدا آفریده معارضه کنند و از تصادم آنها وضع جهان مختل شد. جنگی شدید در آن عرصه پر آشوب میان امشاسپندان و ایزدان با دیوان در گرفت و سرانجام پس از نه شبانه روز، دیوان شکست یافته و منهزم شدند و سکون و صفا و روشنی دوباره در عرصه ایزدی جایگزین شد.

دومین مرحله تکوین جهان، آفرینش آبها بود که شرح آن در سیزدهمین قطعه از بندهش آمده است. در این هنگام از چشمه یی به نام اردوی سوره آناهیتا *Ardvi Sura Anahita* آبهای فراوان از يك هزار آبروزرین گذشته و به دریای فراخکرت که يك سوم زمین را اشغال کرده

برد فرو ریخت . از این گذشته اسطوره‌یی است دربارهٔ دریاها و دریاچه‌ها به موجب همین اساطیر بیست و شش دریاچه و دریای شور نیز وجود دارد که سه‌تای آنها دریای بزرگی است که فراخ ترین شان دریای پوی تی که Poitike یا خلیج فارس می‌باشد که آرامش و تلاطم و جزرومدش پیوندی دارد با ماه که همواره زایندهٔ دوزش است : یکی فرود باد و دیگری فراز باد - و این دو باد است که موجب جزرومد دریا می‌شود .

سومین مرحلهٔ آفرینش ، خلقت خشکی یا زمین بود . بارانی سیل آسا برای مدتی بارید و همهٔ جانوارن موزی از بین رفتند . چون آب فرو نشست ، انواع سی و سه گانهٔ زمین پدید آمد که به سه بخش تقسیم شدند . یکی درمیانه قرار گرفت و دو بخش دیگر تشکیل هفت کشور زمین را دادند . پس دیو پلیدی و اهریمن بد کردار به خشم آمد و در قعر زمین به جنبش آمد و از این جنبش زمین لرزه شد و بر سطح هموار زمین کوهها و دره‌ها پدید آمدند . بزرگترین کوهها البرز کوه یا «هه ره به ره زی تی» Hara Berezaiti بود که قله‌های بلندش موجب پیدایش افسانه‌های بسیار شد . یکی از قلل آن نه‌اره Taera برآمدن گاه خورشید و ماد و ستارگان است و قله‌یی دیگر به نام هو که‌ای ریه Hukairya ریزش گاه آب چشمهٔ ناپیدای مقدسی است و در همین قله است که گیاه مقدس هه‌اومه Hauma یا هوم زرین می‌روید .

پس از آفرینش زمین ، اهره‌تات Ameretat ، امشاسپندی که سرپرست گیاهان بود به کار پرداخت و با همکاری تشر ستاره‌یی کدباران ریز بود ، سطح زمین را از گیاهانی بسیار پوشاند . امرداد ده هزار گیاه شفا بخش و درمانگر رویاند و اهریمن نیز ده هزار گیاه بیماری‌زا در مقابل

آن به وجود آورد. از ده هزار گیاه امرداد، صد هزار گیاه وسافه روید که امروزه در همه جهان منتشر است. پس از آن درخت همه تخم در میان دریای فراخکرت روید تا نیرو دهند همه نباتات باشد و موجب رشد و نمو شان گردد و در کنار درخت همه تخم ^{۱۴۳} و ^{۱۴۴} که ره نه Gau Kerena گئو کرن یا «شاخ گاو» دید آمد تا از پوشیدگی و فرتوتی درخت همه تخم که مایه اصلی باروری گیاهان بود جلو گیری کند. مطابق معمول اهریمن برای انهدام گئو کرن یا درخت همه تخم، در زرفای دریا سوسماری می-آفریند تا درخت را نابود سازد. اه-ورامزدا نیز جهت مقابله ده ماهی بزرگ Kar آفرید تا درخت را محافظت کنند و این نبرد در اعماق اوقیانوس تا پایان جهان و شکست قطعی اهریمن ادامه دارد.

در اساطیر ایرانی آتش و آفرینش آن دارای روایات افسانه‌یی فراوانی است. به طوری که می دانیم آتش نزد ایرانیان بسیار محترم بوده و آنرا گرامی می داشتند. به عقیده ایرانیان آتش مظهر و نشانه‌یی است خدایی بروی زمین که در خانه مردمان پارسا و پاک دل مسکن می کند. در عهد باستان برای آتشی که با چوب و عطر در آتشکده ها نگهداری می شد احترام فراوانی قایل بودند و آتشکده ها دئو نوع بودند که انواع آتش با تشریفاتی مذهبی همواره در آنها نگهداری می شد در اساطیر ایرانی نیز چون افسانه های هندی از چند نوع آتش نام برده می شود به این ترتیب: به-زی سه و نه Berezisavanh یا «بسیار سودمند» که نام کلی آتش بهرام، یعنی آتشی است که همواره نزد اهورامزدا روشن می باشد. دوم وهو فریانه یا «نیک یار» Vohu Fryana که آتشی است عزیز که در بدن آدمیان و چارپایان فروزان است و آنها

را همواره گرم نگاه می‌دارد . سوم اوروازیش ته Urvazishta یا «شادی افزا» آتشی که در گیاهان اشتعال دارد و در نتیجه سایش شعله بر می‌انگیزد . چهارم وازیش ته Vazishta یا «آتش برق» که آسمانی و برقی است و گنبد نیلی را به پاکی می‌گرایاند و سرانجام سپین جفریه Spenjaghrya آتشی که دیوپلید را نابود می‌کند و سپه نیش ته Spenishta یا «بسیار مقدس» که در مینو جهان برابر اهورامزدا پرتو می‌افکند .

آفرینش جانوران با آفرینش قسمتی از گیاهان در ادبیات دینی پهلوی توأم است . در زمانهایی بسیار دور که تنها آفریده زمین گاوی نر بود و تخم همه جانوران و گیاهان را باخود داشت به آسایش زندگی می‌کرد . اما اهریمن با اعمال پلیدش گاورا بیمار کرده و گاو نخستین مرد و از لاشه‌اش گیاهان و چارپایان پدید آمدند . از هر یک از اعضای گاو نخستین پنجاه و پنج نوع دانه و دوازده نوع گیاه شفا بخش روید و نمو خود را از نطفه ماه کسب کرد. آنگاه نطفه گاو بد ماه رسید تا تطهیر و پاک شود . پس از لختی از این نطفه بالوده دو گاو پدید آمد یکی نر و دیگری ماده و از آن پس دویست و هشتاد و دو جفت از هر یک از انواع حیوانات در روی زمین پدید آمدند و چنان کار خلقت سامانی یافت که چارپایان روی زمین و پرندگان در دل هوا و ماهی‌ها در آب زندگی کردند .

میان انواع اساطیر ملل ، اسطوره‌هایی در باب خلقت بشر مهم‌تر و با شکوه‌تر است . بد موجب روایات مذهبی ایرانی ، نخستین بشر گمی‌مره تن Gaya Maretan (زندگی بشری) یا کیومرث بوده است : «نخستین کسی که به گفتار اهورامزدا گوش فراداد و از اهورامزدا خانواده

ممالك آریا (ایران) و نژاد آریارا به وجود آورد.^۱، گوی مره‌تن نخستین بشر بود، هم‌چنانکه سوشیانت Saocyant آخرین آدمی خواهد بود:

فروهر مردان پاک را می‌ستاییم و فروهرهای زنان پاک را می‌ستاییم،
همه فروهرهای نیک و توانا و مقدس را می‌ستاییم - از آن فروهر
کیومرث تا سوشیانت پیروز گر.^۲

بموجب روایات در روز رستاخیز کیومرث از همه زودتر برانگیزانده خواهد شد.^۳ در آغاز روان او به مدت سه هزار سال که زمان تسلط اهورا مزدا بود، جنبه معنوی داشت. آنگاه اهورامزدا وی را با خوی خود به صورت جوان پانزده ساله‌یی پیکر و کالبد بخشید.^۴ اما در چنین هنگامی اهریمن و دیوان دست نشاندۀ اش جهان را به پلیدی و تاریکی کشیده بودند، پس - از اقدامات بعدی نخستین بشر در برپیم شدند و اهریمن سه هزار از دیوان فرستاد تا او را نابود کنند. اما خداوند مقرر کرده بود تا او سی سال زندگی داشته باشد. به همین جهت در نبرد با دیوان، شکست‌شان داده و سرکرد دیوان را که از زوره Arezura نام داشت کشت. جهی که ماده دیو بد سرشت و مهبیی بود اهریمن را چاره‌آموخت تا در بدن انسان اول زهر پدید آورده و بار نیازمندی، گرسنگی و تشنگی و بیماری را بروی مسلط گرداند و بوش‌یس‌ته Bushyasta دیو تنبلی و اس‌تووی‌ذوتو Sto Vidhotu دیو مرگ را بروی برانگیزاند. بد موجب این اعمال اهریمنی، کیومرث زندگی را بدرود گفت و تنش به برنج مذاب تبدیل شد و از اعضایش فلزانی چون: آهن، طلا، نقره، قلع، سرب، جیوه و الماس پدید آمد. اما طلا نطفه اصلی گوی مره‌تن یا کیومرث بود که در زمین بد و دیعت گذاشته شد و

۱- یشت سیزدهم- بند ۸۷ ۲- یسنا- ۱۰/۲۶ ۳- بندهش- ۷/۳۰

۴- بند هش- ۱/۲۴

به حمایت امشاسپند - سپنته آرمه ئی تی Spenta Armaiti (سپندارمذ) حامی و موکل فلزات قرار گرفت . باری انجام این داستان ، یعنی پیدایش فلزات از پسرکری بی جان بشر نخستین ، شباهت کاملی دارد با پیدایش و خلق گیاهان و چار پایان از لاشهٔ کاو نخستین . پس از چهل سال جفت بشر یعنی ماشی به Mashya و ماشی یوئی Mashioi یا مشید و مشیانند از نطفهٔ کیومرث به شکل گیاه ریواس با يك ساقه و پانزده برگ پدید آمدند . هنگامی که این جفت نرومادهٔ بشری به وجود آمدند ، هم چون دوساقهٔ ریواس بدهم بیچیده از خاک سربند کردند و کم کم چهرهٔ بشری یافتند و روح درشان دمیده شد . پس خداوند مورد خطابشان قرار داد و گفت شما را آن چنان آفریدم که نیک بیندیشند ، نیک کردار و نیک گفتار باشید و با برهیزکاری زندگی کنید . پس از این مشیه و مشیانه به عبادت پرداختند و آفرینش اهورایی را تقدیر کردند . اما هنوز اندک مدتی نگذشته بود که دیو دروغ و وسوسهٔ اهریمنی در اندیشه شان کارگر افتاد . از این وضع دیوان خوشنود گشتند و این آغاز سرنوشت اندوهبارشان شد که به موجب آن در دام دروغ و تباهی گرفتار شدند . سی روز بدون خوراک و غذا ، با پوششی از گیاه سرگردان بودند . زندگی شان این سان می گذشت تا بر سپیدی یافتند و شیرش را نوشیدند و مشیانه گفت اینک خوش بختی را بیشتر احساس می کنم . لازم بدتذکر است که به نظر می رسد نوشیدن شیر بز گناهی نباشد ، لیکن باید توجه داشت که مشیه و مشیانه سوگند یاد کرده بودند که همهٔ آفریده های اهورامزدا را محترم داشته و احترام شان کنند ، در صورتی که با نوشیدن شیر بز پیمان خود را

شکسته بودند . پس به مناسبت این اظهار خوشنودی که کنایه از پیمان شکنی‌شان بود به بادافره‌ی سخت دوچار شدند که به موجب آن طعم هیچ غذایی را در نمی یافتند . پس از سی روز دیگر که سرگردان بودند ، گوسپندی را کشته و گوشتش را خوردند ، و از شیر گاو نوشیدند و این همه موجب خوشنودی اهریمن می شد . آنقدر در تنگنای رنج و بیماری و نافرجامی بودند که مدت پنجاه سال از هم خوابگی غافل ماندند و چون به این اندیشه شدند ، نیروی جنسی‌شان بیدار گشت و پس از نه ماه مشیانه دو کودک آورد که یکی‌شان را خود خورد و دیگری را مشیه . خداوند پس از این همه مکافات به حال شان رحمت آورد و مشیانه دگر باره آبتن شد و هفت جفت کودک دیگر آورد . جفتی از این هفت جفت نه شاک Nashak و سی یاکمک Siyakmak بودند که از آنها فره واک Fravak و فره واکه این Fravakain زاده شدند . آنگاه از این دو پانزده جفت دیگر زاده شدند که به نوبت منشأ پیدایش هفت نژاد بشری شدند و نسل بشر روی زمین کامل شد . مشیه و مشیانه نیز پس از یک صد سال زندگی ، جهان را بدرود گفتند و از این مرحله است که قسمت دوم اساطیر ایرانی درباره پهلوانان و شاهان و عصر طلایی شهبازان شروع می شود .

۱۸- میراث ما از ادبیات پهلوی

ادبیات پهلوی ، این میراث کهن ایرانی ، باتمام اندک بودن و دوچار نهب و چپاول و معدوم شدن پایش ، از لحاظ غنا ، وسعت قلمرو ، اساطیر و روایات کهن ، داستانهای رزمی و بزمی ، اندرزنامه‌ها ، تواریخ ایام و سالنامه‌ها و اشعار دلنشین داستانش موجبات بهت و حیرت هر محقق

رافراهم می کند . مایهٔ اصلی شاعران، فلاسفه ، داستان پردازان و حکما و دانشمندان و پزشکان ایرانی و تازی تاسدهٔ هفتم هجری ، همین میراث پهلوی بود که ترجمه شده و به پارسی و تازی برگردانده می شد . اغلب داستانهای منظوم ، حکایات منشور کوتاه و بلند که بسیاری شان از میان رفته و تنها نامی و یا اندکی از آنها باقی مانده ، ترجمه هایی بودند از منابع پهلوی . ادبیات ایرانی تنها پس از اسلام قابل توجه قرار گرفته در حالی که منابع آن مجهول مانده است . دگرگونی و تغییر و تبدیلی که از قتل و غارت و چپاول و یغما و وحشیگری تازیان حادث شد ، انقلابی بود ظاهری و تنهارو بنای اجتماع را تغییر داد ، اما مایهٔ اصلی وزیر بنای اجتماع و فرهنگ ایرانی ، پس از يك دوران کوتاه ، دوباره جریان یافت و نه آنکه خود را احیاء کرد ، بلکه تازیان را نیز متمدن ساخت و در جهان انتشار یافت . یکی از وظایف محققان و مورخان ، تحقیق در این باب است که چگونه میراث وزیر بنای ایران قدیم ، تمدن نیمی از جهان نوین پس از اسلام را سازندگی کرد .

ادبیات پهلوی ، به ویژه ادبیات مذهبی از بسیاری عناصر خارجی ملهم شده بود و با این تأثیر از منشا و اصول ادبیات اوستایی دور شده بود و به همین جهت است که از لحاظ ارزش اخلاقی و دینی با ادبیات عصر اوستا قابل مقایسه نبود . اما معیذا از لحاظ ادبی میراثی است عزیز و گرانبها و پرجا که بایستی باینشی نو و نگرشی تازه مورد نند ، ارزیابی و مقایسه قرار گیرند . امروزه این میراث ادبیات پهلوی اندك است ، اما با دقت و کاوش ، ترجمه های موجود پارسی و تازی شان را می توان مورد شناسایی و تفحص قرار داد . هرگاه اندرزنامه های پهلوی با گلستان

و بوستان مقایسه شود ، ملاحظه خواهد گشت که ترجمه هایی صریح از اندرزنامه ها و قصص و حکایات کوتاه پهلوی را مندرج دارند . برخی از نوشته های مقدس تازیان که جنبه آموزش های اخلاقی و حکمت عملی دارند ، با تحقیقاتی که شده ، منشأ روشن پهلوی شان آشکار شده است . اینک برای آنکه دردنباله عصر اوستایی و ادبیات آن ، درمورد ادبیات دینی پهلوی که اغلب از میان رفته و یا قسمتی اندك از آنها به ما رسیده اند تحقیقی مجمل گردد جهت تکمیل مبحث گفت و گویی می شود .

یکی از بزرگترین نوشته های دینی پهلوی ، کتاب دینکرد Dinkard است . این درواقع مهم ترین کتاب مذهبی پهلوی است که به ما رسیده و صورت دائرةالمعارف و فرهنگ نامه یی دینی را دارد که مشتمل است بر همه مسایل مزدیسنان در زمان ساسانیان . مطابق روایات پهلوی اصل این کتاب که به وسیله یکی از شاگردان برجسته زرتشت نوشته شده بود ، تا زمان اسکندر وجود داشت . اما در حمله و غارت اسکندر چون اوستا از میان رفت و در زمان ساسانیان که عصر رستاخیز بود ، به وسیله تنسردانشمنند بزرگ به دینان دوباره جمع آوری و تدوین شد . اما در یورش تازیان و ویداد و وحشی گری شان همه کتب و مخازن علمی و ادبی و دینی ایرانیان از بین رفت ، از جمله کتاب دینکرد که چند قرن بعد به وسیله ایرانیان دوباره مبوب و تنظیم و تألیف شد و از ند کتاب آن ، امروزه هفت کتاب باقی مانده ، کتاب اول و دوم و اندکی از کتاب سوم موجود نیست و اصل موجود ۱۷۰/۰۰۰ کلمه تخمین شده است .

در کتاب سوم ، آنچه که باقی مانده به طور عمده از سه مورد سخن رفته است . نخست مباحثی است درباره طرح بسیاری از معتقدات دینی که

شاید نسبت به آنهایی که گمانی وشک می‌شده است و نویسندگان آن بابراهین واستدلال به اثبات آن موارد پرداخته‌اند تا مزدیسنان را ایمان استوار گردد. دوم گفتارهایی است پراکنده اندرباب اساطیر ایرانی که در تمام کتابهای موجود هفت گانه کم و بیش به آن اشاره شده است و شاید بتوان از روی دینکرد ، قسمت اعظمی از میتولوژی ایرانی را تدوین کرد . سوم مباحثی است پیچیده درباره گاه شماری و تقویم و سال و ماه .

در کتاب چهارم نیز چون کتابهایی دیگر از مسایلی مختلف گفت و گو می‌شود که اهم آنها بحث درباره اوستای موجود در زمان ساسانیان است . به موجب این روایات اوستا به بیست و یک نسا Naska یا بیست و یک بخش و کتاب تقسیم می‌شده به این شرح:

نسا اول به شود کر نسا Shudkar موسوم بوده و

مطالبش درباره نقوا ، پرهیزکاری و تدین بوده است .

نسا دوم موسوم بوده است به ورشتمان سر

Varshtmansar یا وهیشت منتر Vahisht Mantar که

درباره مستحسانات و امور مقدسه و موارد شایسته احترام از

دیدگاه دیانت گفت و گومی کرده است.

نسا سوم به نام بگو Bago یا بغ نسا Bagh مشهور

بود که مباحثش پیرامون روش های دینی مزدائیان و اعمال

مذهبی و تعالیم مقدسه و نمازها بوده است .

نسا چهارم دامداد نسا Damdad یا دوازدهها ماست

Davazdah Hamast نام داشته و درباره موضوع رستاخیز

یا معاد و مسأله روز واپسین و پاداش و کیفر گفت و گومی کرده است.

پنجمین نسك موسوم بوده است به نادرنسك Nadar یا Natar که در باره ستاره شناسی و نجوم مطالبی مندرج داشت. نسك ششم پاجك Pajak یا پاجم Pajam نام داشته و مطالبی بوده است پیرامون سنن مزدیسنان .

نسك هفتم رادوداد آئی تك Radodad Aitag یا راتوش تائی Ratushtai قسمتی بوده محتوی مباحثی در باره نظامات سیاسی و اجتماعی و امور کشورداری.

نسك هشتم موسوم به بریش نسك Barish در باره حقوق و قانون گفت و گو می کرده است.

نهمین نسك به نام کش کی روبرو Kashkirobo یا کش سوروبو Kashsrobo شامل مطالبی بوده در باب دیانت و اعمال دینی .

دهمین نسك - ویشتاسب - شاستو Vishtasp Shasto نام داشته و در باره ویشتاسب یا کی گشتاسب پادشاه کیانی معاصر زرتشت مطالبی داشته است.

نسك یازدهم موسوم به وشت تگ Vashtag یا وشتی Vashti در باره سلوك مؤمنان در طریق دیانت راهنمایی شایسته بود و دودك نسك Dodak نیز نامیده می شد.

نسك دوازدهم موسوم به چیترا داد Chitradad یا جیراشت Jirasht نسکی بوده در باره مسایل پزشکی و دخالت روحانیت در شفا و درمان .

نسك سیزدهم موسوم به اسپند Spend شامل مطالبی

در بارهٔ فواید نیکوکاری و هم چنین قسمتی از زندگی زرتشت بوده است .

یگان یشت Baghan Yasht چهاردهمین نسک اوستا شامل

مباحثی بوده است در بارهٔ اهورامزدا و امشا سپندان و ایزدان .

نی کادوم نسک Nikadum یا نیاروم Nyarum که پانزدهمین نسک اوستای زمان ساسانیان بوده است محتوی مطالبی بوده در باب نیکوکاری و لزوم دخالت دادن عدل و انصاف در کارها و اعمال که بالطبع گفت و گوی بسیاری در آن می شده در بارهٔ قوانین جزایی و حقوقی .

نسک شانزدهم موسوم بوده است به گونا بادسرنی معاد

Gonabad Sarnigad که در بارهٔ زناشویی باخویشاوندان، اصول ایمان و قوانین کیفری و قضایی مطالبی محتوی داشته است .

هوس پارم نسک Husparam یا نسک هفدهم شامل مسایلی

بوده در بارهٔ معاد و پاداش و کیفر و ستاره شناسی .

ساکادوم نسک Sakadum یا بخش هجدهم در بارهٔ

معاد ، پاداش ، عدالت و اصول سلطنت و حکومت و لزوم جنگیدن بر علیه بدی و اهریمن گفت و گو می کرده است .

نسک نوزدهم موسوم به وندی داد Vandidad یا

وی دیو داد Vdivdad که تا کنون نیز باقی مانده است در بارهٔ

قوانین ، طهارت و نجاست و حد دینی و قوانین شرعی گفت و گو می کرده است .

بیستمین نسك به نام هادوخت Hadokht پیرامون فرشتگان و اعمال آنان مطالبی داشته است.

استودیش Stod Yasht که بیست و یکمین و واپسین نسك اوستای ساسانی بوده شامل مباحثی بوده است پیرامون اهورامزدا و ایزدان و وظایف دینی مزدیسنان .

مجموع بیستویك نسك اوستای ساسانی به سه قسمت عمده از دیدگاه موضوع تقسیم می شده است که هر قسمت شامل هفت نسك بوده . بخش اول به گاسانیک موسوم بوده و همان گاتاها یا سرودهای منسوب به زرتشت را تشکیل می داده است و هفت نسك گاسانیک عبارت بودند از نسك های : اول ، دوم ، سوم ، یازدهم ، سیزدهم ، بیستم و یکم بخش دوم به نام هالک مافتریک مباحث اخلاقی و احکام و قوانین دینی بوده که شامل نسك های : چهارم ، پنجم ، ششم ، هفتم ، هشتم ، نهم و دهم بوده است . بخش سوم داتیک یا فقه و احکام و شرایی بود در باب قوانین تجاری و آداب دینی و احکام راهنمای مؤمنان و هفت نسك این سومین بخش عبارت بودند از نسك های : دوازدهم ، چهاردهم ، پانزدهم ، شانزدهم ، هفدهم ، هجدهم و نوزدهم .

همچنین در کتاب چهارم دینکرد از شاهان و تاریخ و آداب و رسوم مزدیسنان و علوم متداول ایرانیان از نجوم و فلسفه و طب و ریاضیات سخن به میان رفته است .

کتاب پنجم دینکرد محتوی مطالبی است درباره پاسخ به برخی از مسایل نجومی و شرح سنن بهدینان و مسایل تاریخی . برخی از مناظرات موبدان با معاندان دین بهی در این کتاب درج است . هم چنین از مسایلی

دربارهٔ معاد و پاداش و کیفر و اصل ثنویت گفت و گو شده است . شرح کوتاه و جالبی دربارهٔ زندگی زرتشت و یاران و مؤمنان او و مخالفان و معاندانش در این کتاب آمده است .

کتاب ششم مجموعه‌یی است درخور توجه و بزرگ از اصول و مسایل دینی و اخلاقی و رسوم و تشریفات مزدائی‌ان. کتاب هفتم در واقع معجزه‌نامهٔ مزدیسنان است و در آن جمیع معجزات و خوارق عاداتی که از زمان کیومرث نخستین بشر تا سوشیانت آخرین موعود مزدیسنان وقوع یافته و خواهد یافت گرد آمده است . همهٔ پیش‌گویی‌ها و معجزات بزرگان ، مقدسان و شاهان وزند، کی مفصل زرتشت در کتاب هفتم مندرج است.

کتاب هشتم شرح مختصر بیست و یک نسط سابق الذکر اوستای دورهٔ ساسانی است که امروزه از روی این قسمت ملخص از دینکرد است که «عرفتی نسبی دربارهٔ اوستای تألیف شدهٔ ساسانی برای ما مقدور شده است. کتاب نهم نیز خلاصه‌هایی است از برخی قسمت‌های اوستا با شرح و تفسیر.

پس از دینکرد ، از جملهٔ مهم‌ترین و مفصل‌ترین آثار پهلوی باید از بندهشن که به معنای «مبدأ خلقت» است نام برد . مباحث این کتاب دربارهٔ آفرینش جهان از روز نخست تا انجام می‌باشد. گذشته از ترجمه‌های فراوانی که از زبان اوستایی به پهلوی انجام گرفته است و به ۱۴۱/۰۰۰ کلمه بالغ می‌گردد، آنچه از ادبیات پهلوی که برای ما باقی مانده قریب به ۴۴۶/۰۰۰ کلمه می‌شوند و این متون دینی و ادبی و اخلاقی پهلوی است، در حالی که متون غیردینی پهلوی نیز در حدود ۱۴۱/۰۰۰ کلمه می‌شوند.

فهرست

۸-۱۵	۱- حوادث پیش از تولد
۱۵-۲۲	۲- از زایش تا برانگیخته شدن
۲۲-۲۶	۳- از برانگیخته شدن تا مرگ
۲۶-۳۳	۴- پیروان و خاندان
۳۳-۴۴	۵- زرتشت و سیرت مخالفان
۴۴-۶۰	۶- سیمای پیامبر در بستر سرودها
۶۰-۷۱	۷- اصلاحات اجتماعی
۷۱-۸۱	۸- اصول پاداش در این جهان و آن جهان
۸۱-۸۷	۹- یکتاپرستی
۸۷-۹۱	۱۰- یگانگی یا دوگانگی
۹۱-۱۰۰	۱۱- امشاسپندان - عناصر خیر و شر
۱۰۰-۱۱۸	۱۲- غنا و حماسه ایزدان - یشتها
۱۱۸-۱۲۹	۱۳- فروهر - سرگذشت روح و روان
۱۲۹-۱۳۵	۱۴- روحانیان ، اعمال مذهبی
۱۳۵-۱۴۴	۱۵- اوستا
۱۴۴-۱۵۴	۱۶- زن در عصر اوستا
۱۵۴-۱۶۳	۱۷- اساطیر و روایات افسانه‌یی
۱۶۳-۱۷۰	۱۸- میراث ما از ادبیات پهلوی

بودا ، خداوند فرزاتگی

آیینی بدون خدا و عقبا

۱ - بودا و آفتاب

آیا در واقع این درست است که : دین بودایی مهم‌ترین وامی است که هندوستان به تمدن جهانی داده است - آری ، این عین واقعیت بوده و چیزی جز آن نمی‌باشد. در جهان امروز پنج آیین بزرگ گروندگان فراوانی دارند ، سه آیین از آن سامیان و برهمنای ماوراءالطبیعه و امور شکفت استوار است ، و دو آیین از تراوشات فکری آریاها ، یعنی : آیین زرتشتی و آیین بودایی . در این دو ماوراءالطبیعه طرد شده است و به آن توجهی نمی‌شود ، چون سودی از آن بر نمی‌خیزد و هرگاه سودی برمی‌خاست پیشینیان بدان قانع و سعادت مند و کامیاب شده بودند . بودا بر اصول و نظام کهنه ودایی شورید و بر ویرانه‌های آن دستگاه نافرجام خدایان سازی و اصول گنگ ماورای طبیعی و عبادات مبهم و وسوسه آمیز ، آیین جهانی ، ساده و انسانی استوار ساخت که نه جایی در آن برای خدا یا خدایان بود و نه از عبادات و اعمال قربانی و وسوسه‌های شیطانی

مقام قرار داشت . آن چنان کار و رستاخیزی که پیش از او ، زرتشت انجام داده بود . بودا که بود ، این بودایی که بنیان اصولی استوار را در ماوراءالطبیعه بر انداخت چگونه انسانی بود ؟ - زندگی اش در تاریخ معمایی است و آنقدر با افسانه‌ها آمیخته است که هسته اصلی و راستین آن تاریک و مبهم مانده تا جایی که کسانی وجود خارجی وی را انکار کرده و بر اساس تحقیقات شان بر آن شده اند که پیدایش بودا مولود تغییر شکل یافتن افسانه و اساطیری است که در قالب شخصیتی خیالی به نام بودا متمرکز شده است . البته چنین گمان هایی درباره زرتشت و عیسا و پیامبرانی دیگر نیز به منصفه ظهور رسیده است ، اما چنین عقایدی در مورد بودا و زرتشت در اقلیت واقع اند و موجودیت تاریخی شان مسلم و محرز می باشد ، اما به کم و کیف و واقعیت زندگی شان چنانکه بوده معرفتی حاصل نیست و وجود اصلی شان و حوادث و وقایع راستین زندگی شان در حاله یی از افسانه ها پوشیده شده است که دست یافتن به اساس نسبی راستین و واقعی آنها ، با تحقیقاتی آشکار می شود . اما نسبت به افسانه های ساخته شده و پرداخته های زیبایی که به تدریج به وجود آمده اند نیز نبایستی بیگانگی نشان داد ، چون در بطن این افسانه ها و روایات بسیاری از عادات ، آداب ، رسوم ، اندیشه ها ، خرافات و مایه های گذشته قومی ملحوظ است ، و نگاهی افسانه ها و قصص کهن به این وسیله در قالب هایی جدید برای ما باز مانده اند .

درباره عیسا مشاهده خواهد شد که چگونه برخی از محققان شخصیت خارجی عیسارا منکر شده و بر آن بودند که به موجب انتظاری که یهودیان برای مسیح و نجات بخش داشتند ، سرانجام افسانه ها و روایات در قالب

فردی به نام عیسای مسیح جای گزین گشت . در مورد زرتشت نیز وضع چنین است و این مسأله نه تنها برای پیامبران ، برای بسیاری دیگر از شخصیت های دوران کهن نیز وجود داشته است . اما درباره بودا ، پاره یی روایات موجود است که با روایات اساطیری در باره رب النوع آفتاب مطابقت می کند و این مطابقت و یکسانی پاره هایی از افسانه های زندگی بودا و رب النوع آفتاب ، این عقیده را برای برخی محققان به وجود آورده است که اساطیر کهن در زندگی بودا - با صورتی تازه تظاهر پیدا کرده اند ، ورنه بودایی به عنوان فردی خارجی ، وجودی بی موجود است . از جانبی دیگر پس از مرگ هر پیامبر و پیشوایی ، گروه مؤمنان تمام خصایص برجسته و اعمال و کردار ویژه و صفات و اعمال قهرمانان و بزرگان گذشته را کم کم ضمن افسانه هایی به آن پیشوا منتسب می سازند در این میان بسیاری از افسانه ها و اساطیر نیز منسوب به آن پیشوا می شود و کم کم صورت و شکل اصلی و مفهوم شان از میان می رود . در باره بودا نیز چنین کاری صورت گرفت . قسمتی از عناصر خارجی اساطیری که به وسیله گروه مؤمنان به زندگی بودا منضم شد ، روایاتی بود در باره رب النوع آفتاب . ما به هیچ وجه نمی دانیم - شاید واقعاً چنین حوادثی در زندگی بودا رخ داده است ، اینک به موارد مشابه زندگی بودا و روایات اساطیری درباره رب النوع خورشید اشاره یی می شود :

آفتاب از میان توده یی از ابرهای تاریک زاده می شود . هنگام تولد او شعاعی تابان در تمام جهان می درخشد و چون آفتاب از دل ابرها زاده شدند ، ابرها از بین می روند . این جزء اول اسطوره قهرمان آفتاب است که میان هندیها و بسیاری از اقوام دیگر چون یونانیها و ژرمنها

و رومی‌ها و ایرانیان وجود داشته و کاملاً همان قسمت اول از داستان بوداست. بودا نیز از تیرگیهای درون مادری به نام مایا Maya زاده می‌شود، و چون متولد می‌گردد، مادرش نابود می‌شود، می‌میرد. آفتاب نیز از ابرها که در شمار مادرش می‌باشند متولد می‌شود و با تولد او ابرها از بین می‌روند.

جزء دوم افسانه قهرمان آفتاب چنین است که آفتاب را دشمنی کین توز و بدخواه پدید می‌شود که توفان است. آفتاب با توفان می‌جنگد و سرانجام پیروز شده و فایق می‌آید. پس از این پیروزی در آسمان به گردش در می‌آید تا همگان را از نور و درخشش خود بهره‌مند کند. اما سرانجام دورش به پایان می‌رسد و در کام تاریکی سقوط می‌کند. بودا نیز پس از ترك خان و مان و گذراندن دوران ریاضت، زیر درخت مقدس می‌نشیند تا تفکر کند، آنگاه شیطانی به نام مارا Mara به اغواش می‌پردازد، چون بودا فریفته نمی‌شود تمام نیروهای اهریمنی‌اش را به ضد بودا بر می‌انگیزد، اما سرانجام بودا پیروزمند از آوردگاه بدرآمده و مارا را مغلوب می‌کند. پس به گردش می‌پردازد تا مردم را تعلیم دهد و رسالت مقدس خود را ابلاغ نماید. مدتی می‌گذرد و دورش پایان می‌پذیرد. سقوط خانواده ساکیاها و مرگ او، فرورفتن در کام تاریکی است. خورشید پس از مدتی دگر باره به همان ترتیب زاده می‌شود. میان هندوها نیز هرزمانی بودایی برای رهبری و تعلیم خلق به وجود می‌آید.

اما در این جا لازم است که درباره قبول چنین فرضیه‌ی با احتیاط رفتار کرد. چون محققان به افسانه‌ها و روایات متأخر در باره زندگی

بودا پرداخته و آنرا با اسطوره آفتاب تطبیق کرده اند و پس از آن پنداشته اند که بودا وجود خارجی نداشته ، بلکه افسانه کهن آفتاب در قالبی تازه چنین جلوه کرده است . اما روایات قدیم تر و مکتوب های قابل اعتمادی نیز هست که از روی مجموع آنها می توان زندگی بودا را تنظیم کرد و به وجود تاریخی اش مطمئن گشت . همان گونه که اشاره شد ممکن است که عناصری از اساطیر و افساندهای مورد توجه و علاقه مردم ، بعدها کم کم طی روایاتی به زندگی بودا منتسب شده باشند . هرگاه با سعی و حوصله اجزای گوناگون داستان زندگی بودا را از روی نوشته های قدیم گردآوری کنیم ، پس از به هم پیوستن سرگذشتی حاصل می شود که نظایر فراوانی در هندوستان زمان بودا داشته است . این کار با اشاراتی که در خطبه ها ، درس ها و سخنرانیهای بودا نسبت به خود وجود دارد ، و قدیم ترین نوشته ها که کاتبان در نقل قول آرای بودا کرده اند و ناگزیر از اشاراتی به زندگی استاد شده اند حاصل می شود . اما روایاتی که برای بزرگ کردن استاد از منابعی دیگر به داستان اصلی افزوده شده تا حدودی بدروشی قابل تفکیک می باشند . هر خواننده کنجکاو و روشن بینی می تواند هنگام مطالعه داستان مردی که به حق « خورشید آسیا » لقب گرفته است ، چنین کاری را انجام دهد .

۲ - طایفه ساکیاها

بودا را پسر پادشاهی خوانده اند ، اما این درست نیست و از مواردی است که خواسته اند بر عظمت مقام و اقدام بودا بیفزایند . این

شایعه به موجب یکی از روایات و داستانهای بسیار مشهور باب شده و رایج گشت. لیکن نبایستی این انکار که مدارك تاریخی آنرا تأیید می کنند موجب شود که بیندیشیم بودا از طبقات پایین اجتماع برخاسته است، بلکه میان خانواده‌یی اشرافی و دولتمند زاده شده و پرورش یافت. خاندان برجسته‌اش به نام ساکیا Sakya خوانده می شد.

میان سلسله کوههای هیمالیا، در نپال منطقه‌یی واقع بود به نام ترایی Terai که منطقه‌یی بزرگ، باتلاقی و جنگلزار، اما بسیار غنی و ثروتمند بود. رودهای پر آب و طغیان کننده آنجا شهرت داشت. انواع میوه‌های بومی به وفور به عمل می آمد و در آبهای فراوانش مقادیری قابل توجه ماهی برای صید موجود بود. از این منطقه قسمتی در قلمرو و ملک ساکیاها، یعنی خانواده بودا قرار داشت. این خانواده در آن منطقه سروری و حکومت می کردند و مناطق اطراف زیر نفوذشان بود. مطابق معمول ریاست نهایی و قدرت اصلی به بزرگ ترین فرد خانواده تفویض می شد و آن فرد رئیس یا بنابر اطلاق خودش راجه Raja خوانده می شد. پدر بودا به نام سودودانا Suddhodana راجه یا رئیس ساکیاها بود و به تقریب عنوان و مقام شاهی را داشت به ویژه در منطقه خودش. پس به همین جهت است که وی را شاهزاده خوانده اند.

از جانب شرقی رودخانه راهی نی Rahini منطقه زیر نفوذ ساکیاها را از همسایگان شان جدا می ساخت و امروزه نیز آن رودخانه با همان نام خوانده می شود. از سوی جنوب و مغرب نیز سرزمین ساکیاها با رودخانه دیگری به نام رایتی Raiti محدود می شد. مرکز این منطقه کاپیلاواتو Kapilavatthou نام داشت که بودا در آنجا زاده شد. این

کلمه به معنی زادگاه کاپیلا Kapila است و کاپیلا مؤسس طریقه و فلسفه سانهیه Sankhya می باشد. چنان که برمی آید وضع اقتصادی وزندگی مردم این سامان بر مبنای محصولات بومی بسیار خوب بوده است، اما بیشتر منافع و قسمت اعظم محصولات بهره مالکان عمده و اشراف می شد. برنج قلم عمده محصول بود و دهکده ها میان برنجزارها واقع شده بودند چون احتیاجی به آبیاری مصنوعی نداشتند، و آب به مقدار لازم بر اثر بارندگی، طغیان رودها و جویبارهایی که از کوهها سرازیر می شدند فراهم می شد محصول فراوان بدون دردسروکار ورنج زیاد حاصل می گشت. در آن زمان، و تا همین اواخر یعنی پیش از استقلال هندوستان، در سراسر شبه قاره اینگونه مناطق مستقل که راجه نشین بوده است بسیار بوده. رئیس یا راجه فرمانروای مطلق محسوب شده و اغلب میان مناطق گوناگون جنگ درگیر بود. اما مطابق با مدارك موجود ساکیاها نیروی نظامی نداشتند، و شاید اصولا مردمی صلح جو، آرامش طلب و متنفر از جنگ به شمار می رفتند، و بر همین اساس مغلوب همسایگان خود واقع گشتند. در افسانه های شایع میان ساکیاها، در زمانهای کهن پادشاهی قدرتمند به نام آکاكا Okaka زندگی می کرده است که به موجب نیرنگ های معشوقه اش اجبارا یار و دیار را ترك کرده و سرنوشت اش تاریك مانده است. ساکیاها خود را از نسل این پادشاه می دانستند چنانکه کوزالا Cosaia ها نیز که همسایه ساکیاها بودند، به همین افسانه باور داشته و خود را از اعقاب آکاكا، سلطان افسانه یی می دانستند. به نظر می رسد که کوزالاها و ساکیاها در آغاز يك دسته و گروه بوده اند که میان شان اختلافاتی حاصل شده و منجر به انشعاب شدند و البته این

گمانی بیش نیست ، گمانی که احتمالا واقعیت در آن به نسبت قابل ملاحظه‌ی ملحوظ است . کوزالاها دارای نیروی نظامی و قدرتی بیشتر از ساکیاها بودند و به همین جهت سالیانه خراج و مالیاتی از آنان می‌ستاندند. اما بعدها بر اثر اختلافاتی که حاصل کردند، کوزالاها منطقه شان را اشغال کرده و ساکیاها را برانداختند و بدین ترتیب دوباره وحدت اولیه ، هرگاه وحدتی وجود می‌داشت برقرار گشت .

ساکیاها مردمی خوش گذران ، عیاش و متساهل در دین بودند . غرور و تکبرشان به شکل ضرب‌المثل میان مردم درآمده بود. در عیش و عشرت زیاده رو بودند و در شوکت و احتشام و زینت کاخ‌ها و رنگین ساختن زندگی اشرافی شان کوشش می‌کردند . بر مبنای همین حقایق احتمال صحت تنعم آمیزی و ثروت و شکوه و جلال کاخ بودا به نظر مطابق با واقع جلوه می‌کند ، چون بودا نیز فردی از آن خانواده ، و جانشین پدر و محبوب او بوده‌است. مطابق با روایاتی قدیم‌تر که بیشتر می‌توانند مورد اطمینان ما واقع شوند ، سودورانا پدر بودا ، راجه و رئیس طایفه ساکیاها نبوده است ، بلکه یکی از مالکان و اشراف آن سرزمین به شمار می‌رفته ، اما چنانکه ذکر شد برای اهمیت بیشتر بودا ، بعدها وی را پادشاهی خواندند . مادرش ماهامایا Mahamaya نیز دختری یکی از اشراف طایفه کالی یا Kalita بوده که وی را نیز روایات بعدی دختر راجه یا رئیس قبیله فوق‌الذکر معرفی کردند . البته شرح بارداری و زاده شدن بودا از مادرش، دارای تفصیلاتی است که کلاً عناصر غیر واقعی و توهم‌گونه در آن غلبه دارند و در بند بعدی از آن گفت و گو خواهد شد .

اما در این جا نکته‌یی قابل تذکر است و آن مورد این است که درباره آن قسمت از زندگی بودا که دوران پیش از بودا شدنش می‌باشد آگاهی‌های بسیار کمتری در دست است و به همین سبب افسانه‌ها و عناصر اساطیری بهتر توانسته‌اند خود را در این قسمت نهی جا کنند علت اینکه این دوران از آگاهی‌های مستندتر و حقیقی‌تری خالی مانده آن است که مؤمنان و رؤسای دینی جامعه بودایی اکثر و به‌طور کلی به چنین دوره‌یی از زندگی استاد توجهی نداشته‌اند و آن چه که مورد نظرشان قرار داشته دورانی است که رسالت بودا شروع شده و میان مردم به خطابه و تعلیم و ارشاد پراخته است. در این دوران که اخبارش کم و بیش به ما رسیده است، به نسبت قابل توجهی با مقایسه دوران پیش از رسالت، عناصر افسانه‌یی و مافوق طبیعی اندک است. چون نسل اول و معاصر با بودا از میان رفتند، نسل بعدی و نسل‌های دیگر به جبران این کمبود پرداختند و به آن قسمت از زندگی استاد که پیش از بودا شدن بود، توجه پیدا کردند و در اطرافش به بحث و گفت و گو و افسانه آفرینی پرداختند.

پس هر چه که در قسمت دوم زندگی بودا کمتر به موارد غیر طبیعی و شگفت بر می‌خوریم، در قسمت اول با چنین مواردی بیشتر مواجه می‌شویم. مطابق معمول این افساندها از هنگام پیش از تولد شروع می‌شوند و به شکل جالب توجه و تحریک‌کننده‌یی تا آغاز رسالت ادامه می‌یابند هر گاه برخی عناصر را نا دیده انگاریم، جز داستان طبیعی مردی در نظر - لوه نمی‌کند. مردی که در کودکی با ناز و تنعم بزرگ شده - با تفکر درباره عاقبت زندگی، و رنج و مرگ و بیماری، متمایل به ترك

زندگی اشرافی گشت . دورانی سخت را در ریاضت و رهبانیت گذرانده و بهزندگی و راه و شیوه درست آن تفکر و تعمق ورزید و فلسفه و اصولی وضع کرد که به زعم خود او زندگی را برای همگان یا لا برای اقل خواهندگان آسان و راحت می نمود . پس به تعلیم آن پرداخت و چون همگان را خوش می آمد ، بزودی نفوسی فراوان پیرویش کردند و بعدها آیین اش در سراسر جهان گسترده شد .

۴ - سپیده دم زندگی

بوداییان معتقدند که در هر دورانی که طولش قرنهایی چند است ، بودایی برای هدایت خلق به جهان می آید . برای زندگی پیشین بودا ، قبل از تولد افسانه هایی موجود است . لیکن بهتر آن که افسانه را از جایی دیگر دنبال کنیم . به موجب یکی از عقاید قدیمی کیش هندو ، در مواقعی معین هر گاه که شر و بلای عظیم جهان و عالم وجود را مورد تهدید قرار می داد ، بودایی ظهور می یافت . ظهور بودا امری بود که ریشه بی فوق الطبیعه داشت و هر گاه نیک بنگریم متوجه خواهیم شد که عالم مسیحیت تا چه اندازه مدیون بودیسم Buddhism می باشد . به هر حال به هنگام ویشنو Vishnu خداوندگار بزرگ و خالق جهان ، یکی از مظاهر ذات خود و یا یکی از وجوه ربانی اش را در کالبد آدمی به زمین می فرستاد تا نجات بخش عالم و عالمیان شود . چنان که در مسیحیت نیز چنین شد و عیسا یکی از وجوه مجسم خداوند بزرگ بر روی زمین با هیأت انسانی بود که برای نجات مردم فرستاده گشت . بنابر روایات بودایی و

آیین بودیسم - ساکیامونی Sakyamuni یا دانای خاندان ساکیا ها فقط یکی از بودا ها یا مظاهر مجسم خداوند بزرگ است که در زمانهای گذشته به دنیا آمده و بعد ها نیز ظهور خواهد کرد .

روایات و افسانه‌هایی در باره بودا در کتابی به نام جاکاتا Jakata ضبط شده است . بخشی از این کتاب ویرگی دارد به زندگی های گذشته بودا . مطابق با این روایات که ریشدش در آیین ودایی ارزش و اهمیتی بسیار دارد، روان آدمی فانی نشده و از میان نمی‌رود ، بلکه دور و تسلسل را طی می‌کند . هرفردی که در دوران زندگی از نیکویی و خوبی پیروی کند ، چون مرد روانش دوباره در پیکر عالی‌تر و برجسته‌تری حلول می‌کند و این دور و تسلسل آنقدر ادامه می‌یابد تا سرانجام روانش به روان کل آفرینش می‌پیوندد . عکس این مطلب نیز صادق است . به این معنا که زشتی و بدکاری موجب می‌شود که روان در دورهای بعدی خود در پیکرهای بدتر و دون مرتبه‌تری حلول کند تا جایی که به شکل پست‌ترین حیوانات درآید . اما البته باید اصل رژیم صنفی را نیز در آیین ودایی در نظر گرفت، چون افراد هیچ طبقه‌یی چه در دور و تسلسل ارواح و چه در زندگی روزمره نمی‌توانستند از صنف و طبقه خود بالاتر روند و حتا مقیاس نیکی و خوبی نیز در این جا کاربری نداشت . باری بودا نیز این دور و تسلسل را طی کرده بوده است . به موجب روایات کتاب « جاکاتا » بودا پنجمسد و سی دوران از زندگی‌های مختلف را طی کرده است . متجاوز از چهل بار در مقام خدایی بوده و نزدیک به یکسد بار شاه و بیست و چند نوبت شاهزاده و بیست بار فیلسوف و عالم و دونوبت دزد و يك بار برده بوده است . هم چنین در هیأت قمار بازان و دیگر

اصناف زندگی کرده‌است. بارها به صورت حیواناتی چون: شیر، اسب، آهو، عقاب، گاو میش، مار، وزغ و انواع پرندگان در جهان زیسته است. برای هر يك از این موارد افسانه پردازان روایاتی پرداخته اند. بسیاری از این روایات که در مورد زند گیهای جانوری بود است، حکایاتی از آن گونه که در «کليلة و دمنه» آمده‌اند را بدیاد می‌آورد. با توجه به اینکه اصل کتاب کليلة و دمنه از هندوستان است این اندیشه پیدا می‌شود که آیا میان آنها و قصه‌هایی این چنین مناسباتی وجود داشته است و نظایر داستانهای کتاب جاکاتا به شکل مجموعه‌هایی در ادوار بعدی تهیه و تنظیم شده‌است. اینك به یکی از داستان های کتاب جاکاتا توجه کنیم.

زمانی بود که بودا به صورت پرندۀ بی روی زمین زندگی می‌کرد در آن زمان بر بنارس پادشاهی حکومت می‌کرد به نام برهما-داتا Brahmadatta-بودیستا Bodista که پیش از وصول به معرفت نام بودا بود، در جنگل با کله‌بی از پرندگان دیگر به سر می‌برد. روزی در جنگل بر اثر وزش باد از شاخه‌ها غباری به زمین ریخت، چون چنین دید به اندیشه و تفکر پرداخت و به دیگران گفت شاخه‌ها که به هم ساییده می‌شوند، از سایش آنها حرارت و آتش تولید می‌شود و آتش در خس و خاشاك خشك جنگل رخنه کرده حریق عظیم ایجاد خواهد کرد پس چه بهتر تا زود است پرواز کنیم و از این جنگل خارج شویم، و آنگاه ایاتی از برای پرندگان خواند:

این درختی که زاده خاك است،

و اینك ما که فرزندان آسمانیم در آن آشیان کرده‌ایم،

برای شعله‌ور شدن آتشی خواهد افروخت .
 اینك ای پرندگان به پرواز درآید ،
 و از فراز آسمان بدان بنگرید ؛
 كه آن برایمان چه دامی بوده است .

عده‌یی به او تاسی جستند و نگرش او را قبول کردند و به آسمان رفتند . اما دسته‌یی دیگر از روی نادانی بی توجه ماندند و گفتند وی همواره به تفکر اندرست و جز راه مبالغه نمی‌پوید ، دلیل نیست كه ترك آشیان كنیم . اما هنوز اندكی نگذشته بود كه به اشتباه خود پی بردند و دیگر دریغ و تأسف هیچ سودی نداشت و همگی مرغان در آن آتش سوختند و نابود شدند .

اما سرانجام بودیستا كه در آسمان‌ها مقام داشت و هم‌نشین خدایان بود ، نسبت به زندگی مردم زمین و رنج و زحمت و سرگشتگی شان به رحم و شفقت آمد و تصمیم گرفت برای واپسین بار رنج نوزادی را به خود تحمیل کرده و روی زمین آمده و زمین و سرنشینان آنرا از فلاکت و بدبختی رها سازد . چون این چنین مصمم شد ، همه خدایان را نزد خود فرا خواند ، و اصول بودایی را به آنان آموخت و هم‌چنین جانشین خود را به نام بودیساتوا - متریا Bodhisattva Maitreya معرفی کرده و زمان ظهورش را نیز تعیین کرد . بودایی‌ها امروز ظهور این موعود را بسیار نزدیک دانسته و در انتظار اویند . آن گاه به مجمع خدایان اطلاع داد كه بطن زنی را به نام مایا Maya كه همسر سودودانا فرمانروای سرزمین ساکیاست برای حلول انتخاب کرده‌است . این بشارتی بود بسیار سرور انگیز برای عالم و خدایان و سعادت‌ی ابدی كه نصیب مایا می‌گشت .

دسته‌هایی از پرندگان غزل‌خوان چون ابری لطیف گرد بام و خانه‌های
 زوجه فرمانروای ساکیاها به پرواز درآمدند. با آن که زمستان بود و
 درختان و بوته‌های گل از برگ و شکوفه محروم بودند، نابهنگام
 درختان سبز شده و شکوفه کردند و بوته‌های گل از غنچه گرانبار گشتند
 روزی که مایا در این حوادث عجیب سرگشته شده و در باغ قدم می‌زد،
 ناگهان بودیستا بدشکل فیل بزرگ و سپید رنگ بر او جلوه گر شد.
 ملکه مایا دوران ده ماهه بارداری را گذراند. چون وضع حمل خود را
 نزدیک یافت از سرورش اجازه خواست تا برای وضع حمل به خانواده
 و شهر خود دواده Devadaha برود. سودودانا با این خواهش همسرش
 موافقت کرد و دستور داد تا جاده میان کاپیلاواستو Kapilavastu و
 دواده را هموار کرده و با گل فرش کنند. پس ملکه مایا در تخت
 روانی سوار شده و به شهر خود رفت. اما مقدر نبود تا در شهر خود وضع
 حمل نماید. میان راه در بیشه لومبینی Lumbini توقف کرد و زیر
 درخت سال Sal ایستاده درحالی که شاخه‌یی از آن درخت را در دست
 داشت ناگهان دردی در درونش پیچید و همچنانکه ایستاده بسود، بودا
 از پهلوی راستش متولد شد. چون زاده شد دوتن از مہترخدایان: ایندرا
 Indra و برهما Brahma وی را در بازوان خود گرفتند. آنگاه دو
 مار خدا - که مورد پرستش بومیان بودند، چشمه‌یی از آب گرم، و
 چشمه‌یی از آب سرد روان ساختند و بدن او را شست و شو دادند. در همان
 هنگام بودا حرکت کرد و به سوی هریک از چهار جهت اصلی هفت گام
 پیش رفت و این کنایه از تسخیر معنوی جهان به وسیله او بود. آنگاه
 تخت روان به وسیله فرشتگان به قصر بازگشت داده شد، درحالی که

کودک در آغوش مادرش جای داشت . اما پس از هفت روز مادر از فرط خوشحالی در گذشت و خدایان وی را در آسمان در جمع خود پذیرفتند . جای تذکر است که الاهیات و امور فوق الطبیعه در آیین بودایی هیچ جا و مقامی ندارند . در آیین نه خدا - یا خدایانی وجود دارد و نه فرشتگانی و نه بقای روح و جهنم و فردوس به معنایی که در ادیان و فلسفه هایی دیگر موجود است . داستان زندگی بودا ، اساس بی حشو و زوایدش بسیار ساده است . در میان خانواده یی اشرافی زاده می شود . چند روز پس از تولد مادرش فوت می کند و کودک را برای پرورش به نزدیک ترین کسانش می سپرند . اما گروه مؤمنان و پیروان برای زندگی نجات بخش بزرگ و مردی با آن عظمت و بزرگی بودا ، داستان ساده یی را نمی خواستند ، پس به افسانه سازی پرداختند و واقعه یی ساده را به این شکل درآوردند .

۴- شکوفه های تلخی در جوانی می شکفند

در کاپیلا واستو که مطابق روایات زادگاه بودا می باشد ، اخیراً به وسیله باستان شناسان ستونی از ساخته های آشوکا Ashoka ۲۷۳-۲۳۲ پ. م - به دست آمده است که روی آن چنین حک شده :

Hida Buddha jate Sakyamuniti - یعنی : بودا ، ملقب به ساکیامونی [دانای خاندان ساکیاها] این جا زاده شده است . بیشه یا باغ لومبینی Lumbini نیز اکنون موسوم است به رومیندی Rummindei یا روپندهی Rupandehi واقع در بتری Bithri در منطقه نپال . نزدیک

ستون یاد شده نیز زیارتگاهی به وسیلهٔ باستان شناسان پیدا شده که در یکی از حجاریهای آن، زیر درخت سال، مایا - مادر بودا را در حال تولد کودک نشان داده‌اند.

پدرش نام وی را سیدارتا Siddhartha نهاد. اما بودا را نامهایی چند است که هر کدام به مناسبت موقعیتی و علتی بروی نهاده شده است. هنگامی که اندکی بالیدو در جوانی ترك یار و دیار کرد و به رهبانی پرداخت وی را گوتوما Gotama یا گائوتاما Gautama زاهد خواندند. در مراتب معرفت و فضلش بودیساتوا Budhisattva خوانده می‌شد و هم‌چنین در این مقام وی را ساکیامونی Sakyamouni یعنی دانای خاندان ساکیا می‌نامیدند. اما بایستی توجه داشت که این از القاب بسیار متأخر است، چون در نوشته‌های قدیم از این لقب نشانی نمی‌یابیم. اما مشهورترین اسم وی بودا می‌باشد. بودا اسم خاص نیست، کلمه‌یی است به معنای دانا، روشن شده و دریابندهٔ معرفت که چون گوتاما به دانایی رسید وی را بدان عنوان خواندند. تمام راهبان، دوره گردان و مرتاضانی که در طلب کسب معرفت در آن زمان بودند، پس از وصول به معرفت، بودا خوانده می‌شدند. اما این نام بر گوتامای زاهد باقی ماند و در جهان به آن شهرت یافت.

سودو دانا پدر بودا، چون همسرش را از دست داد، با خواهر او که ماها پاجاپاتی Mahapajapati نام داشت عروسی کرد تا خالهٔ کودک از بودا نگهداری کند. به موجب روایات و داستان‌های قدیم، دوران جوانی بودا در زادگاهش گذشت و این با واقعیت نیز وفق می‌دهد. چنان که اشاره شد دوران کودکی بودا در پردهٔ ابهام و تاریکی باقی مانده است. آنچه که از افسانه‌ها و روایات برمی‌آید، بسیار ناچیز بوده و قانع کننده

نمی‌باشد. یا جاپانی گویا دارای دو فرزند می‌شود یکی پسر و دیگری دختر، اما از روابطشان با نا برادری خود برای ما آگاهی‌یی موجود نیست. از همان اوان کودکی، پدر در تعلیم و تربیت پسرش جهد بسیار ورزید. نخست یکی از آموزگاران توانا را به نام ویس مامیترا Vismamitra برایش برگزیدند تا او را تعلیم خواندن و نوشتن دهد. پس از آن هشت برهمن بدترتیب مأمور شدند تا علوم و هنرهای گوناگون را به او بیاموزند و سرانجام بزرگ‌ترین دانشمند آن زمان به نام سابامیتا Sabbamitta تعلیم بودا را برعهده گرفت.

در ضمن آموزش از ورزش و فنون جنگاوری نیز دربارۀ اعیان زاده جوان خودداری نمی‌شد. عموهایش نسبت به او مهر فراوانی داشتند و زوین اندازی، کمان‌کشی، شمشیرزنی، سواری و شکار را به وی آموختند و در مسابقاتی که میان جوانان و دلیران ساکیا برپا می‌شد، بودا گوی سبقت را از همگان می‌ربود. در آن زمان پیش‌گویی و طالع‌بینی امری بود رایج، به ویژه در میان بزرگان. طالع‌بینان از روی آثار بدنی و ویژگیهای آن، پیش‌گویی کردند که بودا به رهبانیت و ریاضت خواهد پرداخت و ترك خان و مان می‌کند. پس پدرش در ایجاد محیطی آسوده و مرفه و ایجاد مسرات و خوشیهای فراوان برای او می‌کوشید تا ناملایمی وجود نداشته باشد که طبع حساسش را بیازارد، و چنانکه خواهیم دید، این تمهیدات مؤثر واقع نمی‌شوند. از همان کودکی بودا بایستی بسیار باهوش و فریس بوده باشد. هرگاه از اشکال مبالغه‌آمیز در گذریم، وی در نظر ما نو جوانی مجسم می‌شود سرشار از هوش و فراست بادل‌ی نازک و طبعی حساس و مهربان و بشر دوست. در این باره داستانهای نقل کرده‌اند. با آموزاده‌هایش مأنوس بود

و به تفریح می پرداخت . روزی با یکی از آنان به نام دواداتا در بیشه‌یی گردش می کرد . دسته‌یی از مرغایان به زیبایی روی چمن جست و خیز می کردند ، Dvadatta دواداتا که بعدها در سلك پیروان او درآمد و بابودا دشمنی می ورزید ، باتیر یکی از مرغایان را شکار کرد . بودا به سرعت خود را به پرندۀ زخمی رسانید ، تیر را از بالش بدر آورده و با رأفت و دلسوزی بر زخمش مرهم نهاد . در همین احوال پسر عمویش فرارسید و خواست تا پرندۀ را باز ستاند . اما بودا به او گذاری پرندۀ زخمی را ضعیف نشد و گفت تو کوشیدی تا این حیوان را به کشی و من کوشش می کنم تا زنده بماند . هر گاه مرده بود از آن تو محسوب می شد ، لیکن اینک که زنده است به من می رسد . پسر عمو هم چنان اصرار ورزید و بودا نیز استقامت کرد . سرانجام بنا بر آن شد تا نزد شاه به داوری روند . در محضر داوری منطق بودا پیروز شد و پرندۀ از آن او گشت . از آن پس دواداتا رنجشی از بودا به دل گرفت و معاندت‌هایی با او کرد .

چون پیشگویان راهبی و ترک‌خانه و ریاضت بودا را به پدرش اعلام کردند ، سودودانا در صدد برآمد تا آن چنان رفاه و عیش و سروری برایش فراهم نماید تا شرار رهبانیت در دلش نخلد . بر جلال و شکوه قصر مسکونی افزود . رقاصان و کنیزکان و نوازندگان زیبارا به خدمتش گماشت . سه کاخ که در آن زمان مرسوم اشراف بود برایش آماده کرد ، سه کاخ که هر کدام ویژه فصلی بود : کاخ تابستانی ، کاخ زمستانی ، کاخ بهاری . در باغها عطر گلها و ریاحین ، غزلخوانی پرندگان ، رایحۀ درختان میوه‌های گرمسیری ، جویبارهای الماس‌گون و فواره‌های زیبا همه و همه نشاط و سرور و بی‌خبری می آورد . دخترکان زیبا به خدمتش بودند و آنچه که دلش

می‌خواست و اراده می‌کرد در کمترین مدتی برایش فراهم می‌شد.

برای بسیاری کسان مطالعه زندگی بودا در خلال روایات افسانه‌یی آن خوش است، به‌همین جهت محققان نیز همه از آوردن داستان زندگی این مرد جهانی غفلت نکرده‌اند. باری این همه در روح جوان و زودرس سیدار تاچنانکه شایسته بود تأثیر نمی‌بخشید. اغلب به تفکر می‌پرداخت و اندیشیدن در تنهایی را دوست می‌داشت. از آن‌خوان رنگین‌لذت، بهره‌یی نمی‌گرفت و چهره‌اش را پرده‌یی از غبار می‌پوشاند. پدرش که وسواس پیشگویان دردش مؤثر واقع شده بود، کسانی را گمارد تا حالات سیدار تا را برایش گزارش دهند. برایش خبر آوردند که نو جوان او غمگین و اندیشمند است. از بزرگان و برهمنان انجمنی فراهم کرد و مشکل خویش باز گفت. انجمنیان رای دادند که دلش را بایستی که به عشقی گرفتار کرد. مطابق افسانه‌ها زوجه سیدار تا هم‌سن خودش بوده است. از افسانه‌ها چنین برمی‌آید که چون شاهزاده جوان زاده شد، زوجه وی نیز در همان زمان متولد گشت. دختری بدزیبایی *Yosodhara* در آن خطه وجود نداشت و این دختر رئیس *Koliya* محسوب می‌شد. وی را برای سیدار تا جوان نامزد کردند. شاید پدر دختر آوازه مردم‌گریزی و اندیشمندی و گرایش به رهبانیت سیدار تا را شنیده بود و نمی‌خواست دخترش را به چنین جوانی شوهر دهد و به همین جهت اعلام کرد که میان خواستاران دخترش مسابقه‌یی ترتیب خواهد داد که هر خواهنده‌یی که سخت‌ترین کمان را کشیده و تیری دورتر بیندازد، شوهر دخترش خواهد بود. گویا بودا در این مسابقه شرکت کرد و در آن گاه شانزده سال پیش نداشت. چون همه زور آزمایی کردند، وی نیز کمان سخت را بکشد و

تیری انداخت که از همه تیرها دورتر رفت .

یوسودارا ، امیرزاده زیبای شانزده ساله ، عروس خاندان ساکیاها شد . با جهیزیه فراوانش و کنیزان زیباروی و غلامان نیرومند به کاخ سیدارنا آمد . عروسی و جشنی آن چنان پر شکوه برپا کردند که مردم به یاد نداشتند و در افسانه ها نیامده بود که نظیری داشته باشد . شب هنگام عروس زیبا انتظار می کشید تا در آغوش پرمهر و محبت شوهر بیارمد ، اما کوتا مارا اندیشه فرا گرفته بود . خوانندگان می خواندند و رقاصگان پایکوبی و دست افشانی می کردند . نوازندگان می نواختند . مدت ها سپری شد و یوسودارا سرورش را غمگین و بد فکر فرو رفته می یافت . روزی به لطف و عشق به او نزدیک شد ، وینه Vina که یکی از عالی ترین سازهای هندوان است به دستور او نواخته شد . همگان از آوای ساز به لذت و نشاء افتادند . اما حتا نوای ساز و ارتعاش سیم های لطیف نیز به اندیشه های سیدارنا می آمیختند . از خلال ارتعاش ساز صدایی می شنید :

مانوای وزش بادهای صبح گاهی و شامگاهی هستیم ،
که آورده اند و بی قرارند ، بی رنجی را می جویند در حالی که از آنها به دور است ،

اینک بنگر که چسان زندگی بشر از هراس و اضطراب و ناله های
دردزا آکنده است ،

حیرانیم که از کدام زادگاهیم ، هستی مان چیست و نیستی چه معنی می دهد .
ناله ها مان گوش هارا پر می سازند ، اما درد درونمان ناگفتنی است .
این همه شکوه و جلال ، و این همه لذایت مادی که چنان در آن آویخته اید ،
چونان که ما با اصطکاکی صدایی می شنویم و چون بادی در فضا نابود
می گردیم !

ابدی نیستند - هر گاه بتوان آفتاب را از گردش بازداشت و آب رود
را متوقف ساخت ،

لذا بد را نیز می توان - پس ای آدمی زاده سراز خواب بردار و به

خویشتن بنگر.

ما نوای بادگندان هستیم و به تو می‌گوییم که در سایه پنجه انداخته‌یی،
آنها در آغوشتمی فشاری، آنچه نهادنی است فرو نه چون به گذاشتنی‌ها
دل داده‌یی .

این روش زندگی سیزده سال هم چنان ادامه یافت و سیدارتا تا بیست
و نه سالگی که یوسودارا برایش فرزندی به نام راهولا Rahoula آورد
در این وضع دوام آورد . اینک سیدار تا بیست و نه ساله بود و بر آن که راه
خود را پیش گیرد . عیسا نیز در چنین سنی بود که اندیشه‌های مشابهی
پیدا کرد . بسیاری از محققان و پی‌جویان کوشیده‌اند تا انگیزه‌هایی را
که موجب پیدایش اندیشه‌های رهبانی در بودا شدند خارج از تمثیلات
رایج جست و جو نمایند. شاید این موردی باشد ساده که در مرحله نخست
سادگی اش نظر گیر نشود. سیدار تا جوانی بود باهوش، خردمند و اندیشمند.
مقتضای جوانی - فعالیت، کار، کوشش و کارآمدی است، اما برای سیدار تا
زندگی جر زیستن در کاخها، عیش و نوش و نظاره پایکوبی رقاصگان و
خور و خواب چیزی نبود . این شیوه زندگی ممکن است مدتی اندک خوش
آیند دوام پیدا کند، اما کم کم یک نواختی، تکرار برنامه‌های مرتب
روزانه و عیش و نشاط مداوم منجر به نوعی خستگی و کسالت می‌شود. روح
جوانی را که طالب فعالیت و کوشش است خموده و خواب‌زده می‌کند و به-
همین جهت شخص در خود از چنین وضعی اظهار ناراضایتی و نفرت کرده و
طالب تحول، دیگرگونی و گریز از وضع موجود می‌گردد . در بودا نیز
چنین عکس العمل روحی پیدا شد . اما آنچه که موجب گشت ترك موقعیت
موجود را با رهبانیت شروع کند، روشن است . در آن زمان رهبانیت میان
مردان و زنان رایج بود . کار بودا سابقه‌های فراوانی داشت و بسیاری از

مردم ، از طبقات مختلف ترك خان و مان کرده و به دوره گردی ، در یوزکی و تفکر و تأمل می پرداختند . البته چه بسا که عوامل دیگری نیز در روح جوان سیدار تا در این انقلاب موثر بوده باشند ، اما بودا نیز سرانجام بر آن شد تا دنباله زندگی يك نواخت و کسالت انگیز خود را به رهبانیت ملتصق سازد ، چنین کرد و پیروزی یافت .

بودا روزی با گروه شاگردان خود گفت و گو می کرد . موضوع گفت و گو درباره زندگی گذشته ، جوانی ، ثروت ، عیش و سرور و شادمانی بود و برای پیروان شرح داد که چگونه اندیشه اش معطوف به حقیقت گشت برای آنان می گفت که روزگاری جوان و نیرومند با ثروتی بیرون از حساب در کاخی زیبا زندگی می کرد و در عین جوانی و ثروت ، اندیشه هایی برایش پیدا شد . هرگاه فردی که قرین با نادانی و بی خبری بوده و در عین جوانی مردی پیر و کهن سال را مشاهده کند که هیأت ظاهریش فاقد زیبایی و شادانی باشد ، نفرت و گرفتگی بی در خود احساس می کند ، در حالی که این نفرت و اترجار روزی به خود او بر می گردد .

پس ای شاگردان - من که نیز از پیری گریزی ندارم و دیر یا زود بدان دوران رسیده و اسیرش می شوم ، آیا باید بادیدن دیگری که بدان دوچار شده است ، متنفر شده و از جار حاصل کنم ؟ نه ، این چنین عکس العملی نباید در من پیدا شود . چون این اندیشه ها برای من پدید آمد ، جوانی ، ثروت ، شادمانی و زیبایی را اموری موقتی یافتم - پس آن رضای خاطر و مسرتی که از زندگی و جوانی خود داشتم در من نابود شده و به اندیشه بیماری و پیری اندر شدم و دیگر نیروی ادامه آن زندگی پیشین در من مرد .

به نظر می رسد که شکل اصلی داستان چنین باشد ، ساده و بی پیرایه -

جوانی درش افکار رهبانی و گذران بودن زندگی و خوشیها و تنعمات بیدار شده و همه چیز راموقتی مشاهده می کند، پس به اندیشه فرومی رود، رابطه خود را با زندگی بیهوده‌یی که می گذرانده قطع می کند و می کوشد تا با تفکرو بی پیرایگی در زندگی و عدم علایق پیشین راه درست زندگی را دریابد. اما اندیشه شرقی افسانه ساز است و به تمثیل و کنایه علاقه وافری ابراز می دارد. نویسندگان شرح حال بودا در نسل‌های بعدی برای این که ترك زندگی اشرافی و تنعم آمیز استاد را توجیه و تعلیل کنند، افسانه‌های چندی پرداختند که زیبا و حکمت آموز است و سکرو نشاهی دارد چون هوای عطر آلود و موسیقی و فلسفه و ادبیات هندی، و چنین است آن داستان:

۵ - انقلاب فکری و ترك یار و دیار

تمثیل‌هایی که درباره سفرهای چهار گانه بودا در مجموعه روایات و افسانه‌ها نقل شده است، در صورت ظاهر دارای اختلاف‌هایی اندک می باشند، اما نحوه منظور و شیوه بیان و اساس شان یکسان است. اینک سیدار تا بیست و نه سال دارد و در همین روزها است که همسرش برای او نوزادی بیاورد. غمگین، افسرده و اندیشمند به زندگی، پیری، بیماری و رنج می اندیشد. در فکرش يك آرزو و خواست جوانه زده و می شکند، خانم را ترك گفته و رهبانیت پیشه کند. روابطش با چاننا Channah که مراقب و پیشخدمت ویژه و فدا کارش می باشد صمیمانه است. روزی به وی می گوید که مصمم است تا در شهر گردش کند و رعایای پدرش را از نزدیک ببیند. پدرش که از این تمایل آگاهی می یابد دستور می دهد تا شهر را

آذین بندند، جاده‌ها را با بستری از گل به پوشانند و مردم بالباس‌های تمیز در راه‌کندها به ایستند. اهالی شهر که از حالات و صفات وی باخبر بودند با عشق و علاقه مقدمش را گرامی داشتند و سرور و خوشی‌شان در وی نفوذ یافت. اما در ضمن آنکه مردم در راه او هم چنان شادی و نشاط می‌کردند از میان گروه مردم ناگهان پیرمردی فقیر و بیمار بالباسی زنده در برابرش ظاهر شد. عصایی در دست داشت و افتان و خیزان راه می‌رفت، کمرش خمیده و رنگش کبود و تیره و چشمانش سرخ و قی آلود بودند. کاسه در یوزگی را بلند کرده گفت:

به من ترحم کنید، صدقه‌ام دهید تا چندروز باقی را به سربرم، من آفتاب‌لب‌بامم، روزگاری جوان و دولتمند بودم، اما به ورطه افلاس افتادم، جوانیم سپری شد و بیکر نیرومندم چنین گشت.

سیدار ناگهان به شگفتی و تعجب دوچار شد. اندیشید که آیا این آدمیزاده‌یی است، پس چرا چنین است، پشتش دوتا و چشمانش ناسور و قی آلود و دندانهایش فروریخته و دهانش نیمه باز و آب‌آلود و آن است، موها و گونه‌ها و لرزش اندام و رنگ ترسندۀ اش چه شده که این سان دیگر گونی یافته است. از چنانا پرسید این کیست و چرا این گونه زار و نزار است. چنانا گفت ای سرور من این مرحله آخرین زندگی است، هر آدمی زاده‌یی از کودکی به جوانی می‌رسد و پس از آن پیر می‌شود و این مردی است که به پیری بازرسیده است. غمی سترک و اندوهی سنگین بردش سایه افکند و گفت ای چاننا، مرا به خانه برگردان تا غم را سنجش کنم.

چون چندی گذشت، دیگر بار سیدار تا خواست تا در شهر گردش کند این بار پدرش وی را گفت تا به شکلی ناشناس میان مردم رود.

پس امیرزاده جوان به اتفاق چانا نو کرو فادارش در شهر به گردش پرداختند. در اثنای راهروی، ناله‌یی دردناک از مردی بیمار که زار و دردمند کناری افتاده بود، نظرش را جلب کرد. از چانا پرسید این کیست؟ این نیز آدمی زاده‌یی است که به پیری رسیده. چانا گفت: نه، ای سرور من - این مردی بیمار است. سیدار تا نزدیک شد و بروی خم گشته به دقت نگاهش نمود. چانا گفت: سرور من به او دست نزنید، گفت چرا؟ - چانا گفت چون که بیمار است و به زودی خواهد مرد، ممکن است با دست زدن به او شما نیز مبتلا شوید. سیدار تا پرسید: ای چانا، آیا همه ما به این بیماری دوچار خواهیم شد؟ چانا گفت: ای امیرزاده، بیماریها را انواع و اقسام است، اما همه آنها آدمیان را این سان خوار و ذلیل و دردمند نمی‌سازند. آدمیان را از آنها گریزی نیست، چه بسا که شب هنگام تنفرست به خوابد و صبح گاه در حالی که یکی از این بیماریها بر وجودش مسلط شده است از خواب برخیزد. هنگام ورود و تسلطشان پیدا نیست، اما سرانجام خواهند رسید. گویا اندیشمندان گفت پس ما باید همیشه در ترس و هراس باشیم تا چه هنگامی یکی از این بلاها وجودمان را دردمند خواهد ساخت؟ چانا گفت: چنین است ای امیرزاده من. سیدار تا گفت پس سرانجام این زندگی چه خواهد بود؟ - و چانا پاسخ داد: چون دوران جوانی و بهروزی گذشت و بیماری نیز به وجود مسلط نشد، پیری فرا خواهد رسید و پس از پیری نوبت مرگ است که همگان را خواهد بلعید. چون در این گفت و گو بودند سیدار تا گروهی را مشاهده نمود که جسدی را مشایعت می‌کردند. چند نفری پس - و چند نفری پیش در میان بر تخته پاره‌یی جنازه‌یی را حمل می‌کردند. نزدیک‌تر رفت و به روی تخته پاره پیکره آدمی زاده‌یی را

مشاهده کرد که صورتش بی نور ، چشمانش فرو بسته ، دهانش نیمه باز چون حفره‌یی تاریک و بی حرکت بود . اندوهگین سر تکان داد و بد چانا گفت : آیا این است سرانجام زندگی ، آیا این سرنوشت همه ما می باشد؟ چانا گفت : آری سرور من ، شاه و گدار از مرگ چاره‌یی نیست . اندوه سیدار تا به اوج خود رسید ، حالت سیمایش دیگر گونی پیدا کرده بود ، گفت : اینک پرده جهل و نادانی که چشمانم را سد و پرده زده بود دریده شد ، من نیز آدمی هستم از خیل آدمی زادگان بی شمار که دست تضرع به جانب خدایان دراز می کنیم اما یاری و کومکی نمی یابیم پس باید خود در چاره و اندیشه باشیم ، شاید خدایان خود نیز خواهند یاری و کومک باشند که کار مردم را نمی توانند چاره سازی کنند .

به خانه رفت و در به روی خود بست . بر آن بود تا اندیشه های آشفته اش را سامانی بخشد . به کار خدایان بسیار اندیشید و همه آنها را بیهوده و از روی بلهوسی یافت . به صنف های مختلف و طبقات اجتماعی اندیشید . برای چه برهما ، آن خدای بزرگ مردم را به طبقاتی مختلف تقسیم کرده بود که پاره‌یی آن چنان در تنعم و خوشی و برخی این چنین در ذلت و خواری باشند . چرا طبقات پست نجس پنداشته شده و از بسیاری حقوق انسانی محروم بودند ، از خواندن «ودا» و ارتقاء به درجات بالاتر با استحقاق محروم بودند . چرا برهما رنج و عذاب را به وجود آورده بود ، و آیا راهی برای نجات وجود دارد یا نه ... هم چنین افکارش درهم و مبهم ماندند . از بیرون صدای ساز و آواز مطربان به گوش می رسید ، رقاصگان زیبا و هوس انگیز می رقصیدند . عطر از عود سوزها فضا را برای عیش و

عشرت انباشته بود. اما سیدار تا با خود می‌اندیشید عاقبت این همه سرورهای دروغین، اعمال شهوانی و زیاده‌خواریها چیست؟ آیا این هادوا می‌دارند، جز آن که عاقبت زندگی چون آن پیرمرد مسخ شده، آن بیمار دردمند ورنجور و از پا افتاده و آن لاشه بی‌جان آدمی است. پاسخی نمی‌یافت، سرگشته و حیران بود و اندوهی عمیق در ژرفای وجودش ریشه می‌دوانید. سرانجام روز بعد باز عزم کوچه‌گردی کرد. در بازار شهر پیر راهبی را دید که با آسوده‌خاطری و بدون دغدغه، در حالی که لباسی ژنده به تن داشت، کشکول‌گدایی در دست دریوزگی می‌کرد. پیر بود، اما سیمایش روشن و نورانی، انسان بود، اما در دورنج انسانی سایه‌کدورت برجبین‌اش نیفکنده بود. سز تراشیده و جامه‌زرد برتن آرام از میان مردم گرفتار می‌گذشت. در حال آرزویی در دلش نقش بست: چه می‌شد که من نیز چون او بودم. او اندیشیده و راه‌گریز از رنج را دریافته است، پس من نیز چون او به سلك رهبانان و مرتاضان می‌گروم باشد تا علت رنج و دوری از آن را دریابم.

چند روز پیش چون از سیر و سفر اولین به‌خانه باز می‌گشت، به او مژده داده بودند که همسرش پسری آورده، و نامش را راهولا نهادند. در همان هنگام گفته بود که این بندی تازه است که مرا مقید سازد. اینک می‌اندیشید آیا این زنجیر آن قدرت را دارد که پابندش سازد. غروب هنگام چون به قصر باز می‌گشت جشنی برپا بود. پنجره‌یکی از کاخ‌ها باز شد، این دوشیزه‌یی اعیان‌زاده بود که به هنگام گذر، گرد سر سیدار تا حلقه‌یی از نور دید و گفت: خوشا پدر و مادری که چون من فرزندی دارند و عیش و توجه‌یی کامل‌باد که من شوهر او هستم - لیکن باید

اندیشید که این خوشی و شادمانی که دل را صفا می بخشد چیست . پس
 لایحه‌یی اندیشید و خود به جواب گفت: آرامش دل و صفای خاطر و شادمانی،
 آن گاهی است که در آدمی شرار کینه ، حسد ، نادانی و جهالت خاموش
 گردد ، هنگامی است که تقصیرها ، خطاها و جمله گناهان از ضمیر
 انسانی پاک شوند .

چون به کاخ در آمد، کنیزکان خوش آمدش گفتند، غلامان تعظیمش
 کردند، یاسودارا، همسر مهربان و زیبایش مقدم او را گرامی داشت و تا
 جشن گاه هدایتش کرد . چون معمول بزمی بر پا کرده بودند . سیدار تا
 خاوش نشست، نه ساز و آواز را می شنید و نه غنچ و دلال رقاصان را می دید.
 آن همه شوکت و تجمل و فر و شکوه در آن قصر افسانه‌یی برایش پیشیزی
 ارزش نداشتند. سرانجام گروه مطربان را خواب در گرفت. دخترکان زیبا
 نیم برهنه به خواب رفتند. غلامان از فرط خستگی نشسته و ایستاده در چرت
 بودند و رقاصکان سردربای هم در حالی که اندکی لباسشان نیز کنار رفته
 بود چون مردگان بی حرکت بودند . اندیشید : اینک من در یکورستانی
 هستم که مردگان در اطرافم قرار دارند. آیا حاصل این زندگی چیست ،
 چه تحفه‌یی، چه نیکی و ارمغانی برای من دارد- صدایی از ژرفای وجودش
 برخاست : برخیز ، اینک هنگام رحیل است . اما وسوسه بی وی را
 بازداشت ، یاسودارا همسر زیبایش ، راهولا پسر کوچک و تازه زایش .
 برخاست و به جانب خوابگاه رفت. اتاقی که زرانمود بود و تختی پوشیده
 از جواهر و بستری از حریر و اطلس و پرپرندگان کمیاب. یاسودارا برانبوهی
 از گل‌های خوشبو خوابیده بود و دست‌اش به نوازش بر سر پسرش قرار داشت.
 اندیشید چه شبهایی که بر بستر ناهموار و سخت زمین در لباس راهبان و

در یوزه گران خواهد خوابید. آرامش عارفانه بی در خود احساس کرد. ناگهان تشنجی آن زن زیبای خواب رفته را بیدار کرد ، به شوهرش آویخت و گریست سیدار تا گفت عزیزم چرا گریه می کنی ؟ - گفت خوابی آشفته و هراس ناك دیدم ، ترسم از آن است که از تو جدا شوم . سیدار تا نوازشش کرد که ای بانوی زیبای من از آن چه که بایستی شدن ، چاره بی نیست . اگر رقم برجدايي باشد بگذار بشود ، اگر این جدایی باعث شکسته شدن يك دل و آرامش قلوب فراوانی است بگذار نقش پذیرد و صبور باش . یا سودارای زیبای من بدان که تورا دوست داشته ام و دوست خواهم داشت . هر جا بروم سرانجام باز نزد تو برخواهم گشت ، اینك به خواب ای عزیز من که از تو پاسداری خواهم کرد - و همسرش به ناز خواب فرو رفت .

سیدار تا هم چنان نشسته و به اندیشه بود . در روایات داستانی این اوج افسانه شاهزاده بی است که زندگی در در یوزه گری را می پسندد . این اوج داستان مردی است که در لحظاتی بحرانی و اندیشه هایی توفانی مصمم می شود تا برك زرینی در تاریخ بشریت باز گشاید . با خود می اندیشید که : آیا از بزرگی و شوکت ، از فروجاء دست فرو هشته و در سختی و اندوه راه نجاتی برای بشریت به جوید - یا مقام امن و آسودگی و حشمت را از دست فرو نگذارد . آیا بگذارم تا زمانه تازیانه قدرت و شاهی را در کفم بنهد و دستان و پاهایم برای حفظ قدرت به خون هزاران هزار نفر آلوده شود و من افتخار کنم که سلطانی با قدرت و جهانگیر شده ام و نامم در دفتر ایام در زمره آدم کشان و معدوم کنندگان بشریت ثبت شود - یا آنکه در راه بشریت گام نهم ، به جای حرص و شهوت و آزار و خونخوارگی ، قناعت پارسایی ، اندازه طلبی و مهر و شفقت را پیشه سازم . به جای تخت زرین و

بستر حریر بر زمین ویرانها به خوابم، از طعامهای رنگین و مشهی در گذشته و بد غذایی ساده اکتفا کنم. در چنین روشی سلوک کنم و اندیشه نمایم تاراه نجات میلیونها بشر را دریابم.

مدتهایی در ازهم چنان در اندیشه بود. شب از نیمه گذشت و امیر زاده تصمیم نهایی اش را اتخاذ نمود. یاسودارای زیبایش را انگریست که فریب ناک به خواب رفته بود. خواست تا برای بازپسین بار او را به بوسد، اما گفت: نه، شاید بیدار شود و در تصمیم من فتوری رخ دهد، باشد تا هنگامی که به مقام بودایی رسیدم، باز گشته و او را خواهم دید. پس نیمه شبان نزد چانا نو کر با وفایش رفت که خواب بود. بیدارش کرد و چانا حیرت زده وی را انگریست. گفت چانا اینک ارا به را آماده کن که تصمیم خروج دارم. چانا به شکفتی گفت این هنگام - سیدارتا گفت آری و با شتاب. چون ارا به حاضر شد، سوار شده و سیدارتا گفت: ای چانا اینک به سوی کشور موگاداه Mogadah با سرعت بران و چانا نیز چنان کرد. به روایتی بودا سوار بر اسب محبوبش به نام کاناکا Kanthaka شد و چانا بر اسبی دیگر. چون سرعت گرفتند خدایان ترسیدند که مبادا مردم از صدای سم اسبان بیدار شده و در عزم و تصمیم بودا وقفه بی رخ دهد، پس از آسمان به زیر آمده و سم اسبان را در دست گرفتند. این منظره را یکی از حجاران هنرمند پیشین در سنجی Sanchi جلوه گری داده است. چون به مرز آن کشور رسیدند بودا گفت ای چانا اینک لحظه بی چند بیا ساییم که مرا کاری است.

چانا گفت اطاعت می کنم - سیدارتا بدو گفت کومک کن تا موی سرو صورت را به تراشم - چون چنین کردند سیدارتا لباسی زرد رنگ و خشن کت و ویژه راهبان دوره کرد و در یوزه کر بود به تن کرد - چانا انگریست

و شاهزاده را در لباس دريوزه گری و سر و صورت تراشیده یافت - چنان متأثر گشت که گریست. سیدارتا وی را گفت : ای چانا توبه کاخ باز کرد و من به راه خود خواهم رفت ، زمین بستر من و آسمان روکش من است و خوراك خود را گدایی می کنم ، همواره به ریاضت و تفکر خواهم پرداخت تا برواقیت زندگی و رازرنج بشری آگاهی یابم.

چانا گفت اطاعت می کنم ای امیرزاده من . سیدارتا گفت من دیگر امیرزاده بی نیستم ، راهب دريوزه گرومرتاض متفکری هستم که برای نجات می اندیشد . آنقدر مداومت می کنم تا به راز زندگی و راه رها نیدن مردم از رنج و قوف یابم . پس اسب و لباس خود را به چانا بخشید و در حالی که سرخی آفتاب کرانه های شرقی را سرخ قام می کرد ، چون شبی دور شد. چانا غمین و اندوهناك باز گشت و دیگر از وی در روایات نقشی نمی یابیم. البته چنانکه اشاره شد ، روایاتی دیگر نیز درباره نحوه ترك خانه وجود است که در جزئیات امر تغییر و تبدیلاتی روی داده است . این داستانی که آمد نسبت به روایات قدیم تری ، متأخر است. اما روایات قدیم تر که بی شك بیان گر واقعیت می باشند حاکی از آن است که سیدارتا ، امیرزاده جوان در عین کامرانی و نیرومندی ، علیرغم اصرار و ندبه و ناله پدر و مادر و همسر موی سر و صورت خود را تراشیده و زندگی رهبانی پیش گرفت - اما بعدها گروه مؤمنان داستانهایی ساختند که در بسیاری موارد مشترکند و مهم ترین - شان یاد شد .

گولدزیهر Goldziher معتقد است که صوفیان سده دوم هجری سرگذشت ابراهیم ادهم را که امیرزاده بی در بلخ بود و زندگانی مادی و شوکت و جاه و مقام را ترك کرده و به کسوت درویشان درآمد و از بزرگان

صوفیه شد ، از روی داستان بودا درست کرده‌اند. البته بایستی توجه داشت متجاوز از ده قرن پیش از اسلام ، آیین بودایی در شرق ایران ، یعنی در بلخ و بخارا و ماوراءالنهر شایع بود و بودائی‌ان صومعه‌ها و پرستش گاه‌های بسیاری در این قسمت از ایران داشته‌اند. در قرن اول اسلامی بلخ و اطراف آن از مراکز مهم تصوف شد و متصوفان که قالب آیین بودایی با اندیشه‌هاشان موافقتی بسیار داشت ، بسیاری از عناصر آنرا اقتباس کردند.

۶- هفت سال ریاضت

در افسانه‌های قدیم آمده است که روزی چون بدو خبر دادند که صاحب پسری شده است ، گفت : اینک بندی دیگر به جهان آمد تا مرا بدان سرسپردگی کند . شب هنگام در آستانه خوابگاه ، بانویش و پسرش را نگرست و پس از آن خانه را ترک کرد . بودا داستان ترك خانه خود را بعد ها برای شاگردان شرح داده است : با خود گفتم ، چرا من که مغلوب زاییده شدن - کودکی ، جوانی ، بیماری ، پیری و مرگ هستم خود را این چنین دریابم . آیا بایستی در جست و جوی آنی نیز باشم که او را زاییده شدن ، کودکی ، جوانی ، بیماری ، پیری و مرگ است ؟ به همین جهت ای شاگردان من ، در همان هنگامی که در بحبوحه جوانی و کلامرانی بودم ، همان گاهی که جوانی جویای عشرت و سیه موی و زیبا بودم ، در طی سالیانی که رشد می کردم و مردانگی‌ام می شکفت ، علیرغم دیدگان گریان پدر و مادر ، موی سرو صورت را تراشیده و لباس زرد راهبان را به بر کرده و از خانه گریختم و سو گند یاد کردم تا از آن

پس با بی سروسامانی به سر برم .

سیدارتا به طرف شمال رفت ، جایی که در کوهپا و غارهای آن راهبان و مرتاضان زندگی می کردند. در کوهستانهای شمال این زاهدان و پارسایان دسته های مختلفی داشتند و هر گروهی راهی خاص در سلوک و ریاضت را ادامه می داد . بودا پیش از این وصف آن جا را بسیار شنیده بود و در هندوستان ، در تمام خطه شبه قاره شهرت داشت . مرتاضان با ریاضت هایی سخت خود را می آزرדند تا طریق تسلط بر نفس را هر چه نیکوتر بیاموزند. هر گروهی دارای استادی بود و اساتیدی وجود داشتند با شهرتی فوق العاده ، اما همه از آیین ودایی که کیش رسمی در هندوستان محسوب می شد پیروی می کردند . هفت سال تمام زندگی اش این سان گذشت . شب ها به روی زمین می خفت و خرقة به خود پیچیده گوشه یی با آسودگی خاطر سر می کرد. در آغاز برایش بسیار مشکل بود . خوراکی را که با در یوزگی به دست می آورد به سختی می خورد و احساس می کرد که معده اش آن خوراکی را قبول نمی کند ، حالت تهوع احساس می کرد اما به هر شکلی که بود آن را فرو می داد ، زمین سخت ، هوای سرد و گرم ، آفتاب سوزان ، تنهایی و بی چیزی وی را بسیار می آزردند ، اما تنها بود و آسوده در تنهایی و سکوت می اندیشید و از این راضی و مسرور بود.

اما لازم بود تا برای خود از آن دانشمندان که سالیانی دراز به تفکر و مراقبه سرگرم بودند، استادی برگزیند تا زودتر از راز معرفت و راه نجات آگاه گردد. پس نزد آلا - Alara kalamā ، زاهد مشهوری که سه سده مدتی مرید داشت رفت. این زاهدی بود در کار ریاضت و تفکر سخت غرقه و فرورفته. بدهنگام تفکر و مراقبه که به سر راهها می نشست، هیچ حادثه

خارجی او را به خود نمی‌آورد. تنها تسلط بر نفس و ریاضت و نفس کشی را تعلیم می‌داد. مطابق تعالیمش شهوت، تمایل و هر گونه کشش مادی در فرد فرد می‌مرد، اما تعالیمش به راز معرفت، بی‌مرگی و راه نجات نمی‌رسید. پس بزودی استاد و شاگرد در ریاضت، مراقبه و زهد و آن قسمت از دانش محدود نفس کشی یکسان شدند. سیدار تا در مقام طلب از پای نشست، و بر آن شد تاراه خود را ادامه دهد.

روزی در راه، با جمعی از کاهنان نشسته و گفت و گومی کرد. شاه موگادا به نام بیم‌بی‌سارا Bimbisara با همراهان بر او گذشت. وقتی چندی به گفته‌های وی گوش داده و او را خوش آمد، گفت: ای زاهد سخنانی از روی معرفت و پرمغزی گویی، به دربار من بیا تا تو را هم سخن خود گردانم. و سیدار تا گفت: اگر شرف و آسایش را در کاخ‌ها جست و جو می‌کردم، از کاخ خود نمی‌گریختم که در سرزمینی خود شاه بودم. من در طلب معرفت، آیین نجات و جاودانگی بی‌سامانی جست‌وجو و باید تا آنرا بیابم. شاه گفت: ای زاهد پس بدم قول بده هر گاه به آیین نجات معرفت پیدا کردی، نزد من آمده و آگاهم گردانی، و بودا نیز قول داد. چنان‌که در صفحات بعدی ملاحظه خواهد شد، این شاه مقام خود را به شاگردی، بودا می‌فروشد و یکی از مبلغان آیین نجات می‌گردد.

بودا از شهرت فوق‌العاده اودراکا Udraka، یکی دیگر از زاهدان عالی مقام که دارای هفت صد شاگرد بود خبر داشت، پس نزد وی رفت. اودراکا نیز چون آلا را تعلیماتی در ریاضت به وی آموخت. مبنای کار، همه جا آیین ودایی و خواندن وداها و تأمل در آنها بود. اما بودا پس از چندی در مقام معرفت و ریاضت با این استاد نیز هم سنک شده به ادامه

راه پرداخت تا به جنگل زیبای اورولا *Vruvula* رسید. آنجا را مکانی بسیار با تزهد و صفا و شایسته یافت. تصمیم گرفت تا در آنجا به چنان ریاضت‌های سختی بپردازد تا سرانجام به مقام بودایی، یعنی روشن‌شدگی و فرخندگی برسد، پس به ریاضت پرداخت. چون مدتی گذشت پنج مرتاض که بسیار مشهور و مقدس بودند گذارشان از آنجا بود. روزی چند در اعمال کوتاها دقیق شدند و در وجود او بودایی یافتند. این پنج مرتاض به پنجواکی *Panchavaggyiya Bhiku* به بیکو معروف بودند که یکی‌شان به نام *Kondanna* دیگران را سرپرستی می‌کرد. پس هر پنج تن به کوتاها پیوستند. با آن که خود از مرتاضان نامی بوده و در ریاضت افراط می‌کردند، از ریاضت‌های عجیب و اعمال شاقی که کوتاها انجام می‌داد به شگفتی آمده و به همراهی و خدمت‌گذاریش پرداختند. شش سال کوتاها این سان زندگی کرد، مرتاضان همواره مراقب او بودند. کلبه چوبی‌اش را نظافت می‌کردند. خوراکش را می‌آوردند و غذای او از حبوبات در هر شب امروز و گاه افزون بر آن، آنقدر بود که در کفیک دست‌های می‌گرفت. همواره به تفکر می‌پرداخت و فکر خود را متوجه آن مقصود و هدف عالی می‌ساخت. و وضعش آنقدر سخت و رقت‌انگیز شده بود که حتا آن پنج مرتاض نیز نگران‌ش بودند. از وجودش جزم‌شنی استخوان که پوستی زرد بر آن کشیده شده باشد چیزی باقی نبود. اما مرتاضان در شگفت بودند که چگونه پس از این مدت طویل و ریاضت‌هایی چنین سخت کوتاها هنوز به مقام بودایی و روشن‌شدگی نرسیده است. روزی در ضمن اعمال سخت، از فرط ضعف و ناتوانی بی‌حال بروی زمین افتاد. مرتاضان گمان بردند جان داده است، اما چون رمقی در وی یافتند تیمارش

کردند تا به حال آمد. کوتاما مدتی باخود اندیشید که هرگاه این روش را ثمری بودی لازم می‌آمد تا به آیین نجات و راز معرفت دست یابد. پس به تأمل پرداخت و دریافت که این اعمال او را از مقصد و هدف بیشتر دور کرده است تا نزدیک. و برایش محرز گشت که عبادت و ریاضت در وصول به حقیقت هیچ نقش و اثری ندارند. پس به مرتاضان اعلام کرد که ای یاران راه برخفا بود و تن رنجور و بیمار هیچگاه برای رسیدن به حقیقت و معرفت شایسته نیست. راههای دیگر و مطمئن‌تر برای وصول به طلب وجود دارد. پس اندك اندك به خوردن، خواب و آسایش پرداخت. مرتاضان زمزمه کردند که کوتامای زاهد از راه بدر رفته و خسته شده و تسلیم نفس شده است، پس از ملازمت و همراهیش دست کشیده و به راه خود رفتند. بودا خورد و نوشید تا کم کم نیروی از دست رفته اش را جبران کرد. باخود گفت روشنی و جویایی در سلامتی و نیرومندی تن است، چون تن رنجور شد و آنرا شکنجه دادند، راه وصول به روشنی و حقیقت را بسته‌اند. این که می‌گویند با ریاضت و امساك به معرفت و آیین نجات خواهیم رسید سخنی نارسا است. نظیر همین اندیشه نیز در آیین زرتشت وجود داشت: «از ناخوارگی و امساك نیرو و توانایی پدید نمی‌آید، و از گرسنگی پارسایی حاصل نمی‌شود. ناخوردن جسم را می‌کاهد و نیرو را فرومی‌گیرد... زندگانی جسمانی متضمن خوردن است و از ناخوارگی هرگز می‌زاید، پس چون اندك کسب نیرو کرد، به جانب بلندی کوهستان رفت. شنیده بود که در آنجا زاهدی وارسته و در کمال معرفت در آنزوا زندگی می‌کند باخود گفت باشد که از جانب او طرفی بریندم و کمکشده‌ام را بازجویم. گفت و گوی کوتاما با این زاهد در مقام مقایسه با آن چه که به «موعظه

بنارس، مشهور است چیزی کم ندارد و اصول اولیه و راستین بودایی را می‌توان از این گفت و گواستخراج کرد.

۷ - مقام بودایی ، وصول به معرفت

چون بودا رنج راه دشوار را به خود هموار کرد ، و نزد آن زاهد وارسته رسید ، چندی بیاسود. در برابرش نشست و گفت: ای استاد - من پوپان وجوبای راه حقیقتم . می‌دانم که توای بزرگوارم دتهایی دراز است که در این گوشه انزوا به ریاضت و اعمال سخت پرداخته‌یی ، می‌گویند راه نجات را یافته‌یی. من نیز شش سال است که چنین کرده‌ام ، تنم فرسوده و جسمم بیمار و نا مرزمرک پیش رفتم ، اما به معرفت دست نیافتم و آیین نجات هم چنان برایم مجهول ماند . پرسش می‌کنم که آیا راه وصول به آیین نجات از امساك ، ریاضت ، خودآزاری و برهنگی حاصل می‌شود؟ هرگاه چنین است پس برای چه من به وصول حقیقت دست نیافتم . آیا خود این زندگی سراسر رنج و مرارت نیست ، بی‌شك چنین است ، پس برای چه با امساك و ریاضت صدمات و بلاها را دوچندان کنیم . اگر راه وصول به حقیقت و معرفت تحمل گرسنگی و خوردن غذاهای پست است ، بسیاری از حیوانات باید به مرحله کمال در حقیقت و معرفت رسیده باشند. هم چنین هرگاه از تحمل رنج و عذاب است که شناسایی آیین نجات حاصل می‌شود، پس گاو و خرن ازما رنج بیشتری را متحمل می‌شوند. من متفکرم که چگونه از بدی نیکی باید که به وجود آید و چرا از رنج بردن انتظار بی‌رنجی و فراغت را داریم . ای استاد من می‌پرسم که چگونه از رنج و درد و گرسنگی و برهنگی ، غایت و نهایت معرفت و

بی رنجی حاصل می شود ؟ -

آن زاهد عالی مقام گفت : ای راهب جوان ، در و دها ، کتب مقدسه ها آمده است که امیال و خواهش های نفسانی موجب حصاری گشتن روان در قفس تن می شوند ، و چون خواهش های نفسانی را پاک نماییم و نفس شهوی را فرو کشیم ، روان امکان آن را می یابد تا از قفس تن رهایی یابد ، و بدین طریق است که بی رنجی حاصل می شود.

بودا گفت : ای زاهد دیرینه ، اینك آسمان را بنگرو توده های ابر را تماشا کن. این ابرها از کجا هستند و چیستند که در آن بالاها گرد می آیند و پس از آن به صورت قطره های باران بر بلندی های زمین فرو می ریزند و از آن بالاها به شکل جویبارها و رودها در زمین جریان پیدا می کنند و پس از آن بر اثر حرارت آفتاب بخار شده و به شکل ابر بالای می روند و دوباره زایش باران شروع شده و این امر هم چنان تکرار می گردد. مگر نه آن است که هر فرازی نشیبی دارد و هر عملی تکراری ؟ - تومی گویی جسم را به رنج و شکنجه اندر می کنی تا روان آزاد شود ، آیا این خود تمایل و خواهشی نیست ، بی شك بر اثر يك خواهش است که چنین می کنی و بدان که هر خواهشی ، تمایلی دیگر را در پی دارد و این تسلسلی است که پایانی بر آن متصور نیست و تا خواهش باقی است ، روان هم چنان در بند و اضطراب است. و نگاهی سرانجام زندگی چه خواهد شد. برای من باز گو که آیا تصویری از بهشت هست و روان چون باین درد و رنج از زندان تن رهایی یافت به کجا خواهد رفت ؟

زاهد دیرینه گفت : ای راهب جوان متأسفانه دانش بشر درباره این امور محدود است. تنها چیزهایی که ما می دانیم همین هاست و بالاتر

از این جز ظلمت چیزی باقی نیست. ما نمی‌دانیم سرانجام روان چیست و پس از انفصال از تن به کجا خواهد رفت. اما همین قدر می‌دانیم که اصل آدمی روان است و در دوران زندگی در پلیدی تن گرفتار می‌شود و از این گرفتاری رنج و ناراحتی به وجود می‌آید. بانفی جسم و خواهش‌ها و حوایج آن است که خواهیم توانست آن را خوار کرده و روان را زودتر آزاد کنیم.

بودا گفت: ای استاد زاهد شاید بر آنید که این اعمال آدمی را به مرتبهٔ خدایی می‌رساند، می‌خواهم بدانم آیا در آن مقام ومنسلک شدن درسلک خدایان جاودانگی می‌یابد؟

نه، ای راهب جوان، جاودانی تنها از آن خداوند است و همه جز او تباه شدنی هستند - اما زمان به اعتبار اعمال کم و بیشی پیدا می‌کند.

بودا گفت: توای زاهد دیرینه و شما ای تمام مرناضان که روزگاری به رنج سرآورده و روزگارانی دیگر را نیز به تعب درپیش دارید، به کوشید تا بر حقیقت واقف شوید. وجود شما دستخوش خواهش و تمنای بهشت است، این خواهش را در خود نابود سازید و به زندگی به پردازید، چون بهشت جز در این دنیا نیست. تن و جان از مواهب خدایی است، تن را نباستی فرسود و خود را نباید باشکجه آزار داد. روان خوب و عالی در تن نیرومند و سالم می‌تواند خانه داشته باشد. ریاضت، برهنگی و گرسنگی راهی نیست که کسی را به مقصود باز رساند، حقیقت را باید در طریقی دیگریافت.

گوئیم اما از این گفت و گو چیزی دریافت، چون زاهد سالخورده

گفت و گورا پایان داد و گفت ما راه وصول را چنین یافته ایم و از آن باز نخواهیم گشت . البته شاعرانی که در زمان های بعدی این سرگذشت را سرودند ، به مقتضای وقت و ظرافت و ریزه کاریهای شاعرانه بسیاری چیزها بر آن افزودند .

اینک دیگر آن هنگام بحرانی فرارسیده بود تا کوتامای زاهد به مقام بودایی برسد . البته بد بسیاری چیزها دست یافته بود ، اما هنوز نمی دانست منشأ رنج و درد و اضطراب از کجاست . هفته هایی چند در آن جنگل زیبا که شش سال با ریاضت هایی شاق در آن به سر برده و چشمانش آن همه زیبایی را در نیافته بود ، گردش کرد . خود این منطقه را به سادگی توصیف می کند : « ای شاگردان من آن جا سرزمینی بود بسیار زیبا و دلپسند که زندگی برای مردی چون من در آن با آرامش می گذشت ، سبزه و درخت همه جا را فرا گرفته بود . عطر گلها و درختان در هوا موج می خورد و رودخانه یی به این همه زیبایی می افزود که آرام از میان جنگل می گذشت و کنار آن قصبه ها و خانه ها ساخته شده بود . در دور دست ها جاهای مناسبی برای آب تنی وجود داشت ... » و کوتامای زاهد که ریاضت و امساك را ترك کرده بود ، به فراغ بال گردش می کرد ، بد آب تنی می پرداخت و مردم برایش خوراکیهای گوارا می آوردند . دختر زیبایی بدنام سوجاتا Sujata که اعیان زادینی بود با خدمتگارش به نام پورنه Purna برای او شیر و برنج می آوردند به این طریق آرامش از دست رفته را تجدید کرد ، پس روزی چون نزدیک درخت بو Bo یا Bodhi گردش می کرد مصمم شد تا زیر آن درخت بنشیند و تا به معرفت دست نیافتد و به مقام بودایی نرسد ، برنخیزد . هنگام شب بود ، آفتاب غروب می کرد و دوشیزه اعیان زاده به نام

سوجانا، به وسیلهٔ ندیمه‌اش و شخص دیگر به نام ساتیا Sathiya ناظر اعمالش بودند، نشست و گفت: «تا آنگاه که به مقام بودایی و روشنی دست نیابم، از این مکان بر نخواهم خواست، هر چند رگها و گوشت تنم به خشکند.» و همان شب، يك باره دریافت که به مقام بودایی رسیده است و این حاصل نهایی‌ترین مراحل تفکرش و قیاس آنها با هم بود و مقام بودایی درس‌سی و پنج حاصل شد. چون تفکر عمیقش به پایان رسید، با خود گفت: از نیکی است که نیکی پدید می‌آید، و از بدی چیزی جز زشتی پیدا نمی‌شود. از سویی دیگر در آن مقام روشن شد که دریافت کدبه رازرنج و علت آن پی برده است و از سرگردانی ارواح و این دور و تسلسل تلخ آگاه شده است. در یکی از خطابه‌هایش برای شاگردان می‌گوید: ای شاگردان من، در آن شب که این مکاشفات برایم حاصل شد، ناگهان احساس کردم که از صفات زشتی چون حرص و آز، شهوت، نامجویی و تمام‌علاقه دنیوی آزاد شده‌ام، چون به مقام دانایی رسیده بودم، دیگر تجدید حیات برایم روی نمی‌داد، راه نجات را یافت و خود نجات پیدا کرده بودم، وظیفه‌ام به پایان می‌رسید... و آفتاب طلوع می‌کرد. برای بودائی‌ان این شب مقدسی از آن پس محسوب شد و آن درخت، یعنی درخت بو Bo درخت معرفت و دانش خوانده می‌شود.

اما در این هنگام بودا آنجا را ترك نگفت، بلکه مدت چهار هفته به تفکر پرداخت تا افکار و اندیشه‌ها و دانسته‌های خود را تنظیم نماید. در برخی روایات به جای چهار هفته، از مدت هفت هفته یاد شده است. اما این موضوع چندان مهم نیست، این مدت را بودا روزه گرفت و به اندیشه پرداخت، بی شك منظور از روزه، امساك ریاضت مآبانه نبوده است، بلکه

چون تمام توجهش معطوف به اندیشه‌ها و غور در افکارش بوده است کمتر وقتی باقی می‌ماند تا به صرف خوراک، خواب و گردش به پردازد. هدف اصلی تفکرات اولیه، پیدا کردن فهم رنج و علت پیدایش آن بود. پس از تفکرات بسیار، علت اساسی را نادانی یافت. از نادانی است که حرکت پدید می‌آید و حرکت است که به‌زایش می‌پیوندد، زایش به دنبال‌پیری بیماری، رنج و درد را موجب می‌شود و بر این مبنا درد و رنج تولید می‌گردد. پس برای از بین بردن رنج، در این سلسله علت و معلول، باید علت نخستین که نادانی است نابود گردد و با نابودی آن رنج و درد از بین و بنیان برافکنده می‌شود. مدت زمان ذکر شده را بودا به تفکر پرداخت و در زمینه‌های مورد نظرش، مطالبی را که طی هفت سال اندیشه در مغزش آشفته و بی‌سرو سامان بودند، مرتب ساخت و خود را برای ارشاد و موعظه ورهایش دیگران از رنج آماده دید، پس شروع به کار نمود تا رسالت خود را انجام دهد.

۸- ما را، شیطان و سوسه‌گر

در نخستین روایات بوذایی، قدیم‌ترین آنها ذکر و ساوس شیطانی نیامده است. اما در روایات داستانی متأخر، داستان دلکش بودا و مارا، Mara، شیطان بدخواه و اغواگر ذکر شده است. در این روایات که هر چه جلوتر آمده رنگین‌تر گشته و از عناصری بیشتر گرانبار شده است، نباید حقایق تاریخی مسلم را انتظار داشت، اما بی‌شک نطفه‌یی از حقیقت را در آنها می‌توان یافت. بودا در ضمن آن دوران سخت زاهدی و ریاضت و

مجاهدت با نفس ، بارها به تردید دوچار شده است . این خاصیت بی تردید ساختمان روحی انسانی است و بودا نیز از آن برکنار نبوده است . به همین جهت نطفه و اصلی در آغاز وجود داشت که برای درآمدن به قالبی داستانی مناسب بود و گروه مؤمنان و راویان نسل های بعدی ، از این رهگذر استفاده کرده و داستان پر معنای بودا و ما را با شیطان را ساختند .

ما را - پیوسته مترصد بود تا راهروی چون بودا را بیراه کند . شاید در آغاز موفقیت هایی اندک و بی ارزش کسب کرده باشد ، اما بعدها دوچار حرمان و شکست شد ، چون بامردی با اراده ، محکم و استوار در راه خود مواجه بود . از مباحث بودایی چندان درباره مارا سخن گفته نشده و بحث به انجام نیامده است . ما را به معنی مرگ ، نابودی و ویرانی است ، مارا منشأ رنج و درد و شهوات می باشد و بودا هر چند در صدد یافتن علت رنج بود ، اما برای شاگردان از منشأ و چگونگی ما را سخن می گفت . به تقریب همان تضاد و مقابله ای که در آیین زرتشت میسان انگره مینو Angra Mainyu و سپنتامینو Spenta Mainyu یا خرد خبیث و خرد مقدس وجود دارد ، میان بودا و مارا نیز در آیین بودیسم موجود است . بنا به عقیده بودایی ها ، ما را نه آنکه تنها وارد کننده رنج می باشد ، بلکه وجودش جایگاه تمام بدیها ، رنجها ، بلیدیها و افکار ناپاک و کارهای نارواست . برعکس بودا منبع نیکی ها ، سرور و آیین نجات است . مارا تمام قدرت خود را در راه مرگ و نیستی و رنج و ویرانی مردم به کار می گمارد ، اما بودا با تمام نیرویش در راه آن است تا از رنج و ویرانی و زشتی جلوگیری نموده و سعادت و نشاط و بی رنجی را تولید کند . ما را همان انگره مینوی زرتشتی و بودا همان سپنتامینوست .

در تمام آیین های بزرگ جهانی اغوای شیطانی برای پیامبران وجود داشته است . داستان اغوای شیطان عیسا را ، با روایات بودایی همانندی دارد . موسا و پیامبر اسلام و انبیایی دیگر در معرض این اغوا قرار گرفته و پیروزمند از دام شیطانی بدرآمدند . تنها روایات در باره زرتشت گونه بی دیگر است ، چون شیطان بدخواه در صدد اغوای زرتشت بر نیامد . بلکه مطابق روایات قدیم ، از همان آغاز در صدد مبارزه و برانداختن و کارشکنی و اخلال برآمد . در آیین زرتشتی با اولویتی که برای نیکی و خوبی در نظر گرفته شده ، مورد اغوا و فریب مطرح نمی گردد ، چون شیطان را حد آن نیست تا به اغوای مظهر نیکی و شایستگی به پردازد بلکه بانمام قوا در نابودی و انهدامش می کوشد .

در میان بودایی های نخستین - مارا ، آن شیطان بدخواه دارای تصویری غیر جسمانی و پدیده بی مجرد بود . اما کم کم در روایات متأخر شیطان دارای تصویری جسمانی شد . قیافه و صورتش را توصیف کردند و زشت ترین تصاویر از او به وجود آمد و ما را چون شیطان اسلامی دارای فردیت و تجسم مادی گشت با اختیار و قدرتی که هرگاه اراده می کرد می توانست با هیأت انسانی میان مردم ظاهر شود .

پیش از آن که به ذکر چند داستان پرداخته شود ، به موضوع بودا و کوشش اغوای مارا متوجه می شویم . مارا چون از راه بدر کردن مایوس گشت و مشاهده نمود که علیرغم کوشش هایش گونا ما به مقام بودایی نایل شد ، بسیار اندوهگین گشت . پس کوشید تا از واپسین روزنه امیدی که برایش باقی مانده بود ، به کار پردازد . با خود اندیشید که اینک بودا خود نجات یافته ، اما من بایستی وی را گونه بی برانگیزم

که به تبلیغ اقدام نکرده و درصدد نجات و راهنمایی دیگران برنیاید. پس چون بودا زیر درخت معرفت نشست و به تفکر مشغول بود ، مارا به شکل و سوسه یی خود را به او نزدیک کرد و گفت ای کوتاما اینک به مرحله نجات دست یافتی ، پس داخل نیروانا Nirvana شو و در سکوت زندگی کن و از همه بگسل. اما بودا بسیار زود دریافت که این اهریمن بدکاره است و گفت ای سزاوار زشتی و پلیدی ، به نیروانا به تنهایی و عزلت داخل نخواهم شد مگر آن زمانی که بسیاری از مستعدان را به پرورم و آنان را به تعلیم و رسالت خود آشنا سازم ، و شاگردان ممتازم را به همه جا بفرستم تا مردمان را بشارت دهند و آیین نجات را بیاموزند اختلاف ها و بدیها و دژخویی ها را از ریشه براندازند و آیین من همه جا ابلاغ شود . زنان بسیاری که درصدد یافتن راه نجات اند ، نجات یافته شوند ، ریشه رنج و پریشانی مکشوف گردد و جویندگان از آن پیروی کنند ، و چون چنین شد ، آنگاه ای مارای بدخواه ، خود به نیروانا داخل خواهم شد .

بودا در روزهایی که زیر درخت ، پس از وصول به معرفت تفکر می کرد ، با تظاهرات چندی از شیطان مواجه شد ، اما ناکامی همواره با شیطان بود. زمانی برهمنی بر او ظاهر می شود. یکی از طبقات یا اصناف چهار گانه در اجتماع هندوها ، طبقه برهمنان بوده است و برهن شدن و به سلك روحانیان این صنف درآمدن برای همگان ، جز خودشان میسر نبود. آن برهن به تحقیر بودا می پردازد و درباره مقام برهن و اینکه چه کسی سزاوار است تا در سلك برهمنان درآید با بودا گفت و گو می کند. بودا می گوید تنها شایستگی ، دوری از بدیها و پلیدیها و وارستگی کافی

است تا کسی درسك برهمنان درآید .

حادثهٔ توفان هفت روزه شاید حادثه‌یی طبیعی بوده باشد و در آن هنگام که بودا زیر درخت معرفت به اندیشه و تفکر پرداخته بود ، به شکل طبیعی توفانی رخ داده است . اما بعدها راویان این توفان را برای ارباب بودا به وسیلهٔ مارا ، قالب به جایی یافته و گفتند توفان از اعمال مارا بود تا بودا را از خود و ادامهٔ تفکرش غافل نماید . هم‌چنین در روایات قدیمی آمده است که در آن هفت روز بودا آن‌چنان در بحرتفکر و اندیشه مستغرق بود که هیچ حادثه و توفان و رعد و برقی نمی‌توانست او را از حالتش باز داشته و به خود آورد . بدون شك نویسندگان بعدی از این اشاره سود جسته و آن را با اعمال شیطان درهم آمیخته و واقعیت بخشیده‌اند . چون مارا از هر اقدامی مأیوس شد ، توفان را به وجود آورد . مدت هفت شبانروز رعد و برق شد ، باران سیل‌آسا بارید و صداها یی مهیب از آسمان برخاست ، اما بودا از اندیشه و تفکر به خود باز نیامد . یکی از فرشتگان به صورت ماری هفت بار گرد بودا حلقه زد تا از بلایا مصونش دارد و اشاره به این نکته بسیار به جاست که عدد هفت و دوازده در آیین بودایی و میان همهٔ قصص و روایات مردم قدیم و جدید ، چون برخی اعداد دیگر دارای رمزی است . چون مدت هفت شبانروز به پایان رسید و توفان فرونشست ، مار از کرد بودا بدرآمده و به صورت فرشته‌یی تجسم یافت و بودا و مقامش را و استقامت و وارستگی او را ستود .

در افسانه‌های بودایی ، مارا همیشه در مقابل بودا مغلوب شده و نقشه‌هایش بر آب می‌شود . داستان‌های چندی دربارهٔ وسوسه‌های شیطانی در بودا آمده است . اما موردی که اشاره‌یی از پیروزی مارا شود ، در

دست نیست. بودا روزی ضمن سخن و موعظه ، برای شاگردان خود راه مبارزه با مارا - را نشان داد . مارا همواره مترصد است تا از راهی در آدمی نفوذ کند و آدمی نیز باید همیشه بیدار و هوشیار باشد . روزی بودا در این باب حکایتی بیان کرد : « ای شاگردان من ، آیا حکایت آن شغال و لاک پشت را به یاد دارید ؟ - اینک برایتان خواهم گفت از آن حکایت . در روز کاران گذشته لاک پشتی کنار رودخانه بی زندگی می کرد . روزی بدان هنگام که آفتاب خود را پنهان می کرد ، لاک پشت از آب خارج شده و در ساحل برای کسب روزی حرکت می کرد . قضارا در همان هنگام شغالی نیز در پی روزی ، طلب طعمه می کرد و گذارش به ساحل رودخانه افتاد و چون لاک پشت را مشاهده کرد ، قصد وی در اندیشه اش جای گرفت . لاک پشت چون چنان دید ، در يك دم همه اعضای خود را در لاک خویش پنهان کرد و زیر کاسه اش فرو رفت . شغال نزد يك او مترصد نشسته تأمل کرد تا سنگ پشت یکی از اعضای خود را از لاک بدر کند اما چون لاک پشت بیدار و هوشیار بود آنقدر تأمل نمود و لاک خود را بروی دشمن پوشیده نگاه داشت تا شغال خسته و نا امید او را ترك کرده و رفت تا طعمه بی دیگری به جوید .

اینک ای شاگردان من ، هوشیار و مراقب باشید ، چون مارا همواره در کمین است و مترصد آنکه از راهی شما را اغوا و اغفال نماید . راههای شیطان یکی دو نیست ، از راه دهان ، از راه چشم ، از راه بینی ، از راه گوش و از راههای دیگر به جسم و روح داخل می شود. شما باید چون آنکه آن سنگ پشت کرد ، عمل کنید . راه های حواس و تن و روان خود را بروی مارا به بندید و هوشیارانه خود را محافظت کنید تا مارا در صورت

قصد حمله ، چون آن شغال نا امید و خسته شده و رهایتان سازد.»

به يك نکته که در کاوش‌هایی راجع به امور بودایی بسیار مهم است باید توجه داشت . بودا چون عیسا آیین نجات را برای همگان نیاورد، برای نادانان ، احمق‌ها ، مردم پست - [منظور طبقات پایین اجتماع است] در آیین او جایی نبود . آیین بودا برای زیرکان ، بزرگان و سزاواران بود . اعیان و اعیان‌زادگان ، شاهان و شاهزادگان ، نجبا و بازرگانان معتبر به طور کلی در آیین‌اش منسلک می‌شدند . هرچند در ورود به جامعه راهبان هیچ محدودیتی وجود نداشت ، اما با مطالعاتی که شده است حتا میان شاگردان او از يك مرد طبقه پایین نیز نشانی نمی‌یابیم . این مسأله برای کسانی قابل تعمق است که می‌خواهند بودا را يك مصلح یا انقلابی نشان دهند ، درحالی که بودا را با این مسایل کاری نبود و هرگاه از لحاظ تساوی مردم در جامعه رهبانی سخن می‌گویند ، این امری است مربوط به آیین و دین نوآورده‌اش . پیش از وی نیز دسته‌هایی از زهاد و راهبان کوه نشین وجود داشتند که ورود در آن دسته‌ها برای همگان آزاد بود . البته هرگاه چنین مسأله‌یی در آیین بودایی وجود داشته باشد ، این موردی بوده که هدف شناخته نمی‌شده است ، و منظوری در اصلاح اجتماعی نبوده بلکه موردی بوده است از يك هدف خاص اجتماعی خارج .

از جانی دیگر افسانه‌سازانی که روایات بودا - و مارا - را به وجود آورده‌اند به روایتی متقدم نظر داشته‌اند . مارا پس از همه ناامیدیها درباره افعال بودا ، به این دل‌خوش می‌دارد که بودا تنها خودش نجات یافته و در صد نجات دیگران بر نخواهد آمد - یعنی آیین خویش

را تبلیغ نمی کند و بودا را نهیج می کند که از دیگران منصرف شود . حال هر گاه به قسمت دیگری از داستان توجه گردد ، ملاحظه خواهد شد که بودا خود در شك است که آیا برای نجات دیگران نیز اقدام کند یا نه . هنگامی که در آخرین روزهای تفکر زیر درخت به سر می برد ، فکرش بسیار معطوف به این مسأله مهم بود . با خود می اندیشید که اینك من بر اثر تفکرانی بسیار ، به درك حقیقت و مسأله معرفت دست یافته ام و این امری است که هر مردی را تسلی و آرامش می بخشد ، اما فهم آن بسی دشوار و مشکل است و جز زیرکان و خردمندان را نشاید اینك آیا شایسته است تا من به تبلیغ آیین خویش پردازم و دیگران را بیاموزم تا چگونه از نادانی رهیده و امیال و خواهش های خویش را مغلوب سازند . هر گاه مردم کج فهمی کنند و یا اصولا نفهمند ، آنگاه جز خستگی و ملال چیزی باقی خواهد ماند ؟ . اما راستی آیا بیان و تبلیغ حقیقت و آیین نجات برای مردمی که سخت اسیر علایق شهوی و تمنیات خود هستند چه فایده یی دارد ، آنان نخواهند توانست درك کنند ، پس چه بهتر که در آرامش کامل به سر برم و از دیگران چشم پپوشم .

چون بودا به این افکار مشغول بود ، برهما ، خداوند بزرگ و خالق بی همتا بر او ظاهر شد و خواهش و تمنا کرد که بودا از تصمیم خود منصرف شده و به تبلیغ آیین نجات پردازد . به بودا خطاب کرد مردمی نیز یافت می شوند که برای پذیرش آیین نجات استعداد و آمادگی دارند و هر گاه رسالت نکنی و به تبلیغ نه پردازی ، آنان که استحقاق دارند در ورطه گمراهی مانده و نجات نخواهند یافت . گفت و گوی بودا و برهما طولانی و دلپذیر است ، برهما اصرار می کند ، اما بودا تسلیم

نمی‌شود و سرانجام برهما با اصراری فراوان بودا را قانع می‌سازد و سرانجام بودا قبول کرده و می‌گوید: «اینک آیین نجات برای تبلیغ آمادگی دارد، آنان که هوش و فراست دارند، آنرا دریابند و به حقیقت برسند».

۹ - موعظه اندر بنارس

اصول بودایی

آیا نخستین پیروان بودا چه کسانی بودند ؟ - آنچه از داستانهای قدیم برمی‌آید ، روشن و صریح است . واپسین روزی که بودا زیردرخت « بو Bo » به تفکر سرگرم بود ، دو بازرگان با قافله تجارتي خود از محل نشست او عبور می‌کردند . این قافله عبارت بود از پنج سد اربه کالا که از اوتکالا Utkala به مادیه‌نشا Madhyadesa می‌رفت . چون از آنجا می‌گذشت ، بازرگانان را نظر بر بودا افتاد . البته مطابق با افسانه‌ها ، یکی از قافله سالاران در زندگی گذشته خود از خدایان محسوب می‌شد ، به بازرگانان اطلاع می‌دهد که مقام بودا نزدیک است و شایسته آنکه به دیدارش رفته و صدقاتی در کشکولش بریزند . هم‌چنین چون گوناوماً به مقام بودایی رسید چند تن از خدایان کشکولی از آسمان برایش آوردند ، چون هیچ بودایی بدون داشتن کشکول صدقه قبول نمی‌کرد . میان برخی از درویش‌های ما نیز مرسوم است که کشکول صدقه دارند و بدون کشکول چیزی دریافت نمی‌کنند و صدقه دهندگان باید صدقات را در کشکول بریزند . بازرگانان به راهنمایی قافله سالار به محل نشست بودا آمده و خوراك‌های خوب بهوی

دادند . بودا به آرامی خوراك خود را خورد ، آنگاه آن دو بازرگان که تاپوسا Tapussa و بهالی Bhalik نام داشتند ، بهزانو افتاده و گفتند ای بودای مقدس ، ما به تو و شریعت و آیین تو پناه می آوریم ، و ما را تا پایان از پیروان عامی خود محسوب دار . به شکلی که در قسمت های بعدی ملاحظه خواهد شد ، پیروان بودا دو دسته بودند ، دسته ای که به جامعه رهبانیت پیوسته و ترك خان و مان کرده و در سلك راهبان در می آمدند و دسته ای دیگر پیروان غیر راهب بودند که دوستدار بودا و آیین اش می شدند ، اما از زندگی خود دست نمی کشیدند و این دو بازرگان از نخستین پیروان غیر راهب بودا به شمار می روند . تثلیث بودایی هنوز کامل نشده بود . اصل اول این تثلیث شخص بودا و اصل دوم دهرمه Dharma یا قانون و شریعت است و اندکی بعد اصل سوم که جامعه راهبان یا Sangha باشد تشکیل شد .

اینک بودا برای تبلیغ آماده بود . از زیر درخت معرفت حرکت کرد و جنگل اوروولا Uruvela را ترك کرد . مدتی اندیشید که آیا برای نخست بار آیین نجات را برای چه کسی یا چه کسانی تبلیغ کند ، پس اندیشه اش متوجه آن دو زاهدی شد که برای اولین بار مدتی نزد هر کدام شان به شاگردی پرداخته بود ، چه آنان از هر نوع پلیدی پاک و آماده پذیرش حقیقت بودند . اما چون تحقیق کرد ، آگاهی یافت که آن دو استاد زندگی را بدرود گفته اند . باز به تفکر پرداخت و پنج مرتاض دیرینه را که مدتی دراز با آنان به سر برده و خدمتش را کرده بودند به یاد آورد . آن پنج مرتاض از آلودگی ها پاک و روشن بودند . اندیشید که آنان را بیابد . آنان چون کوتاملی زاهد را ملاحظه کردند که آیین ریاضت

« تپس Tapas » را شکسته و به خور و خواب پرداخت ، ترکش کرده و به قصد ادامهٔ ریاضت به ایسی پانا نا Isipatana واقع در بنارس کوچ کردند . پس راه بنارس را پیش گرفت . در راه به دومرتاض مشهور که آجیویکا Ajivika و اوپاکا Upaka نام داشتند برخورد . دومرتاض از متانت ، آسودگی و فروغ چشمان کوتاما دریافتند که به معرفت و راز حقیقت پی برده است . بودا برای ایشان خطابه‌یی خواند ، اما با این حال آن دو قبول آیین نکرده و رفتند .

سرانجام آنان را یافت . چون به سرنات Saranath رسید ، ازدور پنج مرتاض را مشاهده کرد که در باغی اقامت کرده‌اند . نزدیک رفت و آنان را به گفت و گو سرگرم دید . چون بودا را نگریستند که به جانبشان می‌آید ، به یکدیگر گفتند : رفیقان اینک کوتامای زاهد است که ترک ریاضت کرد و پارسایی را رها داشت ، نزد ما می‌آید ، به خدمتش برنخواهیم خاست و احترامی نیز برای او قایل نمی‌شویم .

اما چون بودا نزدیک شد ، در آنها تأثیر بخشید . بی‌اختیار خندان به استقبالش شتافتند . در خدمت به او باهم رقابت می‌کردند . چونانکه در گذشته کارهایش را انجام می‌دادند ، هر کدام کاری کردند . چون بودا نشست ، مشتاقانه گردش نشستند و با خطاب نام با او گفت و گو کردند . بودا گفت : ای رفیقان ، انسانی که به سرحد کمال رسید ، نام خاصی ندارد ، او را بودای کامل خطاب کنید .

پنج مرتاض پرسیدند : آیا سرانجام به مقصود رسیدی و به درک حقیقت نایل آمدی ؟ - و بودا گفت آری . پیش از آنکه از موعظهٔ معروف و عالی بنارس که بودا برای پنج مرتاض ایراد کرد گفت و گو شود ، به روزهایی

پیش از بودا شدن برگردیم . روزی غمین و اندوهناک در بیشه زیبای اورولا Uruvela گردش می کرد. در دامنه تپه - گلپای خودرو زیبایی خاصی داشتند . چشم انداز وسیع او را همه گل و گیاه تشکیل می داد. جانبی دیگر درخت های سرو ، انبه و درختان معطر آسمان سای بودند به گل های خود روم توجه شد، لطافت ، شادابی و عطرشان او را به شکفتی آورد. حسرت برد که در زندگی گیاهان و جانوران چه تسلیم و خورسندی باشکوهی وجود دارد . گل های خود رو با اینکه یکی دو روز بیشتر زندگی نمی کنند ، شادند و مسرور و نمی اندیشند که چرا پژمرده و نابود شده و دوباره برای زندگی باز می گردند . هرچه اطراف خود را نگرست ، بر جهان نباتات جز این اندیشه یی نیافت. پس به بشر فکر کرد که از مرگ در ترس است و زندگی را نیز با اندوه، عذاب و شکنجه می گذراند. به پرندگان نگرست و اندیشید که آنان نیز چون گیاهانند و خود را تسلیم طبیعت نموده و با رضا و تسلیم شاد و خورسندند ، پس گفت آیا تنها انسان است که اینگونه به رنج اندراست ، و گفت آری . آنگاه بزیر درخت بازگشت و به تفکر پرداخت . آیا توجه به ماورای طبیعت و مجردات برای بشر چه ثمری دارد ؟ این پرسشی بود که از خود کرد ، و گفت : هیچ ، تنها دغدغه خاطر، وسواس ، هول و هراس . پس باید به آن چه که در حیطه عقل و ادراک است اندیشید و اندیشیدنیا باید با نیروی عقل قابل اثبات و استدلال باشند و در قلمرو احساس و درک محسوس در آیند . به همین جهت بزودی ماوراءالطبیعه را از بنیان تعلیمات و فلسفه خود دور کرد . نمی توان به طور یقین و کلی گفت که فلسفه بودا دستگاهی صرفاً مادی بود ، چون تا اندازه یی از مجردات

استفاده می کرد ، اما بیشتر اساس فلسفی اش بر مبنای مادی استوار بوده و به ندرت به مابعدالطبیعه می پرداخت . آنچه که از این مقوله در بودیسم به نظر می رسد ، همه از ملحقات متأخر است .

موعظه بودا در بنارس ، در واقع تشریح اصول کلی بودایی است هر گاه کسی بخواهد معرفتی اجمالی نسبت به این آیین دریابد ، مطالعه و غور در این موعظه است که به اساس آیین بودا در شکل اولیه اش دست خواهد یافت . بودا به مرتاضان گفت : ای نیک خویان ، به شما اعلام می کنم که آیین نجات و رهایی از مرگ یافته شده است و من قانون Dharma خود را برای شما می گویم و چون آنرا آموختید به تبلیغ و نشر آن به پردازید تا بزودی فرزاندگانی بسیار گردمان فراهم آیند و شریعت بودایی منتشر شود .

مرتاضان با تردید گفتند : ای کوتاما ، چگونه به معرفت و آیین نجات دست یافتی ، درحالی که دیانت و زهد را ترك کرده و به زندگانی قرین با آرامش و خوشی پرداختی ؟ - بودا در پاسخ شان می گوید ، راهرو حقیقت و جویای آیین نجات و مرد کامل هیچ گاه تن به خوشیها و مسرات نداده است . می گویم راه رهایش از مرگ یافته شده است و من آنرا به شما تعلیم می دهم ، آنرا بیاموزید و به دیگران ابلاغ کنید . هر گاه بر آن باشیم تا مطابق با اصل و روایات کتب مقدسه بودایی این گفت هارا نقل کنیم ، مطلب به درازا خواهد کشید . پس بر حسب روش معمول اصول تعلیم بودا را از این گفت و گوها استخراج کرده و می آوریم .

آنچه که سر آغاز تعلیم و آموزش است حقیقت می باشد ، و جز با اندیشه پاک به حقیقت نتوان دست یافت . آنچه که بیرون از عقل والا و اندیشه

پاك است، بدانها پرداختن شاید . هر که از مجردات و غیر محسوسات پرسش کند ، راه ناصواب پیموده ، و هر که بر این پرسش ها جواب گوید او نیز در ضلالت است . در وداها بسیاری از این مطالب آمده است ، هم چون: در آغاز تاریکی بود، و در تاریکی چیزی جز نابود نه - بر همانیت کرد و هستی پدید آمد . اما من بدشما می گویم که این امور در دسترس عقل و فهم بشری نیست . نه می توانید آغاز آفرینش را مشاهده کنید و نه پایان آنرا . بشر عنصری است فانی ، پس چگونه خواهد توانست ناظر جاودانگی باشد . با اندیشه‌یی که رو به تباهی می‌رود و از ماده ساخته شده و به خاک باز می‌گردد، نمی‌توان مجردات را مقیاس کرد . به مدد دانش و با کومك ریاضت های دشوار هر چند که پرده هایی از ظلمت و تاریکی به پس روند ، اما پس هر پرده ، پرده‌یی دیگر است و هر گرهی که باز شود ، دهها گره دیگر به دنبال دارد .

قوانینی هستند که قوانین لایتغیر طبیعت به شمار می‌روند . در این فضای بی کرانه این قوانین صورت می‌پذیرند . در بالا ستارگان به سیر و گردش خود می‌پردازند . ماه و خورشید وظایفی دارند . موجودات بی‌وقفه در آمد و رفتند و دور و تسلسلی هم‌چنان طی می‌شود ، چون آب که در سطح زمین رود می‌شود ، پس از آن به شکل بخار به آسمان بالا می‌رود و دوباره به شکل قطرات باران به زمین می‌ریزد و این امر هم چنان ادامه دارد . خاصیت آتش ، سوزندگی و حرارت است ، آب مطابق قوانین طبیعت از بالا به پایین سرازیر می‌شود . خاصیت یخ سردی است و از ابر است که باران تولید می‌شود . اینها و بسیاری دیگر از قوانین، تغییری در شان حاصل نمی‌شود و هم‌چنان در فعل و انفعالاتند .

نماز ، عبادت ، پرستش خدایان و قربانی مراسمی هستند بیهوده ، خدایان قدرتی در تسخیر و بازداشت چرخش قوانین طبیعی ندارند . هر گاه تمامی خدایان نیز گرد آیند و نیرو انبازی کنند ، بازهم نخواهند توانست یکی از این قوانین را از مجرای خود بگردانند . تمام نمازها و روزه ها و ستایش ها موجب آن نخواهند شد تا تاریکی تبدیل به روشنایی شود ، یا آتش سرد گردد و با آب از نشیب به فراز رود . همه چیز در جهان بر کرده این قوانین استوار است . خدایان و فرشتگان را با ندور بسیار و قربانی های فراوان نمی توان وادار کرد که در شدنیها سدی به وجود آورند . بد وسیله ربانیت و تحمل شکنجه و گرسنگی معرفت و حقیقت دریافت نخواهد شد ، چون به جای هر سودی ، جز زیان برای آدمی ثمری به بار نخواهد آورد .

باید توجه داشت که خدایان و فرشتگان نیز در مانده و خوار و ذلیل اند . تمام تندیس ها جز مشتی چوب و فلز آراسته چیزی نیستند و تمام شان را بروی هم کمترین قدرتی نیست تا در کوچک ترین قانون جهان مداخله کنند . به آنچه که حقیقت است و از آن دانایی و معرفت نتیجه می شود باید توجه داشت ، ورنه نماز داشتن ، سرود خواند و نغمه پرداختن برای مشتی چوب و فلز یا چیزهایی که وجود ندارند چه نتیجه بی عاید می کند . معیار اصلی در طبیعت ، برای زندگی بشری ، جز نفس انسانی نیست . همه چیز به دست خود بشر می باشد ، سعادت و نیک بختی ، یا شامت و بد بختی . هم چنان که خدایان را در کار بشری و قوانین طبیعی کاری نیست ، مرتاضان و زاهدان نیز چنین اند ، به این اصل باید توجه داشت که از نیکی است که نیکی پدید می آید ، و از بدی جز بدی حاصلی دست آورد

نخواهد شد. آدمی چون نیکی کند، ثمره نیکی را در خواهد یافت و چون بدی کند، بادافره او جز بدی نمی شود و خدایان در این میان نقشی ندارند. آنچه به آدمی می رسد، از خود اوست و چون این چنین اندیشیدیم بسیاری از مشکلات گشوده خواهند شد و تسکینی درخور حاصل می شود. ناهنگامی که چرخ زمانه بگردد و آدمی زندگی کند، عمل نیز وجود خواهد داشت. نیک بختی و بدبختی در گرو اعمال است، چون تخم نیکی کشتی، ثمر خوب درو می شود و چون اعمال بد بود، جز بدی و رنج چه انتظاری می توان داشت. علت رنج و ناکامی را باید در خود جست و جو کرد نه در خارج. در روایات دینی آمده است که آنچه اکنون هستیم نتیجه گذشته ماست. در گذشته هر گاه بدی کرده باشیم، رنج و درد خواهیم داشت و اگر نیکی کرده باشیم، سرنوشت مان خوش و سعادت بار خواهد بود. پس باید تا می توان نیکی کرد. از علایق و شهوات خود را بدور نگاه داشت تا ریشه این زندگی، یعنی آینده آن نابود و فانی شود. چنین کسی هر گاه برایش زندگانی جاوید و پراز سعادت است و به نیروانا Nirvana اصل می شود، چون هر گاه خواهش و تمنایی وجود نداشته، رنجی نیز نخواهد بود.

تا آن زمان کسی را درهند یارای آن نبود که با صراحت - مقدس بودن وداها، کتب مقدسه را انکار نماید. اما بودا با روشنی و صراحت از این مطالب سخن گفت. بودا بیان کرد که می گویند وداها کتب مقدسه، معلم ربانی، و سرمشق زندگی هستند. اما من برای شما می گویم که چنین نیست، وداها این سان ارزشی را که قایل اند فاقد است. وداها مقدس نیستند که راه های یهوده به مردمان می آموزند، چون دعا و نماز

و قربانی کردن که رسومی بیهوده و بیرون از راه حقیقت اند .

چون بودا این چنین سخن می گفت ، به تقسیم اصناف برهمنی رسید و نظام سخت طبقاتی را که به موجب آن مردم به چهار دسته تقسیم می شدند و عالی و دانی داشتند ، انتقاد کرد . اما نخست بهتراست تا درباره منشأ نظام طبقاتی در آیین برهمنی بسیار به اختصار سخن گوئیم تا آشکار شود که در آیین بودا ، بر چه اصلی انتقاد شد . در آیین هندویی ، روان بی آغاز و انجام جهان بر همان Brahman خوانده می شد که وجودش عبارت از تثلیثی بود و سه وجود او را تشکیل می دادند : نخست برهما Brahma که آفریدگار بود ، دوم ویشنو که نگاهبان موجودات به شمار می رفت و سومی شیوا Shiva یا نیروی مخرب جهانی . اینها سه تظاهر روح جهانی در روی زمین بودند که به سانسکریت تریموتری Trimutri خوانده می شدند . مطابق با اساطیر هندو ، برهما نخستین آدم را به نام منو Manu یا - من Man آفرید . آنگاه به اندیشه آفرینش نخستین زن شد و شاتاروپا Shata Rupa را که بنا بر قولی دختر خودش بود خلق کرد . از این دو ، یعنی منو - یا آدم ابوالبشر ، و شاتاروپا - یا حوای هندو همه آدمی زادگان به وجود آمدند . اما تمام این آدمی زادگان در ارج و مقام یکسان نیستند ، بلکه به چهار صفت یا چهار طبقه تقسیم می شوند که هر طبقه بی را کاست Caste می گویند . بهترین مردم ، یعنی برهمنان از سر منو پدید آمدند ، دومین کاست ، یعنی امرا و پادشاهان و پهلوانان از دستان او پدید آمدند ، - و سومین کاست که پیشه وران و کشاورزان باشند از رانش زاده شدند و مردم پست یا کاست چهارم که بقیه مردم باشند از پاهای آدم اول متولد گشتند . اما بعدها شماره این کاستها

آنقدر فزونی یافت که به هزار رسید. هندوان در جدایی و عدم معاشرت کاست‌ها با هم تعصبی بسیار ابراز می‌داشتند. مردم کاست‌های پایین به هیچ وجه نمی‌توانستند در کاست‌های بالاتر راه پیدا کنند و یا با هم آمیزش نمایند، چون این فعلی حرام بود. برخی اوقات این سوآل پیش می‌آمد که هر گاه فردی متعلق به کاست پایین در شجاعت، لیاقت، دانایی و علم و فضیلت به درجات والایی برسد، آیا می‌تواند در طبقه یا کاست بالاتری پذیرفته شود، و جواب می‌شنیدند نه، چون تقسیمات اجتماعی لایتغیر محسوب می‌شد و هر کودک که در طبقه‌ی زاده می‌گشت، در همان طبقه می‌مرد و هیچ امکانی برای ترقی‌اش وجود نداشت.

پس بودا دنباله کلام خود را ادامه داد و گفت، وداها مقدس نیستند، چون بدآموزی می‌کنند. از جمله بدآموزی‌هاشان این است که بر همان مردم را به اصناف گوناگون و کاست‌های نامتساوی آفرید. این تعلیمی نادرست است، چون در آغاز آدمی زادگان مساوی و یکسان پدید آمده‌اند و پس از آن به دو گروه تقسیم شده‌اند. نخست، نیکان و دوم بدان. مقیاس نیکی، اعمال شایسته و درست است و کسانی که در زندگی نیکی کنند و راه صواب پیمایند، همان نیکان هستند و کسانی که به اعمال زشت و ناشایست دست برند، بدان و کمراهاوند. فرد خوب هیچ اهمیتی ندارد که از میان چه طبقه یا خانواده‌ی برخاسته است، بلکه آنچه که اهمیت دارد و او را از جمله نیکان می‌کند، اعمال اوست: اگر فردی بدکار از خاندان پادشاهی برخیزد از دسته بدکاران و کمراهان محسوب خواهد شد، هر گاه کدازاده‌ی اعمال نیکش به جلوه درآید، از گروه نیکان به شمار خواهد رفت.

بودا می‌دانست که اینک سروصدایی برخواهدخاست، چون این نفی اعمال و وجود برهمان، روح اعلای گیہانی بود - پس خود گفت آری من نه اعتقاد به آفرینش مردم در کاست‌های گوناگون دارم و نه معتقدم که برهما خود چیزی آفریده باشد. جهان وهستی نه‌آغازی داشته‌وند بایانی خواهد داشت و چیزی را که آغاز و پایانی ندارد، کسی نمی‌تواند بیافریند و نمی‌تواند منهدم سازد. نه کسی از آغاز جهان خبر داشته که مارا بیاگاند و نه کسی شاهد انهدام آن خواهد بود که از آن سخن بدارد.

مرتاضان می‌اندیشیدند و تصدیق می‌کردند. تا آن زمان سخنانی به این وضوح و روشنی نشنیده بودند، اما با این حال هنوز در بهتی شگرف درمانده و هم‌چنان مجذوب سخنان بودا بودند. آنگاه بودا ناگهان شیوه سخن را برگردانید و از اصل و اساس آیین خود، یعنی رهایش از رنج - گفت و گو کرد: - اینک از آن طریقی سخن بشنوید که برای پوینده راه حقیقت و رهرو طریق معنویت لازم است، و آن راه میانه Patipada می‌باشد.

اما راه میانه کدام است؟ این مثل قدیمی است که افراط و تفریط نشستن بر تیغ دو لبه است: «ای رفیقان دوجہت وجود دارد که راهرو حقیقت و پوینده معنویت، باید از آن دوری جوید. جہتی عبارت از آن نوع زندگی است که با شهوات و خواہش‌های نفسانی و حوایج پست جریان داشته باشند، و آن جہت دیگر عبارت است از آن نوع زندگی که با ریاضت، خود آزاری، برہنکی و کرسنکی سپری شود و این‌ها ہردو راہہایی ہستند کہ راہرو حقیقت باید از آنہا پرهیز کند.» برای آنکہ

راهبان و رهروان سالک‌راه میانه‌باشند بایستی از هشت قانون، از هشت راه فرعی وارد شوند، و این اعمال تنها برای جلوگیری از رنج می‌باشد - اما قبل از این باید از چهار حقیقت اساسی که سر لوحه کار رهروان است گفت و گو کرد .

۱۰ - اصول بودایی

هر راهروی باید برای وصول به حقیقت ، چهار اصل اساسی را که منجر به هشت راه فرعی و دوازده مسأله می‌شود ، در نظر به گیرد . اصول بودایی که اینک مطرح می‌شوند ، در جریانات بعدی فکری در هندوستان بسیار مؤثر واقع شده و در نیمه از جهان نفوذ پیدا کرده و در تصوف اسلامی نقش عمده‌یی را ایفا کرد . چهار حقیقت اساسی - اریا - ساچها Arya Sachha مورد گفت و گوی بسیاری واقع شدند و برای اصولی که در آغاز با وضوح مطرح شده بودند، شروحي نوشته شد که به دهها کتاب پر حجم بالغ می‌شوند . اما به اختصار این چهار حقیقت عبارتند :

اول :- رنج ، دوکا *Dukha* ، که عبارت است از سلسله اعمال زندگانی ، سلسله اعمالی که دردش افزون و مستمر و شادیش اندك و فراموش شونده می‌باشد. اغلب خوشی‌ها و لذات - بدون تفکر، خوشی و لذت هستند ، اما چون تفکر پدید آید ، همه جز رنج چیزی نیستند . زاییده شدن ، ناتوانیهای کودکی، شور و مشر جوانی ، گرفتاریهای تأهل، وسوسه‌های پیری ، بیماری ، کهولت و ناتوانی و دغدغه مرگ - آیا همه اینها جز رنج و درد چیزی محسوب خواهند شد . در جوانی چه شوری

در عشق ورزی پدید می آید . آیا آن لب‌های لطیف ، چشمان درخشان و گویا ، اندام سرو مانند ، موهای سیاه و افشان و طراوت جوانی ، و آن سینه‌هایی که آن سان موجب تحریک می‌شوند باید دارند ، نه - همه روزی شکسته ، مضمثر کننده شده و با فرا رسیدن مرگ در معرض گندیدگی ، سوزندگی و نفرت‌آور ترین حوادث واقع می‌شوند . قدرت و نیرو چه لذت بخش است ، اما آن وجود قدرتمندی که در زندگی آن همه وجود خود را می‌پرورد آیا سرانجامی چونان که ذکر شد در انتظارش نیست . در روی این زمین چه رنج‌ها و وقایعی اتفاق می‌افتد . مردم به خون یکدیگر راغب‌اند ، وجودشان ناگهان دستخوش بیماری مهلك می‌شود ، چنانکه نزدیک‌ترین کسان با نفرت به آنان نزدیک شده و آرزوی مرگش را می‌کنند . جوانی و زیبایی چه سرانجامی دارد ، قیافه و صورتی بدان زیبایی در پیری مسخ می‌شود و چهره کراهت می‌آورد . آیا همه اینها رنج و درد نیست ؟ - آری رنج است و درد است ، اما خاستگاه این رنج و منشأ آن کدام است ؟ .

دوم : - خاستگاه رنج ، سامودایا *Samudaya* . رنج از خواهش و تمنا پدید می‌آید . حواس آدمی در اثر بروز فعل و انفعالاتی چند به درخواست و خواهش می‌پردازد . درخواست‌ها و تمنیات جز آرزو و شهوت چیزی نیستند . میل و طلب *Prispna* موجب زندگی و زیستن می‌شود و زندگی سبب شادمانیها - و شهوات ناشی از میل است که به دوباره زاییدن منجر می‌شود و این امری است مستمر و اندوه‌آور .

سوم : - قطع رنج *Nirodha* . چون مسأله رنج و خاستگاه و منشأ آن مطرح شد ، این بیان پیش می‌آید که چگونه باید ریشه و اساس

رنج را بر کند و از آن گسست . چنان که در قسمت گفت و گوی بودا با آن زاهد دیرینه ملاحظه شد . بودا تذکر داد که زاهد رنج ریاضت و کرسنگی و برهنگی را به خود هموار کرده است تا در آسمانها هم نشین خدایان شده و در بهشت داخل شود . اما چنان که بودا به آن مرتاض گفت خواستن و تمایل زندگی در آسمانها و دخول در بهشت نیز خود خواهش است و خواهش منشأ رنج . برای قطع و گسستن از رنج باید ریشه و بنیان خواهش بر کنده شود، میل و طلب *Trispna* در هیچ شکلش امکان اظهار وجود نیابد و آدمی ترك خان و مان کرده و به صحرا گردی و رهبانیت مطابق با اصول آن به پردازد ، و مقصود از زیستن تنها انجام وظیفه‌ی باشد ، نه جز آن .

چهارم :- *Magga* ، یا راه جلوگیری از رنج . اینك كه منشأ و خاستگاه رنج پیدا و شناخته شده ، لازم است تا به جلوگیری از آن اقدام شود . چون تمایلی به زندگی مادی وجود نداشته باشد ، رنج از میان خواهد رفت . برای از بین بردن و جلوگیری از رنج راه‌های زیادی وجود دارد . اما هشت راه اصلی است که راهرو و راهب را به سر منزل مقصود می‌رساند . این راهها به هشت راه آریایی *Ariya Attangiko* *Magga* موسوم می‌باشند و راه مقدس بودایی برای رهروان حقیقت و معرفت است و عبارتند از :-

۱ - ایمان پاک *Samyagdristi* که معنایش با خود است . در

زندگی جز راستی و درستی راه و روشی نباید مورد قبول و عمل قرار گیرد ، این نخستین راه و گام اول است . زندگی جز وظیفه‌ی نباید

شناخته شود و در اعمال هیچ نشانی از خواهش و تمنا نباید نمودار گردد.

۲- اراده پاک *Samyak Sankalpa* - چون راه اول از هشت گام

در طریق معرفت برای جلوگیری از رنج به مرحله عمل رسید ، باید با گام دوم درآمیخته شود و ایمان پاک با اراده به مرحله عمل درآید .

۳- گفتار پاک *Samyak Vaca* - جز سخن حق و نیک و از روی

راستی نباید گفته شود . آنچه از کلام و سخن که به زبان آید ، بایستی تا موجب خرسندی گردد و از روی ایمان و واقع باشد .

۴- کردار پاک *Samyak Karmanta* - رفتار و کردار باید با

آن ایمانی که به راستی و پاکی شناخته شده همراه و همدوش باشد . رفتار و کردار را جز با درستی و از روی پاکی نباید که به مرحله عمل درآید .

۵- پیشه پاک *Samyak Ajiva* - یا روزی درست ، کار و پیشه آدمی

بایستی مطابق با ایمان پاکی جز براههای درست و پاکیزه نگراید . در کار از راستی و اخلاق و امانت منحرف نگشته و به ریا و سالوس نه پردازد .

۶- کوشش پاک *Samyak Vijayama* - راهرو و پیوندها را باید همواره

با کوشش در برابر وسوسه های باطل مقاومت کرده و به نیکویی به پردازد و تسلیم زشتی نشود .

۷- اندیشه پاک *Samyak Smrti* - اندیشه همواره باید متوجه غایت

مقصد و هدف باشد و هیچ دغدغه یی از رنج یا شادی در آن نفوذ پیدا نکند و براساس ایمان پاک بیندیشد . در این جا اشاره به این موضوع

قابل توجه است که در آیین زرتشتی، سه اصل: اندیشه نیک، هومت *Humata*، گفتار نیک *Iluxta* هوخ و کردار نیک، هورشت *Hvarshata* اساس آن آیین قرار دارد و در مقام مقایسه مشاهده خواهد شد، که این سه می‌توانند به عنوان اصل شناخته شده که فروع بسیاری داشته باشند.

۸- تمرکز کامل اندیشه *Samyaka Samadhi* - هر راهروی چون به هفت قانون پیش عمل کرد، و از قید بسیاری زشتی‌ها و نادرستی‌ها رهیده شد، به آرامش حقیقی دست یافته است.

اگر اصل چهارم که راه قطع رنج بود، با به کار بردن هشت قانون به کمال می‌رسد، حقیقت دوم نیز موقوف است بر دوازده مورد. چنان که حقیقت دوم ذکرش گذشت، خاستگاه رنج بود. در جهان هر موردی، هر نتیجه و معلول را علتی است. رنج و پیدایش آن نیز دارای علتی می‌باشند. چون از منشأ و خاستگاه رنج سخن رفت، باید توضیح شود دوازده مورد هستند که از آنها رنج پیدا می‌شود. نخست اویدیا *Avidia* که علم ظاهر و جهالت و نادانی است. دوم سومسکارا *Sumskara* یا توهمات و صورمادی. سوم و گیان *Vijnana* که در اثر توهمات و صورمادی حاصل می‌شود و به معنی ادراک و دانش دنیایی است که مقابل گیان *Jnana* یا علم الاهی باشد. چهارم نمروپه *Nama Rupa* که به معنی نام و صورت مادی یا پیکر باشد. پنجم سدا یا تانا *Sadayatana* که عبارت از حواس پنج گانه و عقل باشد. ششم اسپارسا *Sparsa* یا حواس را به کار استفاده از محسوسات در آوردن. هفتم ودانا *Vadana* یا محسوس و قابل تجربه. هشتم ترشنا *Trshna*، تشنگی، میل و طلب به مادیات

و خواهش‌ها . نهم اوپادانا *Upadana* یا علاقه . دهم بهاوه *Bhava* به معنی هستی و وجود . یازدهم جاتی *Jati* یا نوزادگی ، تولد دوباره . دوازدهم جارامارانا *Jaramarana* یا پیری و مرگ .

البته مواردی دیگر دربارهٔ موعظهٔ بنارس می‌توان هم چنان یادداشت کرد که از حوصلهٔ این کتاب و مقداری که در نظر گرفته شده بیرون است ، اما باید توجه داشت که اصول اساسی آن در این دو بند خلاصه و بیان شد تا همگان را به کار آید . همهٔ آیین بودا در صورت اصلی‌اش جز این نیست . ماورای طبیعت و اصول وابسته به آن را قبول ندارد و در آیین‌اش برای خدایان و افسانه‌های آفرینش و بهشت و دوزخ جایی نیست . محور کلام و گفت و گو در مباحث بودایی مسألهٔ رنج و راه رهایی از آن است . هر چند رهبانیت را می‌ستاید ، اما با ریاضت و کرسنگی مخالف است و چنانکه گذشت راه میانه را تبلیغ می‌کند . زندگی عبارت است از مبارزه با خواهش‌ها و تمنیات ، چون خواهش‌ها و امیال مغلوب شدند و از بین رفتند ، آدمی به مرحلهٔ کمال رسیده است .

پنج مرتاض چون تا پایان به سخنان بودا گوش دادند ، قانع شدند که کوتامای زاهد به مقام دانایی رسیده است . چون سخنانش به انتها رسید ، ناگهان صدایی بلند و غریوی پربانگ از دل زمین برخاست و نوایی شنیده شد که گفت : فرخنده باد وجود مقدسی که در بنارس آیین پاک را اعلام کرد . کندانا *Condana* که رهبری آن چهارتن مرتاض دیگر را داشت با یارانش مقابل استاد خم شدند و آیین او را پذیرفتند و به این ترتیب بود که جامعهٔ راهبان تشکیل شد و نخستین پیروان راهب بودایی این پنج تن می‌باشند .

۱۱- نوایمانان وانتشار آیین

چون جامعه راهبان تشکیل شد، مبلغان به اطراف رفتند تا بشارت راه نجات را به همگان دهند. اما چنانکه رسم معهود است، در همان اوان گروندگان بسیار نبودند. قریب پنج ماه از نایل آمدن سیدارتا، شاهزاده ساکیایی به مقام بودایی می گذشت که انجمن راهبان تنها شست عضو داشت. در بنارس یکی از اعیان و نامداران به نام یاسا Yasa به آیین نجات گروید. هر چند این مرد ثروتمند و روشن ضمیر با خانواده اش آیین بودا را پذیرفتند، اما در سلك راهبان در نیامدند. لیکن این گرایش حسن اثری داشت در اعیان زادگان بنارس، چون بسیاری از جوانان ترك خان و مان کردند، جلو سر را تراشیدند و جامه زرد راهبان پوشیدند و گرد استاد جمع شدند.

بودا جمع شاگردان را تقدیس می کرد، به میان شان آمده موعظه می کرد و می گفت: ای شاگردان من - در روی زمین منتشر شوید، آیین نجات را به گوش ها فروخوانید، بیش از حد لازم در جایی توقف نکنید، دو نفرتان به يك جا اقامت نکند، تاجاهایی فراوان تر و مردمی بیشتر نجات داده شوند. آیین نجات را تبلیغ کنید، آیینی که همه جایش نيك است و در دل ها اثر می گذارد. نیکی، صفا، وداد، دوستی و تقوا را تعلیم دهید. هنوز در جهان چه بسیار کسانی هستند که علایق و خواهش های دنیوی آن چنان بر قلوب شان زنگار نه بسته است تا نور حقیقت و معرفت در شان نفوذ نکند، کوشش کنید و آنها را دریا بید. هر گاه برخی از جملات بودا را

با گفته‌های عیسا خطاب به حواریون مقایسه کنیم آشکار می‌شود که تاجه خدمیان‌شان شباهت وجود دارد .

شاگردان به دستور استاد به اطراف رفتند و بودا خود به سوی اوروولا Uruvela که شش سال در آنجا ریاضت کشیده بود، متوجه گشت . در آن سامان جامعه جاتی لا Jatila که از برهمنان تارک دنیا بودند و مطابق قوانین ودایی سلوک می‌کردند، تعدادشان کثیر و نفوذ و اهمیت‌شان بسیار بود . بزرگ برهمنی به نام کاساپا Kassapa این جمع کثیر را رهبری می‌کرد که تباری والا داشت و در سراسر آن خطه اعتبارش رسمی بود . مطابق افسانه‌ها بودا چون به این محل رسید معجزاتی از وی به منصفه ظهور درآمد، و مار بزرگ و مہیبی که نگاهبان قربانگاه جامعه جاتی لا محسوب می‌شد، بودا را تعظیم و تکریم کرد. کاساپا چون این شگفتی ملاحظه کرد از بودا خواست تا چندی میان‌شان توقف کند. مدتی گذشت و با آنکه بودا معجزات و کراماتی نشان می‌داد، معجزات کاساپا در ایمان آوردن بدو تساهل می‌کرد. سرانجام بودا مصمم شد تا در قلبش نفوذ کند و بر اثر این امر ، کاساپا به تعظیم و بزرگداشت استاد پرداخته و در جمع تارکان دنیا خود را شاگرد وفاداروی نامید . گروه تارکان دنیا، یا جامعه جاتی لایی نیز به بزرگ خود تاسی جسته و آیین بودارا پذیرفتند. بدون شك این مسأله که پاره‌بی‌مدارک تاریخی درستی‌اش را تصدیق می‌کنند، باید در شهرت و سرعت انتشار آیین بودا نقش قابل توجهی را ایفا کرده باشد.

گروه راهبان هر چه فشرده‌تر می‌شد، باز هم بنا بر روش اولیه، اغلب با بودا در سفرها و راهرویها همراهی می‌کردند . بودا به خاطر داشت که پادشاه بمبی‌سارا Bimbissara در روزگار گذشته که تازه مشغول ریاضت

شده بود، روزی از کنارش گذشته و دعوتش کرده بود که چون به مقام دانایی رسید و به آیین نجات معرفت حاصل کرد، به دربارش رفته و ویرایا تاهاوند. بمبئی سارا در شهر راجا گاه Rajagaha حکومت می کرد و چون بودا با همراهان در راه بودند به وی خبر آوردند که بودا در راه است. امپراتور پیک‌هایی گسیل داشت تا از بودا و همراهان در کاخش به ضیافت دعوت شود. همگان از این که کاسپا، آن برهمن بلند آوازه و والاتبار خود را شاگرد بودا می نامد، به شکفتی اندر می شدند. در ضیافت بودا خطا به پی ایراد و موعظه و نصایحش آنقدر مؤثر و دل‌نشین بود که امپراتور و جمعی فراوان از درباریان به آیین اش ایمان آوردند: بزرگ‌ترین باغ زیباترین و گران قیمت‌ترین آنها در راجا گاه، باغ ولووانا Veluvana متعلق به امپراتور بود. روزی دیگر شاه در این باغ ضیافتی داد و غذای بودا را با دست خود تهیه و تقدیم کرد. چون مراسم پایان یافت، آن باغ را به بودا و جامعه راهبان بخشید و این رسمی شد که اغلب اعیان، امیران و امیرزادگان و بازرگانان از آن پس پیرویش کردند و در هر جا و مکانی، جامعه راهبان صاحب‌بهترین باغ‌ها بودند. در این باب داستانهای شکفت و جالبی نقل شده است که در بندی دیگر درباره اش گفت و گو خواهد شد.

اما در شهر راجا گاه حادثه‌یی دیگر نیز رخ داد که از گرویدن امپراتور و اعیان زادگان، در تاریخ بودایی مهم‌تر است. در شهر دو زاهد عالی مقام زندگی می کردند که رهبر جامعه مرتاضان پاریت راجا Paritrajaka بودند. نام‌شان پر آوازه و علم‌شان زیاد و محبوبیت‌شان در خور توجه بود. این دو بعدها ارشاکردان برجسته بودا شدند و پس از وی، به ویژه یکی‌شان شخصیت نخست بودایی گشت و داستان‌شان دلکش است:

سدزاهد عالمی مقام برای وصول به حقیقت و نجات، ریاضت کشیده و مطالعه و تفکر می کردند. نام های شان ساری پوتا Sariputa و موگالانا Moggallana و سان جایا Sanjaya بود. با هم قرار داشتند تا هر گاه یکی شان به حقیقت و معرفت دست یافت دیگران را نیز خبر کند. روزی ساری پوتا در شهر گردش می کرد، راهب دوره گردی را مشاهده کرد که آرامش، صفا و بی رنجی از چهره اش آشکار است و کشکولی به دست با چشمانی فرو هشته صدقه می گیرد. مدتی او را تعقیب نمود تا بیشتر بنسگرد. دانست که آن راهب دوره گرد به حقیقت آگاهی یافته. پیش رفت و از نام و نشان پرسید و اینکه چگونه به حقیقت دست یافته، چون انعکاس آن در صورت و حرکاتش مشهود است. آساجی Assaji از شاگردان امیرزاده خاندان ساکیا که به مقام بودایی دست یافته بود محسوب می گشت. با هم گفت و گو کردند و ساری پوتا ناگهان نور معرفت و آرامش به دلش تابیدن گرفت. پس نزد دوستان رفت و بشارتشان داد. چون نزدیک آنها رسید، موگالانا گفت: ای دوست سیمای تورو شن و آرام است، و چنان است که راه نجات را یافته ای. ساری پوتا داستان را باز گفت و سان جایا در حال شاید بر اثر خوشحالی و سرور مقداری خون بالا آورد. پس ساری پوتا و موگالانا با هم نزد استاد رفتند. بودا از دور مشاهده کرد که آن دو رفیق می آیند. به شاگردان گفت: اینک شایسته ترین راهبان از راه می رسند و در نزد من مقامی ارجمند خواهند یافت. بودا آیین نجات را برای آنها بیان کرد و نصایح و موعظه استاد تأثیری شکفت در شان بخشید. این دو از یاران نزدیک بودا شدند، همواره با او بودند و به دانش وی احاطه یافتند. در متون بودایی از ساری پوتا با جملاتی یاد می شود که به جملات

انجيلی، شباہت دارند. از ساری پوتا به عنوان فرزند پادشاهی ياد می شود که فرمانروای جهان است و با کومک پدرش آيين نجات و رستگاری را در عالم منتشر می سازد. در متون مقدس از ساری پوتا در جاهایی گوناگون نشان می یابیم که با مخالفان، شکاکان و آنانی که در آيين نجات بودای بزرگ شك دارند، گفت و گومی کند و بی شك همیشه این کسان مغلوب منطق و دانش و سخن آوری می شوند. چون بودا وفات یافت، دیری نپایید که این دوشا گرد برجسته اوفوت کردند. موگالانا هنوز اندک مدتی از مرگ استاد نمی گذشت که بر اثر حادثه یی در گذشت و دوست وی ساری پوتا نیز دیگر یارای زیستن نیافت، و راه جهانی را پیش گرفت که در آيين استادش وجود نداشت.

پس از گرویدن و ایمان آوردن ساری پوتا و موگالانا، با شهرت فوق العاده یی که بودا کسب کرده بود، بسیاری از اعیان زادگان و تاجر زادگان ترك خان و مان کرده و خرقة راهبی پوشیده به بودا پیوستند. بایستی این در آن عصر رسمی قابل تقلید همگان بوده باشد که ترك خان و مان کرده، پشت پا به لذا یزد و زندگی در یوزگی و در بدری را قبول کنند یا این در زندگی اعیان زادگان و طبقه مرفه تحول و تغییری محسوب می شد. چنان که ذکر شد، آنچه که از اخبار و روایات بر می آید همه پیروان بودا و آنانی که غیر راهب بودند و به جامعه راهبان می پیوستند، از نجیب زادگان، اعیان، امیرزادگان و درباریها و بازرگانان بودند. زندگی یکنواخت و عیش و نوش دایمی در کاخها برایشان کسالت آور بود و زندگی رهبانی تحولی محسوب می شد که خوش آیندشان قرار می گرفت. البته باید عللی دیگر را نیز در نظر گرفت، اما این موضوع که همه گروندگان

از طبقات مرفه و ثروتمند بودند قابل توجه است.

چنین شوروانگیزی در مردم، از جانبی دیگر با سرزنش مردم شهر نسبت به بودا و جامعه راهبان همراه بود. زمزمه‌هایی برخاست - مردم می‌گفتند: این کوتامای زاهد است که قیام کرده و شالوده خانه‌ها را درهم می‌ریزد، زنان رایوه و پدران و مادران را بی‌یار و یاور کرده و نازایی و بینوایی را می‌پراکند. برهمنان، تارکان دنیا، گروه‌های زاهدان و مرتاضان بسیاری به بودامی پیوستند و مردم چون راهبان بودایی را می‌دیدند، سرزنش‌شان می‌کردند که دین و آیین کهن را برانداخته و همه چیز را تباه می‌سازند. راهبان این موج مخالفت و زمزمه‌های نوحاسته را برای استاد بازگفتند. بودا گفت: شاگردان من، تشویش به خود راه مدهید، این شورش را چند روزی بیش دوام نخواهد بود. شما در پاسخ معترضان بگویید، جبر و فشاری در کار نیست، کلام حقیقت ابراز می‌شود و آیین نجات مکشوف می‌گردد، آنانی که خواهانند و گوشه‌اشان بر حقیقت در نمی‌بندد، آیین را می‌پذیرند، خواه برهمنان، خواه زاهدان و تارکان دنیا، خواه جوانان شهر. اما مع الوصف به نظر می‌رسد که بعدها دامنه این اعتراضات گسترده‌گی یافته باشد که بودا دستور داد جوانان جز با اجازه پدران و مادرانشان به جامعه راهبان پذیرفته نخواهد شد.

اینک کار شهرت و انتشار آیین منحصر به یکی دو شهر نبود. مبلغان با تعلیمات کافی پراکنده می‌شدند. شهرت بودا روزافزون بود و هر روز گروهی بر ایمان‌آوران افزوده می‌شد روزی بودا برای جمعی از راهبان و مردم سخن می‌گفت که یکی آمد و گفت من از سرزمین ساکیاها

آمده ام ، پدرت و مادرت از تو دعوت کرده اند تا بدانجا روی و دیداری تازه شود که چشم براه تو دارند . در روایات جدید آمده است که بودا در نك کرد و پدرند قصد پی در پی فرستاد . اما آشکار است که این موردی است الحاقی ، چون سیدارتای جوان ، شبی که ترك خان و مان کرد ، به همسر خفته اش قیل داد که چون به مقام بودایی رسید و راه نجات از مرك را دریافت ، برای دیدار او و به سرش باز آید ، و اینك به مقام بودایی رسیده و شهرتش در شبه قاره منتشر شده بود . به هر حال شباهتی است میان این داستان و داستان عیسا آنگاهی که در کنیسه موعظه می کرد و یکی آمد که مادرت و برادرت با نگرانی بیرون در تورا انتظار دارند ، اما عیسا بر آشت و گفت مادرم و برادرانم کیانند ، اینان [خطاب به مستمعان] هستند خواهران ، مادران و برادران من . اما بودا با آنکه در سرفصل آیین اش تأکید نشده بود که احترام و لزوم اطاعت از پدر و مادر ، با این حال اطاعت امر پدر را واجب دانست .

روز بعد با بسیاری از راهبان که همراهیش می کردند ، به سوی کاپی لاواستو Kapilavastu زاد گاهش براه افتاد . بنا بر روش معمول بیرون شهر در باغی اقامت کرد . اینك به زاد گاهش که هشت سال پیش آنجا را ترك کرده بود وارد می شد . همسرش ، فرزندش ، پدرش که آنقدر او را دوست می داشت ، نا مادریش و تمام دوستانش در آنجا بودند . در شهر جوش و خروشی بود و همگان می خواستند تا سیدارتا ، امیرزاده جوانشان را که اینك به بزرگترین مقام روحانی رسیده بود به بینند . بودا شب را در باغ به سربرد و روز بعد مطابق با سنت و عادت خرقه زرد رنگ به دوش افکند و کشکول گدایی به دست گرفت و وارد شهر شد . با چشمانی فرو هشته و

سیمای روشن و آرام در کنار دیوارها ایستاد و صدقه جمع کرد . چون کارش تمام شد ، از غذاهای صدقه داده شده شکمش را سیر کرد . خبر در شهر شایع شد . خبرچینان به پدرش اعمال پسر را گزارش کردند . شاه جز بودا ، یاسیدارتای خود جانشینی برای سلطنت نداشت . آزرده خاطر و اندوهگین داستان گدایی پسر را گوش کرد . سرانجام بودا در آن هیأت زاهدانه به کاخ آمد . پدرش با تأثر آغوش بروی گشود و اشک ریختند . نمی دانیم احساس و حالت و چگونگی برخورد استاد ، یا فرزند با پدر چگونه بوده است . داستان پردازان و راویان مطابق با آنچه که از شخصیت بودا انتظار می رفت ، وی را سرد و سخت و سالك طریق نشان داده اند ، اما بی شك داستان راستین چنین نبوده است . اما مع الوصف مجبوریم با زوایات مماشات کنیم . شاه که از گدایی و عمل فرزند شرمنده بود به وی می گوید که در این کشور من شاهر و تو پسر من ، رفتار و گدایی تو در شهر شایسته نبود . اما بودا در جواب می گوید :

درست است ، تو شاهی و تبار شاهانه داری ، تکدی و گدایی از چون تویی شایسته نیست ، اما من نژاد و تباری بودایی دارم و بوداها همواره این چنین از صدقات و راهگذر گدایی زندگی کرده اند . در شهر همان شور و غوغایی در گرایش به آیین جدید برخاست که در جاهایی دیگر برانگیخته شده بود . میان پیروان بودا ، آنچه که به نظر می رسد ، عده یی قابل توجه از خاندان و تبار خودش ، یعنی اعیان زادگان و شاهزادگان ساکیایی وجود داشتند . مادرش ، همسرش ، پسرش و ناندا Nanda پسر عمویش به وی ایمان آوردند . آناندا در میان شاگردان بودا شهرتی فوق العاده کسب کرده و در جامعه راهبان پس از استاد شخص

اول شد . با ورود ناندا و راهولا به جامعه راهبان، شاه سخت غمگین شد، چون دیگر برای جانشینی اوهیچ کسی وجود نداشت . با اندوهی ژرف و غمی مؤثر، به بودا گفت :

عشق به فرزند ، چون جان در رک و پوست واستخوان آدمی رخنه می کند ، اما غم از دست رفتن شان ، چون زهر جان را می فرساید و تا اعماق استخوان نفوذ کرده و آدمی را از پای می اندازد . این غم شگرف و بزرگ باید در قلب بودا تأثیر افزون از اندازه یی بخشیده باشد ، چون با تأکید دستورات که تمام جوانان طالب رهبانیت ، جز با اجازه پدران و مادران در گروه راهبان پذیرفته نمی شوند. اینک گاه آن بود تا به دیدن یا سودا را، همسرش که مدت هشت سال او را ندیده بود برود ، و فرزندش راهولا Rahuia را به بیند، پس به کاخ همسرش رفت. شاید این صحنه یی مؤثر تر از دیدار پدر و پسر بوده باشد . یا سودا را بی تابانه خود را به پای سرورش افکند و گریست . بودا برای زوجه خود سخن گفت و آرامشی شگفت در او پدید آورد. روزی چند گذشت ، یا سودا را ، پسرش راهولا را به نزد پدر آورد و گفت: پسران وارثان حقیقی پدرانند ، وی را توجه کن و بیاموز . بودا - ساری پوتا را مأمور کرد تا درباره پسرش راهولا مطالعه کند . اما هر چند بعدها از وی در زمره راهبان نشانهایی می یابیم لیکن اهمیتی چندان کسب نکرد. نامادری بودا ، یعنی شهبانو پاچا پاتی Pajapati از تعالیم پسر خود برخوردار شد و به وی ایمان آورد و همین زن موجب شد تا انجمن راهبه ها نیز چون انجمن راهبان تشکیل شود که درباره اش سخن خواهیم گفت .

دو تن دیگر که در کابی لاواستو زادگاهش به وی پیوستند ،

آنی رودا - یا انرده Aniruddha و اوپالی Upali می باشند که در جامعه راهبان اهمیتی بسیار کسب کردند. آنچه که مورد توجه است و قابل تذکر آنکه باروح بودیسم ابتدایی، کارهای این دوچندان موافقتی نداشت. آنی رودا در بودیسم بنیان متا فیزیک یا مابعدالطبیعه را استوار ساخت، یعنی اصولی که بودا آنها را رد می کرد و توجهی چندان به آنها مبذول نمی داشت. اما اوپالی ذهنی سازمان دهنده و تشکیلاتی داشت. او مردی بود میان اعیان و اشراف خاندان ساکیاها سرشناس، چون پیشه اش آرایشگری بود. چون در جامعه راهبان پذیرفته شد، بزودی با بودا روابطش صمیمی گشت. وی در شناساندن اصول بودایی به مردمی دیگر سهم مؤثری داشته است و تشکیلاتی برای جامعه راهبان تنظیم و برقرار ساخت که در وضع مقررات از بودا دستور می گرفت.

چنان که گفته شد، سهم آناندا میان شاگردان بسیار بود و شاگرد محبوب استاد شناخته می شد. کارهای بودا را انجام می داد و در مواقع ملازم و مصاحب و ویژه اش بود. در سفرها و راه پیمایی ها استاد و شاگرد محبوب با هم بودند. در بسیاری از گفت و گوها و مباحثات از طرف استاد شرکت می کرد و تادم واپسین و آخرین لحظات مرگ از ملازمت و مصاحبت استاد دریغ نورزید.

یکی از عموزادگان به نام دواداتا Dvadatta نیز به وی پیوست. این عموزاده در زمان کودکی باری به منازعه با سیدارتا برخاسته و در حکمیت شکست یافته بود و این داستان در بند سوم شرحش گذشت. به همین جهت گویا کینه بودا را هنوز در دل داشت. بارها برای وی توطئه چینی کرد که استاد را از میان بردارد، اما چون یهودا موفقیتی

حاصل نکرد. چون بسیاری در کاپی لاواستو به بودا ایمان آورد و درسلك راهبان درآمد. چنان که برمی آید به بودا حسادت می ورزید. بارها مجاهدت ورزید تا بودا را نزد شاهان و شاهزادگان مغلوب و شرمزده کند، اما اقداماتش باموفقیت قرین نمی شد. میان راهبان اختلاف ایجاد می کرد تا به سود خود جریانی ایجاد کند. باری از بودا خواسته بود تا او را رسماً به جانشینی برگزیند و بودا مخالفت کرده بود. پس درصدد برآمد تا دو دستگی و انشعاب ایجاد کند و به اصلاحاتی دربارهٔ جامعهٔ راهبان دست زد. اصلاحاتش از روی تفکر و سنجش انجام گرفت و به همین جهت جمعی از ناراضیان گردش جمع شدند. بودا که با ریاضت و محدودیت های تارکان دنیا از همان آغاز مخالفت کرده بود، گروهی از متعصبان را رنجانیده و با جریان مخالفت و اصلاحات دواتا، او را تأیید کردند. حربهٔ مخالفان بودا و جامعهٔ راهبان او، آن بود که بودائیان را تنبل، شکم باره و آسایش خواه می شمردند. دواتا گفت راهبان باید تنها در جنگل زندگی کنند و بیرون نرفته در شهرها نگردند، در حالی که بودا این قانون را لغو کرده بود. دواتا می گفت راهبان باید تنها خوراکشان از صدقات تأمین شود و در ضیافت ها حاضر نشوند و خوراک های لذیذ نخورند، و بودا چنانکه می دانیم در میهمانی ها حاضر می شد و در خوراک و نوع آن و مقدارش سخت گیری انجام نمی داد. هم چنین مصلح جدید در امر خوابگاه، مقدار خواب و خوراک و لباس، ریاضت و روزه و چیزهایی از این قبیل قوانینی وضع کرد که همه را بودا باطل و بیهوده می دانست.

چون از این راه نیز سودی برنخاست، به اقداماتی علیه جان بودا اقدام کرد. ما به ضرس قاطع نمی توانیم ادعا کنیم که تحریکات دواتا

این عموزاده دشمن صفت تنها از روی حسادت بوده، شاید عامل اصلی این بوده باشد و با توجه به سابقه امر، گمان به مرحله یقین خواهد رسید. اما با احتمالی ضعیف تر ممکن است که از روی تعصب به چنین اقداماتی دست برده باشد. باری عده یی را مأمور کرد تا استاد را بکشند، و مأموران چون به قصد جنایت نزد استاد رفتند، مهر بودا در دلشان جای گرفت. بودا با خوش رویی با آنان رفتار کرده و نصیحت شان کرد. نوبتی در سر راه، سنگی کلان از بلندی به سویش روانه کرد، اما سنگ تنها آسیب مختصری به پای استاد وارد کرد و اقداماتی دیگر نیز از این گونه انجام شد که همه خنثا ماندند.

۱۲- تشکیلات و آداب در جامعه راهبان

هنگامی که سیدارتا به مقام بودایی رسید، در تردید بود که آیا آیین او و راه نجات از رنج و مرگ که یافته است از آن خود اوست، یا باید دیگران نیز از آن بهره مند شوند. نخست بر آن بود تا به کار تبلیغ نه پردازد و عمر خود را با سلوک و روش نویافته سر کند، لیکن سرانجام پس از تفکر، به این نتیجه رسید که هنگامی روانش به آرامش و آسودگی خواهد پیوست که دیگران را هم نجات دهد و ارواح پذیرا و سرگردان را جذب خویش سازد. پس به تبلیغ پرداخت و با گرویدن پنج مرتاض بزرگ و قبول آیین، نخستین سنگ بنای جامعه راهبان بودایی گذاشته شد. مدتی صبر کرد تا عده شاگردان به حد نصاب رسید و تثلیث بودایی کامل شد. سه رأس این تثلیث عبارت بود از: ۱- شخص بودا ۲- شریعت او ۳- جامعه راهبان. هر نوایمانی لازم بود تا به این تثلیث ایمان قلبی داشته باشد: به بودای فرخنده و شریعت او پناه می برم و در جامعه راهبان

وارد می‌شوم.

نوع ریاضت در سلوک تازه آن شکل قدیم نبود . جسم و روح وابسته به آن هردو شریف بودند و لازم نبود تا آنها را در شکنجه و آزار قرارداد. شاید در این جملات بودایی به شکل خاص سلوک بودایی وقوف یابیم : «سزاوار آرامش آنکه انزوا گزیند، خوشبخت کسی که به حقیقت معرفت یابد، کامروا باد آنکه در سیر و سلوک ثابت قدم باشد و به هیچ موجودی آزارش نرسد، سزاوار تعظیم باد فرد نیک‌بختی که هر نوع میل و خواهشی را در خود مغلوب کرده است، چون کامرانی ابدی از آن اوست.»

در قسمت‌های گذشته ملاحظه شد که در موعظه بنارس، شریعت به نحو روشنی تشریح گشت و اصول صریح شریعت به بیان درآمد. آیین نجات، رهایی از مرگ است و منظور از مرگ، تولدهای جدید و مرگ‌هایی است که از پس هر تولدی وقوع می‌یابد. در جامعه هندو و آیین ودایی و فلسفه برهمنان این اصلی بود مسلم. هر فردی که می‌مرد، روحش در پیکری جدید وارد شده و زندگی زمینی را ادامه می‌داد. پیکری که روح در آن برای دوری دیگر از زندگی وارد می‌شد، وابستگی داشت به چگونگی زندگی گذشته صاحب آن روح. هر فردی هر گاه در زندگی بانیك نامی، شهرت خوب و خواست خدایان و اجرای دقیق شریعت سر می‌کرد، به تدریج پس از هردور زندگی، روحش در پیکر برجسته‌تری حلول می‌کرد و این دور و تسلسل آنقدر ادامه می‌یافت تا يك فرد معمولی کم‌کم به طبقات بالاتری می‌رسید و شاید چند صد مرتبه می‌مرد و روحش هم‌چنان در پیکر بهتری حلول می‌یافت تا سرانجام مردی برهمن می‌شد و ادواری دیگر باز این جریان ادامه می‌یافت تا روح فردی، در روح

جهانی داخل شده و از رنج تولدهای جدید و پیاپی راحت می گشت .
عکس موضوع فوق نیز جریان داشت . ارواح اشخاصی و الامقام ، در اثر
بدکاری و زشتی در دورانهای زندگی هم چنان تنزل یافته و در
بیکرهای پستی وارد می شدند تا سرانجام روحشان به کمالبد جانوران
وحشرات دخول می یافت.

بودا در جست و جوی آیین نجات از مرگ بود. از رنج تولدهای
جدید و تحمل درد زندگی - راهبان، تارکان دنیا، زاهدان و عباد درهراس
بودند. بودا گفت: رنج از خواهش و تمایل به وجود می آید، تمایل آدمی
را بدشهو و خواست می کشاند و شهوت و خواست موجب تولدهای پیاپی
می شود و شهوت و خواست با طلب لذت به ارضا می رسد . پس حقیقت رنج
عبارت است از طلب لذت و وجود خواهش : لذت خواهی و شهوت را
در خود نابود کنید تا رنج نابود شود. یکی از حقایق بودایی به این شکل
خلاصه می شود: علاقه بیشتر ، رنج بیشتر - یعنی هر که خواهش و علاقه
بیشتری داشته باشد، رنجش نیز بیشتر خواهد بود. مفهوم یکی از ضرب -
المثل های خودمان در مفهومی عام چه خوش این مسأله دراز بودایی را
خلاصه می کند : «هر که بامش بیش ، برفش بیش» بودا برای جمعی از
نویسمانان سخن می گفت: ای شاگردان من، سکون و آرامش، وصول به
نیروانا و حقیقت بانا بودی رنج میسر خواهد شد . هر کسی که نود نوع
علاقه دارد، نود نوع رنج خواهد داشت ، کسی که هشتاد و نه نوع علاقه
دارد، هشتاد و نه نوع رنج خواهد داشت کسی که ده نوع علاقه داشته باشد،
ده نوع رنج خواهد داشت ... کسی که يك علاقه داشته باشد ، يك نوع
رنج خواهد داشت، کسی که هیچ علاقه و تمایل نداشته باشد، هیچ نوع رنجی

نخواهد داشت. پس نسبتی مستقیم است میان رنج و تمایل. قطع رنج با نابودی کامل علاقه میسر می شود. بودا با امر تاضی عالی مقامی که نیمی بیش از عمرش به کار ریاضت و زهدات سررفته بود، گفت و گومی کرد. خطاب به او گفت زندگیش هنوز قرین با رنج است، چون تمایلی در وجودش موجود می باشد و آن تمایل، آرزوی بهشت است، چون این همه ریاضت می کشد تا به بهشت داخل شود.

راهبان لازم بود تا در زندگی نه در جست و جوی کامرانی باشند و ندرپی رنج ریاضت. زندگی باید به عنوان وظیفه یی، تحملش موجودیت یابد، نه آنکه هدفش ریاضت باشد یا کامرانی. پس تکلیف چیست؟ و بودا گفت راه میانه خیرالامور اوسطها و شرح راه میانه گذشت. بودا به آن پنج مرتاض، چون قبول آیین کردند، سرانجام پس از خطابه یی بلند که به «موعظه اندر بنارس» مشهور است، فشرده و خلاصه گفت: ای راهبان، با پرهیزگاری و تقوا زندگی کنید، این است آیین که ابلاغ شد.

چون تعداد شاگردان به شست نفر رسید، جامعه راهبان محققاً تشکیل شده بود. نخستین اقدام ورزیدگی این راهبان بود از برای آنکه مبلغان خوبی باشند، آنگاه سیر و سفر برای تبلیغ شروع می شد. هنوز مراکزی برای تجمع راهبان وجود نداشت. بودا با شاگردان، نخستین گروه را تشکیل می دادند و در راهها و جنگل ها زندگی می کردند. چون نخستین دسته راهبان به عنوان تبلیغ راهی می شدند، بودا بد آنها گفت: ای شاگردان من به کوشید تا بالوده از همه علایق انسانی و خدایی باشید، برای مهربانی و نجات مردمان اقدام کنید، در نقاط مختلف پراکنده شوید، هر دوتن از شما به یک راه نروید و با مجاهدت آیین نجات را تبلیغ کنید.

این اقدامی بود که پس از آن به تدریج تشکیلات جامعه راهبان وسیع‌تر شد و در نقاط مختلف صومعه‌هایی ایجاد کردند. بودا خود نیز از سویی به تبلیغ آیین پرداخت و موفقیت‌هایی درخور توجه پیدا کرد.

همواره عده‌یی از راهبان که تعدادشان گاه متجاوز از هزار نفر می‌شد با بودا حرکت می‌کردند. اما در نقاط مختلف گروه‌های ثابت راهبان، تحت سرپرستی شاگردان برجسته زندگی را در راه آموزش آیین به سر می‌بردند. قوانینی که بسیار ساده، راحت و قابل عمل برای همگان بود میان راهبان سیار و ثابت یکسان مورد اجرا قرار می‌گرفت. اما از همان آغاز، ایمان‌آوران دو دسته مشخص را تشکیل دادند: راهبان و مؤمنان غیر راهب. راهبان آن دسته‌یی بودند که ترك خان‌ومان کرده و خرقة رهبانیت به بر کرده با آداب و قوانین رهبانی زندگی می‌کردند. اما مؤمنان غیر راهب آنانی بودند که به بودا و شریعت‌اش ایمان می‌آوردند، اما در جامعه راهبان وارد نشده و مشی زندگی قبلی خود را ادامه می‌دادند. درباره مؤمنان غیر راهب گفت و گو خواهد شد، اما اینك ملاحظه شود تا تشکیلات جامعه راهبان شناخته گردد. میان راهبان روح تعاون، اشتراك و همکاری وجود داشت. در ادبیات بودایی، البته آن حصه‌یی که شامل متون کهن می‌شوند، از فرد و فردیت و خصایص فردی گفت و گویی در بین نیست. بدون آنکه تکیه‌یی بر اخوت باشد، برادری راهبان عملاً جنبه اجرایی داشت. همه باهم برابر بودند. نرم‌خو، متواضع، بری از غرور و خودستایی و غضب و خشم بودند. بدون جنجال و آشوب، در آرامش زندگی‌شان می‌گذشت. وصف گروه راهبان و صف یکایك آنان است و وصف یکی‌شان برای وصف گروه راهبان کافی است.

در جامعه راهبان، دو دوران مشخص وجود داشت: دوران سیر و سفر و بیابانگردی و دوران سکون و توقف. دوران توقف در صومعه ها عبارت بود از فصل بارانی که در هندوستان مدت سه ماه طول می کشید. دوران سه ماهه را اغلب شاگردان برای مصاحبت بودا نزدش می آمدند. البته منظور ما از صومعه، ساختمانهایی نیست که دارای تشکیلات و مقری ثابت باشد، بلکه منظور از صومعه ها جاهای اقامتی است که عبارت از باغ های اهدایی ثروتمندان و بازرگانان به جامعه راهبان بوده است. خوراک و معاش بودا و راهبان از صدقاتی تأمین می شد که شاهان، امرا، بازرگانان و پیروان غیر راهب اهدا می کردند. بسیاری از بزرگان: راین کار نسبت به هم سبقت می جستند و از لحاظ خوراک و جا و لباس، راهبان دغدغهی نداشته اند. آرزوی هر مؤمنی آن بود که بتواند هدایایی به جامعه راهبان تقدیم کند. در داستانهای قدیم، شرح اصرار زیاده از اندازه مؤمنه یی آمده است به بودا برای آنکه هدایای همیشگی اش پذیرفته شود. نام این زن مؤمنه ویزاخا Visakha بوده است و از اشراف و ثروتمندان مشهور به شمار می رفته. زمانی چون بودا به شهر ساواتی Savatti وارد شد، مطابق معمول اعیان و امرا در ضیافتش به هم پیشی می جستند. روزی ویزاخای فرزانه استاد را به صرف غذا با گروه راهبان دعوت کرد. هنگام صرف طعام از بودا پذیرایی به عمل آورد و چون همگان از صرف غذا فارغ شدند، آن زن فرزانه گفت ای استاد من آرزوهایی دارم که شروعند و از جناب بودا برآورده شدنشان را مسألت می کنم. بودا به او می گوید آرزوهایت را بیان کن. ویزاخا درخواست می کند تا او مصدر خدمت و تأمین مایحتاج راهبان شود. آنان را اطعام

کند، برای راهبان و راهبگان جامه‌های ویژه تهیه کند. در شهر راهنماهایی بگمارد تا راهبان را راهنمایی کنند تا سرگردان نشوند. مسکن‌هایی برایشان ترتیب دهد و ام-وری دیگر در این ردیف. بودا چون با گفت‌وگوهایی که با این زن انجام می‌دهد، در اجرای این مقاصد شایبه‌بی‌ملاحظه نمی‌کند، درخواست‌های او را می‌پذیرد.

باری، دوران سه‌ماهه در این مساکن و با این روش می‌گذشته است. راهبان در حال سکون و سکوت کامل به تفکر می‌پرداختند. کهکاه کرد استاد فراهم می‌آمدند تا از مواعظ و نصایحش بهره‌مند شوند. برخی اوقات به مباحثه و گفت‌وگو می‌پرداختند تا این دوران سرآید. اغلب این صومعه‌ها چنانکه اشاره شد از باغها و کاخ‌های مشهور و مجللی بودند که از طرف شاهان و امرا و بازرگانان به بودا و جامعه راهبان او تقدیم می‌شد. از ولووانا Velouvana یا آن باغ عظیم امپراتور بمبی سارا Bimbisara گفت‌وگو شد که پادشاه به بودا بخشید. از بزرگ‌ترین این باغ‌ها که داستانی شکفت و شیرین نیز دارد، باید از باغ جتاوانا Jetavana یاد کرد. این باغ میان جامعه راهبان بسیار شهرت داشت و بودا اغلب فصل‌های بارانی را در آنجا توقف می‌کرد. در نوشته‌های باستانی و مقدسه، چه بسیار از این باغ توصیف و یاد شده است و یافته‌های باستانی وجود آنرا تأیید می‌کند.

داستان اهدای باغ چنین است. هنگامی که بودا از شهر راجاگاهها Rajagaha به زادگاهش رفت تا دعوت پدرش اجابت شده باشد، در آن شهر پیروان مؤمن و فراوانی پیدا کرد. چون بازگشت استقبالی عظیم از جانب همسر امپراتور از وی به عمل آمد. شور و شوق مردم چندان بود

که سوداتا Sudatta برادر آن زن، متأثر شده و آیین نجات را با شور و شوق پذیرفت. سوداتا بازرگانی بود بسیار ثروت اندوخته و دولتمند، و از استاد خواهش کرد تا دوران توقف سه ماهه سال آینده را در قلمرو او بگذراند و وی متعهد شد تا مجلل‌ترین جارا برای او و جامعه راهبان فراهم کند. سوداتا در نظر داشت تا باغ مشهور و زیبای شاهزاده جتا jeta را خریده و به بودا و جامعه راهبان تقدیم کند. بودا به او قول داد که خواهش اش اجابت خواهد شد. سپس سوداتا، آن بازرگان نوایمان به قلمرو خود رفته و به شاهزاده جتا گفت: ای سرور می‌خواهم تا باغ جتا و انارا به خرم و آنرا به بودا و جامعه راهبان تقدیم کنم. - اما شاهزاده گفت ای بازرگان سرفراز، این باغ رانمی‌فروشم مگر آنکه همه سطح آنرا از طلا انباشته سازی. بازرگان مشتاق قبول کرد. اما شاهزاده گفت نه، منظوری در خرید و فروش نیست و باغ را نخواهم فروخت. سوداتا اصرار ورزید و سرانجام شاهزاده قبول کرد تا با همان بهای تعیین شده باغ فروش رود. بازرگان شوق زده کرورها سکه زر فراهم کرده همه سطح باغ را پوشانید. شاهزاده در نهایت شکفتی ناگزیر از قبول شد و بازرگان خداوند آن باغ. پس دستور داد تا در ساختمانها دست بردند، اطاقی ویژه استاد حاضر شد و اطاق‌هایی بسیار برای راهبان. از آن پس سوداتای بازرگان در بذل و بخشش صدقات و هدایا آنقدر اهتمام ورزید که به لقب آناتا پیندیکا Anathapindika یعنی صدقه دهنده به مستمندان شهرت یافت. این واقعات در شاهزاده جتا - بی‌تأثیر نبود، چون وی نیز دستور داد تا در زمین‌های وابسته به آن انبار و حجرات و ساختمانهای دیگری به‌سازند. در حجاریه‌های بهار هوت Bharhut از این

مطلب چنین یاد شده است : *Jetavanam Anadhapedikodeti drtisamthaeena keta* که به معنای آن است که آناتاپیندیکا این باغ را هدیه می کند، و یاد نوشته بی دیگر آمده است که آناتاپیندیکا، راهبه های زر را می برد تا سطح باغ را با آنها بپوشاند : *Anathapindika Gahapati Sakatehi hirannam hibbahapetuni jeta vanam koti Santharam Santharajesi*

جامعه راهبان در این کاخها و باغها سکونت می کردند . محل استاد جدا گانه بود و در مواقعی ویژه از روز ، راتر آن و ایمان آوران دسته دسته وارد می شدند و ارشاد می گشتند . این مردم گاه از مسافت هایی بعید، از سر ذوق و شوقی که برای دیدار استاد داشتند با تحمل رنج راه و ناراحتی های سفر، براه افتاده و خدمت بردا می رسیدند . داستانی که سونا sona ، یکی از راهبان راوی آن است، با داستانی که در « مثنوی مولوی » آمده است شباهت دارد . مولوی نقل می کند مریدی که مرادش شیخ ابوالحسن خرقانی بود ، از راهی بسیار دور برای درك فیض حضور و دیدار استاد به جانب خرقان راه می افتد و در این سفر چه رنجها و مصایب و بلایایی را که تحمل می کند ، داستان سونا نیز چنین است و نقل می کند که در یکی از نقاط بسیار دور افتاده ، یکی از مریدان برای درك فیض و دیدار بودا ، رنج سفر بخود هموار کرده و راهی دراز و طاقت فرسا را می پیماید تا خدمت استاد می رسد .

در فصل غیر بارانی بودا با عده ای از راهبان که تعداد شان از سه صد تا هزار نفر می رسید به راهروی می پرداختند ، همواره مردم مترصد بودند تا به استقبال و مهیا کردن جا و مکان ، لباس و خوراك راهبان به

پردازند. در راهها مکانهایی آماده بود و استاد و شاگردان در آنها توقف و استراحت می کردند. تماس ها و تصادم های بسیاری با فرق مرتاضان و زاهدان غیر بودایی رخ می داد که به بحث و گفت و گو و ایمان آوردن آنان منجر می شد و داستانهای جالبی در این باب آمده است.

از همان آغاز مقررات و تشکیلاتی برای جامعه راهبان وضع شد. شاگردان بزرگ تابع قوانین بودند و به همین جهت اجرای قوانین رهبانی میان راهبان نفوذ تام داشت. برای آنانی که نخست طالب ایمان بودند، به وضعی ساده و طریقی روشن موعظه می شد. هرگاه متصدیان درك می کردند که طالب ایمانی لیاقت درك و تعلیم حقیقت را دارد، آنگاه از مسایل اصلی برایش سخن می گفتند و دوران آموزش های خاص فراهم می شد. تمام خواستاران ورود به جامعه راهبان از این قانون پیروی می کردند. در جامعه راهبان برادری و برابری برقرار بود. از شاه تا گدا، کسانی که در گروه پذیرفته می شدند میان سر را می تراشیدند و جامه یی خرقه مانند به رنگ زرد به اندام می کشیدند. اتحاد لباس تمام اثرات اختلاف طبقاتی را از میان می برد. نام و نشان، شاه و گدا، برهمن و پیشه ور همه یکسان بودند. برهمنان لازم بود تا تمام علایق دنیوی را در خود از میان به برند. پدر و مادر و کسان را ترك گفته و وابستگی هایی با هیچ کس از لحاظ علایق خویشاوندی نداشته باشند. وسایل زندگی شان را از طریق گدایی فراهم کنند و در راه این مهم زن و فرزندان را به هیچ بشمارند. در میان رهبانان هیچ علاقه، خواست و تمنایی وجود نداشت و همه دور از رسوم زندگی تمدن شهری در میان گروه یکسان زندگی می کردند. فردی برهمن، فردی لشکری، فردی پیشه ور و فردی از میان

توده مردم که نجس شمرده می شدند، در لباس برهمنی هیچ امتیازی با هم نداشتند. بودا در این باره به شاگردان می گفت: ای راهبان، هم چون که رودهایی بسیار به دریا می ریزند و نام و نشان خود را از دست می دهند و جز دریا دیگر عنوانی ندارند، وضع کسانی گوناگون نیز که به جامعه راهبان می پیوندند چنین است، تا نه پیوسته اند دارای نام و نشانی گوناگونند، و چون پیوستند جز راهب چیزی نیستند.

مراسمی میان بودائیان اولیه برقرار بود که شاید از ابداعات خود بودا باشد، و این مراسم، شیوهی بوده است در توبه راهبان و مؤمنان. طی هر پانزده روزی این گونه مجالس تشکیل می شد و پیروان از گناهان خود استغفار می کردند. راهبان بودایی مطابق تعلیماتی که می یافتند و اصول اخلاقی آیین نو آورده استاد و سلوک بودایی - آرام، ساکت، مؤدب و مهربان و نرمخو بودند. با هم و با دیگران با خوشرویی برخورد کرده و با راهبان فرقی دیگر هنگام برخورد، به آداب و تشریفات می پرداختند.

خلسه و جذبه میان راهبان بودایی در صومعه ها معمول بود. اما مجالس ذکر عمومی که به خلسه و جذبه های پرهیا هو و شور انگیز بدل شود میان شان وجود نداشت. هر راهبی در خفا و به تنهایی دوچار این حالت می شد. برای خلسه چون متصوفان شوق و شوری داشتند، اما این حالت در آنان به آرامی و خاموشی و بدون اعمال غیر طبیعی انجام می گرفت. هیچ راهبی حق نداشت تا از جذبه و خلسه خود با دیگران گفت و گو کند، چون این خودنمایی، تسلیم به خواهش و دور از اصول رهبانیت محسوب می شد. لیکن بعدها در میان دراویش و متصوفان، هنگامی که بسیاری از اصول بودایی انتشار یافت، این جذبه های فردی و آرام، مبدل به نعره های

مستانه، و رقص و آواز گروهی گشت که با رقص‌های شورانگیز نوتمی که احساسات تنداز یکی به همگان سرایت پیدا کرده و تا بیهوشی و بیحالی همگان ادامه پیدا می‌کرد منجر شد.

۱۴- سازمان راهبگان

نظر بودا و بودائی‌ان دربارهٔ زنان چندان موافق نبوده است. کسانی که در گیر و دار مبارزه با خواهش‌ها و تمنیات بودند، چگونه می‌توانستند به زن پردازند و در باره‌اش اندیشه کنند، کسانی که برای رسیدن به مقصود، ترك زن و فرزند می‌کردند چگونه در دلشان عقیدهٔ موافقی نسبت به زنان باقی می‌ماند. اصول رهبانیت عبارت بود از آنکه در تمام دوران زندگی، هر سالکی به زهد و فقر پابند باشد. زندگی و گذران آن تنها ادای وظیفه‌ی بود که هیچ عشق و علاقه و خواهش و تمنایی در آن وجود نداشت. هیچ موردی که آدمی را پابند به زندگی دنیوی و مادی کند در زندگی رهبانیت جا و مقامی برای خود پیدانکرده و طرد می‌شد. مردی که می‌خواست به جامعهٔ راهبان به پیوندد و زوجه‌اش الحاح و اصرار می‌کرد، به او می‌گفت: ای زن، ای دور شده از حقیقت، مطمئن باش که هرچه ندبه و زاری کنی و هرچند تهدید و ورزی و حنا اگر کودک‌انم را نزد سکان و کرگان افکنی، مرا نخواهی توانست بازگرداند. آیا برای زن در این جامعه جایی باقی است. نفی زندگی مادی با آن خواهش‌ها و تمنای‌های اصلی مسلم است. انتحار بی آنکه در باره‌اش تبلیغی شده باشد، روا و جایز است. هنگامی به استاد خبر دادند که یکی از راهبان بزرگ و ارجمند رگ خود را کشوده است، و بودا با آرامی سرودانه‌ی گفت باشد که تا اندکی دیگر به نیر وانا

Nirvan اصل شود و تا جایی که نگارنده اطلاع دارم ، موارد دیگر از این گونه در متون قدیم آمده است. دراو پانی شادها Upanishades آمده است :

ای سزاوار تعظیم ، این بدن که پراست از استخوان و پی و پوست و جربی و گوشت و نطفه و خون و بلغم و اشك چشم و چرك چشم و بول و غایط و باد و صفرا و سودا و مجموع این چیزهاست و بسیار بد و بی ثبات است - این بدن که خود ماندنی نیست ، برای این خواهش و تلاش و طلب و لذت گرفتن چه فایده دارد ؟ - وساکنان این بدن که خود حرص و غضب و طمع و غفلت و ترس و اندوه و حسد و غم جدایی دوستان و رسیدن به ناخواهش ها و گرسنگی و تشنگی و پیری و بیماری و مرگ و آزرده گی و غیره اند و بدن در قید اینهاست - برای این بدن خواهش و تلاش و طلب و لذت گرفتن چه سود دارد؟.

البته بدون تردید ، با آنکه انتحار صریح تجویز نشده است، اما در جواب پرسش فوق می تواند پاسخی قانع کننده باشد . باری با توجه به این اصول است که جا و مقامی از برای زنان در آیین بودایی نیست. اما شگفتی این جاست که با اجازه شخص بودا ، همچنان که جامعه اخوت راهبان تشکیل شده بود ، انجمن خواهران راهبان نیز سازمان یافت. هرگاه در نوشته های قدیم تدقیق شود ، به علت به وجود آمدن سازمان راهبان پی خواهیم برد. اما چنانکه در قسمت های گذشته ملاحظه شد ، پیش از مقام بودایی نیز زنانی بودند که از استاد توجه می کردند. هنگامی که بودا بنا به دعوت و خواهش پدرش به زادگاه خود رفت ، بسیاری از اعیان زادگان و امیرزادگان به آیین او در آمدند . اما در آیین جدید هنوز برای زنان جایی نبود . در آیین قدیم ، یعنی کیش برهمنی نیز زنان حق عضویت و پرداختن به کارهای دینی را

نداشتند ، بد همین جهت روزی نامادری بودا پاجاپاتی pajapati با وی از در گفت و گو درآمد . این زن عواطف مذهبی اش با عواطف مادری در آمیخته و شور و اشتیاقی داشت تااو نیز چون مردان در سلك راهبان در آید . به فرزندش گفت : خداوند کارا مگر نمی گوئی که در های پذیرش آیین تو بر روی همه کاست Caste های مردم و زنان گشوده است ؟ - بودا گفت آری ای فرزانه زن - و پاجاپاتی گفت هم چوَن که انجمن راهبان تشکیل است ، باید گروه راهبگان نیز تشکیل شود و زنان بتوانند همدوش مردان وظایف رهبانیت را انجام دهند . بودا گفت باشد ای زن پرهیز کار- و بدین طریق گروه راهبگان تشکیل شد و شه بانو پاجاپاتی در سلك راهبگان درآمد . این آغاز فعالیت راهبگان در آیین بودایی است . نخستین زنی که برای گرویدن اقدام کرد، یوسودارا yosodhara زن بودا بودا که دومین فرد گروه زنان راهبه محسوب می شود .

پس از این جریان از روی سخنانی که بودا به شاگرد محبوبش می گوید ، عدم رضایت و ناراحتی اش آشکار می شود. از روی این سخنان می توان فهمید که بودا نمی خواست درخواست مادرش را رد نماید ، وانگهی پاجاپاتی با تمهید مقدمه یی بودارا وادار به قبول کرد، چون در آغاز ، سخن را اینگونه مطرح کرد که : تومی گوئی در های آیین جدید به روی همه مردان و زنان بازاست، پس زنان نیز باید چون مردان با آزادی در سلك راهبان در آیند ، و بودا نیز اضطراراً گفته های وی را اجابت کرد .

باری چون به طریق مذکور ، انجمن راهبگان تشکیل یافت ،

پس از آن بودا به شاگرد محبوبش گفت: ای آناندا، در يك مزرعه خرم برنج، چون جای کمی را آفت فرا گیرد، بزودی آفت همه مزرعه را فرو خواهد گرفت و از آن سرسبزی پیشین دیگر چیزی باقی نخواهد ماند. ورود زنان در میان پیروان يك آیین نیز به سان آفت برنج زار است و چون زنان در سلك راهبان در آیند، دیری نخواهد گذشت که آن صفا و يك پارچگی آیین از بین خواهد رفت.

آناندا، ای شاگرد من - به تو می گویم که هرگاه زنان را در انجمن راهبان راه نبود، آیینی را که بودای بزرگ آورده بود، تا مدتهای مدید خلل وارد نمی شد، اما اینک که زنان در آیین رخنه کرده اند، آیین من بیش از مدت زمانی محدود دوام نخواهد کرد.

از ویراکھا visakha در بند گذشته اند کی گفت و گو شد، اما داستان گرویدن این زن چنین است. این زن از مردم سروستی sarvasti محسوب می شد و در آن جا زوجه مردی توانگر بود. شوهر باوی بیداد می کرد و زندگی را بر او تلخ ساخته بود. به بودا پناه آورد و ثروتش را برای بهبودی و آسایش جامعه راهبان تخصیص داد، چنانکه شرحش گذشت و نامی بلند پیدا کرد.

زنان هندو در آن روزگاران از آزادی در معاشرت برخوردار بودند و بسیاری از موارد حقوق اجتماعی برایشان قابل استفاده بود. هنگامی که اعیان زادگان، اشراف، شاهان و وزیران از بودا و راهبانانش برای صرف غذا دعوت می کردند، زنان شان نیز در این ضیافتها حضور بهم می رسانیدند. هم چونکه مواعظ و نصایح استاد در مردان مؤثر واقع می شد، در زنان نیز تأثیری مثبت می بخشید. در همین مجالس بود که

بسیاری از بزرگ زنان به جامعه راهبان می پیوستند و یا جزو مؤمنان غیر راهب می شدند. از روی گفت و گوهای ویزاخا با بودا می توان دریافت که در مواقعی که راهبگان با زنان دوره کرد و فواحش و روسپیان روبرو می شدند، مورد استهزاء و طعن و ملامت قرار می گرفتند. گویا زنان راهب در مواقع استحمام اجباراً کناره های رودخانه برهنه می شدند و زنان بد کاره و زنان معمولی آنان را و آرمانهاشان را به مسخره می گرفتند و ویزاخا از استاد استدعا می کند که اجازه یابد تا برای «خواهران» لباس های ویژه تهیه کند. بایستی میان زنان بودایی و راهبگان اکثر زنان جوان و زیبا بوده باشند، چون در «تفسیر انکوتارا Anguttara» آمده است که بسیاری- این زنان را ملامت و شتمات می کرده اند که به چه جهت در بجهوچه جوانی و دوران عیش و کمرانی، دست از لذایذ و خوشی ها فرو شسته و به جامعه راهبگان پیوسته اند. بهتر بود که در صورت تمایل به چنین کاری، تأمل می کردند تا دوران جوانی و کامجویی شان سر آید و در پیری و شکستگی راهبه گردند.

بودا از ویزاخا، این فرزانه زن بودایی به نیکی یاد می کند. وی را شاگرد برجسته خود، راهبه آهنین اراده، زنی که فضایل و مکارم اخلاقی را کامل دارد، وزنی که بدون انتظار از پاداش های موهوم آسمانی، نیکی می کند و از رنج مردمان می کاهد توصیف می کند. بسیاری از زنان که مال و دولت داشتند، بی مضایقه به جامعه راهبان هدایایی تقدیم می کردند ویزاخا صومعه یی به نام پورواراما Purvarama به جامعه راهبان تقدیم کرد. زوجه امپراتور بمبی سارا Bimbisara با شور و شوقی فریفته آیین نجات بود.

همه زنان اینگونه و الاتبار و بزرگ مرتبه نبودند. برای بودا
 سألۀ کار نیک مطرح بود، به گفتار و کردار نیک توجه می کرد، و با
 سابقۀ کسی کاری نداشت. آیا هم چون که عیسا گفت، همه پاک و منزّه و بی
 خطاییم که نسبت به خطاکاری که خطایش آشکار شده است عناد ورزیم.
 عیسا چون زنی زنا کار را دید که برای سنگسار کردنش مردمان هم آهنگ
 شده اند، او را درپناه گرفت و گفت ای مردمان، از میان شما آنکه خطایی
 چنین مرتکب شده، اولین سنگ را بیفکند، اما میان آن جمع کثیر
 چنین کسی پیدا نشد. بودا نیز هم چو تمصبی نداشت. هنگامی که به شهر
 وزالی Vaisali وارد شد، بزرگان، اعیان، اشراف، جوانان نامدار و
 همه مردمان به استقبالش شتافتند و دعوت ها به ضیافت از او شد. در میان جمع
 مستقبلاں آمباپالی Ambapali، آن روسپی بزرگ شهر نیز وجود داشت.
 غلامان و تخت کشان تخت روایش را به سوی بودا هدایت کردند و چون
 به نزدیک استاد رسید گفت: خداوند کارا، ای سرور واجب التعظیم دعوت
 مرا به صرف نهار در باغ من، با جامعه راهبان بپذیر، - و بودا قبول کرد.
 باغ آمباپالی، آن فاحشه معروف در نهایت فراخی، زیبایی و بر محصولی بود،
 پس از صرف خوراک، آمباپالی خطاب به استاد گفت: ای بودای کامل،
 اینک این باغ را به تو و جامعه راهبان هدیه می کنم، از من قبول کن، -
 و بودا قبول کرد.

در این جا شایسته است که داستان سفر به وزالی را یاد کنیم. وزالی
 یکی از شهرهای بزرگ، حاصل خیز و مستقل هندوستان بود و از این شهر
 به عنوان یکی از مراکز بزرگ بودایی یاد می شود. در این شهر زمائی
 طاعون شیوع یافت و بزرگان شهر هیأتی نزد بودا فرستادند تا بدانجا

عزیمت کرده و بلای خانمان برانداز طاعون را از آن ناحیه براند . بودا قبول کرد و با همراهان به سوی آن شهر روان شد . در سر راه مردم چنان استقبال پر شکوهی از استاد کردند که موجب شکفتی است . حتا در منطقه‌یی به موجب اعلام رسمی، هر کسی که برای استقبال از شهر خارج نمی‌شد، مبلغی به عنوان جریمه تعیین گشت . سرانجام هنگامی که بودا به وزالی وارد شد ، همه اهالی به استقبالش بیرون آمده بودند . مقداری زیاده و مسافتی قابل توجه از جاده به وسیله گل پوشیده شده بود و گیاهان خوشبو و عود و عنبر دود می‌شد . اعیان و بزرگان با کالسکده‌های آراسته و فیل به استقبال آمده بودند . آنقدر هدایا به صورت باغ و کاخ بانام لوازم و خدمتکاران به بودا و جامعه راهبان بخشیده شد ، که در تاریخ سابقه‌یی بر آن متصور نیست . در همین شهر وزالی بود که دوزن نامدار به سنگها Sangha یا انجمن پیوستند . یکی‌شان همان آمباپالی است که توصیف‌اش گذشت و از شاگردان نامی شد و دارایی خود را به انجمن بخشید ، و دیگری زنی بود به نام بالیکا Balika که مسافر خانه‌یی داشت ، آیین قبول کرد و مهمانخانه‌اش را به نام بالی کاراما Balikarama به انجمن بخشید و بر اثر سلوک صحیح و فداکاری در کار انتشار و تبلیغ ، مقامی رفیع یافت . در قسمت‌های بعدی ، داستان کاسموتمی ، آن زنی را که برای طلب معجزه و شفای کودکش نزد بودا آمد و پس از حوادثی به سازمان راهبگان پیوست خواهیم آورد .

اما باین حال بودا و راهبان چنانکه ذکر شد نسبت به زنان نظر موافقی نداشتند . در محاوره‌یی میان آناندا و بودا چنین می‌گذرد . آناندا سوال می‌کند : ای استاد بزرگ ، وظیفه یک راهب در برابر زن چیست و چگونه باید باشد ؟ و بودا پاسخ می‌دهد از برخورد و دیدار زن پرهیز باید

کرد. اما این مورد قهری است که برخورد پیش می آید و در اینجا نیز دستور آن است که هم کلام نباید شد. هر گاه مکالمه بیش آید تکلیف چیست، لازم است تا آدمی کاملاً خود را حفظ کند، وسوسه نشود و به دام در نیفتد، چون زن دام شیطان است. راما Rama، آن شیطان بدآموز و اغواگر، برای فریب مردم بیش از هر چیزی از زن استفاده می کند، چون همه وسایل و محرکات فریب و فیرنگ در وجود زنان جمع است. میان آثار بودایی نوشته های فراوانی در این باب آمده است و مطالعه آنها نشان می دهد که بدینی عمیق بوداییان نسبت به زنان تا چه اندازه ژرف بوده است.

لیکن چنانکه مشاهده شد، زنان به هر نحوی که بود در انجمن راهبان جای گزین شدند و یا به تعبیری دیگر ما را - آن شیطان بد کنش و بد خواه سرانجام دام خود را در قلب جامعه راهبان پهن نمود. با این حال زبانی نامی و مشهور در کمال قدس و پرهیزگاری در انجمن راهبگان وجود داشتند. برابری و برادری که در میان راهبان وجود داشت، میان راهبگان نیز برقرار بود. شه بانو و ملکه یی بزرگ با فاحشه و زنی دهقان در یک لباس و تحت یک سلسله آداب و قوانین زندگی می کردند. خما Khema، زوجه امپراتور بمبی سارا، و شه بانوی جوان و زیبا بود، چون شوهرش فریفته بودا شد. اما امپراتور از پیروان غیر راهب، و زوجه اش در کسوت راهبگان درآمده اعتقاد و ایمانی عظیم، قدرتی بس شگرف در اراده و از خود گذشتگی قابل توجهی لازم بود تا این شه بانو را از قصر شاهی و آن عظمت مقام و قدرت در سلک راهبگان درآورد. اما با این حال از همه مظاهر مادی دست کشید، سر خود را تراشید و خرقة راهبگان بد تن کرد. در صومعه با فاحشه یی دوست شد که نامش ویمالا Vimala

می بود. این روسپی نیز در عین جوانی و کامرانی در سلك راهبگان در آمده و سر تراشیده و خرقه به تن کرده بود. هردو دور از امتیازات طبقاتی و عناوین، کشکول صدقه به دست گرفته و در کوچه و خیابان کدایی می کردند.

بودا خود قوانین انجمن خواهران را تعیین کرد. چون راهبگان تعدادشان افزون شد، احساس نمود که لازم است تا مقرراتی حدود و کارشان را معین کند. پس قوانین و مقرراتی وضع کرد. اما خود برای ابلاغ و موعظه شان اقدام نکرد، بلکه به وسیله دیگران قوانین برای شان خوانده و اعلام شد. راهبان و راهبگان در صومعه هایی جدا گانه می زیستند و هیچ گاه باهم حشر و نشری نداشتند. با مقایسه قوانین گروه راهبان و راهبگان، آشکار می شود که مقام زنان پست تر از مردان بوده است. چون بودا در گذشت، زنانی که در کسوت راهبگان بودند و علاقه یی شدید نسبت به وی داشتند و بودا نیز با آنان ملاطفت و مهربانی کرده بود، به پیکرش نزدیک شده و گریستند، اما راهبان بعداً آنان را سرزنش کردند که بی جهت به زنان اجازه داد تا بر پیکر استاد حاضر شوند.

۱۴- اخلاق بودایی و داستانها

بودا، این خداوند فرزانه یی که چنین آیین شکفتی به جهان آورد، نطفه فلسفی افکارش بر پایه بدینی استوار بود. اساس آیین بودایی «رنج» و گفت و گو درباره رنج است. بنیان این کیش بر چهار حقیقت قرار دارد که از آن به تفصیل گفت و گو شد که عبارتند از: گفت و گو درباره رنج،

منشأ رنج، نابود ساختن رنج، و راه نابودی رنج. در بسیاری از اصول با آیین‌های دیگر مشترك است، اما در بودیسم این چهار حقیقت عناصری مشخص واصل‌اند. بودا خود برای آن ترك خان و مان کرد و آن راه طولانی، سخت و پریچ و تاب را پیمود تا رنج را بشناسد، به منشأ آن دست یابد و راه نابود کردنش را پیدا کند. هر موجودی در این جهان، بارنج و محنت به سر می‌برد. همه چیز رنج است. تولد رنج است، کودکی و جوانی رنج است، بیماری و شکستگی رنج است، مرگ رنج است، تنهایی رنج است، جدایی از کسانی که دوست‌شان می‌داریم رنج است، به آرزوها نرسیدن رنج است، عشق به زندگی، تمایل و خواهش‌ها و لذات همه و همه رنج است. اما این رنج راه نابود کردن نیز دارد. نفی کامل زندگی به وسیله از بین بردن تمایلات و خواهش‌ها نابودی رنج است. در پس هر اندیشه و فکر بودایی این فکر نهفته است: هر موجودی که در این جهان زیست می‌کند، رنجور است. اما ناجاودانگی نیز قرین این فکر می‌باشد چون: در این تیره خاکدان هر چیزی برای آن موجودیت می‌یابد تا فنا و نابود شود. پس جز عدم و فنا چیزی وجود ندارد، چون بودن و وجود امری موقتی است و عدم است که جاودانگی دارد.

در این جا نظر معطوف بر آن نیست تا از موارد فلسفی بودایی که گاه مشکل و غیر قابل درك، و گاه مستلزم مباحث دور و درازی است گفت و گو شود، چون کوشش در تألیف این کتاب بر آن مبتنی بود تا در خلال شرح زندگی پیامبران، با سادگی و روشنی، و دور از قیود فلسفی و پیچیدگی مباحث مدرسی، اصول و اساس تعلیمات هر آیینی مطرح شود و تا کنون این روش حفظ شده است. اما به هر حال آنچه که درك شده، بدینی بودایی

است، بدبینی و نفی زندگی باطررد لذات مادی، ترك خان ومان، آیین رهبانیت و مقررات آن به ثبوت می رسد. اما در این جا آیا بدبینی به اخلاق لطمه و صدمتی وارد می سازد یا نه؟ - البته که نه، چون بودا فرزانه‌یی بود که به اخلاق به معنای واقعی آن بیش از هر چیزی اهمیت می داد. نخستین کلامش به شاگردان، قبل از هر چیزی چنین بود: ای شاگردان من، با تقوا و پرهیزگاری زندگی کنید. با نفی خدایان و مسأله خلقت و جهان پسین و ما بعد الطبیعه، آن فلسفه اخلاقی پوچ و بی معنی برهمنان را انکار کرد. نیکی به خاطر نفس نیکی باید انجام گیرد، نه بدخاطر وصول به بهشت و لذات کثیف جهانی دیگر. فرزاندگی بودا و زرتشت در این است که این چنین در تارك مقام انسانی همواره خواهند درخشید. وقتی عده‌یی از شاگردان از استاد درخواست کردند تا عقاید اخلاقی را برای جامعه راهبان بیان کند. بودا نیز پنج اصل را در اخلاق بیان کرد که احکامی است بس ساده و روشن و عالی که از فرامین ده گانه موسا کاملتر و رعایت‌شان مشکل‌تر است:

- ۱- نه خود موجود زنده‌یی را بی جان نما، و نه چنین اجازه‌یی را به کسی بده.
- ۲- نه خود چیزی را که از آن دیگری است تصاحب کنید، نه بگذارید کسی چیزی را که متعلق به دیگری است بردارد.
- ۳- مگذار کسی چیزهایی بیاشامد که به مستی دوجار آید
- ۴- مگذار کسی زبان به دروغ بیالاید
- ۵- از زناکاری و فسق و فجور پرهیز کنید.

بودا با آیین برهمنی که آن سان در تحمیق خلق می کوشید و توده‌های انسانی را به هیچ می گرفت مبارزه کرد. آداب پرستش و قربانی و

امور ماوراء الطبیعه والاهیات را برانداخت. هنگامی یکی از برهمنان به استاد گفت بر آن است تا در گایا Gaya غسل کند، باشد که از آلودگی و زنگار گناه پاک گردد، و بودا به وی چنین گفت: ای برهمن غسل را در هر جایی می توان کرد، همین قصد کن تا نسبت به جمیع موجودات مهربان باشی، دروغ نگویی و جان داری را بی جان نکنی، و چیزی را که به تو تعلق ندارد، وانسانی، و در نفی خواہش های نفسانی مجاہدت ورزی، و چون چنین کردی، از رفتن به گایا چسودی عاید است ۴.

بسیاری از کسان که به بودا می گرویدند، از برهمنان بودند، برهمنانی بزرگ و برهمنانی متوسط. جسارت و جرأت و شہامت بودا قابل تقدیر است. در صدر اجتماع برهمنان جاداشتند که بانفوذ روحانی، در قدرت نظامی نیز مداخله کرده و ضایعاتی به بار می آوردند. وجودشان مقدس بود و نگاہبانان وداها، کتابهای مقدس بودند. کسی نبود که در وداها شك کند و یا جرأت انتقاد داشته باشد. برهمنان، آیین قربانی و آداب ریاضت سه اصل اساسی برهمنیسم Brahmanism به شمار می رفت که عنصر برتر و چهارمین آن، وداها، کتب مقدس بودند. اما بودا با بی پروایی این چهار اصل را واژگون و تباه ساخت. می گفت وداها نوشته های مقدسی نیستند، بلکه دام نادانی و جهالت اند و جز نیرنگ و فریب، آنهم به شکل شرم آوری، چیزی در خود ندارند. برهمنان دام گذاران نادانی و جهلانند و آیین پرستش بیهوده است چون وجود خدایان دروغین می باشد، و ریاضت جز تباهی جسم و روح و اخلاق چیزی نیست. می گفت برهمنان پرمدعانه علمی دارند و نه دانشی، بلکه نادانانی هستند که بدون درک و فهمی، سرودها و اشعار را توتی وار می خوانند و هیچ نمی فهمند. مثل آنها مثل غلامی نادان

وبی دانش است در محضر مردی خردمند و فہیم کہ چون آن والا مقام سخن گوید، وی نیز بہ تقلید، آن گفته ہارا تکرار کند .

غسل توبہ در آیین برہمنی میان برہمنان مرسوم بود و با وسواس بہ انجام آن در آب سرد مبادرت می ورزیدند . چنانکہ گذشت برہمنی در این باب از استاد استفسار می کند، و بودا می گوید از این چہ حاصل کہ در آب فرو روید و باز بان استغفار کنید، در حالی کہ دلنان در ہمان هنگام زنگار بستہ و بی توبہ است . آیا این عمل چہ حاصلی دارد . ہر گاہ چنین عملی درست می بود تا کنون ہمہ قورباغہ ہا، ماہی ہا، و خرچنگ ہا بایستی بہ آسمان صعود کردہ باشند . و نگہی اگر آب شویندہ کناہان باشد، مطابق خاصیت شویندگی نیکی ہارا نیز خواہد شست . بہ نیکی بہ پردازید و اصول مقدسہ و اخلاقی را عمل کنید و از آداب پوچ و بی ثمر ظاہری در گذرید ، ستایش خداوند در مہراب دل بایستی باشد نہ در معبد برای تظاہر و ریا .

زمانی یکی از برہمنان از استاد پرسش کرد کہ ہدیہ و تقدیمی خوب، و قربانی پسندیدہ برای خدایان کدام است و چیست ؟ . بودا برای بیان نظر خود ، بہ نقل داستان پرداخت : در روز گاران گذشتہ پادشاہی زندگی می کرد باصولت و حشمت کہ با قدرت فتح ہای بزرگی کردہ و ممالکی را بہ حیظہ تصرف در آورده بود . پس برای تقدیر و تعظیم خدایان بر آن شد تا ہدایا و پیش کش ہایی تقدیم کند . کشیش بزرگ خود را احضار کرد، و آن مرد روحانی عالمی بخرد و فرزانه بود . شاہ ہدفش را بیان داشت . کشیش گفت بالاترین و بہترین سپاس برای خدایان، آن است کہ در تمام مناطق زیر فرمان، آرامش، امنیت، عدالت و مردم دوستی را برقرار کنی . آن امپراتور فرزانه چنین کرد . پس چون توفیق یارش شد باز بہ اندیشہ دیرین

پرداخت، اما برای تقدیمی و هدایا و قربانی- نه گاوی کشت و نه گوسپندی، نه ظلمی کرد و نه بیدادی و نه مردم را به زحمت دوچار ساخت بلکه تنها مقداری شیر و عسل برای هدیه تخصیص داد.

آنکاه بودا پس از نقل این سرگذشت، گفت: ای راهبان اما من راهبای شایسته‌تری برای اهدای هدایا می‌شناسم که عمل کردن آن به خردمندی و فرزاندگی نزدیک است. راهبان گفتند آن کدام است ای استاد؟ و بودا گفت: آنکه صدقاتی میان راهبان تقسیم کنید و برای بودا و جامعه راهبان جا و مکان تهیه کنید. اما باز هم راهی شایسته‌تر وجود دارد، شاگردان گفتند آن راه چیست ای بودای کامل؟- و آن فرزانه مرد گفت: آنکه بادلای از زنگار کدورت پاک و از علایق دنیوی پالوده و لبریز از ایمان بودا، و شریعت او به جامعه راهبان پیوسته و قرین نجات شوند. اما راه برتری نیز وجود دارد و اینکه کسی که در کسوت راهبان درآمد، خود را ازرنج و شادی، هردو بر کنار نگاه داشته و در راه مقدس پویان شود، اما بالاترین هدیه‌ها آن است که راهب به مقام نجات واصل گردد و با اطمینان خاطر به گوید که من نجات یافته‌ام و دیگر به این جهان باز نخواهم گشت.

انتقاد از ریاضت از زبان بودا، سخت‌تر است از انتقاد قربانی. در این موارد چه وجوه مشابهتی است میان تعالیم بودایی و زرتشتی. زرتشت نیز از ریاضت و امساك سخت انتقاد می‌کرد. از اعمال دیویسان که در ایران در حکم آیین برهمنی در هندوستان بود با جسارت انتقاد می‌کند. قربانی و اهدای هدایا را بی‌هوده می‌پندارد. مستی‌های مذهبی را که مستمسکی بود برای عیش و عشرت محکوم می‌کرد، او نیز راه میانه را می‌ستود، با این

تفاوت که بدخانواده، عشق به کار، لذت و خواهش‌های مشروع و زندگی مادی در حد متعارفش احترام نهاده و ارزش قایل می‌شد. در طی سرگذشت بودا، متوجه شدیم که چگونه شش سال، بلکه هفت سال سخت‌ترین ریاضت‌ها را تحمل کرد تا جایی که مشرف به موت شد. آنگاه بود که دریافت ریاضت و تحمل شکنجه راه نجات نیست، چنانکه افراط در سرور و عشرت نیز به راه نجات و معرفت منتهی نمی‌شود. هر نوع رهد خشک و ریاضت و تحمل اعمال شکنجه آمیز را رد می‌کند. در آیین وروش اورا راه نجات نه افراط در عیش و غرقه شدن در لذات است نه اقدام به اعمال جنون آمیز ریاضت، بلکه راهی است میان این دو. زندگی واقعی در حد متوسط و متعارفی باید ادامه یابد و در تمثیلی، این زندگی به يك چنگ و تعادل سیم‌های آن تشبیه شده است.

سونا Sona که در مقام شاگردان برجسته استاد جای داشت، سرگذشت‌اش حاوی تمثیل چنگ است. در آغاز از جمله نارکان دنیا بود و برای یافتن آیین نجات و وصول رستگاری، سالیانی دراز به ریاضت‌هایی شکست اقدام کرده و متحمل شدايد و مشقاتی فراوان شده بود. اما چون بودا با مداومت کافی در این راه، به نتیجه‌ی نرسیده و مأیوس و خشم‌گین به راه مخالفت رفته و به افراط در عیش و عشرت و لذات پرداخته و تسلیم خواهش‌های نفسانی شده بود. زندگی پیش از ترك دنيايش، مطابق روایات قرین آرامش و چنگ نواز چرب دستی بوده است. بودا به وی می‌گوید می‌گویند تو پیش از ترك خان و مان، چنگی چیره دستی بوده‌ی، و سونا پاسخ می‌دهد: آری خداوند کارمن. بودا می‌گوید پس تو در این کار تجربه و تبحر کافی داری، اينك می‌خواهم سوال کنم آیا اگر سیم‌های

چنگ بیش از اندازه کشیده شود ، صدای دلنوازی از آن برخواهد خواست سونا می گوید نه ای استاد - ، بودا می پرسد اگر چنانچه سیم های چنگ از اندازه متعارف سست تر باشد چه طور ، آیا نغمه خوشی تولید خواهد کرد؟ - و سونا پاسخ منفی می دهد . بودا می گوید هر گاه سیم های يك چنگ نه چندان سست و نه چندان سخت و کشیده باشد ، آیا نوای خوشی از آن برخواهد خاست ؟ - سونا می گوید آری ای سرور من ، چنین نوایی از چنان چنگی برخواهد خاست . آنگاه بودا به او چنین می گوید : ای سونا نیروها و قوا و طبیعت آدمی نیز در شمار تارهای چنگ است ، ریاضت چنان است که نیروهای آدمی در فشار قرار گیرند و لذات و عشرت چنان که تارهای چنگ سست باشد ، تو در خود تعادل و هم آهنگی را حفظ کن که خیر و سعادت در این است .

توجه به داستانهای بودایی ، علاوه بر درك عمیق ادبیات و لذت معنوی ، اخلاق و سلوك بودا و روش بودایی را روشن می کند . بسیاری از این داستانها بازگوگر مفاهیم عمیق فلسفه بودایی اند در قالب داستانی شان . سرنوشت نهایی چنانکه ذکر شد ، فنا ، عدم و نیستی است که با مرگ توجیه می شود . هیچ نفسی را از مرگ گزیر و گریزی نیست . مرگ همه را درخواهد یافت ، و این رنجی که از مرگ حاصل می شود و دغدغه آن از عدم است و عدم و فنا به بدبینی می انجامد . هنگامی که بودا خود در آستانه مرگ بود ، آناندا با بی تابی استاد را ترك کرد تا ندبه و زاریش را پنهان کند ، لیکن استاد کس فرستاد تا او را به بالینش آوردند و گفت آناندا ، ای شاگرد محبوب من ، آن چه که آدمی دوست می دارد ، سرانجام از آن بدور خواهد افتاد ، آدمی زاده می شود ، می بالد و برای مرگ خود را

می‌پرورد ، چگونه باید انتظار داشت که کسی که متولد می‌شود و انجامش فناست ، باقی و جاودان بماند ، نه ای آناندا چنین چیزی ممکن نیست . اینک به داستانی پرمعنی در این مورد توجه کنیم.

مادرانی فرزند مرده چون نزد عیسا آمده و می‌گفتند خداوند کارا فرزندم مرده است و او را به من بازگردان ، عیسا معجزه کرده و می‌گفت: برخیز ای فلان . . و مرده زنده می‌شد. اینک بنکریم که بودا چه روشی دارد . هنگامی زنی دهقان را فرزندش به مرگ نزدیک شد . نالان و گریان در طلب برآمد و پویان شد تا چاره‌یی برای بی‌مرگی فرزندش به جوید . مردی که شهرت بودا را شنیده و او را از اولیاء الله می‌دانست ، گفت : ای زن ، بودا، آن مرد مقدسی است که کار تو را چاره سازی تواند و اینک در سرزمین ماست ، نزدش برو و حاجت طلب کن ، باشد تاروا گردد. زن نزد بودا رفت و دست در دامنش زد که کودکم در کام مرگ است و نزد من بسیار عزیز ، وی را شفا بخش. بودا وی را گفت : ای زن چنین بی‌تابی مکن ، کاری را که بتو می‌گویم هر گاه انجام دهی فرزندت را به تو بازخواهم گردانید. زن گفت بگو خداوند کارا که آنرا انجام خواهم داد. گفت جست و جو کن و در طلب برآ ، از خانه‌یی که در آن کسی از پدر ، مادر ، فرزند ، خواهر ، برادر ، خدمت‌گزار و خویشان کسی نمرده باشد ، دانه‌یی خردل تهیه کن و نزد من آر. زن در طلب برآمد. مدت‌های مدید گذشت ، ازدهی به‌دهی و از خانه‌یی به خانه‌یی رفت ، اما هر چه جست و جو بیشتر کرد مقصود را کمتر یافت . در خانه‌یی به او گفتند پدر مرده است ، در خانه‌یی مادر ، در خانه‌یی خویشاوندی و هر کسی به وی گفت دیروز ، ماه پیش ، یا فلان ایام عزیزی از من مرده است . پس ناامید نزد بودا باز گشت. بودا

گفت . خوب ، خواهرم بگو آیا به مقصود راه یافتی ؟- و آن زن گفت هر چه جست و جو کردم ، کمتر یافتم ، همه گفتند مردگان ما بسیار روزند گانمان اندك است . ای سرور من ، اینك بدن كود كم سرد شده و دیگر نزد من نیست ، و گریست . بودا وی را گفت: ای عزیز ، جایی را نخواهی یافت که مرگ در آنجا نباشد ، تاروی چند در گذشته ، فرزندت در برت بود اما امروزيك اجل او را برده است و این رنجی است که همگان را خواهد رسید ، تو نیز باید چون همگان در تحمل ، شکیبایی کرده و سهم خود را ادا کنی . پس ضمن سخنانی چند برایش شرح داد که زندگی جز رنج و شکنجه چیزی نیست و کسانی که در طلب راه رستگاری هستند ، با پیروی از راههای هشت گانه نجات خواهند یافت . کسا گوستی ، یعنی زن فرزند مرده آرامی پیدا کرده و در سلك راهبگان درآمد .

بسیاری از محققان امروز ، بر آنند که بودا يك مصلح اجتماعی بود و در نظر داشت تا با يك انقلاب اجتماعی ، تأسیسات پیشین را که به زیان توده مردم بود از بین به برد . هم چنین بر آنند که برای رهایی بشری از قیود دیگر ، چون آیین برهمنیسم ، و بر طرف کردن امتیازات طبقاتی ، و برابری و برادری مردم به پا خاست . امروزه میان محققان جنبشی برخاسته تا جنبه های اجتماعی ادیان و مذاهب را با جلوه تر نمایان سازند ، اما معهذاً هر گاه این مورد در زرتشت و آیین وی صدق کند ، در مورد بودا مصداقی ندارد . بودا و بودائیان ، و به طور کلی جامعه راهبان را با اجتماع و امور اجتماعی کاری نبود و از جریان های آن بر کنار بودند . ما با هیچ دلیل و برهانی نمی توانیم ثابت کنیم که بودا برای اصلاحات اجتماعی قیام کرد تا رفع ظلم کرده و تعدیل ثروت و رفع امتیازات طبقاتی و

ایجاد بنیادی اقتصادی و نوعی از حکومت را در سیاست باب کند . اوضاع کشوری و اجتماعی هر نوعی که می خواست باشد ، در نظر مردی که ترك دنیا کرده و در کار مبارزه بود تا تمام علایق و امیال را در خود نابود کند تفاوتی نداشت.

البته در این جانی توان انکار برخی از حقایق کرد. بودا با برهمنان که در اجتماع خود را طبقه ممتاز به شمار آورده و امور مذهبی را خاص خود می دانستند ، مبارزه کرد ، هم چنین امتیازات و تقسیم بندیهای طبقاتی را نفی کرده و آنرا امری لغو و بیهوده دانست . رثوس آیین برهمنی ، چون وجود خدایان ، مابعدالطبیعه ، آیین ریاضت و آداب قربانی را انتقادهای اصولی کرد ، اما این اقدامات همه قسمت اعظمش برای بنیان و اساس جامعه راهبان بود ، هر چند که در خارج از جامعه راهبان تأثیر می بخشید. در خطابه ها و آثار بودایی مواردی قابل ملاحظه به نظر نمی رسند که بودا با بزرگان ، اشراف و شاهان و امرا ، درباره توده مردم و فقیران گفت و گویی کرده و برای بهبود زندگی و رفع ظلم و حقوق انسانی شان دفاع و یا مبارزه می کرده باشد.

در جامعه راهبان اختلاف طبقاتی وجود نداشت و همه یکسان و دارای حقوق مساوی بودند . هر فردی از هر صنف و طبقه یی می توانست در جامعه راهبان وارد شده و در سلك آنان پذیرفته شود ، لیکن با این حال در جامعه راهبان نیز تمایل به ورود اعیان و اشراف آشکاری داشت . درك آیین بودا ، چون آیین عیسا نمی بود. آیین عیسا برای فقیران ، درماندگان كودك صفتان و نادانان درهایی گشوده است . اما آیین بودا برای مردمان زیرك و باداش می بود . درك مسایل بودایی و مهم تر عمل کرد قوانین

رهبانی برای عامه مردم ، فقیران و توده مورد ظلم و ستم واقع شده مقدور نبود . و نگاهی آیین بودا نه وعده‌یی به آنان می‌داد و نه ملکوت و فردوسی برای شان می‌ساخت که حتا در خیال نیز که شده باشد زندگی شان آسوده‌تر شود . درك بسیاری از مسایل بودایی مستلزم دانش اندوزی گذشته افراد بود و فقیران از این امر محروم بودند . شاید از هر يك سد نفری که از بودائیان نخستین نشان و اثری داشته باشیم ، نود و پنج نفر شان از اشراف و طبقات بالای اجتماع باشند . شاهان ، شاهزادگان ، بازرگانان ، تاجرزادگان ملاکان - و البته اغلب جوانان شان به آیین بودا در می‌آمدند و ما از این کسان نشان و نامی در دست داریم .

در این میان چنانکه با اشاره چند بار ذکر شد ، جز از جامعه راهبان ، پیروان غیر راهب بودایی نیز اهمیت خاصی داشته‌اند و از لحاظ طبقاتی اشاره‌یی به نام و نشان شان بی‌فایده نیست . پیروان غیر راهب عبارت بودند از شاهان و امرا و وزیران و بازرگانان نامدار و شه بانوان و زنانی شهر و دولتمند که آیین بودا را بدون آنکه در سلك راهبان در آیند می‌پذیرفتند و پیروی او را قبول می‌کردند . اینان اغلب و بلکه همگی برای جامعه راهبان هدایایی از خوراك و پوشاك و مکان فراهم آورده و ما یحتاج انجمن خواهران و برادران را تهیه می‌کردند . اصولا وجود پیروان غیر راهب ثروتمند و دارای جاه و جلال برای بودا و جامعه راهبان اولازم بود ، چون انجمنی با آن فراخی و نفرات بسیار نیازمند به مکان ، خوراك و پوشاك بودند و اینان ما یحتاج را فراهم می‌کردند . بسیاری از پیروان غیر راهب ، در متون قدیم از لحاظ اهمیت ، نامشان در ردیف راهبان بزرگ قرار گرفته و بودا نسبت به آنان مهر و عطوفت خاصی داشت بمبی سارا

Bimbissara که درباره اش گفت و گو شد و پاسه نادى Passenadi دو امپراتور بزرگ ، از دوستان و حامیان بودا محسوب می شدند ، هم چنین Jeta که وصفش گذشت و آن بازرگان بزرگ به نام سودا Sudatta و دو بازرگان دولتمند که از نخستین پیروان غیر راهب محسوب می شوند از این گروهند . شه بانوانی چون Khema و بزرگ زنانی چون ویزا Visakha در سلك راهبگان و شه بانویی چون پاچا پاتی Pajapati مادر ، و یوسودارا Yosodhara همسر نیز قابل ذکر می باشند . میان پیروان غیر راهب ، حتی پزشکان بزرگی چون جی واکا Jivaka نیز وجود داشتند . بودا و راهبان وی در هر شهری که وارد می شدند ، امثال این کسان از آنان پذیرایی می کردند ، و چون خارج می شدند ، تا مسافت بعیدی با کالسکه های خود بار و بنه و خدمتگاران مشایعت شان می کردند و خوراک برای آنان همراه می بردند . از این همه بذل و بخشش و هدایای فراوان و بزرگ بود که جامعه راهبان می توانست بی دغدغه به سیر و سفر و آداب رهبانی و تبلیغ و انتشار آیین به پردازد .

در خلال داستانها و روایات بودایی ، مطابق معمول برای بزرگ جلوه دادن پیامبران و بزرگان ، معجزات چاشنی محسوب می شوند و در همه جا از این روایات موجود است . گروه مؤمنان بودایی نیز در بطن داستانها مقداری از این معجزات منسوب به بودا را جا داده اند . ایامی قرین به مقام بودایی رسیدن ، در آن توفان هولناك ماری استاد را محافظت می کند . هنگامی که هزار نفر از راهبان او وولا Vruvela را به آیین خود در می آورد ، معجزاتی بسیار انجام می دهد . چون دوا داتا Dvadatta آن یهودای بودایی قصد جانش را می کند ، چند بار با نیرویی عظیم کارهایش

را خنثا می‌سازد . بمبی سارا، آن شاه بزرگ شیفته بودا که در کار تبلیغ آیین چون مشتاسپ شاه با حمیت و غیرت بود ، تمام ریش سفیدان و شیوخ قلمرو خود را که به هشتاد هزار نفر بالغ می‌شد ، گردآورد و بدانها گفت تا برای شنیدن مواعظ بودای بزرگ نزد او بروند . شیوخ بدجانب صومعه بودا و راهبان رفتند . ساکاتا Sagata در آن هنگام راهبی بود که کارهای استاد را انجام می‌داد ، شیوخ از او خواستند تا استاد را ملاقات کند . ساکاتا بودا را خبر کرده بودا بر پشته‌یی حصیری برابر هشتاد هزار نفر ریش سفیدان ظاهر شد ، و از سیمایشان درك كرد كه طالب معجزه اند . پس بد ساکاتا گفت : ای شاگرد من ، اینك كاری شگفت که در قدرت انسانی نباشد ، برای اینان انجام ده ، - و ساکاتا گفت اطاعت می‌کنم خداوند کارمن . تا آن هنگام شیوخ بد کمان آن بودند که ساکاتا-استاد است . باری ساکاتا بروی زمین ایستاد و بعد بد آسمان صعود کرد ، آنقدر بالا رفت تا به ابرها رسید و اعمالی شگفت و خارق العاده از خود نشان داد ، آنگاه از فراز ابرها خم شد و سر خود را تا پاهای بودا پایین آورد و گفت : ای استاد وای سرور من ، ای بودای کامل ، افتخار می‌کنم که شاگرد توام . شیوخ به شکفتی اندر شدند که اگر این قدرت در شاگرد بود ، نیروی استاد تا به کجاست . بودا پس از این واقعه باروش و بیره خود برای آنان سخن گفت که داستانی مفصل است و نشان می‌دهد طریقه بودا در ارشاد و تبلیغ آیین چگونه بوده است و سرانجام آن هشتاد هزار نفر به بودا گرویده و قبول آیین می‌کنند . اغلب داستانهایی که در باره ایمان آوردندگان در روایات بودایی آمده ، چنین است . البته بدون حذف مورد معجزه . می‌آمدند و بودا برایشان سخن می‌گفت ، به زانو افتاده و می‌گفتند ما به

وجود مقدس بودا و شریعت او پناهنده می شویم و به سلك راهبانش در می آییم،
و این کلمه شهادت بودایی محسوب می شود.

۱۵ - فضیلت و اخلاق

پرداختن بد فلسفه بودایی ، فلسفه به معنای خاص آن ، دشواریهایی
در مباحث ساده ایجاد می کند . از جانبی دیگر اصول پیچیده فلسفی را
در آیین بودا نمی توان به طور محقق دارای اصالت دانست ، بلکه غالباً
نظر آن است که این مباحث درباره جوهر و عرض ، ماده و روح ، اساس
علیت ، پیچیدگی در اصل نیروانا Nirvana و مباحثی در این ردیف ، بعدها
از سادگی و شکل مفهوم خود در آمده و به صورت مسایل مشکل و مبهم جلوه گر
شده است . به همین جهت است که به اخلاق بودایی بیشتر می توان توجه
کرد . از چهار حقیقتی که در مباحث گذشته ذکرشان گذشت و بر مدار
مسأله رنج و نابود کردن آن استوار است ، بسیاری از مسایل اخلاقی در
قسمت از میان بردن رنج مطرح شده است . آیا فضیلت و اخلاق آرمان
بودیسم است ؟ - و هر گاه چنین باشد ، از نظر بودا و راهبان صدر اولیه ،
مفاهیم اخلاقی و اصول فضیلت چگونه شناخته شده است .

در اصل چهارم از چهار حقیقت مقدس ، هدف و منظور آن است که
چه راهی باید برگزید تا رنج نابود شود . با توجه به هشت دستوری که
بودا می دهد ، باید اخلاق بودایی را پی ریزی نمود . بودا به شاگردان
خود می گوید برای نابود ساختن رنج هشت دستور را پیروی کنید :

- ۱- ایمان پاک . ۲- اراده پاک . ۳- گفتار پاک . ۴- کردار پاک .

۵- پیشه پاک . ۶- کوشش پاک . ۷- اندیشه پاک . ۸- تمرکز کامل اندیشه . توجه می شود که راستی ، پاکی و درستی در تمام اعمال و کردار آدمی بایستی رسوخ کرده و فرمانروا باشد تا رنج نابود شود و فرد به نیروانا ، یا جهان دیگر بودایی واصل گردد و از رنج تولدهای بعدی آسودگی یابد . آگاهی به مباحث مدرسه یی بودایی هر محقق و جوینده یی را متوجه می سازد که راه برای ابهام و پیچیدگی ناچه حد باز است . اما برای درک اخلاق بودایی و فضیلت در این آیین ، جز مباحث پیچیده مدرسه یی ، راهی دیگر نیز وجود دارد و آن راه توجه به اشعار لطیف ، تمثیل ها و حکایات است . روح هندی با افسانه و حکایت آمیخته است . استعاره و سمبولیسم در ادبیات هندی به اوج خود می رسد و از خستگی و ملال و پیچیدگی های موجود ، روح های کنجکاو را رهایی می بخشد .

هدف از زندگی رهبانی چیست ؟- هدف آنست که با اتکاء و کاربرد اصول بودایی ، رنج در آدمی نابود گردد . رنج از تمایل و خواهش به وجود می آید ، پس تمایل و خواهش در آدمی بایستی نابود شود . هدف اصلی و اساسی همه این اعمال آنست که فرد در طول زندگی های خود مدارج ترقی را به پیماید تا به مرحله بودایی برسد و چون به آن مرحله رسید ، دور آخرین زندگی فرار سیده است و پس از آن به نیروانا ، جهانی دیگر که در آنجا نه وجود ، نه جسم ، نه لذت ، نه رنج ، نه احساس و نه هیچ چیز دیگری وجود دارد واصل می گردد و این غایت هدف است در آیین بودا ، یعنی رهایی از دام زندگی . پس باید توجه داشت که بنیان اخلاق بودایی بر آن اساس نیست که این دنیا را برای زیستن و تفاهم بهتر سازد ، بلکه هدف دل بر کندن از این جهان و رهایی از رنج زندگی

توسط این اصول اخلاقی است . اما هر چه باشد اخلاق بودایی ، سود و اثرش در زندگی این جهان مادی کاملاً دارای انعکاس است .

در اساس این اخلاق بارها سه اصل تأکید شده است که عبارتند از: درستکاری ، درست اندیشی و خرسندی . این سه اصل لازم و ملزوم هم می باشند و هر راهروی باید یکی را بدون در نظر گرفتن آن دو مورد توجه قرار ندهد . در آیین بودایی ، بانفی مابعد الطبیعه ، يك مصدر اخلاقی ، يك نیروی والا و یا قدرت مطلق وجود ندارد . مسأله بهشت و دوزخ به آن عنوان شناخته شده اش مطرح نیست . ترجیح اعمال نيك بر اعمال بد وابسته است به اثراتی که نیکی و بدی برای کننده کار به بار می آورد . این جا یکی از اصول بودایی که استاد برای آن پنج مرتاض بیان کرد ، جلب توجه می کند : از نیکی است که نیکی پدید می آید و از زشتی و بدی جز تباهی و رنج چیزی حاصل نمی شود . برزیگری در موقع مقتضی چون زمین حاصل خیزی را در مقابل ودانه در کف داشته باشد ، اگر تخم را در زمین نپاشد ، نباید به هنگام درو در انتظار محصول باشد . کسی نیز که فرصت مناسب برای نیکی داشته باشد و به عمل نيك مبادرت نرزد ، چگونه می تواند در انتظار پاداش نیکی باشد .

اصول اخلاقی پنج گانه بودایی را دریند گذشته شرح دادیم . این پنج اصل در اخلاق بودایی بسیار مهم است و برجستگی خاصی را داراست ۱- هیچ موجود جاننداری را نباید کشت . ۲- دزدی نکرد . ۳- زنا نباید کرد ، اما برای راهبان با توجه به اصل تجرد ، معاشرت با زنان ممنوع است . ۴- دروغ نباید گفت . ۵- شرب هر نوع مسکری ممنوع است . برای راهبان جنگیدن ، جنگ افزار به دست گرفتن ، کشتن و آزار

رسانیدن به هر موجود زنده‌یی منع شده است. سخن چینی، از این به آن گفتن و هر حرف ناب‌جایی را در محفل بیان کردن، جزب‌دی و زشتی و شرارت چیزی نیست. يك راهب مؤمن و بری از گناه: مهربان است، شفقت دارد و در تحکیم دوستی کسان کوشش می‌کند و کدورت و نفار را می‌زداید.

تعالیمی از وی در هر قسمتی که مطالعه شود، به هر حال حاوی اصول اخلاقی است. وی نیز هم‌چون لاو - تسو Lao tesu و عیسا آرزو داشت تا دشمنی و عناد از میان برود: هر گاه نادانی از سرب‌ی مردمی به من بدی کند، وی را با محبت پاسخ خواهم گفت. اما در هر حال برخی که وی را با عیسا مقایسه و به او تشبیه کرده‌اند، راه درستی را نه پیموده‌اند. نیکی و مهربانی و گذشت در مسیحیت مفهوم بردگی و غلامی دارد، جز کوچکی و خفت بشری و تسلیم در مقابل ظلم چیزی نیست. در صورتی که بودا هیچ‌گاه نمی‌گوید دشمن خود را دوست بدارید، بلکه می‌گوید نسبت بد او عناد نوزید و کینه را در قلب جای ندهید. هنگامی در میان جمعی کسی نسبت باو ناسزا گفت و جانب شرم را مراعات نکرد. بودا با آرامی ناسزا های او را گوش کرد و چون حرف‌های وی تمام شد، گفت: ای مرد، هر گاه هدیه‌یی به کسی دهند و آن کس هدیه را نپذیرد، هدیه به چه کسی خواهد رسید؟ - مرد گفت: به آن کسی که آن را عطا کرده. - بودا گفت: پس ای پسر من نمی‌خواهم ناسزاهای تو را بپذیرم و خواهش می‌کنم آنها را برای خود نگاه داری.

لیکن بودا هر چند رحم، شفقت و مهربانی را تأکید و توصیه می‌کرد اما با توجه به اصول موضوعهٔ رهبانیت باید ملاحظه شود که آیا توافقی

میان اصول رهبانیت وی با علاقمندی و دوستی موجودات وجوددارد یانه . بدون شك پاسخ منفی است . بودا می گوید همه محن ورنجها و دردها و بلایای این جهان ناشی ازعلاقه است و پیدا شونده از آنکه موجودی به موجود دیگرعلاقه مند شود . آن جایی غم وجود ندارد که دوستی و مهر نا موجود باشد . فردی که هیچ مهر و علاقہ یی به کسی نداشته باشد و در این جهان عزیزی برایش نباشد، هیچ دردی ورنجی نیز نخواهد داشت . انسان کامل کسی است که بر خشم خود لگام زده و آنرا در اراده خود داشته باشد . آیا راه پیروزی بر بدی و زشتی چیست؟ - : دروغ گو را راستی و درستی مغلوب می سازد ، به شخص خسیس با اهدای هدایا و بذل و بخشش می توان پیروز شد ، چنان که بر بدی به وسیله خوبی می توان چیرگی یافت . در ادبیات بودایی مطابق معمول داستان های زیبایی در مورد نیکی کردن در برابر بدی آمده است که داستان تراژیک و تأثر انگیز امیرزاده یی به نام کوناالا Kuna1a از آن جمله است .

کوناالا، شاهزاده یی بود که از پدر و دربار کناره گرفته و در گوشه یی به انزوا زندگی می کرد و درباره نا پایداری جهان و رنجوری مرده ان اندیشه می کرد . یکی از زنان بانفوذ درباری به وی عشق می ورزید، اما هر چه بیشتر اقدام و وسوسه می کرد، شاهزاده بیشتری اعتنایی نشان می داد . سرانجام حادثه یی پیش آمد و شاهزاده را به شهری دور دست فرستادند . شاهزاده بازوجه خود در آن شهر زندگی و روش پیشین را همچنان ادامه داد . اما آن زن حرم سرا که در عشق شاهزاده بسیار بی تابی می کرد، عشقش به کینه بدل شد و بر آن رفت تا انتقامی سخت از شاهزاده بگیرد . مهر شاه را پنهانی به دست آورد ، نامه یی نوشت به حاکم آن شهر که چشمان

شاهزاده را از حدقه بدرآوردند و نامه را بامهر و خانم شاه به وسیلهٔ پیکی به جانب آن شهر فرستاد.

هر چند حاکم از آن دستور غیر منتظره به شگفتی اندر شده بود، و بامهر و علاقه‌یی که به شاهزاده داشت دلش لبریز از غم و اندوه بود، لیکن چاره‌یی جز اطاعت نداشت. فرمان را از نظر شاهزاده گذراند و عذر تقصیر خواست. شاهزاده با آرامی فرمان را شنید اما چون کسی حاضر نمی‌شد که فرمان را اجرا کند، اصرار ورزید تا زودتر حکم را به مرحلهٔ اجرا درآوردند. سرانجام مردی کوژپشت با صورتی زشت و کریه حاضر شد تا چشمان زیبای شاهزاده را از کاسه درآورد. چشم راست را در حالی که شاهزاده بارنج و الم بر خود می‌پیچید بدرآورد. کونا لآن را در دست گرفت و گفت: ای کلولهٔ زشت گوشتی، تا چه اندازه کریه‌ی، چگونه است که دیگر چیزی را نمی‌بینی، در حالی که تا چند لحظه گذشته مردمی را می‌دیدى که به تو اظهار علاقه می‌کردند، وای که این مردم چه درخور ملامت اند و چگونه در او هام و پندار هاشان اسیر شده‌اند. چون دژخیم چشم چپ را نیز بر کند، آنرا در دست گرفت و خطاب به آن گفت این چشمانی که دیگر به دست آوردنشان مقدور نیست، از من ستانده شد، اما چشم خردمندی و بینایی حقیقی من نیرومندتر گشت. هر چند پدرم نسبت فرزندى مرا انکار کرد و برایم دیگر پدری نیست، اما آن پادشاه بزرگ جهانی، مرا پدر خواهد بود. هر چند که چشمانم را از دست دادم، اما در عوض دنیای به رنج آلوده را ترك گفته و اقلیم بی رنجی را صاحب شدم.

شاهزادهٔ نابینا آواره شد و همسرو فادارش عصا کش او گشت. با کدایی روزگاری گذراندند. لباس‌شان زنده می‌ماند اما شان کثیف، رنجور و زشت شده

بود. زوجه مهر بان دست شوی کورش را می گرفت ، از شهرها و راهها گذشتند تا سرانجام به پایتخت پادشاه ، پدربی خبر از همه جا رسیدند. شاهزاده و همسرش در پناه سایه کاخ نشستند تا لختی بپایانند . شاهزاده آوازی خوش داشت و بر آن شد تا با زمزمه یی اندوه خود را سبک تر سازد . در کاخ پدرش صدای فرزند را شناخت و شتابان به سوی او رفت . اما در برابر خود زن و مردی کدایافت که مرد کور بود، بهت زده نگاهشان کرد و از خلال آن همه ژندگی و نزاری ، فرزند را شناخت. دست در آغوش انداخت که ای فرزند بیچاره ام، چو نیست که این سان کور و زمین گیر و دردمند شده یی؟ پس از گفت و گویی چند حقیقت از پرده بدر افتاد و شامت و خیانت آن زن درباری و سوکلی با نفوذ بر ملا گشت . شاه در بحبوحه خشم دستور داد تا آن زن را سیاست کنند. اما شاهزاده دست روی دست پدر نهاد و گفت: ای شاه بزرگوار، هر چند اواز طریق پستی و رذالت چنین عملی را مرتکب شده است ، اما تو شایسته نیست که چون او کنی و بدی را با بدی پاسخ گویی ، نظر داشته باش که گذشت و بخشش تا چه حد ستوده شده است . ای پدر در من جز عواطف مهربانگیر و شفقت و دوستی چیزی وجود ندارد . در قلب من جایی از برای کینه و نفرت باقی نیست . من به آن شاهزاده خانم جز احساس ترحم و شفقت و نیکخواهی ، احساسی دیگر ندارم.

شاید هر گاه با دقت تمام متون بودایی مورد واریسی و مطالعه قرار گیرند، و اصول اخلاقی آنها استخراج و تدوین شوند، مجموعه یی عالی از اخلاق استدلالی فراهم شود. یکی دیگر از موارد اخلاقی بودایی ، لزوم ایثار و بخشش است. در این اخلاق برای بخشش حد و مرزی معین نشده است ، چون به هر نسبتی که بخشش بیشتر باشد ، جنبه کار نیک به همان

درجه والا تر محسوب می‌کردد. يك راهرو که برای ارتقاء به کمال کوشاست باید درمواقع لزوم عزیزترین چیزهایی را که دارد، به‌بخشد و دراین راه حتا از بذل جان نیز دریغ نرزد. در قسمت‌های گذشته از پنج سدوسی دوره از زندگی‌های گذشته بودا گفت و گو کردیم و ملاحظه شد که بودا گاه به‌شکل حیوانات، گاه پرندگان و گاه در صورت آدمی از دزد و جانی‌تاشاهزاده و روحانی درآمده‌است. اینك برای آوردن نمونه‌یی از داستانهای موردنظر که مفهوم بذل و بخشش را برساند، از یکی از داستانها که متعلق به یکی از زندگانی‌های گذشته بوداست که در کسوت شاهزاده‌یی زندگی می‌کرده اقدام می‌شود. در آن هنگام وسان‌تارا Vessantara نام داشت.:

ای شاگردان، در آن هنگام که شاهزاده‌یی بودم به‌نام وسان‌تارا، مردم بر من شوریدند و مرا از شهر بیرون کردند. برارابه‌یی سوار شده و با همسر شاهزاده خانم مادی Maddi و دو کودک به‌نام‌های جالی Jalī و کان‌های نا Kanhajina شهر راترک کردیم. در راه کسانی به‌ما برخوردند و ارا به‌ام را طلب کردند، آنرا بخشیدم. پس کسانی اسبها را خواستند بخشیدم و کسانی زاد و توشه‌مان را لازم داشتند، آنها را نیز بدانان دادم. راهی دراز در پیش داشتیم و بیابانی ناهموار و آفتابی سوزنده. دست کودکان را گرفته و با شاهزاده خانم پیش رفتیم. چون به جنگل رسیدیم کودکان از فرط گرسنگی بی‌تابی کردند. با هروسیله‌یی بود مقداری از میوه‌های جنگلی فراهم آورده و می‌رشان کردیم. پس از آن دوباره راه رفتیم تا به کوهستانی که جایگاه تارکان دنیا بود رسیدیم. در آنجا با سختی و عسرت زندگی‌مان می‌گذشت و من و شاهزاده خانم کودکان را بیمار کرده و هم‌را

تسلیت می‌دادیم. من روزها به نگاهداری بچه‌ها می‌پرداختم و مادرشان به جنگل می‌رفت و با تحمل شدایدی بسیار، از میوه‌های جنگلی غذایی فراهم می‌کرد.

روزی **ناجوجاكا** *Najujaka* که از تارکان دنیا بود، نزد من آمد و درخواست کرد که بچه‌ها را به او بدهم. به صورتش لبخند زدم، آنگاه دست جالی را که مهری بسیار به او داشتم در دست آن پیر کدا نهادم و دست کان‌هاچی نا که قلبم در تسخیر محبتش بود در دست دیگر او نهادم و آن پیر کدا کودکانه را برد. دل خوش داشتم که مادی را دارم، زوجه مهربانم را که خود را به وسیله او تسلیت بخشم. اما حادثه‌یی دیگر روی داد و یکی از خدایان به صورت برهمنی در آمده نزد من آمد و درخواست کرد تا مادی، همسر محبوب و زیبا و پاکدامن را به او بدهم. پس من به صورت برهمن نگریستم و به او خندیدم، به مادی نگریستم و گریستم و پس از آن با شادی دست او را در دست برهمن نهادم. من کودکانه و همسر مرا بخشیدم و هیچ اندیشه نکردم و در نیکوکاری مداومت ورزیدم تا سرانجام به مقام بودایی رسیدم.

تحلیل اخلاق بودایی از نظر تشجده گیری بسیار دشوار می‌باشد. آیا این اخلاق برای روابط با دنیای خارج و به زیستی مادی وضع شده است؟ - باینکه چنین نتایجی از اخلاق بودایی عملاً عاید می‌شود، مع هذا صریحاً تأکید می‌شود که این اخلاق برای کمال یافتن و نجات راهرو و سالک وضع شده. برای راهرو طریقت اصلاح خود شرط است، فضیلت را به کار می‌بندد، به دنبال اخلاق پویان می‌شود تا فرداً نجات پیدا کند. اما بانمام این اوصاف از نظر گاه اخلاقی، يك طبقه، يك قشرو يك گروه اصلاح

می شوند. بی شک فرزانه‌گی این طبقه به دیگران به نسبت کم و بیش سرایت می کند و بر اثر نیکوکاری، درستکاری، صداقت و مردم دوستی شان، رنج دیگران کمتر می شود. پس هدف اخلاق بودایی هر چه که باشد، این امر محرز است که در اجتماع تأثیر مثبت بخشیده و اثرات بهبودی دارد.

۱۶ - بودیسم پس از بودا

با احتمالی قریب به یقین، در سال ۴۷۰ پیش از میلاد بودا وفات یافت و به آرزوی خود رسید، چون می دانست که به نیروانا، یا بهشت بودایی، مکان بی رنجی، بی شادی، بی جسمی، بی احساسی نایل می شود. هشتاد سال زندگی کرد. بیست و نه ساله بود که ترك خان و مان کرده و مدت هفت سال در ریاضت، بی خانمانی و شداید زندگی گذراند. درسی و شش سالگی به مقام بودایی رسید و مدت چهل و چهار سال بدو وظایف بودایی پرداخت. هنگام مرگ شهرش سراسر شبه قاره هندوستان را پر کرده بود. هیچ کسی در سراسر هندوستان در شهرت و نیک نامی، در افتخار و کمال، در عظمت مقام و پارسایی با او برابر نبود. آیینی پی گزاری کرده و شالوده بی استوار و محکم در تاریخ بشری به وجود آورده بود که هر گاه این زمان نیز پس از گذشت بیست و پنج قرن، اصول اخلاقی و آیین والای او مورد عمل قرار گیرد، جهان برای زندگی جایی امن و آسوده شد و برای بشر دغدغه ناراحتی باقی نخواهد ماند. بودا در واقع خداوند فرزانه‌گی جهان است، بودا ستاره درخشان جهان است، ستاره نه، بلکه خورشیدی است که تاجهان ما وجود دارد از وی به نیکی یاد خواهد شد.

هنگامی که به اوج شهرت و افتخار رسیده بود، مردم او را مشاهده می کردند که با خرقه تمیز و صورت فروزانش، در کمال آرامی و اطمینان، در حالی که چشمانش به طرف زمین بود و کشکولی در دست داشت، در کوچه و خیابان پرسه می زدند تا با صدقه خوراك خود را فراهم کنند. اما برای چنین مردی، شاهان و بزرگان به احترام تعظیم می کردند. برای خوشنودیش آن چنان استقبال ها و بدرقه های عظیمی ترتیب می دادند که با توجه به حقایق نسبی اش در نظر به افسانه ها می ماند.

راویان بودایی، زندگی استاد را از هنگام ترك خان و مان تا سالی چند پس از وصول به مقام بودایی، مرتب نوشته اند. هیچ دلیلی در دست نیست که همه این اخبار و روایات را نادرست به پنداریم. هر گاه موارد عجیب و امور شگفت و خوارق عادت را از این روایات حذف کنیم، سرگذشتی باقی می ماند ساده و بی آرایش از زندگی مردی که برای انسانی کردن جامعه بشری قیام کرد و اساس دروغین و نادرست و آزار دهنده و ناهنجاری پیشین را و از گون ساخت. باری پس از وصول به مقام بودایی است که دیگر از وی چنان که بایستی نشانی نداریم و روایات و اخبار پراکنده و نامنظم می باشند. اما درك زندگی چهل ساله استاد که در کار تبلیغ و انتشار آیین و سفرهای تبلیغی گذشت مشکل نیست. از چند روایتی که در این ردیف آمده است، می توان تاریخ چهل ساله مورد نظر را تجسم بخشید. گزارشی اجمالی از کارهای چهل ساله، که در واقع رسالت بودیسم و رسالتی جهانی است، بی جا به نظر نمی رسد.

با پشت کار و مداومت، آموزش های خود را روشن و صریح اعلام کرد. این ها آموزش ها و تعالیمی نبودند که مورد قبول همگان واقع شوند، بد همین جهت

آیین جدید در شبه قاره با سرعت انتشار یافت. کمتر آیینی را می توان نشان کرد که بدون اعمال زور و نیروی قهرآمیز و سنان و تیغ انتشار پیدا کرده باشد، اما بودیسم بدون خونریزی، اساس جامعه قبلی را که بر ظلم و بیداد و نفی مقام انسانی تکوین یافته بود، برانداخت. طبقات اجتماعی را نفی کرد. آداب مذهبی را که وسیله یی برای کلاشی و نامردمی و دزدی برهمنان بود بیهوده و بی فایده اعلام کرد. طبقه یی را که به نام مذهب و میانجیان خدایان انسانیت را در پرده کثیف اعمال شان زنجیری ساخته بودند، احده قان و بی شرمان خواند. آداب و مراسم قربانی و عبادت را برانداخت و گفت جسم آدمی شریف است و نباید نسبت بدان آنقدر شکنجه روا داشت، پس ریاضت کار ابلهان و نادانان است. هنگامی که اعمال مذهبی وجود نداشته باشد، روحانیان درماندگانی بیچاره می شوند و بودا به این طریق ضربه مهلکی بر این طبقه ممتاز اجتماع وارد کرد. خدایان هندی را انکار کرد و گفت هر گاه تا کنون می توانستند، کاری برای انسانها انجام داده بودند. یا اصولا وجود ندارند و یا موجوداتی هستند بیچاره تر از آدمیان. اساس تناسخ را که آن چنان در اعماق وجود هندیان نفوذ داشت برانداخت. روح را بی اعتبار ساخت، چون روحی را به عنوان عنصری مجرد و جدا از تن قبول نداشت، بلکه می گفت روح عبارت است از حاصل اعمال نیک و بد انسان. چون از وی درباره خلقت سوال کردند، چون آن فرزانه چینی، یعنی کون فوسیوس Confucius گفت از این بحث پارینه در گذرید که از آن سودی عاید بشری نمی شود و در قسمت های گذشته ملاحظه شد که چگونه خدا و خلقت را با استدلالی روشن نفی می کند. مع هذا در الاهیات بودایی، یا بهتر گفته شود در ما بعد الطبیعه بودایی گشت و گوهایی در مورد روح

تسلسل آن و مسأله خلقت وجود دارد که برای علمای علم کلام بودایی در دسرهایی ایجاد کرده است. بودا مردی بود که پتکی و میله تراشی در دست داشت و پیکره کهن و زنکار گرفته انسانی را می تراشید تا دوباره جلوه و درخشش در حجاب رفته آن را آشکار سازد. اوبت شکنی کار کشته و سنت براندازی ماهر بود و بر آن راه می رفت که آدمی را از قید خرافات و قیود بیهوده رهایی بخشد.

هنوز اندک زمانی نمی گذشت که مناقشات و اختلافاتی عمیق در عقاید بودائیان چون مذاهب وادیانی دیگر به وجود آمد و آیین ساده و عالی را در پیرایه ها و آداب و مبهماتی بسیار از انظار پنهان کرد. به هر حال در فلسفه و آیین بودایی نیز هم چون آیین ها و روش های بزرگ دیگر شاخه هایی به وجود آمد که از وحدت و یثه آن فلسفه کاست. از انشعابات کوچک و غیر قابل توجه که بگنذریم، آیین و فلسفه بودایی به دو مکتب عمده تقسیم شد که: «مکتب قدیم» و «مکتب جدید» نامیده شد. مکتب قدیم همان روشی است که به نام هی نایانا *Hinayana* مشهور شد و در جنوب هندوستان بسیار اشاعه یافت و بر همین مقیاس به نام مکتب جنوبی نیز خوانده شده. دومی مکتب مایایانا *Mahayana* یا روش جدید است که در شمال نفوذ فراوانی داشت و به همین جهت شهرتی به مکتب شمالی یافت.

لیکن چگونه این انشعاب بزرگ رخ داد؟ - اساس این تقسیم و تفرقه را در سومین شورای بودایی جست و جو می کنند. در این شورا آشوکا *Ashuka*، امپرانور بزرگ و حامی آیین بودا دستور داد تا احکام بودایی را بر سنگ ها نقر کنند و این کار را در مناطق بسیاری به موقع اجرا و عمل در آورند تا باشد که از پراکندگی جلوگیری بعمل آید. هم چنین در این

شورا اکثریت. اقلیت را طرد کرده و از خود راند تا موقعیت بودیسم که تزلزلی در آن راه می یافت استحکامی یابد. اقلیت به جنوب کوچیدند و در آنجا به تبلیغ پرداختند و مکتبی بنا نهادند که چندان اختلاف فاحشی با اکثریت شمالی نداشت. این دو فرقه، هر دو در به کار گرفتن آیین رهبانیت اهتمامی تام داشتند و به سنن علاقه قابل توجهی ابراز می کردند. اما در دو نکته اساسی، میان شمالی ها و جنوبی ها اختلاف بود. در مکتب ماهایانا اصلی مورد توجه بود که ریشه‌یی کهن داشت و سنتی مقدس شمرده می شد که میان بسیاری از ملل و اقوام اعتقاد به آن جاری و ساری بود و آن اعتقاد بدست دهارماکایا *Dharmakaya* بود که به موجب آن در هر زمانی يك عده بودا یا بودهی ساتوا *Bodhi Sattvas* که مردان مقدس، پارسا و برانگیخته شده‌یی بودند به وجود آمده و راه نجات را به خلق می نمودند و تعلیمات بودا و راه نجات از رنج و نوزادگی و روش دستیابی به نیروانا را بر خلق آشکار می ساختند. نکته دوم در اعتقادات پیروان مکتب ماهایانا، مبنی بر نوعی اندیشه است بر اصل حلول بودا. به این معنی که معتقدند با هر بودهی ساتوا، روح بودا نیز تجلی می یابد تا اصول مکتب و تعالیم خود را به شکل جدیدی بیاموزد و این نیز رمزی است بسیار محکم و استوار از تناسخ و تسلسل روح و نوزادگی، حنا برای خود بودا بد این شکل. بوداهای جدید نیز بنا بر اعتقاد این گروه به شدت امتیازات طبقاتی را محکوم کرده و سالکان و راهروان را در هر لباس و مقام و صنف و طبقه‌یی که باشند در جرگه پیروان خود می پذیرند و پیروان مکتب ماهایانا معتقدند که وظیفه هر مؤمن و پارسایی تنها نجات خودش نمی باشد، بلکه وظیفه دارد تا سایرین را نیز کومک کرده و به نجات و رستگاری و نیروانا سوق دهد.

پیروان مکتب هی نایانا برخلاف روش ماها یانا معتقد بودند که هر سالک و رونده‌یی بایستی تاچراغی برای خودش باشد و در ارشاد و نجات و تعلیم دیگران گامی برندارد؛ و باالطبع با این روش در اقلیت ماند و رقبایشان که اندیشه‌یی داشتند بیشتر بروفق اصول اجتماعی، نه انفرادی - اکثریتی تام یافتند.

انگیزه‌یی که موجب شد تا آیین بودا در ردیف یکی از ادیان بزرگ جهان درآید، حادثه‌یی بود که در سده سوم پیش از میلاد رخ داد. این واقعه عبارت بود از ایمان آوردن آشوکا امپراتور بزرگ هندوستان که از سلسله مائوری بود. این امپراتور با قدرت و نیرومندی نامی بد فتوحاتی بسیار پرداخت که در اثر جنگ‌هایی فراوان حاصل می‌شد و از شمال تا جنوب هندوستان را متحد ساخت. اما ناگهان مشاهده آن همه خرابی و نابسامانی و فقر و درماندگی و زیان‌های حاصل از جنگ در روحیه‌اش انقلابی بد وجود آورد. پس از جنگ دست برداشت و چون آیین بودا را روش و راه سلم و صلح یافت بدان گروید و به تبلیغ و ترویج‌اش پرداخت. از این واقعه اندکی نمی‌گذشت که آیین بودا در چین و ژاپن رواج یافت. مبلغان و وزیدۀ بودایی که شمارشان بسیار بود، تحت نظام معینی تحصیل کرده و به نقاط مختلفی اعزام می‌شدند و به تدریج آیینی که خداوند فرزاندگی هندی بنیان نهاده بود، در بسط زمین انتشار یافت. هیچ‌گاه فجایع و کشتارها و انهدام تمدن‌های بزرگ و فرهنگ‌های عالی و آدم کشی و زور و قلدری که در ادیان سامی اساسیت داشت در آیین آریایی هندیها اساسی نداشت. چیزی که حقانیت داشته باشد، خود بدون اعمال زور حقانیت‌اش را آشکار می‌کند. پشت هر ایده و آیین و روشی که زور و

قلدری وجود داشته باشد، در آن حقانیت و راستی را نباید جست و جو کرد. باین مقیاس می توان بسیاری امور را اندازه گرفت .

پس از مرگ بودا، تاسدهٔ سوم پیش از میلاد، اشاعه گران و تبلیغ کنندگان بودایی در صد آن بر نیامدند تا بودیسم را در خارج از هندوستان گسترش دهند، اما از قرن سوم به بعد بودیسم در خاور دور اشاعه یی تام یافت ، به شکلی که دیانت رسمی نفوس بی شماری در جهان شد . مکتب ماهایانا در چین ، تبت، کره، ژاپن و نیپال رواج یافت - و روش هی نایانا در سیلان، سیام و برمه اشاعه پیدا کرد .

در کامبوج بودیسم به دو شاخه تقسیم شد : موهانی کاو *Mohanikau* [تودهٔ بزرگ] ، و دیگری تهوماووت *Thomavut* که شبه یی بود از همان مکتب اولی- و هر دو خاستگاهشان همان روش رایج در جنوب ، یعنی هی نایانا بود . هم چنین بودائیت در سد کشور : چین ، ژاپن و کره شکل خاصی یافت آمیخته با سنن قومی و آیین های بومی که به نام سوکهاواتی *Sukhavati* یا بهشت خوانده شد. اما جملهٔ این شعبدها ، شاخه ها و تقسیم ها، از نظر گاه علمی و طبقه بندی در فلسفه ارزشی چندان رانمی رسانند و بودیسم فلسفی از لحاظ اصولی، بد چهار شاخه تقسیم می شود به این ترتیب :

۱- ره آلیسم *Realisme* یا نوعی واقع بینی مستقیم و بدون واسطه که به نام ویبهاشی کا *Vaibhashika* خوانده شده است .

۲- سوترانتیکی کا *Sautrantika* یا واقع بینی غیر مستقیم ، و در واقع این عکس العملی است اشراق گونه در برابر مکتب نخستین .

۳- جوگاچارا *jogacara* ، که روشی است مطلق بر مبنای رهبانیتی

که با واقع بینی سازشی نداشته و بر پایه ایده آلیسم مطلق و خیال گرایی بنیان دارد .

۴ - مادهیامی یا *Madhyamika* و این درحقیقت همان روشی است که در بودیسم به نسبیت تعبیر شده و فی هی لیسم *Nihilisme* نیز خوانده می شود. از این چهار مکتب عمده اولی و دومی وابسته به مکتب هی نایانا و دو دیگر از شاخه های ماهایانا می باشد .

۱۷ - شامگاه زندگی

اینک دیگر زندگی پرفراز و نشیب استاد به سر آمده بود . هشتاد سال عمر ، آفتاب لب بام برای صاحبش بود و دیر یازود ، جسم بودا ، این خداوند فرزانه کی بی جان می شد و به عدم می پیوست و در سرای خاموشان وارد می گشت . بسیار مایلم تا بدانیم که بودا در این ایام کهولت ، چگونه بوده است . آیا پیری و سالخوردگی بدوی همان صورتی را بخشیده بود که در ایام جوانی پیرمردی را بدان صورت دیده و بدان سان منقلب شده بود ؟ - در این باره اطلاعی چندان نداریم ولی آن چه که مسلم است ، هشتاد سال زندگی ، فراوت جوانی را جواب می گوید . استاد باز هم برنامه خود را چونانکه در ایام پیشین اجرا می کرد ، به مرحله عمل می گذاشت . راهرویهای طولانی اینک باتأنی انجام می گرفت و شاگردان ممتاز از استاد مواظبت می کردند . هر گاه وی را خستگی و رنجوری فرامی گرفت ، یکی از چند شاگرد محبوب ، پاره گلیم استاد را در جای مناسبی دولاپهن می کرد و بودا بد آرامی بروی آن می خفت . بی شک اندیشه استاد در این ایام بیش از هر

چیزی متوجه فنا، نیستی، یا به عبارت بودایی- نیروانا مشغول بود. شاید در خلال اوقات تفکر بارها به تاریخ زندگی پرحادثه و اتفاقات آن می‌اندیشید و چون به پایان راه نزدیک می‌شد، آرامشی شکفت و دلپذیر در خود احساس می‌کرد. به او چراغ خود و فراز نای موفقیت رسیده بود. بدروزگار گذشته، دوران شوکت و حشمت، یوسو دارای محبوب، همسر زیبا و با وفایش، پسرش راهولا، پدرش، مادرش، دوران امیرزادگی، دوستان و یاران، عیش و عشرت، و چنانا خدمتکار با وفایش می‌اندیشید، به هفت سال دوران طولانی رنج و ریاضت فکر می‌کرد، به آن لحظات بحرانی که به مقام بودایی و یافتن راه و روشی نورسید می‌اندیشید. اینک همه گذشته بودند، و او پیر شده بود. رسالتش را ابلاغ کرده و مأموریتش را انجام داده بود.

در دوران نه ماهه سیرو گردش، و در دوران سه ماهه بارانی هنوز چون سابق، کاسه صدقه در دست، زر کوی و برزن می‌گشت. بزرگان، شاهان، امرا، وزیران، بازرگانان و محشمان و مردم عادی از دور و نزدیک رنج سفر به خود هموار کرده و برای دیدار استاد، ایمان آوردن و داخل شدن در انجمن راهبان به محل اقامتش می‌آمدند. در متون بودایی چه بسیار می‌خوانیم: مردم از دور و نزدیک برای صلاح اندیشی و چاره‌جویی نزد کوتامای زاهد می‌آیند. هنگامی که بدشهرهای بزرگ و مفرسلاطین نزدیک می‌شد، استقبال‌های باشکوهی از جانب شاهان از وی انجام می‌گرفت. هنگامی که به شهر ماگادا Magadha وارد شد و جی‌واکا Jivaka پزشک بزرگ آن شهر و طبیب درباریان و سلطان که از ارادتمندان بود، وی را با راهبانش در باغ خود دعوت کرد. شبی بس زیبا و مهتابی، آجاتاساتو Ajatassato سلطان بزرگ ماگادا با درباریان مشغول نظاره

↑ «ش-۱۴»

«ش-۱۵»

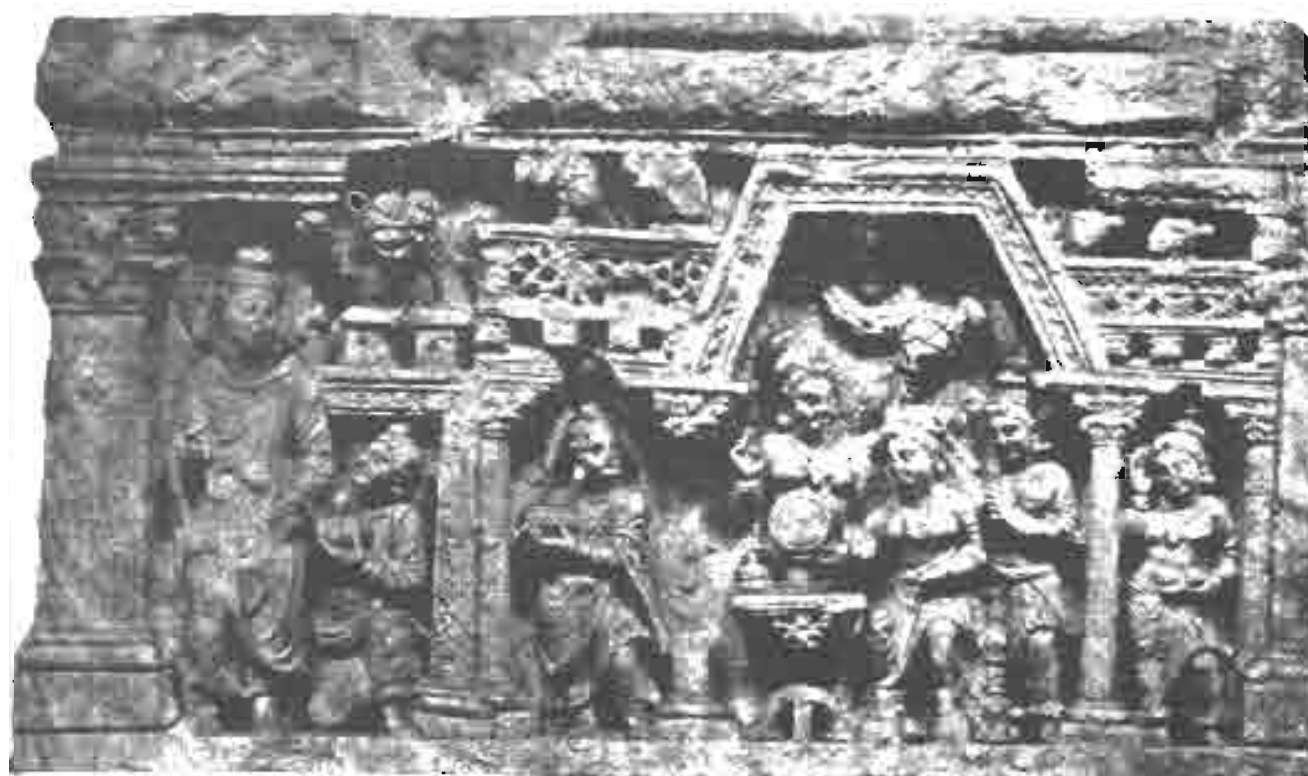

«ش-۱۳»

«ش-۱۳» ملکه «مهاپاما» مادر بودا در جنگل لوم بیلی در درویش گرفت
و زبردخت سال - در حالی که شاخه‌یی از آنرا به دست گرفته
بود بودا از یهلوی را استش به دنیا آمد.

«ش-۱۴» بودا و یکی از مریدان - این نقش برجسته کناره‌یی است از
عظمت مقام بودا و کوچکی مریدان.

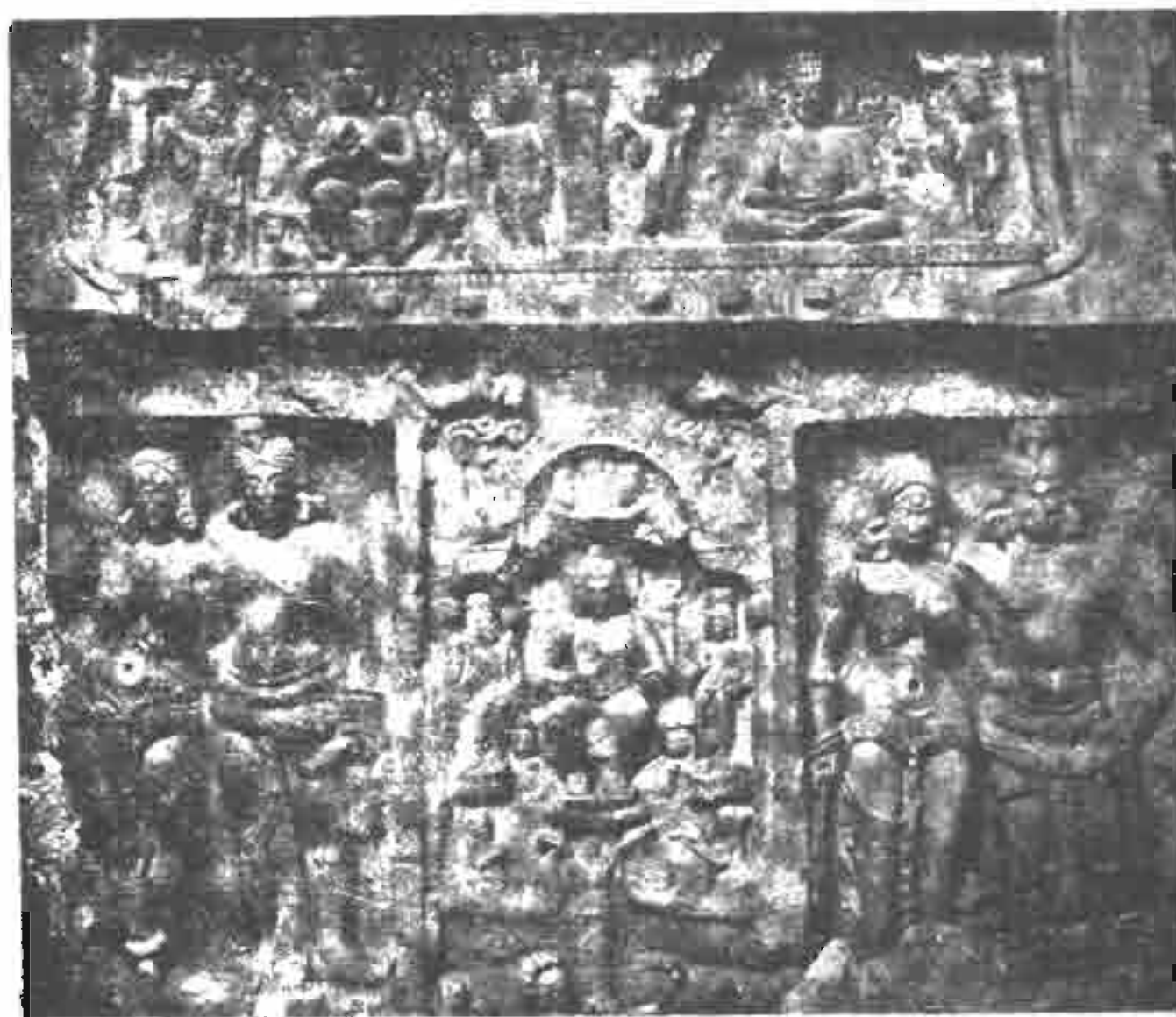
«ش-۱۵» در این نقش برجسته مسأله ترک دنیا و آغاز بی‌خانمانی و ریاضت
نشان داده شده است. «از جمروده».

«ش - ۱۶» چون بودا به زادگاهش بازگشت، خویشان و نزدیکانش
فریفته آیین او شده و به وی ایمان آوردند.

«ش - ۱۷» تا بلوچی که از محل سکریه کشف شده و در آن یابین آمدن
بودا را در میان گروه پیروان از آسمان نشان می‌دهد.

« ش - ۹۸ » زندگی بوداییان قرین با آرامش و توأم با نظم و ترتیبی بود زاهدانه که برای راهروان هیچ چیزی موجب دغدغه و اضطراب نمی شد - درهنة حجاریها و نقاشیها و نقش برجسته های بودایی این آرامش محسوس است .

«ش - ۱۹» حارثا، آن شیطان وسوسه گر چون از اغوائی بودا تا امید شد هنگامی که آن مرد فرزانه در جنگلی به ریاضت مشغول بود، برای اغوایش از همه تیر و دایه اهریمنی کوته گرفت.

«ش - ۲۰»

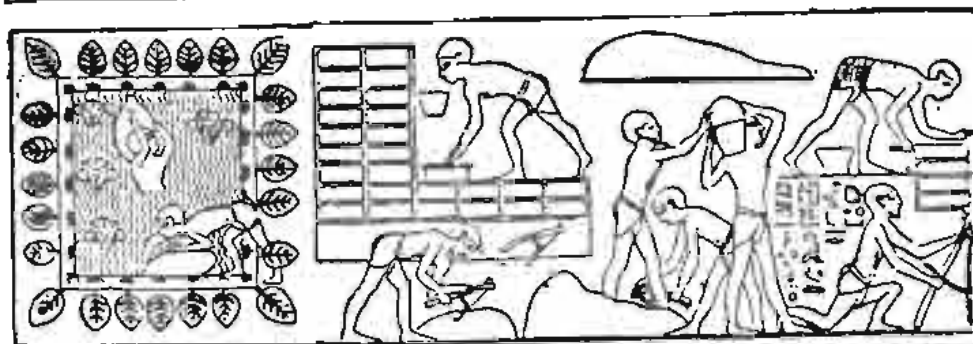
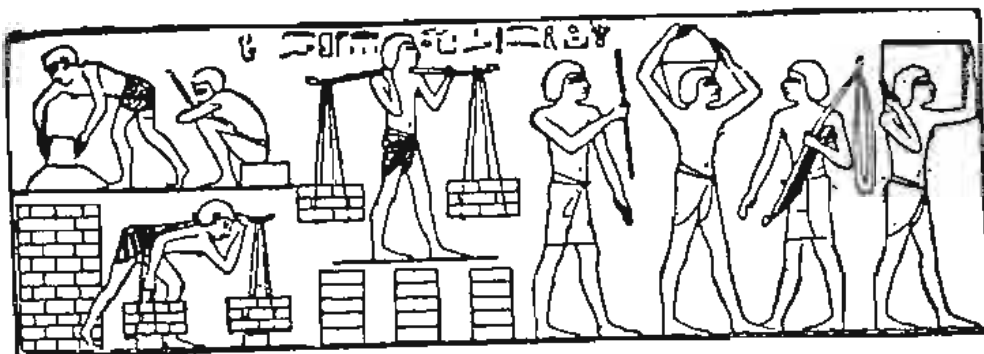

«ش - ۲۱»

«ش - ۲۰» در میان جمع برهمنان
عالی مقام چون از او معجزه خواستند،
مار بزرگ مقدس را رام و تسخیر
آورده و به کاسیایا برهمن بزرگ
تقدیم کرد.

«ش - ۲۱» حنا در واپسین روزهای
زندگی نیز برای امرار معاش، کله
مداقه به دست گرفته و آرام و فروهشته
چشم در کوچه و بازار می گشت.

«ش-۲۲»

«ش-۲۳»

«ش-۲۴»

تندسی از بودا در حال
مکاشفه.

«ش-۲۵»

اسیران اسرا بیللی در مصر
مشغول بیکاری و خشت
زدن.

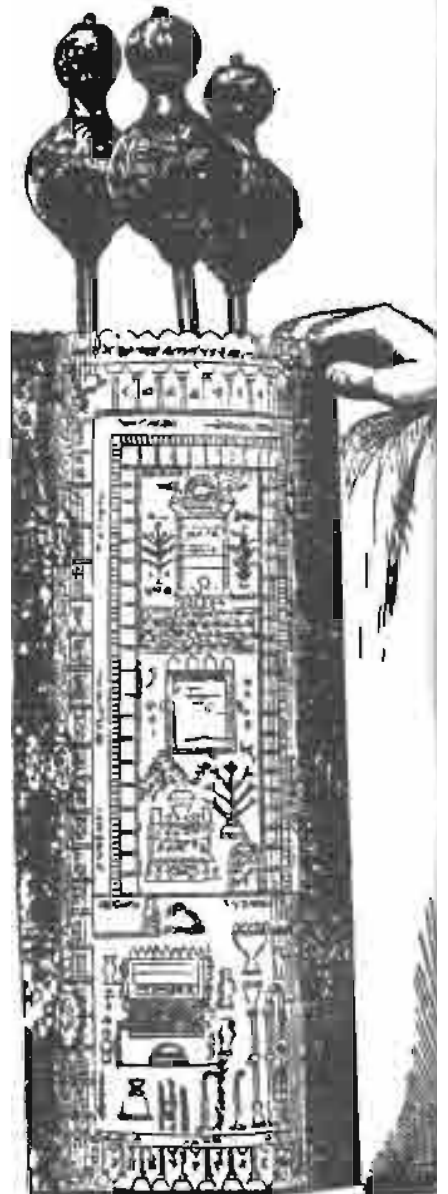

«ش-۲۴»
↑

«ش-۲۶»
→

«ش-۲۵»

«ش-۲۴» دو صفحه از یکی از قدیم ترین نسخ انجیل موسوم به «نسخه سینائی» که در کتابخانه لنین گرا در روسیه نگاهداری می شود و متعلق به قرن چهارم میلادی است.

«ش-۲۵» تابوت عهد که دو لوح ده فرمان در آن نگاهداری می شد.

«ش-۲۶» تصویری از جعبه تورات.

«ش - ۲۷» تندیس 'خارایی رامسس دوم فرعون معاصر موسا.

زیباییهای شب مهتابی بود، از این همه زیبایی و لطف طبیعت به هیجان آمد. عطر درختان انبه، رایحه گلها، سایه روشن مهتاب و درختان، زمزمه آب، ناله پرندگان شب خوان و نسیم ملایم همه و همه در روحش صفا و نزهتی ایجاد کرده بود. آجا تاساتو گفت در واقع این همه زیبایی و لطف بدون مواعظ و نصایح برهمنی خردمند کامل نمی شود، آیا از شما کدام يك مرانزد چنین خردمندی راهنمایی می کنید تا جانم را نزهت و اهتزاز بخشد؟ - هر يك از امرا و وزیران بزرگ برهمنی را نام بردند، اما این کسان موافق طبع شاه نبودند. امپراتور نگر است که جی واکا. طبیب و رای زن خردمندش ساکت و در اندیشه غرقه است، گفت:

جی واکا، ای مصاحب خردمند من، چرا این سان فرو بسته لب باقی مانده یی؛ جی واکا گفت: ای سرور من، کسی که شما طالب دیدار وی هستید، وجود بودای کامل، گوتامای زاهد است. وی امشب را بایاران در باغ من میهمان است. خردمندی است که انسانیت را به انسانها می بخشد، طبیب جسم و روح مردم است. اودانای بزرگ و رازدار اسرار است، او مقدس است و کلامش روح پریشان را آرام و در بند می سازد. پرورش دهنده انسانها و برگزیده خدایان است، - کسی که در جست و جوی او هستید، جز او کسی نیست. شنیدن سخنانش روحتان را شادمان و آرام و آزاد می سازد.

آجا تاساتو که به طبیب خردمندش اطمینان داشت، دستور داد تا با شوکت و حشمتی فراوان وی را نزد بودا بردند. در باغ جی واکای طبیب، استاد به تفکر و تأمل مشغول بود و چون شاه به حضورش رسید و درخواست کرد تا از سخنان عالی اش وی را بهره مند سازد، بودا درباره زهد و تقوا سخن گفت. شاه و درباریان چنان مسحور گفتارش شدند که آرامی و آسایش

بهشتی در خود احساس کردند و اجاناساتو، آن امپراتور بزرگ به بودا و آیین او ایمان آورد و یکی از حامیان دانای کامل شد.

این حوادث چه بسیار اتفاق می افتاد. اما از سویی دیگر برهمنان به مقابله و گفت و گو می پرداختند و بهترین و ورزیده ترین سخنوران خود را برای مباحثه با بودا و راهبان می فرستادند. داستانها و چگونگی این بحث ها بسیار جالب است، اما بودا همواره با منطق، قدرت بیان و دانش بی پایان خود آنان را قانع می کرد و آنان نیز ایمان آورده و در سلك راهبان در می آمدند. بحث در مورد روابط راهبان بودایی و برهمنان و فرق مذهبی دیگر شامل گفت و گوهایی خارج از موضوع مورد نظر خواهد شد. اما بودا و راهبان او که به دستور استاد بودند، جانب احتیاط، ادب، عدم خشم، نرمی، ملاحظت و احترام دیگران را همواره نگاه می داشتند. خشم و غضب از صفاتی بود که بودا همواره نفی آنرا در وجود توصیه می کرد: کسی که بر خود مسلط باشد دشوارتر است از کار پادشاهی که بر اقلیمی تسلط داشته باشد. و همین روش و خصیصه در معاندان بودا و بودائیان حسن اثری خوش فرجام داشت.

چنانکه اشاره شد، در اواخر عمر و ایام واپسین، استاد بیشتر استراحت می کرد. چون از صدقه گیری بازمی گشت، از خوراکی که در کشکول داشت، به حد کافی می خورد و گوشه یی که اغلب زیر درختان و دور از تابش آفتاب بود ساعتی می خسبید، آنگاه مدتی بیدار مانده و به تفکر و اندیشه می پرداخت. گاه گاه شاگردان گردش جمع می شدند و بودا با آرامی و بیان دلکش خود برایشان سخن می گفت.

در باره این ایام واپسین جز روایاتی مختصر چیزی در دست نیست.

وفات استاد باهمان آرامی زندگی راهبانه اش رخ داده است . در ماههای واپسین با عده‌یی از راهبان، از شهر راجاهاها Rajagaha به کوزی تارا Kousinara رفت و در همان جا بود که دقیقاً آخرین زندگی اش به کندی سپری گشت . به هر حال چون از راجاها حرکت کرد ، راهبانی بسیار چون معمول همراهش بودند . از نقاط چندی گذشت تا سرانجام به شهر وزالی Vesali که شرحش گذشت رسید . از این شهر ثروت مند خا طرات خوشی داشت . مرگ را بسیار نزدیک می یافت ، قوایش تحلیل رفته و ضعیف و سست بود . راهبان را گفت تا در آغاز فصل بارانی که فرا می رسد به صومعه های اطراف بروند . خود با چند شاگرد نزدیک در به نوا Baluva که دهکده‌یی زیبا بود اقامت کرد تا سه ماه بارانی را استراحت کند . تنهای تنها بود . هر روز با وجود رنجوری ، بیماری و دردهایی که عارض اش می گشت ، به دهکده می رفت . مردم او را می دیدند که آهسته گام برمی دارد ، خمیده اندام ، ساکت ، با صورتی نورانی و حالتی مطمئن در کناره های دیوارها تکیه می کرد . مردم صدقات را در کاسه اش می ریختند ، آنگاه باهمان آرامی بازمی گشت . در تنهایی خوراک می خورد درد وجودش را تسخیر کرده بود ، می خواید اما رنج آسوده اش نمی گذاشت ساعاتی بسیار تفکر می کرد و چه نیک بود که از این تفکرات آگاهی داشتیم .

سرانجام شدت درد و بیماری بدان اندازه رسید که اندیشید : اینک لحظات واپسین فرامی رستند و نمی خواهم در این کنج تنهایی ، بدون آنکه بایاران مهربانم آخرین گفت و گورا انجام دهم ، به نیروانا داخل شوم ، نه چنین نیست من با نیروی اراده بر مرگ فایق خواهم آمد و شاگرد محبوبم آندا ، یاران دیگر را خبر می کند و پس از آن به نیروانا خواهم

رفت. پس با اراده‌ی شگرف برضعف فایز شد. آناندا، آن شاگرد محبوب که کارهای استاد به عهده‌اش بود، یاران را خبر کرد. پس نشست گاهی برای وی مهیا کردند. بر آناندا تکیه کرد و بیرون آمد و برجای ویژه نشست. شاگردان غمین و درسکوت استاد را می‌نگریستند. آناندا گفت: خداوند کارا، مسرورم که حال شما را بهتر می‌بینم. جامعه راهبان و شاگردان را اضطراب و دغدغه فرا گرفته بود که پیش از آنکه اندیشه‌های خود را درباره انجمن و وظایف باز گوید، داخل نیروانا شوید.

بودا گفت: شاگرد من، ای آناندا، آن چه که وظیفه بودا بود انجام داد، گفتنی‌ها را همه گفت و ناگفته‌ی باقی نمانده، آنانکه باید بفهمند فهمیده‌اند، من آیین خود را ابلاغ کرده‌ام، حقیقت بیان شده و دیگر چیزی وجود ندارد. اکنون عده‌ای برمسأله جانشینی ممکن است اندیشه‌ها داشته باشند و به گویند: من جانشین بودا هستم - یا جامعه راهبان را من باید رهبری کنم - به تو می‌گویم ای آناندا، من از این اندیشه‌ها بیگانه هستم. پس از من، جانشین من آیین من است، حقیقت و راستی، راه نجات است که ابلاغ شده - هر کسی باید خود راهنمای خود باشد، به کسی نگروید و از کسی متابعت نکنید، چون آیین نجات است که قابل متابعت می‌باشد و آن ابلاغ شده. کسانی که پس از من جز خود هدایت‌کننده‌ی شناسند و حقیقت را هادی قرار دهند، آنانند شاگردان حقیقی من که راه درست را انتخاب کرده‌اند.

پس بودا قریه - به‌لوا را ترك کرده و به وزالی بازگشت. این آخرین باری است که مارا Mara آن اهریمن بد کنش بودا را مورد اغوا قرار می‌دهد و تحریکش می‌کند که زودتر به نیروانا داخل شود. مشابیهتی

است میان این روایت و آن روایتی که چون سیدارتا به مقام بودایی رسید، مارا و سوسه‌اش کرد تا به نجات دیگران اقدام نکرده و تنها به نجات خود اکتفا کند. باری بودا شیطان را از خود راند و به او گفت ای مارای نیرنگ باز، اغوای تو در من کارگر نیست، من مدت سه ماه دیگر زنده خواهم ماند و پس از آن با اراده خود داخل نیروانا خواهم شد. پس مصمم شد تا اراده حیات را در خود نابود سازد. ایام قلیل سه ماهه کم کم گذشت و چون روزهای واپسین فرارسید، ناگهان رعد و برق زمین را به لرزه درآورد. بودا خواست تا باری دیگر شاگردان گردان آیند. آنان را تمام راهبانی را که در نزدیکی وزالی در صومعه‌ها مشغول بودند خبر کرد. پس در جمع راهبان وارد شد و گفت:

ای شاگردان من، راه حقیقت و آیین راستین را من به شما ابلاغ کردم، چیزی ناگفته نماند، اینک می‌خواهم تا راه مرا بروید و آنرا ادامه دهید، از آن انحراف مجوید. بدان عمل کرده و در ترقی‌اش به کوشید، چون با اجرای آن زندگی متبرک شده و خوش و خرم خواهد گذشت و نفوس بسیاری در پرتو آن رستگار خواهند گشت. ای راهبان وای شاگردان، قانون عدم و فنا شامل همه چیز است، اندک زمانی بیش باقی نمانده که بودا به نیروانا خواهد رفت. اینک ای راهبان زندگی من تمام شده است، اندکی نخواهد گذشت که از میان شما خواهم رفت، همیشه به کوشید تا با تقوا و پرهیزکاری زندگی کنید و همواره روح خود را بی‌آلایش و آماده نگاه دارید، کسی که بدون تزلزل ایمان خود را حفظ کرده و در حقیقت کوشا باشد، اوست که از بند تولد و مرگ رسته و بر رنج غلبه پیدا کرده است.

سخنانش بدین سان خطاب به شاگردان تمام شد. فردای آنروز باوجود رنج و بیماری مفرط در کوچه و بازار پرسه زد و صدقه گرفت. روز بعد باعدمی از شاگردان به سوی کوزی نارازهسپارشد و این آخرین سفر بود. در راه دچار عارضه پی کشت که در تسریع مرگ استاد می نقش نبود. برایش یکی از ده نشینان گوشتی به صدقه داد که گویا قاصد شده و با در هر صورت سالم نبود. بر اثر خوردن آن حال مزاجیش وخیم شد و چند روزی از حرکت بازماند. مایه مرگ بر چهره اش نشست و خورشیدی در حال غروب ظاهری بود. پس از استراحت مختصری، ناتوان و ضعیف به سوی مقصد حرکت کرد. ضعف آنقدر بود که پاهایش تاب کشش تن را نداشت و سبکش را نمی آورد.

سرانجام به رودخانه کاکوتا Kakoutiha رسید. رودخانه‌ای که در بسترش آبی صاف و زلال به نرمای نسیم سحرگامی جریان داشت. اندکی کنار آن آب جاودانی که دیدن آرامش، صفا، نقش و نگار امواج و پیچ و تابش زندگی بهش است استراحت کرد. آنگاه در آب داخل شده و گذاشت تا سایش شفا بخش آب تن رنجورش را در خود گیرد. چون از آب خارج شد، کمی از آن منشأ حیاتی نوشید تا در جشمش جان شود. آفاندا و شاگردان پیرامون استاد جمع شدند. خسته بود اما سکر آب تنی و نوشیدن آبی بدان جان بخشی در وی نشاء می به وجود آورد. به کوندا Gunda که یکی از شاگردان همراه بود گفت: ای کوندا، گلیم مرا زیر درختان ابه بیفکن تا لختی بیاسیم. آن شاگرد چنان کرد و خوابگاهی در جنگل، زیر درختان ابه برای استاد مهیا کرد و بودا بروی آن خوابید. در هر حال استاد و شاگردان به کوزی ناراز Kousinara رسیدند.

کنار رودخانه هی رانی اواتی Hiranyavati جنگلی کوچک وجود داشت که پوشیده از درخت‌های سالاس Salasse بود و از برای استراحت و آسایش جایی بسیار نیکو به شمار می‌رفت. به آناندا گفت:

ای شاگرد مهربان، اینک در آن بیشه، میان دو درخت به هم نزدیک، بستر مرا طوری آماده کن که سرم به جانب شمال باشد. ای آناندا ضعف و بیماری وجودم را فرا گرفته و به خواب احتیاج دارم. آناندا، آن شاگرد محبوب استاد بستر سرور بیمارش را آماده کرد، در حالی که نمی‌دانست لحظات حساس و دقیق فراغ فرارسیده‌اند. بودا در حالی که به اوتکیه داشت تا بستر هدایت شد. اندکی ایستاد-آسمان راه، رودخانه راه، زمین را و شاگردانش را نگرست، چو آنکه می‌خواست برای دیدار آخرین، همه را در منظر چشم قرار دهد. پس از آن دراز کشید و خفت. در آن هنگام موسم گل کردن درختان نبود، اما باین حال آن دو درخت از پایین تا بالا غرق گل و برگ شدند. باران گل بر بدن آن فرزانه بلند مقام باریدن گرفت. تمام فرشتگان و خدایان در آسمان همنوا شده و در تجلیل بودای بزرگ سرود خوان بودند.

بودا چشم گشود و آناندا را مشاهده کرد که نزدیکش نشسته‌است. خطاب به وی گفت: ای آناندا، با آنکه اکنون موسم گل نیست، درختان برای وجود بودای کامل غرق گل شده و بار خود را بر وجودش نثار می‌کنند از آسمان نوا و سرودهای تجلیل برای احترام بودای بزرگ به گوش می‌رسند و این تجلیل و افتخار است. اما آیا ای آناندا برای بودا این تجلیل و افتخار کافی است؟ نه، چنین نیست، افتخاری بزرگ تر و باشکوه‌تر از برای بودا وجود دارد و آن این است که راهبان و راهبگان، برادران و

خواهران ، آیین تبلیغ شدهٔ اورا به کار بندند ، جراز راه نیکی و طریق حقیقت و آیین نجات ، راهی نبینند و این است آنگاهی که بودا واقعا افتخار کند . پس ای آناندا ، شما باید باتمام قدرت و نیرو به کوشید تاراه راستی را پویان باشید و طریق تبلیغ شدهٔ مرا به کار بندید و آیین نجات را سرمشق قرار دهید . اینک ای شاگرد عزیز من ، هنگام فرا رسیده است ، من از میان شما می‌روم ، اما آیین میانان باقی است .

آناندا گریان شد ، تاب نیاورد و از نزد استاد دور شد . زار می‌گریست و می‌گفت : من هنوز آلوده‌ام ، من هنوز پاک نشده‌ام و میان من و مقصد موانعی حایل است ، درحالی که استاد من ، بودای بزرگ که من محبوبش بودم به نیروانا داخل می‌شود . بودا چون احوال را چنین مشاهده کرد ، یکی از شاگردان را فرستاد تا آناندا را احضار نماید . آناندا باز گشت و در مقابل استاد نشست . بودا خطاب به وی گفت : ای آناندای مهربان ، این سان از نزد من مرو ، ناله وزاری مکن ، گریان و نومید مباش و یأس را از خود دور کن ، مگر نه آنکه کراراً تو را گفته‌ام که از آنچه که دوست می‌داریم و مورد علاقه‌مان است سرانجام بدور می‌مانیم ، چگونه انتظار داری که موجودی که متولد شده و رشد کرده و مشمول قانون فناست باقی بماند ، ای آناندا چنین چیزی ممکن نیست . پس زاری مکن ، استوار باش و مأیوس مشو - تو پس از من روزگاری زندگی خواهی کرد ، تو مردی یکوکاری و مدتی دراز با صداقت و حوصله از من پرستاری کرده‌ی . در اندیشه ، کردار و رفتار و گفتار جز راه نیکویی نه پیموده‌ی ، پس استقامت کن که بزودی از آلودگی پاک شده و نجات خواهی یافت .

شب فرا می‌رسید . مردم که از مرگ نزدیک روحانی بزرگ و

استاد مورد علاقه شان آگاهی یافته بودند، دسته دسته به محل استراحت بودا می آمدند تا برای آخرین بار، بودای بزرگ را نگریسته و ادای وظایف و احترام کنند. اشراف و امیران، بازرگانان و همهٔ محترمان گرد آمدند. در این هنگام و در چنین لحظات حساسی بود که برهمنی از فرقه بی مخالف به حضور استاد رسید. قبلاً بدو گفتند بودا لحظات بحرانی واپسین را می گذراند - اما استاد خبر یافت و گفت ای آناندا بگذار بیاید. برهمن نزدیک شد، مردی بود که حقانیت آیین نجات را درک کرده و آرزو مند دیدار و درک فیض از حضور استاد بود. گفت و گویی واقع شد و استاد در آن لحظات بحرانی برهمن را موعظه کرد و آیین نجات را به اختصار برایش بیان داشت. برهمن بزانو درآمد و آیین پذیرفت و این آخرین کسی بود که در خدمت استاد به آیین نجات گروید.

دیگر همه می دانستند که هنگام فراغ رسیده است. بودا در حالی که به آرامی چشمان خود را می بست، کوشید تا نیرویش را گرد آورد تا برای واپسین بار، سخنانی برای شاگردان بیان کند. گل های فراوانی که از درختان سالاس بروی باریده بودند، غرق گلش می کردند، آوای لطیفی از آسمان به گوش می رسید و مردمان همه گریان بودند. پس استاد چشم گشود و خطاب به آناندا گفت:

چون من از میان شما بروم، چه بسا که این اندیشه در شما پیدا شود که استاد خود و بنیان گذار آیین و وجود مقدس بودا از میانتان رفته است و بی باور و بی سرپرست مانده اید - ای آناندا، مبادا که چنین بیندیشید، چون درست است که من از این جهان و از میان شما می روم لیکن آیین من و تمالیم من هم چون وجود مسلم بودا و استاد میان شما باقی است...

لحظاتی سکوت برقرار شد، گویی تاب و توان استاد از بین رفت.

اما دیگر بار چشمانش حرکتی کرد و لبانش جنبید و گفت: ای شاگردان من، آنچه به وجود آید و هستی پذیرد، فانی و از بین رفتنی است، پیوسته کوشش کنید و باتقوا و پرهیزکاری زندگی را بگذرانید.

ناگهان سکوتی عمیق برقرار شد، بودا دیگر جنبشی نکرد و این آخرین سخنانش بود و پس از آن به نیروانا داخل شد. گروه مردمان با بی تابی گریستند، شاگردان بر فقدان استاد ندبه کردند، زمین و آسمان به لرزه درآمد، رعد و برق در گرفت و طنین صدای برهما خدای بزرگ در همه جا بلند شد که اعلام می کرد به کسوت هستی درآمدن از برای فنا نیستی است، بودای بزرگ و مقدس نیز شامل این قانون شد و به نیروانا داخل گشت. چون این انقلاب ها خاموش شد، راهبان و راهبگان بر جسد استاد دسته دسته آمده و گریستند. اشراف شهر سوختن گاهی برای جسد بودا فراهم کرده و پیکر استاد را سوزانده و تبدیل به خاکستر کردند.

فهرست

۱۷۳-۱۷۷	۱- بودا و آفتاب
۱۷۷-۱۸۳	۲- طایفه ساکیاها
۱۸۳-۱۸۷	۳- سپیده دم زندگی
۱۸۷-۱۹۵	۴- شکوفه‌های تلخ در جوانی می‌شکفند
۱۹۵-۲۰۴	۵- انقلاب فکری و ترک یارودیار
۲۰۴-۲۰۹	۶- هفت سال ریاضت
۲۰۹-۲۱۴	۷- مقام بودایی- وصول به معرفت
۲۱۴-۲۲۴	۸- مارا ، شیطان و سوسه‌گر
۲۲۴-۲۳۳	۹- موعظه اندر بنارس
۲۳۳-۲۳۹	۱۰- اصول بودایی
۲۳۹-۲۵۰	۱۱- نوایمانان و انتشار آیین
۲۵۰-۲۶۱	۱۲- تشکیلات و آداب در جامعه راهبان
۲۶۱-۲۶۹	۱۳- سازمان راهبگان
۲۶۹-۲۸۳	۱۴- اخلاق بودایی و داستانها
۲۸۳-۲۹۲	۱۵- فضیلت و اخلاق
۲۹۲-۲۹۹	۱۶- بودیم پس از بودا
۲۹۹-۳۱۰	۱۷- شامگاه زندگی

۱- سرزمین فلسطین

امروزه به آن مجموعه‌ی از میراث باستانی که به شکل کتاب‌های مقدس به ما رسیده‌اند، نبایستی تنها به عنوان مثنی روایات افسانه‌ی غیر واقع‌بنگریم، چون تا کنون در پرتو تحقیقات و کاوش‌هایی ارزنده در زمینه‌هایی گوناگون، به ویژه از طریق باستان‌شناسی، چه بسا این روایات افسانه‌ی صحت و درستی و وقوع‌شان به ثبوت رسیده است. کتاب‌های مقدسی چون: اوستا، وداها، تورات، انجیل، قرآن و سایر نوشته‌هایی از این گونه، میراث گران‌بهای پدران ما است که بایستی هم چون که در زمین‌هایی بایر برای اکتشافات باستانی تحقیق و حفاری می‌شود، در این نوشته‌ها نیز کند و کاو و پژوهش کردند. امروزه رمز اکتشاف بسیاری از آثار تاریخی در پرتو اشارات همین نوشته‌ها است که به حصول می‌پیوندد و کسانی که با این امور اندک‌آشنایی داشته باشند، به حقانیت چنین مدعایی اعتراف می‌کنند.

تاریخ دینی اقوام و ملل، این زمان از روی آثار باستانی و کتاب‌های مقدس تنظیم می‌شوند. آن‌چه که امروزه از پیمان‌کهن «تورات» یا «عهد عتیق» استنباط می‌شود، در گذشته درک و فهم نمی‌گشت و اصولاً مندرجات این گونه نوشته‌ها یک‌سره جزو افسانه‌ها و اساطیر و حکایاتی که زاییده وهم و گمان بودند تلقی می‌شد. اما در عصر حاضر وضع برای این منوال نیست - چون بسیاری از حکایات تورات و اشارات و نشان‌هایی

از شهرها، آداب و رسوم، کسان و افراد و حوادث و وقایع که در این کتاب آمده، وقوع و درستی‌شان به ثبوت رسیده است. یکی از جمله این حکایات، داستان ابراهیم یا به روایت پیمان کهن، ابرام است. جرثومه و نطفه اصلی و هسته اساسی دیانت و قوم یهود به وسیله این کس پایه‌گذاری و بنیان شده است. لیکن پیش از آن که از وی سخن رود، بایستی به سرزمین فلسطین و موقعیت آن و ساکنان اولیه و عقاید و آداب‌شان به‌پردازیم. به هر حال چنان که اشاره شد تاریخ یهود و اسرائیل با ابراهیم شروع می‌شود. در تاریخ ادیان ابراهیم شخصیتی است که با رستاخیز و زندگانی‌اش موجب تحولاتی در نحوه اعتقادات دینی و فلسفی مردم شد و از شهر اور Ur واقع در بین‌النهرین به موجب حوادثی کوچ کرد و به کنعان که همان فلسطین یا اسرائیل امروزی است، با پیروان صدیق و وفادارش فرود آمد. اما این کنعان یا سرزمین فلسطین چه گونه جایی بود و از دیدگاه جغرافیایی چه وضعی داشت که این چنین در تاریخ بشری اهمیت یافته و اثر گذاشت؟ و به‌طور کلی در آغاز چه نوع مردمانی در آن جا زندگی می‌کردند؟.

از نقطه نظر و دیدگاه تفسیر تاریخ به وسیله وضع جغرافیایی هر منطقه‌ی - آن چنان که مونتسکیو Montesquieu روشن داشت، منطقه مورد نظر می‌تواند خود موضوع جداگانه‌ای از برای تدوین کتابی شود. گستردگی و وسعت سرزمین فلسطین بالغ بر بیست و پنج هزار کیلومتر مربع است. این مساحت از منطقه دان Dan در شمال تا بهار شهبا Beersheba در قسمت جنوبی در حدود دوسد و چهل کیلومتر طول دارد. اما پهنای چنین سرزمینی از جای‌گاه فلسطینی‌ها در باختر تا نواحی شرقی که

سوریان و آرامیان و امونیان و موآبیان و ادومیان در آن قسمت سکنا داشتند از چهل تا متجاوز از يك سدوسی کیلومتر تغییر و کمی وزیادی پیدا می کند. به طور کلی فلسطین را به سه قسمت می توان تقسیم نمود : کناره های دریا - و دره اردن Jourdain و دماغه کوه کارمل Carmel. دره اردن در واقع به نسبت محیط جای گاهی با تزهت و صفا و خرم است که این همه را مدیون به رود اردن می باشد. رودی که در حدود دوسد و پانزده کیلومتر طول داشته و از کوه هرمون Hermon واقع در آن تی - لی بان Anti-Liban سرازیر می شود. از چند دریاچه در بستر خود می گذرد و سرانجام به بحر الميت فرو می ریزد.

یهودیان در حالی که خسته و مانده بودند، به این سرزمین رسیده و رحل اقامت افکندند. آدمی به هیچ وجه نمی تواند تصور کند که سرزمینی چنین کوچک و فقیر بتواند در تاریخ نقشی آن چنان مؤثر داشته باشد، نقشی که شاید از ملل متمدن و بزرگ باستان چون: ایران، مصر، بابل، آشور و حتا یونان با اهمیت تر باشد. اما آن چه که محرز است سرزمین فلسطین با تمام کمی وسعت و فقرش، این اثر مهم را در تاریخ تمدن بشری برای خود به یادگار گذاشت، - نقشی که هنوز دنباله آن از ادوار دور تاریخ هم چنان ادامه دارد.

لیکن برای چه و به چه جهتی این حادثه و رویداد رخ داد؟ - آیا چنان که در روایات مذهبی قوم یهود آمده، آن خدای بزرگ و نیرومندشان چنین اراده کرده بود، یا عامل دیگری این موهبت را به قوم یهود ارزانی کرد؟ بی شک عامل بقا، ترقی و دوام، یهوه نبوده، بلکه وضع جغرافیایی موجب این دوام و بقا و اهمیت شده است. تمدن های

بزرگی در اعصار کهن در بین النهرین از طرفی و مصر در جانی دیگر به جهان آن روز حکومت می کردند و فلسطین در نیمه راه میان پایتخت های متمدن این مناطق قرار گرفته بود و به همین جهت مرکز بازرگانی و تمرکز ثروت و جمعیت شد. همین امر نیز موجب جنگ های بسیار گشت که در طی آن ها، عبرانیان صدمات و لطمه هایی فراوان خورده و مرتب کوبیده می شدند. گاه مورد تاخت و تاز ملل بزرگ بین النهرین واقع می شدند و گاه مصریان به عناوین و دست آویزهایی گوناگون مستأصل و آواره شان می کردند. هر گاه در نوشته های پیمان کهن دقیق شویم، از خلال آن نوشته ها، آوای الم انگیز و دردناک مردمانی را می شنویم که زاری می کنند و از بلایا و مصایبی که آن چنان سهم کین بر پیکر شان تازیانه می زند شکوه و ناله می کنند. ناله هایی دردمند که از مزامیر برمی خیزد، و فغان یأس آمیز پیامبرانی که از آسمان یاری و کومک می طلبند، نشان گر آن است که سرزمین یهود چه سان زیر بار بلایا و صدمات جنگ فرومانده شده بوده است.

آب و هوای سرزمین فلسطین در آغاز چنان که امروزه می باشد نبوده است. در سفر خروج^۱ می خوانیم که: و آنان را به سرزمینی نیکو و با نزهت و صفا وارد کنم که در آن شهد و شیرجاری است. در جاهایی متفاوت از خرمی و آب و هوای ارض موعود سخن بسیار رفته است. هر گاه به نوشته های یوسه فوس josephus که در سده یکم پس از میلاد نوشته است نظر افکنیم، ملاحظه خواهیم نمود که با چه طریق مساعدی وصف فلسطین را کرده است که زمین برای کشاورزی مستعد و آب به حد کافی وجود

۱- سفر خروج- بند سوم- آیه هشتم. سفر تثنیه- بند بیست و پنجم، آیه پانزدهم

دارد. سرزمینی است در غایت ثروت و باروری که درختان میوه و جنگل های حاصل خیزش مردم آن دیار را به ثروت و جاه و مال رسانیده. البته رودخانه های طبیعی که زمین هایی فراوان را آب یاری نماید، در فلسطین وجود نداشت، اما باران به طور مرتب می بارید و رطوبت زمین برای کشاورزی کاملاً به اندازه احتیاج می بود.

لیکن باتمام این احوال، مسأله آب و آبیاری به موجب فقدان رودهای طبیعی، قابل توجه و مهم تلقی می گشت. در فصل بهار باران بسیار می بارید. مازاد این آب های آسمانی را در آب انبارهایی بزرگ ذخیره می کردند و در سراسر فلسطین چنین آب انبارهایی به وفور وجود داشت. به هنگام های نیازمندی از این مخازن آب به وسیله مجاری پی که احداث می کردند، مزارع و کشتزارهای شان سیراب می شد. و در واقع این روش موجبات مادی اعتلای تمدن شان را پی ریزی می کرد. محصولات آنی که زمین هایی چنین آب یاری شده به بار می آوردند، در درجه اول عبارت می شد از گندم و جو و چاودار. اما آن چه از اقلام غذایی که در دامنه کوه ها حاصل می شد، به نسبت بسیار قابل توجهی در غذا، از دیاد جمعیت و بالنتیجه رشد تمدن مؤثر واقع می شد. موستان های حاصل خیز در دامنه کوه ها مناظر بدیعی ایجاد می کردند. انجیر، زیتون خرما و میوه های دیگر نیز از فراآورده های دامنه کوهی بودند و شك نیست که مردمانی با این اقلام غذایی، و با توجه به موقعیت جغرافیایی و خصیصه مال اندوزی، بایستی در حد خود خوش بخت و دارای آینده ثلوزی کاملاً مادی پی باشند، و چنین نیز بود. اما جنگ، این پدیده خائن برافکن بشری ناگهان حادث می شد. آن چه که طی نسل ها با کار و کوشش و

صدمات فراوان و رنج‌های بی‌شمار فراهم شده بود، از بین می‌رفت. زمین‌هایی که آن‌چنان باروش مصنوعی آب یاری می‌شدند، لگد مال گام جنگاوران و مورد ونهب و غارت قرار می‌گرفت. مردمان‌اش یا کشته می‌شدند و یا به اسارت می‌رفتند، و پس از جنگ جز زمین‌هایی بایر و غیرقابل استفاده باقی نمی‌ماند. آن‌گاه دوباره لازم بود تا نسل‌هایی متوالی مجدداً به کار و کوشش پردازند تا دگر باز کم نمودارهای آبادی و آبادانی و تمدن ظاهر گردد. هرگاه امروزه دیدارکننده‌ی سرزمین فلسطین را از مدنظر بگذرانند، به هیچ‌وجه نمی‌تواند تصور نماید که این بیابان‌های قفر و خشک و این واحه‌های پراکنده، روزناری انسان آباد و پرصفا و طرب بوده‌اند.

۲- فلسطینی‌ها

قسمت‌های ساحلی مدیترانه، از جنوب Yafa یا فافا : حدود مصر، در آغاز سده دوازدهم پیش از میلاد، به وسیله مردمی غیر سامی مسکون بود. اینان با قوم بنی اسرائیل دشمنی و ضدیتی بسیار داشتند. در کتیبه‌هایی که از مصر و رام‌سس سوم باقی مانده، نام این قوم پولاستی Pulasti ذکر شده است و این ریشه اصلی کلمه فلسطین است. هم‌چنین به نام بالاس‌تو Palastu نیز از این قوم یاد کرده‌است و به شکل پی‌لیس‌تو Pilistu نیز ثبت شده که همه از یک ریشه با تلفظ‌هایی کم تفاوت می‌باشند. اما عبرانیان این قوم را پهلشت Péléshté می‌خواندند. کلمه فلسطین که کم‌کم به منطقه مسکونی این قوم اطلاق می‌شد - به مرور زمان جای گزین کنعان و سرزمین اسرائیل گشت.

در باره منشأ نژادی این قوم آن‌چه که از روایات یهود برمی‌آید،

از فلسطین‌ها کرت Crete مهاجرت کرده و در آن سرزمین رحل اقامت افکنده بودند. روایات وشواهدی در دست است که اینان با کرتی‌ها از يك منشأ نژادی بوده‌اند. قابل توجه است که مارداس Marnas، خداوند بزرگ شهر غزه Zeus Crétagénès، یعنی «زه‌اوس زاییده شده در کرت»، خوانده می‌شد و شاید این خود دلیلی متقن بر ادعای فوق‌الذکر باشد. اما به هر حال اینان بیگانگانی بودند که از جزایر مدیترانه مهاجرت کرده و در سواحل فلسطین و مناطق بلند و مرتفع ساحلی مسکن گزیدند، - یعنی مناطقی بی‌حفاظ که در ضمن به سهولت می‌توانستند دفاع از مهاجمان نمایند. به موجب روایات تورات، مراکز اولیه آن‌ها بنادر آشدود Ashdod، آس‌کالون «اشقلون» Ascalon، گزه «غزه»، Gaza و شهرهای آکارون «عقرون» Aqqaron و کات «جت» Gath بوده و در این اسماء خاص تغییری مشاهده نمی‌شود.

از تمدن، فرهنگ و وضع زندگی این مردم آذی‌های درستی در دست نیست. سفال کاری‌شان به موجب یافته‌های باستانی، تقلیدی از سفال گری می‌سن Mycènes واقع در جنوب شرقی یونان و اقتباسی از کنعان بوده است. هم‌چنین از روی نقش برجسته‌های مصری و لوحه‌های ریگین بناهای آن قوم، می‌توان به مشخصات نژادی‌شان وقوف یافت. چهره و وضع مردان جنگی‌شان به یونانیان همانندی دارد. صورت‌هاشان را تراشیده و از کلاه‌هایی مزین به پر استفاده می‌کردند که تا پشت گردن‌شان رامی‌پوشانید. از گردن تا کمرشان عریان بود و به کمر پارچه‌یی چون دامن می‌بستند. البته این روش لباس پوشیدن ویژه اقوام دریایی بود و تصاویری با این مشخصات در کشتی‌هایی نقش شده بادبانی و پارویی که با سری همانند

سر حیوانات ساخته می‌شد. سلاح‌ها و جنگ افزارهاشان عبارت از نیزه و شمشیرهایی کوتاه بود و با سپرهایی گرد از خود دفاع می‌کردند. ارا به هاشان دارای چرخ‌هایی توپروسنگین بود که با چهار گاو کشیده می‌شد. آن چنان که در تورات آمده در استخراج آهن و ضرب و تفت آن استاد بوده و مهارتی داشتند و به همین جهت پادشاهان اولیه اسرائیل از وجودشان برای برطرف کردن نیازمندیها استفاده می‌کردند و همچنین در ساختن نیزه و شمشیر نیز بی‌رقیب بودند.

بنابر روایت تورات، خدای فلسطینیان داجون «داجون» Dagon نام داشته است. در تفسیر موقعیت این خدامیان محققان اختلاف است. اما بنا بر قول مشهور وی رب النوع ملی مردم فرات میانه بوده است و از قدیم الایام میان جمع و هیأت خدایان آشوری مقام قابل توجهی داشته است. این خدا از اوگاریت Ugarith واقع در فی‌نی‌قیه شمالی تا غزه Gaza که فلسطینیان سکونت داشتند پراستیده می‌شد. در کلمه بیت‌دی‌جان یا به عبری بیت‌داجون Beth-Dagon که به معنی معبد داجون یا خانه داجون است این معنا قابل ملاحظه می‌باشد و این محلی است میان یافا و لی‌دا Lydda.

در تورات چندین بار از وی یاد کرد شده است که با اشاره به آن یاد کرده‌ها، مفهوم پرستش این خدای فلسطینی تا حدودی آشکار و روشن می‌شود. لازم به تذکر است که میان یهودیان و فلسطینیان چنان که متذکر شدیم، دشمنی و خصومت ریشه‌داری وجود داشت. به طوری باری به یکی از گروه‌های یهودی به سردکی شمشون^۲ Sham Shon که خار راه و

۲- داستان در سفر داودان باب سیزدهم به بعد آمده است.

موجب عدم پیشرفت‌شان بودند غلبه کرده و آنان را متواری و شکنجه‌های بسیاری کردند. در ضمن داستان شمشون، دربارهٔ داگون این مطالب را می‌خوانیم، و این هنگامی است که فلسطینی‌ها به شمشون غلبه کرده و برای شکرگزاری خدای‌شان جشن برپا کرده بودند :-

پس بزرگان فلسطینی‌ها گرد آمدند تا مراسم شکرگزاری برپا کنند و قربانی‌های بسیاری در راه خدای‌شان داگون به دهند. و پس از رزم بزم و سرور کنند. چون بر آن بودند که داگون، دشمن‌شان شمشون را به دست آن‌ها اسیر و ذلیل نموده است. چون خلق شمشون را در اسارت و آن چنان بی‌تاب و درمانده دیدند - گفتند، خداوند بزرگ ما، دشمن‌مان را که زمین‌های ما را خراب و به آتش کشید، اینک تسلیم‌مان کرده است.^۳

هم‌چنین در جایی دیگر از این خدا یاد شده است^۴. در این که شکل داگون چه گونه بوده است اطلاع درستی نداریم. پاره‌یی را عقیده بر آن است که از کمر به پایین به شکل ماهی بوده است، چون **داگ** Dagh به معنی «ماهی» است. لیکن عده‌یی دیگر بر آنند که کلمهٔ **داگ** به معنی «گندم» می‌باشد و بنا بر این داگون یکی از خدایان روستایی می‌باشد که حافظ کشتزارها و مزارع و فراآورده‌های زمینی است - به ویژه آن که در «سفر داوران» - باب شانزدهم، فلسطینی‌ها اشاره می‌کنند شمشون که زمین‌های ما را خراب کرد، از طرف خداوند مجازات شد. چنان که از باب ششم کتاب اول سموئیل نبی برمی‌آید این مدعا ثابت می‌شود که داگون يك خدای روستایی بوده است و جانوران موزی چون موش را که به زمین و محصول لطمه می‌زدند نابود می‌کرده است. در باب پنجم از کتاب اول

۳- سفر داوران - باب شانزدهم - ۲۵-۲۴-۲۳. ۴- صحیفهٔ یوشع - باب پانزدهم- ۴۱.

سموئیل آمده است که چون تابوت عهد را در جوف تندیسۀ این خدا قرار دادند، بت داگون به زمین در اوفتاده و شکست. از این موارد آشکار می شود که قوم فلسطینی خدایی را به نام داگون پرستیده و برایش معابدی برپا کرده و قربانی داده و نذورات و هدایایی به معبدبانان تسلیم می کرده اند. تحقیقات و کاوش های جدید نشان داده است که تاریخ فلسطین بیش از آن کهنه و با قدمت است که فرض می شد. بازمانده ها و بقایای نئاندرتالی از نواحی نزدیک دریای جلیل به دست آمده است که از جمله پنج اسکلت نئاندرتال است. دانشمندان بر آنند که فرهنگ موستری که در حدود چهل هزار سال پیش از میلاد در اروپا پیدایی یافته بود تا فلسطین ادامه و گسترش داشته است. در اریس Jericho با حفاری هایی که شده، آتش دان هایی از دوران نوسنگی Neolitique کشف شده که تاریخ آن ناحیه را تا دو هزار سال پیش از میلاد به عقب می برد.

۳- عبرانیان، ابراهیم مردی که رستاخیز کرد

اما عبرانیان چه کسانی بودند و از کجا آمدند و به چه سبب به عبرانی معروف شدند و پس از آن اسرائیلی نام گرفتند؟ در واقع چنان که گفته شد تاریخ قوم یهود با ابراهیم شروع می شود نه با موسا. برای پاسخ به پرسش های فوق، ناگزیر به گفت و گویی اجمالی درباره سرگذشت ابراهیم می باشیم. زندگی مردی که از بت و بت پرستی اعراض نرد و ندای توحید برداشت و ناگزیر قوم اش براو شوریدند و او برای حفظ عقاید و مرام اش، آزاره بیابان ها شد و در تاریخ بشری بزرگ ترین داستان و حماسه دینی را به وجود آورد، داستان آواره گانی که پس از چهار هزار سال، هنوز آواره و سرگردان اند.

ابراهیم که سرگذشتش در سفر پیدایش - باب‌های دهم تا بیست و پنجم، مسطور است، از قبیله بی سامی در شهر اور Ur واقع در کلدانه متولد شد. پدرش تارح Terah نام داشت و در کارگاهی بت‌هایی می‌ساخت از سنگ، چوب و گل - و به مردم می‌فروخت. سال تقریبی تولدش را ۱۹۹۶ - تا ۱۹۰۰ پیش از میلاد ذکر کرده‌اند. تارح سه پسر داشت به نام‌های ابراهیم Abraham و ناحور Nahur و حران Haran. این سه پسر با آن که به شغل چوپانی و کلداری در دره رود فرات اشتغال داشتند، با این وصف گاه گاه به کارگاه بت‌سازی پدر آمده و کوهک و یاری‌اش می‌کردند. ابراهیم کم‌کم جوان و بزرگوار می‌شد و هر چه با به سن می‌گذشت، ذهن و اندیشه‌اش که در فراغت‌های چوپانی به کار می‌پرداخت، روشن‌تر و عمیق‌تر می‌شد. او در کوه و بیابان به عظمت و نظم و جریانی آن چنان به تأمل می‌انگیز می‌اندیشید و فکر می‌کرد چه گونه در برابر عظمتی این‌سان، هر شبان گاهی جلومجسمه حیوانات و موجودات عجیب و غریبی که خود در ساختن شان کوهک کرده است به تعظیم و ستایش پردازد. چه ساعاتی بسیار که برابر بت‌های نشست و می‌اندیشید و در کوه‌ها و بیابان‌ها با افکار و شک و تردیدی که به او سایه انداخته بودند کله‌جار می‌رفت. افکارش را نزد خود نگاه می‌داشت، چون یارای ایرازش را نداشت که به گوید این بت‌ها بی‌پوده و یاوه‌اند و هیچ نیرو و قدرتی ندارند - چون میان کلدانیان این کفر محسوب می‌شد و مجازاتی عظیم داشت.

سرانجام روزی دست به اقدام و عمل جسورانه‌ی زد. به این شکل که کارگاه پدر را خلوت یافت. پس با تبری که پدرش چوب‌ها را شکسته و تبدیل به بت می‌کرد، تمام تندیس‌ها و پیکره‌های خدایان را شکست

و خرید کرد. آن گاه یکی را که سالم مانده بود، تبر را حمایل اش ساخت . چون پدرش وارد شد، بهت و ترس او را فرا گرفت و با تعجب ابراهیم را مورد خطاب قرار داد که از چه روی این چنین گناهی نابخشودنی را مرتکب شده است. اما ابراهیم که سخت در تسخیر عقایدش بود، گفت که او این کار را نکرده است، بلکه آن بتی که تبر را حمایل دارد، سایرخدایان را از میان برده. اما پدرش در جواب گفت که تو دروغ می گویی و خودت این کار را انجام داده ای، چون این بت ها که از سنگ و چوب اند نه نیروی اندیشه دارند و نه قادر به حرکت و جنگ اند. پس ابراهیم که مترصد شنیدن چنین سخنانی از طرف پدر بود، گفت پس چه گونه این بت هایی که هیچ کاره اند و حتا نیروی حرکت و دفاع از خود را ندارند بایستی به پرستیم؟!.

گفت و گو با پدر مدتی ادامه یافت و داستان عصیان ابراهیم و کفرش، و بی حرمتی او نسبت به خدایان در شهر پیچید و آغاز ماجرای پر زبر و بم گشت که هنوز ادامه دارد. درباره ابراهیم ما نمی توانیم شک و تردیدی به خود راه دهیم. چون این شخصیت نیز هم چون بسیاری از موارد پیمان کهن ثبوت اش حتمی است. آنچه که مسلم است، گذشته از حشو و زواید داستانی و مذهبی- ابراهیم مردی روشن دل و صالح، و مردی پای بست عقل و درایت بوده است که بر سازمان و نظام فکری عصر خودش عصیان کرد. کسانی که به حقانیت گفته هایش ایمان آورده بودند گردش جمع شدند و حکومت برای پیش گیری از شورش و بلوا، وی و همراهانش را از شهر بیرون راند و کاهنان که مصدر کهنات و اجرای نظامات مذهبی بودند، این نفی بلد را تجویز کردند. حال این که ابراهیم و قوم اش را تبعید کردند یا او خود شهر او را ترك گفت، در اصل ماجرا تغییری حاصل

نمی‌کند. ابراهیم که با طایفه و اموال منقول خود حرکت می‌کرد ، در نواحی غربی عربستان به شهر حران Charran و نواحی فلسطین یا کنعان رسید و چون مدتی در آن جا اقامت کرد ، دوباره به حرکت آمده و در مرزهای مصر سکونت نمود.

آن چه که پاره‌یی از محققان بر آنند آن است که این عصر، زمانی بوده است هم‌دوره با هجوم آریان‌های شمالی به فلات ایران و کوهستان‌های شرقی بین‌النهرین - و به موجب این هجوم بوده است که قبایل بسیاری از بین‌النهرین مجبور به مهاجرت به سوی غرب ، یعنی نواحی شام و مصر شده‌اند که از آن جمله بایستی قبیله ابراهیم را نام برد . به هر حال بنا بر معتقدات یهودیان که مطابق با واقع است ، قوم و قبیله ابراهیم از شهر اور واقع در سومر Sumer مهاجرت کردند و در حدود دوهزار و دوسد سال پیش از مسیح و هزار سال قبل از موسا در فلسطین مستقر شدند . فلسطین همان سرزمینی است که خداوند به آنان وعده کرده بود و تسلطشان بر کنعانیان یا ساکنان فلسطین در واقع همان پیروزی عبرانیان است بر کنعانیان . در سفر پیدایش اشاره به ام‌رافل Amraphael پادشاه شنعار « سومر - و - بابل » شده است که ابراهیم در زمان وی مهاجرت کرده است . محققان این شخص را همان هامورابی Hamurabi پادشاه نامی بابل می‌دانند که به سال ۱۹۷۵ پیش از میلاد به سلطنت رسید و مدت پنجاه و پنج سال سلطنت کرد . اما قلیلی از محققان بر آنند که منظور از ام‌رافل در تورات ، پدر هامورابی به نام ام‌راپل Amrapal است و این نیز بعید نیست .

چون وارد کنعان شدند و ابراهیم با قوم‌اش در این سرزمین سکنا

گزیب ، از طرف ساکنان دیار به «عبری» و این کلمه خوانده شدند . «Eber» در لغت به معنی ماورا و آن طرف می باشد و چون قوم ابراهیم از آن سوی رود فرات و دجله آمده بودند به این اسم مشهور شدند . البته پاره‌یی دیگر را نظر جز این است . در باب دهم و یازدهم از سفر پیدایش ، از عابر که نام یکی از نیاگان ابراهیم است یاد شده و بنابراین اشاره ، عده‌یی از محققان نسبت عبرانیان و عبری را به قوم ابراهیم از این ره گذر می دانند . اما آن چه که بیشتر به حقیقت نزدیک است همان وجه تسمیهٔ اولین بایستی باشد .

به هر حال ابراهیم ترك وطن گفت و زادگاهش را پشت سر نهاد و با قوامش به کنعان رفت و کنعانیان که دانستند آن مردمان از آن سوی آب های فرات آمده اند ، آنان را عبرانیان خواندند . در این سفر ابراهیم پدرش ، یعنی قارح و دو برادرش ناحور و هاران و همسرش سارای یا ساره و نوط برادرزاده اش یعنی پسر هاران از خویشان اش را همراه داشت . شهر حران که برای نخست بار در آن فرود آمدند ، در سوریه قرار داشت و از روزگاران قدیم روابط مذهبی میان شهر سومری اور و حران وجود داشت یعنی خداوند بزرگ سین یا الههٔ ماه که در «اور» ستایش می شد ، مورد پرستش آرامی های سوریه نیز واقع بود . چنان که از شواهد بر می آید ، میان اقوامی که به مناسبت اختلاف عقاید و یا هجوم آریان ها از سومر به سوریه مهاجرت می کردند ، قبایلی از اجداد بنی اسرائیل نیز وجود داشتند و در حالی که آرامی ها خود را برای استقرار در سوریه آماده می کردند ، این اقوام و قبایل با گله ها و خانوادها و نژادهای خود که شان به طرف کنعان یا فلسطین رفتند .

ابراهیم که پدرش در حران فوت شد، دگر بار به هجرت پرداخت و از حران به رفتند. کنعان رفت. در این نقل مکان چنان که در تورات ضبط است، قبایل بنی-اسرائیل به عبادت سنگها، پرستش چشمه سارها و درختان و جانوران اشتغال داشتند. ابراهیم در هر مکانی که اندکی توقف می کرد، برای خدای خود معبدی ساخته و مذهبی از برای قربانی برپا می کرد^۶. هم چنان به جانب جنوب کوچ کرد تا سرانجام بر اثر قحطی و خشک سالی به مصر رفت. پس از مدتی که در مصر دارای ثروت و دارایی شد، دگر بار به کنعان باز گشتند.

عبریان به زودی از کنعانیان، موآبیان Moabites و عموریان و عمالقیان، Amorites Amalikites متمایز شدند. آداب و رسوم و معتقدات خود را حفظ کردند. درهمه چیز با اقوامی که گرداگردشان زندگی می کردند یکسانی داشتند، جز آن که در زمینه معتقدات مذهبی از تعالیم ابراهیم پیروی می کردند و بتان سنگی و چوبی و گلین را پرستش نمی کردند. البته ما نبایستی در این جا بزودی با آن شکل عالی یکتا پرستی Monotheisme مواجه شویم و یا انتظار آن را داشته باشیم که ابراهیم یکتا پرستی عالی ترین شکل توحید را در جهان اشاعه کرد بلکه هرگاه برای این پندار در تورات به کاوش پردازیم، یوچار سر خوردگی و یأس خواهیم شد، چون ابراهیم که ندای توحید را بلند کرد، رستاخیزی نمود در اعراض از بت پرستی - وحتا موسا و پس از او عیسا نیز توحید را به معنای خاص و خارج از شرك اعتلا نه بخشیدند، چون لازم بود که نطفه چنین اندیشه‌یی در طی قرون پالوده زپرورده شود.

در تورات روایاتی مسطور است که به موجب آن ابراهیم به هنگام ورود به مصر، ساره همسرش را که در زیبایی انگشت نما بود می گوید که از این پس تو خواهر منی، چون در مصر هر گاه به دانند همسر من هستی مرا کشتند و ترزنده در اختیار آنان می مانی. پس در مصر آوازه زیبایی و صباحت منظر سارده به گوش فرعون می رسد. فرعون آنان را طلبیده و ابراهیم را مال فراوان می بخشد و سارده را به زنی برمیگزیند. روز گار عبرانیان در مصر خوش می شود و ابراهیم دارای مال و منال بسیاری می گردد. اما از طرف خدایان به فرعون و خاندان اش بلایایی می رسد، چون ساره را که زن شوهرداری بوده است به زوجه گئی قبول کرده و در حرم خود جای داده بود هنگامی که از این ماجرا با خبر می شود، ابراهیم را شتمات کرده و می گوید تو مرا اغفال کردی و زنت را در اختیار من نهادی! - پس امر می کند تا ابراهیم با تمام دارایی اش و کسان اش مصر را ترك کنند.^۷

در کنعان مستقر شد و مال و دارایی اش روز به روز فراوان تر و بیشتر شد. خداوند وی را مورد خطاب قرار داد که به زودی نسل او چون ستارگان آسمان بیرون از شمار خواهند شد - اما پس از آنکه چهار صد سال در مصر بردگی نمایند و مشقات بینند. همسری دیگر به نام هاجر که کنیزی مصری بود اختیار کرد و اسماعیل پسر وی بود که از هاجر متولد شد. سیزده سال گذشت و از ساره که به سارا نام اش تغییر پیدا کرده بود، اسحاق متولد شد. چون اندکی گذشت، یهوه، خدای ابراهیم از او خواست که اسحاق را بالای کوه موریاء برای او قربانی نماید. البته این نشانی است که میان بنی اسرائیل تا مدت ها پس از موسا نیز همچنان مرسوم بود و که گاه بدان

عمل می‌شد - یعنی پسران را برای خدایان قربانی می‌کردند. اما ابراهیم که خود موجد رفورمی در مذهب بود ، از این عمل در آخرین لحظه در گذشت و قوچی را برای خداوند قربانی کرد. البته این داستان با فرمان خداوند به این گونه تغییر یافت. ابراهیم سرانجام در يك سد و هفتاد و پنج سالگی در گذشت .

۴- بنی اسرائیل در مصر

اسحاق دارای دو پسر بود به نام‌های عیسو و یعقوب . چون اسحاق به سن يك سد و هشتاد رسید، یعقوب فرزند خود را برکت داده و در گذشت داستان یعقوب یکی از دل‌کش‌ترین داستان‌های تورات است که با افسانه یوسف پسر محبوب‌اش در آمیخته و به جای خود از آن یاد می‌شود . یعقوب همان کسی است که بعد ها به اسرائیل معروف شد و اسباط یا فرزندان دوازده گانه او نیز به بنی اسرائیل معروف شدند ، نام دوازده پسر یعقوب عبارت است :

۱- روبین ۲- شمعون ۳- یهودا ۴- لاوی ۵- نفتالی ۶- جاد
۷- دان ۸- زبولون ۹- یساکار ۱۰- اشیر ۱۱- یوسف ۱۲- بن یامین .

از میان این پسران لاوی و خانواده‌اش به شغل کهنات پرداختند . یوسف در مصر ماند و دو پسرش منسی و افرایم به سرپرستی در قبیله منصوب شدند

بنی اسرائیل به زودی نسل‌شان چنان فزونی یافت که قوم نیرومند و مقتدری را تشکیل دادند . دیگر به آهستگی و مدارا در سرزمین‌های جدید نمی‌خزیدند ، بلکه با نیروی قهریه و جنگ‌هرجا را که می‌خواستند

و هر سرزمینی را که دارای چراگاههایی غنی و سرشار بود فتح می کردند. هنگام خروج از مصر و استقرار در ارض موعود، اتحادیه‌یی دوازده گانه داشتند و دوازده قبیله که هر کدام شان به سرپرستی یکی از فرزندان دوازده گانه یعقوب رهبری می شدند آغاز تاریخ را در دوره تازه‌یی نهادند که می توان آن را آغاز تاریخ زورمندی و تمدنشان شمرد.

اما در مورد اقامت و خروج بنی اسرائیل از مصر، شگفت است که در هیچ يك از مدارك مصری اشاره‌یی نشده است. اما این عدم اشاره دلیل به تردید در صحت موضوع نمی تواند شد در حالی که فقط تاریخ صحیح این ورود و خروج معلوم نیست. این قدر می دانیم که بنی اسرائیل برای ساختن بناهای عظیم مصریان کارگری می کرده اند^۸. برخی را کمان بر آن است که این کارها در زمان رامسس دوم Ramses انجام گرفته است «۱۲۳۲-۱۲۹۸ پ.م» و به موجب این عقیده فرعون هم زمان با موسا همین کس بوده است. هم چنین این عقاید تأیید می کنند که بنی اسرائیل در زمان مرنه پتاه Merneptah فرعون جانشین رامسس دوم «۱۲۲۴-۱۲۳۲» از مصر خارج شده اند. عده‌یی از محققان اشاره به کتیبه‌یی می کنند که در آن ذکر اسرائیلیان رفته است باین مضمون:

... شاهان دست نشاندۀ و مغلوب شدند ... و ته‌ه‌نو Tehenu ویران شد، هتیان که آن‌چنان سربه عصیان برداشته بودند آرام گرفتند، کنعان تاراج شد و شروع عذاب بر آن فرو ریخت .. اسرائیل غم‌گین و آواره دیگر تنه‌یی برجای باقی نگذاشت و اینک فلسطین بیوه‌زنی است برای مصر. آرامش بر همه جا سایه گسترد و همه زیرلوی مصر درآمدند و عاصیان و آشوب‌گران بر قید و بند مرنه‌پتاه گرفتار شدند.

البته این به هیچ وجه دلیل آن نمی‌شود که بنی اسرائیل در زمان این فرعون از مصر خارج شده باشند، بلکه تنها بازگویی است از جنگ و نبردی بین مصر و فلسطین که بار دیگر اسرائیل شکست خورده و درمانده شده است. به طور کلی عقایدی که از طرف دانشمندان مختلف در این مورد ذکر شده است متفاوت می‌باشد. هم چنین آشکار نیست که بنی اسرائیل به میل خود به مصر وارد شدند یا به اجبار و تحت اسارت شاید به هنگام ورود به مصر عدد کمی بوده باشند و این موضوع در تورات نیز مسطور است^۹ و اشاره می‌شود به هفتاد نفری که به مصر رفتند:

پدران تو با هفتاد نفر به مصر وارد شدند و اکنون که بنگری خدایت
یهوه نسل تو را هم چون ستارگان آسمان بی‌شمار کرده است.^{۱۰}

اما این که اشاره می‌شود موسا چندین هزار نفر را با خود از مصر خارج کرد و تمام روایات اشاره است به انبوهی بنی اسرائیل هنگام خروج، بنا بر روشی است که یهودیان داشتند و توانک و تاسلشان زیاد بود، چون عادت همیشگی شان است که هر گاه رنج و فشار به آنان زیادتر وارد شود، تکثیر نسلشان نیز فزونی می‌یابد. در جایی ملاحظه می‌شود که مصریان از انبوهی جمعیت بنی اسرائیل به اندیشه می‌شوند که چون طغیان نمایند در دسری بزرگ برای شان ایجاد گردد. پس چاره ساز می‌کنند تا دلیل شان ساخته و نیروی شان را باز گیرند، به همین جهت:

کسانی برایشان گماشتند تا آنان را به کارهای سخت بتوان فرما و دارند
و درمانده و متشت و پراکنده شان سازند. در ضمن این بیگانه‌های
جانکاه به وسیله بنی اسرائیل شپردای فیتوم و رام‌سس بنام شد. اما هر چند
که فشار به آنان زیادتر شد و درد و اندوه شان بیشتر گردید، نسل شان

انبوه تر و منتشر ترمی گشت ۱۱.

برخی محققان معتقدند که پس از غلبهٔ هیکسوس‌ها به مصر، بنی-اسرائیل به آن سرزمین رفته‌اند، چون هیکسوس‌ها از نژاد سامی بوده و بنی‌اسرائیل می‌اندیشیدند که از جانب آنان بامهر و ملاطفت استقبال و پذیره شوند. هم‌چنین بعضی از محققان بنا بر روایت تورات، معتقدند که مدت اقامت بنی‌اسرائیل در مصر چهارصد و سی سال بوده است و هرگاه تاریخ ورودشان به مصر در سال ۱۶۵۰ پ. م، انگاشته شود، به سال ۱۲۲۰ از آن دیار خارج شده‌اند. به هر حال جملهٔ تاریخ‌هایی که برای ورود و خروج ذکر می‌شود، میان سال‌های همین دو تاریخ اخیر است. روایاتی در باب بردگی عبرانیان در مصر و اسارت و بدرفتاری مصریان نسبت به آن‌ها را به هیچ وجه نبایستی به افسانه پنداشت، چون تمام امارات و اشارات و روایات بر صحت وقوع چنین حوادثی دلالت می‌کنند. اما آن چه که مسلم است هستهٔ مرکزی این چنین حوادثی، باحواشی و آمیخته‌های فوق‌طبیعی و افسانه‌یی که در تمام داستان‌های قدیم شرقی وجود دارد آمیخته شده است. بنی‌اسرائیل که در مصر از بدرفتاری و ظلم و جور مصریان به جان آمده بودند، در صدد خروج از مصر و هجرت شدند و در این میان رهبری که موسا نام داشت و بعدها به عنوان پیامبری، از جانب خدا، هدایت قوم را به عهده گرفت به ارض موعود بازشان رساند.

روایاتی که در تورات آمده است، نشان می‌دهد که بنی‌اسرائیل تا چه حد تحت فشار نامالایمات قرار داشتند. به موجب این روایات علل هجرت به مصر خشک سالی و قحط و غلایی بود که در مصر به هم رسید و

بنی اسرائیل که از ثروت و نعمت سرزمین مصر چیزها شنیده بودند ، به آن دیار عزیمت کردند. در مصر به آنان که عدهٔ خیلی بودند اجازه داده شد تا در نقطه‌یی کنار رود نیل به نام گوشن Goshen مسکن گزینند . سالیانی بسیار گذشت و عبریان کنعان در این نقطه هم چنان زندگی کردند تا نسلشان فراوان شد. هر چند در تورات تأکید می‌شود که با مصریان نیامیختند و به دین و آیین و بت‌های بسیارشان توجهی مبذول نداشتند ، اما نشانه‌هایی بسیار وجود دارد که در بابل تحت تأثیر قرار گرفتند، و از پارسیان در آمیزش اقتباس‌هایی نمودند ، در مصر نیز تحت تأثیر عقاید و رسوم مصریان واقع شدند و شاید گوسالهٔ زرین و پافشاری و اصرار در رؤیت خدا از جانب آنان، اثر روشن تأثیرات مصری را باز گو کند . هم چنین رسوم و رسوم مختون ساختن پس از خروج از مصر میانشان باب شد و این رسمی بود رایج در مصر. اما حفظ نسل نیامیختن خون و معاشرت زیاد تا کردنشان با مصریان با توجه به قراین، درست به نظر می‌رسد .

فرعون که از ازدیاد نسل اسرائیلیان در اندیشه بود ، با کاهنان مشاوره کرد. کاهنان گفتند که بردگان اند که از خود عقیده و رای ندارند و هم چون اربابان خود خواهند اندیشید ، پس بایستی قانونی بگذرد تا عبرانیان در شمار بردگان در آیند . اما با انجام این عمل هر چند که عبرانیان در آیین و دین تحت تأثیر مصریان قرار گرفتند، اما خون خود را نیامیخته و جز میان خود وصلت و معاشرت ننمودند . فرعون که سخت در اندیشه بود، دگر باره با کاهنان به مشاوره پرداخت تا راهی بیابد و تدبیری اندیشد که عبرانیان را میان خود مستحیل سازند. کاهنان صواب آن دیدند تا حکم شود تمامی پسران نوزاد عبرانیان کشته شوند و چون پس از چندی

میان‌شان پسر و مردی نباشد، دختران اجباراً با مردان مصری ازدواج خواهند کرد. این رای در نظر فرعون بسیار پسندیده آمد و در هنگامی که چنین قانونی عملی می‌شد، در مصر پسر متولد شد که جان به در برد و زندگی کرد و بعدها به نام موسا مشهور گشت.

۵- موسا

در باره زندگی موسا، تولد و پرورش افسانه‌یی‌اش در مصر، در پیمان کهن چیزهایی مسطور است که امروزه جز آن‌ها مدرکی دیگر در دست نیست^{۱۲}. این مدارك جز افسانه‌هایی چند چیزی دربر ندارند، افسانه‌هایی که نظایرش در بین النهرین، روم و مصر و جاهای دیگر وجود داشته است. به احتمال قریب به یقین می‌توان گفت که نویسندگان پیمان کهن، به ویژه سفر خروج به آن افسانه‌ها نظر داشته‌اند. هم‌چنان که افسانه توفان نیز از این زمره می‌باشد و در باره این هر دو گفت و گو خواهد شد. لیکن نبایستی از این احتمال نیز سرزد که چه بسا چنین واقعه‌یی وقوع یافته باشد. بسیاری از محققان تاریخ ادیان و تاریخ نگاران در مورد موجودیت موسا شك کرده و او را چون تمام پیامبرانی دیگر شخصیتی ذهنی و افسانه‌یی پنداشته‌اند. اما آن چه که بایستی در نظر داشت آن است که این داستان را بدون بحث و تحقیق و تعمق لازم نبایستی با شتاب زدگی و عجولانه رد کرد. اما ابتدا لازم است تا به چگونگی افسانه پیمان کهن مجملاً اشاره کنیم:

چون فرعون امر به کشتن نوزادان پسر از عبرانیان نمود ، در این گیر و دار موسا در خانواده یی عبرانی متولد شد . او كوچك‌ترین فرزند خانواده اش محسوب می‌شد و خواهرش مریم و برادرش هارون بودند . چون متولد شد پدر و مادر مدت سه ماه او را پنهانی نگاه‌داری کردند . اما چون این امر میسر نبود در سبیدی قیراندودش نهاده و در نی‌زاری نزدیک به رود نیل قرار دادند . خواهرش مریم از دور نظاره می‌کرد که دختر فرعون برای آب‌تنی به کنار رود آمد و چون آن کودک را در سبید یافت ، چون زنی بی‌فرزند بود مهرش را به دل گرفت . در این هنگام مریم نزدیک شده و گفت زنی با کیزه و نیک‌سیرت از عبرانیان می‌شناسم که پستان‌هایش پر شیر است . دختر فرعون گفت او را نزد من آورید تا کودک را شیر دهد ، پس مریم مادرش را آورد و کودک از پستان مادر خود تغذیه نمود . چون به سن تمیز رسید ، برای کودک بهترین معلمان را در فنون گوناگون و دانش‌های مختلف بر گماشت و موسا در علوم الهی و طبیعی و تاریخ و نجوم و کهنات تحصیلاتی عالی نمود ، به‌طوری که از دانشمندان نامی گوی سبقت و پیشی می‌ربود .

در سن چهل چنان در اسرار کهنات ترقی و تعالی پیدا کرد که از کاهنان برجسته به شمار می‌رفت و کاهنان و مردم جملگی او را نواده فرعون و پسر دختر او می‌شناختند . شاید هر گاه به استمرار در مقام خود هم چنان باقی می‌ماند ، سرانجام به مقام فرعونی بازمی‌رسید . اما حادثه‌یی اتفاق افتاد و مسیر زندگی اش را تغییر داد . بی‌شك موسا در همان زمان نیز مردی آزاده و دادگر و مصلح بوده و تحمل ظلم و جور را حتا نسبت به دیگران نمی‌توانست بر خود هموار نماید .

رویداد چنین بود که روزی مشاهده نمود مردی مصری با شدت و

خشونت فوق العاده‌ی برده‌ی عبرانی را مضروب می‌سازد، چون طاقت نیاورد در صد دفاع از مرد عبرانی برآمد و از قضا در گیرودار زد و خوردی که روی داد، مصری ستم‌گر کشته شد. این در آن زمان به موجب قوانین مصری بایستی جرم و گناهی غیر قابل بخشش باشد که فرعون قصد جان موسا را کرد و موسا نیز از مصر گریخته در مدیان ساکن شد و با دختر یترو Jethro «شعیب» که شغل کهانت داشت عروسی کرد و نام آن دختر صفوره بود. روزی به باغ شعیب که از کهنه بود رفت. روایت مبنی بر آن است که شعیب در مدیان باغی پر درخت داشت و از موسا پذیرایی کرد. موسا در باغ جزو درختان عصایی را مشاهده نمود که بر زمین فرو کرده‌اند. با شکفتی از شعیب علت آن را جویا شد و شعیب در جواب گفت که ماجرای عصا طولانی است و چنین شروع می‌شود:

هنگامی که یوسف پسر یعقوب در مصر فرعون بود، من سمت کاهن-اعظم را داشتم. چون یوسف فوت شد و اموال اش را گردآوری کردند، از آن میان من خواش کردم تا این عصا را که به او تعلق داشت به من باز دهند. چون از کار دست فرو شسته شدم به این جا که باغی داشتم برای پایان زندگی آمدم. روزی بر حسب تصادف عصارا بر زمین فرو کردم و ناگهان عصا چون درختی تناور چنان در زمین ریشه کرد که دیگر کسی را برای بیرون آوردن اش نشد.

موسا با دقت به معاینه عصا پرداخت و سر عصا واژه‌ی عبری را ملاحظه نمود که حک کرده‌اند و آن واژه چنین بود «دسک-عدس-باخب» و در بالای این سه کلمه نام خداوند «یهوه» نقش شده بود. کلمات فوق کلا و به تنهایی هیچ معنایی ندارند، اما حرف اول و دوم و سوم و چهارم هر کلمه‌ی

خود حرف اول کلمه‌یی است که دارای معنی مستقلی می‌باشد . سه کلمه فوق جمعاً ده حرف می‌باشند که به ترتیب یادآور داستان‌هایی هستند که ذکرشان می‌آید و ده بلایی است که از جانب خداوند یهوه به وسیله موسا بر مصریان نازل شد و معنی آن ده حرف که نماینده ده واژه می‌باشند چنین است:

د	دام	خون	} دصك
ص	صفرده	وزغ	
ك	کی‌هیم	شپش	
ع	عارو	دد	} علس
د	دور	وبا	
س	سی‌حین	جدام	
ب	باراد	تگر م	} باخب
ا	ارنه	ملخ	
خ	خشب	تاریکی	
ب	بخوروث	مرگ نخست‌زادگی	

موسا که گویا به رمز کلمات و استفاده از عصا از جانب یهوه وقوف یافته بود، به شعیب گفت آری، این عصا داستانی دارد. پس شعیب به نوبت خواست تا موسا آن داستان را باز گوید . موسا گفت چون خداوند شش روز در کار آفرینش زحمت کشید، در پایان ششمین روز، قبل از آن که روز شنبه «شبات Shabbath - استراحت» فرارسد ، خداوند کار آفرینش را با خلق شکفتی‌های ده گانه پایان داد و از آن جمله این عصا است. ابتدا به حضرت آدم پیامبر اول داده شد - آدم آن را به اِه‌نوش Enoch داد و اِه‌نوش نیز آن را به شَم Shem سپرد. از شَم به ابراهیم

واز ابراهیم به اسحاق و از اسحاق به یعقوب و از یعقوب در مصر به پسرش یوسف رسید و اینک در باغ تو به زمین فرو رفته است. شعیب در عجب شده بود و پنداشت موسا از راویان و نقالانی است که از این سو به آن سو گشته و داستان‌های عجیب برای مردم نقل می‌کنند. پس گفت من از کجا به شکفتی‌های افسانه‌ی‌ات باور بیاورم؟ - موسا گفت مگر نه آن است که کسی را یارای بیرون آوردن عصا از زمین نیست، اینک من آن را بیرون می‌آورم و به راحتی عصا را از زمین خارج ساخت. موسا با شعیب که به دامادش ایمان داشت و همسرش صفوره که دختر شعیب و Jethro - يترو، بود زندگی کرد و شبانی رમે‌ها و گله‌هایش را نمود تا موردالهام خداوند واقع شد.

سرانجام هنگامی که به چهل سالگی رسید خداوند به موجب روایت او را برگزید تا پیشوایی قوم ستم دیده اسرائیل را به عهده گرفته و رهبری‌شان نماید. به نظر می‌رسد که در چنین هنگامی ظلم و جور مصریان نسبت به عبرانیان به سرحد افراط رسیده باشد و موسا که در دفاع از آنان سابقه داشت، مصمم شده است تا به یاری‌شان بشتابد. هنگامی در بیابان آتشی فروزان و شعله‌ور بر او از بوت‌بی ظاهر شد، در حالی که خود بوته سالم و نسوخته بر جای بود. آن گاه از آتش ندایی بدور رسید که تو باید به مصر روی و قوم مرا از ظلم و جور مصریان رهایی بخشی. موساطی يك سلسله گفت و گو با خداوند، سرانجام راضی می‌شود تا دستورش را اجرا کند. ابتدا موسامی گوید بنی اسرائیل که از نام توجویا شوند، در جواب‌شان چه به گویم. خداوند می‌گوید اهییه «هستم» اسم من است، منم یهوه خدای اسرائیل و... هم چنین موسا طلب معجزاتی می‌کند

تا با ارائه آن ها ، صدق ادعاهایش را به مردم ثابت نماید و این معجزات ازدهاشدن عصای موسا ، و نورانی شدن دستاش چون از سینه بر آورد و مبدل کردن آب به خون بود. ظاهراً موسا بایستی مطابق روایت تورات مردی الکن و غیر سخنور بوده باشد ، چون پس از این همه می گوید:- .. ای خداوند، من مردی سخنور و خوش بیان و فصیح نیستم ، نه در گذشته و نه از هنگامی که باینده خود سخن گفتمی- بلکه زبانم کند و بد سخنم، چون به درستی و روانی سخن گفتن نتوانم^{۱۳}.

این گفت و گو و چون و چرا میان موسا و خداوند چه دراز و طولانی است و سرانجام خشم خدا از خرده گیری موسا بر افروخته می شود و می گوید هارون را که مردی زورمند و زبان آور و فصیح است به یاری تو بر کماشتند ام . سر انجام موسا مصمم به اجرای فرمان خداوند می شود و با همسر و دو پسرش به سوی مصر روانه می گردد . در راه مصر اتفاقی روی می دهد ، به این سان که خداوند ناگهان به موسا حمله کرده و قصد قتل او را می نماید ، اما صافوره زوجه اش خشم خداوند را دریافته و با سنگ تیزی یکی از پسرانش را ختنه کرده و گوشت و پوست بریده را جلوی پای وی می اندازد و خدا آرام گشته و باز می گردد . البته بایستی به دو نکته توجه داشت . نخست تظاهر خدا به شکل آتش^{۱۴} ، و این در جهان آن زمان و هم چنین پیمان کهن بیگانه و نادر نیست . پرستش آتش و ستایش آن در آن زمان و پس از آن که سفر خروج و یاسایر قسمت های پیمان کهن نوشته شده است در یونان روم ، ایران و میان اقوامی که گردا گرد بنی اسرائیل زندگی می کردند رواج داشت. تظاهر خداوند به حزقیال

۱۳ - سفر خروج - باب دهم - ۱۰-۱۱-۱۲.

۱۴ - سفر خروج - باب سوم ۲-۴.

نبی به صورت آتش و مواردی دیگر از این گونه است نکته دوم خشم خداوند و عمل صفوره ، رسم قربانی کردن فرزند را به یاد می آورد که هزار سال پیش از آن ، ابراهیم نیز بر آن بود تا انجام دهد و اینک به صورت مختون ساختن کودکان درآمده بود و این عملی برای بهداشت محسوب نمی شد ، چون هر گاه عملی برای بهداشت باشد لازم بود تا هر دو کودک ختنه شوند ، و نکهی با این عمل که قربانی در راه خداوند محسوب می شد ، یهوه آرام گشت و توجه به این جمله که « غلفه را در پای یهوه انداخت » بدون هیچ شك و شبهه یی مدعای فوق را ثابت می کند ^{۱۵} .

هم چنین در بندهای بعدی ملاحظه خواهد شد که قربانی کردن کودکان تامت های بعد میان بنی اسرائیل رواج داشته است .

به هر حال موسی وارد مصر شد و با برادرش هارون نزد فرعون رفته و از او خواستند تا بنی اسرائیل را آزاد نماید و آن ها از مصر خارج شوند . لیکن فرعون نه پذیرفت و موسی معجزات خود را به نمایش درآورد و عصایش را بر زمین انداخت ازدها شد . اما فرعون و کاهنان این عمل را حمل بر جادو و سحر کردند . موسی خطاب کرد هر گاه با تقاضایش مخالفت شود ، خداوند او ببلایایی سهم گین بر مصریان نازل خواهد گردانید و چون گفته های حمل بر تمسخر شد ، خداوند بشارت داد که بلاهای ده گانه که از روی جمله دستة عصا استخراج می شود ، نازل خواهد نمود . به فرعون اخطار کرد که همه آب های مصر را خونین می نماید و این امر واقع شد ، اما فرعون به آزادی و خروج بنی اسرائیل رضا نداد . موسی با عصا اشاره یی کرد و سرزمین مصر پر از وزغ شد ، لیکن در تصمیم فرعون خللی وارد

نشد. هم‌چنین موسا با عصا مرتب به هر طرف اشاره‌یی می‌کرد و مطابق فهرست گذشته بلایایی به مصریان نازل می‌شد. سرانجام نوبت به دهمین بلارسید و موسا اعلام کرد که مرگ اول زادان فرا رسیده است و هرگاه فرعون موافقت نکند، تمام فرزندان نخست خواهند مرد. فرعون خود فرزند نخست زاده بود و چون نه‌بلایی که موسا بدان‌ها تهدیدش کرده بود واقع شد، شك نورزید و با خروج بنی‌اسرائیل از مصر موافقت کرد.

خروجی بود عظیم که بنا بر قولی شش صد هزار تن از بنی‌اسرائیل به رهبری موسا از مصر خارج شدند. البته هرچند این اغراقی بیش نیست اما دلالت است به انبوهی آن قوم بد هنگام خروج. ضمن خروج که منتهی به چهل سال سرگردانی شد، رویدادها و اتفاقاتی بسیار بر آن قوم گذشت. موسا معجزات و خوارقی از خود به منصه ظهور می‌رسانید. قوم سرگشته گاه امیدوار، گاه مأیوس، گاه عاصی و گاه رام و سربه راه به سوی ارض موعود روان بودند. هنگامی که موسا از بحر احمر گذشت، در شبه جزیره سینا، خداوند بر او به شکل آتشی در کوه ظاهر شد و این پس از چهل روز اتزوا و اقامت موسا در کوه طور اتفاق افتاد، و پس از انقضای این مدت ده فرمان در دو لوح سنگی بر موسا نازل شد. باب نوزدهم از سفر خروج داستان جلوه و تظاهر خداوند است به شکل آتش، میان هیاهو و غریو کرنا و نواهایی دیگر. آن گاه خداوند «به زبان»^{۱۶} با موسا سخن گفت و ده فرمان خود را اعلام داشت:

۱- من هستم یهوه، خداوند تو. که تورا از مصر بیرون آوردم و از قید بردگی رهانیدم.

۲- من هستم خدای تو، و تورا خدایانی دیگر جدا از من نیست.

صورتی تراشیده و هیچ گونه تصویر و تندیس از آن چه که در آسمانها و زمین و زیر زمین است برای خود مساز ، آنها را سجده مکن و به عبادتشان مپرداز

۳- نام خدای خود یهوه را به باطل بر زبان جاری مساز ، چون یهوه کسی را که نام او را به باطل برد، گناه کار خواهد شمرد .

۴- روز سبت را نگاهدار و آنرا تقدیس نما . شش روز هفته را مشغول باش و هر کاری را که داری انجام ده ، اما بر حذر باش که روز هفتمین سبت [= استراحت] یهوه ، خدای تو است .

۵- پدر و مادر خود را احترام کن

۶- قتل مکن

۷- زنا مکن

۸- به دزدی دست میالای

۹- بر همسایه ات به دروغ شهادت مده

۱۰- بدخانه همسایه خودت، و به زن و برده اش و کنیزش و گاوش و الاغش ، و به هیچ چیز دیگر او طمع موز ۱۷.

جایی دیگر نیز این ده فرمان با اندک اختلافی تکرار شده است^{۱۸} و در

قسمتی جداگانه از ده فرمان گفت و گو خواهد شد . اینک هنگام رحیل رسیده بود . خداوند تمام ارض موعودی را که به ابراهیم و یعقوب وعده داده بود که به قوم برگزیده اش بدهد، بخشیده بود . چون به موآبرسید بر کوه بالا رفت و سراسر زمین های موعود را نگریست . خداوند بدو گفت . این است زمین هایی که برای ابراهیم و اسحاق و یعقوب سوگند خوردم که قوم اسرائیل بدان وارد شوند . موسا در حالی که يك سدویست سال

۱۷- سفر خروج - باب بیستم .

۱۸- سفر خروج - باب سی و چهارم - ۱۷ به بعد .

از عمرش می گذشت ، با آسایش همه زمین ها را نگریست - لیکن عمرش کفاف نمی داد تا شاهد مقصود را در آغوش کشد. چهل سال رنج و در به دری شاید اینك که در آستانه پیروزی بود ، برایش شهد آسایشی محسوب می گشت . پس همان جا در سرزمین موآب وفات یافت و به خاک سپرده شد و تا کنون هیچ کس گور او را ندانسته است . در يك سد و بیست سالگی چشمانش تیزبین و نیرویش کافی و اندامش کشیده بود. اسرائیلیان سی روز برایش سوگواری نمودند. پس چنانکه یوشع را موسا به جانشینی برگزیده بود و مردی دانا و پارسا و شجاع شناخته بود ، به رهبری برگزیدند و یوشع کار ناتمام موسا را به اتمام رسانیده و بنی اسرائیل را به ارض موعود وارد کرد و در این باره نیز گفت و گو خواهد شد .

اینك شایسته است تا از لحاظ تاریخ و افسانه های مشابه ، به روایات پیمان کهن درباره موسا پرداخته شود. آن چه که شکفت است ، آموس و اشعیا با آن که خطبه هاشان يك قرن جلوتر از اسفار پنج گانه نوشته شده است ، از موسا سخنی و اشاره یی به میان نیاورده اند . کتاب های آموس و اشعیا ی نبی ، قدیم ترین قسمت هاشان متعلق به هفت سده سال و قسمت های تازه شان تا سه سده سال پیش از مسیح تدوین و نوشته شده است. اما این به هیچ وجه دلیل نفی وجود موسا نمی شود . یوسه فوس Josephus از زمانه تو Manetho مورخ مصری سده سوم پیش از میلاد نقل می کند که علت خروج اسرائیلیان از مصر آن بود که میان شان بیماری طاعون شایع شد و مضریان می خواستند با خروج آنان در امان بمانند. هم چنین بر مبنای همین نقل قول ، موسا کاهنی مصری بوده است که به هنگامی که میان جذامیان بنی - اسرائیل می گشت ، قوانین بهداشت و نظافت را که میان کاهنان مصری

معمول بود ، به آنان آموخت . اما درباره علت خروج از مصر ، در کتاب مقدس آیه‌یی است که پاره‌یی از محققان بدان استناد کرده و علت خروج را اعتصاب و دست کشیدن از کار توضیح کرده است ، و این نیز بعید به نظر نمی‌رسد. می‌دانیم که قلم عمده‌یی از کارگران را در مصر که در کار ساختمانی مشغول بودند ، عبرانیان تشکیل می‌دادند و با اعتصاب آنان در کاری که مصریان بدان علاقه‌یی بسیار داشتند اختلال حاصل می‌شد. بی شک موسا و هارون برادرش میان بنی اسرائیلی که استثمار شده بودند به تحریک پرداختند و سرانجام توانستند تا آنان را در برابر ظلم و جفای مصریان متحد ساخته و از کار بازدارند :

پس پادشاه مصر بدیشان گفت ای موسا و هارون، به چه جهت قوم اسرائیل را از کار بازمی‌دارید ، آنان را رها کرده و به کار خود سرگرم شوید ۱۹.

لیکن در باب اینکه موسا کاهنی مصری بوده است . چنان که در صفحات پیش گذشت ، از پدر و مادری عبرانی زاده شد و برای حفظ جان او در سبیدی قیراندود به آب نیل سپردندش و به وسیله دختر فرعون یافته شد و بزرگ گشت. شاید و به احتمال قریب به یقین، اسم موسا را نیامارداران مصری اش برای او برگزیدند و در مورد این که محققان تأکید می‌کنند موسا کلمه‌یی مصری است حق با آنان است و احتمال این که وی نژاد مصری باشد بسیار کم است. شاید موسا شکل اختصاری Ahmos باشد. Mos در زبان مصری به معنی فرزند آمد و در این زبان کلمات واسمایی که به «مس» ختم شده باشد کم نیست. چون Ahmos ، توت مس و Ramses . اما شکل عبری این کلمه موشه Moshah می‌باشد .

برخی را گمان بر آن است که ملکه‌یی که موس را از آب گرفت و بزرگ کرد، شاهزاده خانم هچسوت Hatchepsut می‌باشد. این زن دختر آمن‌هوتپ Amenhotep اول است و آمن‌هوتپ به سال ۱۵۴۶ پیش از میلاد به جای پدر خود اعمس به سلطنت نشست. پس از وی دامادش و شوهر شاهزاده خانم هچسوت به نام تحوت‌موس Thutmos اول به سال ۱۵۲۵ به فرعون‌ی رسید، هرچند پس از تحوت‌موس اول، تحوت‌موس دوم و سوم به سلطنت رسیدند، ولی درحقیقت قدرت اصلی و فرمان‌روایی در دست این زن قرار داشت و در لباس فرعون‌ی تاج‌گزاری نموده و خود را سلطان دو منطقه مصر خوانده است. اما هر چند به طور کلی این نظر را نمی‌توان پذیرفت، لیکن دلیل متقنی نیز در دست نیست که آن را رد نماییم.

لیکن رای غالب دانشمندان بر آن است که خروج در زمان رامس دوم Ramses II صورت گرفت و فرعون معاصر موس، همین سلطان مقتدر و افسانه‌یی بوده است. دربار رامس دوم که مدت شست و هفت سال در مقام خود باقی بود، افسانه‌هایی بسیار آمده است. آن چه که از این افسانه‌ها بر می‌آید، وی مردی مقتدر، خودکامه با صفاتی بچه‌گانه و کودک‌و شانه بوده. در زمان‌اش بناهای بسیاری برپا شد و در این بناها از کارگران اسرائیلی بسیار استفاده می‌کرد. در سال ۱۲۹۰ به سلطنت رسید و تا ۱۲۲۴ در این مقام باقی بود. جنگ‌های بسیار و فتوحاتی فراوان نمود، از آن جمله فلسطین و شمال سوریه را به قلمرو فرمان‌روایی مصر افزود. از پدرش و خود وی و پسرش مرنه‌پناه Merneptah کتیبه‌هایی به دست آمده که در اغلب آن‌ها اشاره به اسرائیلیان شده است. در اغلب این نوشته‌ها قوم اسرائیل یا عبرانی ای‌یرو Apiru نامیده شده‌اند که شباهت بسیاری به

Hebrew « عبری » دارد .

تحقیق درباره این مطلب که آیا به آب انداختن موبسا در سبدي
 قیراندود دارای صحت تاریخی است یا نه ، مشکل است و نمی توان گفت
 که درست است یا نادرست و افسانه یی . هیچ بعید نیست که چنین واقعه یی
 اتفاق افتاده باشد و یا بعدها نویسندگان تورات ، به ویژه اسفار ، تحت
 تأثیر افسانه های شایع مبنی بر به آب انداختن نوزادان و الاتبار و بزرگ
 شدن آنها طی حوادث اسطوره یی قرار گرفته و داستان زعیم خود را آن
 گونه تدوین کرده باشند . در خود مصر داستانی این گونه وجود داشت و
 میان رومیان و سومریان نیز چنین افسانه یی رایج بود . مشکل به نظر
 می رسد که هر گاه موضوع اقتباس و تحت تأثیر قرار گرفتن درین باشد ،
 نویسندگان پیمان کهن و سرگذشت موسا ، تحت تأثیر افسانه رومی قرار
 گرفته باشند ، بلکه یا افسانه مصری و یا به احتمال بیشتر با توجه به افسانه
 سومری که شباهت بسیاری به سرگذشت موسا دارد ، داستان زندگي پیامبرشان
 را تنظیم کرده اند .

به موجب افسانه رومی ، پادشاهان آلب که از نسل *Enée* به
 وجود آمده بودند ، پشت در پشت سلطنت کردند تا آنکه سلطنت به
 سلطانی رسید که دو پسر داشت به نام *نومی تور* *Numitur* و *آمولی یوس*
Amulius . به هنگام تقسیم میراث ، سلطنت را به *نومی تور* بخشید و آن
 چه از غنایم و طلا و نقره که از *تروا* آورده بود به *آمولی یوس* داد . *آمولی یوس*
 چون به موجب داشتن آن همه ثروت خود را نیرومندتر یافت ، به برادر
 شورید و سلطنت را غصب کرد . *نومی تور* دارای دختری بود به نام *Rea Teo*
 که در روایات از وی به نام های *ایل یا Iliā* و *سیل ویا Silvia* نیز یاد

شده است . آمولی یوس برای آن که از طرف برادرزاده اش مطمئن شود که صاحب اولادی نشده و سلطنت وی را به مخاطره نیفکند ، دختر برادر خود «ره آ» را به معبد وستا Vesta می فرستد که برای همیشه با کره به ماند . لیکن اندکی بر نیامد که «ره آ» در دیر برخلاف معمول آبستنی شد ، در حالی که مردی باو نزدیک نشده بود ، و این داستان مریم با کره و آبستنی او را به خاطر می آورد . به هر حال آمولی یوس بر آن می شود تا ره آ را به کشد لیکن دخترش به نام آن تو Antu شفاعت کرده و مانع مرك ره آ می شود . اما به دستور وی دختر را تحت نظر می گیرند تا سرانجام دو پسر از ره آ متولد می شوند که زیبایی و نیرومندی شان موجب تحیر و شگفتی می گردد . به دستور آمولی یوس یکی از محارم اش که فوس تولوس Phostolus نام داشت ، دو کودک را در سبیدی نهاده و به آب می افکند . سبد در ساحلی به گل نشسته و ماده گرگی دو کودک را که روموس Romus و رومولوس Romolus نام گرفتند شیر داده و بزرگ می کند و سرانجام دو برادر به تبار و سرگذشت خود پی برده بر عمومی شورند و پس از کشته شدنش سلطنت را به چنگ می آورند .

پیش از آنکه از داستان سوهری گفت و گو گردد ، لازم است تا از داستان داراب در شاهنامه بحث شود که این مورد نیز شباهتی دارد به افسانه موسای و چنان که برمی آید منظور از داراب همان داریوش هخامنشی است . به موجب این روایت ، بهمن دختر خود هما را به همسری برمیگزیند هما حامله شده و پسری میزاید - اما از ترس شماتت مردم ، پسر را در سبیدی قیراندود نهاده و به رود فرات روان می سازد . کارگری در کنار رود سبد قیراندود را یافته و از کودک نگهداری می کند تا زمانی که

فیلیپ پدر اسکندر به ایران حمله می نماید. داراب نیز به ترك اسبی نشسته و با شمشیری به میدان جنگ می رود و دلیریهایش شکفتی همگان را بر می انگیزد. پس از جنگ که شکاری ترتیب داده شده بود، داراب در شکارگاه در گیر و دار بارانی تند، به زیر سقف های شکسته و در حال فرو ریختن پناه می برد. از قضا جمعی از سپه سالاران ایرانی نیز به زیر آن سقف ها پناه می آورند که ناگهان از لابه لای سقف هایی که در حال فرو ریختن است صدایی بر می خیزد:

که ای تاق آزرده هشیار باش	بر این شاه ایران نگهدار باش
نبودش یکی خیمه و یار و جفت	بیامد به زیر تو اندر نهفت

سرداران ایرانی از این صدا در تعجب و حیرت می شوند و از اصل و نسب داراب پرسش می کنند و در ضمن به تبار و نژادش پی برده و به سلطنت اش بر می گزینند. داراب با دختر فیلیپ مقدونی ازدواج کرده و حاصل این ازدواج اسکندر می شود. بایستی در نظر داشت که اغلب مردمان سرزمین هایی که مقهور اقوامی دیگر می شوند، بر مبنای علتی روانی، افسانه هایی می سازند که به موجب آن افساندها قرابت و نزدیکی و خویشاوندی نژادی با فاتحان خود پیدامی کنند، چنان که مصریان نیز که مقهور اسکندر مقدونی شدند، به موجب افسانه یی مدعی اند که تکتات که در مصر یکی از مدعیان سلطنت بود، در زمان اردشیر دوم که از شاه هخامنشی شکست یافت، برای کومک گرفتن از فیلیپ، پادشاه مقدونی به آن دیار رفت و با اولمپیا Olympia زوجه فیلیپ عشق ورزید و اسکندر حاصل این عشق بود.

داستان سومری از این میان شباهتی بسیار با روایت تورات درباره افسانه موسی دارد و هرگاه داستان موسی را به خواهیم مقبوس از روایات

مشابه به دانیم از این راه به تسایح مطمئن تری خواهیم رسید . چنین داستانی برای نخست بار منسوب به سارگون Sargon پادشاه سومری است که در الواحی با قدمت سه هزار سال پیش از میلاد، سرگذشتش به وسیله خود او و از زبان وی نقل شده . مادرش گویا از روسپیان معابد بوده و چون طفلش متولد می شود ، او را در سبیدی که با قیراندوده است در آب فرات رها می کند . کارگری سبد را یافته و کودک را بزرگ می نماید . کودک که سارگون نام می گیرد ، به واسطه لیاقت و شجاعت به دربار راه یافته و به سمت ساقی شاه برگزیده می شود . سارگون توطئه کرده و شاه را از میان برداشته و خود را شاه و فرمانروای جهان می گرداند . فتوحات و جهان خوارگی و کشتارهایش بسیار و افسانه هایی فراوان درباره وی نقل شده است و مدت پنجاه و هفت سال سلطنت کرد . این بود سرگذشت مردی به نام موسا که در حدود سیزده قرن پیش از میلاد زندگی می کرد و مطابق معمول زندگی اش در پرده بی تاریک با افسانه ها و روایات و اساطیر در آمیخت - اما با این حال بر مبنای تحقیقاتی که انجام شد ، کم و بیش دورنمایی روشن و بدون حشو و زوائد از زندگی اش را در نظر مجسم ساخت . مطابق با تحقیقاتی که شده است پاره بی از اشعار اسفار پنج گانه و یکی از مزامیر به وی منسوب است که در جای خود از آن بحث خواهد شد .

۶- بنی اسرائیل در کنعان - از یوشع تا داوود

درباره نژاد یهودیان تنها چیزی که می توان گفت آن است که آنان

از نژاد سامی بوده‌اند و در آغاز با سامیانی دیگر که در آسیای غربی زندگی می‌کردند ، تفاوت‌های عمده‌یی را دارا نبودند . اما کم‌کم در جریان زمان دارای وجوه امتیازی شدند و در حالی که سامیان دیگر با هم اختلاط و امتزاج می‌کردند ، اینان جز در مواقع ضرور با خارج از خود نمی‌آمیختند و با تعصب و جزم نژاد خود را خالص نگام داشتند . صورتهایی از اینان که در نقش‌های آشوریان و مصریان و ایرانیان باقی مانده ، با آنکه هنرمندان آن زمان دارای آن چنان دقت در خوری نبودند ، با چهره یهودیان زمان ما شباهتی تام دارد . خصوصیتی چون بینی‌های کشیده و برگشته ، گونه‌های برجسته و موهای تاب دار سروریش‌شان قابل توجه است . آنچه که مورد نظر است و خالص ماندن نژادی یهود را به معجزه‌یی می‌نماید ، آن است که در این نقش‌هایی که یهودیان لاغر اندام و کشیده تصویر شده‌اند همان استحکام روحی و انکا و اسرار آمیز بودن و لجاج و عنادی مفهوم و منتقل ذهن می‌شود که همراهان موسا در مصر و در بیابان به هنگام سرگردانی و در کنعان به هنگام پادشاهی و سروری ، و در بابل به گاه اسارت و ذلت ، و وقتی که ایرانیان حمایت‌شان کردند و به سرزمین‌شان بازگشته و عظمت دیرین را احیا کردند و در زمان جور و جفای رومیان و سرانجام در دوران معاصر با آن همه بلایا و مصایب مواجه شدند دارند و در همه احوال این مشخصات را حفظ کردند .

لباس و پوشاک‌شان عبارت بود از پیراهنی دراز که تا میچ پاهایشان می‌رسید . به نظر می‌رسد که شلوار نمی‌پوشیده‌اند و هم‌چون تازیان بدوی امروزه که در همان شرایط زندگی می‌کردند ، همان پیراهن بلند کار شلوار را نیز می‌کرده و یکی از دلایلی که در مذهب یهود به موجب آن

ساختن قربانگاهها و عبادت گاه‌هایی که قبلا پله داشت و از آن بالا می‌رفتند، ممنوع شد، جهت آن بود که عورت‌شان بر مذبح و سنگ‌های عبادت گاه به هنگام بالا رفتن مکشوف می‌گشت و آن مکان مقدس نبایستی ناظر چنین صحنه‌هایی شود: -

و اگر مذبحی از سنگ برای ستایش من می‌سازی، آن را از سنگ‌های تراشیده نده فراهم مکن - چون هرگاه ابزار تراش خود را به آن نزدیک کردی پس آنجا را نجس ساخته‌یی. و بر مذبح من از پله‌ها بالا مرو، مبادا که عورت تو بر آن سنگ‌ها مکشوف شود. ۲۰

این پیراهن‌ها ساده و بی‌نقش بودند که باریسمانی در کمر گاه بسته می‌شدند. اما بعدها که به ثروت و تمدن رسیدند، در لباس‌های ساده و ابتدایی‌شان نیز تغییراتی حاصل گشت. کفش‌هاشان راحتی و بعدها از چرم شد. کلاه‌های کوتاه به سر می‌نهادند که گرد آن پارچه می‌بستند. این روشی بسیار ساده و ابتدایی بود. زمستان‌ها از پوست احشام، به ویژه گوسپند پوستین می‌ساختند و هر گاه به‌خواهیم از روی تورات درباره لباس و پوشاک‌شان گفت و گو کنیم، جا برای گفتنی بسیار است. زبان‌شان خشن و پربانک و مایه بود و بازبان فی‌نی‌قیان و موآبیان دارای وجوه تشابه بسیار بود. الف‌باشان با الف‌بای فی‌نی‌قیان شباهاتی بسیار داشت و به گفته برخی محققان کهنه‌ترین الف‌بای شناخته شده است.

داستان سرگردانی طویل‌المدت عبرانیان دریابان به مدت چهل سال، در آغاز افسانه‌یی بیش به نظر نمی‌رسید، اما اینک با تحقیقات و پژوهش‌های تازه، و هم‌چنین دید و بینشی در تاریخ بنی اسرائیل، امری درست و واقعی به نظر می‌رسد. این داستان و سرگذشت قومی است بدوی که

به حالت بیابان گردن زندگی می کرده است. مدتی در مصراقامت کرده و این پس از دورانی دراز در بیابان گردی اش بوده است. همواره خداوندش به این قوم بشارت ارض موعود می داده، سرزمینی که در آن آب و گیاه فراوان باشد و بتوانند در آن سکونت کنند، چون چنین چیزی را فاقد بودند، نهایت آمالشان این بود و چون همواره زیر دست وضعیف بودند، در روایاتشان که یهوه بشارتشان می داد به سروری می رسیدند و امت برگزیده خدا بودند و در واقع به این وسیله از لحاظ روانی چیزهایی را که فاقد بودند، بابتشارت و پیش گویی های فراوان جبران می کردند و به همین جهت بود که روحیه شان قوی و دارای اتکاء بوده و کمتر خود را می باختند.

سرانجام پس از سرگردانی چهل ساله، در حالی که گروه شان انبوه و کثیر شده بود، به سرکردگی یوشع بن نون به کنعان حمله کردند، حمله شان سخت و پیکارشان خونین بود. در حد مقدور و توانایی از کنعانیان کشتند و بازماندگان شان زناشویی کردند و این موجب شد که تا مدتی آسوده خاطر باشند. در قوانینی درباره جنگ و صلح در این باره اوامری سخت دارند و این از دستورهای خداوند است که تمامی مردان را به کشتن و همه چیز مغلوبان را ضبط کنند :-

و چون یهوه خدایت آن را به دست تو بسیار جمع مردان شان را با شمشیر به کش - اما کودکان و زنان و حیوانات و هر آنچه در شهر باشد غنیمت است و برای خودت به یغما به بر ۲۱.

مواردی از این سخت ترین آمده است. به سرپرستی یوشع در یک

روز دوازده هزار نفر از مردان را کشتند و در یک شهر مفتوحه حتا یک مرد نیز باقی نگذاشتند^{۲۲} و آن شهر را تبدیل به توده‌یی خاکستر کردند. شاید قوانین جنگ یهودیان سخت‌ترین قوانین جنگی جهان باشد. باز هم با توجه به قوانینی درباره جنگ و صلح در اسلام، منشأ آن‌ها را روشن می‌کند. مسأله جزیه و در صورت قبول نکردن جزیه و تسلیم نشدن، دستور قتل عام صادر کردن و چپاول غارت مردم جزء قوانین یهود آمده است^{۲۳}. البته باید توجه داشت که موسا خود این چنین سیاستی نداشت. صبر و حوصله، انسان دوستی و واقع بینی‌اش از یوشع بسیار بیشتر بود. همواره در درجه نخست هدف‌اش صلح و جلوگیری از خون‌ریزی و قتل و غارت بود. شاید هر گاه عمرش کفاف می‌داد، تاریخ یهود، این قوم برگزیده و شوربخت یهوه به گونه‌یی دیگر نوشته می‌شد. اما در آستانه پیروزی، پشت دیوار موفقیت، در حالی که از بلندی می‌توانست تمام سرزمین‌هایی را که به او قومش وعده داده شده بود به بیند، در گذشت. یوشع را به جانشینی برگزیده بود. یوشع تابع این فلسفه بود که بایستی از قانون تنازع برای بقا پیروی کرد. در جنگ دست به کشتار همگانی و غارت و چپاول برد تا مقاصدش پیش رود. در چنین فلسفه‌یی جا از برای عواطف انسانی و احساسات موافق بشری وجود نداشت و به همین جهت است که یوشع رهبر ثانی بنی اسرائیل آن چنان فجایع و کشتارهای مهیبی به بار آورد که موجبات خصومت شدیدی را میان بنی اسرائیل و اقوام دیگر بنیان کرد. به هر حال یوشع یکی از مردان مورد اعتماد محسوب می‌شد و در طی

۲۲- کتاب یوشع - باب هشتم ۲۸-۲۴. باب بیست و چهارم - ۱۰

۲۳- سفر تثنیه - باب بیستم ۱۵-۱۰

رویدادهایی فراوان، شایستگی خود را نشان داده بود. نامش در آغاز هوشع^{۲۴} به معنی نجات دهنده بود اما به نظر می‌رسد پس از تظاهر یهوه، نام‌اش را به یهوشوع^{۲۵} که به معنی یهوه نجات می‌دهد برگردانده باشد. چون هنگام خروج از مصر فرارسید چهل و چهار سال داشت و دوست و خادم و برادر موسا محسوب می‌شد. که به هنگامی که موسا به کوه سینا رفت، همراهی‌اش نمود. در پرستش گوساله زرین که همه بنی اسرائیل در غیبت چهل روز موسا در آن شرکت داشتند، شرکت نکرد، و ایمان خود را استوار داشت.^{۲۶} هم چنین بواسطه تمام وفاداری و ایمانی که نشان داد، موسای را برای جانشینی خود انتخاب کرد.^{۲۷} پس چون موسا بدرودزندگی گفت، قوم راطی کشتارهایی بسیار به آن سوی اردن رهبری کرد و چنانکه تذکر داده شد گشایش کنعان با کشتارهایی مهیب و فجیع، و وحشی‌گریهایی عواطف آزار همراه بود. مناطق گشوده شده را میان دوازده قبیله اسرائیل تقسیم کرد و سرانجام در حدود يك سدوده سالگی وفات یافت. از وی کتابی باقی است به نام کتاب یوشع، که به جای خود از آن گفت و گو خواهد شد. جنگاورانی که این چنین وارد کنعان شدند و میان ساکنان آن نواحی به زور و قدرت برای خود جایی گشودند، تا مدت‌هایی مدید به گونه بی‌پراکنده و ناهم‌گرای زندگی کردند. هنوز در سلوك شان دیگر کونی‌هایی روی نداده بود. هر قبیله بی به مناسبت موقعیت دارای قدرت بیشتری

۲۴ - سفر اعداد - باب سیزده - ۸ .

۲۵ - سفر اعداد - باب سیزده - ۱۶ .

۲۶ - سفر خروج باب سی و دوم - ۱۵ تا ۱۹ .

۲۷ - کتاب یوشع - باب چهاردهم - ۶ به بعد سفر اعداد - باب

بیستم - ۱۲ - ۱۱ سفر تثئیه - باب سی و چهارم ۱۰ - ۹ .

می‌شد، اما اساس حکومت شان بر اساس دولت قرار نداشت. بلکه بر مبنای سروری و اولویت مسن‌ترین فرد ذ‌کور خانواده مبتنی بود. در هر قبیله خانواده واحدی کامل از آن اجتماع به شمار می‌رفت که اعضای آن موظف به پیروی از سرور و رئیس خود بودند. شیوخ خانواده‌ها در شورایی عمومی گرد می‌شدند و در واپسین کار، مقام پیشوایی به سالمندترین فرد شورا واگذار می‌شد. محل شورا دادگاه قبیله محسوب می‌شد و به تمام کارها رسیدگی می‌کردند. در مواقع ضروری، دوازده شیخ و رئیس، و دوازده سالار قبایل انجمن کرده و به اقدامات دسته‌جمعی می‌پرداختند. هر خانواده تقریباً باروش اشتراکی به کار کشاورزی مشغول می‌شدند و همین جنبه اشتراکی بود که تا حدود قابل توجهی از مسئله فردیت و تسلط مطلق پدر در خانواده می‌کاست. اما بعدها این چنین شیوه‌ی متروک ماند و بر همین اساس است که پیامبران بعدی با حسرت و اندوه از وضع روزگار گذشته تأسف می‌خوردند. در دوران پادشاهی که مسئله فردیت و قدرت‌های مطلقه رواج پیدا کرد، دیگر جز در مناطقی دور افتاده و روستا نشین، آن سازمان فطری و بدوی ملاحظه نمی‌شد، چون زبندگی بدوی و روستایی، زندگی قبیله‌یی و روش بیابان‌گردی - به تمدن و پادشاهی و شهرنشینی متحول گشته بود.

تا آغاز دوره پادشاهی، میان بنی اسرائیل «داوران» مرجع و مورد اعتماد بودند. داوران یا قضاات که همه قبایل یهود گاه گاه از آنان اطاعت می‌کردند، قدرت رهبری و تسلطی چندان نداشتند. این قبیل افراد را سوفت Sophet «داور یا قاضی» می‌گفتند و در فی‌نی‌قیه نیز قضاات را سوفت می‌نامیدند. این داوران اغلب از میان رؤسا، و یا فرماندهان جنگی و حتا

از طبقه کاهنان برمی خاستند و موفقیت شان وابسته به قدرت و حسن تدبیرشان بود : -

در آن روزگاران میان بنی اسرائیل روش پادشاهی مرسوم نبود ، بلکه هرکسی آن چه را که درست و به جا تشخیص می داد ، همان را به مرحله انجام درمی آورد ۲۹ .

داوران مرجع کلی بودند و هم چون روش اکثر اقوام بدوی ، همه کاره محسوب می شدند ، چون گذشته از داوری و امر قضا ، عهده دار امور رزمی و مذهبی نیز بودند . نزد داوران همواره عده یی از طبقه مذهبی وجود داشتند که کارشان پیش گویی و آینده نگری و تفأل بود . اینان حس ملیت ، توجه به شرایع و مورد اتحاد رامیان بنی اسرائیل ترویج می کردند و همواره داوران را از خشم بهیوه به هراس می افکندند .

اما برای قبایل پراکنده یی که با تعرض و تهاجم وارد خاک بیگانه یی شده بودند و گرداگردشان اقوامی که ساکن آن سرزمین بوده و مورد تعرض و قتل عام و غارت شان واقع شده بودند قرار داشتند ، زندگی به شکل دسته هایی پراکنده و غیر متحد دوامی نمی آورد ، چون اینان مجبور بودند و این امری قهری به شمار می رفت که متحد شده و تحت يك قدرت مرکزی برای بقا دریابند .

تعداد قضانی که در میان بنی اسرائیل پیدا شدند ، از یوشع تا سموئیل شانزده نفر است . مدت داوری و قضاوت این نفرات ، از لحاظ تاریخ و سنوات ، تاریك و گنگ است ، با آن که از اوضاع اجتماعی و معتقدات این دوران تاریك تاریخی ، و هم چنین آداب و رسوم و قوانین اش آگاهیم ، معینا هنوز از نظر گاه مذکور چیزی نمی دانیم . برخی از این

داوران به قدرتی رسیده و کارهایی انجام دادند، لیکن قدرت‌شان بی‌دوام و ناگسترده و منحصر به منطقه‌یی کوچک بود. این قضات عبارتند از : یوشع، مدعون ابی ملک، شمشون و سموئیل. مدعون از مردانی برجسته بود که در مقام قضا تقریباً سلطنت کرد. در جنگاوری و بی‌ریایی مثل بود. در جنگ‌هایی چند، معاندان بنی‌اسرائیل را شکست داد. ندا برداشت و مردم را تهیج نمود تا غرور ملی و احساسات میهنی‌شان را برای اتحاد برانگیزد. مرکز و پایتخت خود را در «سی‌شم» قرار داد. اما با آن که بسیاری بر او فشار آوردند و پیشنهاد کردند که سلطنت موروثی اسرائیل را بپذیرد، قبول نکرد و او نیز هم چون سموئیل با سلطنت و قدرت حکمرانی فردی مخالف بود و سلطنت موروثی را نمی‌پذیرفت. اما به هر حال از زمان وی سلطنت در اسرائیل شروع شد. یفتاح حاکم گیل‌آدنیز با جنگ‌هایی که کرد، در مقابله با موآبی‌ها و عمونیان رشادت‌ها به منصه‌ظهور رسانید. در سده یازدهم پیش از میلاد شهرهای : غزه، گات، اشدود، اس‌کالون و اکرون را که فلسطینی‌ها در آن جا مستقر شده بودند، بازگشود و هم چنین فی‌نی‌قی‌ها را از سواحل جنوبی بیرون‌راند و از همین تاریخ است که تمامی این نواحی فلسطین خوانده شد. از جمله داورانی که در شجاعت و دلاوری شهره بودند، بایستی از شمشون یاد کرد. وی با مخالفان یهودیه سختی جنگید و در دشمنی با فلسطینی‌ها قهرمانی‌هایی نمود که افسانه‌اش به شکل حماسه‌یی باشکوه میان یهودیان زبازدگشت هر چند زندگی‌اش پایان‌اندوه باری داشت و حماسه‌اش به شکل غم‌نامه‌یی درآمد، اما اثراتی بسیار از خود برجای گذاشت و داستان‌اش را در جای خود خواهیم آورد.

سموئیل نبی آخرین داور بنی اسرائیل بود . مردی خردمند و با رای و هوش محسوب می شد که با فردیت مخالف و طالب حکومت عامه بود . چون شمشون که با فلسطینیان بسیار جنگیده بود در گذشت ، آن قوم جری شده و بنی اسرائیل را می آزرند تا از زمین های شان خارج شوند . در حقیقت گذشته از آن دشمنی دیرین ، قتل عام یوشع چنان کینه و نفرتی در دل فلسطینیان افروخته بود که خاموشی نداشت . در زمان وی نیز مطابق معمول بت پرستی و روش مذهبی اقوام مجاور میان بنی اسرائیل شایع شده بود . سموئیل که زعیمی مذهبی بود ، ندا برداشت و قوم را به راه توحید هدایت کرد . برخی اسباط را که پراکنده شده بودند گرد آورد و با کلام خود در دل مردم ایمان و اعتماد و اتکا دمید . اما تجاوزات و دست اندازیهای مداوم فلسطینی ها خود مردم را آماده اتحاد کرده و طالب رژیم سلطنتی موروئی بودند . خطر تسلط فلسطینی ها از هر زمانی بیشتر مشهود بود و زمان اش فرا می رسید که بنی اسرائیل برای خود پادشاهی مقتدر انتخاب کنند . به همین جهت به سموئیل نبی فشار آوردند . سموئیل با این تقاضا مخالفت می کرد ، چون به روشنی برایش آشکار بود که آن نوع سلطنت و فرمان روایی فردی ، چه ناراحتی هایی برای قوم پیش خواهد آورد . در کتاب اول سموئیل ، باب هشتم این مسأله آمده است . زمانی است که سموئیل پیرو سالخورده شده و پسرانش به جای وی به داوری قوم رسیدند . مردم نزد وی آمده و از او درخواست می کنند که شاهی برای شان انتخاب شود که آنان را چون اقوامی دیگر هدایت نموده و حفظ کند . سموئل از زبان خداوند به آنها می گوید که شما خدا را برای هدایت و راهنمایی مناسب ندانسته و اورا ترك می کنید و به عبادت خدایان

دیگر می‌پردازید و اینک طالب آنید که مردی با خود کامگی بر شما تسلط یابد. سموئیل به اتمام حجت پرداخت و زیان های پادشاهی را بر شمرد:-
 ... رسم پادشاهی که بر شما حکم خواهد نمود این است که پسران شما را گرفته و ایشان را بر ارا به ها و سواران خود خواهد گماشت و پیش ارا به هایش خواهند دوید - و ایشان را سرداران هزاره و سرداران پنجاهه برای خود خواهد ساخت ، بعضی را برای شیار کردن زمینش و درویدن محصولش و ساختن آلات جنگی و لوازم ارا به ها تعیین خواهد کرد - و دختران شما را برای عطر سازی ، آشپزی و ناز و بازی به کار خواهد کشید . آنچه از زمین های پر محصول و مرغوب شما که باشد ، ضبط کرده و به نزدیکان و همراهان اش خواهد بخشید. يك دهم از درآمد زراعی شما را گرفته و صرف ساخت و ساز خادمان خود خواهد کرد - زیبا ترین کنیزان و ورزیده ترین غلامان شما را به زور خواهد ستاند ، و بهترین الاغ ها و حیوانات نیرومندان را برای پیش بردن مقاصدش به خود تخصیص خواهد داد - پس از گله های شما يك دهم بهترین شان را ضبط خواهد کرد و شما برای او در شمار برده و غلامی بیش نخواهید شد - و در چنان روزی است که شما از ظلم و جور پادشاه خود به ناله و فغان خواهید آمد ، لیکن در آن روز چه دیر شده است ، چون خداوند شما را بر حذر داشت ، اما نافرمانی کردید و دیگر اجابت تان نخواهد کرد ، ۲۹ .

اما با این حال و چنین تحذیر هایی بود که قوم درخواست های خود با فشاری و سماجت ورزیدند . پس سموئیل برخلاف میل خود ، از روی ناچاری ، اجابت شان نمود و شااول بن قیس را که از بنی بنیامین کوچک ترین فرزند یعقوب بود ، به سلطنت برگزید . چنین انتخابی موجب قبول همه قبایل واقع شد و شااول نخستین شاه بنی اسرائیل است . وی در آغاز مطابق معمول به نیکی و تنظیم امور پرداخت . مردی بود خوش اندام و نیکو منظر و شمشیر زنی پر قدرت و زور آور . در جنگ هایی چند چنان رشادت هایی نشان داد که فلسطینی ها و عمونیان منهزم شدند . اما کم کم در اثر قدرت و مقام ، به ظلم

و جور پرداخت و به زودی کارهای خیرش تحت الشعاع افعال شرش واقع شد. داوود از جمله سپاهیان و پس از آن از زمره سرداران بزرگ سپاه او محسوب شد که دلاوریها و محبوبیتاش، وی را به حسد دوچار ساخت. پس در پی قتل داوود برآمد و داوود نیز گریخت. سرانجام مرگش فرارسید و در جنگی با فلسطینیان شکست خورده و فرزندانش از جمله یوناثان که مردی آزاده و دلاوری نام آور بود کشته شدند.

جانشین شاول Shaul داوود نام داشت و پس از داوود پسرش سلیمان به سلطنت رسید. این عصر طلایی سلطنت و اقتدار بنی اسرائیل و توسعه تمدن و فرهنگ، و آغاز زندگی مدون شهر نشینی و رواج صنایع و زندگی صنعتی است. زندگی این پدر و پسر در واقع نیمی از زنده از تاریخ یهود را شامل می شود، نیمی زرین از يك كل کد پس از آن هیچ گاه بنی اسرائیل به این پایه نرسیدند. شاید آنقدر افسانه ها و قصص و روایاتی که در باره سلیمان گفته شده، در باره کمتر شخصیت تاریخی نقل و زبان زد باشد. در باره داوود و سلیمان چه بسا ضد و نقیض هایی بسیار آمده و در پیمان کهن داوود در مزامیر است با شخصیتی پاک، نجیب و مقدس و پرهیزگار. و پهلوانی است شجاع، با صلابت و مهابت - و در صحنه بزم تالی ندارد و در زیبایی آن چنان که بسیاری از دختران در عشقش اندوه می بردند و صوت و آوازی آن چنان داشت که دل ها را به وجد و سرور، و غم و اندوه دوچار می کرد. پسرش سلیمان را هر گاه بر آن باشیم تا از روی تورات بشناسیم، شخصیتی داشت از این عجیب تر و شوکت تر. آیا « امثال » و « کتاب جامعه » و « غزل غزلها »، این هر سه از سلیمان است؟! هر گاه چنین باشد که نیست، سلیمان وجودش آورد گاه تضادهای نبوده، بلکه مجلس سازش، موافقت و

مهر گاه آن ها بوده است. علاوه بر امتیازات پدر، سلیمان اسرائیل را از سیستم کشاورزی به روش صنعتی سوق داد. مغزی در اقتصاد و اداره امور اقتصادی توانا داشت. در جنگاوری به همان اندازه بی اهتمام می ورزید که در عشق بازی چرب دستی نشان می داد. شاعری بود توانا که شعر و حکمت را به هم جمع آورده بود. فیلسوفی بود بدبین که فلسفه اش جز پوچی و نیستی و مرگ که چون شهادی زهر آکین آدمی رانا بود میکرد، چیزی نداشت. مردی بود که آن چنان احتشام و شوکتی برای اسرائیل فراهم کرد که به افسانه می ماند، و کودک کی بود که با مغز کودکانه اش خردی بسیار حمل می کرد. تاریخ و آیین یهود، منهای دوران این دو مرد، به چیزی گرفته نمی شود.

۷- داوود و مزامیر

شخصیت داوود، این نبی پر حرارت و لبریز از شورش و شور یهود، آمیخته بی است از تمدن و روش بدویت. و جودش چون پسرش مشحون بود از تلفیق و ترکیب عوامل و احساسات و افکار و شیوه های متضاد. هم چون يك مرد اسیر هوس عشق بازی می کرد و به سان يك پارسای پرهیزگار عبادت. آوازش گاه برای عبادت و مناجات بود و گاه برای تغنی در باره مدح دختران زیبا. روحش و پیکرش و دستانش آزموده به جنگ بودند و خون ریز و منتقم - اما در همین راه به عشق بازی و تغزل به قدری ظریف و لطیف بود که دل هارا به ارتعاش و سرور می افکند. داوود هم پادشاه بود، هم سپه سالار جنگی و هم پیغمبر و زعیم مذهبی قوم. نام اش به معنای «محبوب، معشوق و دوست داشته شده» است. جوان ترین فرزندان یسا از اولاد یهودا بود که تقریباً در سده دهم پیش از میلاد در بیت لحم زاده شد. در زمانی که شا اولدر اوج قدرت بود،

سموئیل نبی در دوران کهولت مسح اش کرد تا سلطان باشد.^{۳۰} در جوانی به موسیقی آن چنان شوق و علاقه‌یی داشت که زندگی اش بدون نوای چنگ و آواز دل و رقص مجذوبانه نمی‌گذشت. از سر شوق و شیدایی: «با تمام نیرو و توان خود، برای خداوند رقص و دست افشانی می‌کرد»^{۳۱} در زیبایی چهره و بلندی اندام شهره بود، چنان که تمام دختران یهود شیفته وی قرارش بودند. چنان بود که شاول در اوج قدرت این همه آوازه و شهرت را شنید و طالب و خواهان مصاحبت اش شد: -

پس شاول که روحش لبریز از اضطراب بود، به یاران گفت اکنون کسی را برای من بیاورید که در نواختن مهارت داشته باشد. یکی از یاران گفت یسارایسری است که در نواختن و ساز و طرب کردن بسی چیره دست است، و مردی است جنگاور و پهلوانی بی‌بدیل، زبان اش به سخن گویا و بسیار زیبا چهره و نیکو منظر است، و او کسی است که برگزیده خداست. پس شاول پیکی چند نزد یسارگیل داشت که پسرش را از شبانی بر دارد و برای من بفرست. پس یسارگیل او را و داداغ گرفته و نزد شاول فرستاد. شاول از وی بسیار خوشش آمده و نگاهش داشت تا جایی که سلاح داروینزه و خادم و مصاحب اش شد. ۳۲.

به نظر می‌رسد که شاول در آن ایام به صرع یا هیستری Hysteri دچار بوده و یا مالمیخولیا داشته است و روح بد از جانب خداوند او را به هراس و وحشت درمی‌افکند، و چون چنین می‌شد، داوود با چنگ اش هراس را از وی دور می‌ساخت «چون اتفاق می‌افتاد که روح شریر بر بدن شاول حلول می‌کرد، داوود بر بطنش بگرفته و خوش می‌نواخت تا جایی که روح شریر او را ترك کرده و آرامش می‌یافت». لیکن چون چنگ با فلسطینیان در گرفت، شاول مرخص اش کرد تا به شبانی رفته‌های پدر باز گردد. لیکن روزی نزدیک آورد گاه فلسطینیان و بنی اسرائیل

۳۰- کتاب اول سموئیل، باب شانزدهم- کتاب اول پادشاهان- باب دوم.

۳۱- کتاب دوم سموئیل - باب ششم ۱۴.

۳۲- کتاب دوم سموئیل، باب شانزدهم ۲۱- ۱۴.

شاهد رجز خوانی سموئیل Goliath [جلیات-جالوت] پهلوانی کوه پیکر فلسطینی شد که کسی را یارای مقابله با او نبود. پس داوطلبانه به هم آوردی وی شتافته و پس از شکست سرش را از بدن جدا می سازد. ^{۲۳} این آغازی بود برای به دست آوردن مناصب نظامی و محبوبیت بسیار. اینک نه به عنوان مردی اهل بزم و شبانی ساده، بلکه مردی رزمی، و بلکه بزرگترین جنگاور اسرائیل شناخته می شد. در چنین هنگامی با میکال دختر شاول ازدواج کرد و مقام اش بسیار بلندی یافت. اما شاول که سخت دست خوش بیماری مهلك روحی بود، پنداشت که داوود توطئه می کند، اما نسبت به وی و محبوبیت و دلاوری اش رشك می برد و سرانجام قصد جانش را نمود. داوود به دشت یهودیه گریخت و در آن جا دسته یی از جنگاوران ورزیده تشکیل داد. اما به هیچ روی قصد مقابله با شاول را نداشت، بلکه با دشمنان بنی اسرائیل می جنگید. با این که داوود بارها بر شاول پیروز شده و سلاح از کفش بیرون رانده بود، اما همواره از جنگ و تصادم، که به برادر کشی منجر می گشت پرهیز می نمود.

لیکن سرانجام پایان اندوه بار زندگی شاول فرا رسید. چون در نبرد از فلسطینی ها شکست یافت و پسرانش کشته شدند. این ننگ رابه خود هموار نکرد و در حالی که جراحات برداشته بود، با شمشیر خود را کشت و شاید در بحران بیماریش این کار را کرده باشد. بلافاصله خانواده یهود داوود را به سلطنت برگزیدند. مدت هفت سال جوشن پوشید و سپر کشید و شمشیر زد و در میدان نبرد خفت تا تمام اسباط را متحد کرد و همه بنی اسرائیل به سلطنت اش گردن نهادند. پس در اورشلیم به سلطنت

پرداخت . جنگ‌هایش فراوان و همه قرین فتح و ظفر بودند . خطه فرمان
روایی اسرائیل را تا بدان حد وسعت بخشید که وعده های یهوه در باره
ارض موعود مصداق یافت . غنایم فراوانی که از جنگ ها حاصل می آمد ،
بنیه مالی و ثروت قوم را فراهم کرد و برای مقاصد پسرش وضع اقتصادی
مطمئنی را به جای گذاشت . در حقیقت در نظر داشت تا معبد عظیمی برای
خداوندش یهوه برپا کند و از غنایم ، وجه آن را ترتیب داد ، اما این مقصد
و انجام آن به سلیمان محول شد .

چنان که در بندهای گذشته ملاحظه شد ، هنگامی که قوم از
سموئیل درخواست ایجاد رژیم سلطنت کردند ، وی آنان را بر حذر داشت
و از عواقب حکومت فردی که منجر به خودکامگی و زجر مردم می شود با
خبرشان ساخت . اینک پس از شا اول ، نوبت به انحراف داوود می رسید ،
مردی که رسول خدا ، مسح شده خداوند و نبی و پیامبر قوم بود . میان
بنی اسرائیل پیامبران نیز منحرف می شدند و از راه راست و راه اخلاق و
روش خدایی عدول می کردند . داوود از آن همه پیروزی سرمست شد .
قلمروش تا حد دلخواه وسعت گرفت و وضع اقتصادیش قوام یافت . پس
به عیش و عشرت پرداخت . از رزم و میدان رزم - به بزم و بزم گاه روی
آورد و چون پسرش در امور جنسی و ارضای غرایز سرکش زیاده روی نمود .
حرم سرایی ساخت و زیبارویانی بسیار بدهم سری گرفت . به هر زن زیبایی
چشم طمع می دوخت و تا تصاحبش نمی کرد ، آرام نمی گرفت . شاید
این داستان برای مردی که پیامبر و مسح شده خداوند باشد ، زیاد شایسته
نمی بود ، اما اتفاق افتاد .

داوود دارای سردارانی بسیار بود که از آن جمله بایستی از

سپهسالار اوریا Uriah نام برد که خدمات بسیاری به او کرده بود. داوود روزی از بام خاندان زنی در نهایت زیبایی را مشاهده کرد که شست و شو می کند. شهوت اش جهش کرد و خواستار هم بستری او شد. چون استفسار کردند ، فهمید که آن زن زیبا زوجهٔ اوریا است. پس فرستاده‌یی کسیل داشت وزن را به خوابگاهش بردند. مدتی با او نرد عشق باخت و سرانجام زن که بتشبع Battshaba نام داشت از داوود باربر داشت . داوود حیللهایی برانگیخت و تریبی داد تا اوریا را بکشند و بت شبع زوجهٔ او را بد حرم سرای خود آورد و سلیمان از همین زن متولد شد ^{۳۴}.

لیکن باتمام این احوال مردی مهربان و با شفقت بود و نقطه مقابل این احساس ، یعنی سنگ دلی و بی گذشتی را نیز دارا بود . گاه از سر بزرگواری و گذشت اسیران را می بخشید و رفتارش به قیصر و مسیح می مانست گاه نیز هم چون آشوریان اسیران را باز جرمی کشت . گاه کینه چنان در دلش شعله می کشید که به موجب خطایی که از طرف شی‌میهی Shimei « شمعی » از خاندان شاول بن قیس سرزد ، تصمیم گرفت وی را به کشد . لیکن از در استغفار و ندبه وزاری در آمد و داوود از جانش در گذشت ^{۳۵}. اما به هنگام مرگ به پسرش سلیمان وصیت کرد که موهای سفید « شی‌میهی » را با خون اش رنگین ساخته و به قبر فرو کند، و این چنین کینه‌یی که اجرایش در وصیت برای فرزند آید، اخلاق و صفات مردی عجیب تر از آن را که در تصور گنجد مجسم می سازد . مه‌فی بوشت Mephiboshet پسر یوناتان Yunatan و دوست شفیق اش و نوۀ شا اول ،

۳۴ - کتاب دوم سموئیل باب یازدهم .

۳۵ - کتاب دوم سموئیل ، باب نوزدهم ۱۸ به بعد .

از رقیبان و مدعیان سلطنت بود. اما داوود آن چه را که از ارث بدو تعلق داشت به وی داده و عزت اش نمود^{۳۶}. لیکن چون آب شالوم Abshalom فرزند داوود به او یاغی شد، مهفی بوشت نیز از در نیرنگ و خیانت در آمدوبرای داوود مزاحمت ایجاد کرد. به همین جهت داوود غضبش کرد لیکن دوباره بر او رحمت آورده و از حمایتش برخوردار ساخت^{۳۷} و این رفتار در باره رقیب سلطنت جای شکفتی است. آب شالوم پسرش با او از در جنگ در آمد و به روی پدر شمشیر کشید، به او سخت خشم گرفت و برای سزاکوبی اش سپاهی کسید داشت. چون پسرش در جنگ کشته شد و خبرش را برایش باز آوردند: «مضطرب و سرگردان شد. همی رفت و بازاری و اندوه می گفت: پسر آب شالوم - چه می شد که پدرت به جای تو می مرد، ای آب شالوم پسر من!»،^{۳۸}.

اما زندگی اش از فرازین به نشیب سرازیر شد و به درد و غم ورنجوری مبتلا گشت. ناتان Nathan که او نیز از پیامبران اسرائیل بود، از عملی که نسبت به او ریا و تصاحب زوجه اش نمود، تقبیحش کرد و گفت خشم خداوند را برانگیخته. پس برای جبران خطاهای گذشته، مسکنت و ریاضت پیشه کرد. بلاهایی بسیار بر او گذشت و آنقدر اشکالات در کارش پیش آمد که دردمند و افسرده ورنجور و به غم فرو رفته گشت. در این اثنا قحطی پی پدید آمد و به دنبال آن بیماری طاعون میان قوم شیوع یافت. از باب دوازدهم کتاب دوم سموئیل نبی، شرح گرفتاری ها و عسرت داوود شروع می شود، به ندبه وزاری می پردازد و کلامش مؤثر و گرم و

۳۶- کتاب دوم سموئیل - باب نهم ۸-۶.

۳۷- کتاب دوم سموئیل - باب شانزدهم ۴-۱.

۳۸- کتاب دوم سموئیل - باب نوزدهم ۳۳.

شعرش لطیف و دل نشین است :-

خدای من ، صدایم را بشنو و دعایم را اجابت نما .
 زاری و اندوه مرا ندیده مینگار .
 ناله دردم را بشنو و نیازم را برآور ،
 چون که در کار خود سرگشته و وامانده شده ام .
 وجودم آماج درد و ظلم شده و چه بسا که باخشم بر من جفا می کنند .
 دلم از درد و اندوه به فتن و ناله آمده ،
 و سایه مرگ بر سرم بال گسترده است .
 ترس در قلبم خانه گرفته و هراسی سخت ناتوانم ساخته است .
 ای کاش هم چون کبوتران بالهایی داشتم ،
 تا پرواز می کردم و به آسایش گم کرده راه باز می رسیدم . ۳۹۰

زندگی اش از آن پس با تواضع و فروتنی و درویشی گذشت .
 کوشید تا شعایر را محترم نگاه دارد . به موعظه خلق پرداخت و سرانجام
 هنگامی که دلش آرام گرفت و از درد و پشیمانی بیاسود ، خداوند نیز
 رحمت اش را شامل حال او گردانید و در سن هفتاد و یک سالگی وفات
 یافت در حالی که چهل سال سلطنت کرده بود . مزامیر در پیمان کهن بدو منسوب
 است و این ها سرودهایی هستند که به واقع زبان دل می باشند . اشعاری
 هستند که محتوی تمامی شان مدح و ثنا و ستایش خداوندی است ،
 مناجات های تائبی است که با تمام وجودش می نالد ، اشعاری است که
 تأثیرات فراوانی در ادبیات پس از خود به یادگار گذاشته است ، هر چند
 خود تحت تأثیر ادبیات مصری و سومری قرار داشته . مزامیر سرودهایی
 بوده اند که با موسیقی و آواز و لَوای نی خوانده می شدند . معلوم نیست که
 این سرودها به داوود اصل و مناسبتی در نسبت داشته باشند ، اما شواهد و
 قرائن نسبت بسیاری شان را به طور ضمنی تصدیق می کند .

مزامیر به‌طور کلی به پنج بخش تقسیم می‌شود. قسمت اول دارای چهل و یک سرود است. از این میان سی و هفت سرود منسوب به داوود، و چهارتای آنها که اول و دوم و دهم و سی و سوم باشد از سراینده‌گانی ناشناس و گمنام است. بخش دوم دارای سی و یک مزمور است که هجده‌تای آنها منسوب به داوود است. از هفده مزمور بخش سوم تنها یکی به داوود و بقیه منسوب به کسانی دیگر است. از هفده مزمور بخش چهارم چیزی از داوود نیست و از چهل و چهار مزمور قسمت پنجم پانزده مزمور به داوود منسوب است. البته ترتیب تقسیم مزامیر به پنج بخش علت روشنی ندارد. شاید توجه تقسیم‌کنندگان به اسفار خمسه بوده، یا ترتیب تاریخی را در نظر گرفته‌اند. آنچه که مسلم است، اغلب مزامیر در زمان داوود و سلیمان سروده شده است. آنچه که به موجب تحقیقات از این مزامیر به داوود منسوب است عبارت‌اند از مزامیر: ۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۱ تا ۴۱ و ۵۱ تا ۶۵ و ۶۸ تا ۷۰-۱۰۱-۱۰۳-۱۰۸ تا ۱۱۵-۱۲۲-۱۲۴-۱۳۱-۱۳۳-۱۳۸ تا ۱۴۰.

در تمام این سرودها طرف خطاب خداست. گاه با استغاثه طلب‌یاری می‌شود: «ای خدای من، بنده‌ات را حفظ کن، تو خداوند منی و من بر تو توکل می‌کنم.» گاه به‌شکرانه پیروزی از خدا تشکر و ستایش می‌شود: «ای خداوند من، ای نیرو دهنده من، تو را با تمام دل می‌ستایم، خداوند منم چون صخره من، خداوند نجات بخش من است، خدایم صخره‌یی است که با اعتماد در او جان پناه می‌گیرم.» در حمد و ستایش همه مواهب از اوست: «اوست که جان پناه همه توکل‌کنندگان است، کسی که در تنم نیرو و قوت

ریخته، و راه‌های مرا باز و هموار کرده است، پایهایم را هم چون آهوان
تیزتك ساخته، و مرا به چنان مقام‌هایی که دارم باز رسانیده است. دست‌هایم
را برای جنگ پروریده که کمان برنجین با فشار بازوانم خم شود،
سپر نجات خود را بر سر من افکنده و مهرش مرا سرور ساخته است...
... خداوند! کمر مرا برای جنگ با نیرو در هم بسته‌یی، مخالفان
را زار و نزار بر پایم افکنده‌یی، گردن‌های سرکشان را نزد فرود آورده‌یی
تا دشمنانم را نابود سازم، آنان چه بسا فریاد برآوردند، اما رها نشده‌یی
نبود، چون توتريكشان کرده بودی، و ایشان را هم چون غباری برابر باد،
نابود گردانیدم.»

مزمو ر نوزدهم رنکی از نوی و طرحی از ادبیات مصری را ارائه می‌کند.
تحمید خداوند را با مراحل آفرینش شروع می‌سازد و با بزرگواری خاکساری
می‌کند و شاید به همین جهت است که در این سرودها که طبیعتاً بایستی از
تصوف و آن گونه درویشی خاکسارانه نشان‌هایی باشد، نشانی نیست، چون
آن حشمت و بزرگی و جلال خدایی موجب آن سان‌پستی مقام آدمی نمی‌شود
و این از خصایص مزامیر است، اینك بشنویم، باشد که مضمون‌اش راز و
ابهام را بازگوید: -

آسمان از شکوه و بزرگی خدا، و نگاره‌های آن از نیرومندی و جیره‌گی
دست‌هایش آگاه می‌سازد،
روزان و شبان درگند خود، از معرفت او سخن می‌گویند،
در حالی که نه سخنی است و نه کلامی، چون تسبیح‌شان به گوش شنوده
نمی‌شود.
قانون‌شان از مرزهای ناپیدای جهان بیرون رفته، و تا دورترین
نقاط زمین گسترده شده.

در پهنه این آسمان‌ها، سراپرده‌یی برای خورشید قرارداد ،
 و او، هم چون دامادی به خرام از آن بیرون می‌آید،
 و هم چون شهسواری شیفته کار، در میدان آسمان تاز می‌کند .
 نموداری اش از گوشه‌یی است از آسمان، از تارک می‌گذرد و در گوشه‌یی
 دیگر فرو می‌رود ،

و هیچ چیزی از نفوذ نور گرم و حرارت زندگی بخشش پنهان نیست
 چونان است که این مزموور، با کوتاهی خودش از دو قسمت تشکیل
 شده است و شاید اصولاً مزمووری است که در آغاز دو قسمت مجزا بوده و بعدها
 بر اثر کوتاهی شان آنها را دنبال هم قراردادده‌اند. چه بسا نیز که هم چون که
 هست در آغاز يك پارچه بوده و نظر سراینده قرینه‌یی بوده باشد میان
 خورشید و خدا ، چون دربارهٔ دوم از خورشید پرداخته و به حمد خدا
 می‌پردازد. شباهتی جالب میان قسمت دوم که خواهد آمد، با «امثال سلیمان»
 وجود دارد، و آن ستایش حکمت ، معرفت ، شناسایی از راه اشراق و
 مکاشفه است. اما دربارهٔ پارهٔ اول بایستی از تأثیرات مصری و سرود ایخناتون
 Akhenaton که در مزموور سد و چهارم شباهت بیشتر آن آشکار می‌شود
 توجه داشت، و اینك پارهٔ دوم مزموور نوزدهم :-

آن چه که از خداوند است، کامل است و در جان می‌نشیند .
 شهادت به وجودش، ستایش اوست و نادان را به دانایی بازمی‌کشد.
 احکامش بر حق و راست است و دل‌ها را به شادی می‌گرایاند .
 او امرش موجب روشنایی چشم است ،
 و ترس از او واجب و تا پایان ادامه خواهد داشت .
 احکام خداوند همه جز عدل و داد چیزی نیست.
 از طلاهای تابنده ارزنده تر است و هم از ثروت‌هایی بسیار ؟
 و شیرینی اش از شهد و عسل بیشتر
 بندهٔ تو آنها را همواره در گوش خواهد داشت ، چون این نیکویی
 فراخی است .
 هیچ کس را آگاهی به خطایایش نیست ؛
 و توای خداوند مرا از گمراهی‌های پنهان ياك و مطهر گردان.
 مرا از دیو تکبر و غرور و دردار تا اسیر پنجهٔ سیاهش نسوم

آن گاه ، هنگامی است که از لکه گناه پاک و طاهر خواهیم بود .
ای خداوند بزرگ ، کلام زبان و اندیشه مغز مرا در نظر داشته باش ،
ای خداوندی که مأمن و ملجأ نجات من می باشی .

آن چه که از تمام این مزامیر بر می آید ، اغلب از دو گونه خارج نیست : یستایش های دل ها و زبان هایی است که از موفقیت خود ، خدا را حمد می کنند ، و یا شکوه ها و ناله هایی است از محرومانی که با حرمان و ناکامی روبرو شده اند : «ای خداوند من ، ای خدای من - به چه روی مرا ترك کرده و از من رو بر تافته یی ، چرا از نجات من و ناله های من خود را دور نگاه داشته یی .» بسیاری جاها از خداوند درخواست می شود تا یاری اش را دریغ نرزد و بنده اش را بردشمنان اش پیروز گرداند . گاه سراینده را چون بوتیمار آزرده و تنها و اتزوا گزین می یابیم که از بدان و خوبان يك سره می برد و اعراض می کند : «بامردان بدکار نه نشسته ام ، و با بی دینان نخواهم آمیخت و از شریران نفرت می کنم و بانیکان و صالحان نیز معاشرت نمی خواهم .» این زبانی که این چنین به سرودن رغبت داشت و آلامش را به این وسیله تسکین می بخشید ، ناسرودن نمی توانست ، چون : «هنگامی که خاموشی می گرفتم ، جانم تباه و استخوان هایم پوسیده می شد .» حمد خداوند ، ستایش رب الارباب لازم بود تا به زبان شعر ، از سرشاری و سرور و همراه با ربط و عود باشد : «ای نیکان برای تحمید خداوند شادی کنید ، چون اوستایش و تسبیح راستروان را شایسته است . حمد خداوند را همراه با ربط ساز کنید ، و همراه با عود ده پرده وی را بستایید ، سرودهایی تازه برای وی به سازید و با آهنگ عود و چنگ با صدای خوش به خوانید .»

چنان که ذکر شد ، شباهات بسیاری میان پاره یی از ادبیات مصری و بابلی با مزامیر وجود دارد . دامنه این شباهات هم چنین در سایر قسمت های

پیمان کهن نیز منعکس است، به همین جهت به یقین می توان گفت که سروده های بابلی و مصری در ادبیات عبری تأثیرهای بسیاری کرده است. سرود خورشید ایخ ناتون بدون هیچ شکّی مورد توجه شاعر عبرانی و سراینده مزموّر سدوچهارم بوده است. در اوستا، بخش یسناها نیز سرودی این چنین موجود است و میان اینکاهای پدرو Peru نیز سرودی بسیار شبیه به مزموّر فوق شایع بود که قیاس آن ها بسیار سودرسان است^{۱۴}. اینک مزموّر سدوچهارم نقل شده و پس از آن پاره یی از سروده های بابلی آورده می شود :-

ای جان من خداوند را تقدیس کن.
 ای یهوه خدای من، تو بی نهایت بزرگی،
 به حشمت و جلال آراسته یی،
 و خوشتن را در هاله یی از نور پوشانیده یی.
 آسمان ها را هم چون پرده های معلق گسترانیده یی.
 آن که خانه های خود را بر آبها بنا کرده است،
 و ابرها را هم چون مرکب ساخته و بر بال های باد خرامان است،
 فرشته گان خود را از یادها تعیین می کند،
 و ایزدانش را از آتش شعله ور - که زمین بر بنیان آن استواری یافته،
 تا نه جنبد و هم چنان تاجاودانگی استوارماند.
 زمین را چونان آفریده که آبها بر کوهها ساکن مانده اند.
 آبها سر بر فرمان تو دارند، چونان که از فریاد خشمت می گریزند،
 از پیک ات که رعد است پراکنده می شوند.
 به بلندی کوهها می روند،
 و به مکان های آشکار شده فرو می ریزند و از مرزی که برای شان تعیین کرده یی در نمی گذرند،
 بلکه در دریاچه ها گرد می شوند، در بستر رودها و جویبارهایی که معین است جاری می شوند،
 و تمام جانوران تشنه کام را سیراب می سازند.
 گورخران گله گله خود را سیراب می کنند،
 و مرغان آسمان در حواشی آن ها فرود می آیند و چون کامشان ترشد، بر شاخسارها نغمه سر می دهند.

این اوست که از جای گاه آسمانی خود فرمان می‌دهد ،
 زمین را سیراب و گیاهان را از گل ولای بیرون می‌کند. اوست که فان
 را از زمین و گیاه را از خاک می‌سازد ،
 و شراب را که آب تال‌هاست برای شادمانی آدمیان می‌پروراند.
 درختان خداوند آفریده، شاداب و سرسبزاند
 سروهای آزاد آفریده‌است که در آن‌ها مرغ‌ان آشیان می‌سازند،
 و کوه‌های آسمان سای خلق کرده تا بزان کوهی مأوا کنند .
 ماه را برای فصل‌ها برآورد ،
 و آفتاب را که فرو رفتن گاه خود را می‌داند.
 تاریکی را می‌گسترانی و شب می‌شود، و در آن جانوران به جنبش می‌آیند،
 شیران برای شکار و طعمه به غرش می‌شوند، و خوراکشان را از تو می‌خواهند،
 و چون خورشید، از سویی دیگر بر می‌آید، گرد می‌شوند و در بیشه‌ها به
 استراحت می‌پردازند ؛
 و آدمیان برای کار خود به حرکت می‌شوند و ناشامگاهان به تلاش‌اند.
 ای خداوند، کارهای توجّه بسیار از روی جرد و حکمت است ،
 و زمین از ثروت بی‌حد و حصرت انباشته .
 و آن دریا‌های عظیم و بی‌کناره که جانوران آن از شمار بیرون‌اند،
 و در آن جانداران کوچک و بزرگ،
 و به رویش کشتی‌ها و زورق‌ها روان‌اند،
 و آن نهنگ «لویاتان» های بزرگ که در دل آن به شناوری مشغول‌اند،
 این‌ها همه و همه در انتظار روزی خویش‌راند که به گاهش رسیده‌شود
 آن‌چه که از تو فرارسد. بادست‌های شکرگزار می‌گیرند ،
 دست خود را می‌افشانی و همه از نیکوترین خوراک‌ها سیر می‌شوند،
 چون چهره در نقاب می‌کشی، همه را پریشانی و اضطراب فرا می‌گیرد،
 اراده می‌کنی تا روحشان از جسم جدایی‌یابد، پس می‌میرند و به خاک
 باز می‌گردند ،
 هم‌چو که روح خود را بفرستی، آفریده می‌شوند و زمین را صفا و طرب
 پر می‌کند ،
 عظمت و بزرگی خداوند تا جاودانگی گسترده است .
 او از کارهایش رضامند خواهد بود، هنگامی که بر زمین می‌نکرد.
 به زمین چون به خشم بنگرد، می‌لرزد ،
 و چون به کوه‌ها نظر افکند آتش فشانی خواهند کرد .
 خداوند را ستایش خواهم کرد تا زنده باشم،
 برای او سرود ستایش خواهم خواند تا وجود داشته باشم.
 اندیشه من برای او، شادم می‌کند، و من در خداوند خود شادمان خواهم بود.
 بدکاران نابود شوند و شریران از زمین برکنده گردند ،

و تو ای جان من، خداوند را تقدیس نما .

هر گاه توجهی به ادبیات بابلی و سرودهایی که مشحون از توبه و انابهٔ بندگان است به درگاه خدایی به شود، مشاهده خواهد شد که تاچه حدی شباهت با مزامیر داوود دارند. با توجه به اسارت یهودیان و اقامتشان در بابل و نفوذ شدید فرهنگ بین النهرین در میان بنی اسرائیل و برخورد های پیش از آن، و هم چنین قدمت متون بابلی و تأخر مزامیر نسبت به آنها، و شباهت فوق العاده شان - می توان گفت که سرایندگان بابلی در شاعران یهود مؤثر واقع شده اند. و این سرود بابلی که همان خضوع و خشوع مردی توبه کار که در تحمید خداوندش می نالد و در سراسر مزامیر پراکنده شده برای ما این شباهت را مصور می سازد :

ای پروردگار من، با قلبی سرشار از ندامت به درگاهت زاری می کنم.
از نظر لطف تو ست که هر مردی زندگی می کند ...
پس با لطف سرشارت به من نیز نظر کن و دعایم را بپذیر ...
ای خدای من، تاچه مدت بایستی صبر کنم تا عطف عنایتی به من کنی؟
تاچه هنگامی مدت لازم است تا الهیب خشم در قلب تو باز پس نشیند؟
صبر تا چه هنگامی بایستی، تا بی مهری ات به مهر تبدیل شود؟ ...
ای سرور من، بنده ات را از خود مران،
چون او اینک در ورطه بی ناپیدا و ظلمانی اندر شده، دست اش را به گیر
و گناه مرا که بزرگ است به رحمت به بخشای
از آن همه گناهان و بیداد هایم، ای الهه من در گذر ...
آن همه را نادیده گیر و من در پیشگاه تو اوفتاده پا و خوار خواهم بود.
شاید که پاک گردم و قلب تو چونان مادری که فرزندی آورده، به مهر
شاد شود .

این بود زندگی پرفراز و نشیب مردی که چون شبان بود ، مسح کرده و برگزیدهٔ خدایی شد، و این بود سرگذشت شبانی که خوب پای کوبی می کرد و دست افشانی، نیکو عود و بربط می نواخت و با صدایی خوش آواز می خواند، به روانی و مؤثری شعر می گفت، چون مردی پارسا

عبادت می کرد و هم چون مردی بلهوس نرد عشق می باخت . در وجودش احساسات متضادی جمع بود و جنگاوری بی بدیل به شمار می رفت که به مقام شاهی رسید و جاده یی ناهموار را کوبید، صاف و هموار کرد تا پسرش سلیمان عصر طلایی تاریخ بنی اسرائیل را به وجود آورد، پسر ی که گذشته از تمام صفات پدر، جز جنگاوری و پهلوانی اش، مردی فیلسوف و حکیم و صاحب مغزی اقتصادی نیز بود.

۸- سلیمان و عصر طلایی

داوود از بت شبع Battshaba چهار فرزند داشت: شمعون Shammua ، شوباب Shubab ، ناتان Nathan و سلیمان ۴۳ . آن چه که بر می آید ، داوود از پیش از تولد، به سلیمان بنابر علل خاصی، مهر و محبتی داشته است . پیش از آن که کودک زاده شود ، نامش را یدیدی یا گذارد، به معنی برگزیده و محبوب خداوند. اصولاً به مجرد زاده شدن سلیمان، از طرف پدر به جانشینی برگزیده شد و به همین جهت است که به این صورت از طرف خداوند و به گونه وحی در پیمان کهن منعکس شده است :-

تو دارای پسر خواهی شد که مردی آرام و صبور خواهد بود، چون من دست او هستم و از همه طرف از آسیب دشمنان اش وی را محافظت خواهم نمود- چون که اسم او سلیمان است و در روزگار پادشاهی اش اسرائیل را از صلح و سلامت سرشار خواهم ساخت. او معبدی عظیم برای من برپا خواهد کرد و مرا پر خواهد بود، چنان که من او را پدر هستم ۴۴.

حوادث تلخی چه در زمان داوود و چه پس از وی برای این جانشینی واقع شد و فرزندان دیگر داوود ، به ویژه اب شالوم Abshalum به

۴۳- کتاب دوم سموئیل - باب پنجم ۱۴.

۴۴- کتاب دوم تواریخ باب بیست و دوم ۱۱-۹.

مخالفت برخاسته و حتامیان پدر و فرزند جنگی واقع شد که چنان که ملاحظه گشت اب شالوم آن سان دردناک کشته شد. اما داوود که به بت شمع عشق می ورزید و محبوب اش بود، قول داد که سلیمان را جانشین سازد و با کومک ناتان Nathan نبی این کار را کرد. چون داوود وفات یافت سلیمان بیست ساله بود و رسماً به جای پدر به تخت نشست. نخستین کارش آن بود که مراسم عبادت و قربانی عظیمی برای خداوند در حضور جمعیت کثیری برپا ساخت و نیمه شب خداوند بر او ظاهر شده و گفت هر در خواستی داری به کن :-

سلیمان گفت: به پدرم چه احسان ها که نکردی ، و مرا که فرزند او بودم، به تخت سلطنت نشاندی۔ و اینک ای یهوه من که جوانی بیش نیستم راه و رسم مدارا و سلطنت را نمی دانم. من به قوم تو که مردی برگزیده هستند فرمان می رانم و آنان جمعیتی آنقدر انبوه اند که از حد حساب و شمار بیرون رفته اند۔ پس به من در کی فراوان و حکمتی ممتاز بخش تا بتوانم میان شان داوری کنم و راه و بیراه را به درستی بشناسم، چون کیست که در حد متعارف بتواند این قوم را داوری کند. خداوند را از این خواسته پسند آمد۔ پس گفت چون گوهر حکمت را طلب کردی، و عمر دراز برای خویشتن نه طلبیدی و دولت و جاه و مال نخواستی، بلکه طلب حکمت نمودی تا به درستی داوری نمایی ، اینک آن را به تو عطا کردم و گوهر حکمت و فهم را در وجودت وارد کردم، آن چنان حکمتی که پیش از تو و پس از تو کسی بدان آراسته نبوده و نخواهد بود۔ و نیز آن چه را که نه طلبیدی، یعنی مال و جاه را نیز به تو بخشیدم ، چنان که چون تو پادشاهی در ایام نخواهد آمده

و این حکمتی بود که در « کتاب امثال » و به ویژه « کتاب جامعه » منعکس گشت که در بند بعدی درباره اش گفت و گو می شود . داوری ، خردمندی و دادگری سلیمان به صورت ضرب المثل درآمد ، چنان که شوکت، حشمت و ثروت و جلال اش نیز شهره شد . این وضع چنان بود که

بزرگان از دور و نزدیک با او رابطه برقرار می کردند. از لحاظ اقتصادی و ممر خروج کالا آن چنان اهمیتی در خطه اسرائیل برپا شد که کشورهای بزرگ و ملل متمدن آن عصر به وی نیازمند بودند. خرد و حکمت، ادب و بلاغت اش در بسط زمین منتشر شده بود و بسیاری به پایتخت اش می آمدند تا از حکمت او برخوردار شوند. داستان **ملکه سبا** که از سرزمینی دور برای بهره یابی از حکمت سلیمان به مقررش آمد، افسانه یی دل کش است. «و از جمیع طوایف و از تمام پادشاهان زمین که آوازه حکمت او را شنیده بودند، می آمدند تا از ذخایر معرفت اش بهره مند شوند».

از کارهای عمده اش، تعقیب نقشه پدر بود برای بنای معبدی مجلل. پس در سال چهارم سلطنت اش به ساختن آن اقدام کرد و مدت هفت سال بنای آن به طول انجامید. درباره بنای این معبد از مبالغه هایی که شده می توان دریافت که در واقع تا چه حد زیادی کار و مال برده است. جواز صنعت گران کشور، تعداد ۳۰۰/۱۶۳ نفر از مهندسان و متخصصان کشور های مجاور و کارگران در بنای آن کار کردند. تا آن هنگام مردم در جاهایی بلند قربانی برای خدا می کردند، چون معبدی تا آن هنگام برای یهود بنا نشده بود^{۴۶}، سلیمان اعلام کرد که مردمان آن چه از زر و سیم و اشیای گران بها دارند، برای ایجاد خانه خدا بیاورند. پس آنقدر ثروت و اشیای پر بها و سنگ های قیمتی و جواهر گرد آمد که از تخمین بیرون بود. سلیمان خود نیز خزانه را بگشود و آن چه که زر و سیم بود برای خانه خدا تخصیص داد. معبد را به روی تبدیی در مکانی بلند و پایه های سنگی بنا کردند. سبک معماری مصری و بابلی و آشوری بود. تمام

معبد را با ورقه‌های طلا پوشانیدند و تابوت عهد و دو فرشته نگهبان‌اش از طلای خالص بود. تمام ابزار آلات و وسایل مذهبی با پوشش‌هایی از طلا آراسته شده بودند و سردری مرتفع با ورقه‌های ضخیم طلا برای معبد برپا شد که در نظر یهودیان از عجایب و شگفتی‌های جهان به شمار می‌رفت. چون بنای معبد تمام شد جشنی عظیم برپا کردند و تمام اشیای مقدس و تابوت عهد را به معبد منتقل نمودند و بیرون از شمار از گاوان و گوسپندان قربانی کردند و خود سلیمان دعایی برای تقدیس و تبریک بنا خوانده و تمامی شرایع موسی و فرامین پیامبر بزرگ و احکام پدرش را محترم داشت.

پس از آن به بنای کاخی عظیم برای خودش اقدام کرد که مدت سیزده سال به طول انجامید. شرح این کاخ و بنایش جز به افسانه نمی‌ماند. برای زنان بی‌شمارش حرم‌سرای بزرگ ترتیب داد و دختر فرعون را که به مقاصد سیاسی تزویج کرده بود، در کاخی مجلل نشاند^۷. شاید نیمی از شرح زندگانی و کارهای سلیمان مربوط به ساختمان‌هایش باشد و آشکار است که تا چه حد ثروت کشور مصروف این کارها شده و نتایجی که از لحاظ اقتصادی و اجتماعی تحت چنین اعمالی به بار آمده، بسیار دردناک بود.

سلیمان با صغرسن، کلش را با قدرت شروع کرد. بلافاصله که به سلطنت رسید، مدعیان را از جمله برادرش را و سردارانی که به حمایت‌اش اقدام کرده بودند کشت و یهوه نه بر آن که بر او خرده نگرفت، بلکه به موجب سرعت عمل و قدرت‌ش او را خوش آمد - شاید سلیمان در حقیقت شایسته همه شهرتی که به دست آورده است باشد. چون نه بر آن که اهتمام داشت

از زندگی خود به نحو اکمل استفاده نموده و در شوکت و حشمت و جلال به سربرد، بلکه ساعی بود تا به وضع قوانین و اجرای نظام اجتماعی و تنظیم اقتصاد کشوری و روابط بین‌المللی و سیاست خارجی درست اقدام نماید و چنان که از نامش برمی‌آید، به صلح و سلامت پای بند باشد. در زمان او اسرائیل در صلح و نعمت و فراوانی و جلال به سربرد، عصر طلایی یهود را سلیمان به وجود آورد و ملت یا قوم یهود تا آن عصر از این همه مواهب برخوردار نشده بود. ثروت و شکوه عصر سلیمان برای اسرائیل دورانی را به وجود آورد که از آن پس، قوم برگزیده، در طی تمام در به دری‌ها و فلاکت‌ها و اسارت‌ها با حسرت از آن یاد می‌کرد و در آرزوی اعاده‌اش بود. شهر اورشلیم که داوود آن را پایتخت قرار داده بود، بر بلندی قرار گرفته و کم‌کم صورت دژی را پیدا کرده بود. تا پیش از سلیمان به مسئله بازرگانی و حق عبور توجهی نمی‌شد، اما سلیمان اورشلیم را به صورت مرکزی بازرگانی در آورد و یکی از مراکز عمده شرق نزدیک شد. سلیمان به دنبال کار پدر که روابطی با هی‌رام Hiram شاه صور برقرار کرده بود، آن روابط را به تجارت و دادوستد تبدیل ساخت. مقادیری گندم، روغن و زیتون به صور فرستاد و با سنگ‌های گرانبها و تیرهایی از چوب‌های عطر آگین و استادان ورزیده معاوضه نمود. با فی‌نی‌قیان که بازرگانانی دریا نورد بودند و با مصر و بین‌النهرین و هندوستان روابطی داشتند، روابط پرسودی منعقد ساخت. آنان را تشویق نمود تا کالاهای تجارتی خود را از خاک فلسطین عبور دهند. همچنین ناوگانی در دریای سرخ به راه انداخت و پس از روابط اولیه، هی‌رام سلطان صور را داشت تا به جای تجارت با عربستان و آفریقا، از این راه دریایی استفاده کند. در منطقه‌ی عربستان به نام

اوفیر Uphir به استخراج طلا پرداخت و با وضع مالیات‌ها، صنعتی کردن کشور، استخراج مقادیری بسیار زر و سیم و اخذ حق‌العبور از راه‌های دریایی و زمینی، سلطانی آن چنان ثروت مند شد که در زمان خود بی‌همتا بود. مردی را که به عیاشی خود داشت وزن بارگی را به غایت دوست می‌داشت، بدون شك این همه ثروت و قدرت و شوکت بر می‌انگیخت و تحریك می‌کرد، هر چند که این مرد بر گزیده خدا و نبی بود. مقادیری از این ثروت صرف خوش گذرانی و عیاشی‌های فراوان می‌شد. هر چند یهوه صریحاً به بنی اسرائیل تأکید کرده بود که راه انصاف و میانه را نگاه دارند، برای خود زنان زیادی نگرفته و طلا و ثروت بسیار اندوخته نکنند،^{۴۸} اما سلیمان بیشتر مردی بی‌دین بود تا دین داری مؤمن. پس این هردو دستور را نادیده گرفت و خدا را بخود وا گذاشت. اما یهوه گفته بود که این چنین کسانی «قلب‌شان از راه راست منحرف می‌شود» و قلب وجان سلیمان نیز منحرف شد. شوقی بسیار داشت به گرد آوردن زیباترین زنان و کنیزان در حرمش :-

و سلیمان شاه جز از دخت فرعون، زنانی بسیار از اقوام و مردم بیگانه اختیار کرد. زنانی فراوان را از موآبیان، عمونیان، ادومیان، صیدونیان و حتیان دوست می‌داشت. زنانی بسیار را به زوجیت از امت‌هایی اختیار کرده بود که خداوند بنی اسرائیل را از آمیزش با آنان منع کرده بود تا مبادا به دین و آیین کفر آمیزشان در آیند. و سلیمان این همه را با محبت از عشق خود کامیاب می‌ساخت، و در حرمش هفت صد زن رسمی و سه صد کنیز جای داده بود^{۴۹}.

پس از آن همه در به دری، این عصر طلایی دوامی نمی‌یافت و برای هوش‌مندان قوم پیش‌بینی فلاکت آینده چهره‌روشن و آشکار تجلی می‌کرد.

۴۸ - سفر تثئیه - باب هفدهم ۱۶-۱۷.

۴۹ - کتاب اول پادشاهان - باب یازدهم.

پس از بنای خانه خدا، سلیمان به تضرع دست به درگاه یهوه برداشت. پس خداوند بر او ظاهر شد و پیامش داد که هرگاه به درستی سلوک نماید و فرایض و احکام را به جای آورد آنان را بزرگی و اعتلا خواهد بخشید؛ اما هرگاه شما و فرزندان تان از من روی گردانید و اوامرو فرایض و احکامی را که به پدران تان تعلیم داده و فرستادم نگاه نداشته و خدایان دیگر را عبادت و پرستش نمایید، آنگاه اسرائیل را از روی زمینی که به ایشان بخشیدم برخوادم کند. و اسرائیل را به صورتی درخواهم آورد که میان تمام اقوام سرافکنده شود. ۵۰

و چنین نیز شد. سلیمان ترجیح می داد که در حرم خانه و آغوش زیبارویان باشد تا اوقات خود را در معبد بگذراند. مایل بود تا درباره عشق و زیبایی زنان و اندام های زیبایشان ترانه و شعر به گوید، و نه به سان پدرش مزبور در توبه و انابه، به خضوع و خشوع ساز کند. کم کم از خدایش برید، چون آغوش زنان بامهر بیشتری به رویش باز بود. این زنان چنان که خدایش پیش بینی کرده بود دلش را به سوی آیین و معتقدات خود گرداندند و دلی آن سان حریص هوس و بازیچه عشق چه زود خدایان معشوقه گانش را می پذیرفت. از برای هر يك از زنانش معبدی ساخت تا مطابق رسوم شان در آن ها عبادت اصنام و تندیس ها نمایند و برای خوشی دل زنانش عبادت همه بت ها را انجام داد^{۵۱}. به همین جهت خداوند باری دیگر بر وی ظاهر شد و تهدیدش کرد که پس از يك نسل سلطنت اسرائیل را در نطفه او خواهد برید و از قوم انتقام خواهد کشید و چنین نیز شد و سلیمان مدت چهل سال در کمال اقتدار و سلامت سلطنت کرد.

پس از دوران سلیمان، تضاد طبقاتی، هرج و مرج های حاصله از

۵۰- کتاب اول پادشاهان - باب نهم ۸-۱.

۵۱- کتاب اول پادشاهان - باب یازدهم.

صنعتی شدن شهرها، تجزیه شهرها و پیدایش حکومت‌های جدید و بسیاری موضوع‌های دیگر پیش آمد که حاصلی جز اغتشاشات داخلی و ناراحتی‌های فراوان نداشت. فلسفه اجتماعی بنیانی دیگریافت که حاصل تحول روش کشاورزی به روش صنعتی می‌بود. فلسفه درون بینی Intuition و تصوف و عرفان پیدایی یافت که نشان شکست روحی طبقه‌ی ویژه بود. فلسفه مادی از سوی دیگر بنیان گرفت که در حقیقت واکنشی بود بر علیه دستگاه کهنانت که می‌کوشید همه چیز را چون گذشته در دست گیرد. و سرانجام انبیایی از میان خلق برخاستند که تعالیم هر يك از آنان نمایان گر کوشه‌یی از اوضاع اجتماعی پر آشوب و درهم ریخته آن زمان است.

بازندگی سلیمان که ختام پذیرفت، می‌توان گفت عمر پنجاه ساله سروری و عزت یهود نیز پایان یافت و پس از آن نیز تجدید نگشت و در تاریخی به درازی تاریخ یهود، در حقیقت این چه ایام کونا می‌بود. با نیرویی که لا اقل امکان سروری چندین قرن فراهم می‌شد، در اثر اسراف و زیاده روی، تنها نیم قرن دوام آورد. آیا این از نقص حکومت سلیمان و تقصیری از جانب او می‌بود؟ - این روحیه قوم عشرت زده و تنگی کشیده‌ی بی‌شمار می‌رفت که چون به موفقیت رسید، آنقدر نوشید تا از پا در افتاد و احتضارش شاید با عمر بشریت قرین باشد.

۹- نور و ظلمت در فلسفه قومی کهن

آیا سراینده غزل‌ها، امثال و کتاب جامعه یکی است، و این سلیمان است که این چنین سه چهره مخالف و متضاد را از خود به نمایش می‌گذارد؟. شاید قبول چنین مطلبی به آسانی امکان پذیر نباشد، وجه بسا که گذشته

از تضادها و نااهم آهنگی های موجود که برخاسته از نحوه های متفاوت فکری است، همه این ها از تراوشات اندیشه مردی به نام سلیمان باشد. کسی چه می داند تا به ضرس قاطع اظهار نظر نماید، چون تا کنون با همه تحقیقات و کاوش هایی که انجام گرفته است، موضوع روشن نشده و شاید هیچ گاه نیز روشن نگردد. تنها در بازار نحوه های خاص فکری و حدس و گمان است که هر کسی یا هر دسته یی را گمان و حدسی است. اما آن چه که امروزه محرز است این که ارغزل ها و امثال و کتاب جامعه اثراتی از فرهنگ یونانی و بابلی مشهود می گردد که به ظن قوی می توان گفت مربوط به دوره سلیمان نمی باشند و در باء این هر سه گفت و گومی شود.

در يك كتاب آسمانی و یا به عبارتی بهتر در يك كتاب مذهبی، بحث از حسیات، عشق زمینی، شهوت و اشعار عاشقانه در باب بوس و کنار و توصیف اندام معشوق را راهی نیست. نویسندگان تورات کرد این مطالب نگاشته و به چنین اشعاری نه پرداخته اند. به همین جهت وجود «غزل ها» در کتاب مقدس از روزگار آن دور تا کنون هنوز به شکل معمایی باقی مانده. همواره این پرسش مطرح است که برای چه از آن ایام دور، زعمای مذهبی و گردآوران تورات، اجازه داده اند این غزل های عشقی با بیان شهوی شان در تورات راه پیدا کند. آیا این کار را بایستی به تساهل شان نسبت داد، تساهلی را که هیچ گاه روانی داشتند، یا چون عنوان سلیمان را داشت از طرد و اخراج شان چشم پوشی گشت. به هر حال وجود غزل ها لایه لای کتاب مقدس نقطه ابهامی است، اما ابهام و معمایی که زیباست و روح پرور است و حرکت و جنبش دارد.

برای محققانی که در این باب تحقیق کرده اند، فرصت برای حدس

و گمان دربارهٔ زمان و سبب و منشأ غزل‌ها بسیار بوده است. برخی را عقیده بر آن است که این‌ها سرودهایی بابلی در وصف ایشثار Ishtar و تمموز Tammuz خدایان عشق و عشق‌ورزی بابلی بوده است که شاعران عبرانی ترجمه کرده و با توجه به حالات سلیمان و به سبب آن که اثری داشته و زود پذیرفته شوند، آن‌ها را به سلیمان منسوب کردند. هم چنین ممکن است که شاعران عبرانی تحت تأثیر روح و ادبیات یونانی، هنگامی که اسکندر و یونانیان به اورشلیم رفتند سروده باشند. چون تعابیر و الفاظ یونانی تا آن جایی که جلب توجه نماید، در این غزل‌ها خود می‌نماید. هم چنین چون طی این غزل‌ها عاشق و معشوق هم‌را خواهر و برادر می‌نامند، ممکن است که این اشعار دلاویز در اسکندریه، و بستر رود نیل سروده شده باشند، چون تعبیر عاشق و معشوق به خواهر و برادر، ویژهٔ ادبیات مصر باستانی است.

باره‌ی این از محققان را عقیده بر آن است که این غزل‌ها در اصل عبارت از نمایش‌نامه‌ی‌ها بوده است که شاعران عبرانی به مناسبت عروسی سلیمان با دختر فرعون سروده بودند و در مجامع عمومی آن را به معرض نمایش می‌گذاشته‌اند. محققان ابراز کنندۀ این نظر از «امثال» و «کتاب پادشاهان» برای تأیید نظر خود شواهدی می‌آورند. عده‌ی دیگر معتقدند که غزل‌ها سرودهای عروسی، رسوم میان یهود می‌باشد. اینان بر آنند که شکل غزل‌ها گونه‌ی‌ای است که آن‌ها را به هفت بند می‌توان تقسیم نمود و چون عروسی میان قوم یهود به موجب تورات هفت روز طول می‌کشیده است، هر بندی را در روزی دستهٔ همسرایان می‌خوانده‌اند، بر همین پایه برخی را نیز عقیده آن است که این گونه سرودها از سرودهای مذهبی و شایع میان اقوام و ملل باستان بوده است که در جشن‌های زراعت برای باروری زمین و در

جشن‌های عروسی برای باردار شدن زنان سروده می‌شده است .

اما مفسران مذهبی که وجود غزل‌ها در کتاب مقدس برای‌شان درد سر و اشکال‌های فراوانی تولید کرده است می‌گویند که با عناوین و تفسیرهایی صورت اصلی‌شان را پنهان کنند و به همین جهت است که می‌گویند این راز و نیازهای عاشقانه ، شکلی مذهبی دارند و منظور از معشوق ، خداوند و کلیسا و حقیقت است و این‌ها سرودهایی عرفانی هستند که شکل سمبولیک و استعاره‌آمیز دارند . بسیاری از علمای یهود و عیسوی مضمون عشق غزل‌ها را عشق میان خالق و مخلوق تعبیر می‌کنند . اما آن چه که محرز است به هیچ وجه نمی‌توان با این تفسیرها مفهوم اصلی و اساسی غزل‌ها را اندوده ساخت . درباره تاریخ سروده شدن غزل‌ها نیز عقاید گوناگونی ابراز شده است که از دوسد و پنجاه تا چهارصد پیش از میلاد است . اما آن چه که بیشتر مورد اعتماد تواند بود در حدود سه صد و پنجاه پیش از میلاد سروده شده‌اند .

در خلال غزل‌ها تعابیر و اصطلاحات و مشابهاات و تشبیهات بسیار بدیعی گنجانیده شده است . اصولاً زبان تغزل بسیار پرهایه و بی‌پرده و شور انگیز می‌باشد و با توجه به طبع شهوانی و شهرت شاعری و زیبایی دوستی و بی‌دینی سلیمان ، به هیچ وجه سبب انتساب این اشعار به او بعید به نظر نمی‌رسد . از جانبی دیگر این نوع تغزل‌هایی شك از تراوشات طبع سراینده یا سرایندگان جوان است ، چون طبع سالخورده‌گان به فلسفه و امثال می‌گراید نه به غزل‌هایی عاشقانه و آن‌هم در چنین قالب‌هایی . غزل‌ها این چنین شروع می‌شوند : -

کاش از بوسه‌های توبانم می‌فرسود ! مستی آب دهانت از مستی می‌بیشتر است و نفس‌ات خوش‌تر از نسیم عبیر آمیز است . چون نام تو را بر

زبان می آورم عطری از آن برمی خیزد و دل در بر دختران می تپد . مرا با خود به کثر ! به دویم تا به خانه تو ... آن جامن ، سوخته عشق ، سراپای خود را به نوازش تومی سپارم .

ای دختران اورشلیم ، من سیه چرده ام . اما زیبا چون خیمه های قادار و شادروان سلیمانم . ای دختران اورشلیم ، تیرگی رنگ من از آن است که خورشید در من نگریسته است . برادرانم مرا خوار کردند و به پاسبانی تاکستان ها گماشتند . اما من خوشه چینی را در تاکستان خود داده ام ! ای عزیز دل من ! می خواهم به دانم که تو گوسپندان خود را کجایم جیرانی - و نیمروز ، گلها را به کدام سایه زار می بری .

البته با هر تفسیری که از این غزل ها بدشود ، نزد همگان روشن خواهد بود که این ها تنها غزل هایی عاشقانه اند ، غزل هایی که سرشار از عشق ، هوس ، شهوت ، شادکامی ، زیبایی و احساسی عنان گسیخته می باشند . ندرنگی از عرفان دارند و نده عشق و زبان محاوره عاشقانه میان خالق و مخلوق می باشند . این ها نیز هم چون غزل های بیللی تیس می باشند ، غزل هایی آن چنان آشوب ناک و هوس آلوده و شهوانی که بدخاطر زیبایی شان در خلال قرون و اعصار ، قدوسیت یافته و جزو مقدسات بدشمار آمدند . فرد و یا افرادی نیز که این غزل ها را در کتاب مقدس جای دادند ، دور از تعبیر و اصطلاحات و مفاهیم شهوی ، بدغایت زیبایی و سحر و معجزه بیان و کلام نظر داشتند که جنبه تقدس بداین ها بخشیدند . آیا این تعبیر و تشبیهات زیبا و سرمست کننده زبان آسمانی نیست :

سنبل من برای دلدارم عطر افشانی می کند .
دلدار من دسته موردی است که میان پستانهایم آرمیده است .
دلدار من مانند خوشه بان در تاکستان های «عین جنتی» است .

مگر زبان آسمانی بایستی از خشکی ، کراهت ، افسردگی ، ملال و اندوه سرشار باشد . آنانی که می خواهند جنبه عشقی فرجام ، اما عنان گسیخته و زیبا و استوار یوسف را با زلیخا در کتب مقدسه با تعبیر و تفاسیر سست و ناهنجار به پوشانند ، چه اندازه به طبع و احساس و شور و شوق بشری

نامردمی رواداشتداند . شاید در میان تمام تغزل‌های عاشقانه روزگاران دور ، اشعاری به این دل‌انگیزی و زیبایی که سرشار و مشحون از نیروی زندگی و تمایلات آزاد و غیر ممنوع باشد وجود نداشته باشد . آیا نادیده انگاری این همد ذوق و زیبایی و امید گناه نیست :-

توجه زیبایی ، ای دوست توجه زیبایی ! چشمان تو کبوتران بیمارند .
توجه زیبایی ، ای دلدار ! توجه درخور عشق منی ! این چمن بستر ما
خواهد شد .

درختان سدرستون‌های کاخ ما ، و شاخه‌های انجیر ناق آن خواهد بود ،
من گل شارونم ، من سوسن بیابانم .

دل من در میان یاران‌اش مانند نرگسی در خارزار است ،
دلدار من میان همسران‌اش مانند نارنج بنی‌میان سروبنان است ،
من در سایه او نشسته‌ام و میوه‌اش در کام شیرین است .

گاه تغزل آن چنان اوج می‌گیرد و احساس دامن می‌گستراند و
دل با شور و غوغا به پا می‌کند که شاعر همه مرزها را درهم می‌شکند و برایش
دیگر جز غلغل درویش که می‌جوشد ، چیزی وجود ندارد . شاعر عبرانی
در این سبززار ذیل چنین حالتی را دارد و شاید در جهان این غزل‌ها کمتر
تالی و نمونه‌یی داشته باشند . آن‌چهار که متدینان یهودی و عیسوی در کار
پوشاندنش هستند و معتقدند که وجودش در پیمان کهن یا کتاب مقدس آن‌ها
را به زحمت افکنده ، در واقع هم‌چون تاج و تارک و افسر و دیهیم عهد عتیق
است و معجزه کتاب مقدس «سفر پیدایش» یا «کتاب پادشاهان» نیست ،
بلکه غزل‌های شورانگیز منسوب به سلیمان است ، آیا این معجزه نیست :-

من از آن دلدار خویشم - و آواز آن من است .

او را چندان در آغوش نگه می‌دارم تا شب بگریزد .

چندان که آسمان گل‌گون شود و نسیم سحر بر درختان زیتون به ریزد .
آن‌گاه مانند غزال ، بر کوه‌هایی که میان خانه من و اوست خواهد جست .
امشب ، در بستر ، آن‌را که دلم دوست می‌دارد جست و جو کردم .
اورا جست و نیافتم ،

او را آواز دادم و پاسخی نشنیدم ،

برخاستم ، دریدم . در همه شهر اورا که دلم دوست می‌دارد جست .

او را جستم و نیافتم .
 شب گردان از من پرسیدند که در پی کیستم .
 گفتم : « آیا دلدار مرادیده اید ؟ »
 هنوز از ایشان نگذشته بودم که با او روبرو شدم .
 خود را در آغوشش افکندم و رها نکردم تا به خانه مادرم ،
 خانه‌یی که در آن زاده بودم ، رسیدیم .
 ای دختران اورشلیم ، شمارا به غزالان و آهوان دشت سوگند ،
 بگذارید آن که دوستش دارم خوش به خسبد تا سرانجام عشق بیدارش کند .
 آن چه که شاید موجب تعجبی شود ، آن است که چنین سرودهایی
 میان « کتاب جامعه » که حماسه تلخی و بدکامی و بدبینی است قرار دارد و
 « کتاب اشعای نبی » که در پرهیزکاری و خشکی و ورع شهره است . آیا
 جای گرفتن غزل‌ها در چنین جایی به عمد بوده است - در این باب هیچ حدس
 به جا و ناب به جایی نمی توان ایراد کرد و بهتر است آنرا به تصادف واکذار
 نماییم . سراسر غزل‌ها تنها وصف است ، وصف معشوقه گانی زیبا و دلربا -
 و همه این وصف‌ها با تشبیهاتی بدیع همراه اند ، چنان که شاید متجاوز از
 سه چهارم غزل‌ها چنین تشبیه‌های بدیعی باشند :-

توجه زیبایی ای دوست ، چه زیبایی !
 چشمانت ، از زیر نقاب ، مانند کبوتران می تپند .
 سر آغوش زلفانت به بزهایی می ماند ،
 که به دامنه کوه جلعاد آویخته اند .
 دندان‌های مرواریدگونت هم چون گوسپندانی است ،
 که پشم‌شان را پیراسته و از شستن گاه باز آورده اند .
 دهانت رشته ابریشم سرخ است .
 آواز تو به نغمه جنگ می ماند .
 گونه هایت دونا ر است که زیر آفتاب چشمت رسیده اند .
 گردنت به برج داوود می ماند ،
 که هزاران جنگی سپرهای خود را بر آن آویخته اند .
 بی پرده ترین مسایل جنسی ، چه خوش و عقیفانه بیان شده اند . نه
 آن که از هان سخت گرایان و متعصبان را بر نمی انگیزد ، بلکه امکان
 آنرا به ایشان باز می سپارد تا به تعاییر عرفانی ملتصق شان سازند :-

[دلدار] ای دوست ، ای عروس ، تو باغی در بسته‌یی
 تو چشمه‌یی نهفته‌یی
 تو کاریزی سر پوشیده‌یی
 میوه‌های باغ تو پر شهد و خوش بو تراست
 از بستانی که در آن یاسمن و زعفران و نمناع
 بوهای خوش پراکنده باشند
 [بانو] ای دوست ، ای دوست ، به باغ من در آی
 تا از میوه‌های آن به چشی
 [دلدار] ای خواهر ، ای عروس ، اینک در باغ توام
 اینک مورد و عسل می‌چینم
 و شیر و شراب می‌نوشم .

و این وصف ، وصف دوشیزه‌یی دست ناخورده ، و وصل ، و صلی
 عقیقانه و زیبا چه خوش سروده شده است . اما گاه کلر از پرده داری به
 بی‌پردگی می‌کشد ، اما در این بی‌پردگی نیز هنر استعاره ، پوشیدنی‌ها را
 می‌پوشاند .

ناف تو به ساغری گرد مانند است
 که هرگز از بادۀ خوش بو تهی نباشد
 شکمت کشت زار زرین گندم است
 که گرد آنرا گل‌های شقایق فرا گرفته باشد
 دو پستانت هم چون دو بیچه آهوست
 که توام از یک مادر زاده باشند
 قد تو چون خرما بنی است
 که خوشه‌های پستانت از آن آویخته است
 گفتم که بر این درخت بالا خواهم رفت
 و شاخه‌های دل آویزش را در بر خواهم گرفت ۵۲ ...

این‌ها هستند نغمه‌های عاشقانه ، سرودهای عشق و ترانه‌های جوانی .
 اما آن‌چه که در «امثال سلیمان» است ، چه چیزهایی می‌باشند . آیا غزل‌ها ،
 امثال و کتاب جامعه بیان گرسه دوره از زندگی آدمی هستند ، آیا گویای
 سه مرحله تطور فکری قوم یهود می‌باشند ، و یا سرگذشت بشریت را در

مراحل سه گانه شان باز می گویند ؟ . به هر انجام با توضیحی دربارهٔ «امثال» و «جامعه» است که می توان نتایجی اخذ نمود و اخذ نتیجه و بسته به درك، بینش و نوع تفکر افراد گوناگون است. همهٔ این امثال منسوب به سلیمان نیست، بلکه کسانی دیگر نیز در ضمن یاد کرد شده اند که که ارباب مذهب اسماء شان را نام های دیگر سلیمان می دانند در حالی که چنین نیست. ممکن است که برخی از این امثال و یا اغلب شان از سلیمان باشد که بعدها، در قرن دوم و یا سوم پیش از میلاد با کم و کاست ها و اضافاتی تنظیم شده باشند. مطابق معمول تأثیرات مصری، بابلی و یونانی در امثال نیز مشهود است.

مضمون امثال همدپندها و اندرزهایی است که « برای معرفت به حکمت و داد، و درك فلسفهٔ نیکی و آموختن راه راست و داشتن انصاف و مروت، سروده و تنظیم شده است. در بند اول، از پرهیز کردن جهل و نادانی و آموزش طریق دانایی و حکمت و ادب و معرفت سخن به میان است، چون این ها مواردی هستند که موافق انسانیت و راه راستی می باشند. امثال چونان که قسمت های دیگر کتاب مقدس گوشدهایی از اجتماع یهود را نشان می دهند، وضع اجتماعی بنی اسرائیل را نمایان می سازد. راه زنی وزن بارگی و بی توجهی به اصول اخلاقی رواجی بسیار داشته - چون کراراً از آن ها نهی شده است :

ای پسر من، هر گاه کنایه کاران به خواهند تو را به دام فریب بیندازند، میدرس، هر گاه به گویند بیا تاد در کمین مردم به نشینیم و خون شان را به ریزیم و اموال شان را به یغما و غارت به ببریم و خود را ثروت مند و با فروجاه سازیم، در جمع شان شرارت مکن و از آنان بگریز، چون آنان دامی جهت جان خودشان می گسترانند.

طمع و حرص و آز چون دشمنی است که عقل را زایل می سازد.

دانایی و راست رویی و حکمت در همه جا وجود دارد، هر گاه گوش خود را باز گشاییم صدایش را می شنویم: «ای نادانان تا به کی جهالت را خواهید ستایید، اما گوینده امثال چنان که پیامبران اسرائیل همواره در ارشاد مردم ناکام می ماندند، از این که میان خلق گوش شنوایی نمی یابد، درمانده و مأیوس می شود، پس با ناراحتی می گوید «هر کس حکمت را درك کند و آن را پیشدسازد، در امان و راحت آسایش بخش خواهد بود.» در فلسفه مردمی که چون مادی ها می اندیشیدند، کم کم در اثر شکست های پیاپی، عرفان و تصوف راه می یابد. عقل و تدبیر آن، دیگر کارآمدی ندارد و بایستی بدانام دل بست: «باتمام وجودت برخداوند بیاویز و به او توکل کن و عقل خویش را خوار بشمار. در تمام کارهایت خدا را هادی قرار ده و اوست که تورا به سر منزل مقصود رهنمونی خواهد کرد.» بدنبال این، بی شک فلسفه پذیرش دردورنج به میان می آید و این موردی است که در «کتاب ایوب» به اوج خود می رسد. چون عقل و تدبیر کارآمد نبودند و آدمی باتمام وجود به خدا توکل نمود، لازم است تا تمام مصایب و درد ورنج ها را نیز به پذیرد و سر تسلیم فرود آورد و اراده و تکاپوی خود را به کار نهد: «ای پسر من، رنجی را که بر تو می رسد بپذیر، چون خواست خداست و از توبیخ او روی ترش مکن و ناله سر نمده، چون خدا هر که را دوست دارد به رنج اندر می کند.» بعدها در مذهب متأخر سامیان نیز این فلسفه وارد شد.

گفتار در مدح حکمت، چنان عکس العمل و واکنش بازرگانی است که بارها در تجارت زیان دیده و تمام ثروت و طلا و جواهرش به باد فنا رفته و درمانده و مأیوس دست به درویشی و قلندری می زند: «شاد آن کسی که کسب دانایی و حکمت کرده است، و شخصی که زیر کی و دانایی

کسب نموده - چون که سودش از زر و سیم نیامیخته و پالوده نیز بیشتر است و از تمام گوهرها بیشتر به کار آید. آیا این فلسفه مردی شکست خورده نیست که در کار اقناع خودش می باشد؟! - اما هر چه باشد، نقش کلمات از لحاظ معنی زیبا و انسانی است، چون هنوز قلندری و درویشی به معنی گدایی و طفیلی شدن که بعدها ظهور می نماید، پیدایی نیافته :

ای فرزند من، حکمت راتنها برای نفس حکمت و پاکی و ارزش آن بیاموز. چنین حکمتی برای جسمت جنبشی راستین، و برای گردنت زینتی گران بها خواهد گشت و آن گاه است که در خود آرامش و صفارا احساس خواهی کرد .

گوینده یا گویندگان امثال از مدح حکمت و ادب هیچ فرو نمی گذارند، چون ادب و حکمت به سان دیهیمی درخشان بر تارک هر کس خواهد درخشید و برای افراد متصف به آن، جلال و بزرگی و عظمت ایجاد خواهد نمود. اما پیامبران اسرائیل و مبشرانی که می کوشیدند تا به فلسفه خود وفادار باشند و این چنین ندهایی ساز می کردند، آیا خود از این بشارت ها برخوردار می شدند - یا به عوض آن که حکمت و انصاف و ادب زیب کردن شان شود، وبال کردن آنها می شد .

در آن زمان عده روسپیان میان یهود بایستی چه بسیار باشد و روسپی گری چهارایج، که نیمی از امثال در منع زنا کاری و روسپی گری و پرهیز از آن باشد . به طوری که در بندهای بعدی ملاحظه خواهد شد - زنا ، لواط و روسپی گری بسیار شایع بود . سلیمان با تساهلی بسیار که داشت در امر روسپیان تسهیلاتی قایل شد و از تمام اقوام دور و نزدیک زنان بدکاره به اورشلیم آمدند و در بسیاری از جاهای تورات مشاهده می شود که فریاد مصلحان از این همه زشتی بلند است و این کار تا بدان جا توسعه یافت

که معبد اورشلیم نیز در زمان مکابیان به صورت فاحشه‌خایی در آمد .
به همین سبب است که اوج کلام در امثال به نهایت شدت می‌رسد:

لبهای زن بیگانه چون عمل شیرین است و طعم دهانش شهوت را بر
می‌انگیزد ، اما پایان کار هم چون زهری تلخ کام را ارمی کند و بدسان
تیغ دودم تن را از هم می‌درد . پایهایش ره‌پر دوزخ است و هیچ گاه نشان
زندگی ندارد .

جوانان از خانه‌ها می‌بریدند و به خیمه‌های زنان هرجایی که به
آزادی ، خود آراسته جوانان را به آغوش خود می‌خواندند پناه می‌بردند .
اصالت خانواده که در وصایا نسبت به آن تأکید شده بود ، در حال فروریختن
و انهدام و احتضار سر می‌کرد . پس مصلحان به پند و اندرز جوانان
می‌کوشیدند :-

از زن جوان خودت شاد کام باش ، و هم چون یاری محبوب و آهویی زیبا ،
در آغوشش کش و از وجودش لذت به‌برو همیشه از او مسرور باش - اما
ای پسر من چرا به دنبال زنان روسپی روی دلد به بند محبت‌شان نهی و
زنان بیگانه را در آغوش خود جای دهی . چون که این برخلاف مردمی و
خلاف راه خداست و خداوند همواره ناظر کارهای ما است .

در سراسر امثال چنان که اشاره شد ، بالحن‌های همسانی از زنان
بدکار و روسپی تحذیر و پرهیز می‌شود . در هیچ جایی و در ادبیات هیچ
کشوری ، در يك کتاب كوچك این اندازه اصرار و تأکید در این باب نشده
است : « سه چیز است که برای من بسیار شگفت است ، و بلکه چهار چیز
که آن‌ها را نتوانم فهمید [و آن چهار چیز] : طریق عقاب است در هوا و
راه مار بر صخره و سیر کشتی در دریا و راه مرد با دختر باکره .» از زنا بالحن
دژم‌تر و زور آوری گفت و گو می‌شود : « زن زاینده به عمل بد می‌آغازد
و بعد خود را تبرئه می‌کند ، می‌خورد و دهان خود را پاك می‌کند و می‌گوید
گناه نکردم ، - هم چنین « کسی که با زنی زنا کند ، ناقص العقل است » .

گاه گاه تشبیهاتی بدیع آن چنان که به بکری در غزلها وجود دارد، در امثال نیز می آید. زن بایستی با حلیه عقل و خرد آراسته باشد، ورنه زیبایی به تنهایی هیچ نیست، چون: «زن زیبای نادان، هم چو حلقه زرینی است درینی گراز.»

لیکن تمام امثال يك سره در این باب نیست. کاهلی و تنبلی سخت نکوهیده می شود: «ای مرد کاهل، طریق حکمت و تأمل و مال اندیشی را از مورچه بیاموز. چون وی را نه مربی بی است و نه پیشوایی و نه آقایی و نه حاکمی. اما او در تابستان خوراک زمستان را گرد می آورد و آنوقت اش را به موقع فراهم می کند. ای مرد تن پرور تا به کی خواهی خفت و از خواب غفلت کی بر خواهی خاست... پس فقر و ناداری چون راه زنی به تو حمله خواهد کرد.» در جایی دیگر مشابیهتی است با گفتار سرایندگان اوستایی در یسنای دهم. بند شانزدهم، و با توجه به این موارد است که امثال تنوع می پذیرند: -

هفت مورد است که خداوند را خوش نمی آید و آن ها زشت و مکروه اند، تکبر و دروغ گویی- بی داد گری و کسانی که خون بی گناهان را جاری سازند- بددلی و بد اندیشی- مفسده جوئی و به زیان دیگران اقدام کردن - شهادت دروغ، میان برادران نفاق افکندن.

در بند هشتم از ارزش حکمت سخن می رود و حکمت خود ندا می کند و به زبان می آید. مصلح در این جا به بنی اسرائیل مال اندوز و حریص و طماع ندا در می دهد: «مرا که صلح و صفا می آورم و دلها را روشنی می بخشم قبول نمایید، نه نقره را - و به درایت و معرفت از طلا بیشتر توجه کنید» اما در پایان گوینده غمین است، چون کلامش مؤثر نیست و آن چه که میان خلق ارزش دارد طلا و مال اندوزی است نه حکمت

و ادب. باب دهم و یازدهم از عاقبت نیکی و بدی - دانایی و نادانی گفت و گومی شود. در همین جا است که طلیعه اندیشه ها و روشی که در مسیحیت باب شد، کم و بیش به گوش می رسد: «محبت هر گناهی را در جوف خود پنهان می سازد» باز هم ارزش کار و مدح آن و نکوهیدگی سستی کوشزد می شود: «کسی که به سستی و کاهلی کار می کند، پادشاهش فقر است، اما چابک دستی مرد را غنی می سازد» در ستایش عدل و نکوهش ظلم چه بسا تأکید می شود: «دادگران بانیك نامی قرین اند - اما نام شریران و بی دادگران به تعفن و کند خواهد کشید». حکمت و ادب در کم سخنی است و کم گویی علامت عقل و فطانت است، اما پرگویی جز به گناه و خواری کس نمی انجامد. فلسفه کم گویی و گزیده گویی است که منعکس می شود. سبوی پر بی صداست و آهنگ بزم و هیاهو از سبوی میان تهی برمی خیزد. ثمرات دروغ و دروغ گویی جز به پا شدن مفسده و شرارت و نزاع چیزی نیست و در جاهای گوناگون در مدح راستی و صداقت و نکوهش دروغ و دروغ گفتن سخن گفته می شود. شاید آن جایی که در «کتاب جامعه» می خوانیم که زیر آسمان کبود همه چیز کهنه است، به شکفتن آیم، اما این به جای خود کلام راست است. مردم آن روزگار به تزویر و تقلب آلوده بودند و چونان که امروز کم فروشی و سنگ کم رایج است، این کار شایع بوده: «ترازوی ناهم آهنگ و تقلب را خدا نکوهش می کند، اما سنگ تمام پسندیده اوست». باز نشانی از آن چه که بعدها خصیصه عیسویت شد و بیش از آن در موسویت وجود نداشت خود نشان می دهد: «دانایان و حکیمان به تواضع خود دارند» سخاوت و گشاده دستی که صفت کیمیایی و نادر بنی اسرائیل است ستوده می شود، چون: «مرد گشاده دست آسایش

خواهد داشت و فربه می‌شود - هر که به‌دیگران به‌نوشتد، خود سیراب خواهد گشت و هر که احتکار غله کند به لعنت مردم گرفتار خواهد شد.»

هرگاه نیک اندیشه کنیم، تمام دیانت و مذهب را در این امثال می‌یابیم. نه از خدای قهار و منتقم و اعمال سخت او که در اسفار مندرج است در این جا نشانی است و نه از شرایع و دستورهای سخیف چون آداب قربانی، طهارت، عبادت‌های سخت، روزه‌های دراز و بسیاری چیزهای دیگر، بلکه به انسان از نظر گاه و وضع قوانین و احکام، به نظر انسانیت نگریسته می‌شود. مقام انسانی وابسته به فضیلت است و فضیلت جز حکمت چیزی نیست و از نظر گاه سقرات (Socrates) نیز حکمت و فضیلت یکی بود. گویی شاعر عبرانی در مکتب اسکندریه تحت نفوذ فلسفه یونانی، اشعارش را از لاهوت عبرانی و فلسفه یونانی آمیخته است. حکمت، فضیلت است و فضیلت قوانین انسانی را به پا داشتن. از هر چه زشتی و بدی است دوری کردن و آراسته شدن به شجاعت، چابکی، راست پنداری، داد گردی، مهربانی، پندنیوشی، خشم کشی، دوری جویی از مفسد و کردن ندادن همه نیکی‌ها. این است آن حکمتی که در سراسر کتاب امثال از آن یاد می‌شود.

در این واپسین قسمت لازم است تا به تأثیرات مصری اشاره شود. از فلسفه پتاح - هوتپ Ptah-Hotep که رساله‌یی در پند و اندرز به پسرش نوشته است آشکار می‌شود که تا چه اندازه بی‌آن مفاهیم در شاعران عبرانی تأثیر کرده است. هم‌چنین فیلسوفی دیگر به نام آمون هوتپ Amon Hotep در حدود نه‌صد و پنجاه قبل از میلاد آثارش سخت در شاعران عبرانی و تنظیم کنندگان «امثال» مؤثر واقع شده است و چه بسیار از این مفاهیم و معانی

در متون پهلوی چون «مینو خرد» و پندنامه آذر بد مهر اسپند به نظر می‌رسد.^{۵۲} اینک گاه آن است تا از «کتاب جامعه» منسوب به سلیمان بحث شود. این کتاب حماسه بدینی و یأس آلودگی است. فلسفه‌یی که در این کتاب آمده، با فلسفه ای پوور Ipuwer آن حکیم بدین وشکاک مصری و شوپن‌هاور Schopenhauer وابستگی پیدامی‌کند. مطابق با تحقیقاتی که شده است، کتاب جامعه میان سده دوم و سوم نوشته شده است. مؤلف خود را جز پسر داوود شاه اورشلیم - یعنی سلیمان به نام کوهه Kohelath نیز می‌نامد. ممکن است چنان که در امثال و غزل‌ها ذکر شد، مؤلف کتاب جامعه نیز با توجه به حکمت و دانش سلیمان، و برای شهرت کتاب و مقبولیت یافتن آن، بد اسم سلیمان نامیده باشد - و یا گفتارهایی از سلیمان باقی بوده که با اضافاتی به وسیله کسان دیگر، به صورت کتاب جامعه درآمده است. کتاب جامعه با سرآغازی شروع می‌شود که غم‌نامه نسل یهود است در شامگاه شور بختی‌شان، در غروب گاه اسارت‌ها، در به دری‌ها، هتک حرمت، و برانی وطن و خانه و کاشانه‌شان. این سرآغاز ملتی را در دوران کهولتی بی‌فرجام نشان می‌دهد که در دامن یأس نشسته. دیگر آن بانوی جوانی که بانگ خروش آمیز جنگ داشت و در زمان شاه اول ویوشع و داوود آن چنان پرنیرو و هیجان بود، به پیرزنی فرتوت، نیرنگ‌باز، و دست از خود فروخته مبدل شده است که به خود فرو رفته، به جوانی‌اش ندبه و سوگ می‌کند. می‌اندیشد که زندگی چه فایده داشته است و هر گاه دوباره آغاز شود به فرجام کشد چه سودی خواهد داشت، و این کلام سرشار از حزن و اندوه و بسی مؤثر و دردآور است :-

۵۲ - نگاه شود به «تاریخ ادیان، کتاب سوم «پیدایش فلسفه» و هم چنین کتاب نهم تحت عنوان «مصر» اثر نگارنده.

هر چیزی را که بنگری بیهوده است. آیا بهره آدمی از این همه رنجی که به خاطر زندگی به خود هموار می کند چیست. دسته بی می روند و دسته بی دیگر می آیند، اما زمین جاودانی هم چنان پایدار است. آفتاب هر روز از سوئی بر می آید و به سوئی دیگر فرو می رود. باد به سوی جنوب می رود و هم چنان همواره به طرف شمال بر می گردد و می رود تا به سرچشمه های خود به پیوندد. همه رودها سرانجام به دریا می ریزند، اما دریا هیچ گاه پر نمی شود، چون آبها به آغازگاه خود، و از همان جا حایبی که جاری شده بودند دوباره بازمی گردند. همه چیز و همه جا پراز ملال و خستگی است که دردش بازبان توصیف نمی شود. نه گوش را از شنیدن باز استادن است و نه چشم از دیدن دست فرو می دارد. آن چه که بوده است همان است که خواهد بود و آن چه شده همان است که خواهد شد. — وزیر این آسمان هیچ چیز تازه بی وجود ندارد... من که جامه نام دارم، در اورشلیم بر بنی اسرائیل شاه بودم. بر آن شدم تا در تمام کارها با درایت و حکمت به کاوش پردازم... و تمام کارهایی را که زیر این قبه نیلی انجام می شود دیدم، اما همه کارها بیهوده اند و هر اقدام و عمل و کاری چونان که آب و باد در غربال بیختن باشد ۵۳.

عمق کلام در سنجش بدینی غیر قابل توصیف است. فرد و با گروهی که چنین شیوه و فلسفه بی داشته باشند، آیا زندگی، تلاش و کوشش برای بهزیستی و آسایش شان مفهوم و ثمری دارد. باب دوم گویی سرگذشت سلیمان است که او خود بیان می کند. و به راستی که این چه غم نامه عبرت آمیزی است. چون نظریه بیهودگی و بطلان درزندگی پیش آید، همه چیز مفهوم خود را از دست می دهند. نه آفتاب گرم و زیبا است و نه گل رایحه و بویی دارد و نه خوشی و سعادت مفهومی. رذیلت و فضیلت، حماقت و فطانت، خوشی و ناخوشی تنها در الفاظند که نا هم آهنگی پیدا می کنند و رنه يك چیزاند. آیا این سرگذشت سلیمان است یا نه — سرگذشت هر کسی که باشد بایستی زندگیش بسیار پر ادبار و فلاکت گذشته باشد — بهتر آن

که به گویم سرگذشت قوم یهود است که مدتی سروری کرد و همه چیز داشت، اما ناگهان همه چیزش از دست رفت، به خاک نشست و به تفکر پرداخت و سرگذشت خود را رقم زد :-

به خود گفتم ای دل بیا تا به عشق و عشرت سرگرمت کنم تا خوش بختی را دریابی، اما این يك بیهودگی بود. بادل گفتم پس با سکر شراب خود را به پرورم ... پس از آن به کارهایی بزرگ آغاز کردم. چه کاخهایی ساختم و تاکستانهایی که فراهم آوردم ... و بندگان و کنیزان بسیاری که در کاخها به خدمت گماشتم. و مرا افزون از همه ثروت مندانی که پیش از من در اورشلیم بودند، مال و جاه و حشمت فراهم شد. آن چه از زرینه و سیمینه و اسباب پادشاهان بزرگ که بود برای خود گرد آوردم. در کاخهایم آوازه خوانان و نوازسان جمع بودند و چه بانوان فراوان و زیبایی که برای خود برگزیدم. پس در جام و مال و شوکت چنان افرشته شدم که نالی نداشتم و از گوهر حکمت نیز برخوردار بودم. آن چه که چشمانم می دید و می خواست در اختیارش نهادم. دلم را بندگسته آزادی بخشیدم تا در اندوه من شادی کند و آن چه که برای من باقی می ماند همین بود. پس بر آن شدم تا ارزشایی کنم - به این سبب به تمام کارهایی که کرده بودم اندیشیدم و به همه مصایب و مشقاتی که تحمل کرده بودم به تفکر پرداختم - و در زیر این آسمان هیچ سود و بهره یی نبود ۵۴.

اینك که در چنین سلوکی از مادیات و ملموسات و شادیها و اسباب رفاه، سود و بهره یی حاصل نمی شود و روح هم چنان آزرده و غمین است، آیا معنوبات، امور روحانی و مجردات می توانند وسیله تسکینی باشند، و لیب این همه بیهودگی رنج آور را کوتاهی بخشند. آیا حکمتی که آن چنان در امثال ستوده و مدح می شد، می تواند این جا نیز ارزشی داشته باشد: «پس بر آن شدم تا به غور در حکمت و جهالت به پردازم ... و به آشکارایی دیدم که نسبت حکمت به جهالت برابر با نسبت نور است به ظلمت ... اما با تمام این امتیازها چون اندیشیدم، مشاهده کردم که سرنوشت هردوشان، سرنوشت حکیم و جاهل هر دو یکی است. پس چون ملاحظه کردم که آن

چه بر احمق بگذرد بر من نیز همان خواهد گذشت ، اندیشیدم من چرا حکیم کردم و فهمیدم که این نیز بیهوده است . « این چنین است که مجردات نیز نفی می شوند و این بدینی کشنددی است که زندگی را یکسره بدرنجی دردناك باز می سپرد . اما آن چه که مورد توجه است ناپدید شدن مرزهایی میان رذیلت و فضیلت است . چون حکمت و جهل یکی و دارای نتیجه یی هم سان باشند ، آیا ظلم و عدل و داد و بیداد نیز یکی هستند : « در روزهای بیهودگی خود چه بسا چیزهایی دیدم . مرد عادل هست که در عدالت اش می میرد و مرد شریر هست که در شرارت عمر جاودان پیدا می کند . پس گفتم زیاده نیز داد گرم باش و خویش را زیاده نیز حکیم مپندار ، مبادا که خویشتن را هلاک نمایی » و هم چنین « برگشته تمام ظلم هایی را که زیر آفتاب کرده می شود ملاحظه کردم و اینك اشك های مظلومان [روان بود ، در حالی که] برای ایشان تسلی دهنددی وجود نداشت و زور به طرف جفا کنندگان ایشان بود . « و این جا است که ندای طلب مرگ بر می خیزد و زهر کلام و تلخی بی امیدی با تمام قدرت خود می نماید : « و من مرد گانی را که پیش از آن مرده بودند ، بیشتر از زندگانی که تا کنون زنده اند تحسین کردم و کسی را که تا به حال به وجود نیامده از هر دوی ایشان بهتر دانستم . « این فلسفه با تمام بدینی اش چه سرگ است . حکمت ، نه بلکه فلسفندی است که کوشیده تمام شك ها ، تردیدها و بیهودگی ها را در خود گرد آورد . اما با تمام این ها از اعماق دل فیلسوف ، صدایی هم چون صدای خیام را می شنویم ، چون همه بیهودگی ، درد و رنج است و زندگی يك روال ، پس از همین شادمان و مسرور باش ، چون : « میعاد و رفتن گاه همه به يك جا است . همه از خاك آمد و به خاك نیز باز می گردند . کیست تا از روح سخن گوید

که به آسمان بالا می‌رود ، و از روح جانوران باز گوید که به سوی زمین پایین می‌شود . به همین جهت برای آدمی بهتر از این روش نیست تا از زندگی خود شادمان و مسرور باشد، چون که همه چیز همین است و جز این نه. کیست که او را بار آورد تا آن چهره که بعد از او واقع خواهد شد مشاهده نماید.» این شکی است بد فرجام تر درباره نفی جهان پسین ، چون دیگر هیچ محدودیتی برای دربند کردن اعمال مردمی نخواهد بود : «هر چه دست به جهت عمل نمودن بیابد: همان را با توانایی خود به عمل آور، چون که در عالم اموات که به آن می‌روی، نه کار و نه تدبیر و نه علم و نه حکمت است.»

این است کتاب جامعه و فلسفه‌یی که در آن ارائه می‌شود. فلسفه قومی، که پس از جوانی پیر و بیمار شده، فلسفه قومی که پس از سروری به زنجیر بردگی کشیده شده است. با سلیمان و افول او، عصر طلایی که نیم قرن طول کشید پایان یافت و برای قومی که قدمت اش هم پایه تاریخ بشر است، این نیم قرن چه کوتاه و فاجعه آمیز بایستی باشد که به دارازای عمر بشری برایش سوگواری و ندبه نماید .

۱۰ - سرانجام دردناک بنی اسرائیل

نتایج مرگ سلیمان برای بنی اسرائیل و پادشاهی نو بنیادشان بسیار وخیم بود. مسایلی بر اثر اختلافاتی در باب جانشینی ، نتایج صنعتی شدن مرکز کشور و باقی ماندن روش قدیم زراعی در دهات- در اغتشاش و نابه سامانی قوم یهود بسیار اثر می گذاشت . اعمال سلیمان اختلاف شدید طبقاتی به

وجود آورده بود. بنیه مالی کشور بر اثر افراط های سلیمان در شوکت و احتشام و عشرت بسیار وخیم بود. کارهای عظیمی را که سلیمان انجام داد احتیاج به هزاران هزار نفر کارگردد داشت و چون کارها تمام و خزانه تهی و دست مرگ بر سر سلیمان نشست، این طبقه کارگر بی کار ماندند و با نظر خشم و نفرت به طبقه مرفه نگریستند و تصادم ها شان تازیانه هایی بر پیکر مختضر بنی اسرائیل محسوب می شد. آن چه که از همه مهم تر بود، تجزیه سلطنت و کشور پس از سلیمان محسوب می گشت. قبایل شمالی سلطنت رحبعام پسر و جانشین قانونی سلیمان را نپذیرفتند و این آغاز تجزیه بود. شمالی ها یاک نفر یاغی را به نام یربعام سلطان خود خواندند. اینان با تفوق و برتری دو قبیله یهودا و بنیامین مخالف بودند و به همین جهت با پایتخت بودن اورشلیم نیز مخالفت کردند و به همین جهت دولت خود را در شمال به نام اسرائیل تشکیل دادند که ده قبیله تحت لوایش بودند. دو قبیله یهودا و بنیامین نیز در جنوب که پایتخت شان همان اورشلیم بود تشکیل حکومت دادند. شمال از آن تاریخ دوسد سال دوام آورد و جنوب سه قرن ونیم. اما جنگ های داخلی، اختلافات طبقاتی، هرج و مرج نظامی و گرفتاری های اقتصادی مرتب تحت فشار شان می گذاشت و سرانجام تهاجمات خارجیان به ویژه آشور و بابل از پا در افکندشان.

دولت اسرائیل در شمال از حیث وسعت و قدرت بر یهودا در جنوب فایق بود. اما چون سلطنت را غصب کرده بودند، نفوذ مذهبی نداشتند، به ویژه که شهر مذهبی و معبد بزرگ در جنوب قرار داشت. اغتشاش و بی نظمی و کودتا های پیاپی جنگ های خانگی را موجب می شد که قوم را هر چه بیشتر می فرسود. سرداران بر ضد سلاطین می شوریدند و جانشین

آنان می‌شدند و همین ماجرا بر آن‌ها می‌رفت . نفوذ معتقدات مذهبی فی‌فی‌قیان و مصریان و سایر ملل و اقوام میان یهودیان سخت شایع بود و شریعت موسی تنها به وسیله پیامبران تبلیغ می‌شد که میان جمع صدای‌شان گم بود . دولت اسرائیل بر اثر این همه نا به سامانی و جنگ با جنوب فرسودگی‌اش بسیار گشت . آشوریان به آن‌جا حمله بردند و پس از سه سال محاصره شهر سقوط کرد و مردم‌اش به بندگی کشیده شدند و این اتفاق به سال ۷۲۲ پیش از میلاد روی داد .

سرانجام دولت یهود در جنوب نیز بدین گونه بود ، اما اندکی دیر پایی کرد . هر چند جنوبی‌ها ضعیف‌تر بودند ، اما به عنوان بنی اسرائیل و یهود شناخته می‌شدند . شاهانی از نسل داوود در آن‌جا حکومت می‌کردند و اورشلیم و معبد بزرگ در آن‌جا واقع بود . اندکی از شاهان رعایت دین و شرع را می‌کردند چون حزقیاه ، اما اغلب به شرك و بی دینی گرایش کردند و نفوذ ملل و اقوام هم جوار درشان مؤثر واقع شد . به شکلی که ملاحظه خواهد شد ، قوم بنی اسرائیل همواره مترصد بود تا از دین خود اعراض کرده و به بت پرستی و شرك روی نماید . در همین زمان است که انبیای بسیار بنی اسرائیل ظهور کردند و مطابق معمول نیز بایستی چنین می‌شد . مردمی که از دیانت و روش خود باز می‌گشتند بالطبع میان‌شان افرادی وجود داشت که مؤمن باقی مانده و به تنبیه و ارشاد و بیدار کردن مردم می‌پرداختند و این کسان را به لفظ «نبی» می‌خواندند . لیکن گفتارها و ارشادشان مؤثر واقع نمی‌شد و از طرف خلق آزرده و شکنجه می‌شدند . ملتی این چنین تجزیه شده و به فقر فرهنگی و اقتصادی و اخلاقی دچار شده ، در حالی که نیروی نظامی‌شان نیز هیچ قدرت و ارزشی نداشت ، آشکار بود

که به زودی طعمه زورمندان می شد و این امر اتفاق افتاد . به سال ۹۲۵ پیش از میلاد، اورشلیم صحنه جنگ میان آشور و مصر گردید . آشوریها وارد خاک اسرائیل شده و یهودارا مجبور به باج گزاری کردند . چون نوبت به نبوکدنزار Nabucadnzar پادشاه بابلی رسید ، دوباره به فلسطین حمله کرد . نخست در زمان یهو یاقیم بن یوشیا Jehoiakim به سال ۵۹۷ و دومین بار هنگامی که عموی این شاه به نام صدقیا Zedeiah در اورشلیم سلطنت می کرد و به سال ۵۸۵ . نبوکدنزار در اعمال خشونت آمیز و قهر و جبر در تمام خطه مشرق زمین شهرت داشت . پس از فتح اورشلیم عده یی بسیار را قتل و غارت کرد . شهر و معبد را خراب نمود و تمام ثروت بی حساب معبد را به بابل منتقل ساخت . آن چه از یهودیان نیز که باقی مانده بودند به همراه خود به بابل برد . در جنوب بابل و در کنار رود فرات مکانی را تخصیص شان داد تا در آن جا تحت نظارت دولت زندگی کنند . این است دوران اسارت و داستان اسارت بابل . یهودیان زجرهای بسیاری را متحمل شدند . شرح این همه مصایب را یکی از شاعران یهود در شعری بیان کرده و این یکی از زیباترین و غم انگیزترین شعرهای جهان است ، شاید کلامی مؤثر و بیانی رسا تر برای این همه درد و رنج وجود نداشته باشد :-

کنار رود بابل ، با اندوهمان نشستیم .
چون صهیون ویران را به یاد آوردیم ، بسیار گریستیم .
پس بر بطنهای مان را که آن چنان ساز سرور می کردند ، به درختان بید آویختیم .
چون آنانی که ما را به اسارت آورده بودند ، از ما ساز و نوا خواستند ،
و آنانی که ما را غارت کرده بودند خواستار دست افشانی بودند .
از ما می خواستند تا یکی از سرودهای صهیون را برای شان بفرماییم .
اما آخرین چه گونه ممکن بود تا سرود خداوند را در زمینی بیگانه برای
سیاه دلان به خوانیم .

هر گاه تو را ای اورشلیم فراموش کنم ، باشد که دست من مهارت را فراموش کند .
اگر تو را به یاد نیاورم ، زبانم در کام خاموش شود ، چون اورشلیم را به همه

شادمانی‌ها ترجیح می‌دهم.^{۵۵}

این ندبه و سوگی است از ملتی که شهرشان ویران شده و زیر نظر بیگانگان و استهزاهاشان و نامالایمات تسلط نظامی به بردگی و اسارت رفته‌اند. ارمیا که از پیامبران بدبین است در این عصر می‌زیست و به حق از این همه بدبختی به چنان بدبینی بی‌سوق داده‌شد که از تولد و زندگی خود به شومی یاد می‌کند: «ملعون باد روزی که بدان زاده شدم»^{۵۶}. درباره پیامبرانی در این دوران چون حزقیال، اشعیا، ارمیا و دیگران در بندی دیگر گفت و گو خواهد شد.

اما به هر حال این همه رنج و اندوه جاودانی نبود و زود تمام شد. با خاصیت شدید انطباق بامحیط که به درجه‌بی شدید در قوم یهود موجود بود، بسیار زودتر از آن چه که تصور رود، خود را بامحیط و شرایط و مقتضیات وضع تازه هم‌آهنگ کردند. در نتیجه زندگی در سرزمین حاصل‌خیز و پربرکت بابل، به‌زودی باخصیصه سوداگری و مال‌اندوزی‌شان ترقی کردند. مطابق معمول آنقدر حریصانه و از سریرنگ مال اندوختند تا در اوضاع اقتصادی کشور دارای نقشی شدند. نخستین بانک‌ها را بنیاد نهادند و به صراف‌ی و رباخواری پرداختند. گروهی از ایشان که نسل‌شان به‌شکل سرسام‌آوری آن چنان که در مصراعات افتاد، روبه‌تزايد و تکثیر بود رسوم و معتقدات و آیین بابلیان را پذیرفتند. امور شهوانی و پرستش خدایان بابلی میان‌شان رواج پیدا کرد و چون به اورشلیم بازگشتند، دین و آیین بابلی را نیز باخود بردند. چون نسل اول تبعیدیها از میان رفت، نسل دوم حتا از اورشلیم دیگر خاطره‌ی نیز نداشت و تنها که‌گاه نامی از

شهر پدران‌شان می‌شنیدند .

ورق تاریخ به‌زودی بر گشت و ایران با قدرت و نیروی عظیمی که کسب کرده بود ، بابل را تسخیر کرد . کوروش شاه بزرگ هخامنشی سیاستی بسیار تساهل‌آمیز و بارفق و مدارا داشت. یهودیان را نوید به باز گشت به شهر مقدس‌شان داد. تمام سپه‌وزر و آلات و ادواتی را که نبوکدنزار از معبد ویران کرده اورشلیم به بابل آورده بود، تسلیم یهودیان نمود تا به شهر مقدس‌شان باز گردند . در این جا بود که یهودیان با معتقداتی تازه و آیینی نو و مترقی رو برو شدند و در اثر آمیزش با ایرانیان بسیاری از آن موارد را اخذ و اقتباس کردند. اما این مسأله و امری بود دو جانبه، چون ایرانیان نیز در این برخورد، چیزهایی از یهودیان به‌وام گرفتند. قوم یهود تا مدت‌هایی دراز تحت قیمومت ایران قرار داشت . از این پس پست و بلندیهایی را متحمل شد تا در سده یکم پیش از میلاد فلسطین به تسخیر رومیان در آمد و اندکی پس از مرگ عیسا اورشلیم و یهودیان چنان قتل و غارت شدند که تا زمان ما هنوز سرگردان و آواره‌اند.

۱۱ - ولادت تورات

به وجود آمدن و شکل گرفتن تورات، بدون شك به موجب رواج فراوان کفر و زندقه میان بنی اسرائیل بود. بدون تردید بایستی علل و یا انگیزه اولیه نوشته شدن و فراهم آمدن تورات را رواج بت پرستی و اعراض از شریعت موسا دانست. پیامبران بنی اسرائیل که آیین را در حال امحاء و فراموشی ملاحظه می‌کردند، به آن اندیشه شدند تا تمام قوانین مذهبی و شرایع و

قصص و امثال و تاریخ قوم را در کتاب‌هایی گردآورند و آن را کتاب مقدس مذهبی قرار دهند. هنگامی که دین بی‌ارج، شرایع مضحکه و اخلاق بی‌نام و نشان شده و دیانت ملی در حال متلاشی شدن بود، کاهنان انجمن ساختند تا کتاب مقدس را تهیه کرده و به نام خدا صادر نمایند. کاهنان که کاتبان، مورخان و دانشمندان قوم بودند، برای توفیق بیشتر بر آن شدند تا مقادیری از عقاید انبیارا نیز در کتاب مقدس جای دهند و این امر حصول در زمان شاه یوشیا Yosiah اتفاق افتاد. شخصی که در این مهم پیش قدم بود کاهنی به نام حلقیا Hilkia شناخته شده: «و حلقیا رئیس کهنه به شاقان کاتب گفت که تورات را در خانه خدا یافته‌ام»^{۵۷} به نظر می‌رسد که الواح، یادو لوح و یا نوشته‌هایی اندک که در تابوت عهد نگاه‌داری می‌شد، جلب نظر کاهن بزرگ را کرده باشد. پس کهنه نزد شاه رفته و اظهار می‌دارند که خود موسا درباره تمام امور، احکام و شرایعی برای ما گذارده است. چنین کشف و موضوعی به زودی اهمیت و ارزشی فوق‌العاده کسب کرد. یوشیا فرمان داد تا تمام بزرگان قوم و کاهنان گردآمده و سفر شریعت برای هزاران نفر از مردم خوانده شد. آن گاه شاه سوگند یاد کرد که احکام را محترم شمرده و به آنها عمل کند. هم چنین همه حاضران در سوگند شرکت نمودند. رستاخیزی بر علیه کفر و مظاهر بت پرستی میان خلق پدید آمد و کاهنان سخت می‌کوشیدند تا در این موقعیت مناسب مقاصد خود را عملی ساخته و بت پرستی و اعمال ناانسانی و خلاف آیین را براندازند. چون مراسم سوگند پایان یافت :-

پادشاه حلقیا رئیس کاهنان و سایر کهنه‌ها امر فرمود تا تمام ظروفی را که از برای مراسم عبادت بعل Ba1 [یکی از بت‌ها و خدایان اقوام مشرق زمین] و خدایان

دیگر در معبد جمع شده بود بیرون آورده و در بیرون شهر به سوزانند و کاهنان بت‌ها را که پادشاهان یهودا تعیین نموده بودند تا در مکان‌های بلند شهرهای یهودا و نواحی اورشلیم بخور به سوزانند... منزول کرد - **واشتارت Ishtart** [تندیسه زن خدای بابلی، الاله عشق و زیبایی] را... از خانه خدا بیرون کشیده و در وادی بیرون شهر آتش زدند. و خانه‌های لواط را که نزد خانه خداوند بود... خراب کرد... و تمام بت‌خانه‌ها و جاهای عبادت بتان را منهدم ساخت. و مذهبی را که مردمان پسران و دختران خود را برای مولک [یکی از بتان و ارباب انواع] ذبح می‌کردند خراب کرد ۵۸...

مطالعه باب بیست و سوم از کتاب دوم پادشاهان همه اشاره است به این گونه خرابی‌ها و انهدام بت‌ها و بت‌خانه‌ها و مظاهر شرک. در حقیقت این باب نشان می‌دهد که شرک و بت‌پرستی و اعمال خشونت آمیز قربانی و خرافات و فجایع اخلاقی تا چه اندازه بی درفستین و میان بنی اسرائیل رواج داشته است. سلطنت یوشیا از سال ۶۳۹ تا ۶۰۸ پیش از میلاد به طول انجامید در مدتی که مشغول اصلاحات و رفرم مذهبی بود، کارهایی فراوان انجام داد. کاهنان متقاعدش ساخته بودند که راه اصلاح خرابی‌ها و نابده‌سامانی بنی اسرائیل از این راه یعنی بازگشت مذهبی میسر است، به همین جهت وی با تمام تلاش و نیرو کوشید تا در حد مقدور از خرافات و بت‌پرستی، پیکره‌آیین را بیا لاید: «و نیز یوشیا اصحاب اجنه و جادوگران و ترافیم و بت‌ها و تمام رجاسات را که در زمین یهودا و اورشلیم پیدا شد نابود ساخت تا سخنان تورات را در کتابی که حلقیای کاهن در خانه خداوند یافته بود به جا آورد»^{۵۹}، لیکن شروع اقدام چه دیر شده بود: «اما خداوند از خشم خود برنگشت و خشم او به... سبب گناهان قوم بر یهودا مشتعل شد»^{۵۹} و شهر و زنندگی‌شان تباه گشت و به اسارت رفتند و در همه جهان

۵۸- کتاب دوم پادشاهان - باب بیست و سوم

۵۹ - کتاب دوم پادشاهان - باب بیست و سوم - ۵۹، همان کتاب ۲۷

پراکنده گشتند .

البته آن چه که مسلم است آن که برای ما مجهول می باشد که منظور از سفر شریعت یا کتاب عهد چه بوده است . آیا باب های بیستم ، بیست و یکم ، بیست و دوم و بیست و سوم سفر خروج بوده است یا سفر تثنیه . امروزه هیچ مدرکی در دست نیست که به موجب آن ما را قانع سازد که آن چه ارائه شد از موسا باشد . آن چه که در آن روز به مردم عرضه شد ، حاصل قوانین دینی که متروک مانده بودند و اندرزها و داستان ها و امثال و شرایعی بود که طی چندین قرن به وسیله پیامبران ، داوران و انبیا و کاهنان گفته شده و به کتابت و تدوین رسیده بودند ، اما آن چه که محرز است ، مردم سخت تحت تأثیر واقع شدند و در حقیقت این هشدار بود که لازم و در زمان داوود به منصه ظهور می رسید ، نه پس از آن همه تساهل و بی دینی سلیمان .

باب های بیستم تا بیست و سوم سفر خروج منسوب به موسا است . این چهار باب حاوی احکام خداوند است که به موسا ابلاغ شد و موسا نیز برای بنی اسرائیل باز گفت . باب بیستم حاوی ده فرمان است و در پایان این باب خداوند به قوم ظاهر می شود که به شکفتی دو چار ترس و وحشت می شوند .

باب بیست و یکم قوانینی است در مورد رفتار با بردگان و هم چنین قوانین جزایی . هم چنین است باب بیست و دوم که دنباله باب بیست و یکم و بحث درباره قوانین جزایی است . در باب بیست و سوم از اندرزها و دستورهای اخلاقی و رسوم و اعیاد مذهبی گفت و گومی شود . به هر حال به هیچ روی تا مدارکی که شك را بدل به یقین نماید وجود نداشته باشد ، نمی توان گفت که حتی يك آیه از تمام پیمان کهن از کلام شخص موسا باشد .

۱۲- ده فرمان - قوانین

کلمه تورات Torah لفظی است عبری و به معنای «هدایت» می باشد امروزه تورات به مجموعه سی و نه کتاب اطلاق می شود که همه در یک جا گردآورده شده اند و عبارت اند از نوشته ها و آثاری که از سده ششم تا سده اول پیش از میلاد گردآوری، نوشته و تألیف شده اند. به همین جهت است که فکر، اندیشه، تعالیم، روش بیان، عقاید، آداب و رسوم، قوانین، اخلاقیات و نفسانیات، سلوك و بسیاری چیزهای دیگر در این مجموعه يك دست و يك روال نیست و حاصل قرن ها زندگی قوم بنی اسرائیل می باشد. پس از باراولی که عنوان شد و حلقیای کاهن با سایر کاهنان سفر شریعت را برای مردم فروخواند، تا بار دوم که چنین اجتماعی برای شنیدن کلام خدا تشکیل شد، فاصله زیادی وجود داشت. به سال ۴۴۴ پیش از میلاد، هنگامی که بنی اسرائیل از اسارت بازگشته بودند، کاهنی به نام عزرا از همه مردم دعوت کرد تا گرد شوند و در يك نیمه روز همه «سفر شریعت موسا» را به کومك سایر کاهنان برای مردم فروخواند. این بار نیز قوم عاصی سخت متأثر و متنبه شده سوگند یاد کردند که برای همیشه به شریعت و قوانین موسا عمل کنند و از آن گاه تا روزگار ما آن قوانین هم چنان دستور العمل زندگی یهودیان باقی مانده است. چنان که برمی آید منظور از «سفر شریعت» قسمت مهمی از اسفار خمرسه بوده است و این همان است که یونانیان پن تاتوش Pentateuch نام نهادند - به معنی پنج کتاب.

البته هر نوع گفت و گوی انتقادی در باب تضادهای کتاب مقدس، بحث هایی پر دامنه را به بار خواهد آورد که از حوصله این کتاب خارج

است. در قسمت انبیای بنی اسرائیل از قسمتی از این کتاب‌ها و در باب ادبیات و افسانه‌ها اشاره به پاره‌یی دیگر از نوشته‌های کتاب مقدس می‌شود. اما در این جا بایستی از قوانین موسوی یاد شود، چون قوم یهود بیش از هر چیز به قوانین احتیاج داشت که از متلاشی شدن قوم جلوگیری نماید به همین جهت قوانینی آن چنان به وجود آمد که حتماً برای جزیی‌ترین کارها چون خوردن و خوابیدن نیز قوانینی وجود داشت. باب چهاردهم از سفر تثئیه نمونه‌یی است در مورد گوشت‌های حلال و گوشت‌های حرام که به تفصیل یاد شده است.

سفر لاویان درباره قوانین کلی بحث می‌کند. مطالعه قوانین وسیع بنی اسرائیل کوششی را نشان می‌دهد برای آن که دیانت راجانشین سیاست و وحدت قومی سازند، اجرای قوانین ضروری و لازم بود. بسیاری از قوانین و مسایل بهداشتی و پزشکی و فردی که مربوط به پاکیزگی و حیض و نفاس و مسایلی عمومی بودند، جزو قوانین الهی در آمدند، مطالعه سفر لاویان «مقایسه آن با قوانین بابلی و قانون نامه‌های پیش از آن، و هم چنین قوانین ایران هخامنشی و کتاب وندیداد Vandidad که مشابتهتی با سفر لاویان دارد، بسیار سود رسان خواهد بود. روش تحریر و تنظیم سفر لاویان چون سایر قسمت‌های کتاب مقدس است و پاره‌یی از قسمت‌ها و آیات دوبار، سه بار و یا بیشتر تکرار می‌شود و این نشان می‌دهد که نویسندگان متعددی داشته‌است، پاره‌یی از این قوانین، یعنی اغلب آنها در قسمت‌های دیگر کتاب مقدس نیز آمده است. باب اول سفر لاویان درباره آداب قربانی است. بدآسانی می‌توان تشخیص داد که قوانین اسلامی تا چه حد زیادی از قوانین یهود اقتباس کرده است و در این باب توجه به حلال گوشتان و حرام گوشتان در باب چهاردهم از سفر تثئیه جالب است. هم چنین تشابهی

است میان شرایط قربانی که در باب اول لایان آمده است. باب دوم دربارهٔ روش تقدیم هدایا و قربانی‌ها بد حضور خداوند است و باب سوم نیز در همین زمینه سخن می‌گوید. کهنه در مراسم قربانی بایستی حاضر و ناظر باشند و قربانی که اغلب گاو و یا گوسپند میباشد بایستی سالم و بی نقص ذبح گردد. قسمتی که متعلق به خداوند است سوخته شود و در این باره دستورات و قوانین آنقدر است که سه باب را اشغال نموده. باب چهارم دربارهٔ گناه کاران است که برای بخشودگی بایستی در راه خداوند قربانی کنند. در باب‌های پنجم و ششم نیز دربارهٔ مجازات و قانون کیفر گناه کاران بحث می‌شود. هرگاه کاهنی گناه ورزد، بایستی يك كوساله بی عیب قربانی کند هرگاه جماعتی از روی سهو گناهی مرتکب شدند و بعد به گناه وقوف حاصل کردند، نیز لازم است تا يك كوساله را با شرایطی خاص قربانی نمایند. آنچه که بسیار مشکل و طاقت فرسا است، جزئیات مراسم قربانی می‌باشد. هرگاه رئیس و بزرگی به سهو گناهی مرتکب شود، بایستی يك بز نر قربانی کند. اگر فردی عادی گناهی را غیر عمد انجام داد و بعد به آن آگاهی حاصل نمود، بایستی يك بز ماده قربانی نماید. هرگاه شاهی که از گناه فردی که دیده است اطلاع ندهد، مجازات گناهکار را به هنگام کشف جرم باید متحمل شود. لمس هر چیز ناپاک و سوگند دروغ قابل مجازات بوده و جرم شناخته می‌شود. خیانت، دروغ گویی و دزدی نیز مجازات‌هایی سخت دارد. خیانت در امانت مستلزم رد کردن اصل مال به اضافه پنج يك آن است. از باب هفتم تا باب یازدهم قوانین و شرایط دیگر قربانی است. شاید بتوان گفت که نیمی از این کتاب از قربانی و قوانین و شرایط آن بحث می‌کند و از این رهگذر می‌توان استنباط نمود که مسئلهٔ قربانی تا چه اندازه بی اهمیت داشته

است. در باب یازدهم درباره حیوانات و پرندگان حلال گوشت و حرام گوشت بحث می شود .

باب دوازدهم درباره ایام تطهیر زنی است که به زاید . چون زنی پسری به زاید ، هفت روز ناپاک است و در روز هشتم پسر را بایستی مختون سازند . پس از این ایام سی و سه روز دیگر در ناپاکی باقی خواهد ماند و نه چیزهای مقدس را بایستی لمس نماید و نه به امکنه مقدسه داخل شود. هرگاه دختری زاییده شود، زن ایام تطهیرش مضاعف می شود و چون این ایام تمام شد باید يك بره و يك كبوتر قربانی کند . باب سیزدهم درباره مبروصان و درمان و رفتار با آنان است و از لحاظ آگاهی به وضع پزشکی آن زمان مفید خواهد بود . در باب چهاردهم گفت و گواز گندزدایی و ضد عفونی کردن جاهای آلوده به میکرب امراض مسری است و هم چنین مراسم و آدابی که درباره مبروصان شفا یافته انجام می شود . باب پانزدهم درباره آداب تطهیر مردان است که به واسطه خروج منی ناپاک شده اند و هم چنین زنان حایض و مسایلی درباره غسل جنابت. باب شانزدهم و هفدهم نیز درباره مراسم قربانی است . باب هجدهم درباره قوانین جنسی است. از لواط و نزدیکی زنان یا مردان با حیوانات نهی می شود. شبکه تحریم جنسی آشکار گشته و محرمان جدول بندی می شوند . باب نوزدهم قوانینی است درباره چیزهایی بسیار چون آرایش سر و روی و کیفرزنا با کنیزان، منع بت سازی ، احترام پدر و مادر، منع دزدی و زنا و دروغ، لزوم محبت و گذشت ، منع مجروح کردن تن و بدن و لزوم عدل و داد. باب بیستم از گناهانی که کیفر مرگ دارند سخن گفته شده. باب بیست و یکم درباره اصلاح سرو صورت ، کیفر دختران کاهنانی که به فحشا درافتند، قوانین ازدواج و وظایف آن است و این که معلولان

وناقص الخلقه‌ها در مراسم مذهبی نبایستی شرکت کنند . باب بیست و دوم دربارهٔ آداب و مراسم تطهیر است برای کسانی که چیزهای ناپاک خورده‌اند . باب بیست و سوم دربارهٔ سبت یا روز استراحت و اعیاد و مراسم عیدها است . باب بیست و چهارم دربارهٔ فرایضی است که کاهنان بایستی برای خداوند انجام دهند . برای بی احترامی به نام خداوند کیفر مرگ تعیین شده است . در همین باب برای جرم‌های گوناگون نیز مجازات هایی ذکر می شود .

و بنی اسرائیل را خطاب کرده و به گوهر کسی که خدای خود را لعنت کند متحمل گناه خود خواهد بود ... و کشته خواهد شد ، خواه غریب باشد خواه متوطن ... و کسی که آدمی را به زندک به میرد کشته شود و کسی که جانوری را به زندک به میرد عوض آن را بدهد - جان به عوض جان و کسی که همسایهٔ خود را عیب رسانیده باشد چنان که او کرده باشد به او کرده خواهد شد - شکستگی عوض شکستگی ، چشم عوض چشم ، دندان عوض دندان ...

باب بیست و پنجم دربارهٔ قوانین تجارت و املاک و دستورهای زراعت و اقتصاد کشاورزی است . باب‌های بیست و ششم و هفتم از مسایل عمومی بحث می شود . بسیاری مطالب این کتاب قابل امعان نظر و تحقیق است چون منشأ آن‌ها پیدا است و تحولات و تطوراتی که پذیرفته است نیز روشن می باشد .

شاید بحث در بارهٔ قوانین ده گانهٔ موسی ، کفایت کند که اساس قانون نامهٔ یهود روشن شود . ما را از تقدم و تأخر جزوات و نوشته‌های مجموعهٔ تورات آگاهی نیست ، اما بایستی قوانین عشره یافراهمین ده گانه قدیم ترین قوانین قوم یهود و شاید از خود موسی باشد . در سفر خروج باب بیستم و در سفر تثنیه باب پنجم این قوانین آمده اند و چنین می باشند : -

۱ - من هستم یهوه [Yahseh] خدای تو ، که تورا از زمین مصر و از خانهٔ غلامی بیرون آوردم .

۲ - تورا خدایان دیگر غیر از من نباشد و صورتی تراشیده و هیچ تمثالی از آن چه بالای در آسمان است و از آن چه پایین در زمین است ، و از آن چه در آب زیر زمین است برای خور مساز. نزد آن ها سجده ممکن و آنها را عبادت منما، زیرا من که یهوه خدای تو می باشم ، خدایی غیور هستم که انتقام گناه پدران را از پسران تا پشت سوم و چهارم از آنانی که مرادشمن دارند می گیرم - و تا هزار پشت بر آنانی که مراد دوست داند و احکام مرا نگاه دارند رحمت می کنم.

۳ - نام یهوه خدای خود را به باطل میرزیرا خداوند کسی را که اسم او را به باطل برد، بی گناه نخواهد شمرد .

۴ - روز سبت را یاد کن تا آن را تقدیس نمایی . شش روز مشغول باش و همه کارهای خود را به جا آور - اما روز هفتمین سبت یهوه خدای تو است . در آن روز هیچ کاری مکن . تو و پسر و دختر و غلامت و کنیزت و بهیمه ات و مهمان او که درون دروازه های تو باشد - زیرا که در شش روز خداوند آسمان و زمین و دریا و آن چه که در آنهاست به ساخت و در روز هفتم آرام فرود. از این سبب خداوند روز هفتم را مبارک خوانده و آن را تقدیس نمود.

۵ - پدر و مادر خود را احترام نما تا روزهای تو در زمینی که یهوه خدایت به تو می بخشد دراز شود .

۶ - قتل مکن

۷ - زنا مکن

۸ - دزدی مکن .

۹ - بر همسایه خود شهادت دروغ مده .

۱۰ - به خانه همسایه خود طمع موز . و به زن همسایه ات و غلامش و کنیزش و گاوش و الاغش و به هیچ چیزی که از آن همسایه تو باشد طمع مکن .

قوانین دیگر یهودی در سراسر اسفار خمس پراکنده شده است و با

باریک بینی و بهره نیز نمی توان مورد و مسأله یی را نشان داد که در مورد امور کلی و جزئی در اسفار قانونی در باره اش نیامده باشد.

۱۳- یهوه خدای بنی اسرائیل

سیرپرستش میان عبرانیان باستانی از فته تی شیسم *Petichisme* یا بت پرستی شروع و به يك تا پرستی یا مونو تئیسیم *Monoteisme* پایان می پذیرد. میان این دو دوران نیز روش هایی در پرستش و عبادت میان این دو قوم کهن وجود داشته که نظر گیرترین آنها آنی میسم *Animisme* یا جان پنداری و تصور جان و روح در جمادات و نباتات بوده است.

اما آنچه که مورد توجه واقع می شود و اندیشه را کنجکاوانه برمی انگیزد، آن است که چه گونه این تحول و تکامل ایجاد شد و این خود موردی است که راهی به سوی شناخت یهوه، این خدای شکفتی زای قوم یهود باز می گشاید. البته این تحول و تکامل هم چنان که میان اقوامی دیگر به تدریج و در طول زمان حاصل شد، میان عبرانیان نیز به همان روش تکوین یافت.. يك تا گرایی عبرانیان از آنی میسم و تصور جان در مظاهر طبیعت از جماد و نبات و چیزهایی دیگر و اوهام و خرافاتی درباره جن و غول و شیاطین و ارواح خبیث و سرگردان دریا بان ها و دشت ها و کوه ها پدید آمده است. پس از دوران بت پرستی، این مردمان بد زمان های بسیار دوری به وجود موجوداتی نادیدنی و زنده و جاندار، بایک رهایی همانند انسان و حیوان معتقد شدند که در زندگانی آدمیان دخالت می ورزیدند، با انسان ها دشمنی و کینه داشته و به موجب هر دست آویز و وسیله یی در ناراحتی و شکنجه اش می کوشیدند.

این موجودات همان هایی هستند که میان عرب ها به جن و غول تعبیر شده و آشوریان آنها را لی لیت *lilit* می نامیدند. عبرانیان از همین

کلمه برای ارواح آدمیان سود جستند و بعدها مفهوم و معنای حوا [ام البشر] را بدو بر بستند.

پس از این مرحله، در درجاتی بالاتر همراه با سیر زمان - به تدریج به روحی یگانه، نیرومند و فوق بشری قایل و ایمان مند شدند، و این مرحله میان اغلب اقوام باستانی در پرده کلمه‌ی پنهان شده است. میان اقوام گوناگون سامی کلماتی وجود دارد که نمایان گر این دوران تحول و تکامل می‌باشد و اغلب مفهوم و معنای «نیروی توانای نادیدنی» از آن‌ها مستفاد می‌شود. بابلی‌ها El، سریانی‌ها Elim، عبری‌ها الوهیم Elohim و بنطی‌ها الاه Elah تلفظ کرده‌اند که جمله آن‌ها برای نمایاندن مفهوم نیرویی یگانه و غیبی استعمال شده است. البته نبایستی مفهوم این معنا موجب پیدایش اندیشه‌ی دریک‌تاگرایی مطلق به شمار آید، بلکه تنها پل و راه‌گذری است که به یک‌تاپرستی مطلق انجامیده است. چون گرایندگان به چنین پندارهایی، این نیروهای نادیدنی و نیرومند را اغلب منتسب به جا و مکان و منطقه‌ی محدود می‌دانسته‌اند و به‌طور کلی جنبه قومی و محلی داشته‌اند چنان که یهوه نیز در آغاز جنبه‌ی شدید قومی داشت و بعدها نیز تا اندازه‌ی این مفهوم را از کرده خود فرو نگذاشت و هم‌چنان ویژگی چنین مفهومی را تا امروز نیز هم حفظ کرده است.

اما یهوه آن خدای قومی یهود خود چه مراحل را طی کرده تا به شکل مفهومی خود در تورات نمایان شده است. آن‌چه که مهم و قابل ملاحظه می‌باشد آن است که بی‌شک این خدای قهار بازمانده دوران آمی میسم یا جان‌پنداری است، اما پیش از آن که از دوران جان‌گرایی به مرحله نهایی خود باز رسد، مراحل را گذرانیده است. آن‌چه که بدو به نظر

می‌رسد، این خدا ابتدا رب‌النوع تندرو توفان بوده و در کوه‌ها می‌زیسته است و به همین روی تنها در مواقعی مورد نیایش و ستایش واقع می‌گشت که آسمان توفانی و ناآرام می‌شد. لیکن کاهنان یهود که دین را وسیلهٔ سیاست و حکومت ساخته بودند، از این **وولکان** Wulcan یا رب‌النوع رعد و برق، - **مارس** Mars یا خدای جنگ را ساختند و در اسفار پنج گانه این معنارا تحقق بخشیدند. خداوند رعد در دست این کاهنان جنگی و حاکم و سیاست باز آن چنان به خدای جنگاوری دگرگونی یافت که پیوسته بندگان خود را به جنگ و ستیز و کشتوگشایی و پیروزی می‌خواند، و هم چون خداوندان کتاب **ایلی یاس** Iliass [ایلیاد Iliad] خود به خاطر قوم و ملتش به جنگ می‌پرداخت و به همین موجب است که موسامی گوید: «خداوند مرد جنگی است» و گفتار **داوود** نیز مضمون و انعکاس همین معنا است که می‌گوید: «دست‌های مرا به جنگ تعلیم می‌دهد» و در شرح و احوال **داوود** ملاحظه شد که چه گونه همهٔ فتح و ظفرها و غلبه‌های نظامی منتسب به **یهو** می‌شود. **یهو** نوید می‌دهد که: «تمامی ملل و اقوام را مغلوب شما گردانم و جملگی زمین‌ها را به فتح شما بشارت می‌دهم و بر این زمین‌ها که باز از آن من است فرمان خواهم راند.

در تاریخ ادیان هیچ گاه همانند چنین خدایی که نیروهایش انباشته از کینه‌توزی و انتقام جویی است، خداوندی که فتح و ظفر را تنها در پرتو شمشیر می‌شناسد - خدایی که انتقام گناه کاران را تا چند پشت از فرزندان و نوادگان باز می‌گیرد، خداوند کاری که دعوت به دادن قربانی انسانی می‌نماید [در باره بی‌جا‌های تورات، و در جایی نیز نهی می‌کند]، خدایی که گناه کار و بی‌گناه را در شهرهای وسیع به واسطهٔ نافرمانی نابود

کرد و شهرها را به ویرانی می کشد، - و به راستی این چنین خدایی خشك، منتقم و قهار تالی ندارد. آن گاه چنین پرسشی پیش می آید که آیا این خدا انعکاس و الگوی این قوم نیست؟ - بایستی گفت آری - این نقش نیرومند افعال و کردار و عقاید آن چنان قومی بوده است.

یهود به خود می بالد که چه گونه دشمنان خود را به بهترین وجهی از میان برمی دارد. برای پیروزی قومن از هیچ عملی اعم از نيك و بد رو گردان نیست. جنگ ها و کشتارهای یوشع از اعمال نظامی و درخوبی مغولان نیز وحشت ناك تر است. قوانین جنگی یهود بسیار وحشیانه و ظالمانه می باشد. شهری که مورد حمله شان واقع می شد، بایستی بلا شرط تسلیم و طاعی می گشت و در غیر این صورت قتل عام و غارت گشته و تمام مردان اش کشته شده و زنان و دخترانش تصاحب می شدند و اموال شان به غارت می رفت. و این وحشی گریها به همان اندازه که در نظر ما مردود و مورد نفرت است، الگوی خصایص اخلاقی مردم آن زمان می باشد. در موردی چون قوم با دختران موآب زنا کردن آغاز نهادند، خداوند به موسا دستور می دهد که جملگی بزرگان قوم را در بند و زنجیر کرده و ایشان را برای خداوند در برابر آفتاب به دار به کشد که شدت قهر خداوند در اسراییل آشکار شود. جایی دیگر شدت قهر خود را می نمایاند و این الگوی بی خدشه اخلاق آشوری است: «من که یهوه خدای تو می باشم، خدایی غیور هستم که انتقام گناه پدران را از پسران تا پشت سوم و چهارم از آنان که دشمن دارند می گیرم، رفتار یوشع و داوود و سایر سپه سالاران یهودی در جنگ ها با اسیران، کمی از رفتار سرداران و شاهان آشوری نداشت. به طور کلی یهودیان مردمانی بودند که به هنگام تفوق و زورمندی و غلبه سرکش شده

واز آن چه که از دستشان بر می آمد کوتاهی نمی کردند و به هنگام زیردستی آن چنان خود را خوار و زبون می ساختند که احساسات بشری جریحه دار می شد و این سلوک را کاملاً نسبت به خدای شان انطباق داده و تا کنون نیز این اخلاق و روش را حفظ کرده اند.

پیمان کهن [= تورات] جولانگاه انتقام جویی های این خداست زمانی بر آن می شود تا تمام قوم را به واسطه گناه آن عده بی که گوساله زرینه را پرستیده اند به هلاکت دراندازد، و موسا ناچار از آن می شود تا آن عالی جناب را پند دهد تا از لجاجت و اعمال قهرآمیز خود بازایستد. پس عالی جناب پند پیامبر خویش را قبول کرده و از هلاکت قوم برگزیده خود که به گوساله پرستی پرداخته بودند رجوع فرمود. اما دگر باره از این عفو و بخشایش در گذشت و بر آن شد تا کوچک و بزرگ را جهت نافرمانی موسا از میان بردارد. اما موسا قول این خداوند فراموش کار را به خاطرش می آورد و از روی دل سوزی بالحنی هشدارانه و همراه با کزندی از تهدید می گوید: نیک بیندیش که مردم پس از این عمل در باره ات چه گونه به داوری خواهند پرداخت. جهت ارضای خوی جنگاورانه خود طالب آزمایش های سختی می شود. از ابراهیم خواستار آن است تا فرزندش اسحاق را قربانی نماید. زمانی ابراهیم نیز بر آن می شود تا خداوندش را به سوی اصول اخلاقی ره نمون شود. هنگامی که خداوند تصمیم می گیرد تا شهرهای سودوم و گوموره Sodom-Gomorah را ویران و منهدم سازد، ابراهیم پندش می دهد که تا آن گاهی که هنوز راست پندارانی در آن شهرها زندگی می کنند از تصمیم خود باز گردد و اندک اندک خوی خداوند خود را به مهربانی و بخشایش سوق می دهد و این امر

را به خوبی نشان می دهد که چه گونه تکامل و تطور اخلاقی بشر مستلزم آن است که در زمان های گوناگون - آدمی در تصویر و تصویری که از خدای خود دارد، تجدید نظری کرده و دگرگونی هایی دهد تا هم آهنگی حاصل شود. به همین جهت است که ملاحظه می نمایم از این خدای قهار، کینه توز، جنگی و پیداد گر، در سده اول پیش از میلاد خدایی شریف، محبوب، مهربان، با گذشت، خطاپوش و دوست داشتنی به وسیله هیلل Hilhel پدید می شود، و از آن پس عیسا ظهور می کند.

افزوده بر این ها یهوه در لعن و نفرین و دشنام گویی نیز دستی توانا داشته است که از شواهدش در سراسر کتاب مقدس نمونه های فراوانی موجود است. لیکن موضوعی که بیش از هر چیز جلب نظر می نماید نفی این موضوع است که قوم یهود يك تا گرای نبوده و یهوه خود نیز نه آن که خدایی يك تا و واحد برای بشریت به شمار نبوده، بلکه خدای یگانه قوم یهود نیز نبوده است و این مسأله از مندرجات کتاب مقدس آشکار می شود. پیش از زمان اشعیا، یهودیان اصولاً به این اندیشه نبودند که یهوه خدایی است و یثرة تمامی گروه های یهود و قبایل و حتا جمله عبرانیان. گروه ها و قبایل گوناگون هر يك خدایی داشتند خاص خود که پرستش اش می کردند. بل زه بوب Baalzebub خدای Ekron بود، و میل کوم Milkum خدای اممون Ammon. تمموز Tammos نیز میان یهودیان خدایی به شمار می رفت برحق که سخت ستایش اش می کردند. در فرمان اول از فرامین ده گانه، نیز یهوه خدای يك تای جهان، و بلکه در مقامی پایین تر خداوند کار یگانه قوم یهود شناسانده نشده بود، بلکه چیزی که در فرمان اول خواسته شده بود، این مسأله به شمار می رفت که

اورا برتر از دیگران قرار دهند. موسا خود نیز به هنگام سرایش چنین می گوید: « کیست هم چون توای خداوند میان خدایان؟ ». سلیمان نیز به روشنی این مورد را نموده و می گوید: « [یهوه] خدای بزرگتر از همه خدایان می باشد. » حزقیال نبی از آن به شکوه و شکایت اندر می شود که معبد جایگاه پرستش و عبادت تهموز است و قلمروی از برای یهوه در آن پیدا نمی شود. این مسأله زاییده و پیدایی یافته از اختلاف و تمایز شدیدی بود که میان قبایل یهود سخت چیرگی داشت. در زمان ارمیا هر قبیله یی برای خود خدایی داشتند و پرستش خدایان گوناگون، به ویژه بعل Baal و مولوک Moloch رواجی داشت. در باب دوم کتاب ارمیا، آیه هشت چنین می خوانیم: « کاهنان نگفتند یهوه کجا است و خوانندگان تورات مرا شناختند و شبانان بر من عاصی شدند و انبیا برای بعل نبوت کرده در عقب چیزهای بی فایده رفتند. » شرك و تعدد خدایان را در آیه نوزدهم از باب پنجم کتاب ارمیا نیز به روشنی می توان ملاحظه کرد: « و چون شما گوید که یهوه خدای ما چرا تمامی این بلاها را بر ما وارد آورده است، آن گاه به ایشان به گو- از این جهت که مرا ترك کردند و خدایان غیر را در زمین خویش عبادت کردند، پس غریبان را در زمینی که از آن شما نباشد بندگی خواهید نمود. » نظایر این اعمال که مشحون از روش های بت پرستانه و اعمال آن بود، در سراسر خاك اسرائيل به وسیله یهودیان انجام می شد. برای خدایان نفس انسانی و کودکان خود را قربانی می کردند، فجایع اخلاقی و بی عفتی و هرج و مرج جنسی میان شان سخت رواج داشت و شاید در هیچ زمانی و هیچ مکانی در تاریخ و زمین، این گونه بت پرستی و هرج و مرج در جهان وجود نداشته باشد. یهوه نیز خدایی بود متلون. هم

چون فردی بود قدرت‌مند که خشم و غضب و کینه‌اش، بر عقل و هوشیاری و درایت‌اش بسیار افزونی داشت. بابت گانش قهر می‌کرد، آشتی می‌نمود، خشم می‌گرفت و هم‌چون طفل لجوجی در مقابل نصایح پیامبران یا وزیرانش سرسختی می‌کرد. گاه تسلیم می‌شد و گاه فراموش می‌کرد که به پیامبران قول داده‌است. مردم را نفرین می‌کرد و دشنام‌شان می‌داد و با آنان به‌زور آزمایی بر می‌خاست. در جهان و میان تمام خدایان بشری، هیچ گاه خدایی این‌چنین نمی‌توان یافت.

۱۴- انبیای بنی اسرائیل و تعالیمشان

پس از سلیمان، وحدت و یگانگی قومی یهود از هم پاشیده شد. اوضاع اقتصادی و اجتماعی بسیار بد بود و فقر و بدبینی همه کشور را به آشوب کشاند تا چنان که ملاحظه‌شد، قوم و کشور تجزیه گشت. شریعت و دیانتی که موجب اتحاد و همبستگی می‌شد، از میان رفت و شرکت و بت پرستی، دزدی و بی‌حرمتی اخلاق، هرج و مرج جنسی و سرانجام همه رذایل جانشین فضایل شدند. در چنین زمانی بود که انبیای بنی اسرائیل ظهور کردند. جمله این پیامبرانی که به عبری بدانان لفظ نبی Nabi اطلاق می‌شد، از زمره آن کسانی چون آموس و اشعیا نبودند که مورد احترام ما قرار گیرند، بلکه میان آنان کسانی بودند که از طبقه جادوان و ساحران و غیب‌گویان و فال‌گیران و طلسم‌اندازان به شمار می‌رفتند و مصروعانی بودند که بارقص و موسیقی و سماع به حال خلسه و بی‌خودی اوفتاده و کلماتی نامفهوم ادامی کردند و گمان می‌بردند که این وحی است. اما انبیای بزرگ جز این‌ها بودند و هم‌چون کسانی محسوب می‌شدند

به سان آموس و اشعیا و ارمیا و سموئیل و حزقیال . تعالیم اجتماعی و گاه سیاسی این بزرگان که در خلال کتاب های باقی مانده و منسوب شان به ما رسیده، از لحاظ سنجش و آگاهی وضع عصر و زمان ، و افکار و معتقدات رایج بسیار قابل توجه می باشد. درباره اولین نبی از این انبیا بایستی از سموئیل نام برد که دو کتاب در پیمان کهن بدو منسوب می باشد. شاید وجه انتساب دو کتاب به نام سموئیل از آن جهت است که با شرح حال وی آغاز شده و از حوادث زمان او بحث می کند. در کودکی وی را نزد کاهنی نهادند و به همین جهت پیشه کاهنی را انتخاب نمود و به ترقیاتی نایل آمد تا سرانجام به عنوان قضاوت و قاضی بنی اسرائیل برگزیده گشت . به استقلال سیاسی و وحدت بنی اسرائیل بسیار علاقه مند بود و با تمام قدرت و همت اش کوشید تا تسلط فلسطینی ها را از قوم خود براندازد و موفق نیز شد. اما موفقیت بدون تمهیداتی قبلی انجام نشد، چون در آغاز يك سلسله جنگ ، بنی اسرائیل شکست یافتند. سموئیل بر آن بود تا اتحاد مذهبی برای بنی اسرائیل ایجاد نماید و توجه آنان را از بت ها وخدایان گوناگون به جانب خدای ملی معطوف دارد تا به این وسیله اتکای به نفس و ایمان پیدا نمایند: «و سموئیل تمامی خاندان اسرائیل را خطاب کرده گفت اگر به تمامی دل به سوی خداوند بازگشت نمایید و خدایان غیر ... را از میان خود دور کنید و دل های خود را برای خداوند حاضر ساخته او را تنها عبادت نمایید، پس او شمارا از اسارت فلسطینی ها خواهد رهانید» مردم چنین کردند و با اتحاد و ایمان در جنگی بردشمن فایق آمده و تمام قلمروهای از دست رفته را پس گرفتند .

چون سموئیل سالخورده شد ، کناره گرفت و پسرانش جانشین او

شدند. اما نالایق بودند و از سویی دیگر زمان داوران و قاضیان به سر رسیده بود و قوم طالب روش پادشاهی بودند و می خواستند تا پادشاهی داشته و تحت ریاست و فرمان روایی او اتحاد و قدرت خود را به منصه ظهور رسانند ، چون میان اقوام نزدیک و شهرهای متمدن و بزرگ آن زمان سیستم پادشاهی برقرار بود. به همین جهت جمعی انبوه از مردمان نزد سموئیل آمده و در خواست خود را عرضه کردند. سموئیل با خود کامکی و حکومت انفرادی مخالف بود و گفت این روش و شیوه بی شایسته نیست، چون آزادی از میان توده مردم رخت بر می بندد و همه بنده یک نفر می شوند . اختلاف طبقاتی و ظلم و جور نظام موجود را از میان می برد و بردگی جای گزین آن می شود. آن یک نفر به ظلم نسبت به دیگران می پردازد - جوانان را برده خود ساخته و ثروت دیگران را ضبط نموده و به ناموس افراد چشم طمع می دوزد. در باب هشتم کتاب اول - سموئیل، همه نتایج رژیم پادشاهی را بیان می کند. اما مردم اصرار می ورزند و وی نیز شااول را بر می گزینند. اندکی نمی گذرد که شااول به ظلم و جور پرداخته و پیش بینی های سموئیل تحقق پیدامی کند. از این پس در دو کتاب فوق الذکر ، شرح سلطنت شااول و داوود آمده و حوادث سلطنت این دو شاه بنی اسرائیل شرح می شود.

آموس Amos از انبیای بزرگی است که به مناسبتی اهمیتی فوق - العاده چون اشعیا دارد. آموس چوپان زاده یی بود که به همان پیشه شبانی زندگی می کرد. زمانی پس از شوریدگی - کله خود را رها کرد تا به شبانی مردم به پردازد. پس به دیدار و زیارت خانه خدا یا بیت - ال Beth El رفت. از آن چه که مشاهده نمود به وحشت افتاد. اختلاف طبقاتی به نهایت درجه رسیده بود. در حالی که نفوسی بسیار در فقر و مسکنت و بیماری و گرسنگی

ورنج زندگی می کردند، کاخ نشینان از نهایت رفاه و آسایش برخوردار داشتند: «... ملاحظه نمایید که چه هنگامه‌های عظیمی در وسط سامره و چه ظلم‌هایی در میان آن واقع شده است». صدای آموس نبی بر علیه ثروت‌مندان و ظالمان چون ضربه‌هایی تند از تازیانه اجتماع را حرکت می‌دهد. وی دیانت را با سیاست می‌آمیزد و بر آن است تا از دیانت به نفع طبقه کارگر محروم استفاده کند. ار آن همه ظلمی که به مردم می‌شد و طبقه مرفه تا نهایت مقدور از مردم ناتوان بهره‌کشی می‌کردند، دلش به رنج و درد آمد. آموس در آغاز باب پنجم می‌گوید: «ای خاندان اسرائیل این کلام را که برای مرثیه بر شما می‌خوانم، بشنوید...» آن گاه از زبان خداوند قوم را تهدید می‌کند. آموس دیانت را آداب و مراسمی پوچ و بی‌هوده نمی‌داند، بلکه عدالت و دادگری می‌داند. عدالت اجتماعی و طرف داری از مردمی رنجبر که استثمار قلیلی زورمند شده‌اند - و دل سوزی و حمایت از محرومان بدون توجه و اشاره به مراسم دینی، در نوشته‌های مذهبی، هم‌چون وجود آموس و اشعیا میان طبقه انبیاء تازگی دارد:-

بنابر این چون که مسکینان را پایمال کردید و هدایای گندم از ایشان گرفتید - خانه‌ها را از سنگ‌های تراشیده بنا خواهید نمود، اما در آن‌ها ساکن نخواهید شد - و تاکستان‌های دل‌پسند غرس خواهید نمود، لیکن از شراب آن‌ها نخواهید نوشید - زیرا تقصیرهای شما را می‌دانم که بسیار است و گناهان شما را که عظیم می‌باشد - زیرا عادلان را به تنگ می‌آوردید و رشوه می‌گیرید و فقیران را در محکمه از حق ایشان منحرف می‌سازید ۶۰.

شاید بهتر باشد که آموس را يك مصلح اجتماعی به‌پنداریم، نه يك نبی یا پیامبر یا برگزیده خدا - او سمبل طبقه محروم اجتماع است. مردی است که از آن همه تشریفات و کارهای ناروای کاهنان درخشم شده،

چون اعمال و افعال و کردارشان ضد انسانی است و به سود مردم نه کاری انجام می‌دهند و نه اقدامی می‌کنند . پس می‌گوید : -

من از عیدهای شما نفرت و کراهت دارم . و عطر محفل‌های مقدس شما را استشمام نخواهم کرد - و اگر چه قربانی‌های سوختنی و هدایای آردی خود را برای من بگذرانید آنرا قبول نخواهم کرد و ذبایح سلامتی پرواریهای شما را منظور نخواهم داشت - آهنگ سرودهای خود را از من دور کن ، زیرا نغمهٔ بربط‌های تورا گوش نخواهم کرد ۶۱ .

برخی از این انبیا بدون شك مردانی روشن در سیاست و بینا بوده‌اند . آموس مشاهده می‌کرد که بنی اسرائیل جمعی‌شان به تجمل و عشرت و خوش گذرانی پرداخته و همه چیز را فراموش کرده‌اند - کثیری نیز از فرط رنج و درد و مسکنت چون حیوانات زندگی می‌کنند . پس آیا چنین وضعی را در سیاست آن روز که ملل اطراف به جهان‌گشایی و عملیات نظامی پرداخته بودند ، دوامی می‌توانست باشد - مردمی که کارشان :

در بسترهای نرم دراز می‌شوید و بر تخت‌های عاج می‌نشینید - و برهه‌ها را از گله - و گوساله‌ها را از میان خطیره‌ها می‌خورید - با نغمهٔ بربط می‌سرایید و آلات موسیقی را مثل داوود برای خود اختراع می‌کنید ، و شراب را از کاسه‌هایی نوشید و خویشتن را به بهترین عطریات تدهین می‌نمایید ۶۲ .

آموس از تجدید قوای مصر آگاه بود ، از نیروهای آشوریان و بابلیان آگاهی داشت و می‌دانست که سرزمین فلسطین از لحاظ نظامی برای آنان تاجه حدی مورد احتیاج است . از سویی دیگر ملاحظه می‌کرد که بنی اسرائیل دیگر نیرو و قدرتی ندارند . از لحاظ نظامی و ایمان و قدرت و انکاء به نفس تحلیل رفته و جمعی به فقر و مسکنت خود سرگرم‌اند و گروهی در عیش و عشرت غرقه ، پس باروشنی انهدام و اسارت را درك کرده و بیش بینی می‌نماید :

...آنانی که ظلم و غارت را در قصرهای خود ذخیره می کنند راست کرداری را نمی دانند - بنا براین خداوند یهوه چنین می گوید : دشمن به هر طرف زمین خواهد بود، و نیرویت را تباہ خواهد ساخت - قصرهایت غارت خواهد شد... چنان که شبان دوساق و نرمه گوشت را از دهان شیر رهامی کند، هم چنان بنی اسرائیل که در سامره در گوشه بستی و در دمشق در فراموشی ساکن اندرهای خواهند یافت ۶۲.

این گونه پیش گویی ها ویژه به يك یا دو نبی نیست ، بلکه همه انبیا این سقوط را پیش بینی می کردند . هوشع نیز چون آموس از انبیای قسمت شمالی بود . وی پیش بینی سقوط سامره را نمود و چندی نگذشت که آشوریان بر سامره تاخته و بر آن مسلط شدند . هوشع با آموس هم عصر بود ، از گفتارش در پیش بینی ها بیشتر و شدید تر جلوه می کرد و چون به حقیقت نیز پیوست اهمیتی یافت.

اشعیای نبی در واقع یکی از مشهورترین انبیای بنی اسرائیل است که به موجب بشارتش به ظهور «ناجی» مشهور می باشد. حیات این نبی در دورانی باریك و تاریك جریان داشت ، زمانی که آشوریها تاخت و تاز داشتند و در منطقه شمالی و جنوبی در حال جنگ و مخاصمه بودند . سامره به حال سقوط بود و اورشلیم بدان حال که در کام شاهان بین النهرین فرو رود . اشعیا نیز سخت به حمایت فقیران، بی دادشکان و مظلومان می شتابد. پرهیزگاری بی ریا را تعلیم می دهد سرمایه داران را از خشم خداوند بر حذر می کند که مال تنگستان را نربایند و به حق آنان دست درازی ننمایند. همان گونه که آموس برای نخستین بار در تاریخ ادیان به روشنی فلسفه اجتماعی را در بطن مذهب می پروراند و در برابر آن، رسوم خرافی مذهبی را حقیر می شمارد و از زبان خداوند چنین موضوعی را بیان می کند - اشعیا نیز چنین می گوید:

خداوند می گوید از زیادگی قربانی های شما را چه فایده است، از قربانی - وختنی ، قوچ ها و پیه های پرواری ها سیر شده ام ، و به خون گاوان و برکان و بزها رغبتی ندارم... و غره ها و عید های شما را نفرت دارم، آن ها برای من بارسنگینی است که از تحمل کردنش خسته شده ام . هنگامی که دست های خود را دراز می کنید چشم های خود را از شما فروخواهم پوشید ، و چون دعا های بسیار می کنید اجابت نخواهم نمود . دست های شما پر از خون است - خویشتن را شسته و ظاهر نمایید و بدی اعمال خود را از من دور کرده از شرارت دست بردارید . نیکو کاری بیاموزید و انصاف را بطلبید - مظلومان در راهی بخشید ، یتیمان را دادرسی کنید و بیوه زنان را حمایت نمایید.

از آن پس اشعیا ، از احن گزنده خود دست فرومی نهد و به بشارت می پردازد . بشارت به ظهور مردی که از با کردیی متولد شده و اما نوئیل خوانده خواهد شد. نهالی که از تنه یسی [jesse پدر داوود] بیرون آمده و روح خداوند بر آن قرار خواهد گرفت . پیش گوئی اشعیا درباره ظهور مسیح ، پیامبری که مسکینان را پناه و یتیمان را پدر و دادخواهان را داور خواهد بود در قوم تأثیری عمیق بخشید . پیامبری که در زمان وی شمشیر هادر شمشیر دان فرو خواهد خفت و دیگر جنگی در نخواهد گرفت، بشارتی بود عظیم و نویدی آرمانی.

آموس و اشعیا در واقع نماینده عصر روشنگری و بهره یی بودند که تعالیمشان در دوره پس از اسارت بسیار مؤثر واقع شد. آنان به ارزش اجتماعی که در راه انحطاط و فروریختن بود و بازسازی آن اهمیتی بسیار دادند و سخت با اعمال و آداب و رسوم خشک و منحط و بت پرستانه و شرك آلود دیانت به مبارزه برخاستند . تعالیمشان آغاز سوسیالیسم و بشارت بنای جامعه یی بر پایه مبانی نو بود که سخت با سرمایه داری سر جنگ داشتند . یهودیت به ویژه پس از زمان این دو در کار تحول بزرگی بود . اینان می کوشیدند تا شفقت و مهربانی و گذشت را جانشین آن خشونت عنان گسیخته قبلی

به کنند، و بر آن بودند تا از یهوه، آن مظهر انتقام جویی و شقاوت، خدایی مهربان و عطوف به سازند، خدایی که مظهر مهربانی و انسان دوستی باشد، یعنی همان خدایی که با آغاز ظهور مسیحیت نقش پذیرفت .

از آن پس، یعنی بعد از دوران اسارت، یهودیت تحول یافت، اندیشه‌های صوفیانه و ماورای طبیعی که حاصل شکست‌های فاحش این قوم بود در قالب تصوف و عرفان پدید آمد که نمونه روشن آن ارمیا و حزقیال می‌باشند . موج بدبینی، تلخی و گزند - زندگانی را رنگی تند زده بود که ارمیا آن چنان به تلخی سخن می‌راند : -

وای بر من که نوای مادرم مرا مرد جنگ‌جو و نزاع‌کننده‌یی برای تمام جهان زایدی ... نه به‌ربا دادم و نه به‌ربا گرفتم ، معهذا هریک از ایشان مرا لعنت می‌کنند ... ملعون باد روزی که در آن زاده شدم .

زمان زندگیش زمان کفر و ظلم بود ، و یهوده می‌کوشید تا قوم را به راستی هدایت نماید . طنین آوایش به هر زمی رفت - به زندانش در افکندند و به هنگامی که نبوکدنسار Nabukadnesar کشورش را فتح کرد با اسیران به بابل رفت . شرنک اسارت، انحطاط قوم و فروافتادگی بسیار، گفتارش را نسبت به قوم تند و سرکشانه می‌ساخت . وی نیز هم چون انبیای دیگر این اسارت‌ها، فرومرد گیها، تحقیرها و در بدری‌ها را حاصل انحطاط مردم و نافرمانی‌ها نسبت به تعلیم خداوند و انتقام یهوه می‌دانست . پس از چندی که به اسارت در بابل بود، به مصر فرستاده شد و این بی‌خانمانی هم چنان با زندگیش قرین بود . در برابر تعالیمش قوم منحط آزار و شکنجه‌اش نمودند و او یهوده در آن ظلمت کده به دنبال درست کارانی انگشت‌شمار بود : در کوچه‌های اورشلیم گردش کرده به بینید و به فهمید، و در چهار سوهایش تقشیر نماید که آیا کسی را که به انصاف عمل نماید و طالب راستی باشد

توانید یافت تا من آن را بیاموزم . « ارمیا از آن وضع بد انتقاد می کرد . شهوت و خوی حیوانی جمله مردمان را مهار کرده بود و چون : « اسبان پرورده شده و مست برای زنان شیبه می کشیدند . » تنها از مردم انتقاد نمی کرد بلکه به کاهنان و فرمان روایان سخت می تاخت و سرمایه داران را نکوهش می کرد و هم چون آموس و اشعیا مردم را از عبادت فریب آلودشان و قربانی هایشان بر حذر می ساخت و می گفت عبادت و خوشنودی خداوند در عدل و دادگری است . به تحریک کاهنان به بندش کشیدند و به گردنش یوغ نهادند . اما در این حال نیز از گفتن باز نایستاد . کاهنان برای قتلش توطئه کردند و دوستی رهایی اش داد . پس به بند امیرزادگان در افتاد و به چاهی پراز گل ولای و پلیدی در افکندش .

پس از ارمیا نوبت به حزقیال رسید و ندایش در اسارت بابل طنین افکند . وی از طبقه کاهنان بود و چون ارمیا و اشعیا بر فساد اخلاقی و کفر و شرک مردم انتقاد می کرد . اورشلیم را زنی روسپی می نامید ، از آن جهت که دین خود را به بیگانگان به عوض خدایانی بت مانند فروخته بود . این نسبت را به سامره نیز اطلاق می نمود . او نیز هم چون انبیای دیگر درباره سقوط اورشلیم و سامره پیش گویی می کرد و قوم را تهدید می نمود . اما سرانجام دلش به نرمی گرایید و پیش گویی کرد که یهودا و اورشلیم دگر باره به عصر طلایی باز خواهند گشت و معبدی باشکوه از برای خداوند بنا خواهد شد . حزقیال کوشش فراوانی داشت تا از تحلیل رفتن قوم یهود میان بابلیان پیش گیری کند . اما کوشش هایش بی نتیجه بود و بابلیان کم کم یهودیان را میان خود تحلیل می بردند . یهودیان به بت پرستی ، بازرگانی و آمیزش با بابلیان پرداختند و مطابق با رسوم و آداب آنان

سلوک می کردند .

در چنین هنگامی نبی دیگری برخاست و وجهه همت خویش را بر آن قرارداد تا این نسل برگشته بخت و منحنی را به دین و روش خود برگرداند . اشعیای دوم که طعم اسارت را چشیده بود و مظاهر شرک مطلق را در بابل و مهاجران کونا کونا آن دیار دیده بود ، به گونه یی دیگر به دعوت و بشارت پرداخت . او نیز در کار بازسازی یهوه خدای جنگی و منتقم وی رحم که همواره تهدید می کرد و گناه کاران را در سخت ترین شرایط به کیفر می رسانید بود . او نیز در صدد بود تا جنبه های خشونت آمیز دیانت و صفات افراطی و تند یهوه را تعدیل کرده و از او موجودی مهربان و رحیم بسازد . در اصل آن نوع یکتاپرستی که جز شرک نبود تجدید نظر کرد . تعالیم و گفته هایش نور امید و جنبش ملی در دلها برافروخت و خواست و آرزویی را روشنی بخشید و آن بازگشت به اورشلیم و اعاده حیثیت بود : « روح خداوند یهوه بر من است ، زیرا خداوند مرا مسلح کرده است تا مسکینان را بشارت دهم ، و مرا فرستاده تا شکسته دلان را التیام بخشم و اسیران را به رستگاری و محبوسان را به آزادی ندا کنم ، » از همین جاست که به روشنی ظهور مسیح را ملاحظه می کنیم . وی دریافته بود که یهوه خدای جنگ و انتقام نیست بلکه : « او مثل شبان کله خود را خواهد چرانید و به بازوی خود برده را جمع کرده به آغوش خویش خواهد گرفت ، و شیر دهندگان را به ملایمت رهبری خواهد کرد . »

آنگاه از « خدمت گزار » و « نجات دهنده یی » سخن می گوید . از خدمت گزاری که در ادوار بعدی مسیحیان با تعصب و سختی تا بخردانه یی آن را اشاره به ظهور مسیح دانستند . در حالی که به روشنی واضح است که

این اشاره به مسیح نیست و به ایران زمین و منجی‌یی است که از ایران برمی‌خیزد . این پیامبر پیشگویی می‌کند که کوروش شکست ناپذیر است و برگزیده شده تاملت یهود را آزادی بخشد . در باب اول از کتاب عزرا - می‌خوانیم .

و در سال اول کوروش پادشاه پارس تا کلام خداوند به زبان ارمیا کامل شود ، خداوند روح کوروش پادشاه پارس را برانگیخت تا در تمامی ممالک خود فرمانی نافذ کرد و آن را نیز مرقوم داشت و گفت ، کوروش پادشاه پارس چنین می‌فرماید - یهوه خدای آسمان‌ها جمیع ممالک زمین را به من داده و مرا فرموده است که خانه‌یی برای او در اورشلیم^۱ در یهوداست بنانمایم .

هم چنین در باب چهل و چهارم از کتاب اشعیای نبی - آیه بیست و هشتم آمده که: « و درباره کورش می‌گوید او شبان من است و تمامی مسرت مرا به پایان خواهد رسانید . » مورد اشکاری دیگر که گفتار اشعیا را درباره مسیح روشن می‌کند آغاز باب چهل و پنجم کتاب می‌باشد:

خداوند به مسیح خویش یعنی کورش - که دست راست او را گرفتم تا به حضور وی امت‌ها را مغلوب سازم و کمرهای پادشاهان را بگشایم... همین مطلب در باب سی و ششم، آیه بیست و دوم از کتاب دوم تواریخ تکرار شده است . و نگهی همه‌جا اشاره به ظهور مردی شوکت‌مند و با قدرت و صاحب دیهیم شاهی شده است و چنان که صریحاً در کتب مذکور اشاره می‌شود، این شخص کوروش است . مسیحیان ادوار بعدی برای تفسیر مطالب روشن تورات ، برای آنکه عیسا مردی عادی ، بی قدرت و فقیر بود ، گفتند که منظور از سلطنت زمینی وی نبوده است ، چنان که پاره‌یی از مفسران مسیحی نیز گفتند که مسیح در رجعت مجدد خود، با منصب شاهی و شوکت مذکور در کتب یهود ظهور خواهد کرد . اما به هر حال در زمان اسارت ، یهودیان نیز از بیثروییهای ایرانیان آگاه شده بودند . و نگهی درباره سیاست

مدبرانه و انسانی و ناساehl مذهبی کوروش همه جا بحث و گفت و گو بود و بی شک با توجه به این سیاست و روش ایرانیان ، انبیای بنی اسرائیل آزادی قریب الوقوع را درك کرده و پیش گویی نمودند و پیش گویی شان به حقیقت پیوست . بدون شك مبنای عقاید و آرای اشعیای دوم حاصل جنبشی است که در ایران در گیر شده بود . هر گاه به ژرفی و بادقت به سیر عقاید پیش از اشعیای دوم به پردازیم ، نظرات و افکار و عقاید و اصولا نحوه روحی یهود را با آن چه که در زمان اشعیای دوم می گذشت کاملاً متفاوت و گونه یی دیگر می یابیم - و هم چنین هر گاه به مقایسه روحیات ، افکار و عقاید یهود پیش از اسارت و در زمان اسارت دقیق شویم و آن را با عقاید و نظرات بعد از بازگشت به اورشلیم برابر نهیم تحول و تکامل شگرفی را باز خواهیم یافت که تأثیرات صریح ایرانی آن به روشنی قابل مشاهده می شود ، و شاید هر گاه از لحاظ تحقیق های تاریخی با ژرف کاوی در این دوران دقیق شویم بسیاری از تعالیم و معتقدات و آداب و رسوم را که یهودیان از ایرانیان اخذ کردند مشاهده نماییم .

امپراتوری ایران در آن زمان به حال رشد و سرافرازی بود ، جمله مللی که خوار و مغلوب شده بودند چشم به کومك ایران داشتند ، کومکی که آزادی مطلق شان را بازمی گردانید و پشتیبان نیرومندی برای ملل ضعیف می بود . در آن هنگام جمله کشورهای خاور نزدیک جزو امپراتوری عظیم و قدرت مند ایران بودند . این امپراتوری که از لحاظ سازمان های اداری و اجتماعی و لشکری بسیار همبسته و نیرومند بود و در رأس آن شخصی با قدرت و کاردانی زمام امور را در دست داشت ، ایده و تداعی یی بود برای اشعیای دوم در يك تا پرستی پرداخته اش . هنگامی که کوروش در کار باز سازی

حکومتی واحد در لوای آزادی و عدالت بود ، اشعیا نیز در کار تفکر دربارهٔ خدای واحد جهانی بود . یهوه خدای موسا چنین می گفت : « من خدای توهستم ... تو نباید در برابر من خدایان بیگانه داشته باشی ، در حالی که خدای اشعیا می گوید : « من یهوه هستم و دیگر نیست خدایی غیر از من - من کمتر ا بستم تا هنگامی که مرا شناختی ، از شرق تا غرب بدانند که جز من خدایی نیست ، من یهوه هستم و دیگری نی ، پدید آورندهٔ نور و آفرینندهٔ ظلمت ، صانع سلامتی و آفرینندهٔ بدی ، - من یهوه صانع همهٔ این چیزها هستم . » لیکن اثر محدود قومی در همین باب ، یعنی باب چهل و پنجم ، چند آیه بالا تر ، باز به خوبی آشکار است ، و چنین آمده : « و گنج های ظلمت و خزاین مخفی را به تو حواهم بخشید ، تا بدانی که من یهوه - نور ا که به اسمت خوانده ام ، خدای اسرائیل می باشم . » و این هنوز آغاز آمیزش با ایرانیان بود و زمانی لازم بود تا ایرانیان تأثیر عمیق خود را به بخشند . در يك تا پرستی و توحید عالی ، در مسألهٔ خیر و شر و یزدان و اهریمن ، در تقابل نور و ظلمت ، در رستاخیز و جهان پسین و بقای روح ، در ستایش و احترام آتش و بسیاری امور دیگر اصول مزدیسنا را اقتباس کردند . بحث در مورد تحلیل و تفسیر این داد و ستدها درخور کتابی است بزرگ که گنجایش چنین مطالب و تعمقاتی را داشته باشد .

۱۵- تمثیل و داستان در پیمان کهن

چنان که در قسمت های گذشته اشاره شد ، کتاب عهد قدیم تنها حاوی شرایع و قوانین نیست ، بلکه در این کتاب قانون در درجهٔ دوم اهمیت قرار می گیرد و آنچه که در درجهٔ اول با روشنی و وضوح آشکار می شود ، داستان ها ، اساطیر ، شعر ، غزل ، فلسفه و داستان های حماسی و عشقی است . البته در پاره یی از قسمت ها به وسیلهٔ استنساخ کنندگان تحریفاتی روی داده است ، چون قسمت اساطیر اولین - که بحث و گفت و گو دربارهٔ آن موارد اختلاف درخور این مبحث نیست . هم چنین سرگذشت شاهان و انبیاء و داوران نیز چندان درخور اهمیت نمی باشند و بایستی در میان

این همه معدودی را جدا نمود. پاره‌یی از قسمت‌های این کتاب آشکار است که ضمن اسارت با تعجیل و شتاب نوشته شده است و منظور از تألیف و نوشتن آنها باقی، نگاه داشتن قوانین و شرایع بوده، چون سفر داوران، سموئیل و پادشاهان. اما آن چه که محرز است داستان‌های شاول، داوود و سلیمان در زمان پس از اسارت نوشته شده و در آن‌ها زیبایی کلام، سبك و تأثرات ظریف شرقی کاملاً نمودار می‌باشد در تدوین و تألیف این مجموعه به نظر می‌رسد عمدی در کار بوده است که نوعی فلسفه را ارائه کنند، فلسفه تاریخ و فلسفه‌یی که قرن‌ها هم‌چنان دوام آورد.

از لحاظ ادبی می‌توان مطالب را دسته‌بندی کرد و در این دسته‌بندی قسمت‌های مهم را ذکر نمود که عبارت‌اند از: شعر، فلسفه، داستان‌های عشقی و حماسی. سمبول شعر و غزل همان غزل‌های سلیمان است که درباره‌اش به تفصیل گفت‌وگو شد. اما در کتاب عهد قدیم، اشعاری دیگر نیز وجود دارد که پاره‌یی شان به نهایت زیبایی و عمق و معنا می‌رسند. بسیاری از این اشعار را بایستی در مزامیر جست‌وجو نمود و درباره‌ی مزامیر نیز گفت‌وگو شد. اینک قسمت‌هایی از سرود موسی را که در سفر خروج، باب پانزدهم آمده است، می‌آوریم. این سرودی است منسوب به موسی به هنگامی که قوم را از مصر خارج نمود:

یهوه را با زبان شعر می‌ستاییم، چون که پیروز شده است.

اوست که اسب و سوارش را به دریا سرنگون ساخت
خداوند نیرو و کمال من است،

واوست که مرا از تنگنا نجات بخشیده

این است خدای من، پس به ستایشش می‌پردازم

خداوند، پدرم را می‌ستایم،

چون اوست که مردی جنگی است

و نام‌اش یهوه

فرعون و سپاه و جنگ افزارهایش را به کام دریا پنهان ساخت

و جنگاوران نام آورش در دل آب‌ها غرق شدند.

و در سینه لایها و لجن‌ها پنهان ماندند، چونان سنگ که به آب پایین‌شود

دست راست توای خداوند قوی است، و دتمن را شکسته است،

در فراوانی جلالت خصمان چه ناچیز و بی‌توانند.

چون خشمات را گسیل کردی، چون خاشاک سوختند،

و چون از بینات دمیدی، موج‌های دریا ایستادند و راهی هموار پیداشت

خشم‌چنان پنداشت که بر قوم تو دست پیدا می‌کند،

و چون به میانه دریا رسید دوباره دمیدی و دریا آنان را در خود پوشید،

و چونان خرده سرب در آب‌ها غرق شدند.

کیست مانند تو ای خداوند میان خدایان؟

کیست چونان تو که در قدوسیت افراشته‌یی؟

دنباله این شعر هم چنان شرح نجات قوم یهود و تسبیح یهوه می‌باشد.

هرگاه بر آن باشیم تا زیبایی اشعار داوود و سلیمان را در این گونه سرودها

بیابیم، رنج بیهوده بردن است، چون شعر در پیمان کهن با مزامیر و غزلها، از دیدگاه دو نوع متفاوت به سرحد زیبایی خود باز می‌رسند.

داستان روت Ruth یکی از داستان‌های زیبا و جالب پیمان کهن است که کتابی بسیار کوچک را شامل می‌شود و پس از سفر داوران قرار دارد. درباره این داستان و کتاب روت که بیش از چهار باب نیست، بسیار تحقیق شده است. مضمون داستان در صورت کوتاه شده‌اش چنین است:

در ایام حکومت داوران، در بیت لحم یهودا خشک سالی پیدا شد که بسیاری از مردم مجبور به مهاجرت شدند. از جمله مردی به نام الی ملک Alimalach با همسرش به نام نعومی Naomi و دو پسرشان به نام‌های مه لون Mahlon و کل یون Celion. این خانواده چهار نفری به موآب رفتند که در آنجا ارزاق و ثروت فراوان بود. چون مدتی سپری شد، الی ملک بر اثر بیماری درگذشت و همسرش و دو پسر خود را تنها در غربت به جای نهاد. پس از انقضای سوگ و عزاء، مادر برای دو پسر خود از دختران موآب همسر گرفت، دو دختر زیبا به نام‌های اورفه Orpah و روت. زندگی این خانواده با تمام رنج‌ها و شادی‌هایش ده سالی ادامه یافت تا آن که دو پسر یکی پس از دیگری مردند و مادر خود را تنها گذاشتند.

مسافران بیت لحم به نعومی، مادر داغ‌دیده پیام دادند که خشک سالی و قحط و غلا در یهودا به فراوانی ارزاق انجامیده و وضع زندگی در آن دیار دوباره نیکو شده است. نعومی که اینک شکسته و سالخورده شده بود، دلش هوای وطن می‌کند. پس از دو عروس خود در صدد خدا حافظی برمی‌آید و آرزو می‌کند که شوهران خوبی نصیب‌شان شود، اما دو عروس وی را رها نمی‌کنند و نعومی پندشان می‌دهد که بازگردند سرانجام اورفه پس از وداعی حزن‌انگیز، گریبان به خانه پدر و مادر باز می‌گردد. اما زن سالخورده هر چه به روت اصرار می‌کند که باز گردد، دخترک مهربان و وفادار امتناع می‌نماید و می‌گوید: «بر من اصرار مکن که تو را ترک کنم و از نزد تو برگردم، زیرا هر جایی که روی می‌آیم و هر جایی که منزل کنی منزل می‌کنم. قوم تو قوم من و خدای تو خدای من خواهد بود. جایی که به میری می‌میرم و در آنجا دفن خواهم شد. خداوند به من چنین بلکه زیاده بر این کند اگر چیزی جز مرگ مرا از تو جدا کند» نعومی چون مشاهده کرد که چنین است قبول نمود و با قافله‌یی به جانب بیت لحم یهودا حرکت کردند. دل‌شان بر از غم و اندوه بود. زن سالخورده در فراق روزگار خوش سپری شده و شوهر و فرزندان‌ش و روت در حسرت ترک یار و دیار و غم مرگ شوهرش. چون به بیت لحم رسیدند دوستان و آشنایان قدیم که اینک پیرو کهن شده بودند، نعومی را شناختند و آن‌گاه، هنگام دروجو بود.

از تمام دوستان و آشنایان قدیم، از خاندان الی ملک شوهر نعومی، مردی دولت‌مند به نام بواز Boaz باقی بود که ثروت و زمین‌های زراعی فراوانی داشت. روت و نعومی در آن سرزمین برای امرار معاش مجبور به کار کردن بودند. روت از زن سالخورده تمنا کرد تا به او اجازه دهد که به خوشه‌چینی در مزارع به

پردازد و نهمی نیز قبول کرد. از قضا در مزارع بواز شروع به کار کرد و هنگامی که بواز برای شرکشی آمده بود، از حال وی استفسار نمود و چون دانست که روت است به او بسیار مهربانی کرده و به سرکارگر سفارشش نمود. روت نسبت به بواز ادای احترام کرده و «به او گفت برای چه در نظر تو اینقدر حرمت یافتم، حال آن که سابقه آشنایی نداشته و من غریب این دیار هستم. بواز در جواب او گفت، از هر آن چه پس از مردن شوهرت به مادر شوهر خود کردی آگاهم که چه گونه پدر و مادر و موطن خود را ترک کرده و نزد قومی که میانشان غریبی آمدی، پس نظر لطف خداوند بر تو باد» روت را امید در گرفت، به ویژه آن که بواز بسیار درباره او و این که از سفره و غذای عمومی استفاده کند، سفارش نمود. چون غروب هنگام فرا رسید، نزد زن سالخوره بازگشت و حکایت آن روز را بازگفت. نهمی وی را آگاهی داد که بواز از خاندان شوهرش می باشد و زندگی شان تا پایان درو گندم و جو در حد متعارف گذشت.

روت با زیبایی خود برای خویش جایی باز کرده و نظر بواز را به جانب خویش کشاند. نهمی اندیشیده بود که هرگاه بواز جوان و دولت مند روت را به همسری برگزیند چه نیک است. پس چون فصل خرم و درو را پایان رسید، زن سالخورده به عروس زیبایش گفت امشب بواز در خرم خود، جو پاک می کند. پس تو نیز خویشتن را تطهیر کرده و لباس زیبایی به پوش و به جشن خرم برو. اما مواظب باش تا خود را به وی نشان ندی و کمین کن و چون او از خوردن و نوشیدن فراغت یافت و خواست به خوابد، خوابگاهش را نشان کن و چون به خسبد به آهستگی نزدش رفته و در کنارش به خواب. روت را که از این رسوم آگاهی نبود، شکفتی آمد، اما قول داد تا دستورهای مادر شوهرش را اجرا نماید. پس خود را بیاراست و شبانگاه به خرم رفت. چشم به بواز داشت تا از خوردن و نوشیدن آسوده گشته آهنگ خواب نمود. چون اطمینان حاصل کرد که به خواب فرو رفته است، پس طبق دستور آهسته نزد وی رفته و خوابید. چون بواز نیمه شب بیدار شد، به حیرت در افتاد، «گفت تو کیستی؟ او گفت من کنیز توروت هستم، پس دامن خود را بر کنیز خویش به گستران زیرا که تو ولی او هستی. از این پس مسابلی مطرح می شود درباره قوانین و رسوم عروسی که سرانجام پس از چند بواز موفق می شود با روت عروسی کند. روت و بواز صاحب پسری می شوند که او را عویلد نام می نهند و او پدر یسی است و یسی نیز پدر داوود نبی می باشد.

سبک داستان در حد خود جالب توجه می باشد و چونان است که نویسنده یی کتابی را، داستان درازی را خلاصه کرده و به این صورت فشرده و بدون زواید و حواشی در آورده است. داستان ناگهانی شروع می شود و خانواده یی بر اثر تنگی معیشت کوچ و هجرت می کنند. شاید غایت نهایی داستان شرح رنجهای زنی سالخورده باشد و یا مفهوم اصلی فداکاری و مهربانی دختری جوان را بیان نماید. هرگاه از مضمون قانونی در ازدواج- در آیین یهود بگذریم، دیگر چیزی که کوچک ترین اشاره یی به مذهب داشته باشد در آن نمی یابیم. اما با این حال نمی توان گفت این یک داستان عشقی است، چون اصل احساس عاطفه و فداکاری در آن از همه عناصر و اجزای داستانی قوی تر و نیرومند است.

نظایر این داستان در پیمان کهن اندك نیست و داستان‌های اسحاق و رقیه ، یعقوب و راحیل ، یوسف و بنیامین، شمشون و دلیه و استر، و جودیت Judith و دانیال از این قبیل‌اند و داستان‌هایی دیگر. شاید هیچ داستانی از جنبهٔ حماسی و پهلوانی‌اش به مقام افسانهٔ شمشون باز نرسد. شمشون از داوران بنی‌اسرائیل محسوب می‌شد که با فلسطینیان بسیار جنگید. آنقدر قدرت و نیرو داشت که آن قوم عظیم متخاصم را مستأصل ساخته بود. اما سرانجام فریب دل را برایمان‌اش تسلط پیدا شد و داستانی بسیار جالب فراهم گشت. آن‌چه که در این داستان جلب نظر می‌کند، زاده شدن شمشون از مادری نازا و سترون است که اقتباسی از افسانه‌های یونانی است. از آغاز باب سیزدهم تا پایان باب شانزدهم سفر داوران، داستان شمشون است که مدت بیست سال بر یهودیان دآوری کرد و سرانجام به ذلت و خواری کشته شد. این داستانی است حماسی از مردی پهلوان که نیرویش منلوب میل و هوس و شهوت بود. داستان مردی است مورد توجه خداوند که سمت دآوری داشت و به قوم خود پشت کرد و از اوج قدرت و جاه به حضیض ذلت و خواری در افتاد.

در نیرو و شجاعت مشهور و ضرب‌المثل بود. چون به جوانی باز رسید، بدون رضایت پدر و مادرش با زنی فلسطینی ازدواج کرد. در سفری ضمن راه، بدون استفاده از حربه‌یی، شیری را به نیروی بازویش از پادراش فکند. چون مدتی بر این ماجرا بگذشت، در لایهٔ شیر مشاهده کرد که زنبوران عسل خانه کرده و عسل نهاده‌اند. از آن عسل خورد و به پدر و مادرش نیز از میان کرد. در روز عروسی‌اش، در محضر فلسطینیان، این موضوع را به عنوان معمای طرح کرد و تعهد نمود که هر که پاسخ دهد جایزه‌یی مهم بگیرد. فلسطینی‌ها که از حل و جواب به معما عاجز ماندند، ناچار همسرش را که از آنان بود تحریک کردند تا حل معما و جواب آنرا از شمشون استفسار کند. زن فلسطینی نیز با اصرار و الحاح حل معما را از شوهرش فهمید و آنرا به هم قومان‌اش باز گفت. پس شمشون که جواب معمایش را شنید دانست که همسرش به او خیانت کرده است. به همین جهت آن‌چه را که در شرط پیمان و تعهد نموده بوده به فلسطینیان رد نمود، لیکن برای انتقام از خیانت آنان، سی نفر فلسطینی را کشت و زوجهٔ خیانت پیشه‌اش را به جان نهاده و آن دیار را ترک گفت. لیکن عشق همسرش که در دل او جای داشت به بازگشت‌اش مجبور کرد. چون بازگشت مشاهده نمود که زوجه‌اش را به مردی دیگر شوهر داده‌اند. خشم‌اش چنان طغیان کرد که به دم سه سدشغال مشعل‌هایی بسته و آنها را میان کشتزارهای فلسطینی‌ها را کرد و همهٔ محصول آن قوم را سوخت. پس فلسطینی‌ها نیز به انتقام جویی خانهٔ شمشون و همسرش را به آتش و خون کشیدند. شمشون به کوهستان‌های اطراف یهودا پناهنده شد و چون فلسطینی‌ها میدان را خالی یافتند به آتش زدن خانه‌های یهودیان و قتل و غارت‌شان پرداختند. پس تعدادی کثیر از یهودیان به کوهستان رفته و شمشون را شصت کردند که وجود او موجب آزار و انهدام خانه‌های آن‌ها و قتل‌شان شده است. شمشون خود را به آنان تسلیم کرد و گفت تا به دشمن سپارندش. فلسطینی‌ها بند و زنجیر به او نهاده و از دست‌گیرش شادمانی کردند. چندین هزار نفر از سر بازان فلسطینی مأمور بردن شمشون بودند. اما شمشون از فرصتی استفاده نموده و بند و زنجیر خود را می‌گشاید و با استخوان آرواره خری

قریب هزارتن از فلسطینی‌ها را می‌کشد و مابقی‌شان از فرط هراس می‌گریزند . شمشون که از فرط خستگی سخت دوچار عطش شده بود ، ناگهان مقابل خود چشمه‌یی جوشان از آب‌خوش و گوارا مشاهده می‌نماید که به وسیله خداوند برایش جاری شده بود و خود را سیراب می‌سازد .

دلیله زنی بود فتان و به نهایت زیبا و دلربا از فلسطینیان که با حیل و نیرنگ شمشون را به دام عشق خود می‌کشد و در حال بی‌خودی ، با دستان و تزویر می‌فهمد که رمز قدرت و سرنیروی فوق‌العاده شمشون در موهای بلند سراوست ، چون که نذیره خداوند می‌باشد . پس نزد قوم خود ، این رمز را بازگشوده و سپاهیان فلسطینی در حال خواب به‌وی هجوم آورده و موهایش را از بن می‌چینند . دستان و پاهايش را با بند و زنجیر بسته و چشمان‌اش را کور می‌کنند و در غزه به زندانش می‌افکنند . مدتی بر این حوادث می‌گذرد . در زندان کم‌کم موهای شمشون دوباره می‌روید . روز جشن عمومی ، فلسطینیان بر آن می‌شوند تا از وجود شمشون برای آزار و اذیت او و تفریح خلق استفاده کنند . خلقی انبوه در آن روز در معبد بزرگ گرد آمده بودند . شمشون خود را به ستون‌های اصلی باز رساند و با نیروی باز آورده‌اش آن ستون‌ها را که ممبد بر آنها قرار داشت فرو ریخت و همگی خلقی که در ممبد گرد آمده بودند و خود شمشون هلاک شدند .

آیا این مفهوم به نظر نمی‌رسد که یهود قدرت و نیرو ، شوکت و حشمت را دوست می‌دارد . گناهان قهرمانان را نادیده می‌انگارد و ریا و بزه و زشتی و نافرمانی‌شان را به قهرمانی می‌بخشد؟ - شاید این پرسشی باشد که در مورد کسانی چون یوشع ، شاول ، داوود ، سلیمان و شمشون مصداقی داشته باشد . در هر حال شمشون یکی از داوران بنی اسرائیل است که زندگی‌اش حماسه‌یی و بلکه غم‌نامه‌یی را تشکیل می‌دهد . تنها از نقطه نظر جنبه داستانی است که این داستان اهمیت می‌یابد - اما افسانه ایوب چنین نیست . زندگی مردی است که در آغاز صورت داستانی داستانی داشته ، داستانی که ملحدان ، شکاکان و بی‌خدایان را خوش می‌آمده است ، اما بعدها مقدمه و مؤخره‌یی از طرف نویسندگان بعدی که دارای دید و ایمان مذهبی بودند بدان افزوده شد تا کفر و شورش بر خدای ایوب را لوث و توجیه کنند و این کار در جهان سابقه‌یی بسیار دارد . هر گاه به خواهیم نشان دهیم که گروه ملحدان و منکران خدا در میان بنی اسرائیل تا چه اندازه زیاد بوده‌اند ، کافی است به کلوش در تورات پردازیم . در مزمو ر چهارده و پنجاه و سه ، در آیه اول تکرار می‌شود که ، « نادانان هستند که خدا را انکار می‌کنند » . هم چنین در جایی دیگر می‌خوانیم ، « و در آن وقت اورشلیم را به چراغ‌ها تفتیش خواهم نمود و بر آنانی که بر درهای خود نشسته‌اند و در دل‌های خود می‌گویند خداوند نه نیکویی می‌کند نه بدی عقوبت خواهم رساند . ۶۴ » البته در این آیه نشان صریح تأثیر یونانی آشکار است . اما به هر حال گروه ملحدان میان بنی اسرائیل چه بسیار بوده است که ایوب نیز از آن گروه بوده

و مصلحان مذهبی - پس از اندکی بایک مقدمه مؤخره ، به گمان خود داستان يك ملحد را به صورت زندگی يك پارسا و مرد خدا ترس در آوردند. با توجه به ابواب بعدی و تیز نگری و باریك بینی ، آشکار می شود که چه گونه باب های اولیه الحاق شده اند .

در زمین عوص مردی بود که ایوب نام داشت و آن مرد کامل و راست و خدا ترس بود و از بدی پرهیز می نمود. هفت پسر و سه دختر داشت و اموالش هفت هزار گوسپند و سه هزار شتر و هزار گاو و پنج سدا لاغ بود و نوکران بسیار کثیر داشت و در جاه و حشمت بزرگ ترین مردم شرق زمین بود .

چند باب اول در آسمان می گذرد. روزی که خداوند در آسمان با عده یی گفت و گو می کرد، شیطان نیز باریافت . خداوند به شیطان فخر فروخت که ایوب مردی پارسا است و در جهان مثل او نیست. شیطان می گوید که تو از او پشتیبانی نموده و مال و نعمت زیاد به او بخشیده یی و در رفاه کامل و ثروت بی حد کسی ملحد نمی شود، « لیکن هم اکنون همه چیز او را از وی بستان تا بنگری که چه گونه ترکت خواهد کرد » پس خداوند خطاب به شیطان دستور می دهد که با مال او هر کاری می خواهد به کند. در طول يك روز در اثر آفات طبیعی و هجوم اقوام بیگانه تمام دارایی ایوب به غارت رفته و می سوزد و پسران و دختران اش نیز در جریان گردبادی شدید زیر آوار مانده و می میرند. چون تمام این خبرها به وی می رسد، « به زمین خاکسار شده و خدا را شکر می گوید و چنین خطاب می کند، چنان که برهنه از مادر زاده شدم، هم چنان نیز خواهم مرد. خداوند داد و هم او باز گرفت، ذاتش قرین جلال باد. » باب دوم نیز حاوی مضمونی است این گونه. خداوند به شیطان می گوید که بنده ما هم چنان با ایمان باقی ماند. شیطان گفت آدمی هر چه دارد برای حفظ و سلامت جان خود می خواهد، مرض و درد و بیماری را براو برانگیز تا مشاهده نمایی چه سان تو را ترك خواهد کرد . خداوند به شیطان اختیار می دهد تا به جسم ایوب آن چه که از درد و بیماری می خواهد مسلط گردند . البته دنباله تحلیل داستان ایوب را به آنجا نمی کشانیم که روابط خدا و شیطان چه گونه بوده است. اما این تذکر می فایده نیست که خدا و شیطان در قدرت و فرمان رویی شريك اند و خداوند چنان است که برای ارضای غرور و تبختر خود بر شیطان، به ظلم و جور بندگان می پردازد. به هر حال چنان بیماری جان گزایی به ایوب می رسد که تمام بدنش را دمل های چرکین فرا می گیرد و در بدبختی کامل، با پاره سفالی دمل های خونین و چرکین خود را می خراشد. در باب دوم ، آیه نهم می باشد که نخستین آهنگ شك و الحاد طنین می افکند و شاید آنانی که دو باب اولیه را به این حماسه بزرگ اغزوده اند ، این آیه را برای توجیه مطالب الحاد گونه بعدی به عمد نهاده اند. همسر ایوب چون به آن حالت می بیند می گوید، « هنوز ایمان خود را نگاه می داری - خداوند را ترك کن و به میر ». اما از باب سوم است که در واقع داستان اصلی شروع می شود. سه تن از دوستان ایوب که به سرنوشت شوم و بیماریش آگاهی یافته بودند، برای عبادت اش می روند. این سه تن الی فاز Eliphaz و بلداد Beldad و زوفر Zophar نام داشتند . چون

نزد ایوب رسیدند از شدت زخم‌ها و دمل‌ها که همه تنش را فرا گرفته بود، وی را نشناختند. به ندبه وزاری پرداخته و هفت روز در حال سکوت نزد ایوب نشستند. شدت درد و اندوه زبان ایوب را می‌گشاید.

ناپود شود روزی که در آن زاده شدم، و نیست بادشبی که نطفه‌مردی در در رحم مادرم قرار گرفت، آن روز و شب را ظلمت فرا گیرد و روشنی بر آن ننابد و یکسره به قلمرو مرگ و تاریکی افزوده شود. بلایایی بسیار بر آن فرو ریزند و در شمار سال و ماه قرار نگیرند. اینک آن شب نازاد شود و آواز شادمانی در آن شنوده نشود... چرا از رحم مادر نمردم، و چون از شکم بیرون آمدم جان ندادم. چرا زانوانم تحمل مرا قبول کردند و پستان‌ها شیرم دادند.

از باب چهارم تا باب‌های دوازدهم و سیزدهم بحث درباره وجود خدا و عدل اوست. خدایی که بنی‌اسرائیل او را موجودی متلون می‌پنداشتند و چندان اعتقادی به او نداشتند. عبرانیان به بهشت و دوزخی معتقد نبودند که ثمر نیکی و بدی زندگی دنیوی خود را در آن جهان پسین بازیابند، بلکه لازم بود تا پاداش فضیلت و رذیلت در همین جهان داده شود. اما با مشاهداتشان چنین فهم می‌کردند که پاداش فضیلت جز رنج و بدی چیزی نیست و بدکاران و رذلان هستند که کامیاب می‌شوند. در قسمت بحث و گفت‌وگو از مزامیر در این باب گفت و گو شد. در زمزمور هفتاد و سوم آیه دوازده و زمزمور چهل و دوم و چهل و سوم آیه بیست و سوم و زمزمور هفتاد و چهارم آیه بیست و دو، و زمزمور هشتاد و نهم آیه چهل و شش و زمزمور صد و پانزدهم آیه دوم مرتب تکرار شده است که شریرانی هستند که کامیاب می‌شوند و برای فضیلت جز رنج و نا کامی بهره‌ی نیست. بنی‌اسرائیل مشاهده می‌کردند که ملل هم‌جوار، به ویژه بابل که یهوه را نمی‌پرستند و در کفر و الحاد غوطه‌ورند، در اوج عزت و کامروایی می‌باشند، در حالی که آنان در اسارت و بدبختی و فلاکت به سر می‌برند. آغاز باب دهم نشان شکست و انکار عمیقی است که با تلخی خود می‌نماید.

جانم از زندگی بیزار است. پس ناله خود را روان می‌سازم، و در تلخی زندگی و درد خود سخن می‌گویم. و به خدای می‌گویم مرا ملزم مساز و مرا به فهمان که از چه روی با من منازعت می‌کنی؟ آیا تو را خوش می‌آید که بیدادگری‌نمایی و دست پرورده خود را به بیداد بسیاری و با شریران مشورت کنی. آیا تو را چشمان بشر است، یا مثل دیدن انسان می‌بینی.

آن‌گاه این خطاب هم‌چنان ادامه پیدا می‌کند و ایوب می‌گوید که چه سان مرا آفریدی و عطایایی کردی. زیبایی‌ها بخشیدی. اما منظور از این همه چه بود، پس چرا مرا از رحم بیرون آوردی، چه خوش که جان می‌دادم و چشمی مرا نمی‌دید... و از رحم مادرم به گور می‌رفتم. آیا زندگی‌ام چون باد گذران نیست. پس مرا ترک کن و دست از من بدار تا شاید اندکی گشاده‌رو شوم، زوفر یکی از سه کسی از دوستان که نزدش آمده بودند در تمام باب یازدهم اصرار می‌ورزد که خدا عادل است و به نیکان در همین جهان پاداش خوب می‌دهد. اما این طنزی شدید و هجوی در جهت موافق بیش نمی‌باشد. چون زوفر از حکمت، فطانت، پارسایی، خدادانی و نیکی ایوب مطمئن است، و آیا پاداش‌مردی نیک این چنین می‌باشد

زوفر در واقع در پرده هجو عدل و وجود خدا را انکار می کند . اما ایوب از این گفتار زوفر برافروخته شده و می گوید:

به درستی که شما قوم هستید، و حکمت با شما خواهد مرد، لیکن مرا نیز مثل شما فهم است، و از شما کمتر نیستم، و کیست که مثل این چیزها را نمی داند، برای رفیق خود مسخره گردیده ام، کسی که خدا را خوانده است و او را مستجاب فرموده، مرد عادل و کامل مسخره شده است، در افکار آسودگان برای مصیبت اهانت است، مهیا شده برای هر که پایش به لغزد، خیمه های دزدان به سلامت است، و آنانی که خدا را غضب ناک می سازند ایمن هستند که خدای خود را در دست خود می آورند... اینك چشم من همه این چیزها را دیده، و گوش من آنها را شنیده و فهمیده است. چنان که شما می دانید، من هم می دانم، و من کمتر از شما نیستم؛ لیکن می خواهم با خدا سخن گویم و آرزو دارم که با خدا محاجه نمایم، اما شما دروغ ها جمل می کنید و جمیع شما طبیبان باطل هستید، چه خوب بود که شما به کلی ساکت می شدید که این برای شما حکمت می بود.

سراسر کتاب ایوب بحث درباره خدا و ماهیت او و صفاتش، به ویژه عدل و ظلم است. در سراسر باب سی و یکم ایوب ثابت می کند که او مردی عادل و نیکوکار بوده است، پس چنین سرنوشتی به جز ظلم خداوند و این که خدایی عادل وجود ندارد به چه چیزی می تواند تعبیر شود در حقیقت چون ایوب ثابت می کند که او مردی نیک و عادل بوده، تمام مسأله را روشنی بخشیده است. چنین به نظر می رسد که با باب سی و یکم، کتاب ایوب تمام می شود، چون با این جمله ختام می پذیرد: «سخنان ایوب تمام شده». در این جا ناگهان با آغاز باب سی و دوم، شخصیتی دیگر وارد معرکه می شود و این شخص فیلسوفی الهی و خدایی است به نام الی هو Elihu که خشمش بر کفرگویی ایوب افروخته می شود و در کلماتی بسیار تاباب سی و هفتم از عدل خدا سخن گفته و از وی دفاع نموده و ایوب را به کفرگویی و خداشناسی متهم می نماید. به نظر می رسد که از آغاز باب سی و دوم موارد الحاقی است که به وسیله نویسنده یی دیگر به داستان افزوده شده است. چون سخنان الی هو، آن فیلسوف الهی تمام می شود، ناگهان از ابر و باد بانگی به گوش رسیده و صدای خداوند خطاب به ایوب به گوش می رسد.

و خداوند ایوب را از میان گرد باد خطاب کرده گفت، کیست که مشورت را از سخنان بی علم تاریک می سازد، هم اکنون کمر خود را چون مرد به بند زیرا که از تو سوال می نمایم پس مرا اعلام نما، وقتی که زمین را بنیاد نهادم کجا بودی — بیان کن اگر فهم داری، کیست که آنرا پیمایش نمود اگر می دانی... هنگامی که ستارگان صبح با هم ترنم نمودند، و جمیع پسران خدا آواز شادمانی دادند، و کیست که در بنا را به درها مسدود ساخت، وقتی که به در جست و از رحم بیرون آمد، و وقتی که ابرها را لباس آن گردانیدم و تاریکی پرتو شد را رویه آن ساختم و حدی بر آن قرار دادم... آیا تواز ابتدای عمر خود صبح را فرمان دادی و فجر را به موضع اش عارف گردانیدی... آیا پهنای زمین را ادراک کرده یی، خبریده اگر این همه رامی دانی — راه مسکن نور کدام است و مکان ظلمت کجا می باشد تا آنرا به حدودش

به‌رسانی... آیا به مخزن‌های برف داخل شده و به‌خزینه‌های تکرگ دیده دوخته‌ی که آن‌ها را به‌جهت وقت‌تنگی نگاه‌داشتیم... کیت که رودخانه را برای سیل‌کند و یا طریقی جهت صاعقه‌ها ساخت تا در زمینی که کسی در آن نیست به‌بارد و بریابانی که در آن آدمی نباشد، نازمین ویران و بایرا سیراب‌کند و علف‌های تازه از آن به‌رویاند. آیا باران را پدیری هست، یا کیت که قطرات شبنم را تولید نمود، از رحم کیت که یخ‌بیرون آمد و زاله آسمان را کیت که تولید نمود - آب‌ها مثل سنگ منجمد می‌شود، و سطح آبگیرها یخ می‌بندد، آیا عقد ثر را می‌بندی، یا بندهای جبار را می‌گشایی... کیت که حکمت را در باطن نهاد، یا فطانت را به‌دل بخشید، کیت که با حکمت ابرها را بشمارد و کیت که مشک‌های آسمان را به‌ریزد و خداوند مکرر کرد و ایوب را گفت: آیا مجادله‌کننده با خدا در مقامی خاصه نماید - کسی که با خدا محاجه کند آن را جواب بدهد. ۶۵.

در این‌جا آنانی که می‌خواسته‌اند با الحاق مطالب اضافی بر الحاد ایوب لگام‌زنند، نتیجه می‌گیرند: «آن‌گاه ایوب خداوند را جواب داده گفت: اینک من حقیر هستم و به‌توجه جواب دهم، دست خود را به‌دهان نهادم - ینک بار گفتم و دیگر تکرار نخواهم کرد.» پس پایان سعادت‌مندانه داستان فرامی‌رسد. خداوند ثروت و شوکت و حشمت ایوب را بازمی‌گرداند - اما آن‌چه که باقی می‌ماند، بی‌پاسخی آن‌همه سوالات و شک‌ها است - و آیا این سوآل‌ها را پاسخی هست، همان گونه که فلاسفه و متفکران گفته‌اند: نه، هیچ پاسخی نیست. نهادریک صورت است که چنین امکانی ممکن است پیدا شود، و آن این است که اعتقاد به جهان پسین و زندگی پس از مرگ وجود داشته باشد و این مشکل در مسیحیت با ایمان به زندگی اخروی حل و بازگشوده گشت.

در این‌جا لازم است اشاره شود که شاید منشأ داستان ایوب، از مورد مشابه آن در ادبیات بابلی اقتباس شده باشد. از نقطه نظر شباهات فراوانی که میان ادبیات و فلسفه بابلیان و یهودیان موجود است و ثابت شده است که بسیاری از این شباهات در اثر تأثیر بابلیان بر یهودیان به‌وجود آمده، جادارد تا این را نیز، یعنی داستان ایوب بنی اسرائیل را مقتبس از داستان زندگی بل تا - اتروا Balta Atrua یا ایوب بابلی بدانیم که مردی بود با ایمانی محکم و خداگرای و خدم و حشم و شوکت و جلال و ثروتی فراوان. پدر و مادر و نزدیکانش ناگهان می‌میرند و مالش از بین رفته و بلایایی بسیار بر او نازل می‌شود. میان او و برخی یارانش گفت‌وگویی در می‌گیرد که شباهت بسیاری به گفت‌وگوی ایوب با دوستانش دارد. هم‌چنین در ادبیات بابلی داستان مردی دیگر به نام تابی - او تول - ان لیل Tabi utul Enil وجود دارد که از اوج عزت و حشمت به ورطه بدبختی و بیماری و درماندگی می‌افتد و جسمش چنان دردمند می‌شود که زبانش به شکایت و ناله و ندبه باز شده و از خدایان گله می‌کند. ۶۶.

۱۶ - فرق یهود

همچنان که معمول است، میان یهودیان دیانت بهزودی تجزیه شده و فرق گوناگونی پدید آمدند. برخی از این فرق که دارای اختلافاتی اصولی بودند، فرقه‌های اصلی را تشکیل می‌دادند که عبارت‌اند از فرقه‌های: صدوقیان، فریسیان، فرائیم، ربانیم، اسنها. مجملابه کوتاهی لازم است تا از این فرق و اصول معتقدات‌شان گفت و گویی شود:

صدوقیان Sadducees که یکی از فرق مهم یهود بودند، هنوز چنان که بایستی بهروشنی از آنان آگاهی نداریم. گروهی بسیار بر آنند که این فرقه از پیروان صدوق Zadok کاهن بزرگ یهودی می‌باشند و این یکی از کاهنان بزرگ عصر سلیمان می‌بود. چنان که از قراین و اشارات برمی‌آید گروه صدوقیان نه از لحاظ نفرات گروه قابل توجهی را تشکیل می‌دادند و نه از لحاظ تشکیلات و وحدت عقاید و رسوم یکسانی و همانندی چون اسنها داشتند. تحت تأثیر فلسفه‌های مللی دیگر، از تعبد و روش قدیم دست فرو رفته و به مبانی نوین نظر داشتند و تمایل‌شان به فلسفه بسیار بود. مواردی بسیار از قوانین و شرایع را قبول نداشتند و از همین روی است که فریسیان آنان را زندیق و ملحد می‌نامیدند و گروهی معتقدند که وجه تسمیه‌شان از «زندك» یا «زندیق» پیدایی یافته.

در واقع فرقه صدوقیان را بایستی نخستین پرتو فلسفه راسیونالیسم *Rassionalisme* یا شیوه عقل‌گرایی میان یهودیان پیش از میلاد دانست. صدوقیان در عصر خود پرچمدار نو اندیشان بودند و بر آن همت گمار شده بودند تا دیانت را بامعك فلسفه باز نمایند. اینان تنها به نبوت موسی قابل

بودند و به همین جهت با الطبع به کتاب‌های پنج گانه اعتقاد داشتند. انبیای دیگر را تنها مصلحانی می‌دانستند تا پیغمبرانی از جانب خدا که گفته‌ها و نوشته‌های‌شان حجت باشد. چون در اسفارخمسه گفت و گویی از بقای روح و معاد و رستاخیز و عالم پس از مرگ نشده بود، اینان معتقد بودند که روح را بقایی نیست و بهشت و دوزخی وجود نداشته و جزای خیر و شر در همین جهان داده خواهد شد. از سویی دیگر در پاره‌یی مواقع در اسفارخمسه نیز تأمل نموده و آن‌چرا که با عقل سازش نداشت رد می‌نمودند. هم‌چنین از مخالفان نظریه جبر و تقدیر بودند، بلکه اعتقاد به آزادی اراده آدمی داشتند و همین موضوع کم‌کم میان‌شان موجب پیدایش شك درباره موجودیت خدا شد.

هم‌چنان که صدوقیان طلایه‌داران عقل‌گرایی و سمبول فلسفه عقلانی شدند، فریسیان نیز به عکس از پیش‌قراولان سنت پرستی، ملت بازی و حفظ مواریث و قوانین قومی بودند. درباره این گروه، زمان پیدایشی که منتسب بدین نام و مکتب شدند و منشأ وجه تسمیه‌شان هیچ‌گاه قابل قبول و قطعی در دست نیست. این کلمه در لغت مشتق از لفظ پروشیم Prushim یعنی جدایی طلب می‌باشد. در مورد مسأله روح، برخلاف صدوقیان، قایل به وجود و بقای آن بودند و به بهشت و دوزخ اعتقاد داشتند. معادی که بدان معتقد بودند معاد جسمانی است و بعداً این اعتقاد نوپای یهودیان، از راه کتب مقدس‌شان به اسلام راه یافت و یکی از ارکان آن مذهب گشت. هم‌چنین به وحدت مذهبی از راه ارباب و تهدید قایل بوده و تمام انبیا و آثارشان را نیز قبول داشتند.

سیروتحول روش فریسیان از اعتقادی محکم به شرایع و امور دینی،

به ریاضت و تعصب سخت در امور ظاهری و وسواس در به جا آوردن مراسم و شعائر مذهبی جریان یافت. برخلاق صدوقیان با اخذ فلسفه و تمدن و فرهنگ خارجی سخت مخالف بودند و زیر پرچم مکابیان Macabeans با جهان خوارگان بدببرد پرداختند. هر چند که عده و نفرات صدوقیان اندک بود، نفرات فریسیان انبوه و فراوان بوده و از عامه مردم تشکیل می شد، اینان هواخواه حفظ موارث خرافی بودند و با اسنیان و صدوقیان همواره در جنگ و ستیز بوده و آنان را کافر و مرتد می شمردند. به تفاسیر خرافی کتب مقدسه ارج نهاده و به روح، قیامت، ملایک و فرشتگان و جسمیت خدا اعتقاد داشتند و هم چنین به بشارات درباره ظهور مسیح ایمان داشته و منتظر ظهور پسر خداوند بودند.

یکی از علل مهم تسلط رومیان بر فلسطین جنگ و ستیز پرمایه و اختلافات فراوان صدوقیان و فریسیان بود. در حدود سال شست و سوم پیش از میلاد نبردی سخت میان این دو گروه در گرفت که طی آن بسیاری کشته شدند و به همین جهت نیروی اعظم یهودیان در این جنگ به هرز رفته و بسی ضعیف شدند. پس هر دو گروه از بوم پی Pompey سردار رومی [۴۸-۱۰۶ پ. م.] که آن زمان سوریه را فتح کرده و در آن جا بود، داوری خواستند بوم پی نیز به سال شست و سوم پیش از میلاد از موقعیت استفاده کرده و فلسطین را فتح نمود.

دو فرقه دیگر فرقه قرائیم و ربانیم می باشند. لازم به تذکر است که در طی چند قرن تفاسیر و شروحی به طور پراکنده بر پیمان کهن یا کتاب تورات نوشته شد و سرانجام در پایان سده پنجم میلادی، با توجه به تفاسیر گذشته، کتاب تفسیر عمومی یا تلمود Talmud فراهم شد. بسیاری از قوانین و

احکامی که در تلمود آمده بود ، یا پایه‌یی در تورات نداشت و یا با آن سازگاری نمی‌توانست داشته باشد. پس به‌زودی موجی از مخالفت نسبت به تلمود و مطالب آن برخاست و کم‌کم مخالفان تلمود تشکیل فرقه‌یی به نام قرائیم را دادند و باالطبع در این گیرودار عده‌یی نیز با تلمود موافق بوده و از آن دفاع می‌کردند و این گروه نیز به نام فرقه ربانیم مشهور گشتند . البته قابل‌تذکر است که این دو فرقه نسبت به فرق دیگر متأخر می‌باشند . شاید فرقه اسن‌ها Essenes شکفت‌ترین و از جنبه شناخت تاریک‌ترین فرقه یهودی باشد از لحاظ آگاهی‌های موجود. از سده دوم پیش از میلاد این فرقه کم‌کم قدرتی یافته و دارای نظام و تشکیلات و سازمانی مرتب گشت. شاید اساس مسیحیت و پیدایش آن از همین فرقه باشد، چنان که پاره‌یی از محققان شخص عیسا را اسنی می‌دانند. اعضای این فرقه در امر تطهیر و غسل بسیار کوشا و وسواسی بودند . روش‌شان مبتنی بر پایه زهد و تصوف و سلوک مرتاضانه بود. افکار و عقایدشان به شکلی عجیب مخلوطی بود از افکار : برهمنی، بودایی، فیثاغورسی، کلبی و به‌ویژه پارسی. هم‌چون فریسیان در نگاه داشت سنت و سبت و یاروز تعطیل اهتمام می‌ورزیدند. وسواس و آداب عجیبی را با سعی بلیغی انجام می‌دادند . چون جوکیان از سر وسواس بر آن بردند تا روز سبت از خالی کردن شکم و مدفوع خود خویشنداری نمایند. همواره بیلچه‌یی به همراه داشتند تا مدفوع خود را در خاک پنهان کنند و پس از آن هم‌چون یک برهمن خویشند را تطهیر می‌کردند. زندگی-شان بسیار ساده و بی‌آلایش بود. کم می‌خوردند و زیاد زندگی می‌کردند. لباس‌شان عبارت از پیراهنی سرتاسری و بلند از کتان سفید بود که در تمیزی آن وسواس داشتند . کار و پیشه‌شان کشاورزی بود و آرزوی افلاتون را

در باره زندگی اشتراکی تحقق داده بودند و در حقیقت از این لحاظ کمونیست‌هایی واقعی محسوب می‌شدند. در حدود چهار هزار نفر بودند که تمام دارایی خود را در خزانة بی‌عمومی انباشته و به‌هنگام استفاده و احتیاج، افراد در حد نیاز از آن استفاده می‌کردند. هم‌چون مؤمنان هندو و زهاد، ازدواج را مکروه می‌داشتند و تنها هنگامی با زن‌های‌شان جمع می‌شدند که قصد تولید مثل داشتند. آن‌چه را که بعدها در زهد و تصوف شرقی اساس و مبنایی یافت مورد عمل قرار می‌دادند و به وحدت وجود باوری بسیار داشتند. می‌کوشیدند تا به‌وسیلهٔ تزکیه و تصفیه به‌خدا پیوسته و در او مخلد شوند. به‌وجود فرشتگان و ملایک معتقد بودند و هم‌چنین به شیاطین و ارواح خبیثه اعتقاد داشتند و می‌کوشیدند تا به‌وسیلهٔ اوراد و عزایم و طلسم‌ها از شرشان در امان به‌مانند، منتظر ظهور مسیح، پسر خداوند بودند که با ظهورش دروازه‌های «ملخوت شاماییم» یا دروازه‌های آسمان به‌روی‌شان گشوده شود.

موارد و دلایلی بسیار در دست است که یحیای تعمید دهنده و عیسا از این فرقه بوده‌اند. هرچند به‌وسیلهٔ رومیان با روشی وحشیانه قتل‌عام شدند، اما در گوشه و کنار هم‌چنان باقی‌مانده و به‌بقای خود ادامه‌دادند. آن‌چه که در اعتقادات‌شان جالب‌توجه بود، اثرات عمیق آیین و معتقدات پارسیان است. دربارهٔ خیر و شر و تقابل نور و ظلمت چنان عقیده داشتند که عقایدشان در انجیل راه یافت و دربارهٔ شیطان و یزدان اساطیر و روایاتی دارند که شباهات فوق‌العاده‌یی با موارد مشابه ایرانی دارد.

اسن‌ها در حقیقت حلقهٔ زنجیری محسوب می‌شوند میان یهودیت و مسیحیت. در افکار، عتاید، سلوك و روش‌های گوناگون‌شان اصول یهودی

و مسیحی درهم آمیخته شده است. هنگامی که مسیح ظهور کرد، اینان در خفا به زندگی خود ادامه می دادند و با دقت آشکار می شود که روش زندگی عیسا نیز شباهت بسیاری به اسنی ها دارد و هم چون آنان سلوک کرده ، می اندیشید و تعلیم می داد و کم کم با گذشت زمان آیین خود را منتشر ساخت. هر چند بنی اسرائیل تا این جا، تا این حد از مرز زمان خود را نگاه داشت، لیکن دیگر تومارش درهم نوردیده شد، قدمت و کهنگی پیدا کرده و بار فورم عیسا بدل به آیینی جدید و جهانی گشت.

آیین مسیح

۱- یهودیان پیش از عیسا

مذهب مسیح در حقیقت چیزی جز دنباله آیین یهود نبود - و در واقع هر گاه بر آن باشیم تا دقیق تر مطلب را باز رسانیم ، بایستی گفته شود که در آغاز امر عیسویت جز دنباله و ادامه آیین یهود چیزی محسوب نمی شد و شخص عیسا نیز در بادی امر هیچ ادعایی نداشت ، بلکه فردی محسوب می شد که می خواست در اشکال خشونت بار یهودیت تعدیلی ایجاد نماید. اما موقعیت زمان از نقطه نظر تحولات اجتماعی و روحی در فلسطین و هم چنین انتظار شدید یهودیان درباره «ظهور ناجی» موجب شد تا عیسا مقاصد تازه یی را به جوید و از برای پیش بردن نظرات و ایده اولوژی خود، از جریان زمان استفاده نموده و در هیأت موعود یهودیان تظاهر نماید، و این آغاز کار بود.

اما بایستی مشاهد شود که وضع فلسطین در چنین زمانی چه گونه بود. اوضاع آن چنان جریان داشت که یهودیان پیش از پیش در انتظار موعود خود بودند، در انتظار مسیح ، سلطانی که با فرو شوکت ظهور کرده و رشته های ظلم و ستم را که یهودیان در اسارت اش بودند بگسلد. چنان که در پایان قسمت «آیین یهود» شرح شد، به سال شست و سوم پیش از میلاد، پومپی Pompey فلسطین را گشود و به مستعمرات و متصرفات روم افزود. ظلم و بیدادی که به یهودیان می رفت، و وضع نا به سامان داخلی - یعنی تشنجات اجتماعی، چند دستگی های مذهبی و سیاسی، اختلاف طبقاتی و بسیاری از امور دیگر، ایجاب می کرد که تحت تسلط خارجیان با ناراحتی زندگی نمایند. فرهنگ و فلسفه یونانی میان یهودیان گسترش می یافت . نفوذ های مصری و بابلی تثبیت شده بود و یهودیان از منبع سرشار فرهنگ

ایرانی اقتباسات فراوانی کرده بودند. دیگر جایی چندان برای نص شریعت قدیم باقی نبود - درحالی که کاهنان از آن دفاع می کردند، نوجویان، فلاسفه و فرقه های مختلف با آن مخالفت می ورزیدند. از سده چهارم پیش از میلاد که یونانیان و حکام اسکندر در مشرق مدیترانه و آسیای میانه حکومت می کردند، تا سال شست و سوم پیش از میلاد، فلسفه و حکمت یونانی جای خود را کاملاً گشوده بود. جهانگیری یونانیان علاوه بر مقاصد استعماری، بخش و توسعه فرهنگ نیز بود، درحالی که رومیان صرفاً مقاصد استعماری و استثماری داشتند و به همین جهت فشارهای بیشتری به مردم وارد می کردند. روابط میان رومیان و یهودیان تنها روابطی بود خصمانه و سخت. رومی ها از هیچ جنایت، تعدی و ظلمی فرو گذاری نمی کردند و یهودیان نیز مقاومت می ورزیدند. انجمن ها، احزاب و تشکیلاتی برای انداخته و در کار و مقاصد رومیان اختلال می کردند و رومیان تحریک شده نیز به قتل عام، غارت و آزار مردم می پرداختند.

هر چند در صورت ظاهر حا کمی محلی رشاهی یهودی بر فلسطین حکومت می کرد که هرودوس Herodos نام داشت، اما آلت دست و گماشته رومیان بود. ایامی مقارن با تولد عیسا، این شاه دست نشاندۀ مرد و پسرانش به سلطنت نواحی مختلف رسیدند از این پس رومی ها برای انجام مقاصد خود، آزادتر شدند. یهودیه، یعنی قسمت اورشلیم و سامره و نواحی اطراف آن ها، مستقیماً تحت فرمانروائی رومی ها قرار گرفت. در وضع قوانین مالیاتی تجدید نظر به عمل آمد چندان که اهالی بسوی سخت در فشار و مضیقه واقع شدند. در چنین روزگاری که یهودیان از داخل و خارج در فشار بودند و بدی احوال شان به شدت رسیده بود، وضع معاشات و رفتار

پسران هرودوس بدتر از رومیان بایهودیان بود. به موجب وصیت هرودوس، کشورش میان سه فرزند او فیلیپ Philip، هرودآنتیپاس Herod-Antipas و آرچه لائوس Archelaus «آرشالوس» تقسیم شد. سهم آن تیپاس به رانه Peraea یا ماورای اردن و جلیل شد که اسدراةلا Esdraela و تیبریاس Tiberias و نازارت Nazareth یا «ناصره» در آن جا واقع بودند. فیلیپ در قسمت های خاوری که باتانه آ Batanea نام داشت با شهرهای بت سعیدا Bethsaida، کاپی تولیاس Capitolas، ژرازا Jeraza و بومسترا سلطنت کرد. اما سهم آرشالوس شامل قسمت های مهم فلسطین می شد. وی بر ساماری تیس Samaritis و ایدومه Idomah و یهودیه حکم می راند. یهودیه شامل شهرهایی فراوان و مشهور بود، چون: بیت اللحم، حبرون Hebron، بیرشه با Beersheba، غزه Gaza، گادار Gadar، امهائوس Emmaus، جام نی یا Jamnia، جوپه Joppa، قیصریه، جریکو Jericho و اورشلیم. البته شهرهایی نیز بودند که در آن جاها یونان مستقر بودند. یهودیان از شرك و موارد خلاف اخلاق مشرکان بسیار ناراضی و متنفر بودند. به هیچ وجه در این تمایل محصور نبودند که بگذارند میان قوم، نژاد و فرهنگی دیگر مستحیل شوند. اما وضع نژادی خودشان نیز چندان یکسان و یک روال و نیامیخته نبود. فرق متعدد و ساکنان شهرهای گوناگون یکدیگر را تحقیر می کردند. اختلاف مذهبی بیش از هر عنصری تشتت شان را دامن می زد، اما همه يك دل و يك جهت در تنفر نسبت به رومیان همداستان و متحد بودند.

جمعیت فلسطین در چنین هنگامی در حدود دو میلیون و نیم

۵۰۰/۰۰۰ تخمین می شد که شاید متجاوز از يك سد هزار نفر ۱۰۰/۰۰۰

از این جمعیت ساکن اورشلیم بودند . از معبد به عنوان بانک استفاده می‌شد و کاهنان بیشتر به‌امر بازرگانی می‌پرداختند تا امور شریعت. زبان رسمی زبان آرامی بود و زبان خواص و ارباب مذهب عبری. در ادارات و تأسیسات دولتی زبان یونانی رواج داشت و نویسندگان از این زبان استفاده می‌کردند. فلسطین پس از سلیمان که روبه‌صنعتی شدن می‌رفت به کشاورزی بازگشت و اکثریت مردم از دهقانان به‌شمار می‌رفتند. خرده‌مالکی رواج داشت و در باغات و تاکستانها میوه‌های گوناگون و حبوبات کشت می‌شد. تولیدکننده آنقدر بود که مازادی داشت برای صادر کردن . محصولاتی چون: انجیر، خرما، انگور، زیتون و شراب‌اش شهرتی داشت و یکی از تولیدکنندگان روغن نباتی به‌شمار می‌رفت و این محصولات در سراسر دنیای مدیترانه بازار گرمی داشت. نه مالکیت‌های بزرگ وجود پیدا کرده بود و نه سرمایه‌های قابل‌توجه به وسیله بازرگانان گرد می‌آمد ، بلکه خرده‌کاسب و خرده مالک طبقه اصلی را تشکیل می‌دادند. دانشمندان و اهل علم و کتاب اغلب به پیشه‌ها و صنایع دستی سرگرم بودند و اهتمام داشتند تا دست‌شان نیز چون مغزشان مهارت داشته باشد.

تالار شورای بزرگ در معبد به نام گازیت Gazith قرار داشت.

این تالار محل اجتماع سن‌هدرین Sanhedrin یا شیوخ و ریش سفیدان بنی‌اسرائیل بود. شاید این شورا از سده دوم پیش از میلاد تشکیل شده و به تقریب جای گزین آن شورایی محسوب می‌گشت که در سفر اعداد - باب یازدهم - از آیه شانزده به بعد از آن سخن رفته است:

پس خداوند موسارا خطاب کرده گفت هفتاد نفر از مشایخ بنی‌اسرائیل که ایشان را می‌دانی که مشایخ قوم و سروران آنها می‌باشند، نزد من جمع کن و ایشان را به‌خیمه اجتماع بیاور تا در آن جا باتو به‌ایستند - و من نازل شده در آن جا باتو سخن خواهم گفت و از روحی که برتو است گرفته برایشان خواهم نهاد تا باتو

متحمل بار این قوم باشند و تو به تنهایی متحمل آن نباشی.
 به گونه‌یی که به نظر می‌رسد، منظور از این شورا، جلوگیری از خودرأیی و ترویج مشاوره بوده است. در زمانی که مورد نظر است نیز چنین شورایی وجود داشت و فرقه‌های مختلف عضو بر سر اولویت و قدرت مبارزه می‌کردند. شیوخ و سران عضو شورا تنها حق گفت و گو و دخالت در امور مذهبی را داشتند و رومی‌ها هر گونه اقدام سیاسی و تحریکی را به آنان ممنوع کرده بود. اعضا از فرقه‌های صدوقیان، فریسیان و کاتبان در درجهٔ اول به شمار می‌رفتند که در باره‌شان گفت و گو شد.

اما با این وصف نه معبد اهمیتی داشت و نه شریعت. معبد به طوری که خواهیم دید بازار مکاره‌یی شده بود. اگر معبد در زمان سلیمان روسپی‌خانه و مرکز لواط‌گران و لواط دهندگان شده بود، مقارن با ظهور عیسا ربا خانه، بانک، بازار و مرکز اقامت کاسبان و پیشه‌وران خرده پا به شمار می‌رفت. شاید یهودیان در برابر نژاد و حفظ آن بیشتر تعصب داشتند تا شریعت و دیانت‌شان. اما با تمام این احوال درك کرده بودند که حفظ نژاد و قومیت از لحاظ توسعهٔ شریعت و اهمیت و ارج نهادن به آن میسر است و به همین جهت در حفظ آن کوشایی می‌ورزیدند و این امر کم کم موجب توجهی راستین به شریعت و مذهب گشت. منازعه در پنهان و آشکار بارومیان ادامه داشت و در هر کنار و گوشه‌یی یهودیان سرخورده و ماتم زده و مأیوس در انتظار ظهور شخصی بودند که انبیاءشان مژدهٔ آمدن او را داده بودند، مسیحی که سلطان عالم و پسر خداوند است و هنگامی ظهور می‌کند که پریشانی بنی اسرائیل به سرحدنهایی سقوط و انحطاط رسیده باشد. مگر نه آن که دیگر رنج و تعب از این بیشتر و پریشان‌روزکاری بی از این مشکل‌تر برای یهود وجود نداشت. پس زمان ظهور فرا رسیده بود. در هر محفل و

انجمنی بحث و گفت و گو درباره ظهور سلطان یهود می بود که آنان را از قید اسارت رومیان رها نموده و آزادی و سروری شان را در سایه قدرت خود باز گرداند .

۲- در انتظار موعود

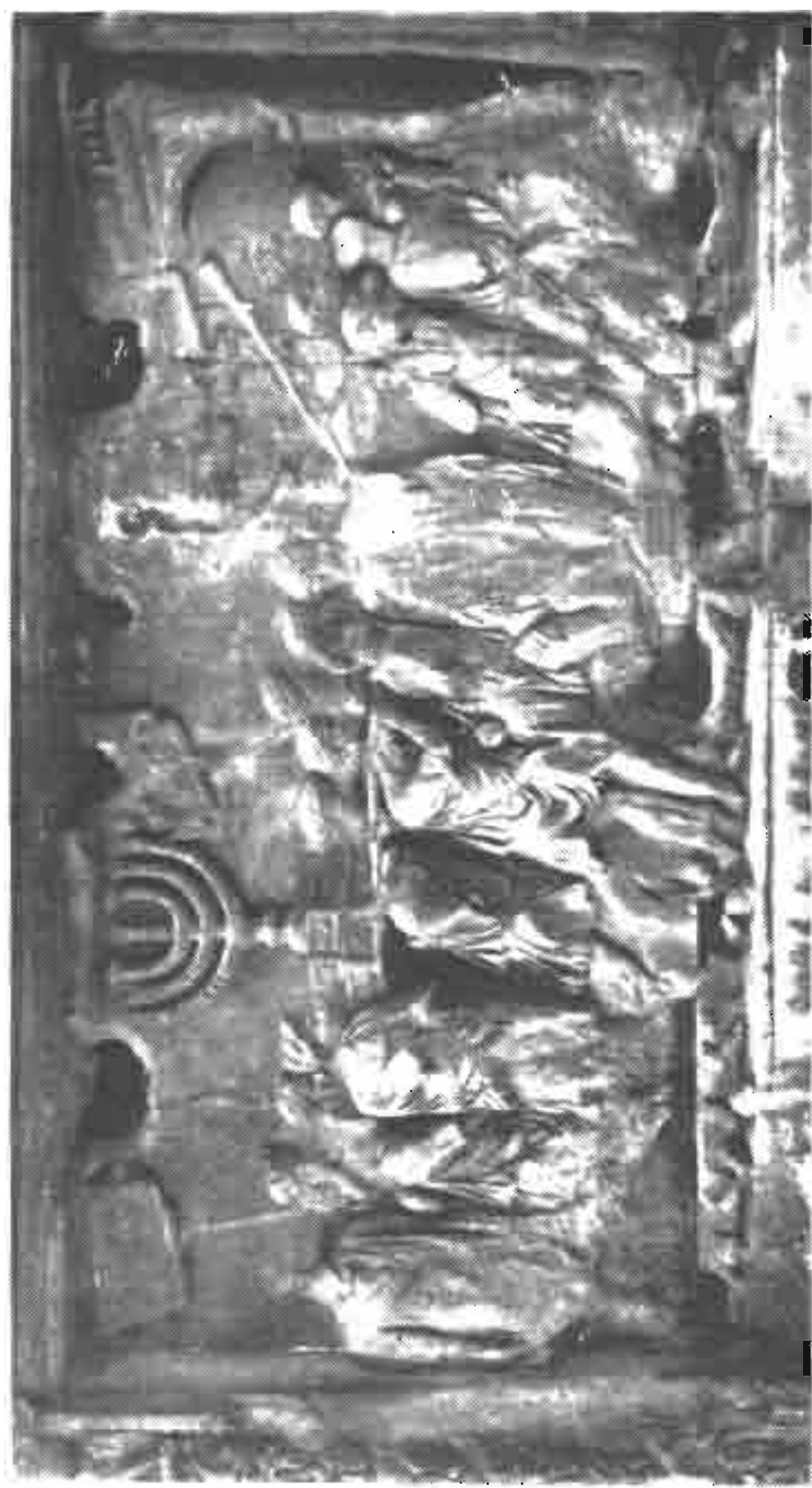
بی شک بایستی گفته شود که اعتقاد یهودیان به ظهور نجات دهنده ای که قوم بنی اسرائیل را آزاد گرداند، دارای پایه هایی بوده و منشای داشته است. از دوراه انگیزه های چنین اعتقادی بایستی جست و جو گردد. راه اول از دیدگاه روان شناسی اجتماعی است. در این جا باید تذکر داده شود که چنین عقیده ای میان ملل و اقوامی دیگر جز یهودیان نیز وجود داشته است و این ملل و اقوام نیز در مواقعی خاص از حیات خود به چنین پنداری گرویده اند. چون ملتی به سوی انحطاط و باز پس نشینی گرایید، مغلوب دیگران شده و به اسارت رفت و نیروی اراده، اتکا و مقاومت خود را از دست داد - برای ارضای خود به درون گرایی می پردازد و می کوشد تا آن چدر که فاقد است با افسانه ها، روایات، پیش گوئی و نظایر این عناصر پر و جبران نماید، به هدین جهت است که به گذشته گرایی پرداخته و افتخارات و شکوه و جلال گذشترا با توسل به چنین اموری جبران و تلافی می کند. چون برایش قبول شکست و ناکامی مشکل است، ناکامی و شکست خود را به نیروهای فوق طبیعی نسبت می دهد و نمایان ترین این نسبت سازی، اعتقاد به قهر خدایان است. اما خدایان همواره در حال قهر و غضب و انتقام جوئی باقی نمی مانند، بلکه چون لهیب خشم و نایره التهاب شان فرو نشست، کسانی را برگزیده و به وسیله آنان دگر بار قدرت و عظمت قوم را بدانان باز می گردانند. این است انگیزه روانی و روحی اعتقاد

بد يك نجات بخش و ظهور منجی میان يك قوم یا ملت .
 بنی اسرائیل پس از اسارت بابل ، منكوب و مقهور قدرت های
 بزرگ شده بودند . جز مردمی شکست خورده و به اسارت رفته وهتك
 حرمت شده چیزی به شمار نمی رفتند . اما این شکست و اسارت و بدبختی
 را به حساب اعمال خود نگذاشتند و مطابق معمول ، معلول خشم و غضب
 خدایان پنداشتند . پس از رها شدن از اسارت بابلیان به وسیله ایرانیان ،
 با معتقدات و آیین ایرانیان آشنایی یافتند . البته در مورد این که آیا
 یهودیان اعتقاد به ظهور نجات بخش را از اقوامی دیگر اخذ کردند یا
 از ایرانیان ، جای بحث فراوان است . اما به نظر می رسد که میان ایرانیان
 عقیده بی وجود داشت درباره ظهور يك منجی از نسل زرتشت به نام شاوسیان
 Shaosyant « سوشیانت » و یهودیان که کاملاً از لحاظ روحی مستعد
 اخذ چنین موردی بودند ، آن را اقتباس کردند و به صورتی دیگر نمایانده
 و جامه بی دگرگون بر آن پوشانیدند - و در واقع این راه دوم پیدایش
 چنین عقیددیی است میان مللی که شکست خورده و به گذشته خود ندبه
 گری می کنند .

میان مصریان و یونانیان نیز چنین روایاتی وجود داشت . در مصر
 و یونان زاده شدن کسانی از دوشیزگان باکره که پسر خدایان محسوب
 می شدند و کشته شدن شان و زنده شدن مجددشان و عروج بد آسمان وجود
 داشت . تأثیر بسیاری از این اساطیر و افسانه ها در پیمان کهن [= تورات]
 و بعد در پیمان جدید [= انجیل] به روشنی به نظر می رسد . به هر
 حال یهودیان آن چه که از ایران و مصر و یونان و جاهایی دیگر ، از
 این گونه یافتند ، جمع و تلفیق کرده و به ظهور منجی و نجات بخشی معتقد

شدند که به زودی ظهور کرده و جلال و شوکت قوم یهود را باز خواهد گرداند . بدون شك اعتقاد به چنین موردی میان یهودیان ، در اثر همین حالت خاص روحی و شکست‌شان بوده است . اما بعدها مسیحیان اولیه از منابع اساطیر ملل دیگر ، مواردی بسیار دیگر اخذ کرده و به داستان مسیح افزودند .

پیش از اسارت به هیچ وجه در ادبیات عبری ، مذهبی و غیر مذهبی ، و هم‌چنین در اساطیر و افسانه‌ها و روایات مکتوب و شفاهی بنی اسرائیل ، موردی که اشاره باشد به ظهور نجات بخش ، مشاهده نمی‌شود . از سده دوم پیش از میلاد و یا بهتر گفته شود از سد و پنجاه سال پیش از مسیح ، بشارات درباره ظهور يك نجات بخش توسعه یافته و همگانی می‌شود . امید به ظهور شخصیتی ایزدی ، با ظلم‌های روزافزون و فشار رومی‌ها به نهایت درجه رسید و در ادبیات این زمان به صورت روشن و کنایه و تعبیر و رمز از چنین مسأله‌یی سخن می‌رود . این در حقیقت بشارتی است برای آینده‌یی درخشان و تاب‌ناك . کتاب دانیال در حدود سال يك سد و شست و پنج پیش از میلاد نوشته شده است . در چنین ایامی قوم یهود از جانب آن‌تی‌کوس - اه‌بی‌فانس Antichus - Epiphanes سخت مورد ظلم و تجاوز بود و دانیال در حقیقت برای دلداری قوم رساله خود را نوشت . ضمن پیش‌گویی‌هایی در صحیفه گفت : « و در ایام این پادشاهان خدای آسمان ها سلطنتی را که تا ابد الآباد زایل نشود برپا خواهد نمود و این سلطنت به قومی دیگر منتقل نخواهد شد ، بلکه تمامی آن سلطنت‌ها را خورد کرده و مغلوب خواهد ساخت و خودش برای همیشه جاودان خواهد ماند . » در کتاب انوخ Enah نیز که به وسیله چند نفر میان‌سال‌های

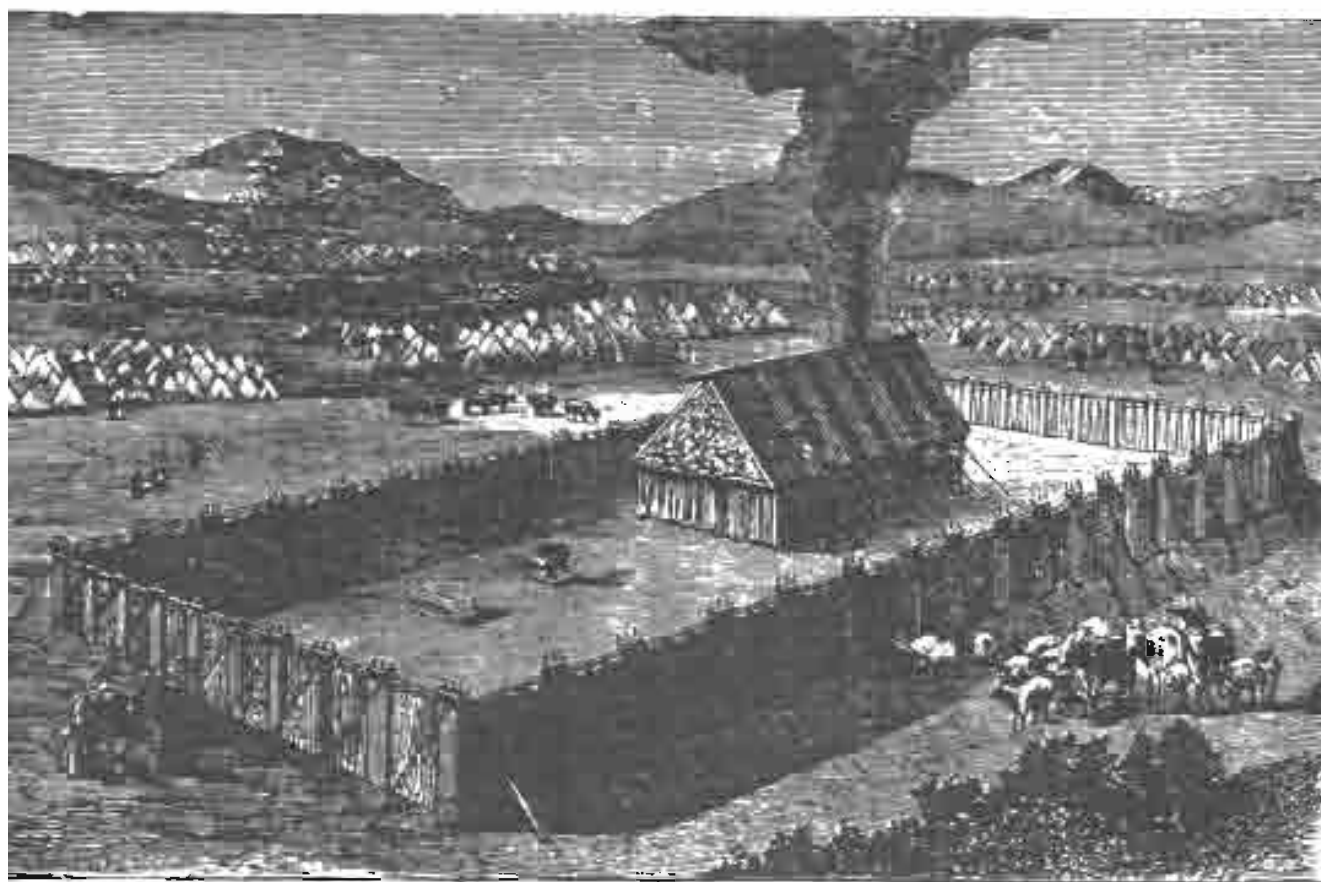
«ش-۲۸» سربازان رومی ائانه هیکل را به تاراج می‌برند.

تصویری از ابراهیم و داوود که در یکی از کلیساهای اسپانیا یافت شد، و اکنون در موزه «بارسلون Barseలాona» موجود است.

«ش-۳۱» منظره‌ای از دیوار شهر مقدس اورشلیم.

«ش-۳۲» خیمه مقدس و همان عبادتگاهی است که بنی اسرائیل در دشت و بیابان پرپایه کردند.

«ش-۲۳» تصویر عیسی مسیح ، تجسم بخشنده این آیه از انجیل: بیاید نزد من ای تمام زحمت‌کشان و گران‌داران و من‌شما را آرامی خواهم بخشید.

اسرائیلیان در حال پرداخت باج

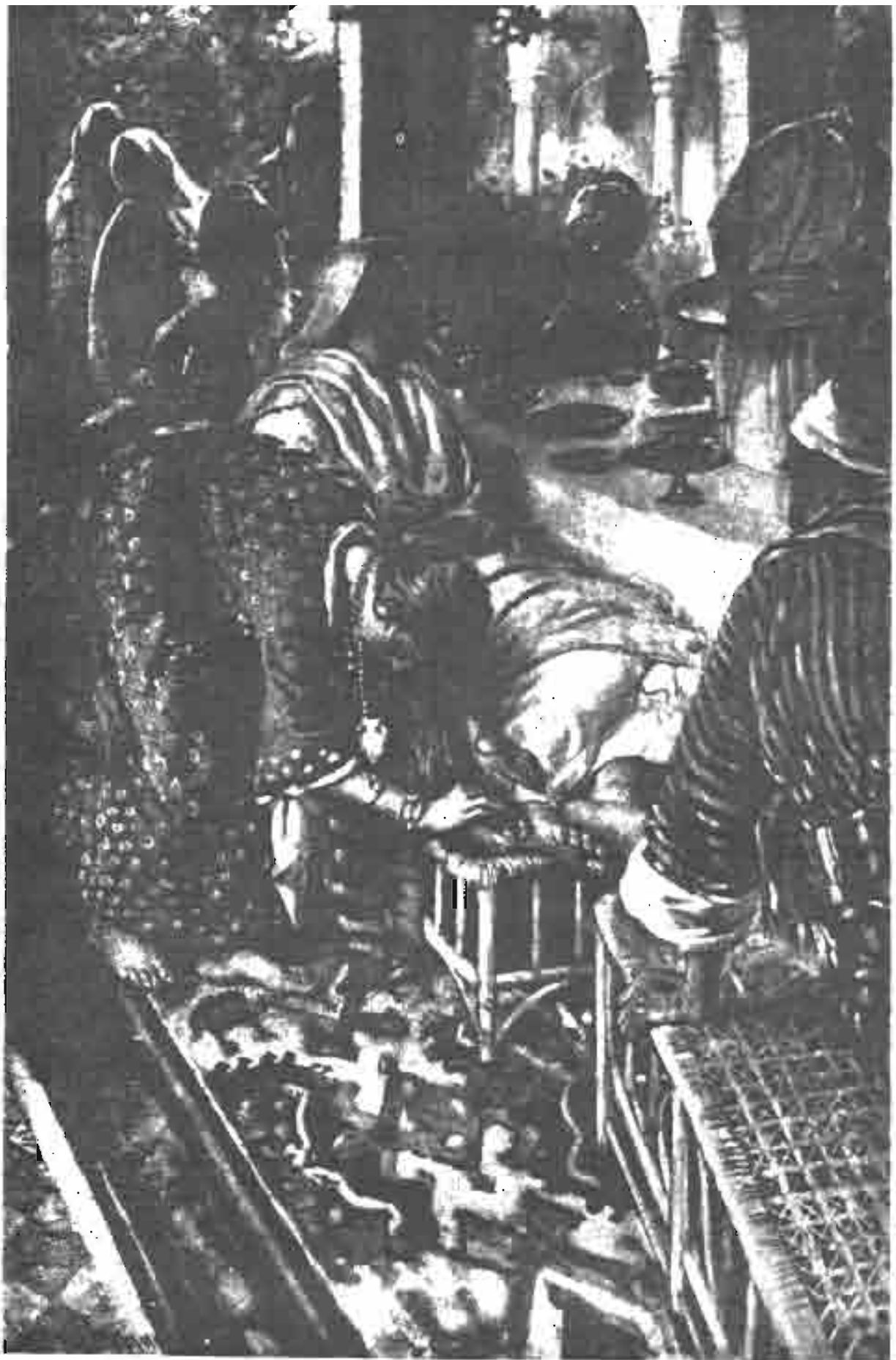
«ش-۲۴»

« ش - ۳۵ » تصویر پوئس رسول

« ش - ۳۶ » عیسی مسیح در اصطبل به دنیا آمد و شیطان « نجات دهنده » را زیارت می‌کنند .

« س - ۳۷ » چون عیسا در خانه شمعون فریسی میهمان بود، زنی بدکاره و پشیمان
وارد شد - از تنگی بر سر عیسا عطر پاشید - و بر پایهای او گریست و
پاهای عیسا را باموهای خود خشك کرد . . .

» ش - ۳۸ «

سرانجام به جفا مصلوبش کردند و در دم واپسین با ناله و یأس
گفت : آخر پدر چرا مرا وا گذاشتی - و جان تسلیم کرد .

سد و شست و هشت و شست و پنج پیش از میلاد نوشته شده است ، از ظهور مسیح پس از آن که جهان پراز رنج و درد شده باشد و فرا رسیدن ملکوت آسمان سخن می رود . از سال سد و پنجاه به بعد ، نویسندگان که به کار بشارت و پیش گویی می پرداختند ، از زنانی غیب گو یاد می کردند که پیش بینی ظهور ناجی و رستاخیز عظیم یهود و باز یافت مجد و عظمت گذشته را ملحوظ بود . مفهوم همه این پیش گویی ها ظفر و پیروزی نهایی یهودیان بردشمنان و خواری مشرکان می بود . در نظر یهودیان پیروزی و تسلط شر به منتهای حدت خود رسیده و در بشارت ظهور موعود در چنین هنگامی پیش گویی می شد . نیروی شر از طرف یهودیان جز رومیان محسوب نمی گشت که عمری کوتاه داشت . همه پیش گویی ها بر اساس اولویت و ترقی و سروری یهود ختام می پذیرفت و این دوران شر یا به واسطه دخالت خداوند به طور مستقیم و یا به وسیله پسرش به انجام می رسید ، اشعیا گفته بود :

زیرا که برای ما ولدی و پسر بی ما بخشیده شد و سلطنت بردوش او خواهد بود و اسم او عجیب و مشیر و خدای قدیر و پدر سرمدی و سرور و سلامتی خوانده خواهد شد . ترقی سلطنت و سلامتی او را بر کرسی داود و بر مملکت وی انتها نخواهد بود تا آنرا به انصاف و عدالت برای همیشه استوار سازد.^۲

این مورد نوعی هم آهنگی و هم داستانی بود میان همه پیش گوینان و پیامبران . البته گفتارهای شکر ف اشعیا را در این میان تا اندازه ای بایستی مستثنا دانست و درباره اش گفت و گو خواهد شد . در کتابی منسوب به سلیمان که در پیمان کهن نیامده است ، با گفتاری سرشار از امید درباره آمدن مسیح و نجات بخشی گفت و گو می شود^۳ ، و تاریخ تألیف این مجموعه

در حدود پنجاه پیش از میلاد است. دانیال درجایی دیگر نیز می گوید:
و در رؤیای شب نگرینم، و اینک مثل پسر انسان با ابرهای آسمان
آمد و نزد قدیم الایام رسید، و وی را به حضور او آوردند. سلطنت و جلال و
ملکوت به او داده شد، تا جمیع قوم ها، ملت ها و زبان ها او را خدمت نمایند
سلطنت او سلطنت جاودانی و بی زوال است و ملکوت او زایل نخواهد شد.

اما چنان که اشاره شد، اشعیا درجایی به گونه یی دیگر از مسیح
یاد می کند. نجات بخش موعود او، نجات بخشی است که با الگویی که
از عیسا در دست داریم و روایاتی که از او در پیمان جدید آمده است قابل انطباق
می باشد. باب پنجاه و دوم و پنجاه و سوم کتاب اشعیا بسیار جالب است:

خوار و نزد مردمان مردود و صاحب غم ها و رنج دیده، و مثل کسی که
رو بهارا از او به پوشانند و خوار شده که او را به شمار نیاوردیم. لیکن او غم های ما را
بر خود گرفت و دردهای ما را بر خویش حمل نمود - و ما او را از جانب خدا از حمت
کشیده و مضروب و مبتلا گمان بردیم، و حال آنکه به سبب تقصیرهای ما مجروح
و به سبب گناهان ما کوفته گردید... و از زخم های او ما شفا یافتیم... و خداوند گناه
جمیع ما را بروی نهاد. او مظلوم واقع شد، اما تواضع نمود و دهان خود را [به شکایت]
نکشود... از ظلم و از داوری گرفته شد... از زمین زندگان منقطع شد و به جهت گناه
قوم من مضروب گردید و گور او را با شیرین تمیین نمودند... جان خود را قربانی
گناه ساخت... و گناهان بسیاری را بر خود گرفت و برای خطاکاران شفاعت نمود.

و این در واقع وصف دقیقی است از مسیح و فلسفه یی که بعدها برای
او ساخته شد. شاید و به یقین که عیسا خود بارها کتاب اشعیا را خوانده
بود و چنان تحت تأثیر آن واقع گشت که شخصیت خود را منطبق بر آن ساخت
و رفتار موعود اشعیا و فلسفه او را پیش گرفت. اشعیا پیش بینی می کند که
به زودی فر و شوکت یهود باز خواهد گشت و با این نوشته ها خود و خلق
را راضی و دل شاد می سازد. وقتی که حقیقت و واقعیت موجود نیست،
تخیل و توهم جای آن را پر می کند، چون در هر حال اندیشه و روح آدمی
بایستی سیراب و راضی شود: «و خداوند ولی تو می گوید به جوشش

غضبی خود را از تو برای لحظه‌یی پوشانیدم اما به احسان جاودانی بر تو رحمت خواهم فرمود^۵، وصف اشعیا از اوصاف دیگران دقیق‌تر است، و موعود او همان مسیحی است که رنج بردو بر بالای دار جان داد. عدل و احسان و نیکویی را درس داد و خلق را از بدی و شر و زشتی بر حذر داشت:

و نهالی از تنه [یسی Jessi پدر داوود نبی] بیرون آمده و شاخه‌یی از ریشه‌هایی خواهد شکفت - و روح خداوند بر او قرار خواهد گرفت - یعنی روح حکمت و فهم، و روح مشورت و قوت، و روح معرفت و ترس خداوند - و خوشی او در ترس خداوند خواهد بود؛ و موافق رؤیت چشم خود داوری نخواهد کرد و بر وفق سمع گوش‌های خویش تنبیه نخواهد نمود، بلکه مسکینان را به عدالت داوری خواهد کرد و به جهت مظلومان زمین به راستی حکم خواهد نمود... و کمربند کمرش عدالت خواهد بود... و گرگ با بره سکونت خواهد داشت و در تمامی کوه مقدس من ضرری و فساد نخواهند کرد. زیرا که جهان از معرفت خداوند پر خواهد بود^۶.

اما برخی از غیب‌گویان چنان بودند که با فلسفه رستاخیز و عقاید ملل و اقوام دیگر بیشتر آشنایی داشتند - چون پیش‌گویی می‌کردند که این روزگار خوشی و بهروزی و پیروزی پایان خواهد یافت و دگر باره شر و بدی در روی زمین حکم‌روا می‌شود - و سرانجام روز رستاخیز و داوری باز خواهد رسید و مردگان به توسط قدیم‌الایام [، یهوه] یا «پسرانسان» محاکمه خواهند شد و بدکاران به دوزخ خواهند رفت و نیکان به فردوس. به هر حال این امید بزرگ قوم یهود بود. در هیچ نقطه‌یی از جهان احتیاج به چنین امید و انتظاری، آن چنان که در یهودیه وجود داشت، مورد نیاز نبود، چون یهودیان بیش از حد تصور تحقیر شده بودند، در فلاکت و اسارت و شرایط ناهنجاری به سر می‌بردند و مقارن

با ظهور عیسای ناصری ، و قرنی پیش از آن در هر مجلس و محفلی ، گفت و گو از ظهور موعود بود ، و سرانجام عیسا کسی بود که این نیاز و انتظار را پاسخ گفت .

۳- نقادی در تاریخی بودن وجود مسیح

شاید به جرأت بتوان گفت که بیش از هر شخصیت مذهبی ، درباره وجود خارجی مسیح شك و تردید شده است . در حالی که امروزه تا حدودی شك هایی که درباره موجودیت موسا ، زرتشت ، بودا و کسانی دیگر بر زده شده است ، اما هم چنان شك هایی درباره شخصیت مسیح باقی مانده است . این ابقای شك و تردید به مناسبت تاریکی موضوع ، تشتت مباحث و فقدان مدار کی است درباره شخصی به نام مسیح . امروزه هم چنان این پرسش باقی مانده است که آیا عیسا وجود داشته است ؟ . به نظر می رسد که تاریخ زندگی بنیان گزار آیین مسیحی ، در اثر فشار غم و اندوه ، تخیل و توهم مردم یهود به وجود آمده باشد . افسانه هایی نظیر این تاریخ کم نیست و در مقام مقایسه باید از موارد مشابهی چون افسانه کریشنا Krishna ، اوسی ریس osiris ، آتیس Attis ، آدونیس Adonis ، دیونی سوس Dionisos ، و میترا Mithra یاد کرد . در جهان شاید بیش از هر افسانه ای ، تاریخ مشکوک زندگی مسیح نظایری داشته باشد از یونان باستان تا کشورهای متمدن امروزی ، از ملل و اقوام کهن تا مردم امروز ، از قلب اروپا تا جزایر گمنام اوقیانوسیه و تمدن های فراموش شده آرتکی و پرویی ، افسانه هایی نظیر افسانه مورد نظریا تاریخ زندگی مسیح وجود داشته است ، چون این تاریخ واکنش روحی بشری است در هر نقطه و مکانی که انسانهایی وجود داشته یا موجود بوده اند ، نظام و نظام

روحی بی نیز برقرار بوده و در پی هر شکست و ناکامی بی، يك خلق یا جمعیت یا قوم و ملت، هم چون يك فرد به درون گرایی و افسانه پردازی پرداخته است و در خلال توهمات و پندارهای خود، واقعیت را کامیابانه جبران کرده است.

یهودیان چنان که ملاحظه شد، در آن تلخ کامی و شوربختی و فشار ظلم و جور، در انتظار موعودی بودند که رهایشان ساخته و سلطنت بنی اسرائیل را مستقر نموده و سروری قوم برگزیده بر مشرکان حصول یابد. چون زمانی گذشت، بعید نیست که کم کم توهمات خود را واقعیت بخشیده و شخصیتی ایجاد نموده و برایش افسانه‌هایی ساختند. اما شاید شخصیتی مجهول نیز وجود داشته به نام عیسای ناصری که چون شهرتی به دست آورد از طرف خلق و یا به ادعای خودش موعود بنی اسرائیل خوانده شد و بعد ها وی را همان مسیح وعده داده شده خواندند. همه این ها امروز حدس و گمان است و نه مدار کی وجود دارد که به موجب آن ها موجودیت مسیح انکار شود، و نه به عکس اثبات گردد.

آنا تول فرانس، یکی از نویسندگان سده نوزدهم، که از مسیحیت اکراه داشت، زمانی داستانی نوشت که برای بسیاری از مسیحیان زننده است. اما به هیچ وجه اشکالی ندارد که آن چه او نوشته است عین جریان تاریخ واقعی باشد. در داستان وی پونتیوس-پی لاتس Pontius Pilates فرمانروای رومی، که به عقیده مسیحیان مشغول به صلیب کشیده شدن عیسا بود، سال ها پس از پایان یافتن دوران فرمان رویی خود، از آن سخن می گوید. پی لاتس در ضیافت شامی مشغول یاد آوردن وقایع گذشته است؛ میهمانی به طور اتفاقی ذکری از دختر زیبای یهودی

می‌کند که سابقاً می‌شناخته‌است و اخیراً آن دختر به پیروان «جادوگر جلیلی» به نام عیسای نصرانی پیوسته است. پی‌لانس سرش را می‌خاراند و می‌گوید: «عیسا؟ عیسای نصرانی؟ هیچ یادم نیست.»

البته هرگاه از این طنز و کنایه بگذریم، به فقدان مدارك برای صحت وقوع تاریخ زندگی و شخصیت خارجی عیسا باز می‌رسیم. البته هرگاه معتقد باشیم که انجیل‌ها کلام صریح خداوند هستند و هیچ گونه نقادی را نپذیریم که جای سخن و بحثی باقی نیست، اما هرگاه تسلیم عقل و منطق شده و به نقادی ایمان داشته باشیم، با توجه به اسناد و مدارکی که از منابع رومی و یونانی و غیره به ما رسیده‌است، در انجیل ایجازی، یعنی انجیل‌های مرقس، لوقا، - و متی نیز حتماً صحبت است چون داستان‌های این انجیل، داستان‌های معاصر زندگی عیسا نیستند اما با تمام این احوال در نقادیهای تند و افراطی نیز بایستی با دقت به تجزیه و تحلیل پرداخت. آن چه که محرز است، تاریخ عیسا صرفاً افسانه و توهم نیست، چون در آغاز سده نوزدهم، نسل اول نقادان انجیل که از دانشمندان به نام آلمانی بودند و به روش جدید نقادی در تاریخ به خود می‌بالیدند، در راه نقادی افراط کردند، چون معتقد بودند، و در حقیقت بر آن راه می‌پویدند که به موجب آن زندگی عیسا چون مردان تاریخ عصر ما مستند نیست، پس روایات انجیل جز افسانه چیزی نیستند برونو-باوئر که از این نقادان بود گفت: «تمام مسیحیت ناشی از يك اثر افسانه‌یی است، و آن اثر داستانی است که مرقس در دوره امپراتوری هادریان ۱۱۷-۱۳۳. نگاشته است.» اما اینک دیگر به آن تندی نمی‌توان دآوری کرد و بسیاری از محققان بر آنند که تاحدودی می‌توان به

زندگی و تاریخ عیسا اتکا نمود ، اما نه چنان که در اناجیل آمده است . اما آن چه که محقق است ، سابقه چنین شکی بسیار کهن و با قدمت است . ولنی Volney به سال ۲۷۹ میلادی در کتاب خود به نام « ویرانه های امپراتوری » درباره وجود عیسا شك کرده و آشکار می شود که در آن زمان نیز شك و تردیدهایی که از اواخر سده هیجدهم در مورد عیسا پیدایی یافت ، وجود داشته است . هنگامی که ناپلئون به سال ۱۸۰۸ با نویسنده مشهور آلمانی ویه لند Wieland ملاقات کرد ، نه از امور نظامی سخن گفت و نه از جنگ و سیاست ، بلکه جویا شد که آیا به تاریخی بودن عیسا معتقد است ؟ . به هر حال از اواخر سده هیجدهم بحث در این مورد از آلمان برخاست و به زودی گسترش یافت . محققان به انتقاد از انجیل پرداختند و در مقام مقایسه تضادهای و ناهم آهنگی های بسیاری در آنها یافتند . هررد Herder آن تاریخ نگار بزرگ و نقاد ارجمند ، ثابت کرد که میان عیسای موصوف در انجیل های مرقس ، متی و لوقا با عیسای انجیل یوحنا تاچه حد اختلاف و تفاوت وجود دارد . هرمان - رای ماروس Herman Raimarus در واقع نخستین کسی بود که طی نوشته هایی فراوان و تحقیقاتی عمیق ، وجود تاریخی عیسارامنکر شد . هاینریش - پاولوس Heinrich Paulus در قسمت امور ماورای طبیعی کار کرد و گفت همه معجزات را نمی توان انکار نموده و به اغراق و افسانه تحویل کرد ، بلکه بسیاری از معجزات که به وسیله روایات به ما باز رسیده است ، ریشه های غیرطبیعی و فوق الطبیعه نداشته ، بلکه دارای انگیزه های طبیعی بوده است . داوید اشتروس David Stearos کتابی فوق العاده و پر حجم نوشت به نام « زندگی عیسا » وی معتقد بود که

زندگی عیسا بایستی دگر دیسه و بازسازی شود و در این بازسازیها، به عناصر فوق طبیعی به هیچ وجه توجه نشود، چون آنها کلاً از زمره اسطوره ها و افسانه ها می باشند. کریستیان باور Ferdinand Christian Baur شروع به انتقاد و بحث در آثار مکتوب و مندرج در پیمان نو [عهد جدید] نمود و سرانجام چنان که ذکر شد برونو-بوئر Brono - Bauer با شور و هیجانی بسیار و ضمن تحقیقاتی فراوان وجود تاریخی عیسار را رد کرده و افسانه پیدایش وی را تفسیر کرد. وی معتقد بود که وجود عیسا مولود افسانه ها و کیشی بوده است که در سده دوم از در هم آمیخته شدن حکمت الهی یهود و ته اولوژی یونانی و رومی پیدایی یافته و مدون شده است. سرانجام سال ۱۸۶۳ فرارسید. ایسن سال هنگام انتشار کتاب «زندگی عیسا» به قلم ادنست رنان Ernest Renan می باشد. وی با قلمی سحرآمیز و شیرین و روش عالی، تمام تحقیقات مکتب آلمانی را خلاصه کرد، اما در واقع در فرانسه آلفرد لوازى Alfred Loisy سمت پیشروی و ابتکار داشت. در هلند کسانی چون پیرسون Pierson، نابر Naber و ماتاس Mathas با تحقیقاتی عمیق و موشکافانه و واقعاً دشوار، وجود تاریخی عیسار را انکار کردند. در انگلستان و نقاطی دیگر نیز هم چنین جنبش جدید رسوخ یافت. نتیجه این همه تحقیقات، انکار و مرگ تاریخی وجودی شد که شانزده قرن در تاریخ و اذهان با ابهت زندگی کرده بود.

اما پس از اوج نفی نظریه تاریخی وجود عیسا، در انتقاد های پیشین تجدید نظر می شد و محققان دوره بعد از افراط، در صدد نقادی متون و آثار قدیم برآمدند تا شاید عیسار را دوباره باز یابند. هر چند توفیقی چنان کم بایستی نیافتند، اما چندان نیز بی توفیق نشدند. شاید نخستین،

یا قدیم‌ترین اثری که در آن فردی غیر مسیحی راجع به عیسا سخن می‌گوید، نامه فیلسوفی باشد به نام مارا Mara که به پسرش سهراپیون Serapion به سال ۷۴ میلادی نوشته است. محتمل است که مارا اصلاً ایرانی‌نژاد بوده باشد و نامه باقی‌مانده به زبان سریانی است. در این نامه از عیسا به عنوان «پادشاه عاقل یهودیان» سخن رفته که یهودیان و سایل مرکش را فراهم کرده و خود به مکافات رسیدند. دومین متنی که در آن اشاره‌یی به عیسا شده است، در کتاب یوسه فوس Josephus مورخ یهودی است و تاریخ تقریبی نگارش کتاب «دورانهای باستانی یهود» که سطور ذیل از آن نقل می‌شود، به تخمین در حدود ۹۳ میلادی است. یوسه فوس آورده: «در چنین هنگامی مرد مقدسی به نام عیسا زندگسی می‌کرد، اگرچه مشکل که بتوان وی را انسان نامید، چون وجودش مصدر اعمال شگفت و عجیبی می‌شد. بد مردم آموزش‌های غریبی می‌کرد و خود با صفا و شادمانه به پذیرش حقیقت تن در داد. انبوهی از یهودیان و بسیاری از یونانیان از وی پیروی کردند، و این مرد مسیح نام داشت.» اما آیا این متن می‌تواند قابل قبول باشد؟ بسیاری از محققان این مطالب را الحاقی می‌دانند و دلیل‌شان نیز قابل قبول است. چون از مردی مثل یوسه فوس که می‌کوشید تا مورد پسند یهودیان و رومیان باشد، چنین گفتار ستایش‌آمیزی نه آنکه بعید، بلکه غیر قابل قبول است، چون این هردو بامسیحیان سخت معاند بوده و مبارزه می‌کردند. اشاراتی نیز که در تلمود Talmud از یشوای ناصری می‌شود، نمی‌تواند مستند باشد چون تلمود آنقدر متأخر است که ناگزیر چنین اشاراتی لازم بوده تا در آن وارد شود. در نامه‌یی دیگر که ذکر می‌شود، نامیه‌یی است از

پلی نی جوان Pliny the Younger [در حدود ۶۱-۱۱۳ م] به ترازان Tragan امپراتور روم که در حدود سال ۱۱۰ و بهروایتی ۱۱۲ میلادی نوشته شده . پلی نی یکی از حکمرانان امپراتوری روم بوده و از امپراتور پرسش می کند که دربارهٔ مسیحیان که گرد می شوند و به پرستش خدای خود و مراسم عبادت می پردازند ، چه گونه رفتار شود . متنی دیگر که در دست است از تاسی توس Tacitus [۵۵-۱۲۰ م] مورخ بزرگ رومی میباشد . وی از شکنجه هایی که در زمان نرون Neron نسبت به مسیحیان اعمال می شده است یاد کرده و می گوید پیش از سال ۶۴ ، مسیحیان در سراسر امپراتوری پراکنده بودند . و از کریس توس Christos [مسیح = تدهین شده ، کسی که رویش روغن مقدس ریخته شده] یاد می کند که به وسیلهٔ یکی از حکمرانان پی لانس Pilates به وضع دردناکی کشته می شود . دیگر یاد کرد کسی است به نام سوئه تونیوس Suetonius که در حدود سال ۱۲۵ از همین شکنجه ها گفت و گو کرد مواز مسیحیان به عنوان یهودیانی که به وسیلهٔ شخصی مسیح نام موجب آشوب و بی نظمی بودند یاد می کند . می گوید در حدود سال ۵۲ کلودیوس Diocletian آنان را برای امنیت و حفظ نظم تبعید نمود و این موافق است با آیه و اشاره یی در پیمان جدید : « ... و کلودیوس فرمان داده بود که همهٔ یهودیان از روم بروند . » بهر حال از آن چه که آمده ، و همه جز این نیست ، از عیسا - یا مسیح سخنی نمی رود ، بلکه سخنان و شواهدی است دال بر وجود مسیحیان نه خود مسیح .

۴ - عیسا پیش از رسالت

آن چنان که مبدأ تاریخ از سال میلاد مسیح شروع می شود ، این

زمان ثابت شده که صحیح و درست نمی باشد ، بلکه مطابق با تحقیقات جدید ، سال چهارم میلادی ، سال تولد عیسا محسوب می شود . در باره روز تولدش هیچ گونه آگاهی مستندی در دست نیست ، ولی به سال ۳۵۴ میلادی آن چه که امروز سنت می گوید ، یعنی روزیست و پنجم دسامبر ، روز تولد عیسا شناخته شد . این تصمیم از جانب برخی از کلیساهای غربی و همچنین کلیساهای روم اعلان و تثبیت و تصویب شد . اما اساس این امر بسیار روشن است . درباره یی از کشورهای اروپایی ، به ویژه روم ، آیین مهرپرستی Mithraism بسیار رواج داشت . روزیست و پنجم دسامبر ، روز جشن اصلی آیین مهر پرستی ، یعنی روز زایش آفتاب شکست ناپذیر بود . در چنین روزی جشن های بسیاری برپا می شد و گرایندگان فراوانی به انجام مراسم و شعایری می پرداختند و کشیشان و کلیسا از این موقعیت استفاده کرده و بدون توجه به مخالفت هایی بسیار که ابراز شد ، این روز را روز تولد عیسا اعلان کردند و بدین وسیله از جریانی مخالف جلو گیری کردند ، و مدت چند سال بر اثر این تداخل ، جشن زایش آفتاب نیز که متعلق به مهر گرایان بود ، به حساب عیسویت گذارده شد تا آن که میترائیسم بر اثر عواملی از بین رفت .

مطابق با رأی متی و لوقا ، عیسا در بیت اللحم که واقع در شست کیلومتری اورشلیم بود زاده شد ، و پس از مدتی پدر و مادرش وی را به ناصره واقع در جلیله برده و در آن جا ساکن شدند . آیا زاده شدن عیسا در بیت اللحم به چه دلیلی بوده است ؟ برخی از منقدان و پژوهندگان بر آنند که بنا به پیش گویی پیامبران یهود ، مسیح موعود از نسل داوود

و در بیت اللحم زاده می شد - و این دلیل را عدم اشاره مرقس دربارهٔ بیت اللحم تقویت می کند ، چون در انجیل مرقس از محل تولد عیسا سخن گفته نمی شود . بعید نیست که حتی ولوقا بنا بر پیش گویی یهود ، محل ولادت را در بیت اللحم قرار داده باشند .

داستان زندگی اش مطابق با روایات انجیلی چنین است : - در دوران امپراتوی اوتوس توس Augustus امپراتور روم که سرشماری عمومی شروع شد ، یوسف که مردی یهودی و درودگر بود با همسرش مریم از ناصره به بیت لحم که وطن اجدادش بود روانه شد تا مطابق سنت معمول یهود در وطن خویش ثبت نام نماید . چنان که مشهور است مریم همسر یوسف ، در حالی که دوشیزه و باکره بود ، آ بستن شد و هنگامی که به بیت لحم وارد شدند ، درد زاییدن داشت . چون جایی در آن بحبوحهٔ ازدحام نبود ، در اصطبل سکنا کردند و عیسا شبانه در اصطبل به دنیا آمد . نامش را عیسا یا یسوع نهادند که میان یهودیان معمول بود ، به معنای « یاور یهوه » .

در طول زمان حکایات شگفتی در مورد علایم هنگام زاده شدن عیسا پرداختند . نویسندگان اناجیل و کسانی دیگر که در ایمان تعصب داشتند ، به اخذ واقتباس از اساطیر مردمی دیگر پرداخته و شگفتی های مقدسان و اشخاص اساطیری ملل دیگر را به عیسا منسوب ساختند . در مصر و یونان و بابل افسانه هایی دربارهٔ زاده شدن افراد ممتاز ، قهرمانان ، خدایان و خدازادگان رواج داشت که از دوشیزگانی باکره به دنیا آمده بودند . هم چنین هنگام زایش مسیح ، بانگی بلند می شود که : « اینک بشارت خوشی عظیمی به شما می دهم که برای شما در شهر داوود ، نجات دهنده یی

که مسیح خداوند باشد متولد شد. « بون ویک Bonwick در کتابش دربارهٔ معتقدات مصری *Egyptian Belief and Modern Thought* می گوید مصریان معتقدند که هنگام ولادت اوسی ریس Osiris بانگی آسمانی شنیده شد که می گفت: زاده شد خداوندی برای ما که نامش اوسی ریس است.^۸ هم چنین در این باب روایتی دیگر است که وقتی زنی در معبد آمون Amon عبادت می کرد، ندایی شنید که: «خداوند به زودی متولد می شود.» مطابق افسانه های یونانی، هنگامی که هرکولس Hercules متولد شد، پدرش - خدای خدایان - یعنی زه اوس Zeus از آسمان بانگ زد که: این زمان تولد یافت هرکول، پسر خدای خدایان که نیرومندترین مرد روی زمین خواهد شد. در روایات انجیلی آمده که چون مسیح متولد شد: «ناگاه مجوسی چند از مشرق به اورشلیم آمده گفتند: کجاست آن مولود که پادشاه یهود است، زیرا که ستارهٔ او را در مشرق دیده ایم و برای پرستش او آمده ایم ...» به تحلیل این موضوع که چرا از ایران برای پرستش مسیح آمدند، کاری نیست - اما این که: «وبه خانه درآمده طفل را بامادرش مریم یافتند و به روی درافتادند و او را پرستش کرده و ذخایر خود را گشوده و هدایای طلا و کندر و مر به وی گذرانیدند»^۹ نیز نظایر بسیاری در میان افسانه های مردم قدیم دارد. در داستان های هندی دربارهٔ کرشنا Krishna روایاتی این گونه موجود است. موافق با افسانه هایی در این باب، کرشنا - میان شبانان زاده شد، فروغ خدایی اش چشم چند شبان را خیره ساخت که این خدایی است که در میان چوپانان زاده شده است، نارید Narid که از مردان خدا

و پارسایان به نام ومورد وثوق بود، از روی ستارگان فهمید که این خدا زاده‌یی است به روی زمین و برای نوزاد هدایایی تقدیم کرد. امبرلی Amberly در کتاب برجسته خود، بسیاری از این شواهد را گردآورده است.^{۱۰} هم‌چنین روایاتی است دربارهٔ میترا Mithra که چون متولد شد، بزرگانی چند از مجوس به دیدنش آمده و خداوندیش را تشخیص دادند و هدایایی نفیس برش نهادند. هم‌چنین کرشنا خدای هندو، باکوس Baccus از خدایان یونانی، هوتسی Hottsi از خدایان چینی‌ها، آت تیس Attis از خدایان فروگیا، آپولون Apolon از خدایان بزرگ یونانی، رومولوس Romolos از خدایان رومی و بسیاری دیگر از مردان بزرگ و مقدس و خدایان یا در کوه یا در آغل گاوان و گوسفندان زاده شدند. هم‌چنین روایاتی بسیار دربارهٔ واردی که به عیسا منسوب ساختند اند، در افسانه‌های ملل و اقوامی وجود داشت که یهودیان و مسیحیان اولیه به آنها آشنایی داشتند و آن‌ها را به موجب غرابت‌شان در مورد عیسا معمول نمودند.^{۱۱}

چنان می‌نماید که در حد مقدور در متون مقدس مطالعاتی می‌کرده اما با این احوال دارای قدرت بیانی شکفت و مؤثر بوده است. هنگامی که از سفری به وطن و زادگاه بازگشته و در کنیسه به موعظه می‌پردازد و معجزاتی از وی به ظهور می‌رسد، تعجب همگان برانگیخته شده گفتند: «از کجا این مرد چنین علم و ادبی کسب کرده و چه گونه این‌سان معجزاتی می‌کند». آیا این پسر همان درود گریست و مادرش مریم نامی نمی‌باشد

و برادرانش یعقوب و یوسف و شمعون و یهودا نیستند ، و خواهرانش میان ما زندگی نمی کنند؟^{۱۲} ، پس عیسا نیز در جواب چه به جا و روایی گوید که : « پیامبری حرمت نباشد جز در وطن خود... » و [عیسا] در آن جا هیچ معجزه نتوانست^{۱۳} . « خانواده عیسا يك خانواده معمولی بوده ، اما این خانواده معمولی از ادب و فرهنگ قومی بهریدی داشته اند . دو فرد مشخص این خانواده ، عیسا و مریم اند - یعنی مادر و فرزند . مریم ، مادر خداوند آنقدر ارتقاء مقام یافت تا مقام و منزلتش به پایه پسر و بلکه فراز تر از آن رسید . افسانه سرایی درباره زندگی عیسا در انجیل ها ، ادبیاتی است که به خوانندگان لذت می بخشد ، خواص را خوش می آید و با اندیشه خرافه پذیر عوام عجین می شود . اما بی شك همه این ها جز افسانه هایی پرورده شده نمی باشند . تولد عیسا از يك دوشیزه با کره ، آن هم در آغل گوسپندان - بانك آسمانی ، ستایش لشکریان سماوی ، حرکت ستارگان ، آمدن بزرگان مجوس برای دیدار پادشاه یهود در آغل و بخشش هدایا ، همه ادبیاتی سرگرم کننده ، ذهن نشین و لطیف اند . این موارد رامتی ولو قادر انجیل های خود می آورند و به وسیله یوسف ، نسب اش را به داوود می رسانند - اما پولس و یوحنا این تولد و زایش شکفت را نقل نمی کنند - چرا؟ شاید در همان هنگام نیز برای بسیاری منشأ این افسانه ها و خیالی بودنشان آشکار بوده است و اصولاً از قومی که با افسانه ها و معتقدات مصریان ، بابلیان ، یونانیان و ایرانیان پروریده شده بود ، جز این انتظاری نمی توان داشت . در انجیل ها ، مریم از دیدگاه ادبی ، وضعی کامل از يك

۱۲- انجیل متی باب سیزدهم ۵۵-۵۸

۱۳- انجیل مرقس- باب ششم ۵-۴ .

مادر است که شاید تراژدی اش از غم نامه پسرش دردآورتر باشد . با تمام شادی ها و محنت های مادرانه فرزندش را می پروراند . چون به کمال می رسد میان همگنان از منش و کنش فرزند به خود می بالد . اما از حالات ، عقاید ، رفتار و پس از آن ازدعاوی پسرش به شکفتی دوچار می شده و بر آن می شود که پای بندش ساخته و از مردم به دورش نگاه دارد . در غیبت های طولانی اش دل آشفته می شود و چون پسر را به اندیشه بازگشته می بیند ، نالان و از سر درد می گوید : « پدرت و من ، از دوریت و دیرکردت آشفته حال بودیم » اما این آغاز غم نامه بی بدفرجام و دل خراش است . فرزندش را توقیف می کنند . تنی را که آن سان به لطف و مهر پرورده بود ، مشاهده می کند که از ضربات شلاق لهیده و خونین شده است . پشانی و سری را که آن همه بانوازش به دامن گذاشته و با لطف به خواب کرده بود ، می بیند که با خارهای سخت مجروح کرده اند . بدنی که به ناز شاهد بالیدنش می شد ، مشاهده می کند که چه سان زیر صلیب سنگین فرسوده شده ، سرانجام در اوج غم نامه این مادر ، ملاحظه می کنیم که به پای صلیب می گرید ، صلیبی که پسرش را به آن آویخته اند و پس از آن جسد پسر را به آغوش می کشد .

این روایات هر گاه تاریخ نباشند ، ادبیاتی عالی و ممتاز به شمار می روند . درامی است عشقی از علاقه مادر به فرزند ، علاقه بی که از هر نوع شایبه جنسی به دور است . بدون شك ما می توانیم همه افسانه هایی را که بعداً به توسط سل سوس Selsus و دیگران درباره روابط مریم و يك سرباز رومی انتشار یافت رد نماییم و این افسانه ها همه در محدث نظرات و تحقیقات منقدان خلاف و نادرست جلوه کرده اند .

با اینکه از جوانی اش در انجیل ها چیزی به صراحت نیامده ، اما باز می توان از خلال مطالب به بسیاری چیزهایی برد. در مشرق زمین همواره رسم بود که پسر پیشه پدر را دنبال می کرد . پدر عیسا ، یعنی یوسف ، درود گر بود و بعید نیست که عیسا نامدتی حرفه پدر را دنبال کرده باشد. هم چنین به نظر می رسد که خلق و خوی اجتماعی داشت و بانام طبقات در ده خود ، از صنعت گران و کار گران و بازرگانان و ملاکان و مباشران و بردگان معاشرت کرده و مراوده داشته است. قدرت بیان و تأثیر کلامش با ظرایف ادبی و شور و حال همراه بود و نسبت به زیبایی های طبیعت حساسیتی شایان داشت. آن چه که به نظر می رسد ، مدون و مرتب تعلیم و تربیتی را نگذرانده بود ، اما با تمام این احوال ، هوش و فراست اش آدمی را به شکفتی می آورد . بی شك درس و تعلیم را بدطور پراکنده و غیر رسمی فرا گرفته بود ، چون به خوبی می خواند و همگان می پرسیدند : «... عیسا به هیکل آمده تعلیم می داد . اطرافیان را شکفتی آمده می پرسیدند : این مرد که تعلیمی ندیده چه گونه کتاب می خواند ؟ »^{۱۴} و بعدها این نیز به جنبه لاهوتی پیوست و هم چنان که دارای پیشینه یی بود ، در جریان های دینی بعدی نیز اثر گذشت. در هر حال عیسا نیز از این شکفتی سودجویی نمود و برای تأثیر بیشتر در مردم : «در جواب ایشان گفت این دانش از من نیست ، بلکه موهبت آن کسی است که مرا فرستاده »^{۱۵} . چنین مردی بی شك شیفته ادبیات یهودی و کتب انبیاء بود . در کنیسه با شوق و رغبت به وعظ و بحث روحانیان گوش فرا می داد . کتب پیامبران و مزامیر ، به ویژه کتاب های دانیال و انوخ بایستی در وی بسیار مؤثر واقع شده باشند - چون نوشته های آنان

در بارهٔ پیدایش و ظهور مسیح و مسألهٔ رستاخیز و معاد و ملکوت خداوند در وی بسیار مؤثر واقع می‌شد.

یهودیت در آن زمان آیین خرافات بود. خرافه در روح و جان مردم چنان نفوذ پیدا کرده و عجین گشته بود، که حدی بر آن متصور نمی‌شد. فال‌بینی، طالع‌بایی، پیش‌گویی و طلسم‌اندازی، سحر و جادو، جن‌زدگی، تسخیر و احضار ارواح، تعویذ گیری و ساختن اشیای ضد جن، اشیای متبرک و خوش‌یمن و بسیاری از این مسایل خرافی جای شریعت و آیین را گرفته بود. در رأس همهٔ مسایل، تب انتظار ظهور موعود قرار داشت. عیسا به هر محفل و انجمنی که راه می‌یافت، سخن از ظهور موعود می‌شنید در کوچه و بازار نیز جز این مسأله‌بی موضوع روز نبود. مطالعهٔ اسفار انبیاء و شور و هیجان مردم با آن انتظار بزرگ در اعماق روحش نفوذ می‌کرد. با روح دراك و ذهن تندی که داشت، بی‌شك در بازار مكارهٔ فلسطین، از انواع متاع‌های فکری بهره‌هایی می‌برد. معتقدات ایرانی، رومی، یونانی، بابلی و مصری بیش از ملل دیگر در میان یهودیان اشاعه یافته بود. بی‌شك مبلغان بودایی نیز در فلسطین بودند، چون آشوکا Ashoka مبلغان بودایی را به سوی مغرب تا مصر و سیرنه روانه کرده بود^{۱۶}. آن چه که می‌توان از قراین برداشت کرد آن است که عیسا با زهد و تصوف اسن‌ها Essenes که تأثیرات بودایی در آن آشکار بود، آشنایی داشت. هم‌چنین با فرقهٔ ناصری Nazarenes که در آن طرف اردن، در پهرثا Peraea مسکن داشتند نیز بایستی آشنایی داشته باشد و ناصری‌ها از مخالفان عبادات معبدی بودند و به قدرت مطلق شریعت ایمانی نداشتند. اما گذشته از تمام این موارد تأثیر،

باید به تأثیر عمیق یحیا در او اشاره کرد ، یحیایی که مطابق با تحقیقات از اسن ها بود و شاید عیسا نیز قبل از برخورد با یحیا مطابق باشیوه فرقه اسن ها سلوک می کرده و یاپس از برخورد با یحیا آن روش را برگزیده است . تا این جا ، یعنی برخورد با یحیا دوران اول زندگی عیسا پایان می یابد و این دوران پیش از رسالت اوست . اما آیا این یحیا که در واقع عیسا را برانگیخت که بود ؟ مطالعه مسیحیت به طور مسلم بدون آگاهی از زندگی و عقاید یحیا ، چیزی کسر خواهد داشت .

۵ - یحیای تعمید دهنده

در منابع تاریخی ، در کتاب یوسه فوس Josephus است که از یحیا و سرگذشت وی سخن می رود . درباره تاریخی بودن این آخرین پیامبر بنی اسرائیل نمی توان شك نمود . مطابقی است میان نوشته یوسه فوس و اناجیل . یحیا آخرین پیامبر بزرگ بنی اسرائیل محسوب می شد که ترازدیش به موجب روسپی گری زنی ، هوس بی لکام دختری ، و مستی حا کمی روی داد . باوصفی که از وی شده ، باوارستگی و فقر و زهدش ، با مواعظی که می نمود و دنیا کسلی وی ، بیشتر در ذهن مردی سالمند مجسم می شود ، در حالی که تنها شش ماه پیش با عیسا تفاوت سنی نداشت . مرقس ومتی وصف شان مردی را نشان می دهد که در یهودیه می گشت و موعظه می کرد . مردم را به توبه دعوت کرده و سلطنت قدیم خداوند را وعده می داد . لباسی خشن از پشم شتر می پوشید و با کمر بندی از چرم سخت کمرش را می بست و خورا کش جز غسل و ملخ چیزی نبود . درهمه چیز با اسنی ها همراه و موافق بود . از زن گریزان و در ریاضت ساعی بود . اسنی ها چنان

که از نامشان پیداست « استحمام کننده » در تعمید به یکی دوبار راضی نبودند ، اما یحیا يك بار تعمید را کافی می دانست. هنگامی به مناسبت مواعظاش ، شهرتی فوق العاده کسب کرد به طوری که زمانی اغلب اهالی اورشلیم و یهودیه و حوالی اردن برای تعمید و توجه تزدش گرد آمدند . بایستی قیافه یی مؤثر ، ریشی انبوه و بلند ، موهای درهم و تاب دار داشته باشد . چشمان تیزبین و مؤثرش تا اعماق دل و روح پیروانش مؤثر واقع می شد . کلامش خشك ، گرم و تکان دهنده بود . چون گروهی از فریسیان و صدوقیان برای تعمید تزدش آمدند ، گفت :

ای اقمی زادگان که شما را اعلام کرده از غضب آینده بگریزید - اکنون نمرشایسته توبه بیاورید ، و این سخن را به خاطر خود را مدهید که پدر ما ابراهیم است ، زیرا به شمامی گویم خدا قادر است که از این سنگ ها فرزندان برای ابراهیم برانگیزاند و اکنون تیشه به ریشه درختان نهاده شده است ، پس هر درختی که نمره نیکو نیارود بریده و در آتش افکنده شود . من شما را به آب به جهت توبه تعمید می دهم ، لیکن او که بعد از من می آید از من توانا تر است ۱۷.

یحیا مردی بود وارسته ، گوشه نشین و خلوت گزین . باریاضت و جامه بشمین پوشیدن خود را می آزد . شکمش را تهی نگاه می داشت و جز به هنگام ضرورت و به گاه موعظه سخن نمی گفت و با کسی محشور نمی گشت . هر چند مبنای تعالیمش بر اصول ماورای طبیعی قرار داشت ، اما توبه اش بر اساس موازین اخلاقی بنیان داشت . طالب بود تا مردم گرگ هم نباشند ، حقوق هم را محترم شمارند ، از بی دادگری پرهیز کنند ، در اشتراك اموال اقدام کنند تا برهنه و گرسندی باقی نماند. هنگامی که با سخنان شرربارش خلق را تحت تأثیر قرار می داد و بداندان می فهمانید که راهشان بیراه و ناصواب است از وی پرسش می کردند که : چه کنیم ، و

او در پاسخ می گفت :

هر که دو جامه دارد ، به آن که ندارد بدهد ، و هر که خوراک دارد نیز چنین کند ... باج گیران زیاده از آن چه که لازم است نگیرند ، سیاهیان گرد ظلم میوبند ، راه حق بروند و به حقوق خود اکتفا کنند^{۱۸} .

خلق را گمان می رفت که این همان مسیح موعود است ، و چون از این مقول با وی سخن می گفتند ، از سر بزرگ منشی و بی علاقگی می گفت : نه من مسیح نیستم ، بنده کوچکی برای خدا وندم که در برابر موعود ، موجودی ضعیف بیش نمی باشم . از این مطالب است که سیمای حقیقی یحیا ، پسرز کریا را می توانیم باز شناسیم . وی در واقع مردی وارسته ، زاهدی عزلت گزین و درویشی بی پیرایه بود . باری چون در اجتماعی بزرگ عیسا نیز برای تعمید نزدش رفت ، یحیا امتناع نمود و گفت : « من احتیاج دارم تا از تو تعمید یابم »^{۱۹} ، اما با این وصف عیسا اصرار ورزید و تعمید یافت . این مورد یا بر آن که ساخته یی بیش نمی باشد که برای صحنه گذاردن بر عیسا درست شده و یا با احتمالی بسیار ضعیف ، عیسا نیز در آن هنگام با توجه به مواعظی که می کرده و شهرتی که به دست آورده بوده است ، یحیا از سر تواضع و شکسته نفسی از تعمیدش صرف نظر کرده و اظهار خضوع می نماید . اما آن چه که محقق است ، عمل عیسا ، تحت تأثیر قرار گرفتن او را نشان می دهد و این که تعالیم و روش یحیا را پذیرفته بود . اما سرانجام مرك درد آور این مرد خدا فرارسید ، زبان تند و شرربار و انتقادش از هرود آن تی پاس Herode Antipas موجب شد تا به فرمان اودست گیرش سازند . به نظر می رسد که هرود شخصا از یحیا و تقدس

۱۸ - لوقا - باب سوم ۱۴-۱۱

۱۹ - متی - باب سوم ۱۵-۱۴

او و آزارش در بیم و هراس بوده و گاه گاه به نصایح و اندرزهایش گوش فرا می‌داده است : «هرودازیحیا می‌ترسید ، چون که او را مردی عادل و مقدس می‌دانست و رعایت‌اش می‌نمود و نصایح او را به عمل می‌آورد و سخنانش را می‌شنید»^{۲۰} ، اما با این وصف به توقیف‌اش مجبور شد. مرقس و متی^{۲۱} داستان وانگیزه دستگیری و قتل یحیا را شرح می‌دهند . یحیا از هرود که زن خود را طلاق داده و هرودیاس Herodias زن یکی از برادران خود به نام فی لیپ Philip را تزویج کرده بود، خرده گیری می‌کرد. از این که به مناسبت کلام تند یحیا ، هرود یاس شهرت بدی یافته بود ، از یحیا کینه داشت و هرود را بر می‌انگیخت که یحیا را به قتل رساند . لیکن هرود از قتل يك مرد مقدس و اهمه داشت و تنها به زندانی کردنش اکتفا نمود . هرود یاس که به زن بارگی و شهوت پرستی شوهرش واقف بود ، دختر زیبای خود را تحریك می‌کند تا هرود را به قتل یحیا تحریك نماید . شب هنگامی که هرود به مناسبتی جشنی عظیم برپا کرده بود ، سالومه Salome رقصی آن چنان شورانگیز و پرهیجان کرد که هرود به او گفت هر چه می‌خواهی طلب تا به تو بدهم سالومه سوگندش داد که هر چه طلب نماید دریغ نرزد و هرود قسم خورد . پس مادرش به سالومه گفت از اوسریحیا را در طبقی درخواست کن. هرود که به شدت ناراحت شده بود ، چاره‌یی نداشت ، چون سوگند یاد کرده بود . پس دستور داد تا فراشان به زندان رفته و سوریحیا را بربایند و بر طبقی نزد آن زنان بدکاره بردند. اما روایت یوسه فوس گونه‌یی دیگر است. بنابراین روایت ، هرود

۲۰- مرقس - باب ششم ، ۲۰- ۱۸ .

۲۱- مرقس - باب ششم - متی - باب چهاردهم .

از آن در ترس و اندیشه بود که اصلاح مذهبی یحیا با وضع موجود، تبدیل به يك انقلاب اجتماعی شود. هر چند در خلال گفته‌ها و مواعظ یحیا انتقاد از وضع موجود و اختلاف طبقاتی و تعدیل ثروت و اراضی و دارایی می‌رفت لیکن با حرارت و تندی‌یی که داشت به نظر نمی‌رسید که مردانقلاب باشد، آن انقلابی که هرود از آن در ترس و واهمه بود. اما دسته‌هایی دیگر که شورشیان محسوب می‌شدند و انقلابی‌هایی مؤمن بودند در صدا انقلاب و شورش بوده و چه بسا که شورش فکری یحیا آنان را مشتعل می‌ساخت و برمی‌انگیخت.

به این طریق بود که در عین جوانی، با چنین دردناکی، نوما رزندگی آخرین پیامبر بنی اسرائیل درهم پیچیده شد و سرش را بریدند. یاران و پیروانش بدن بی‌سراورا به خاک سپردند. عیسا دیگر از یاران نزدیک او شده بود، به همین جهت شاگردان و پیروان یحیا گردوی جمع شده و از او استفسار کردند. عیسا کاملاً و در بست، با اندك اختلافی در روش و خصلت و منش، شیوه یحیا و اصول عقاید او را پذیرفته بود و این نخستین عملی بود که در راه مبهم آینده‌اش موفقش ساخت.

۶- آغاز رسالت

پس از مرگ یحیا مرحله دومین زندگی عیسا شروع می‌شود. تا این گاه تنها مرد ساده‌یی بیش نیست. چون برای او خبر آوردند که یحیا را کشته‌اند، دردش نسبت به پیروان پراکنده و بی‌سرپرست او رحم‌آمد و بهر هبری‌شان پرداخت: «عیسا بیرون آمده گروهی بسیار دیده بر ایشان ترحم نمود، زیرا که چون گوسفندان بی‌شبان بودند و بسیار به ایشان

تعلیم دادن گرفت^{۲۲} علاوه بر این ، عیسا بسیار به یحیا فریفته بود و او را می‌ستود و انسانی بی نظیرش می‌پنداشت و درباره‌اش می‌گفت : «هر آینه به شما می‌گویم که از اولاد زنان ، بزرگتری از یحیا تعیند دهند برنخاست^{۲۳}» مسلم است که چنین ستایش‌گری ، تحت نفوذ کامل یحیا قرار گرفته و روش او را ادامه می‌دهد . چون یحیا به زندان رفت ، عیسا به جلیله Gaillile روانه شد و ناصره را ترك گفت . در کنیسه‌ها به تعلیم و موعظه می‌پرداخت . سرانجام در يك روز سبت در کنیسه برای تلاوت درخواست . بی شك این اجتماعی بود که مردمی بسیار در آن گرد شده بودند و او که به ویژه به صحیفه اشعیا علاقه بی داشت ، قسمتی از آن را انتخاب کرده و می‌خواند :
روح خداوندگار یهوه بامن است ، چون خداوند مرا مسح کرده است تا مسکینان و بینوایان را مژده دهم و بشارت شان دهم ، و مرا فرستاده تا دل شکستگان را شفا بخشم و اسیران را رهایی دهم و رستگار سازم و نابینایان را برای بینایی موعظه کنم و درماندگان را راحت بخشم و از سال پسندیده خداوند موعظه کنم^{۲۴} .
چون گفتارش تمام شد ، گفت اینك آن گاهی است که این پیش‌بینی‌ها تحقق یافته . خلق در شگفتی شدند . پس از وی خواستند تا از معجزاتی که در نقاطی دیگر نموده بود بنماید . اما وی گفت هیچ پیغمبری در وطن خود محترم نیست و من نمی‌توانم میان زادگاهم و مردمش معجزه بی‌کنم . خلق بر او می‌شورند و بر آن می‌شوند تا به قتل‌اش اقدام کنند ، لیکن می‌گریزد . در چنین هنگامی خبر بریده شدن سربحیا به گوشش می‌رسد و رهبری پیروان یحیا را چنان که ملاحظه شد به عهده می‌گیرد . در آغاز امر با احتیاط به مژده و بشارت می‌پردازد . با واقع‌بینی می‌کوشد تا به سیاست داخل نشود و از سرنوشت یحیا می‌گریزد ، لیکن راهش راه یحیا بود .

۲۲- مرقس - باب ششم ۳۵-۳۴ ۲۳- منی - باب یازدهم ۱۱

۲۴- اشعیا - باب شستویکم ۲-۱ لوقا - باب چهارم ۱۹-۱۵

کم کم جرأت و جسارت می‌یابد . در کوی و برزن به موعظه می‌پردازد و معجزاتی از وی صادر می‌شود . راه یحیا و ادامه کارهای او موجب شد تا برخی را گمان حاصل شود که یحیا رستخیز کرده و از مردگان برخاسته است : «هرود گفت این همان یحیا است که من سرش را از تن جدا کردم و اینک از میان مردگان برخاسته است»^{۲۵} .

البته مشکل که بتوان وی را از روی انجیل‌ها وصف کرد . چون انجیل‌ها و نوشته‌هایی از این گونه از سوی گرایندگان و دوستان آنان وی نوشته شده ، دوستان آنانی که سخت به او ایمان داشتند ، محاسن‌اش را بر می‌شمردند و به دلشان می‌نشست و شاید عیوبش نیز از نظر گاه آنان جز حسن و نیکی شمرده نمی‌شد . البته معتقدان به هر مذهب و دیناتی ، از خرده گیری و نقادی اخلاق و کردار و رفتار بانی و مصدر آن دین و مذهب اکراه دارند و از یافتن نقایص چنین کسانی خود داری می‌کنند ، چون رنج و ناراحتی چنین کاری برای‌شان از هر چیز دیگری سنگین‌تر است . اما اینان نیز بشرند ، بشرهایی با احساسات ، عواطف و خصایل دیگران ، اما به نسبت برجسته‌تر . به هر حال از بوته نقادی اینان نیز انسان‌هایی با ویژگی‌های همه انسان‌های خوب و یا متوسط بیرون می‌آیند . عیسا صفات و رفتاری داشت که با برخورد با آنها ، با عیسایی که در ذهن نقش‌اش را مصور داریم متفاوت است . دارای تعصب مذهبی پر کششی بوده است . بسیاری اوقات رخ می‌داد که مخالفان عقیده خود را به سختی محکوم می‌کرد . اگر از جمله گناهان و تقصیرهای گذشت ، از بی‌ایمانی در گذشت و چشم‌پوشی نمی‌کرد . گاه تندی و خشونت آن چنان در این سمبول رحمت

و عطوفت پیدا می‌شد که موجب تعجب و شگفتی است :

هر که یکی از این کودکان را که به من ایمان آورند لغزش دهد او را بهتر است که سنگ آسیابی بر گردنش آویخته در دریا افکنده شود - پس هرگاه دست تورا به لغزاند آنرا به بر ، زیرا بهتر است بایک دست داخل حیات شوی از این که باد و دست وارد جهنم گردی در آتشی که خاموشی نپذیرد - جایی که کرم ایشان نمیرد و آتش خاموشی نپذیرد - و هرگاه پایت تورا بلغزاند قطعش کن ، زیرا تورا مفیدتر است که لنگ داخل حیات شوی از آن که با دو پا به جهنم افکنده شوی در آتشی که خاموشی نپذیرد - آنجایی که کرم ایشان نه میرد و آتش خاموش نشود - و هرگاه چشم تو - تورا لغزش دهد قلمش کن ، زیرا که تو را بهتر است که با یک چشم داخل ملکوت خدا شوی از آنکه با دو چشم در آتش جهنم انداخته شوی...^{۲۶}

و این وصف دربارهٔ جهنم ادامه دارد . این روش با این جهنم با اخلاق و روش عیسا موافقت ندارد و گویی عیسا بدون مطالعه این جهنم را از جربان‌های معاصر اخذ کرده است . هنگامی باشا گردانش از کشت‌زاری می‌گذرد و شاگردان را کرسنگی فرامی‌گیرد . پس از کشت‌زار دیگران به چیدن و خوردن می‌پردازند . صاحبان سررسیده و اعتراض می‌کنند و عیسا کرسنگی را مجوز شمرده می‌گوید : « مگر نخوانده‌اید آن چه داوود و رفیقانش کردند وقتی که گرسنه بودند^{۲۷} » . از جانبی دیگر اختلاف طبقاتی در جهان پسین آنقدر فاحش است ، و خداوند به اندازه‌ی سخت‌گیری می‌کند و عیسا دل سختی نشان می‌دهد که تصویر عیسای نرم دل را ضایع می‌سازد . اما پیش از این که از مورد فوق سخن گوئیم ، لازم است که تذکر داده شود آن کشت‌زارهایی که شاگردان عیسا از آن برخوردارند ، و صاحبان آنها اعتراض نمودند که به موجب نص تورات و قوانین هیکل این کار خلاف است ، عیسا در جواب می‌گوید که : « در این جا شخصی بزرگ‌تر از هیکل است ، به این معنی که با آمدن او ، قوانین پیشین ملغی شده و کار و عمل و قانون او ، مافوق قوانین تورات و احکام پیشین

است و آنها قوانینی موقتی بوده‌اند . عموم مفسران انجیلی به این نحو تفسیر کرده‌اند ، هرچند که متن روشن است و احتیاجی به تفسیر ندارد . اما کسی که آن چنان می‌گوید ، درجایی دیگر نقیض و خلاف گفته خود را بیان می‌نماید : « لیکن آسان تر است که آسمان و زمین زایل شود از آن که يك نقطه از تورات ساقط گردد »^{۲۸} . اما در باب اختلاف طبقاتی در جهنم و فردوس ، یا جهان پسین . داستانی که از زبان عیسا نقل می‌شود ، عبرت آموز است . همانقدر عبرت آموز است که در نشان دادن تأثیرهای یهودی و بابلی سودرسان می‌باشد . این داستان به شکلی عرفان ما با نه همان مفهوم عمل مثل به مثل در تورات را می‌رساند . اگر کسی دندان دیگری را شکست دندانش را بشکنند و اگر خویش کسی را کشت خویش او را به کشند . اما مواردی پیش می‌آید که این عمل به موجب وضع اجتماعی خاص قوم و ملتی جنبه اجرایی ندارد ، و فردی دولت مند و با جاه و فر در پناه قدرت خود عملی می‌کند که مسکینی را توان برابری با او و احقاق حق نمی‌باشد و در این جاست که : « ملکوت خداوند از آن مسکینان است » تحقق می‌یابد ، تحقیقی خیالی و وهم انگیز . از این راه بود که عیسا آلام مسکینان و فقیران و بی‌دانشان را التیام می‌بخشید و از این رو روان شناس ماهری بود ، همچنان که از نیروی نفوذ در دیگران و تلقین و هیپنوتیسم *Hipnotisme* برخوردار بود . اینک آن داستان ، قصه مردی مسکین در این جهان و دنباله معکوس اش در آن جهان :

شخصی دولت مند بود که ارغوان و کتان می‌پوشید و هر روزه در عیاشی با جلال به سر می‌برد - و فقیری مقروح بود ایلعازر نام که او را بر درگاه او می‌گذاشتند ، و آرزو می‌داشت که از پاره‌هایی که از خوان آن دولت مند میریخت خود را سیر کند ، بلکه سگان نیز آمده زبان بر زخم‌های او می‌مالیدند - باری

آن فقیر به مرد و فرشتگان او را به آغوش ابراهیم بردند ، و آن دولت‌مند نیز مرد و او را دفن کردند - پس چشمان خود را در عالم اموات گشوده خود را در عذاب یافت ، و ابراهیم را از دور و ایلمازر را در آغوش دید - آنگاه به آواز بلند گفت ای پدر من ابراهیم بر من ترحم فرما و ایلمازر را بفرست تا سر انگشت خود را بآب‌تر ساخته زبان مرا خنک سازد ، چون در آتش معذبم - ابراهیم گفت ای فرزند به خاطر آور که تودر ایام زندگانی چیزهای نیکوی خود را یافتی و هم چنین ایلمازر چیزهای بد را ، لیکن او الحال در تسلی است و تو در عذاب ۲۹

اصرار و الحاح مرد دولت‌مند مؤثر واقع نمی‌شود و ترحمی نسبت به او که خطایی شرعی نیز برایش ذکر نشده است مرعی نمی‌گردد . آیا از زبان آن مرد رحیم و رثوفی که دلش از لرزش برگی می‌تپید ، زانیان دزدان ، جانیان و همه گناه‌کاران را می‌بخشید ، و بر فراز صلیب مصلوب کنندگان خود و دشمنانی که آن‌سان جانش را تباه ساختند بخشید شکفت و عجیب نیست ؟ ! - چون در راه به درخت انجیری می‌رسد که بر آن انجیری نیست چون هنوز فصل انجیر نرسیده است ، به خشم می‌آید و چون بچه‌بی درخت را لعن و نفرین می‌کند ^{۳۰} . هم چنین مردم و شهرهایی که او را نه پذیرفته‌اند نفرین می‌کند و لعن می‌نماید . گاه بر خانواده خود ، به برادرانش و مادرش خشم می‌گیرد ^{۳۱} . از این موارد در باره عیسا چه فراوان می‌توان یافت . آرمان خواهی و انسان دوستی و گرایش او به مردم و بینش اجتماعی او ، گاه عواطف انسانی‌اش را لطمه می‌زند . چنان که هنگامی در کنیسه برای گروهی مرد وزن سخن می‌گفت و به او خبر دادند که مادر و برادرانش در بیرون او را انتظار دارند . برآشفته گشت و گفت کدام مادر و کدام برادر ، اینانند مادران و برادران من .

۲۹- لوقا - باب شانزدهم ۱۹-۲۶ ۳۰- مرقس - باب یازدهم ۱۵-۱۳

۳۱- متی - باب دوازدهم ۴۷-۴۶ لوقا - باب هشتم ۲۰-۱۹

به سان انبیاء عبری تعصب و خشونت و خشم داشت تا آن که به سان يك حکیم یونانی از آرامش بر خوردار باشد .

در انجیل‌ها موردی که دلالت بر توصیف چهره و اندام عیسا نماید موجود نیست . مدرکی تأیید نشده از مردی رومی به نام پوبلیوس لنتوس Poblus Lantus باقی است که تا حدودی وی را وصف می کند که عیسا مردی معتدل القامه است با موهای میگون و طلایی رنگ که صاف بوده و به عادت قومی از فرق آن را به در قسمت می کرده است صورتش زیبا و چشمانش آبی و بسیار عمیق و نافذ بوده است . پوست چهره اش به سرخی متمایل و ریشی به رنگ موی سر و فراوان داشته که به دو قسمت می کرده است . از وصفی تعریفی و تمجیدی که در این سند می شود ساختگی بودن آن آشکار است - اما میتوان درك کرد که به طور یقین چون مردم عصر خود لباس می پوشیده ، و در شکل و چهره به سان هم نژادان خود بوده است .

چهره انسانی و داورى به جای عیسا را در مورد رفتار با زنی زناکار مشاهده می کنیم . هر چند این داستان تنها در انجیل یوحنا آمده است و همه نسخ قدیمه نیز این داستان را ندارند ، اما باز نمی توان به این سبب آن را خالی از حقیقت پنداشت ، چون کلاما با اخلاق و کردار عیسا جور و هم آهنگ است . این مورد تساهل عیسا را نسبت به قوانین خشك جابرا نه و غیر انسانی یهودیان و تورات نشان می دهد . چرا زن جوان زیبایی که بر حسب خواهش دل ، يك بار لغزیده و تسلیم تمایلاتش شده است با وضع فجیعی به میرد و سنگ سار گردد ، نخست داستان را بشنویم : -

عیسا به کوه زیتون رفت ، و بامدادان باز به معبد آمد ، و چون جمیع قوم

نزد او آمدند ، نشسته ایشان را تعلیم می داد که ناگاه کاتبان و فریسیان زنی را که در زنا گرفته شده بود پیش او آوردند . . . بدو گفتند ای استاد این زن در حین زنا گرفتار شده و موسا در تورات حکم کرده که چنین زنی سنگسار شود ، اما تو چه میگویی . . . عیسا سکوت کرد و چون اصرار کردند گفت : هر که از شما که گناهی مرتکب نشده ، سنگ اول را او بیندازد . این گفته در وجدان آن گروه خلیل و خجل گشته از سالخوردگان تا میان سالان يك يك بیرون رفتند - و عیسا تنها باقی ماند با آن زن که در میان ایستاده بود - پس عیسا چون راست شد و غیر از زن کسی را نیافت ، گفت ای زن مدعیان تو کجا شدند ؟ آیا هیچ کس بر تو فتوا نداد ؟ زن گفت هیچ کس ای آقا - عیسا گفت : منم بر تو فتوایم دهم ، برو و دیگر گناه مکن ۳۲ .

این مورد به هیچ وجه نمی تواند انتقادی بر عیسا فراهم کند ، بلکه ظرایفی بسیار در این حکایت مستتر است . نخست آن که دشمنان عیسا از روی عمد چنین صحنه‌یی را فراهم کردند تا به دامش اندازند و عیسا با روشی که در واقع بسیار عالی و بخردانه بود ، توطئه شان را برهم زد و نکهی میان یهودیان برای رسیدگی به چنین گناهایی ، داد گاههایی وجود داشت و احتیاجی نبود تازانی را برای کسب دستور نزد عیسا آورند هم چنین پاسخ و رای عیسا همه را خجل و محکوم ساخت - کیست که خود گناهی این چنین مرتکب نشده باشد و اگر چنین گناهی را مرتکب شده به چه حقی دیگران را به جرم همان گناه می تواند سنگسار و دوری کند .

عیسا بایستی دارای جاذبه‌یی زن پسند بوده باشد. زنان وی را دوست داشتند. نسبت به او در خود محبت دلپذیر و اعتماد و اطمینانی سرشار می یافتند چنان که به هیجان می آمدند. قانون موسا بود که زنا کار بایستی سنگسار شود ۳۳ ، اما عیسا با این روش موافق نبود و مشاهده کردیم که با چه زیرکی سرشاری تساهل و عدم موافقت خود را نشان داد. در مواعظ کوه

۳۲ - یوحنا - باب هشتم ۱۱ - ۱

۳۳ - سفر لاویان - باب بیستم ۱۰ سفر تثئیه - باب بیست و دوم ۲۴-۲۲

این مخالفت را روشن بیان می کند و اختلاف بینش وی با بینش یهود متقدم روشن می شود: «شنیده اید که گفته شده است چشمی به چشمی و دندانی به دندانی - لیکن من به شما می گویم با شریر مقاومت نکنید ، بلکه هر که بدرخساره راست تو تپانچه زند ، دیگری را به سوی او به گردان...»^{۳۴} ، ایده اولوژی عیسا هر چند انسانی بود ، اما با افراط در محبت و تعلیم تمکین در برابر زور ، بردگی را تعلیم می داد . هر چند می خواست انسانیت را بیاموزد و تفاهم میان انسانها برقرار سازد ، اما انسانیت را به خواری می کشید و ظلم را مجاز می شمرد . تمکین در برابر ظلم جز بردگی چیزی نیست و به صراحت حقانیت اولویت و ادنایت را میان مردم يك اجتماع صحه می گذارد: اما تساهل عیسا در برابر گناهای که با سرشت انسانی و غرایزش عجین بوده است و جلوگیری از مجازات های نا انسانی و قوانین سخت گذشته ، گاه آنقدر شاعرانه است که همه عواطف و احساسات را برمی انگیزاند و این جاست که جای دارد عیسا را پیامبر بشریت ، رسول مهر و گذشت و مردی که بر تعدیل قوانین خشك و ظالمانه قیام کرد منتسب سازیم . داستان توبه زنی زنا کار در خانه شمعون فریسی آنقدر شاعرانه و لطیف است که شاید مفهوم و معنی عمیق رفتار و منش انسانی مسیح را تحت الشعاع قرار دهد . این موارد را نمی توان با سهل انگاری صرفاً افسانه پنداشت ، چون با تعالیم اش که در سراسر انجیل ها پراکنده است مشابهت دارد :-

ویکی از فریسیان از وی وعده خواست که ببا و غذا خورد ، پس به خانه فریسی در آمده بنشست - که ناگاه زنی که در آن شهر گناه کار بود چون شنید که [عیسا] به خانه فریسی به غذا نشسته است ، شیشه ای از عطر آورده در پشت سر او نزد پایهایش

گریان به ایستاد و شروع کرد به شستن پاییهای او به اشک خود و خشکانید آنهارا به موی سر خود، و پایهای وی را بوسیده آنهارا به عطر تدهین کرد. چون فریسی بی که از او وعده خواسته بود این را به دید باخود می گفت که این شخص اگر پیامبر بودی هر آینه دانستی که این کدام وجه گونه زنی است که او را لمس می کند زیرا گناهکاریست. عیسا جواب داده به وی گفت، ای شمعون، این زن را نمی بینی، به خانه تو آمدم آب به جهت پاییهای من نیاوردی، ولی این زن پاییهای مرا به اشکها شست و به مویهای سر خود آنها را خشک کرد - مرا نه بوسیدی، لیکن این زن از هنگامی که داخل شدم از بوسیدن پاییهای من باز نه ایستاد - سر مرا به روغن مسح نکردی، لیکن او پاییهای مرا به عطر تدهین کرد - از این جهت به تو می گویم گناهان او که بسیار است آمرزیده شد زیرا که محبت بسیار نموده است، لیکن آن که آمرزش کمتریافت محبت کمتر می نماید ۳۵.

داستان مریم مجدلیه نیز از این گونه است. او زنی روسپی بود که تحت تأثیر جاذبه عیسا قرار گرفت، توبه کرد و از معاشران و دوستان نزدیکش گشت. به هنگام مصلوب گردنش حضور یافت و پس از مرگ، عیسا به او ظاهر شد. آیا این همه برای نقض و یا تعدیل قوانین گذشته نبود. عیسا مردی است اجتماعی که میان خلق و گروههای گوناگون مردم می گردد و با آنان هم نشین، هم سخن و هم سفره می شود. گوشه گیری و عزلت گزینی اسنها را نمی پسندد و هم چون یحیا گوشه گیر و مردم گریز نیست. نویسندگان انجیلها چنان نمایشش می دهند که در هر محفلی سرمی کشد. در عروسیها برکت می بخشد. با تحصیلداران و مأموران وصول مالیات که مورد نفرت عامه بودند می نشست و معاشرت داشت. به مجالس اغنیامی رفت و با آنان نشست و برخاست می کرد. اما يك پیامبر و يك مصلح چه گونه می تواند مورد پسند اغنیا و مال اندوزان واقع شود؟ به همین جهت چون اغنیا به او اقبالی نمی آوردند، به مسکینان و فقیران و تنگ - داستان روی آورد و آنان نیز مقدمش را گرامی داشتند و حق نیز چنین بود. چون کسی که تعلیم گر تعدیل ثروت و اشتراك اموال بود، چه گونه

می توانست مورد لطف و پذیرش مالداران واقع شود. کسانی که از این مهر سودی عایدشان می شد گردش فراهم می آمدند. با طبقه امها آرزوها Amhaarez که گروه بیچارگان، درماندگان و تهی دستان دوره گرد بودند و نجس «لمس نکردنی» به شمار می رفتند بی واهمه معاشرت می کرد. دعوت اش در نقاطی بسیار از فلسطین به گوش می رسید که: «بیایید نزد من ای تمام زحمت کشان و گران باران، و من شما را آرامش خواهم بخشید» و چنین نیز بود. با سخنان گرم و مؤثر و عرفانی اش، درماندگان را به ملکوت خدایی نوید می داد که در آن جا همه خوشی ها و راحتی ها برای شان آماده شده و این آنان را تسکین می داد. روزی یکی از ثروتمندان نزدش آمده و می گوید چه گونه می توانم جزو صالحان در آییم، عیسا وی را می گوید که احکام ده گانه را عمل کن. می گوید آنها را همه از کودکی به کار بسته ام :-

عیسا وی را نکریسته او را محبت نمود و گفت: تورا يك چیز ناقص است ، برو و آن چه داری بفروش و به فقرا بده که در آسمان گنجی خواهی یافت و بیاصلیب را برداشته مرا پیروی کن. ایکن او از این سخن ترش رو و محزون گشته روانه گردید زیرا اموال بسیار داشت ، آن گاه عیسا گرداگرد خود را نکریسته به شاگردان گفت، چه دشوار است که توانگران داخل ملکوت خدا شوند ۳۶ .

چنان که ملاحظه می شود، برنامه اصلاحی عیسا بر اساس تغییر مردم است و چون مردم خود را تغییر داده و اصلاح نمایند، اصلاحات خود به خود انجام پذیرفته و تأسیسات دیگرگون می شوند. برخلاف سزار که با تغییر تأسیسات و سازمان ها می خواست مردم را اصلاح نماید. آن چه که مسلم است عیسا فردی بود که نظایر شان در هر اجتماعی انگشت شمار است. او ادعای علم و حکمت فراوان نداشت ، و با این حال به هنگام، بسیار

خوب و نیک از بوته آزمایش دام گستران و نقادان بیرون می‌جست. هر چند بسیاری اوقات دستخوش خشم‌شدیدی واقع می‌شد و کلمات تندی بر زبان می‌راند، اما بیشتر مردی بود مسلط و خوددار و در برابر شداید صبور و با تحمل. فریسیان و کاتبان و دیگر فرق و کاهنان چه بسا که در تنگنا قرارش دادند، اما وی نیز چه سربلند از دام‌ها خارج می‌شد. آنقدر خوددار و صبور بود که حتا مرگ نیز با آن همه شامت و سختی و دردش نتوانست وی را مشوش سازد.

یکی از علل تحکیم موقعیت او معجزاتش بوده‌است. انتظارحاد و شعله‌ور یهودیان در ظهور مسیح موعود، آن گاه معجزات مدعی مسیح بودن، بی‌شک می‌تواند علتی نه‌آن که قاطع، بلکه اصلی باشد. این معجزات به‌طورکلی نتیجه تلقین روحی محکم و استوار بوده است بر ارواح تأثیرپذیر و معتقد. همان گونه که مس‌مر Mesmer حضور پزشک را دربالین بیمار یکی از علل مهم شفا می‌دانست، مصداقش حضور عیسا بربالین بیماران بود که عنوان و نقش داروی تقویتی شگرف را ایفا می‌کرد. در تماس با او، بر اثر خوش بینی‌اش، ایمان محکم و نفوذ کلامش و انعطاف بیماران و ایمان آنان- ناتوانان نیرو می‌گرفتند. نظایر فراوان این افعال در دیگران نمی‌تواند این موضوع را در عیسا نفی نماید. گذشته از مواردی معدود، اغلب این معجزات را که حواریون، به ویژه پتروس Petros انجام می‌دادند، از لحاظ روان‌شناسی می‌توان تحلیل نمود.

خود عیسا معجزات و شفاهایش را به ایمان کسانی نسبت می‌داد که شفا می‌یافتند. این موضوع را عبدالغفور لاری^{۳۷} در کتابش نیز تذکر داده

۳۷- رساله تکلمه نفحات الانس - دست نویس به شماره ۹۱۴ کتابخانه مجلس شورای ملی.

است و موارد مشابهی از آن را بسیار می‌توان یافت . در ناصره ظاهراً چون که اهالی و مردم به صورت پسر نجاری می‌نگریستندش موقعیتی به دست نیاورد و این امری است که از لحاظ علمی گوستاو لو بن -Gustav Lebon به خوبی آن را تشریح کرده است^{۳۸} . عیسا در زادگاه خود چون از وی خواستند تا معجزه به کند نتوانست ، چون مردم به وی اعتقادی نداشتند: «لیکن عیسا بدیشان گفت نبی بی حرمت نباشد مگر در وطن و خانه خویش، و به سبب بی ایمانی ایشان معجزه بسیار آن جا ظاهر ساخت^{۳۹}» قابل توجه است که مدیوم‌ها Medium یعنی واسطه‌های احضار ارواح هر گاه در میان جمعی که به کارشان ایمان و اعتقادی نداشته باشند اقدام به کار کنند، نتیجه‌ی برای‌شان حاصل نمی‌شود . مدیوم‌های ایتالیایی در سرزمین خود قادر به اعمال شگفت نبودند، در حالی که در کشورهای دیگر که مردم بدانان باعجاب و ایمان می‌نگریستند کارهای شگفتی انجام می‌دادند. چنان که تذکر داده شد، عیسا خود نیز به این امر اشاره می‌کند: «زنی که مدت دوازده سال به مرض استحاضه مبتلا می‌بود از دنبال او [=عیسا] آمده، دامن ردای او را لمس نمود، زیرا با خود گفته بود که هر گاه ردایش را لمس کنم هر آینه شفا یابم- عیسا برگشته نظری به وی انداخته گفت: ای دختر خاطر جمع باش، زیرا ایمانت تورا شفا داده است^{۴۰}» و دختر پس از دوازده سال شفا یافت : «دو کور نزد او آمدند [تا شفا حاصل کنند] - عیسا بدیشان گفت: آیا ایمان دارید که این را می‌توانم کرد؟ گفتند: بلی خداوندا- در ساعت چشمان‌شان را لمس

38- Les opinions et les croyances

۳۹- متی باب سیزدهم ۵۷-۵۸.

۴۰- متی - باب نهم ۱۹-۲۱.

کرده گفت: برو فوق ایمان تان به شما به شود^۱،

مریم مجدلیه که دوچار ناراحتی های عصبی می شد و از حمله های عصبی رنج می برد، در مجاورت عیسا احساس آرامش می کرد و در حقیقت عیسا را دوست می داشت و همین دوستی با مجاورت که همراه می شد، موجب آن می آمد که حمله هایش متوقف ماند. از نیروی هیپنوتیزم *Hypnotisme* برخوردار بود و شاید خود از چنین نیرویی در وجودش آگاهی داشت. دختر یایروس *Yairus* را که می گفتند مرده است، عیسا گفت نه. مرده است بلکه به خواب آرامی فرو رفته، و آن گاه نه به آرامش، بلکه با لحنی آمرانه گفت: «دخترک برخیز»^۲، در این مورد می توان گفت که دخترک دوازده ساله در حقیقت مرده بوده، بلکه دوچار - رختی عصبی بوده است. بسیاری اوقات از این که برای اثبات مدعایش از او طلب معجزه می کردند، غمین دل و افسرده می شد. و هنگامی که در می یافت حتا حواریون نیز به واسطه کرامات و معجزات به او گرویده اند دلش سخت به درد می آمد. خواهان آن بود تا مردمان به تعالیمش گوش فرانهند و به آنها عمل نمایند. از مجامله و چاپلوسی و تملق و ظواهر گریزانی نشان می داد. هنگامی که نزدش آمده و با مداهنه با وی سخن می گفتند، هم چون سماندی از سرباس و اندوه می گفت به گفته هایم که عمل نمی کنید از این تشریفات چه سود: -

و چون است که مرا خداوند خداوند می گوید، و آن چه می گویم به عمل نمی آورید؟ هر که نزد من آید و سخنان مرا شنود و آنها را به جا آورد، شما را نشان می دهم که به چه کسی شباهت دارد. چون شخصی است که خانه یی می ساخت و زمین را کنده گود نمود و بنیادش را بر سنگ نهاد؛ پس چون سیلاب بر آن خانه

۴۱ - متی - باب نهم ۲۸-۲۹ .

۴۲ - مرقس - باب پنجم ۴۳-۴۵ .

زور آورد نتوانست آن را جنبش دهد زیرا که بر سنگ بنا شده بود - لیکن هر که شنید و عمل نیاورد مانند شخصی است که خانه‌ی بر روی زمین بی بنیاد بنا کرد که سبل بر آن صدمه زد و فوراً افتاد و خرابی آن خانه عظیم بود^{۴۳}.

این است عیسا، آن عیسایی که با ظهور او تمدنی کهنه را زندگی به سرآمد و فرهنگی نوین با شالوده‌هایی تر کیتی بر بنیان آن بر پا گشت . عیسا اعم از آن که وجود داشته بود ناموجود باشد ، مارا کاری نیست ، چون آن موضوعی است در نقادی تاریخی که در حد مقدور در باره‌اش بحث شد . اما در تاریخ ادیان گذشته از مباحث پیشین و تاریخی بودن یا نابود عیسا، با شخصیتی سروکار داریم که آیین مسیحیت را مصدر و بانی برده موارد و مدارك متیقن تاریخی آنقدر در باره‌اش کم و نادر است که موجب نفی موجودیت‌اش را فراهم آورد . اما همین عیسا در انجیل شخصیتی است مسلم، زنده و متحرك . از مادری زاده شد ، دوران کودکی را سر کرده و به موجب اوضاع و احوال اجتماعی‌اش برانگیخته شد تا به زعم خود اصلاحاتی انجام دهد . در عقیده‌اش آنقدر مؤمن و پابست بود که از مرگ نهراسیده و با خونسردی و سادگی شکفتی آنرا پذیره شد و پس‌زا آن داستان زندگی و مرگش به افساندها پیوست . اینك مشاهده نمایم که عیسا در انجیل چه گونه و چه کسی است و انجیل‌ها چه نوشته‌هایی می‌باشند .

۷- انجیل

در باره انجیل‌ها چه می‌توان گفت؟ آیا این نوشته‌ها فرمان خداست و وحی والهام است . برای معتقدان به جنبه ماورای طبیعی مذهب مسیح چنین می‌باشد . اما از گذرگاه نقادی، انجیل نوشته‌هایی هستند که میان

سده اول و دوم میلادی تألیف شده‌اند. نخست پیش از گفت و گواز انجیل های چهار گانه و سایر ادبیات انجیلی، لازم است از رسولان بحثی اجمالی شود. گفته شد که کسانی به عیسا بیش از همه نزدیک بودند و اینان حواریون یا رسولان خوانده شده‌اند. اینان به هیچ وجه مردمی غیر عادی، برجسته و کامل نبودند. کسانی محسوب می شدند که به امیدی عیسارا متابعت نموده و کرد او جمع شدند. می اندیشیدند که مطابق با روایاتی درباره مسیح موعود، او پادشاه یهودیان خواهد شد و در سلطنت او به جاه و مقام و مال و منال خواهند رسید. در اخلاق و اندیشه و صفات با هم یکسان نبودند. در انجیل متی وصف های تقریباً جالبی از این حواری ها شده است. جاء طلبی شان در درجه اول اهمیت قرار داشت، به گونه یی که عیسا زمانی مجبور می شود برای آرام کردن شان به آنان وعده دهد که در جلال و مقام با خود انباز شان خواهد کرد: «پترس گفت: گفت: اینک ما همه چیزها را ترك کرده تورا متابعت می کنیم، پس ما را چه خواهد بود؟ عیسا ایشان را گفت هر آینه به شما می گویم که مرا متابعت نموده اید در معاد وقتی که پسر انسان [اشاره به خودش] بر کرسی جلال خود نشیند، شما نیز به دوازده کرسی نشسته بر دوازده سبط اسرائیل داوری خواهید نمود»^{۴۴}. اولین این دوازده حواری یا رسول، آندریو Andrew یکی از شاگردان یحیا بود که چون یحیا به زندان رفت به عیسا پیوست. آندریو را برادری بود شمعون نام که وی نیز به عیسا گرایید. شمعون همان کسی است که عیسا او را می فاس Kiphas یعنی «سنگ صخره» نامید و پترس ترجمه یونانی همین کلمه به معنای سنگ است. آن گاه دو پسر زه به دی Zebedee به نام یعقوب و

یوحنا نیز به عیسا پیوستند. متی Matthew نیز که از تحصیلدارانی بود که به روم خدمت می کرد، در این جمع وارد شد. در بندهای آینده درباره اینان با تفصیل بیشتری سخن خواهیم گفت. اما منظور اصلی عیسا از گرد آوردن دوازده رسول، توجه به دوازده سبط اسرائیل بود، چنان که خود نیز اشاره کرده است که در روز رستاخیز بردوازده کرسی نشسته و داوری دوازده سبط را خواهند کرد. اینان مردانی بودند بی سواد و اغلب فقیر. باهم به طور اشتراکی زندگی می کردند و بعدها زانی نیز به جمع شان پیوسته و تکرهای آنان را انجام می دادند. اینان رسولان عیسا بودند که بعدها بشارت تعالیم وی را در نیمی از جهان پراکندند. اما از میان این جمع چهار نفر به واسطه منسوب بودن انجیل های چهار گانه به آنان، برجسته شده و شهرتی بدست آوردند.

آن چه درباره تعالیم عیسا می دانیم مأخوذ است از انجیل های چهار گانه. انجیل های فعلی را در حقیقت می توان بازمانده يك دوره ادبیات انجیلی مسیحیت نخستین دانست که این مقدارش پس از جرح و تعدیل و ها، دست بردارستناخ کنندگان و غرض ورزان بدست ما رسیده است. کلمه انجیل که نخستین کلمه کتاب مرقس می باشد لفظ یونانی *اوان گه لیون* Evangelion به معنای مژده و خبر خوش است. روش کتابت و انشاء انجیل ها، ساده و روان، احساس انگیز، مؤثر و شگرف است. این نوشته ها البته از دیدگاه دستوری و یا ادبی نمونه های کاملی نمی باشند، اما آن چه که مهم است صداقت بیان، انگیزش احساس و روش ساده آنهاست. این نوشته ها میان سال های شست و صد و بیست میلادی نوشته و تألیف و تنظیم شده است. تاریخ قدیم ترین نسخ دست نویس مربوط است به سده سوم و بنا بر این مسلماً در مدت دو قرن

در معرض اشتباهات نساخ و کتاب و تغییرات احتمالی قرار گرفته است . دربارهٔ تقدم و تاخر انجیل‌های چهارگانه میان فرقه‌های گوناگون اختلاف وجود دارد. متی Matthew از جملهٔ رسولان عیسا بود و انجیل خود را به ویژه برای خوانندگان یهودی نوشت. انجیل مرقس Mark که مادرش در اورشلیم زندگی می کرد و خود هم سفر پولس Paul و بارناباس Barnabas بود گویا برای نوایمانان رومی نوشته شده است. انجیل لوقا Luke به وسیلهٔ لوقا پزشک یونانی و هم سفر پولس برای غیریهودیان نوشته شده است. انجیل یوحنا John نیز که یکی از حواریون بود، در زمان سالخوردگی و کهولت اش نوشته شد. بحث دربارهٔ انجیل‌ها مطلبی بسیار دراز و پریچ و خم می باشد، اما آنچه که مهم است ، یافتن تعالیم عیسا و اصول عقاید و افکار اوست در این انجیل‌ها که وجههٔ نظر قرار می گیرد .

۸- عیسا در انجیل

آن گونه دشواریها و ابهامات و پیچیدگی‌هایی که در بسیاری از کتب مقدسه موجود است، در انجیل‌ها وجود ندارد. آنچه که از زبان عیسا نقل می شود، ساده و بی پیرایه، دل نشین و مؤثر است. گفتارها در بسیاری از موارد با امثال و حکم همراه است و از ملال و خستگی کسی که به خواهد مطالعهٔ مدام نماید می کاهد. تمثیل و استعاره از زبان عیسا کم نمی تراود ، اما بیشترین شان روشن و عامه فهم اند، لیکن موارد مبهم و شاید بی معنی نیز یافت می گردد . برخی اوقات لطافت بیان و صمیمیت در اندیشه ، بیان اناجیل را چون شعری دل نشین می سازد . محققان از زبان عیسا ، آنقدر از شواهدی که نقل قول از تورات شده است گرد آورده اند که قابل توجه

است و این امر مطالعه‌فر اوان عیسارا در تورات شان می‌دهد - چون آن‌چه که می‌گفت پایه‌ی داشت در تورات که بازیر کی آن را انعطاف می‌بخشید . اما آن‌چه که در انجیل از زبان عیسا بسی مهم و جالب توجه است ، موضوع «ملکوت» می‌باشد . ملکوت خداوند چیست و منظور از آن در انجیل چه می‌باشد . آن‌سان که برمی‌آمد موضوع ملکوت در آن زمان برای شنوندگان عیسا امری بسیار ساده و قابل فهم بود . است و به همین جهت است که درباره‌آن توضیحی نمی‌شنویم . کسانی چون انوخ ، دانیال ، اشعیا و نویسندگان کتاب حکمت سلیمان از این ملکوت که عبارت از اعاده سلطنت و شوکت یهودیان به روی زمین ، و سروری و آقایی شان به رومیان و مللی دیگر باشد سخن گفته بودند . از همین روی است که در آغاز منظور از ملکوت خدایی ، آسمانی فوق طبیعی و کلا ادای مفهومی فوق طبیعی مطرح نبوده است ، بلکه هم‌چنان که پیش از مسیح ، انبیا و پیش گویان می‌گفتند و هم‌چنین میان حواریون و عیسویان نخستین ، منظور از ملکوتی بوده در روی زمین . روایت یهود که عیسا آن را به کاربرد و بدان تکیه ورزید در در آغاز چنین بود : ملکوت و سلطنت خداوند به روی زمین به خاطر اعاده قدرت و آبرو و عظمت قوم برگزیده . اما بعدها که با ظهور عیسا این امر غیر ممکن و بعید به نظر رسید ، و امید موفقیت ضعیف گشت ، عکس العمل شدیدی مبتنی بر اصول روانی - این میل و خواست را از بیرون به درون کشید و به همین جهت است که عیسا گفت : «ملکوت من مربوط به این جهان نیست و سلطنتی است در جهانی دیگر»^{۴۵} . هم‌چنین در مواردی دیگر مبنای تعریفش از ملکوت بر اساس همین ینش قرار می‌گیرد . برای آنان که تحت

قدرت جهانی و جابرانه رومی‌ها زندگی می‌کردند، امکان هیچ گونه آزادی از یوغ و بند نبود. به هیچ روی قدرت آن را نداشتند تا بر علیه رومیان شورش کرده و استقلال خود را به دست آورده و حکومت اسرائیل را تشکیل دهند. پس لازم بود تا برای پیش گویی روایاتی دربارهٔ مسیحی که ظهور می‌نمود و به وسیلهٔ او یهودیان به عظمت دیرین و سلطنت می‌رسیدند، تفسیری پیدا شود، و این تفسیر را عیسا ارجهت ناسوتی به عالم لاهوت کشید و گفت منظور از ملکوت یا سلطنت و آقایی و سروری، در آن جهان است، نه این جهان - از همین روی بود که دوازده تخت سلطنت اسباط دوازده گانه را نیز به دوازده رسول خود بخشید.

به هر انجام تعریفی که در انجیل‌ها از ملکوت شده، بسیار متفاوت می‌باشند که اساس فلسفی آن باز گو کنندهٔ روش واحدی است مبتنی بر اصل روانی، و آن ارضای طبایعی است که از داد و عدل دور افتاده و دست ستم و جور، ملیت و شرف و هستی‌شان را ناراج کرده بوده است. برای آنان تفاوتی نمی‌کرد که به آرزوی خود در این جهان بازرسند یا در دنیای دیگر به همین روی گاه ملکوت را در این جهان قرار می‌دادند، و گاه که بسیار به نومیدی می‌گراییدند ملکوت را در جهانی دیگر قابل حصول می‌دانستند و خود را تسلی می‌دادند. پس ملکوت عبارت است از غایت و نهایت خواست درونی قوم یهود بر مبنای جامعه‌یی که ارج و قدر قوم بر گزیده و سروری آنان، و بعد عدل و داد در آن محفوظ باشد.

می‌توان از ملکوت با توجه به زندگی بعدی مسیحی، و همان جوامع کوچک مسیحیان اولیه تعریفی دیگر کرد. تعریفی که تا حدودی با شیوه زندگی اشتراکی که افلاتون وصف می‌کند مطابقت دارد و تنها بایستی

به آن جنبه درویشانه‌یی را نیز افزود. اگر چنین باشد و هدف عیسا از ملکوت خدایی استقرار مدینه فاضله‌یی بوده باشد، آن گاه با چهره‌یی که بیشتر اجتماعی است روبرو می‌شویم. در مواردی گوناگون کسانی را تشویق می‌کنند تا از ثروت و مال در گذرند. ملکوت را از آن فقیران می‌داند و کسانی چون العیازر^{۶۶} در آن جا راه پیدا می‌کنند، در داستان مردی دولتمند که از وی می‌پرسد چه کند تا رستگار شود، می‌گوید مالت را میان مسکینان تقسیم کن، و چون آن مرد استنکاف می‌ورزد، به شاگردان می‌گوید: چه دشوار است که دولتمندان داخل ملکوت خدا شوند.^{۶۷} در جایی دیگر نیز می‌گوید ورود توانگران به ملکوت دشوارتر از گذشتن شتری از سوراخ سوزن است. در زندگی مشترکی ساده و بی‌پیرایه‌شان سخنی نیست: «و همه ایمان داران با هم می‌زیستند و در همه چیز شریک می‌بودند - و املاك و اموال خود را فروخته و آن‌ها را به هر کس به قدر احتیاجش تقسیم می‌کردند، و خوراك را به خوشی و ساده دلی می‌خوردند ...»^{۶۸} پرستش خداوند با داشتن ثروت و مالکیت جور در نمی‌آید و تملك یکی بی‌اعتنایی به دیگری می‌باشد: «غیر ممکن است که خداوند و مومنان [دولت و ثروت] را با هم خدمت کنید»^{۶۹}، ترك ثروت و وسایل آسایش مصنوعی بدون شك به زندگی طبیعی و ستایش آن می‌رسد. در آیات ذیل صدای روسو Rousseau را می‌شنویم:

بنابراین به شما می‌گویم از بهر جان خود اندیشه مکنید که چه خورید یا چه آشامید، و نه برای بدن خود که چه به پوشید. آیا جان از خوراك و بدن از پوشاك بهتر نیست - عرفان هوارا نظر کنید که نه می‌کارند و نه می‌دروند و نه در انبارها ذخیره

- ۴۶ - لوقا - باب شانزدهم ۱۹-۲۶ ۴۷ - لوقا - باب هجدهم ۲۵-۱۸
 ۴۸ - اعمال رسولان - باب دوم ۴۶-۴۴ ۴۹ - متی - باب ششم ۲۴

می کنند و پدر آسمانی شما آن ها را می پروراند، آیا شما از آن ها به مراتب بهتر نیستید و برای لباس چرا می اندیشید - درسوسن های چمن بنگرید که چگونه نمو می کنند نه محنت می کشند و نه می ریسند - لیکن به شما می گویم سلیمان هم با همه جلال خود چون یکی از آن ها آراسته نشد ۵۰.

و این تاجه اندازه با حکمت سلیمان ناجور است که می گفت :
 « ای شخص کاهل نزد مورچه برو و در راه های او تأمل کن و حکمت را بیاموز خوراک خود را در تابستان مهیا می سازد و آذوقه خویش را در فصل حصاد جمع می کند. ای کاهل تا به چند خواهی خوابیدی.. [چون] فقر مثل راهزن بر تو خواهد آمد و نیازمندی بر تو مانند مرد مسلح^{۵۱}، راه زندگی طبیعی، قناعت، به فکر فردا نبودن : « پس در اندیشه فردا مباشید، زیرا فردا اندیشه خود را خواهد کرد^{۵۲}، و به هر حال ستایش زندگی طبیعی نمودن - به ویژه آن که تنها نظر به خدا داشتن نیز مورد نظر باشد، به رهبانیت، ریاضت و از زندگی گسستن می انجامد. تجرد بر تأهل رجحان دارد. هر نوع کار و کوششی که به منظور رفاه زندگی انجام شود، مذموم به شمار می رود. نه خانواده را اصولی باقی می ماند و نه دولت و مسئله مالکیت را. همه افراد، از همه طبقات خواهران و برادرانند و نسب خانوادگی را دیگر ارج و موقعیتی نخواهد ماند و این افلاتون راجه خوش می آمد. هنگامی که تزدش آمدند به هنگامی که مشغول موعظه بود که مادرت و برادرت تو را منتظرند، بر آشت و گفت برادران و مادران من اینانند و اشاره اش به مستمعان بود^{۵۳}. اما اصول رهبانی تنها این نبود. ورود به ملکوت خداوند، ترك خانه و خانواده و علایق خانوادگی محسوب می شد: « هر آینه به شما می گویم کسی نیست که خانه یا والدین یا زن یا

۵۰ - متی - باب ششم ۲۹-۲۵ ۵۱ - امثال سلیمان - باب ششم ۱۲-۶

۵۲ - متی - باب ششم ۳۴ ۵۳ - لوقا - باب هشتم ۲۰

برادران یا اولاد را به جهت ملکوت خدا ترك کند. جز این که در این عالم چند برابر بیابد و در حیات آینده حیات جاودانی را^{۵۴}، هنگامی که جمعیتی انبوه پیرویش می کردند، خطاب به آنها گفت: «هر گاه کسی نزد من آید و پدر و مادر و زن و اولاد و برادران و خواهران، و حتا جان خود را نیز دشمن ندارد، شاگرد من نمی تواند بود»^{۵۵}، گفتارهایی تا کیدآمیز در مورد خانه و خانواده از زبانش چه بسیار می شنویم، تا جایی که مافوق رهبانیت قرار می گیرد و دل آدمی را رنجه می سازد. می گوید نه به خاطر آن آمده ام که قانون شمشیر را شایع سازم، نه پیک سلامتی و خوشی می باشم، بلکه آمده ام تا مرد را از پدر خود و دختر را از مادر خویش و عروس را از مادر شوهرش جدا سازم - و دشمنان شخص - اهل خانه او خواهند بود - و هر که پدر و مادر... یا پسر دختر را از من زیاده دوست داشته باشد، لایق من نباشد^{۵۶}، اما از این مهم تر، تجویز خصی کردن است و کسانی شایسته تر برای ملکوت خداوند می باشند که خود را خواجه نمایند. درباره ازدواج و طلاق از او پرسش می کنند. طلاق را جایز نمی داند، چون هر مردی که همسر خود را در غیرمورد زنا طلاق گوید و با زنی دیگر ازدواج کند زنا کرده است - و پرسش کنندگان می گویند با این شرایط سخت ازدواج نکردن شایسته تر است و می گوید: «تمامی خلق این کلام را نمی پذیرند مگر به کسانی که عطا شده است، زیرا که خصی ها می باشند که از شکم مادر چنین متولد شدند و خصی ها هستند که از مردم خصی شده اند و خصی ها می باشند که به جهت ملکوت خدا خود را خصی نموده اند»^{۵۷}.

۵۴ - لوقا - باب هجدهم ۲۹ - ۵۵ - باب چهارم - ۲۶ - متی - باب هشتم ۲۳ - ۱۹

۵۶ - متی - باب دهم ۳۹ - ۳۴

۵۷ - متی - باب نوزدهم ۱۲ - ۱۱

سلوک عیسوی نیز سلوک رهبانی است. عیسا در آغاز امر هم چون زرتشت که برای جمعیتی سخن گفت، موعظه می کند. هر گاه یسنا-های سی امرا بنیان و اساس تعالیم زرتشت بشماریم، باب پنجم از انجیل متی نیز اصول تعالیم عیسا است. هنگامی که جمعیتی انبوه از نقاط گوناگون فراهم شدند، موعظه‌یی کرد که اخلاق رهبانی او را آشکار می سازد و به «موعظه کوه» مشهور شد :-

خوشا به حال مسکینان در روح، زیرا ملکوت آسمان از آن ایشان است -
خوشا به حال ماتمیان، زیرا ایشان تسلی خواهند یافت - خوشا به حال حلیمان، زیرا ایشان وارث زمین خواهند شد - خوشا به حال رحم کنندگان، چون برایشان رحم کرده خواهند شد - خوشا به حال پاک دلان، چون ایشان خدا را خواهند دید - خوشا به حال صلح کنندگان، زیرا ایشان پسران خدا خوانده خواهند شد - خوشا به حال زحمت کشان برای عدالت، زیرا ملکوت آسمان از آن ایشان است - خوشحال باشید و شادی عظیم نمایید، زیرا اجر شما در آسمان عظیم است، زیرا که به همین طور پراغمیای پیش از شما جفای رسانیدند.

با توجه به دیگر گونی قانون و عمل مثل به مثل که موسا وضع کرده بود به تمکین در مقابل دوبرابر ظلم و زور از جانب عیسا که می گفت هر گاه به گونه ات سیلی نواختند، سوی دیگر صورت را برای سیلی دوم عرضه کن^{۵۸}، قوانین اخلاقی و سلوک راهبانۀ عیسا آشکار می شود. به همین جهت است که بسیاری می گویند آیین عیسویت روش بردگی است. اما اخلاق و قوانین آن تنها بر همین پایه نیستند. در این جا از ظواهر بدبواطن باز می رسیم. می گوید درست است که گفته اند زنا ممکن، اما من به شما می گویم هر گاه کسی با نظر شهوت به زنی نظر افکند، در حکم زنا بی است که مرتکب شده باشد^{۵۹}. هم چنین می گوید شنیده اید که گفته اند به همسایۀ خود محبت نما و به دشمن خود عداوت کن - اما من بد شما می گویم که دشمنان خود را نیز محبت

نمایید و به کسانی که نسبت به شما بدی می کنند، مهرورزید.

ریا و تظاهر صفاتی هستند نکو هیده که اثر نیکی را زایل می سازند. نیکی کردن در انظار خلق شایسته نیست، چون به خاطر انسانیت و عدالت و نفس نیک منشی انجام نمی شود و جز تظاهر و ریا و فریب مردم چیزی نیست. چنان که عبادت در ملا عام نیز چنین حکمی را دارد: «زهار عدالت خود را نزد مردم به جانیاورید... چون صدقه دهی پیش خود کرنا منواز چنان که ریا کاران در کنیسه ها و بازار می کنند تا نزد مردم اکرام یابند... چون صدقه می دهی دست چپ تو از آن چه دست راست می کند مطلع نشود... و چون عبادت کنی مانند ریا کاران مباش زیرا خوش دارند که در کنایس و گوشه های کوچه ها ایستاده نماز گذارند تا مردم ایشانرا به بینند، تو چون عبادت کنی به ججره خود داخل شو و در رابسته پدر خود را که در نهان است عبات نما^{۶۰}». چون مردم بت پرست برای خدایان نبایستی مراسمی خائفانه برقرار ساخت و زیاده دعا و درخواست نمود، چون خداوند براسرار نهان واقف است و حاجات همه را می داند و مطابق مشیت خود هر چه را کردنی باشد و دادنی هارا می دهد. دعای مردم و بندگان خداوند باید این باشد: «ای پدر ما که در آسمانی، نام تو مقدس باد - ملکوت تو بیاید - اراده تو چنان که در آسمان است بر زمین نیز کرده شود - نان کفاف مارا امروز به ما بده - و قرض های مارا به بخش چنان که ما نیز قرض داران خود را می بخشیم - و مارا در آزمایش میاور، بلکه از شریر مارا رهایی ده، زیرا ملکوت و قوت و جلال تا ابد الابد از آن تست - آمین»

آیا عیسا يك انقلابی بود - آیا کسی که به آن نرمی مردم را دعوت

می کرد و صلح را می ستود و می گفت در برابر ظلم تسلیم شوید و بدی دیگران را با خوبی و نیکی پاسخ دهید می توانست مردی انقلابی باشد؟ - نه، و دلایلی که این مسأله را تأیید کند وجود ندارد. وی به هیچ وجه بر آن نبود تا با آزادیخواهان هم صدا و بر علیه دولت و استثمار کنندگان خلق تباری نماید، بلکه بر عکس مردم را به تمکین دعوت می کرد. زمانی فریسیان درباره جزیه با او گفت و گو کردند. ما نمی دانیم، بلکه به قول متی به این وسیله دام گستری کرده بودند تا وی را گرفتار سازند. پس نزدش آمده و گفتند رأی تو درباره جزیه دادن به قیصر چیست. عیسا درك می کند که برایش دامی نهاده اند، پس می گوید سكه جزیه را به من نشان دهید، و آنان سكه بی بهوی دادند - گفت این نقش روی سكه از کیست؟ - گفتند از آن قیصر. پس گفت: «مال قیصر را به قیصر ادا کنید و مال خدا را به خدا»^{۶۱}، هم چنین زمانی دیگر محصلان جزیه نزدش آمده و از او و پترس طلب دو درهم می کنند و این رسمی بود که حا کم رومی اورشلیم برقرار ساخته بود. به همین جهت به پترس می گوید مالیات را به پردازیم، مبادا که رنجیده شوند و هر يك دو درهم پرداختند^{۶۲} و آیا چنین کسی می توانست انقلابی باشد یا با انقلابیون همکاری کند. علاوه بر این که انقلابی نیست، بر بردگی نیز صحه می گذارد و ریا را می ستاید و کار را که نکوهش می کرد و مال اندوزی را که سرزنش می نمود، به خوشی و قبول می نگرد. داستان مردی توانگر که سه غلام داشت از نظر بسیاری از مسیحیان مؤمن یا مکروه است و یا تفسیر و تاویل می شود. اما آنچه که مهم است، روشنی و وضوح مسأله می باشد. مردی قصد سفر می کند، پس سه غلام خود را فرا

خوانده به یکی پنج قنطار و به دومی دو قنطار و به سومی یکی می دهد و به سفر می رود. پس از مسافرت از باب، سه غلام با پول های خود به کسب می پردازند اولی سهم خود را در جریان کار به دو برابر می رساند و هم چنین دومی نیز دو قنطار را به چهار قنطار تبدیل می نماید. اما غلام سومی يك قنطار خود را پنهان می نماید تا در بر کشت آقا به او تحویل دهد. چون آقا از سفر باز می گردد به ترتیب غلام اولی و دومی گزارش کار خود را داده و مورد تحسین و تمجید واقع می شوند. اما هنگامی که نوبت به برده سومی رسید: پیش آمده گفت، ای آقا چون تورا می شناختم که مردی درشت خومی باشی، از جایی که نکشته یی میدروی و از جایی که نیفشانده یی جمع می کنی - پس ترسان شده رفتم و قنطار را زیر زمین نهفتم، اینک مال تو موجود است - آقایش در جواب بوی گفت، ای غلام شریک کاره دانسته یی که از جایی که نکشته ام میدروم و از مکانی که نیاشیده ام جمع می کنم - از همین جهت تورا می بایست نقد مرا به صرافان بدهی تا وقتی که بیایم مال خود را با سود بیایم - الحال آن قنطار را از او گرفته به صاحب دو قنطار دهید - زیرا به هر که دارد داده شود و افزونی یابد و از آن که ندارد آنچه دارد نیز گرفته شود - و آن غلام بی نفع را در ظلمت خارجی اندازید، جایی که گریه و فشار دندان خواهد بود ۶۳.

داستان بدون هیچ گونه اظهار نظری قطع می شود و خاتمه می پذیرد چنان است که بردگی نه آنکه امری خلاف و نادرست جلوه گر نیست بلکه کاملاً عادی نیز تلقی می شود و از آن گذشته ربا و عمل آن نیز شایسته و ضروری می باشد. این ها بود صور و اشکال گوناگون چهره مردی که عیسا ی ناصری نامیده می شد. مردی که پس از یحیا راه وی را با ملایمت بیشتری دنبال کرد، اما پایان راهش همان نقطه یی بود که یحیا - بدانجا باز رسیده بود. از انقلاب و هر گونه شدت عملی پرهیز می کرد. بیشتر می خواست که يك مصلح دینی باشد و با مردم و ارواح شان کار داشت نه با قانون و دولت. هنگامی که در آن واپسین شب در جتسمانی

Gethsemane دستگیرش کردند ناگاه یکی از همراهان شمشیر کشیده و به مهاجمان حمله برد ، لیکن عیسا وی را از این حال باز داشته و گفت «شمشیر خود را غلاف کن ، زیرا هر که شمشیر گیرد به شمشیر هلاک گردد»^{۶۴} . اما آیا این نرمی و عطوفت از عیسا است و پیش از وی وجود نداشت . چرا باید این گونه بیندیشیم . مگر عیسا یهودی نبود ، از پدر و مادر و خانواده‌یی یهودی به دنیا نیامده و میان قوم خود نشوونمایافته بود و با ادبیات یهود و کتاب مقدس پرورش فکری نداشت ؟ پاسخ تمام این پرسش‌ها مثبت است . بارها چون کاتبان و فریسیان و صدوقیان برایش دام می‌نهادند ، با زیرکی به نکات کتاب مقدس استناد کرده و از دام بیرون می‌جست و این نشان می‌دهد که چگونه به ریزه کاریها و نکات مبهم عهد قدیم آشنایی داشته است . پس بعید نیست که وی وارث سنن و شریعت و قوانین قومش باشد . پاردیی اوقات با صراحت تأکید می‌کند که «گمان مبرید که آمده‌ام تا تورات یا صحف انبیاء را باطل نمایم ، بلکه تا تمام کنم - زیرا هر آینه به شما می‌گویم تا آسمان و زمین زایل نشود ، همزه یا نقطه‌یی از تورات هرگز زایل نخواهد شد»^{۶۵} . بسیاری از مواقع تصور می‌رود که قوانینی را خود وضع کرده است ، لیکن با اندک تعمقی روشن می‌شود که همانند آن در تورات یا صحف انبیاء وجود داشته است : «با شریر مقاومت نکنید ، بلکه هر که به رخساره راست تو زند دیگری را به سوی او به گردان»^{۶۶} اشعیا نیز گفته بود : «به جانب کسی که نور می‌زند ، گناهات را دراز کن ، در جایی دیگری گوید :

۶۴- منی - باب بیست و هشتم ۵۲ ۶۵- منی - باب پنجم ۱۸ - ۱۷

۶۶- منی - باب پنجم ، آیه ۳۹

« شنیده‌اید که گفته شده است همسایهٔ خرد را محبت نما و با دشمن خود عداوت کن - اما من به شما می‌گویم که دشمنان خود را محبت نمایید^{۶۷}... »

در اسفار نیز این چنین موضوعی آمده است: « برادر خود را در دل خود بغض نما . . . از ابنای قوم خود انتقام مگیر و کینه موز و همسایهٔ خود را مثل خویشتن محبت نما . . . و چون بیکانه‌یی در سر زمین شما ساکن شود او را میازارید، بیکانه‌یی که میان شما داخل شود چون هم‌وطن شما باشد و او را چون خود محبت نمایید^{۶۸}، عیسا می‌گوید با دشمنان خود و لعن کنندگان و جفا کاران تن دوستی و محبت نمایید^{۶۹} - این موضوع در اسفار نیز مورد تأکید واقع شده است^{۷۰}. در حالی که این چنین پیش می‌رفت، اما بسیاری از رسوم یهودیه را نادید می‌انگاشت در باره شان سخن نمی‌گفت - از جمله در مورد روزه، قوانین سبت و تشریفات پر تجمّل تدفین که آنها را محکوم می‌ساخت. چنان که گذشت از ریا کاری و تظاهر نفرت داشت. عبادت خداوند بایستی در دلها انجام شود نه در کوچه و بازار و کسایس. اما با این حال سرانجام می‌گوید: «تورات و (صحف) انبیاء تا به یحیا بود و از آن وقت بشارت به ملکوت خدا داده می‌شود^{۷۱}»

نخست کسی به او اهمیتی نداد، چون هنوز دستگاہی از وجودش زبان نمی‌دید. اما کم کم یهودیان، به ویژه کاهنان و بزرگان به پیدایش خطر پی بردند. پیش از آنکه علل عمدهٔ مخالفت کاهنان ذکر شود، به جا است تا نگاهی سریع به وضع عیسای مسیح، از جانشینی یحیای

۶۷ - متی - باب پنجم، آیه ۴۴-۴۳ ۶۸ - سفر لاویان - باب نوزدهم ۳۴-۱۸-۱۷

۶۹ - متی - باب پنجم ۴۴ ۷۰ - سفر خروج - باب بیست و سوم ۵ - ۴

۷۱ - لوقا - باب شانزدهم ۱۶

تعمید دهند تا عنوان پادشاهی یهود و مقام خداوندی وی به شود .

پس از مرگ تاحیای تعمید دهنده ، مقام عیسا به عنوان جانشینی وی تثبیت گشت که در صفحات گذشته از آن گفت و گو شد . اما حوادثی که منجر به قطع رابطه او با یهودیان و به خصوص فرقه فریسیان و کاتبان شد ، موجب گشت تادر باره خود و رسالت اش تجدید نظر نماید پیروانش که ابتدا او را به عنوان جانشین یحیا می شناختند کم کم معتقد شدند که او رهانده یی است که مدت ها در انتظارش بوده اند تا اسرائیل را از بند اسارت و بندگی روم برهاند . این تو هم که با انتظار یهودیان بسیار وفق داشت مردمان بسیاری را برانگیخت تا به این مورد ایمان آورند به همین مناسبت از او برش هایی می کردند که مبتنی بر همین امر بود عیسا در اوایل امر جواب هایی صریح و روشن نمی داد بعدها که کم کم معتقد شد همان مسیح موعود فرستاده خداست ، به رسولان بشارت داد ، لیکن آنان را زنهار داد تا به هنگام این مقام را پنهان دارند . در روایاتی که در باره ظهور مسیح آمده بود ، وی ناجی قوم یهود و آزاد کننده آنان از تسلط و قید و بند رومیان معرفی می شد . اما بر اثر عواملی که در اجتماع آن زمان جریان داشت ، یعنی حاکمیت سخت و توانفرسای روم و این که به وسیله اعمال زور و جنگ ممکن نیست یهود آزاد گردد ، به این اندیشه شد که فرستاده یی است از جانب خداوند که مأمور است مردم را جهت آماده گردانیدن سلطنت خداوند تهذیب و قابل سازد . به طور کلی در سه انجیل اول ، وی خود را نه خدای داند و نه قابل مقایسه با ذات خداوندی : « ناگاه شخصی وی را گفت ای استاد نیکو چه عمل کنم تا حیات جاودانی یابم ؟ - وی را گفت از چه سبب مرا نیکو گفتی

و حال آن که کسی نیکو نیست جز خدا^{۷۳} ، و جایی دیگر می گوید :
 «نه آنچه من می خواهم ، بلکه آنچه تومی خواهی» زمانی خود را پسر خدا
 به معنای وسیع معرفی می کند و زمانی به شکلی خاص خود را پسر خدا
 می نامد : «پدر همه چیز را به من سپرده است و کسی پسر را نمی شناسد
 به جز پدر ، و نه پدر را هیچ کس می شناسد غیر از پسر و کسی که
 پسر به خواهد بد و مشکوف سازد^{۷۴} . » اما جایی دیگر ملاحظه می کنیم
 که خود را مسیح پسر خدا می نامد .

از شاگردان خود پرسیده گفت مردم مرا که پسر انسانم چه شخص می گویند؟
 گفتند بعضی یحیای تعمید دهنده و بعضی الیاس و بعضی ارمیا یا یکی از انبیا - ایشان
 را گفت ، شما مرا که می دانید؟ - شمعون پطرس در جواب گفت که تویی مسیح پسر
 خدای زنده - عیسا در جواب وی گفت خوشا به حال توای شمعون بن یونا ، زیرا
 جسم و خون این را بر تو کشف نکرده ، بلکه پدر من که در آسمان است^{۷۵} .

سر انجام هنگامی که برای آخرین بار به اورشلیم وارد می شد
 گروه مشاوران و مستقبیان وی را «پادشاه یهود» خواندند . متی چنین
 عنوانی را نمی آورد ، بلکه می گوید : «جمعی از پیش و پس او رفته و
 فریاد کنان می گفتند : هوشیعا نا [Hosanna - تمنا اینکه خلاصی
 دهی] پسر داوود - مبارك باد کسی که به اسم خداوند می آید^{۷۶} . » اما
 روایت لوقا گونه یی دیگر است :

و می گفتند مبارك باد آن پادشاهی که می آید به نام خداوند ، سلامتی در
 آسمان و جلال در اعلی علین باد - آنگاه بعضی از فریسیان از آن میان بدو گفتند ،
 ای استاد شاگردان خود را نهیب نما - او در جواب ایشان گفت ، به شما می گویم اگر
 اینها ساکت شوند هر آینه سنگها به صدا آیند^{۷۷} .

پس مشاهده می شود که اتهام پیلاتس Pilatus و خار نهادن بر سر

۷۳ - متی - باب یازدهم ۲۸-۲۷

۷۵ - متی - باب بیست و یکم ۹

۷۲ - متی - باب نوزدهم ۱۷

۷۴ - متی - باب شانزدهم ۱۷-۱۳

۷۶ - لوقا - باب نوزدهم ۴۰ - ۳۸

او به عنوان تاج شاهی از جانب سربازان بر چه مبنایی بوده است . اما چنین وقایعی در انجیل یوحنا روشن تر بیان شده است و نشان میدهد که وقایع محاکمه و اتهامات بر چه مبنایی بوده است : «فردای آن روز چون گروه بسیاری که برای عید آمده بودند ، شنیدند که عیسا به اورشلیم می آید - شاخه های نخل را گرفته به استقبال او بیرون آمدند و ندا می کردند: هوشیانا، مبارک باد پادشاه اسرائیل که به اسم خداوند می آید»^{۷۷} . و سر انجام پس از این نیز به مقام الوهیت و خدایی رسید .

آن چه که مستفاد و فهم می شود ، نظر خوشی نسبت به یهودیان نداشت و یهودیان نیز با او مخالفت می کردند ، به طوری که هنگامی که پیلاتس اعلام کرد باراباس یا عیسا را برای بخشوده شدن انتخاب کنند ، خلق باراباس را انتخاب کرده و عیسا را محکوم کردند . حال این امر به تحریک کاهنان و فریسیان انجام شده باشد که احتمال بر آن است و یا آنکه مردم خود تمایل داشته بودند ، چندان مهم نیست ، بلکه آنچه که مورد نظر می تواند قرار گیرد ، آن است که عیسا از طرف مردم محکوم شد . عللی چند وجود داشت که یهودیان و دستگاه کهنات را با او به ضدیت و ا می داشت . در واقع بسیاری از بدعت ها برای یهود تازگی داشت و فریسیان متعصب نمی توانستند از آن در گذرند . از این که با زنان بدنام به مدارا رفتار کرده و حنا با آنان معاشرت می نمود و با محصلان مالیات و عمال دولت روم نشست و برخاست کرده و مراوده داشت احساسات مبارزان و آزادیخواهان را جریحه دار می ساخت . از این که به نام خدا سخن می گفت و ادعای بخشش گناهان را می نمود و بقای روح

را با معاد و مسأله رستاخیز مطرح می‌ساخت و بسیاری از رسوم را نادیده گرفته و از اجرای شان جلوگیری می‌کرد ، فریسیان سنت پرست را بر آشفته می‌ساخت . از همه بدتر آنکه به میهن پرستان و شورشیان سیاسی اعتنایی نکرده و نادیده می‌گرفت‌شان . هرگاه روی موافقی به مبارزان و آزادیخواهان نشان می‌داد ، شاید به احتمال غیر قاطعی می‌توانست ملت و قومش را نجات دهد . اما هم کاهنان و هواداران‌شان با او مخالف شدند و هم آزادیخواهان . سخنان تندش نسبت به فرقه کاتبان و فریسیان که بزرگان دین و مصادر کهنات و معبد بودند ، بیش از هر جریانی مرگش را تسریع نمود . در گفت و گو و مباحثات با این فرقه ، درجه بدبینی و ناهم آهنگی‌شان آشکار می‌شود : -

کاتبان و فریسیان بر کرسی موسا نشسته‌اند - پس آنچه به شما گویند نگاه دارید و به جا آورید ، لیکن مثل اعمال ایشان نکنید ، زیرا می‌گویند و نمی‌کنند - زیرا بارنمای گران و دشوار را می‌بندند و بردوش مردم می‌نهند و خود نمی‌خواهند آنها را به یلک انگشت حرکت دهند - و همه کارهای خود را می‌کنند تا مردم ایشان را به بینند ، حایل‌های خود را عریض و دامن‌های قبای خود را پهن می‌سازند - و بالا نشستن در ضیافت‌ها و کرسی‌های صدر در کنایس را دوست می‌دارند - و تعظیم در کوچه‌ها را و این که مردم ایشان را آقا آقا به خوانند... وای بر شما ای کاتبان و فریسیان ریاکار که در ملکوت آسمان را بروی مردم می‌بندید ، زیرا خود داخل آن نمی‌شوید و داخل شوندگان را از دخول مانع می‌شوید - وای بر شما ای کاتبان و فریسیان ریاکار ، زیرا خانه‌های بیوه زنان را می‌بلعید و از روی وریا نماز را طویل می‌کنید ، از آنرو عذاب شدیدتر خواهید یافت - وای بر شما ای کاتبان و فریسیان ریاکار زیرا از برو بجز را می‌گردید تا مریدی پیدا کنید و چون پیدا شد او را دو مرتبه یست‌تر از خود پسر جهنم می‌سازید - وای بر شما ای راه نمایان کور که می‌گویند هر که به هیکل قسم خورد باکی نیست ، لیکن هر که به طلای هیکل قسم خورد باید وفا کند . . . وای بر شما ای کاتبان و فریسیان ریاکار که چون قبور سفید شده می‌باشید که از بیرون نیکو می‌نماید ، لیکن درون آنها از استخوان‌های مردگان و سایر نجاسات پر است و همچنین شما نیز ظاهراً به مردم عادل می‌نمایید ، لیکن باطناً از ریاکاری و شرارت مملو هستید ۷۸ -

این چنین انتقادهایی بود که کاهنان را در عزم خود مبنی بر از میان برداشتن عیسا راسخ می کرد . از این انتقادهای آشکار می شود که در کار انتقاد و خرده گیری ملاحظه و اهمه یی نداشته است ، چون انتقاد از کاهنان همانقدر خطرناک بود که از سیاست و رومیان برایش ایجاد خطر می نمود . اما عیسا عقیده یی داشت بر خلاف عقیده سزار چون سزار معتقد بود برای اصلاحات ، نخست بایستی قوانین و تأسیسات اصلاح شوند و به این وسیله است که مردم نیز اصلاح خواهند شد . اما عیسا معتقد بود که اصلاحات فردی و خوب شدن مردم است که میتواند قوانین و تأسیسات را نیز عوض کند . به همین جهت است که متوجه می شویم چرا عیسا با تمام قدرت به تصفیه و تزکیه فردی و قومی می پردازد : هر گاه کاهنان قوم که اشراف و بزرگان می باشند خود را اصلاح نموده و مبارز باشند ، حقوق خود و قوم را محترم شمارند ، خلق استثمار و کشورشان مستعمره نمی شود عیسا معتقد بود که هر گاه اصلاحات از درون شروع شود ، بیرون نیز خود اصلاح خواهد شد : «اول درون پیاله و بشقاب را طاهر ساز تا بیرونش نیز ظاهر شود»^{۷۹}، اما وضع انتقاد گاه از این نیز بسیار تندتر می شد . زمانی چون به هیکل آمد و آن چنان استقبالی گرم از او نمودند ، دستگاه صرافان و دلالان را از هیکل خدا بیرون ریخت . کاهنان نزدش آمده و مشایخ قوم نیز به وی اعتراض کردند : « که به چه قدرت این اعمال را می نمایی و کیست که این قدرت را به تو داده است؟ »^{۷۹} عیسا با زیرکی جواب خود را موکول کرد به این که سوآلش را پاسخ گویند و گفت « من نیز از شما سخنی می پرسم ، اگر آترا به من به گویند منم به شما

می گویم این اعمال را به چه قدرت می نمایم .» مشایخ و کاهنان در اندیشه و حیرت ماندند ، چون عیسا پرسید : «تعمید یحیا از کجا بود ، از آسمان یا از انسان ؟» کاهنان و بزرگان فریسی و کاتبان را قدرت پاسخ نبود ، چه هر گاه می گفتند از آسمان ، عیسا می گفت پس چرا به او ایمان نیاورده و پیرویش نکردید و هر گاه می گفتند از زمین بود ، به این وسیله از طرف خلق محکوم می شدند ، چون مردم همه یحیا را یکی از انبیاء بزرگ می دانستند : «پس در جواب عیسا گفتند نمی دانیم - گفت منم شما را نمی گویم که به چه قدرت این کارها را می کنم .» پس عیسا داستانی کنایه آمیز نقل کرد که در پایان چنان انتقاد تندی از کاهنان نمود که مضحکه شدند : -

شخصی را دو پسر بود - نزد نخستین آمده گفت ، ای فرزند امروز به تاکستان من رفته به کار مشغول شو در جواب گفت ، نخواهم رفت اما بعد پشیمان گشته برفت - و بدومین نیز هم چنین گفت و او جواب داد ، ای پدر می روم و نرفت - کدام يك از این دو خواهرش پدر را به جا آورد ؟ - گفتند ، اولی - عیسا بدیشان گفت ، هر آینه به شما بگویم که باج گیران و فاحشه ها قبل از شما داخل ملکوت خدا می گردند - زانرو که یحیا از راه عدالت نزد شما آمد و بدو ایمان نیاوردید - اما باج گیران بدو ایمان آوردند .

و این تعریض و کنایه یی است از جانب عیسا ، چون بدو خرده می گرفتند که مصاحب و معاشر روسپیان و باج گیران است . البته در برابر قدرتی چون قدرت کاهنان و سران قوم ، این چنین انتقادی بسیار سخت بود و جرأت و شهامتی می خواست . هنگامی فریسیان و صدوقیان نزد وی آمده و طلب معجزه کردند ، و عیسا گفت : «عصر هنگام می گوید هوا خوش خواهد بود ، زیرا آسمان سرخ است - و صبح گاهان می گوید امروز هوا بد خواهد شد زیرا که آسمان سرخ و گرفته است - ای ریا کاران می دانید صورت آسمان را تمیز دهید ، اما علامات زمانها را نمی توانید -

فرقه شریر زناکار آیتی می‌طلبند و آیتی بدیشان عطا نخواهد شد.^{۸۰} و از این موارد که تصادم عیسارا با فریسیان و صدوقیان نشان می‌دهد در انجیل‌ها بسیار آمده است. اما آنچه که کاهنان را مصمم به از میان برداشتن عیسا کرد، ورودش به اورشلیم پیروزمندانه و اقداماتی در معبد بود که شرحش خواهد آمد.

۹ - عیسا مصلوب

مطابق با روایات عیسا مرد و خود را فدا کرد به خاطر گناهان مردم، و بار گناهان همه را به دوش گرفت. آیا میان مردم، اقوام و مللی دیگر نظیر این واقعه یا افسانه وجود داشت یا نه؟ - با توجه به اساطیر هندو و افسانه‌های یونانی و روایات مذهبی بسیاری از اقوام، چنین افسانه‌هایی وجود داشته است و محققان بسیاری از آن‌ها را نقل کرده‌اند. در روایات هندو، کریشنا Krishna که یکی از خدایان است متولد شد در حالی که مادرش دوشیزه و باکره بود. کریشنا چون عیسا مردم را به محبت دعوت می‌کرد و به زمین آمد تا مردم را اصلاح کند از بار سنگین گناه و انسان را با تقدیم کردن جان خود نجات بخشد. مردن و قتل کریشنا به روایاتی گوناگون نقل شده است که از جمله وی را به دار زدند یا مصلوب ساختند. هم‌چنان که در روایت پهلوی عیسا را بانیزه سوراخ کردند، در اساطیری راجع به کریشنا آمده است که کسی با سلاح وی را مجروح ساخت، و کریشنا با محبت قاتلان خود را بخشید و ناگهان از آسمان نوری ظاهر شده و وی را به آسمان بالا برد.

یکی ازخدایان موردپرستش مردم نیپال اندرا Andra بوده است که مصلوبش کردند در حالی که دست‌ها و پاهايش را با میخ سوراخ کرده بودند . پرستندگان این خدا می گویند اندرا کشته شد تا مردم رستگار شوند و بار گناهان‌شان را اندرا حمل کرد . در کتب مقدسه هندو تصاویری آورده‌اند که به موجب آنها روایاتی فراوان از این گونه میان‌شان شایع بوده است . بودایی‌ها چنان معتقدند که بودا Buddha گفت تمام گناهان بشری را برگردن من نهید تا جهان و جهانیان رستگار گردند . نزد چینی‌ها نیز تیان Tian سرگذشتی چون عیسا داشته است . درباره اش آمده که اوست یار و متحد همراه خداوند بزرگ که بزمین آمده تا باز گشت دهد آن را به نیکی - و رنجهایی بسیار کشید و دردمند شد و خود را فدا کرد برای مردم و گناهان‌شان . درباره اوسی‌ریس Osiris یکی از خدایان مصری نیز چنین افسانه‌یی وجود دارد . آت‌تیس Attis خدای موردپرستش در آسیای صغیر نیز از چنین افسانه‌هایی بهره دارد . در سوریه تموز Tammuz خدایی بود که از با کره‌یی متولد گشت و رنج بسیاری برد و برای گناهان مردم به‌دارش زدند . درباره باکوس و آپولو نیز روایاتی آمده و « نجات دهنده » نامیده شده‌اند .

این مقدمه‌یی بود تا از این لحاظ نیز روشن گردد که در روایات و افسانه‌های مذهبی اقوام و ملل گذشته ، نظیر سرگذشت عیسا چه بسیار وجود داشته است . هر گاه وی با آن وضع و حال به شکل سمبول و نشانه‌یی در آمد از گذشت ، فداکاری انسان دوستی ، تحمل مشقات و صبر و بردباری . اما هم‌چنان که در مورد تاریخی بودن عیسا شك‌هایی بسیار شده است ، درباره مصلوب ساختن عیسا نیز انکار کنندگان با دلایل فراوان نشان می‌دادند .

چنانکه اشاره شد ، با آن اوضاع دیگر مرگ عیسا حتمی بود و خود نیز باروشنی و وضوح موضوع را درك کرده و در قالب پیش گویی به رسولان می گفت : «پسرانسان به دست مردم تسلیم کرده خواهد شد - و او را خواهند کشت و درروزسوم خواهد برخاست^{۸۱} . » اصولا چون در راه اورشلیم بودند ، دریافت که در پایان راه است . هنگامی گفت : « که رفتن به اورشلیم وزحمت بسیار کشیدن ازمشایخ و رؤسای کهنه و کاتبان و کشته شدن و درروزسوم برخاستن ضروری است^{۸۲} . » اما چه بهتر که در راه اورشلیم همراهیش کنیم . عیسا که تبصری در اسقارو مطالعه یی بسیار در صحف انبیاء داشت ، به هنگام وارد شدن به اورشلیم ، برای تحقق پیش بینی زکریای نبی دستورداد تا برایش کره الاغی آوردند : «ای دختر صهیون بسیار وجد بنما ، وای دختر اورشلیم آواز شادمانی بده ، اینك پادشاه تو نزدنومی آید ، او عادل و صاحب نجات و حلیم می باشد و برالاغ و بر کره الاغ سوار است^{۸۳} . » چون کره الاغی برایش آوردند و سوار شد و داخل اورشلیم گشت ، شاگردان گردش بودند . همراهان هلهله می کردند و چون به نام «پادشاه یهود» وارد می شد ، با احتمالی که بتوان بر آن تکیه کرد ، آزاد یخواهان نیز خواستند تا از موقعیت استفاده نمایند ، پس مردم را به استقبال تحريك کردند : « گروهی بسیار رخت های خود را در راه گسترانیدند و جمعی از درختان شاخه بریده در راه می گسترده^{۸۴} . » و می گفتند مبارك باد آن پادشاهی که می آید به نام خداوند^{۸۵} . » چون عید

۸۱- متی ، باب هفدهم ۲۲ ۸۲- متی ، باب شانزدهم ۲۱

۸۳- کتاب زکریا ، باب نهم ۹ ۸۴- متی ، باب بیست و یکم ۸.

۸۵- لوقا ، باب نوزدهم ۳۸.

فصح فرامی‌رسید ، اورشلیم بیش از هر هنگامی شلوغ و پرازحام بود . عیسا برای دیدن معبد رفت و یارانش همراهیش می‌کردند . هیکل خدا آلوده شده بود . صرافان به تبدیل پول سرگرم بودند و کاسبان کسب می‌کردند . محل عبادت به کثیف‌ترین کارهای آزمندانه بشری تبدیل شده بود . پس به خشم آمد ، خشمی که بسیار دامن گیرش نمی‌گشت . با کومك یاران با ضرب و شتم بساط صرافان و تخت‌هاشان و کرسیهای مرغ‌فروشان را واژگون ساخت و آنان را باشلاقی از طناب بیرون راند . پس از آن روزها در هیکل تعلیم می‌داد و شبها بیرون رفته در کوه معروف به زیتون به سر می‌برد^{۸۶} .

مطابق باروایت یوحنا ، پیش از مراسم عید فصح ، هنگامی که عیسا هنوز به اورشلیم نیامده بود ، سنهدرین Sanhedrin ، شورای عالی کاهنان به ریاست شخصی به نام قیافا جلسه‌یی تشکیل داد تا به کار عیسا رسیدگی شود . در همین شورا بود که قیافا گفت : « فکر نمی‌کنید که به جهت ما مفید است که يك شخص در راه قوم به میرد و تمامی طایفه هلاک نگردند ... و از همان روز شورا [تصویب] کردند که کشته شود^{۸۷} » ، پس دستوری صادر شد که عیسا را توقیف نمایند و آنچه که به نظر می‌رسد ، عیسا به زودی از این ماجرا به وسیله دوستانش آگاه گشت . باید توجه داشت که آن‌چنان انتقاد تنیدی که عیسا از فریسیان می‌نمود ، شامل همه آنان نمی‌شد ، چون میان این فرقه نیز مؤمنانی به خود داشت که حتی در شورای شیوخ نیز از او حمایت می‌کردند و نیکودیموس Nicodemus نامی که

۸۶- لوقا - باب بیست و یکم ۳۷.

۸۷- یوحنا باب دوازدهم ۵۲-۴۹.

از سران فریسی بود ، پنهانی به عیسا ماجرای قتلش را فاش ساخت ^{۸۸} . به همین جهت عیساروزها خود را آشکار نمی ساخت و درخفا به تعلیم و موعظه می پرداخت تا آنکه تصمیم گرفت به اورشلیم وارد شود .

کسانی که تصمیم به قتلش گرفتند ، مایل نبودند که در آن ایلم منظورشان اجرا شود ، چون می ترسیدند که فتنه و شورش برپا گردد . به این جهت که برای برگزاری مراسم عید ، از اطراف جمعیت بسیاری در اورشلیم گرد می شدند . لیکن حادثه ای اتفاق افتاد که در تصمیم خود قاطع شدند و آن حادثه ورود پیروزمندانۀ عیسا بود به اورشلیم . کاهنان به هیچ وجه گمان نمی بردند که این چنین استقبالی از او انجام گیرد و عیسا با آن تندی و بی پروایی در کار معبد مداخله کند . عیسا خود به روشنی از فرجام درد آورد و نزدیک زندگی اش آگاه بود و دوستانش از تجدید نظر شورا ذر تسریع قتلش او را آگاه کرده بودند . هنگامی که در خانه شمعون ابرص توقف کرد ، زنی آمد و شیشه ای که پر از عطری گران بها بود بر سرش ریخت . شاگردان درخشم شده و آن زن را شحاتت کردند که ممکن بود آن شیشه را به بهایی گران فروخته و پولش را میان گدایان تقسیم کرد . اما استاد آنان را از شحاتت بازداشت و گفت : -

چرا به این زن زحمت می دهید ، زیرا کاری نیکو برای من کرده است - چون که فقیران همیشه نزد خود دارید ، اما مرا همیشه ندارید - و این زن که این عطر را بر بدنم مالید به جهت دفن من کرده است - هر آینه به شما می گویم هر جایی که در تمام عالم بدین بشارت موعظه کرده شود کار این زن نیز به جهت یادگار او مذکور خواهد شد ^{۸۹} .

حرص و آرز بشری را پایانی نیست و برای ارضای چنین آرزو هیده بی

به چه کارهایی که دست نمی زند . به نظر می رسد که کاهنان دریافته بودند لازم است تا یکی از یاران نزدیکش را به فریبند و این کس یهودای اسخریوطی یکی از دوازده حواری عیسا بود . به وی وعده دادند که «سی پاره نقره» به هنگام تسلیم او را بدهند . ما چه می دانیم شاید اختلاف نظرهایی میان عیسا و یهودا بروز کرده بود که آن مرد را به انتقام جویی واداشت . بعضی از محققان بر آنند که قضیه وداستان یهودا ساختگی است واصل و منشایی ندارد ، اما هنوز دلایل قانع کننده یی در این مورد ابراز نشده است .

زمان موت نزدیک می شد . و این واپسین شبی بود که رسولان با سرورشان شام می خوردند . شامی که در محیطی غمناک گذشت . رسولان کم کم به ماجرای دردناکی که انتظار زعیم را می کشید واقف شده بودند چون هنگام شام رسید ، عیسا و دوازده رسول به صرف طعام مشغول شدند . به عیسا همان گونه که درباره توطئه قتلش خبر داده بودند ، از خیانت یهودا نیز آگاهش کرده بودند . پس بی مقدمه گفت : « به شما می گویم که یکی از شما مرا تسلیم خواهد کرد ، شاگردان به حیرت فرورفتند و هریک سوال کردند که آیا این منم و عیسا در کنایه یهودا را متهم ساخت و گفت پسرانسان رحلت می کند ، اما : « وای بر آنکس که پسرانسان به دست او تسلیم شود ، آن کس را بهتر بودی که تولد نیافتی »^{۹۰} . یوحنا روایت می کند که چون شاگردان از او پرسیدند که این خائن کیست ، گفت آن که من لقمه را فرو برده و به او خواهم داد . پس لقمه را فرو برده به یهودای اسخریوطی ، پسر شمعون داد و به وی گفت : « آن چه می کنی به زودی به کن^{۹۱} » و چون ایشان غذا می خوردند : « عیسا نان را گرفته ، برکت

داد و پاره کرده به شاگردان داد و گفت : به گیرید و به خورید ، این است بدن من - و پیاله را گرفته شکر نمود و بدیشان داده گفت همه شما از این به نوشید زیرا که این است خون من در عهد جدید که در راه بسیاری به جهت آمرزش گناهان ریخته می شود ، پس به شاگردان موعظه کرد . محفل سرد و غم انگیزشان با سخنان عیسا گرمی یافت . به آنان گفت که از میان شما می روم - بر من بسیار جفا می کنند ، اما شما دل محکم دارید و در این واپسین دم حکمی تازه به شما می دهم : « یکدیگر را محبت نمایید چنان که من شما را محبت نمودم . » پترس گفت ای سرور من به کجا می روی - و عیسا گفت جایی که تو نخواهی توانست آمدن ، اما بعدها به من ملحق خواهی شد . پترس اصرار می ورزد و اظهار علاقه و وفاداری می کند که جانش را فدا نماید و عیسا می گوید : « تا سه مرتبه مرا انکار نکرده باشی ، خروس بانگ نخواهد زد ، اما با این احوال در واپسین دم های آن شب از موعظه و راه نمایی دریغ نورزید ^{۹۲} : -

دل شما مضطرب نشود ، به خدا ایمان آورید به من نیز ایمان آورید - در خانه پدر من منزل بسیار است ... می روم تا برای شما مکانی حاضر کنم ... شما بدو گفت ای سرور نمی دانیم به کجا می روی ... عیسا گفت من راه راستی و حیات هستم ، هیچ کس نزد پدر جز به وسیله من نمی آید ... فیلیپس به وی گفت ای آقا پدر را به ما نشان بده ... عیسا بدو گفت : ای فیلیپس در این مدت که با شما بوده ام آیا مرا شناخته ای ؟ - کسی که مرا دید پدر را دیده است ، پس چگونه تومی گویی پدر را به ما نشان ده - آیا باور نمی کنی که من در پدر هستم و پدر در من است - سخن هایی که من به شما می گویم از خود نمی گویم ، بلکه پدر در من ساکن است و او این اعمال را می کند .

هر چه بود پایان یافت . پس از صرف شام به باغ جتیمانی رفتند تا

استراحت نمایند. این موضعی بود که عیسا باشا گردان بسیار در آنجا جمع شده و گفت و گومی کردند. بایستی درد و اندوهی بسیار عیسا را فرسوده باشد. با پترس و دوتن از رسولان گفت و گو کرد. یارانش خسته و خواب زده بودند به همین جهت از آن سه درخواست کرد تا با وی بیدار باشند، گفت: «نفس من از غایت الم مشرف به موت شده است، در این جا مانده با من بیدار باشید.» پس اندکی جلوتر رفت تا در خلوت دعا نماید. به روی در افتاده و: «گفت: ای پدر من اگر ممکن باشد این پیاله از من بگذرد لیکن نه به خواهش من، بلکه به اراده تو»^{۹۳}. چون باز گشت شاگردان را در خواب یافت. هر چند از مرگ دغدغه بی نداشت، اما راحت و بریشان و تنها بود. می دانست که همین معدود نیزوی راترك خواهند کرد یهودا نبود و به خوبی آگاه بود که زمانی نمی گذرد که مأموران انتظامی معبد را برای دستگیریش خواهد آورد. با خود می اندیشید که زود باشد تا دستگیر کنندگان بیایند. یهودا با سربازان قرار کرده بود که به عنوان نشانی، هریك از سر نشینان باغ را که بوسید او عیسا است و دستگیرش سازند گمانش به حقیقت پیوست و مأموران سر رسیدند. یهودا نزد عیسا آمد تا او را به بوسد: «و عیسا بدو گفت: ای یهودا آیا به بوسه پسرانسان را تسلیم می کنی»^{۹۴}. و مأموران دستگیرش کردند. در این هنگام تمام رسولان از ترس واقعه گریختند و وی را تنها گذاشتند. پس وی را به نزد قیافا رئیس کهنه بردند. وی برای تسریع کار شبانه شورایی تشکیل داده بود تا عیسا را محاکمه نماید. چون از او پرسید که آیا مسیح است یا نه:

۹۳ - تمام نقل قولها از انجیل متی باب ۲۶ به بعد است - جز در این

مورد به مأخذ اشاره خواهد شد. ۹۴ - لوقا، باب بیست و دوم ۴۸

« عیسا به وی گفت ... شمارا می گویم بعد از این پسرانسان را خواهید دید که بردست راست قوت نشسته برابرهای آسمان می آید. » قیافا در این حال به جوش و خروش آمد که این کفر مسلم است و دیگر نیازی به محاکمه نیست . پس از اعضای شررا نظر خواست و آنان در جواب گفتند بایستی به قتل برسد . در آن نیمه شب ظلمانی به جفا محکومش کردند . بایستی درد ورنج بسیاری را متحمل شده باشد . کسانی را که با آن سختی و قاطعیت انتقادی نمود ، اطرافش بودند و در انتقام از او مسامحه نمی ورزیدند . به چهره اش آب دهان انداختند و به صورتش سیلی زدند و چه تمسخرهایی که به وی نکردند . اما خاموش بود . از گاه محاکمه تا هنگامی که فراز صلیب جان داد ، در چنین دورانی سخت و ملالت بار ، نویسندگان انجیل ها وی را وصف می کنند که بیش از چند جمله بر زبان نیاورد . همه ناکامیها ورنجها را در خاموشی و بدون اعتراض تحمل کرد . از رسولان تنها پطرس بود که پنهانی عیسا را تا محل محاکمه همراهی کرده بود . چون کاهنان و سربازان از ایذاء و آزار وی فارغ شدند ، در ایوانی تنهایش گذاشتند و او خاموش به اندیشه سربه گریبان داشت . پطرس از فاصله کمی وی را می نگریست که ناگاه کسی وی را مشاهده کرده و گفت تو هم از پیروان عیسی جلیلی هستی؟ - پطرس در انظار همگان انکار می کند این واقعه سه بار اتفاق افتاد و هر بار پطرس سوگند یاد کرد که عیسا را نمی شناسد . آن گاه سخن عیسا را بد یاد آورد که گفته بود : « پیش از بانگ زدن خروس سه مرتبه مرا انکار خواهی کرد » چون در همین هنگام خروس بانگ زد و پطرس بیرون رفته « زار زار بگریست. »

صبح هنگام مشایخ قوم و کاهنان وی را دست بسته و به خواری نزد

پیلاتس حاکم رومی بردند. یهودا که فکر نمی کرد اقدام او به چنین نتایج و خیمی باز رسد، گرفتار عذاب وجدان شد. سی پاره نقره را از کاهنان نخواست و آن را در هیکل انداخته گفت گناه کردم که قتل بی گناهی را صحنه گذاردم. سرگردان شد و چون نتوانست عذاب وجدان را تحمل کند، خودکشی کرد. نویسندگان اناجیل همه این سوال پیلاتس را نقل کرده اند که از عیسا پرسید: تو پادشاه یهود هستی؟ و عیسا جواب داده بود که چنین چیزی را تومی گویی. در این هنگام کاهنان مرتب موارد جرم وی را می شمردند، اما اوسا کت بود و چیزی نمی گفت. پیلاتس گفت چرا جواب اینان را نمی دهی، اما سکوتش ادامه یافت و پیلاتس از سکوت وی به شکفتی شد. بنابر روایت لوقا، چون پیلاتس فهمید که عیسا از جلیل می باشد و جلیل در قلمرو حکومت هرود بود و هرود نیز در آن زمان در اورشلیم به سر می برد، عیسا را نزد وی فرستاد تا محاکمه اش نمایند. هرود در استهزا و آزار عیسا کوشید و خود با سپاهیان او را آزار دادند و به نزد پیلاتس باز گردانند. حاکم رومی می دانست که این دسیسه کاهنان است و از روی اغراض خصوصی می خواهند عیسا کشته شود. اما از نظر خود او عیسا بی گناه بود و به همین جهت نمی خواست به مصلوب کردنش رأی دهد. پس مطابق با رسم جاری که هنگام عید یکی از محکومان به اعدام را می بخشودند، از مردم درخواست کرد که عیسا را آزاد کند. اما کاهنان و فریسیان خلوق را تحریک کردند که عیسا را مصلوب کند و برابر «باراباس» را که محکوم به اعدام بود آزاد کند. پیلاتس دریافت که مقاومت او بی فایده است و کاهنان مصمم به قتل عیسا می باشند. پس پیلاتس باری دیگر نزد عیسا رفت تا شاید وسیله بی برای آزادیش

یافته شود ما نمی‌دانیم آیا اصرار و تأکید حقیقت داشته یا نویسندگان اناجیل برای آنکه طرفداری نیرومند و بزرگ برای عیسا فراهم کرده باشند آنرا ساخته و پرداخته‌اند. اما به نظر می‌آید که حقیقت باشد. چون پیلاتس می‌خواست باراباس که بر ضد روم توطئه می‌کرد و شرارت بسیار می‌نمود کشته شود، و در شخص عیسا هیچ نشانی از خشونت و رفتاری بر علیه روم مشاهده نمی‌کرد. از جانبی دیگر هر گاه بنا می‌شد عیسا مصلوب شود، باراباس مطابق رسوم آزاد می‌شد و پیلاتس به این راضی نبود. بهر حال پیلاتس نزد عیسا آمده و با وی سخن گفت :-

تو از کجایی؟ - اما عیسا بدو هیچ جواب نداد. پیلاتس بدو گفت آیا به من سخن نمی‌گویی؟ - نمی‌دانی که قدرت دارم تو را مصلوب نمایم و قدرت دارم آزادت کنم؟ - عیسا جواب داد: هیچ قدرت بر من نمی‌داشتی اگر از بالا به تو داده نمی‌شد و از این جهت آن کس که مرا به تو تسلیم کرد گناه بزرگ‌تر دارد. و از آنوقت پیلاتس می‌خواست او را آزاد نماید. لیکن یهودیان فریاد بر آورده می‌گفتند که اگر این شخص را رها کنی دوست قیصر نیستی ... چون پیلاتس این را شنید، عیسا را بیرون آورده ... گفت آیا پادشاه شما را مصلوب کنم، رؤسای کهنه جواب دادند غیر از قیصر شاهی نداریم، آن‌گاه او را بدیشان تسلیم کرد تا مصلوب شود^{۹۵}.

اما پیلاتس برای تبرئه خود، ظرف آبی طلبیده : «پیش مردم دست خود را شسته گفت: من بری هستم از خون این شخص عادل. شما به بینید». تمام قوم در جواب گفتند خون او بر ما و فرزندان ما باد. شاید هیچ‌جای غمنامه زندگی کوتاه مسیح در این نقطه به اوج خود نرسیده باشد، حتا هنگامی که بر فراز صلیب جان سپرد. چون واقفت حاکم جلب شد، سپاهیان عیسا را به دیوانخانه بردند. مخالفان او، سربازان مزدور، و لگردان کوچه و خیابان و همه قوم استهزایش می‌کردند. در حالی که خلق فراوانی گردش جمع شده بودند:-^{۹۶}

۹۵- یوحنا، باب نوزدهم ۱۶-۹

۹۶- یوحنا، باب نوزدهم ۳۸-۳۳

او را برهنه کرده لباس سرخ‌رنکی به تنش پوشاندند و تاجی از خار بافته بر سرش گذاردند و نیی به دست راست او دادند و پیش وی زانو زده استهزاءکنان او را می‌گفتند سلام ای پادشاه یهود، و آب دهان بروی افکنده نی را گرفته بر سرش می‌زدند.

چون این نامردمی‌هاشان تمام شد، لباس مسخرگی را از تن وی بدر کرده و لباس خودش را به او پوشانیدند. نویسندۀ انجیل چهارم گفت و گویی دیگر از عیسا و پیلاتس ثبت کرده است. از وی پرسیده آیا تو پادشاه یهود هستی. و عیسا جواب گفته «این را تو خود می‌گویی یا دیگران...» پیلاتس دوباره پرسیده چه کرده‌یی و عیسا جواب داده: «پادشاهی من از این جهان نیست، اگر پادشاهی من از این جهان می‌بود، یاران من می‌جنگیدند تا بیهوده تسلیم نشوم... [من] از این جهت متولد شدم و به جهت این در جهان آمدم تا به راستی شهادت دهم و هر که از راستی است سخن مرا می‌شنود... پیلاتس به او گفت: راستی چیست؟...» و در این جا بدون آنکه پاسخی به چنین پرسشی داده شود، رشته مکالمه قطع می‌گردد.

چون هنگام مصلوب ساختن فرا رسید، بیرونش برده و صلیب را به دوش نهادند تا به کشد. مصلوب ساختن کیفری رومی بود نه متعلق به یهودیان و شایع میان آنها. کیفری بود بسیار سخت و وحشت‌ناک که عذابی الیم به دنبال داشت. ابتدا محکومان را تازیانه می‌زدند. عیسا را نیز ابتدا تازیانه زدند. تازیانه زدن یاشدنی انجام می‌شد که بدن را خونین و سخت مجروح می‌ساخت. آنگاه به صلیب می‌بستند. گاه دست‌ها و پاها را محکوم را با میخ به صلیب می‌کوبیدند و ضربه‌یی کشنده به او وارد می‌کردند. هنگامی که می‌خواستند محکوم زودتر به میرد ساقهای پایش را می‌شکستند تا تنه‌اش به پایین فشار آورده و جانش بدر رود. برخی اوقات که به محکوم رحم می‌کردند، مایعی مخدر به او می‌نوشانیدند تا

درد و الم را کمتر احساس نماید ، - و این همه را درباره عیسا به جا آوردند .

چنان که در روایات آمده صلیب عیسا را آنقدر گران ساخته بودند که جسم فرسوده اش آنرا نمی توانست به کشد. روایت است که باراباس که جنایاتی بسیار کرده بود و بنا بود که به صلیب کشیده شود و عیسا به جای او مصلوب شد، در آشوب ها و بلواهایی که براد می انداخت بسیاری از جوانان کشته شده بودند. از جمله مردانی که پسران شان را از دست داده بودند نجاری بود که به انتقام جویی به سربازان رومی رشوه داد تا صلیب محکومان را او به سازد . پس صلیبی بسیار بزرگ و سنگین برای باراباس ساخت تا پیش از مرگ با حمل آن زجر بیشتری به کشد. چون باراباس را آزاد کردند و عیسا را به جایش محکوم نمودند، آن صلیب از آن او شد. اما یارای حملش را نداشت و به همین جهت صلیب را به دوش شخصی به نام شمعون قیروانی نهادند تا حمل نماید:-

و گروهی بسیار از قوم و زنانی که سینه می زدند و برای او ماتم می گرفتند در عقب او افتادند - آنگاه عیسا به سوی آن زنان روی گردانیده گفت : ای دختران اورشالیم برای من گریه نکنید، بلکه به جهت خود و اولاد خود ماتم کنید- زیرا اینک ایامی می آید که در آنها خواهند گفت خوشا به حال نازادگان و رحم هایی که بار نیاوردند و پستان هایی که شیر ندادند ۹۷.

دو نفر محکوم دیگر نیز بسا او بودند ، دو راهزن که آنان نیز مصلوب شدند. سرانجام به تپه یی که به نام جلجتا Golgotha به معنی «کاسه سر ، جمجمه» خوانده می شد رسیدند . به او سرکه مخلوط به مر دادند تا به نوشد، اما قبول نکرد. دو دزد را یکی طرف چپ و دیگر جانب راستش مصلوب نمودند . مردم به تمسخرش پرداختند و او روی

صلیب رنج می برد. اما عبر وحلم و گذشت و مردم دوستی اش را در این جا نیز ترك نكرد و گفت: «ای پدر این ها را بیمارز، زیرا كه نمی دانند چه می كنند»^{۹۸}، شاید بر فراز صلیب، با آن همه رنج و درد، به زمین و تماشاگران كمتر توجه داشت: «راهكندان او را دشنام داده و سر خود را جنبانیده می گفتند: هان ای كسی كه هیکل را خراب می كنی و در سه روز آنرا بنا می نمایی، از صلیب به زیر آمد و خود را برهان. و هم چنین رؤسای كهنه و كاتبان استهزاكنان بایكدیگر می گفتند دیگران را نجات داد و نمی تواند خود را نجات دهد»^{۹۹}، نویسندگان سه انجیل در این باره می نویسند دو دزد كه با او صلیب شده بودند دشنامش می دادند اما لوقا می نویسد كه:

يكی از آن دو خطاكار مصلوب بروی كفر گفت كه اگر تو مسیح هستی خود را و ما را برهان. اما آن دیگری جواب داده او را نهیب كرد و گفت مگر تواز خدا نمی ترسی، چون كه تو نیز زیر همین حكمی و اما ما به انصاف، چون كه جزای عمل خود را یافته ایم، لیكن این شخص هیچ كار بی جا نكرده است. پس به عیسا گفت ای خداوند مرا به یاد آور هنگامی كه به ملكوت خود آیی. عیسا به وی گفت: هر آینه به تومی تویم كه امروز با من در فردوس خواهی بود.^{۱۰۰}

بالای سر عیسا به صلیب نوشته بی نصب كرده بودند به زبان عبرانی، یونانی و لاتینی كه مضمونش چنین بود عیسای ناصری پادشاه یهودیان. *Jesus Nazareth Rex Iudaeorum*. از تماشاگران كسی نزد يك آمد و اسفنجی در سر كه فرو برده بالای نی گذاشت و به دهان وی نزد يك كرد. این پایان غمناك زندگی مردی بود كه تعلیم مهر و محبت می داد و با شقاوت كشته شد. متی و مرقس می گویند چون واپسین لحظات فرارسد،

۹۸. لوقا، باب بیست و سوم ۹۹:۳۴ - مرقس، باب شانزدهم ۲۹-۳۱

۱۰۰. لوقا، باب بیست و چهارم ۳۹-۴۳

با آواز بلند بانگ برداشت: «خداوند، خداوند، چرا مرا ترك كردی»^{۱۰۱}،
 آیا عیسا که در تمام کشاکش‌ها و سختی‌ها ایمان آهنین و اراده خود
 را حفظ کرده بود، دوچار تردید گشت. آیا در این کلام یأس، سرخوردگی،
 شك و حنا شمانت مستتر نیست. شاید به آن چه که می‌گفت قلباً معتقد
 بوده باشد که برانگیخته شده خداوند است و خداوند از بلا یا حفظش
 خواهد کرد. اما تادم مرگ برایش کومکی نرسید و خداوند عکس‌العملی
 نشان نداد. دلیلی در دست نیست که گفته متی و مرقس را نپذیرفته و به
 عوض تسلیم نقل قول لوقا شویم. وی می‌گوید چون دم آخر فرا رسید:
 «به آواز بلند صدازده گفت: ای پدر، روحم را به دست تومی سپارم»^{۱۰۲}.
 اما آیا لوقا با اصول حکمت و خداشناسی پولس در این قسمت تحریف نکرده
 است. این عقیده از جایی دیگر نیز تقویت می‌شود، چون در مزامیر جمله‌یی
 کاملاً همانند این وجود دارد: «روح خود را به دست تو می‌سپارم»^{۱۰۳}.
 هم‌چنین در رمزمور فوق، آیه بیست و دوم نظیر نقل قول متی و مرقس چنین
 آمده است: «و اما من در حیرت خود گفتم که از نظر تو منقطع شده‌ام»
 مطابق با روایات عیسا بیش از شش ساعت بر فراز صلیب زنده نماند.
 در ساعت سه، یعنی نه صبح مصلوبش کردند و در ساعت نه، یعنی پانزده
 جان داد. پیش از آن که جان تسلیم کند، تشنه‌اش شده بود و آب خواست.
 سربازی اسفنجی را در سر که فرو برده بر سرنی به دهان او گذاشت.
 اندکی خورد و گفت «تمام شد»، سر خود را پایین آورد و جان داد^{۱۰۴}،
 چون بر فراز صلیب رنج می‌برد و اطرافیان به مسخره‌اش پرداخته بودند،

۱۰۱- متی، بیست و هشتم ۴۶- مرقس، شانزدهم ۳۴

۱۰۲- لوقا، باب بیست و چهارم ۴۶ ۱۰۳- رمزمور سی و یکم ۵

۱۰۴- یوحنا- باب نوزدهم ۲۹-۲۸

سربازان لباسهایش را میان خود تقسیم کرده و بر تکه آخری قرعه انداختند. آیا نویسندگان اناجیل در این جا نیز به مزامیر توجه داشته اند جایی که می گوید: « رخت مرا در میان خود تقسیم کردند و بر لباس من قرعه انداختند ^{۱۰۵} »، شباهت کلام به قدری است که نظر داشتن و اقتباس را می رساند. مادرش و مریم مجدلیه کمی دورتر از سربازان وی را می نگرستند. می توانیم مجسم نماییم که این نگاه ها چگونه بوده است. باری عیسا چشم گشوده و مادرش را نگرست. هر دو می دانستند که واپسین دم و آخرین دیدار است. عیسا تنها يك جمله گفت، ساده و بی پیرایه و کوتاه، - اما عمقی دارد بس تأثر انگیز چون مادرش را نگرست گفت: «ای مادر، اینك پسر تو ^{۱۰۶}» چون به پیلاتس خبر دادند در شگفتی شد که مصلوبی پس از شش ساعت به میرد. آن دو دزد هنوز جان داشتند، پس ساقهای پایشان را شکستند تا زودتر جان دهند. اما چون به عیسا رسیدند وی را مرده یافتند و سربازی برای اطمینان با نیزه خود پهلویش را شکافت که خونا به بی بیرون نیامد ^{۱۰۷}.

وقایع و حوادث طبیعی سختی را که هنگام به صلیب بودن عیسا رخ داده، نویسندگان اناجیل نقل کرده اند. از ساعت ششم، یعنی سه ساعت پس از مصلوب کردن عیسا، تا ساعت نهم تاریکی زمین را فرا گرفت. در اواسط قرن اول میلادی مشرکی به نام تالوس Thallus در قطعدهی مدعی شده است که تاریکی بی را که می گفتند به هنگام مرگ عیسا به وجود آمده، پدیده بی طبیعی و کاملاً بر مبنای تصادفی بوده است. شاید چنین بوده و

۱۰۵- مزمو ر بیست و دوم ۱۸ - ۱۰۶- یوحنا، باب نوزدهم ۲۶

۱۰۷- یوحنا- باب نوزدهم، آیه ۳۴

اברהای سیاسی که مقدمه آن انقلاب بعدی بودند، آسمان را تاریک کرده بودند. چون در ساعت نهم مصلوب جان تسلیم کردند:-

ناگاه برده هیکل ازسرتا پا دو پاره شد ، و زمین متزلزل و سنگها شکافته شد، و گورها گشاده گشت و بسیاری از بدنهای مقدسان که آرمیده بودند برخاستند ، و بعد از برخاستن از قبور برآمده به شهر مقدس رفتند و بر بسیاری طاهر شدند .

لوقا ذکر می کند که چون روح را تسلیم کرد ، تمامی مردان و زنانی که در آن جا گردآمده بودند، سوگوار و گریان به شهر باز گشتند. چنان که تذکر داده شد همه یهودیان بر این وقایع و مرگ عیسا صحنه نمی گذاشتند و تنها تحریک کاهنان و عمال آنها بود که آن وقایع را به وجود آورد . طرف عصر مردی یوسف نام که از اعضای شورا و هواخواه عیسا بود، از پیلانس اجازه خواست تا جسد را به او تحویل دهند. پس جسد را به عطر و سایر چیزها بیاودودر کتان پیچید در آن نزدیکی گوری ازسنگ که تازه ونو بود و کسی را تا آن زمان در آنجا دفن نکرده بودند حاضر بود ویوسف جسد را در آن گور نهاد . زنانی که از جلیل آمده بودند وی را متابعت می کردند. بی شک در این جمع مادرش مریم نیز بوده است. چون روز سبت فرا می رسید بنا بر آداب و رسوم دست از مراسم کشیدند و منتظر روز شنبه شدند .

دو روز بعد ، در روز اول هفته که هوا هنوز روشن نشده بود ، مریم مجدلیه که عیسارا دوست می داشت به سرقبر او رفت اما سنگ عظیم گور را برداشته یافت. پس دوان دوان به نزد پترس و یکی دیگر از شاگردان رفته گفت : « خداوند را از قبر برده اند » پس هر سه تن دوباره به جانب گور باز گشتند. آن شاگرد دیگر که از پترس جلو بود داخل گور گشت

و پترس نیز رسید - کفن و دستمال سر عیسار را یافتند که به جای بود ، پس خارج شدند اما مریم مجدلیه گریان و نالان ایستاده و گاهی به کور نظر می افکند . باری چشمش به دوفرشته که لباسی سفید داشتند افتاد که از او پرسیدند : « ای زن چرا گریانی ؟ » و او گفت : « خداوند مرا برده اند و نمی دانم او را کجا گذارده اند » در این هنگام عیسا پشت سرش ظاهر شد و چون برگشت نخست او را شناخت و چون خداوند را شناخت گفت « ای استاد » عیسا گفت ای مریم من هنوز به آسمان نرفته ام اما نزد برادرانم رفته و به ایشان خبرده که بزودی نزد پدر بالا خواهم رفت . همان روز هنگامی که شاگردان به طعام سرگرم بودند ، عیسا در جمعشان حاضر شد و چون به یکی از شاگردان که حضور نداشت ماجرار را گفتند شك آورد و گفت تا او را لمس نکنم و پهلویش و جای میخ ها را بردستاش نه بینم . باور نخواهم کرد . به همین جهت باری دیگر که تو ما آن شاگرد شكزده وجود داشت ، عیسا در جمعشان ظاهر یافت : « پس به تو ما گفت انگشتان خود را بیاور و دست های مرا و پهلویم را لمس کن و بی ایمان مباش - تو ما گفت ای خداوند من ... عیسا گفت ای تو ما بعد از دیدن ایمان آوردی ، خوشا به حال آنانی که ندیده ایمان آوردند ^{۱۰۸} . » باری دیگر به دو نفر از باران که به دهات می رفتند ظاهر شد و باری به شاگردان که به صید ماهی سرگرم بودند خود را نشان داد و برگشتنشان داد . پترس را پندهایی فرمود که گله اش را شبانی نماید و رسولان را گفت :

در تمام عالم بروید و جمیع خلایق را به انجیل موعظه کنید - هر که ایمان آورده و تعمید یابد نجات خواهد یافت ، و اما هر که ایمان نیاورد بر او حکم خواهد شد .. خداوند بعد از آنکه به ایشان سخن گفته بود به سوی آسمان مرتفع شده به دست راست خدا بنشست .

عیسا مطابق با اناجیل با جسم به آسمان بالا رفت و این نوع صعود میان یهودیان همانند ها و نظایری داشت . دربارهٔ موسا ، انوخ ، ایلیا ، الیاهو و اشعیا چنین روایاتی وجود داشت . میان اسن ها کدفرقه‌یی از یهودیان بودند ، يك قرن پیش از عیسا روایتی وجود داشت که معلم و اسنادشان را مصلوب کرده بودند و پس از سه روز به آسمان صعود کرده بود ، برخی او دانشمندان یحیای تعمید دهنده و عیسارا از فرقهٔ اسنی ها می دانند . یحیا که تعمید می داد در واقع رسم و روش اصلی اسن ها را تبعیت می نمود و اسن ها در مسألهٔ تعمید و تطهیر روزانه بسیار وسواس و اهتمام داشتند . مراسم متشابه بسیاری میان یحیا و اسن ها و به ویژه مسیحیان صدر اول با اسن ها موجود است . مراسم غذای مشترك که در کلیسای قدیم رواج داشته شباهت بسیاری به تشریفات غذای مشترك اسنی ها دارد . میان اسنی ها رهبر جماعت همواره روحانی‌یی بوده که در مقابل نان و شراب دعای برکت می خوانده است . هم چنین اشتراك اموال که در مسیحیت قدیم رواج داشت و این زمان منسوخ است ، میان اسنی ها سخت رایج بوده است . دوپونت سامر و آلتگرو و خاورشناسان و محققانی دیگر با دلایل و شواهدی ثابت کرده اند که عیسا از فرقهٔ اسنی ها بوده است . هم چنین این محققان ثابت کرده اند کسی که مصلوب شده است در واقع رئیس و بزرگ فرقهٔ اسن ها بوده که به او عنوان « معلم عدالت » داده بودند . دوپونت سامر و پیروان او بر آنند که این روحانی را مصلوب کرده اند و اسن ها نیز معتقدند که او بعد از دفن شدن از قبر برخاسته و به آسمان فراز رفته است تا روز داوری دگر باره باز گردد . آنچه که از این کلوش ها نتیجه می شود آن است که ایمان مسیحیان به مصلوب شدن عیسا و قیام

او از میان مردگان و نمایانی دگر باره او همه تقلیدی است از آنچه که اسنی ها مدت يك قرن پیش از تاریخ مسیح بدان معتقد بوده اند .

کاوشگر و محققى دیگر به نام ونتورى نی عیسا را از فرقه اسنی ها دانسته و در این مورد فشرده تحقیقاتش چنین است : هنگامی که عیسارا مصلوب نموده و پس از آن در قبرش نهادند ، هنوز نمرده بود ، بلکه جان داشت و پنهانی به وسیله دو نفر از برادران اهل فرقه از قبر ربوده شده و به خانه یی منتقل شده و در همانجا درمان گشته است . آن دو فرشته یی نیز که با لباسهای درخشان ، قیام عیسا را از گور به زنانی که در کنار قبر بودند نمایانند ، در حقیقت دو تن اسنی بوده اند که لباس سفید ویژه این فرقه را دز برداشته اند . در قرآن نیز آیاتی است که پایان کار عیسا به موجب آن به مصلوب شدن نمی کشد و آشکار است که این موضوع ریشه یی بس قدیمی دارد .

۱۰ - بشارت رسولان

بامرگ عیسا گمان می رفت که شالوده آیینی که مسیح - یا عیسا بنیان گذاشت خواهد پاشید ، اما عیسا با تظاهر خود به رسولان ، و تهییج و ترغیب شان ، آنان را واداشت تا او را دنبال کنند . در واقع بایستی گفت که بامرگ عیسا هر گاه رسولان دنباله کارش را ادامه نمی دادند ، به همان سرعتی که به وجود آمده بود آیین جدید از میان می رفت . اما رسولان وظیفه خود می دانستند تا راه استادشان را ادامه دهند . در باب دهم انجیل متی ، از هر موردی روشن تر می توان به مأموریتی که عیسا به رسولان داد وقوف یافت :

دوازده شاگرد خود را طلبیده ایشان را بر ارواح پلید قدرت داد که آنها را بیرون کنند و هربیماری و رنجی را شفا دهند . این دوازده تن را عیسا فرستاده و بدیشان وصیت کرده گفت از راه امت‌ها مروید و در پلیدی از سامریان داخل نشوید ، بلکه نزد گوسفندان گمشده اسرائیل بروید - و چون می‌روید موعظه کرده گوئید که ملکوت آسمان نزدیک است - بیماران را شفا دهید ، ابرصان را طاهر سازید ، مردگان را زنده کنید ، دیوها را بیرون نمایید ... طلا یا نقره یا مس در کمرهای خود ذخیره نکنید و برای سفر توشه‌دان یا دوی پیراهن یا کفش‌ها یا عصا برندارید ... ۱۰۹

در این باب عیسا پیش گویی می‌کند که ایمان آوردندگان به او برای ایمان خود چه مصائب و سختی‌هایی که تحمل می‌کنند ، اما در پایان تحمل کنندگان اجر خواهند یافت . یکی از رسولان بزرگ پترس بود که پس از عیسا سعی و مجاهدتی بلیغ نمود تا مسیحیت تشکل یابد و کلیسا تشکیل بشود . نامش شمعون بود و عیسا به‌وی لقب کیفاس که ترجمه یونانی پترس بود داد که به معنای سنگ و صخره است و به او گفت : « و من نیز تو را می‌گویم که تویی پترس و بر این صخره کلیسای خود را بنا می‌کنم . » و به همین جهت میان رسولان برجسته شد و پس از عیسا بنای کلیسا را نهاد . در رسالاتی که ضمن کتاب عهد جدید آمده است ، سمت‌هایی بسیار به شکل مکاشفه برای پترس تعیین گشته است .

از زندگانی او چیزی در خور نمی‌دانیم . آنچه که آشکار است چندبار به زندان رفت و شکنجه دید . باری یهودیان بر آن بودند تا به شکنجه‌اش محکوم کنند - اما با پشتیبانی یکی از اعضای شورا به نام گامالا ^{۱۱}Gamala = غمالائیل ، که به او ارج می‌نهاد آزاد شد . در شهرها به موعظه می‌پرداخت . او نیز چون عیسا نیرویی داشت که در ارواح درماندگان و بیماران مؤثر واقع شده و راحت و شفا می‌یافتند .

پترس از جمله نوآورانانی بود که محدودیت‌هایی برای گرویدن به مسیحیت را تعدیل می‌کرد. در کتاب اعمال رسولان مسطور است که به موجب مکاشفه‌یی که برایش رخ داد می‌تواند مشرکان را نیز به آیین مسیحی در آورد. پس به تعمیم نوایمانان پرداخت و با این سنت‌شکنی در واقع بنای گسترش مسیحیت را پی‌ریزی کرد. مشرکان را تعمیم می‌داد بدون آنکه مختون شده باشند و این نخستین نشان صریحی بود از انعطافی در مذهب و جدایی از یهودیت. عیسا خود بنای این محدودیت را استوار کرده و گفته بود از راه امت‌ها مروید و به شهری از شهرهای مشرکان داخل شوید، بلکه نزد کوسفندان اسرائیل به تبلیغ و بشارت پردازید. اما پترس با واقع بینی وعدم تعصب در دستور استاد تجدید نظر نمود. بر مبنای گفتار صریح عیسا بود که رسولان در تبلیغ مشرکان مسامحه می‌ورزیدند و در باب یازدهم و دهم کتاب اعمال رسولان این مسامحه آشکار است. به هر انجام پترس بدعتی به جا گذاشت که سد محدودیت را شکست و روش تازه او پس از کش‌مکش‌هایی بسیار مورد قبول کلیسا واقع گشت. سرانجام‌زندی پترس چون پولس دردناک بود. بالاخره گذارش به روم افتاد و بدسال شست و چهارم دستگیر و محکوم به اعدام شد. چون می‌خواست آن گونه که استادش مصلوب شد نمیرد و خود را لایق نمی‌دانست که به شکل عیسا به میرد، خواست تا او را واژگون به صلیب کشیدند و با شکنجه‌یی بسیار جان سپرد.

هر گاه بنا باشد که رکن اساسی و اصلی مسیحیت و موجد بقای آن و سازمان یافتن و گسترشش را در شخصی واحد جمع نماییم، بی‌شک آن کس پولس است. هر گونه بحث و گفت و گویی در مدار عقاید و اصولی

که پولس در مسیحیت وارد کرد، گفتار را بسیار گسترده و دراز می کند. در آغاز سال های میلادی یهودیانی بودند که در شهر ترسوس Tarsus که در جنوب ترکیه فعلی قرار دارد زندگی می کردند. خانواده پولس از یهودیان مرفه این شهر به شمار می رفت. پدرش پیشه بازرگانی داشت و نامش شاول Shaul بود که بعدها به پولس معروف شد. به دریانوردی علاقه بی وافر ابراز می کرد، در حالی که پدرش مایل بود تا در رشته علوم دینی تحصیل نماید. تمایل پدر به خواست او فایده آمد و به اورشلیم کسب گشت تا نزد دانشمندی به نام گامالایل Gamalail «غمالایل» تحصیل نماید. پس از پایان تحصیل به زادگاهش بازگشت و یهودی متعصبی شده بود که مخالفان شریعت و کتاب مقدس را نزدش ارج و مقامی نبود. به همین جهت چون خبر مصلوب شدن عیسا به گوشش رسید و در ترسوس منتشر گشت، اندیشید که بایستی چنین می شد، چون قیام بر علیه کتاب و شریعت جز این نتیجه بی ندارد. همه می آیدیشیدند که نهضت عیسوی بزودی از هم خواهد پاشید و بامرک عیسا پیروانش نیز پراکنده خواهند گشت. اما چنین نشد و ازدیاد پیروان آیین تازه و تعالیم شان در خفا مشکل بزرگی را ایجاد کرد. در همین هنگام از اورشلیم دعوت شد تا در سرکوبی عیسویان شرکت نماید. کسانی که از فلسطین دعوتش کرده بودند به نیروی تدبیر، اراده و تعصب و ایمانش آگاهی داشتند و دعوت بر همین اساس انجام گرفت و او نیز بزودی به جانب اورشلیم رخت سفر بربست. بر مسیحیان جفاهای بسیاری کرد تا سرانجام در رؤیایی عیسا بر او ظاهر شد:

من در خاطر خود می‌پنداشتم که به نام عیسای ناصری مخالفت بسیار کردن واجب است، چنان که در اورشلیم هم کردم و از رؤسای کهنه قدرت یافته بسیاری از مقدسان را در زندان حبس می‌کردم و چون ایشان را می‌کشتند در فتواشریک می‌بودم - و در همه کنایس بارها ایشان را زحمت رسانیده مجبور می‌ساختم که کفر گویند و برایشان به شدت دیوانه گشته تاشهرهای بعید تعاقب می‌کردم - در این میان هنگامی که با قدرت و اجازت از رؤسای کهنه به دمشق می‌رفتم، ظهر هنگام نوری را از آسمان دیدم درخشنده تر از خورشید که در دور من ورقایم تابید و چون همه بر زمین افتادیم گفت: ای شائول چرا بر من جفای می‌کنی؟ ... من گفتم خداوندا تو کیستی؟ گفت من عیسا هستم که تو بر من جفا می‌کنی، ولیکن برخاسته برپا به ایست زیرا که بر تو ظاهر شدم تا تو را شاهد و خادم مقرر گردانم تو را نزد قوم ها و امت ها خواهم فرستاد تا چشمان ایشان را باز کنی ۱۱۰.

سرگذشت تبلیغ و بشارت وی از این تاریخ آغاز شد. مدت بیست و پنج سال با کوشش و اراده در شهرهای بسیاری به وعظه و تبلیغ پرداخت. سازمان دهندهٔ نجیره دستی بود. با آنکه در هر جایی یهودیان سخت با او مخالفت و عناد می‌ورزیدند مایوس نمی‌شد. در هر شهری محفلی کوچک از مؤمنان تشکیل داده و متشکلشان می‌ساخت. نوایمانان را به بشارت می‌فرستاد و با تمام کوشش خود فعالیت می‌نمود. چون پترس گذارش به روم افتاد بر آن بود تا در آن مرکز جهان آنروز کلیسایی بنا کند، اما دستگیر و محاکمه و آزاد شد. پس از آزادی با نیروی بیشتری به تبلیغ و بشارت و دنبال نمودن هدفش پرداخت. لیکن دگر بار دستگیر و محاکمه گشت و محکوم به اعدامش نمودند. در عهد جدید به قتل وی اشاره و سخنی نشده است، اما ترتولیان Tertullian می‌نویسد که بنا به حکم نرون Neron سرش را بریدند. با کشته شدن پولس، در اثر اقدامات و مساعی و کوشش هایش، عیسویت که در آغاز جز فرقهٔ کوچکی نبود بسط یافته و در هر شهر و دیاری، محفلی و کلیسایی برپا شده بود.

تا آن زمان در روم و یونان مذاهب شرك شایع بود و در بسیاری جاهای دیگر نیز وضع جز این نبود. مردم بت پرست و شرك از روش های پیشین خسته و دلزده شده و در پی آیینی نو و جدید بودند. در این مراکز یهودیان به طرز متشکلی وجود داشتند که در کنایس خود عبادت می کردند. معتقد به توحید بوده و کتاب آسمانی داشتند. اما به تبلیغ اهمیتی نداده و مشرکان را میان خود نمی پذیرفتند. هرگاه نیز توجه مشرکان به آنان جلب می شد می خواستند تا همه آداب و رسوم شان را به پذیرند، اما پولس این سنت را در یهودیت شکست. وی که با فلسفه و ادب رومی و یونانی و مناطق آسیای صغیر آشنا بود، و مردی مدبر و روشن بین محسوب می گشت، قبول مسیحیت را برای مشرکان آزاد دانست. رومیان و یونانیان می توانستند مسیحی شوند، بدون آنکه مجبور باشند همه آداب و رسوم یهود را به پذیرند. به ویژه پترس اعلام کرد که مشرکان می توانند بدون مختون شدن، در سلك عیسویان در آیند. چون این محدودیت ها از بین رفت جمعیت مسیحیان روز به روز بیشتر شد. البته این اقدامات با مخالفت عده ای از رسولان مواجه می شد، به ویژه کلیسای اورشلیم با این امور و بدعت ها مخالفت می کرد. پس در سال پنجاه میلادی شورایی با شرکت رسولان بزرگ و زعمای اورشلیم تشکیل گشت. مدیریت این شورا با یعقوب برادر عیسا بود و با خطابه ای که پترس ایراد کرد، نظرات جدید پذیرفته شد.

برای کسی که بد فلسفه و ادب یونانی واقف بود، استبعادی نداشت که بسیاری از آن عناصر را در مسیحیت داخل نماید و پولس این کار را انجام داد. در خداشناسی و فلسفه ای که پولس برای مسیحیت بنیان گذاشت

عوامل یونانی و رومی بسیاری وجود دارد. به‌ویژه تأثیر فلسفه رواقی را نمی‌توان از نظر دور داشت. در ترسوس فلسفه، آیین و ادب یونانی رواج داشت و به همین جهت پولس که با این فلسفه و ادب بزرگ شده بود، و در کتاب مقدس تبحری داشت، آسان بود تا مسیحیت را به گونه‌ی در آورد که برای یونانیان قابل فهم و پذیرش باشد.

یوحنا نیز از رسولانی است که در تاریخ اولیه مسیحیت و بنیان نهادن تشکیلات کلیسا سهم عمده‌ی دارد. برادری داشت به نام یعقوب که پیشه‌شان ماهی‌گیری بود و هر دو به عیسا پیوستند. بایستی در آن هنگام بسیار جوان بوده باشد، چون تا پایان سده اول میلادی زنده بود. در بسیاری جاها هنگام حوادث مهم عیسارا پیروی کرده و همراهیش می‌نمود. چون عیسا بر فراز صلیب جان می‌سپرد، مادرش را به او سپرد، پس از مرگ عیسا از بشارت و تبلیغ باز نایستاد و هر چند به زندانش افکندند و شکنجه‌اش دادند، باز در ایمان خود استوار ماند. در مناقشات اولیه همواره حاضر و ناظر بود و یکی از ارکان اساسی کلیسای اولیه به شمار می‌رود. مطابق با روایت به سال سدم میلادی در سن نود و چهار سالگی وفات یافت، در حالی که به واسطه کهنولت و ضعف بسیار قادر به تکلم زیاد و حاضر شدن در مجامع عمومی نبود. از حلم و بردباری و حوصله و استقامت وی روایات بسیاری نقل شده است. علاوه بر انجیل، از وی سه رساله و یک نوشته دیگر به نام «مکاشفه یوحنا» موجود است. میان محققان در صحت انتساب رسایل و مکاشفه و حتا انجیل به این حواری تردید است، تردیدی که نه تنها درباره یوحنا، بلکه در مورد همه نویسندگان انجیلی موجود است. مکاشفه در حقیقت رساله‌ی است بسیار عجیب و شگفت که با سبک استعاره

و ابهام نوشته شده است . شباهتش به کتاب های دانیال و انوخ بسیار است و این نیز رساله یی است ادبی و مکاشفه یی پر رمز و استعاره که بقا و موجودیت مسیحیان و خواری و زبونی و انهدام مشرکان را نشان می دهد . میان انجیل چهارم و مکاشفۀ تضادها و ناهم آهنگی هایی وجود دارد . مکاشفۀ اثری است برخوردار از ادب ، سبك و نحوه تفکر یهودی ، در حالی که انجیل چهارم گرانبار است از فلسفۀ یونانی و تأثیرهای عمیق آن . یوحنا نیز احساس پولس را داشت که بایستی مسیحیت با جدایی از یهودیت ، استقلال یابد و با اقتباس از فلسفۀ یونانی غنی و مردم پسند شود . این احساس تنها اقتباس هایی از فلسفۀ یونانی نبود ، بلکه برای توسعه مسیحیت لازم بود تا از فلسفۀ و آیین ایرانی و بسیاری دیگر نیز اخذ شود ، و البته اندکی پیش از یوحنا این کار در شرف تکوین بود - اضافۀ بر عناصر سوریه یی ، مصری ، بابلی و اصولی دیگر که به وسیلۀ یهودیت جزء موارد عیسویت شناخته می شد .

طی يك قرن ، کلیسا سامان و سازمان یافت . در اغلب شهر های بزرگ و كوچك کلیسا برپا گشت ، مرکزیت و فرماندهی و فرمانبری در کار این سازمان اصلی بسیار مهم محسوب می گشت . رسولان همه وفات یافته و شهید شده بودند . جمعیت عیسوی روز بروز گسترده تر می شد . اورشلیم سرانجامی نافرجام یافت . به سال ۷۰ میلادی در فلسطین شورش و طغیانی بسیار پردامنه به وسیلۀ یهودیان آغاز شد . شورش که انتظار می رفت بسیار زودتر انجام خواهد گرفت . سپاهیان رومی به فرماندهی تی توس Titus پسر امپراتور مدت پنج ماه اورشلیم را در محاصره نگاه داشتند و پس از این مدت شهر مقدس سقوط کرد . محاصره نتایج بسیار

اسف آوری داشت و در نتیجه قحطی و کشتار قریب به يك میلیون نفر یهودی از بین رفتند . سربازان رومی که در اثر مقاومت طولانی یهودیان عصبانی و ناراحت بودند ، به قتل و غارت پرداختند و هیکل را غارت نموده و سوزانیدند و یغماهای پر بهای معبد را به روم بردند . یهودیان در اطراف جهان پراکنده گشتند و در حدود سدهزار نفر را رومیان به اسارت برده و به بردگی فروختند . در سال ۱۲۵ میلادی اورشلیم را به نام الیا کاپیتولینا Aelia Capitolina خوانده و در محل هیکل ، معبدی برای عبادت ژوپیتر Jopiter بنا کردند . یهودیان دیگر حتی حق نداشتند تا نزدیک شهر مقدس خود نیز بیایند . اما پیش از آنکه چنین واقعه‌یی رخ دهد ، مسیحیان به پلا Pella که واقع در جانب شرقی رود اردن قرار داشت پناه برده و از این جفا و یورش مصون ماندند . در واقع این نیز عاملی محسوب می‌شد از برای جدایی مسیحیان از یهودیان . چون با فاصله‌یی که پیدا کردند و آزادی عمل نسبی که برایشان فراهم شد کم کم از آداب و رسوم یهود دوری جستند .

رسولان چنان که تذکر داده شد در قرن اول با جدیت به بشارت پرداختند . اما تنها از کارهای پترس و پولس و تا اندازه‌یی یوحنا آگاهی داریم و به واسطه فقدان مدارك و اسناد از نحوه کار و فعالیت دیگر رسولان آگاهی درستی در دست نیست .

۱۱ - مسیحیت پس از عیسا

زندگی مسیحیان در سه قرن اولیه توأم با سازگاری ، صلح جویی ، آرامش و پذیرش جفا و تعدی بود . در جاهای خلوت و دور افتاده پنهانی

کرد آمده و به عبادت می پرداختند. آغوش این آیین برای بردگان، فقیران، جفا دیدگان و مردم طبقه پست باز بود و به همین جهت جمعیت مسیحیان خیلی زود انبوه و فشرده شدند. به این محافل می آمدند و عضو می شدند و ایمان می آوردند. چون در میان جمعیتی خود را می یافتند که با دیگران یکسان بودند و ملکوتی به آنان وعده داده می شد که بردگان و ذلیلان و فقیران در آن مقامی رفیع داشتند. هنگامی که مسیح، یا عیسی ناصری مصلوب شد، پیش از یک صد نفر ایمان مند نداشت در حالی که در آغاز سده دوم این آیین چنان در جهان گسترش و توسعه یافت که در همه شهرهای بزرگ تشکیلاتی داشتند. کلیسای روم را دوتن از بزرگترین حواریون بنا نهادند - یعنی پترس و پولس که هر دو روشنفکر، باندیر و سازمان دهنده بودند. در مورد سفره های تبلیغی شان در صحت و درستی نمی توان داوری کرد، اما هر چه باشد در این واقعیت که آنان روم مسیحی را به وجود آوردند حرفی نیست.

اما اینکه چنان پنداریم همه نوایمانان بردگان، مردم پست، خلاف کاران فراری و فقیران بوده اند، اشتباه کرده ایم. از سویی دیگر اغلب نوایمانان به موجب اصول فلسفی و مبهمات ماورای طبیعی به قبول آیین جدید نمی پرداختند، بلکه برای آنکه حق انسانی شان در این آیین محفوظ بود بدان اقبال می کردند. با کثرت جمعیت مسیحیان، تشکیلات نیز وسعت می یافت. پولس قوانینی بسیار برای کلیسا وضع کرده بود، اما آیینی که روز بروز توسعه می یافت و مردمی با عقاید و آداب و رسوم متفاوت بدان می گرویدند، لازم بود تا با همان نسبت در وضع قوانینی جدید - وحك و اصلاح قوانین پیشین مبادرت شود.

آغاز توسعه و گسترش مسیحیت چنان که اشاره شد ، میان مردمی بود که از شرك به تنگ آمده و خدایان گوناگون دیگر جواب گوی خواسته هاشان نبود. این مردم که یونانی و رومی بودند - یعنی اغلبشان در آغاز از مردم این دولت محسوب می شدند با بشارت و موعظه مبشران مسیحی رو برو شده و کم و بیش برای قبول دیانت جدید آمادگی می یافتند. از سویی دیگر خدایان مختلف انتقام جو و پرمعنا بودند و بدگان همواره از ترس آنان بادغدغه خاطر می زیستند. اما خدایی که مبشران آیین جدید تبلیغ می نمودند ، خدایی رئوف ، مهربان ، بخشنده و خطا پوش بود که چندان ترس و هراسی در دل ایمان دارانش تولید نمی کرد و به همین جهت چنین خدایی را که بشر در جست و جویش بود فرا دست یافت .

مساوات به معنای کلمه آن میان زنان و مردان در کلیسا برقرار نبود هر چند زنان احترام می شدند ، اما لازم بود تا حدود بسیاری از سادگی و عدم تظاهر پیروی کنند. برك نکرده و جواهر و اشیای زینتی به خود نیاویزند و مو هاشان را پنهان کنند و در صورت لزوم به برند تا مردمان اغوا نشوند . پولس در این امر بسیار تأکید می ورزد . زنان در کلیسا و عبادت بایستی ساکت و سر پوشیده باشند ، اما مردان نه - چون مردان مظهر جلال خدا بند و زنان تحت الشعاع مردان .

جمعیت های عیسوی در هر کجایی که تشکیل می شده به طور اشتراکی زندگی می کردند . خورا کشان مشترك بود . خوابگاه های همگانی داشتند . شاید مبالغ اندکی که از طرف اعضا جمع می شد ، صرف تغذیه و پوشاك و رفاه کسانی می گشت که هیچ نداشتند. در این زندگی اشتراکی قانع و مسرور بودند. ثروت مندان میان شان زیاد نبودند ، اما در هر مجمعی

یکی چند تن توانگر، می توانستند صندوق اعانات را پر کنند و رونقی به زندگی زاهدانه و مرتاضانه اخوان باز دهند. در این میان ندای یعقوب برادر عیسا را می شنویم که ثروت و ثروت مندان را نکوهش می کند. آثار صریح و نشانه های روشن عقاید و گفتار مسیح در گفته های او آشکار است. بشارت دهندگان با پشت گرمی و کوشش در نقاطی فراوان این موارد را تبلیغ می کردند. میان بسیاری از اقوام که افساندها و اساطیری مشابه داشتند درباره مقدسان و خدایانی که خود را برای آمرزش گناه مردمان فدا کرده بودند، گفتارهای مبشران در مورد زندگی عیسا و مصلوب شدنش مؤثر واقع می شد. اگر جمعی به تمسخر و استهزا می پرداختند، بودند کسانی نیز که ایمان می آوردند. اما با این وصف هر گاه از روایات مشرکان و حتا خود عیسویها استفاده نماییم، وضع جنسی میان مسیحیان اولیه، از سده یکم به بعد، علیرغم تأکیدات پولس آشفته بوده است و از اوایل سده دوم زنا، میخوارگی، رباخواری، خست و بسیاری از شایعی که میان یهودیان پیش از عیسا وجود داشت شایع شده بود. هر چند که تروتویان می گفت که مادر همه چیز مشترکیم جز زن، اما با این وصف آیا به نظر نمی رسد که این سخن تنها برای پرده پوشی گفته شده باشد. در روش های مهرپرستان، دیونیزیوسیان و آتئسی ها و آداب غذاخوری مشترك وجود داشت مسیحیان اولیه نیز شب های سبت گردهم جمع می شدند و مجلس انس و محبت «آگاه» Agapé، تشکیل می دادند. بعداً درباره مراسم مذهبی صرف شام مقدس گفت و گو خواهیم نمود. پس از صرف شام مقدس و مراسمی که به وسیله کشیش انجام می شد، بوسه محبت که مرسوم بود بایستی انجام گیرد. هر چند در برخی از مجامع این بوسه بایستی میان مردان جداگانه

وزنان باهم درگیر شود ، اما در بسیاری از محافل این محدودیت می شکست و بوسه های محبت میان زنان و مردان رد و بدل می شد . هر گاه به خواهیم بدون وارد کردن عناصر جنسی به توجیه این رسم اقدام کنیم ، بدون شك راه حقیقت را نه پیموده ایم . این بوسه ها به طور حتم بدون در نظر گرفتن آداب مذهبی ، بیان کننده نیروی شهوی بودند . نرتولیان بیان می کند که این تشریفات موجب پیدایش فسادهای جنسی و اخلاقی شده اند . کلیسا نیز دستور داده بود که هر گاه بوسه های محبت به اینگونه تغییر شکل داده اند ، بهتر است که از جدول رسوم شام مقدس حذف شوند آیا در مراسم جشن های مذهبی زمان ما که میان مسیحیان بر گزار می شود فساد جنسی وجود ندارد؟

لوسین Lucian در باره مسیحیان در حدود سال يك سدوشت نوشت که : اینان مردمی بیچاره و احمقند که به امور زمینی بی اعتنائی نشان داده و معتقدند که همد چیزا شتر را کامتعلق بد همه است . هم چنین در جایی دیگر اشاره نموده که این نادانان چنان می پندارند که جاودانی هستند . در آن زمان برای رومیان و بسیاری از یهودیان بقای روح ، معاد و مسأله رستاخیز وجود نداشت و بر آن بودند که هر کسی نتایج اعمال نیک و بد خود را در همین جهان خواهد دید . قانون را همد می توانستند به نفع خود برگردانند و یا در خفا مرتکب اعمالی خلاف شوند و پاداش و کیفری نه بینند اما بشارات مبشران مسیحی در باره بقای روح و نظارت خداوند بر اعمال آدمیان در نهان و آشکار ، محتاطشان ساخت . برخاستن مسیح از مردگان و تأکید او به برخاستن همه مردگان به هنگامی معین برای داوری اعمال و کیفر یافتن سبب آن گشت که مؤمنان در اعمال خود تجدید نظر کنند .

هرچند لوسین و امثال وی فراوان بودند ، اما ارواح خسته و وامانده‌یی که از رسوم معهود خسته و نالان بودند این بشارت‌ها و احکام را می‌پذیرفتند. انتظار ظهور مسیح امری بود قریب الوقوع و مؤمنان برای آنکه در ملکوت مقامی رفیع تر داشته باشند به ریاضت و رهبانیت و تزکیه نفس می‌پرداختند این عنصر جدید در پالودن پیکره جامعه مسیحی از گناه نقش بزرگی داشت همه در انتظار بودند که بزودی مسیح رجعت خواهد کرد و آنان نیز وارث ملکوت آسمانی می‌شوند . دنیا محلی بود گذران ، پس بایستی از آن در گذشت و به لذات و نعم جاودانی پرداخت . عبادت و سادگی و خموشی بر مسیحیت سایه افکند. کلیسا قوانینی وضع نمود که به موجب آن مسیحیان در تأثرها ، سیرک‌ها ، نمایشات و شرکت نکردن در اعیاد و مراسم اجتماعی مشرکان ملزم بودند . به موجب همین روش مورد مضحکه مشرکان واقع می‌شدند ، اما به آن اهمیتی نداده و راه خود را پویان بودند . در مورد امور جنسی سخت گیر بودند. ازدواج را چون اسن‌ها برای تکثیر نسل لازم می‌دانستند، اما حیات جنسی و تمایلات شهوی محکوم بود. آیا این می‌توانست وضعی باشد که دوام کند؟

در حدود سال ۱۱۰ رسالدهایی نوشته شده به نام « شبان هرماس *The Shepherd of Hermas* » محققان معتقدند که نویسنده این داستان مسیحی معلوم نیست ، اما پاردی نیز نویسنده آن را هرماس *Hermas* برادر پیوس *Pius* که اسقف شهر روم بود می‌دانند. در این رساله که به صورت یک رشته رؤیاهای داستان‌مانند نوشته شده است از زنا ، میخوارگی ، بزک ، خست و زشتی‌هایی دیگر منع و تقبیح می‌شود . قواعد زناشویی و مسایل جنسی با سختی بسیاری مطرح می‌گردد . مردی که همسرش را

به واسطه زنا طلاق می گوید، حق ازدواج مجدد ندارد و اگر ازدواج نماید عملش جز زنا محسوب نمی شود. از حفظ عفاف و شرم و عفت بسیار سخن به میان است. آیا این افعال در واقع میان مسیحیان رواج پیدا کرده بود و نویسندۀ این رساله برای تحذیر مؤمنان این رساله را نوشته است؟ اگر پاسخ صریحی برای این پرسش نیابیم، بهتر است به این موضوع اشاره شود که آن همه سختی و رهبانیت و سلوک شدید نخستین بر اساس بازگشت عیسا وضع و عملی می شد. اندیشه بازگشت - معنویات را، اخلاق را و نیکی را رواج داده بود. از جسم و امور آن پرداخته و به روح و آنچه که متعلق به آن بود می پرداختند. اما چون این امید کم کم فروغ خود را از دست هشت و عیسا چنانکه در انتظار بودند ظهور نکرد، آن اخلاق و سلوک، آن رهبانیت و ریاضت اندک اندک سستی گرفت و جسم به همان نسبت اهمیت یافت. اما با این وصف توجه نبایستی چندان به این لبه معطوف شود، چون اخلاق و سلوک اصلی مسیحی هنوز مبتنی بر اساسی اخلاقی و دلپسند قرار داشت که عواطف انسانی مصدر آن به شمار می رفت. توجهی سریع به نوشته های این دوره، چون: رساله به دیوگنتوس Diognetus، تعلیم رسولان *Teaching of The Apostles*، رساله های ایگناتیوس *Epistles of Ignatius* رساله پالیکارپ *Epistles of Polycarp* و نوشته های دیگر، تصویری از اخلاق مسیحی و کار مبشران را برای ما تصویر می کند. ما می توانیم مسیحیان آن زمان را با وضع طبقاتی شان و زندگی و آداب و رسوم و اخلاق و سلوک شان در نظر تجسم بخشیم. اینان مردمانی بودند که در سایه اخوت و اشتراك، صمیمیت یافتند. با صداقت و امانت و حسن سلوک به هم عشق می ورزند و فداکاری می کنند. در اخلاق جنسی و سواست بسیار

نشان می‌دهند . جسم و امور جسمانی و دنیوی را مکروه می‌دارند . بارضا و رغبت و با نوعی شادی از لذایذ و خوشی‌ها درمی‌گذرند و سرور و شادمانی را در فقر و ریاضت و درد می‌جویند . هر نوع خوشی و سرور دنیوی ، شادمانی جسمانی و پردازندگی به جسم و دنیا را دامهای شیطانی می‌پندارند . روز داوری نزدیک است ، مگر ممکن است فردی عاقل و اندیشمند برای سرور و خوشی لحظه‌یی ، سعادت و عیش جاودانی را از دست فرو گذارد ؟ -

زندگی مبشران نیز خارج از این شکل نبود - با این تفاوت که آنها برای آنکه قدیس و پارسا بودند و لازم بود تا نمونه باشند ، این روش سلوك را سخت تریه کار می‌بردند . تبلیغ و بشارت به صورت امری همگانی درآمده بود . این وسواسی محسوب می‌گشت که دامن همه را می‌گرفت اما تبلیغ و بشارت و وعظ درخفا و میان قشرهای محروم و بی‌سواد انجام می‌گرفت . اینان بازار و نوشه‌یی اندك ده‌به‌ده و شهر به شهر سفرهای تبلیغی می‌کردند . در محلات پست سکنامی کردند و تنی چند از زارعان یا بردگان یا خرده کاسبان گرفتار را تبلیغ می‌نمودند و این برای تشکیل يك گروه مسیحی کافی بود . هم بستگی و همدردی میان ضعفا به زودی کار خود را می‌کرد و مردمی بسیار برای وعظ کرد می‌آمدند . سخنان تازه‌یی می‌شنیدند به گوششان می‌رسید که آنان فرزندان عزیز خدایند - انتقاد از توانگران به دلاهاشان می‌نشست و کینه طبقاتی را که در دلشان چون جراحی شده بود مرهم می‌گشت . ملکوت و زندگی آینده‌یی که آنان در آن جای توانگران را گرفته و توانگران به بدبختی‌های آنها گرفتار می‌شوند نوازشان می‌کرد . سلسوس Selsus درست می‌گوید که آنگاه هر بینوای بی‌سوادی نیز خود يك مبلغ می‌شود . چون قشر محروم در این دردها مشترك بودند

این مرهم مشترك خیلی زود جمع شان می آورد . سلسوس می گوید اینان در جمع طبقات بالاتر، میان سرکارگران، صاحب کاران و اربابان عقیده خود را پنهان نگاه می دارند و جز میان خود و امثال خود سخن نمی گویند.

بهر آن است که از معجزات-خنی به میان نیاید، چون همان اعمال عیسا است که رسولان را نیز قدرت بخشید تا مرضا را شفا بخشند و جن زدگان و دیو گرفتگان را از دیوها و ارواح پلیدرها نمایند. بدون شك میان رسولان و پس از آن در قشر روحانیان کسانی بودند که از قدرت نفوذ در ارواح ضعیف چون عیسا بهره داشتند. اما سبب اسناد آن همه معجزات که از رسولان و برخی پارسایان و قدیسان صادر می شد، از آنجایی بود که به موجب اناجیل عیسا به رسولان تجویز کرده بود .

مسألة تعمید و تولد جدید کومك می کرد که گرفتاران فراوان گناه، مسیحی شوند. فردی که عمری فسق و فجور کرده بود و به گناهان بسیاری آلوده شده و وجدانش وی را رنج و عذاب می داد، در آن جمع روحانی و سخنان تسلی بخش چون تعمید می یافت بد او می گفتند چون کودکی از گناهان گذشته پاک و مصفا شده است. این آرامش خاطری بود برای فردی که رنج بسیاری را متحمل می شد و اینك آزاد شده بود. شاید علت اینکه برخی مشرکان می گفتند گروه مسیحیان همه از دزدان، جانیان و گناهکارانند از این رهگذر بوده باشد . پلین كوچك از اخلاق و صفات مسیحیان با ادای کلماتی چون صبر، تحمل، امانت، صفا، گذشت و راستی یاد می کند. Gallen حکیم که شاید رهبانیت و زهد مسیحیان او را خوش آمده بود از امساكشان در امور جنسی و این که برخی از آنها مادام العمر از ارضای این غریزه چشم می پوشند و از تسلط شدیدشان بر نفس به نیکی یاد

می کند . اینان که مدینه فاضله‌ی تشکیل داده بودند ، همه خواهران و برادران هم خوانده می شدند . کلمه محبت که عیسا بر آن تکیه می کرد همواره مد نظرشان بود . نسبت بدفقیران ، درماندگان و غریبان کومک می کردند . در کلیسا تقاضا می شد ، تا هر فردی در حد مقدور و وسع خویش به صندوق اعانات کومک نماید . فردی متصدی این امر بود و با نظارت اعضا ، وجوه گردآوری شده صرف تأمین مخارج فقیران می شد . یتیمان ، بیوه زنان و معلولان از این موردستگیری می شدند و غریبان و تازه واردان اطعام شده و مسکن پیدا می کردند . اما پیداست که کسانی از این وضع سودجسته و از کارخانه خالی می کردند . به همین جهت است که پولس می گوید: هر گاه کسی کار نکند، خوراک هم نخورد. مأموران کلیسا تحقیق می کردند تا جز به مستحقان کومک نشود . کسانی بودند که وظیفه داشتند تا برای بیکاران کار تهیه نمایند . غریبان و تازه واردان از جاهای دیگر سه روز از طرف کلیسا مهمان می شدند ، اما پس از این سه روز لازم بود تا با سایر برادران کار کنند و زندگی خود را تأمین نمایند . نسبت به هم همدردی داشتند . از مرضا و بیماران بارعایت حالشان پرستاری می شد . مأموران کلیسا برای محبوسان غذا می بردند و دلداری شان می دادند . علیرغم کوشش ها و مبارزات ارباب کلیسا ، بایستی گفته شود که این ایمان آورندگان همه از طبقات پایین اجتماع بودند . بردگان و برده زادگان ، فقیران ، محکومان و زندانیان و جانیان و زنان و کودکان این جمعیت اولیه را تشکیل می داد . پولس در رساله اول قرنتیان می گوید که ایمان آورندگان بی سواد و بی فهمند و افراد توانا و شریف میان شان پیدا نمی شود . رسولان دوازده گانه مسیح و اولین ایمان آورندگان نیز

همین گونه بودند . با این تفاوت که به عیسا در آغاز پیوستند چون گمان می بردند به سلطنت خواهد رسید ، و پس از او برای شرکت در سلطنت آینده به مسیحیت می پیوستند . به هر حال این بود جامعه مسیحی پس از عیسا . ایمان آوردند گان این سان زندگی می کردند . رهبانیت در حال تکوین بود . قوانینی که از سده چهارم به بعد کلیسا را رونق و عظمت بخشید کم کم قوام و نیرو می یافت ، اما هنوز بسیار گذشت زمان لازم بود تا انتشار حقیقی و توسعه مسیحیت ، و آزادی ایمان و مذهب جدید تحقق یابد .

۱۲ - شعایر

از سال پنجاهم فشار به مسیحیان شروع شد . مورد تعاقب قرار گرفتند به زندان افکنده شدند ، شکنجه هایی فراوان دیدند و قتل عام شدند . اما با تمام این احوال روز بروز بیشتر شده و توسعه پیدا کردند . پس از سه قرن تحمل شدایدی فراوان ، سرانجام به سال ۳۱۳ ، کونستانتین Constantin امپراتور روم دستور آزادی مسیحیان را اعلام کرد و اندکی نگذشت که مسیحیت آیین رسمی روم و مستعمرات آن گشت . اختلاف عقاید ، فرقه سازیها و مناقشات مذهبی هر چند تا این سال وجود داشت ، لیکن از این پس علنی و شدید شد . مذاهب و فلسفدهای فراوانی که در سراسر امپراتوری روم وجود داشتند و تا آن زمان در مسیحیت تأثیراتی نهاده بودند ، از این هنگام بنا بر مقتضای زمان به تلفیق و ترکیب بیشتری پرداختند و این امر سبب پیدایش فرق فراوان مسیحیت را فراهم کرد . بیش از هفت قرن از پیدایش این آیین نمی گذشت که همه مرزها و حدود را شکسته و گمان می رفت که بدزودی آیین جهانی خواهد گشت . اما در همین هنگام آیین

اسلام در گوشدیی از عربستان پیدایی یافت و با سرعتی شکفت و سرسام آور نفوذ و توسعه پیدا کرد. به طوری که بنزودی شماره نفوس آن به شماره نفوس مسیحیان رسید و در همان سده اول و دوم بدواج خود دست انداخت. اما پیش از آن که به این آیین جدید به پردازیم، در این واپسین گفت و گو از مراسم و آداب و عبادات مسیحیان نیز بحثی بایستی انجام گیرد.

مبنای عقیده مسیحیان در الاهیات و خداشناسی بر پایه تثلیث اقدس قرار داشت. به این معنی که معتقد بودند وجود خدا در سه نفر رسوخ دارد که به ترتیب عبارت بودند از: خدای پدر یا خداوند آفریننده، خدای پسر یا عیسا و خدای روح القدس. تثلیث نه صورت اولیه خداشناسی و الاهیات مسیحی است و نه شکل نهایی آن. بر اثر تأثیرات خارجی این عقیده پیدا شد و بعد به وسیله کسانی از حکمای مسیحی مورد انتقاد قرار گرفت و اختلافات و انشعابات بسیاری در کلیسا بر مبنای آن فراهم شد. اما به هر حال هنوز بسیاری از مسیحیان به اقاویم ثلاثه معتقدند. در این تثلیث عیسا اقنوم دوم است که در مریم با کره حلول کرده و به صورت عیسا زاده شده و پس از چندی به آسمان صعود کرده است. البته تثلیث را بایستی اقتباسی از مصریان، بابلیان و یونانیان و هندوها دانست که عیسویان آن را به این شکل در آوردند.

۱- کلیسا در طول تاریخ، تا قرون میانه، شعایری همگانی بدو وجود آورد که تقریباً پذیرش عام پیدا کرد و جزو امور مقدسه و آداب حتمی الاجرای مسیحیان درآمد. در رأس شعایر هفت گانه مراسم عشاء ربانی *Eucharist* قرار داشت. مراسم عشاء ربانی عبارت از خوردن نان و شراب است به عنوان جسم و خون مسیح. عیسا در آخرین شامی که باشا گردان

خود خورد، مطابق روایت انجیل متی، در باب بیست و ششم چنین عمل کرد:
 نان را گرفته برکت داد و پاره کرده به شاگردان داد و گفت به گیرید و
 به خورید، این است بدن من - و پیاله را گرفته شکر نموده بدیشان داده گفت همه
 شما از این به نوشید، زیرا که اینست خون من در عهد جدید که در راه بسیاری به جهت
 آمرزش گناهان ریخته می شود.

از آن پس پیروان به یاد وی این مراسم را برپا می کردند و چون
 نان و شراب را طی مراسمی صرف می کردند، به طور مرموزی میان خود
 و خداوند اتحاد و یگانگی می یافتند. در میان مسیحیان اولیه عشای ربانی
 هر روز یکشنبه صرف می شد و در همین هنگام رسم آگابه *Agape* یا بزم
 محبت نیز که بدان اشاره شد اجرا می گشت و چون موجب فساد جنسی
 می شد کم کم موقوف گشت.

۲- تعمید *Baptism* نیز اهمیتی بسیار داشت و پله اول رستگاری و
 دخول در ملکوت و ایمان به شمار می رفت. عیسا خود از یحیای تعمید دهنده
 تعمید یافت و به این رسم دستور داد. در آیه نوزدهم از باب بیست و هشتم انجیل
 متی - هنگامی که پس از مرگ به رسولان تظاهر می کند، می گوید: «پس رفته
 همه امت ها را شاگرد سازید و ایشان را به اسم اب و ابن و روح القدس
 تعمید دهید.» تمام نوایمانان هنگامی مسیحی می شدند که تعمید یافته
 بودند. پس از مراسمی چند و اعتراف به گناهان، کشیش آدابی به جا
 می آورد و لازم بود تا شخصی که تعمید می گیرد زیر آب فرو رود. اما کم کم
 تنها به این اکتفا شد که سه بار چند قطره آب به روی سر ریخته شود.
 داستان بسیار جذاب و اثر *Voltaire* به نام «ساده دل» برای طنز و هزل این
 مراسم نوشته شده است. بعدها درباره تعمید اطفال و مسایلی وابسته به آن
 اختلافاتی در کلیسا رخ داد و قوانینی بسیار وضع گشت.

۳- مراسم ورود طفل به کلیسا که به موجب آن هر طفلی پس از رسیدن به مقام و مرحله تمیز ، و هنگامی که می توانست اصول اعتقادات را درك نماید ، وارد کلیسا شده و فردی مسؤول شناخته می شد

۴- اعتراف به گناه Penance - هر مسیحی مؤمنی در صورت ارتکاب گناه لازم بود تا نزد کشیش و شنونده اعتراف- گناهان و خطایای خود را باز گوید و این رسم میان کاتولیک ها مرسوم است نه پروتستانها .

۵- اعتقاد به سلسله مراتب روحانیان، از پاپ اعظم تا درجات پایین مرتبه که هر مسیحی مؤمن بایستی به این سلسله مراتب معتقد بوده و ایمان داشته باشد .

۶- ازدواج که مراسم آن بایستی با آداب و شرایط ویژه یی توسط کشیش انجام شود .

۷- مراسم و تشریفات مرگ که کشیش لازم بود بالا سر مرده انجام داده و محضر را آماده زندگی بعدی نماید.

آیین مسیحیت از اوایل سده چهارم به بعد ، چون از محدودیت بدر آمد و رسمی گشت ، بزودی از صورت و شکل اولیه اش خارج شد ، چون قدرت یافت مسیحیان و رؤسای روحانی نیز با قدرت عمل کردند و این قدرت در جهان فجایعی به بار آورد که عواطف انسانیت را جریحه دار ساخت .

فهرست

۴۵۳-۴۵۸	۱- یهودیان پیش از عیسا
۴۵۸-۴۶۴	۲- در انتظار موعود
۴۶۴-۴۷۰	۳- نقادی در تاریخی بودن وجود مسیح
۴۷۰-۴۷۹	۴- عیسا پیش از رسالت
۴۸۹-۴۸۳	۵- یحیای تعمید دهنده
۴۷۳-۴۹۷	۶- آغاز رسالت
۴۹۷-۵۰۰	۷- انجیل
۵۰۰-۵۱۸	۸- عیسا در انجیل
۵۱۸-۵۳۷	۹- عیسای مصلوب
۵۳۷-۵۴۵	۱۰- بشارت رسولان
۵۴۵-۵۵۵	۱۱- مسیحیت پس از عیسا
۵۵۵-۵۵۸	۱۲- شعایر

آیین اسلام

۱- زندگی پیامبر

به سال ۵۷۱ میلادی، در سرزمین عربستان کودکی زاده شد که بعدها به نام محمد پیامبر بزرگ اسلام نامی و شهره جهان شد. محیطی که وی در آن پا به عرصه وجود گذاشت، محیطی بود تاریک، پر جهل و خرافه، فقیر و با اختلاف طبقاتی فاحش، پر جنگ و جدل و اندیشه‌ها و افکاری سخت بدوی. سرزمینی بود استثمار شده و قدرت بزرگ آن زمان؛ یعنی امپراتوری روم و ایران. سران قبایل بسیاری سرزمین خود را مستعمره دو کشور ایران و روم کرده و برای برآورد احتیاجات و نیازمندیهای آن دو کشور، به طبقات تولید کننده و مردم زیر دست سخت فشار وارد می‌آوردند. جنگ‌های داخلی و برادرکشی‌های بسیار شیرازه اجتماع انسانی‌شان را گسسته بود و معتقدات سخیف و سنن کهن و دین بت پرستانه آن‌ها جمود فکری و انحطاط‌شان را جلوه می‌داد. بردگی بر اثر جنگ‌ها بسیار رواج داشت، اخلاق ارجی‌دارا نبود و مسایل جنسی و حل آن بسیار بدوی و شرم‌آور بود. مفاخره جوئی از ارکان زندگی و شخصیت هر کسی وابسته به اهمیت و میراث پدران و اجدادش و بر جستگی و قدرت قبیله او بود، و در چنین

محیطی بود که چهره‌ی تاب‌ناك جلوه‌گری کرد، فروغ‌بخشید و دنیای را روشنی داد.

نسبت‌اش به **قصی بن کلاب** سردودمان و بنیان‌گذار قبیلهٔ قریش می‌رسید نام‌پدرش **عبدالله** و نام مادرش **آمنه** بوده است و صبح روز دوشنبه دوازدهم ربیع‌الاول، مطابق با بیست‌ونهم اوت سال ۵۷۱ میلادی، مقارن با چهلمین سال سلطنت **انوشیروان** متولد شد. در همین احوال **عبدالله** برای تجارت به‌شام رفت و در بازگشت از آن سفر فوت کرد. درحالی‌که بیش از چند ماهی از عمرش برنمی‌گذشت، و مادرش **آمنه** نیز کودک را به زنی از قبیلهٔ **بنی‌سعد** به نام **حلیمه** داد تا دایه‌گی‌اش کند. زن مزبور نیز کودک را به قبیلهٔ خودش برد. هنگامی که به شش سالگی رسید، مادرش نیز بر اثر بیماری و فقدان و هجران شوهر درگذشت. پس **عبدالمطلب** جدش سرپرستی او را عهده‌دار شد، اما دوسالی‌نگذشت که وی نیز به مرد و سرپرستی **محمد** به **ابوطالب** یکی از پسران **عبدالمطلب** واگذار شد.

درخانهٔ **ابوطالب** که عموی **محمد** بود، کار کودک تیمار احشام و واغنام بود و بنا بر سنت به‌طور کلی درخانهٔ عمو که از بزرگان و مشایخ قوم بود به‌خدمت‌کاری سرگرم بود. **ابوطالب** نیز هم‌چون سران و بزرگان قوم به سفرهای تجاری بسیار می‌رفت و هنگامی که **محمد** به سن سیزده سالگی رسید، در سفری که به شام کرد، وی را نیز همراه برد. هر چند **ابوطالب** عموی او بود اما از کودک تازه سال هم‌چون برده‌ی بزرگ سال - کار می‌کشید. کارش شبان و روزان تیمار چارپایان، نگاه‌داری احشام و خدمت بزرگان قافله بود. در حقیقت پولادی بود که آب دیده می‌گشت،

کارش شاق، سخت و طاقت فرسا بود. این نوع زندگی در ذهن جوان، فعال، عدالت خواه و پرمایه اش منشأ اثری شد، چون به آشکارا نکوهیده گی بردگی و روابط ارباب و برده را مشاهده می کرد. از این بی داد گری دلش به درد می آمد و چنان شد که بعدها با تعالیمش زنجیر اسارت بشری را گسست و برده گی را تحریم نمود. اما آن چه که در این سفر و سفرهای بعدی فولاد را بیشتر آبدیده کرد، شب های کاروان، انجمن ها، افسانه ها، گفت و گوهایی در باره اساطیر پیشین اعراب، افسانه ها و داستان های غول و پری و جن و غفریت بود. در این کاروان بسیاری از یهودیان و به نسبتی نیز از مسیحیان و نصرانی ها پای سفر داشتند، و به عقاید، اساطیر، مذهب و افسانه های آنان نیز با ذهن تند و نبوغ ذاتی اش آشنایی پیدا کرد و ابروینگ Irving بسیار جالب اثر این سفر را بررسی و شرح کرده است. کارلایل Carlyle با تحقیقاتی که کرده است معتقد می باشد که محمد در شام با مسیحیان شامی آشنایی حاصل کرده و در اثر مجالست و سخن گوئی به بسیاری از اصول عقاید و دیانت شان آگاهی یافته است که در سفرهای بعدی تکمیل و پرمایه شده است.

به سن پانزده سالگی ناظر جنگی شد سخت میان قبایل عرب، یعنی بین قریش و بنی کنانه. محمد در این جنگ یاور بنی اعمام خود بود و برایشان سلاح و چوب تیر در میدان نبرد می رسانید. این نیز واقعه ای بود که ذهن جوان را به خود مشغول می داشت و ملت اش را که در يك سرزمین سکنا داشتند و به يك زبان تکلم می نمودند مشاهده کرد که چه گونه بر اثر موضوع هایی جزئی به هم می تازند و خون هم را می ریزند! چه می شد که آن ها متحد و هم پیمان می شدند؟

با سفرهای چندی که محمد انجام داده بود، صیت شهرت، درست کاری، امانت و شرافتش در همه جا پیچیده بود. نوجوانی بود طالب اصلاح زندگانی مردم، تعالی اخلاق، بنیان درست جامعه، تثبیت وضع اقتصاد، رفع ظلم و جور و مفاخره جویی، برافکندن سیستم بردگی و جنگ اصلاح طلبی بود که وارد جامعه شده بود، جامعه‌یی که در کمال انحطاط و پرت گاه سقوط قرار داشت. هنگامی که بیست و پنج سال بیش نداشت و آوازه امانت و صداقتش در سراسر عربستان پیچیده بود، خدیجه، بنت خویلد که او نیز نبش پس از چهار پشت به قصی بن کلاب می‌رسید و مال فراوانی داشت که بدان تجارت می‌کرد، به سبب امانت و صداقت محمد، رشته کارش را بدو سپرد تا با مالش تجارت کند. پس مالی فراوان بدو داد با غلامی میسر نام که به تجارت به شام رود. این سفری بود سرشار از سودهای مادی و بهره‌های معنوی از برای محمد. هنگامی که از سفر بازگشت خدیجه شیفته او شد و با آن که چهل سال از عمرش می‌گذشت با موافقت او با یکدیگر ازدواج کردند. سال‌هایی بر زندگی‌شان گذشت و صاحب فرزندی شدند. سه تن از آن‌ها در دوران قبل از اسلام فوت شدند و بقیه آن‌ها یعنی ابراهیم، زینب، رقیه، ام‌کلثوم و فاطمه بعد از اسلام وفات یافتند. برجسته‌ترین‌شان که مقام شامخی داشت؛ یعنی فاطمه به عقد علی بن ابی‌طالب امام اول شیعیان درآمد و در جوانی در نهایت اندوه، اندکی پس از مرگ پدرش درگذشت.

مدت زمانی گذشت، یعنی پانزده سال و پیامبر که از لحاظ معیشت مرفه شده و جزویکی از مال‌داران عربستان درآمد، فراغت داشت که به مسایلی که مورد توجهش بودند بیندیشد. پس از آن که مدتی بسیار در

تنهایی به تفکر در کوه پرداخت، مطابق روایات در غاری واقع در کوه حرا چند روزی کاملاً به تفکر و مراقبه مشغول شد، ناشبی که لیلۃ القدر نام گرفته، سرانجام شبی در برابر نظرش جلوه گر شد که همانا جبریل بود. روشنائی ملکوتی و بانگی رعد آسا در کوهستان پیچید که گفت به خوان یا محمد: - افرأ باسم ربك الذی خلق، خلق الانسان من علق یعنی: «به خوان به نام پروردگارت که بی-افرید، انسان را از خون بسته بیافرید». این بشارتی بود نخستین برای برانگیختگی پیامبری جهانی. طلوع آفتابی بود که روشنی خیره کننده اش به شام گاه تمدنی که در خاور زمین رو به انحطاط بود پرتوی پرثمر پاشید. ندایی بود آسمانی که بشارتی برای مردمی فراوان داشت. ندایی بود که از همان آغاز مبتنی بود بر مکارم اخلاقی و انگیزش نیروهای آسمانی: - یا ایها المدثر، قم فانذر، و ربك فکبر، وثیابك فطهر، والرجز فاهجر، ولا تمنن تستکثر، ولربك فاصبر. به این معنی: ای جامه به خویش پیچیده، بر خیز و به ترسان، پروردگارت را تکبیر گوی، و لباس خویش پاکیزه دار، و از گناهان دوری کن، و منت منه که بیشتریابی، به خاطر پروردگارت صبور باش^۱.

به هر انجام هنگامی که چنین مکاشفه‌یی برایش روی داد شتابان به خانه شافت. تأثیر این امر سخت در هیجان و تردیدش در افکنده بود و نیازی داشت تا افکارش را با کسی و ماجرایش را با دوستی در میان نهد، و بهترین همدم و دوست‌اش جز خدیجه همسری وفادار کسی نبود گفت: هرگز هیچ گاه چنین بت‌پرستی را دشمن و مورد نفرت نداشته‌ام. هیچ -

۱- سوره علق- شماره ۹۶- آیه‌های ۲-۱

۲- سوره مدثر- شماره ۷۴- آیه‌های ۷-۱.

گاه از کاهنان چونان در بیم نبوده‌ام، و اینک بیم دارم که از کاهنان بد شمار آییم. این نفرت و تحذیر و بیم از کاهنان در او هم‌چنان تا پایان وجود داشته و این گفته او، در واقع مبارزه با خرافه پرستی و غیب گویی را نشان می‌دهد، تا جایی که حتی مراجعه به کاهن و یا غیب گو ورمال را نشان کفر و اعراض از ایمان می‌شمارد: - من اتی عرافاً او کاهناً فصدقه بما یقول فقد کفر بما انزل علی محمد و هر که نزد غیب گو یا کاهن رود و گفته او را راست پندارد، بر آن چه به محمد نازل شده کافر است.^۳

خدیجه همسر راست پندارش زنگ این شك و دو دلی را از آینه دلش برزدود و به وی ثابت کرد که از هم‌چون مرد وارسته و امین و برگزیده‌یی، به دور است تا مورد وسوسه شیطانی قرار گیرد، بلکه این نور صفا و راستی و تابش الاهی در اوست. پس به اتفاق همسرش بد نزد ابن عم خدیجه؛ یعنی ورقه رفتند که مردی بود کهن سال و روشن ضمیر و مورد وثوق و اعتماد. خدیجه داستان همسرش را باز گفت و پیر روشن رأی گفت که قسم به خدا و جلالش که او پیامبر موعود است و این نشانی است از آغاز رسالتش و هم‌چونان که موسا مورد وحی قرار گرفت، او نیز دلش مهبط خواست و اراده خدایی شود.

مدتی بر این گذشت و محمد شوریده دل و شقیقه در کوه و صحرا می‌گشت تا دگر باره مورد الهام قرار گرفت و فرشته‌یی بزرگ او را بشارت به پیامبری داد. این بار محمد آرام و آسوده دل به نزد خدیجه باز گشت. رایش استوار، عزمش محکم و دلش نرم و سبک بار بود. نخست همسرش و بعد تنی چند از روشن گران و اندیشمندان قوم

رسالتش را تصدیق و بدو گرویدند . در کوی و برزن به تعلیم و بشارت دیانت نو و تحذیر و تخفیف روش منحط کهن پرداخت . رأس عقاید و تعالیمش بروح دینی استوار بود بی ریب و ریا و یک تا گرایشی در جهان بی نظیر بود . آن گاه درباره رستاخیز و قیامت و بهشت و دوزخ سخن می راند که مورد توجه مردم قرار نمی گرفت و به تمسخرش می پرداختند . اشراف و فرادستان قوم و بزرگان قریش نخست کوشیدند تا نادیده گیرندش ، لیکن هنگامی فرا رسید که پیامبر سخت به سنن کهنه و منحط و روش بت پرستی و اصنام تاختن و انتقاد پیشه کرد . در این مورد بود که آنانی که سودشان در روش قدیم بود به جنبش آمدند ، چون از هر گفته بی چون در مورد پرستش خدایی دیگر که سودشان در روش قدیم بود به جنبش آمدند ، چون از هر گفته بی چون در مورد پرستش خدایی دیگر و موضوع بهشت و دوزخ و پاداش و کیفر قادر بودند بگذرند جز مذمت و نکوهش از خدایان و بت هایی که در خانه کعبه نهاده بودند ، چه نقض و تکذیب سنن و روایات قدیم و نکوهش پرستش بتان و اصنام به جنبه تجارتی دین که آن ها از قبل آن سودهای فراوانی می بردند و عواید کعبه را تأمین می کرد لطمه بی بزرگ وارد می آورد . شرح و باز آوردن حوادث ده ساله مکه از حوصله این مقال خارج است و همین قدر می توان گفت که شماره پیروانش هم چون زرتشت در سالیانی دراز از چند نفر تجاوز نکرد . نخست همسر پاکبانش خدیجه آن گاه غلام آزاد کرده اش که پیامبر به عنوان فرزندی قبول کرده بود زید و سپس ابن عمش علی بن ابی طالب مرد بزرگ و بی مانند تاریخ اسلام . لیکن با گرایش ابوبکر که نسبت خویشی با وی داشت و از بزرگان به نام عرب بود ، موضوع اهمیتی قابل توجه پیدا نمود و انعکاس عظیمی پیدا

کرد. قبول دیانت نو از طرف ابوبکر، موجب آن شد که تنی چند از بزرگان عرب به او تاسی جویند، از جمله عثمان بن عفان که مردی بود اموی و از ثروت‌مندان به نام عرب. لیکن هر چند که این گرایش‌ها از لحاظ کیفیت وزنی داشت، اما وضع کمیت را جبران نمی‌کرد، چه بنا بر روایات تا سال چهارم بعثت بیش از چهل نفر پی‌رو کیش اسلام نبود که در این جمع بایستی از کودکان و غلامان نیز نام برد.

بزرگان قریش مردم را تحریک به آزار و ایذاء محمد می‌کردند و خود از هر نوع سخت‌گیری دربارهٔ او و پی‌روانش فروگزاری نمی‌کردند. اما با وجود شخصی چون ابوطالب و خدیجه همسرش که از بزرگان به نام قوم بودند کارهایشان محدود بود. آن‌گاه پس از مدتی ابوطالب بزرگ‌ترین پشتیبانش در گذشت و اندکی نگذشت که خدیجه نیز وفات یافت. بر اثر این حوادث هر گاهی بیم آن بود تا معاندین جان وی را در معرض خطر قرارداد و پی‌روانش را قتل‌عام کنند. پیامبر مدتی کوشید تا خارج از مکه مکانی را جهت دعوت خود برگزیند، اما مساعی‌اش به‌ثمر نرسید. لیکن ناگهان بارقه‌امیدی درخشیدن گرفت و به‌ثمر رسید. در یکی از سال‌ها در مراسم حج پیامبر را با تنی چند از اهالی یثرب [مدینه] ملاقات و طرح سخن افتاد. چون آن مردمان درخشش هوش و نبوغ را در وی دیدند و از شهرت او به محمد امین آگاهی یافتند، بر آن شدند تا او را جهت صلح دو قبیله به‌نام‌های اوس و خزرج که مدت زمانی بسیار جنگ‌های سختی میان‌شان برپا بود، نامزد کنند. به‌همین جهت محمد را به‌بزرگی و پیشوایی پذیرفتند و در سال بعد به‌هنگام حج بسیاری از اهالی مدینه با او بیعت نمودند.

هنگامی که مذاکراتی میان نماینده گانی از اهالی یثرب و محمد انجام می شد و پیمانی به عنوان این که محمد پیشوایی و ریاست آن مردمان را کردن نهد، بسته می شد، قریشیان در غفلت بودند، اما بسیار زود از جریان آگاهی یافتند و بر آن شدند تا پیامبر را به قتل رسانند. محمد از این توطئه آگاهی یافت و هنگامی که توطئه گران به قصد جانش بودند با ابوبکر در غاری به نام غار ثور پنهان شد و از دام مهلکی که برایش نهاده بودند رهایی یافت.

آن گاه درخشش دیانتی نوین از شهر یثرب طلوع کرد. همین که اهالی یثرب بدو گرویدند و قدرت و سامانی یافت، نام یثرب را به «مدینه» النبى، تغییر داد. احکام و عبادات و فرائض و محرمات و مناهى اسلامی به زودی گسترش و مورد عمل یافت. سوى عبادت نخست به جانب بیت المقدس، تعیین شد، لیکن وقتی که یهودیان مدینه از درنیرنگ و نافرمانی درآمدند، سوى عبادت به طرف کعبه قرار شد و آنرا «قبله» نامیدند.

روز کاری گذشت و کمبود جنگ افزار و بعضی لوازم میان مسلمانان مشهود افتاد و در این هنگام بود که کاروانی از مکیان که باری از سلاح از شام به مکه حمل می نمودند مورد تاخت و تازشان قرار گرفت. در جنگی که درگیر شد مسلمانان پیروز شدند و از غنائم جنگی خود را مسلح ساختند. مکیان جهت چاره جویی نهایی سپاهی با تجهیزات کامل از سد هزار نفر برآراستند و به سوى مدینه شتافتند. پیامبر با راهنمایی مردی ایرانی به نام سلمان پارسی در این جنگ با سپاهیان قلیل و کار ناآزموده یی که گردش بودند سپاه فراوان مکیان را شکست و منهزم نمود.

جهت سرانجامی قطعی، به سال هشتم از هجرت، پیامبر با سپاهی

مرکب از ده هزار نفر آهنگ مکّه نمود. آن شهر پس از اندک مقاومتی گشوده شد و پیامبر از در صلح و صفا بامکیان رفتار کرد و جهت استقرار کیش نوین تمام مظاهر بت پرستی را برانداخت و کعبه را به صورت زیارت گاه مسلمین درآورد. دیگر آیین اسلام، مکتبی نبود که پیروانی محدود داشته باشد، بلکه دیانتی بود نوین با اصولی عقلی و انسانی که وفاداران بسیار نیرومند بودند. پیامبر مبشرانی به اطراف و اکناف عربستان و کشورهای دیگر می فرستاد. قبایل عرب کم کم در زیر پرچم کیش اسلام گردآمدند و حاصل این دیانت اتحادی بود نیرومند که غایت و نهایت آرزوی محمد می بود.

به سال دهم از هجرت [۶۳۲-م] ناگهان پیامبر را بیماری عارض شد، هنگام رحلت و وفات بود، پس از مبارزه بی پرثمر، و هنگامی که دیانت اسلام و اصول عقاید او و تعالیمش مرزهای عربستان را درهم شکسته و در نیمی از جهان روبه گسترش بود، آهنگ رحیل فرا می رسید. به سال واپسین زندگانی، هنگام سفر به مکّه خطابه بی ایراد کرد انسانی و باشکوه و در آن سفر که به «حجۃ الوداع» مشهور است گفت: «ایها الناس اسمعوا قولی و اعقلوه - تعلمن ان کل مسلم اخ للمسلم و ان المسلمون اخوه ، فلا یحل لامری من اخیه الا ما اعطاء عن طیب نفس منه، فلا تظلمن انفسکم ...»؛ یعنی ای مردم بشنوید سخن مرا به دل بسپارید و آگاه باشید که هر مسلمان با مسلمانی دیگر برادر است ، و اکنون این برادری میان شما برقرار شده است .

آنچه که عظمت و گسترش اسلام ایجاد نمود ، به طور کلی پس از مرگ پیامبر رخ داد. هنگامی که آن مرد بزرگ وفات یافت، قوانینی

محکم و استوار را بنانهاده و آن چه را که بایستی تعلیم دهد در قرآن جمع آورده بود. لیکن متأسفانه پس از وی، هم چون ادیانی دیگر میان مسلمین اختلاف های فراوانی ایجاد شد و به فرقی بسیار با عقاید و اصولی متمایز تقسیم شدند. سادگی و حقانیت تعالیم و روش عقلانی پیامبر بزرگوار به انحطاط و تباهی کشیدند و آن چه را که پیامبر در وحدت قومی و اخوت هم کیشان بنیان نهاده و بر سر آن مرارت و رنج بسیاری برده بود، به هرز دادند.

۲ - قرآن

آیا می توان اسلام را، یا آن چه که محمد برای بیان آن برانگیخته شد، از کتاب مقدس دیانت اسلام یعنی قرآن فهم کرده و به دست آورد؟ - بدون شك باید چنین باشد اما نخست لازم است تا از قرآن و چگونگی و کیفیت آن آگاهی یابیم. مطابق معمول ادیان بزرگ جهان، قرآن نیز کلام خداوند است که به وسیله وحی به بنده بر گزیده و برانگیخته اش محمد نازل شده است. درباره کیفیت وحی و توجیه و تعلیل آن سخن بسیار گفته شده است و در این مختصر که هدف شناخت قرآن و تعالیم آن است، ما را با آن کاری نیست. تفصیل وحی را ابن هشام از زبان پیامبر در کتاب خود آورده است و بر قول وی از دیدگاه صحت و امانت، محققان اعتماد کرده اند و نقل قول وی از زبان پیامبر چنین است:-

در آن حال که خفته بودم، جبرئیل با طوماری نوشته از دیبا نزد من شد و گفت: به خوان، گفتم خواندن نتوانم. پس مرا فشار داد که پنداشتم حال مرگ است - آن گاه رهایم کرد و گفت به خوان... گفتم چه به خوانم؟ ... گفت، اقراء یا سم ربك الذی خلق، خلق الانسان من علق، اقراء و ربك الاكرم، الذی علم یا العلم علم الانسان ما لم یعلم - پس به خواندم و به پایان بردم و از نزد من برفت و از خواب برخاستم، گویی این کلمات در قلب من نقش بسته بود، از غار برون شدم و در نیمه راه کوه از آسمان بانگی شنیدم که می گفت: ای محمد تو فرستاده خدایی و

من جبرئیل، سر به آسمان بلند کردم و نگرستم... روی خویش در آفاق آسمان از او به گردانیدم، اما به هر طرف نگرستم او را هم چنان به دیدم... آنگاه جبرئیل برفت و من سوی خانه شدم.

این چنین قرآن به ترتیب، کم کم و به وسیله جبرئیل بر پیغمبر نازل شد. بی شک محمد فکری روشن، تدبیری محکم و هوشی سرشار داشته است. وی سمبول انقلاب اجتماعی عصر خود بود، عصری که آنرا عصر جاهلی می گفتند و خلقی بسیار استثمار گروهی سودپرست و بازرگان شده بودند. محمد در دوران کودکی در محیطی پرورش یافت که طعم ظلم و جور و اجحاف را چشید. در دوران جوانی شاهد جنگ های قبیله ای بود و چون به بازرگانی وارد شد ملاحظه کرد که چگونه اقتصاد و ثروت و مقامها و مناصب تبول عده ای معدود شده و اکثریت مردم در فقر و رنج و بردگی و اسارت به سر می برند. چون با ازدواج با خدیجه از لحاظ مالی رفاه و تأمین یافت به تفکر و اندیشه پرداخت تا راهی جهت بهبودی سامانی خلق و اصلاح اوضاع اجتماعی بیابد. بی شک نتایج فکریش تنها به این موضوع می رسید که جز در سایه اتحاد قبایل و یکدل شدن همه سر نشینان عربستان، بی سامان به سامان نمی رسد. اما این همه مردم منافق، تیره دل، دشمن هم و قبایلی بسیار که همواره در جنگ و جدال بودند چگونه ممکن بود متحد شده و از منافعی یکسان برخوردار گشته و در مساوات و برابری و برادری زندگی نمایند. اندیشه اش سرانجام به ثمر رسید. اتحاد فکری سرچشمه اتحاد نیروها می شد و اتحاد فکری در سایه آیینی واحد و توجه به مبدی اعلی و خداوندی قادر و یکتا حاصل می گشت. چون همگان به آیینی واحد و خدایی یکتا ایمان می آوردند، از دستورات و احکام آن آیین نیز

پیروی کرده و بدین وسیله همه درلوا و زیر پرچم يك آیین گردمی آمدند، و خصومات، جنگ‌ها، برادر کشی، ظلم و تعدی، تضییع حقوق ضعفا، بردگی و بت پرستی، خرافات و بسیاری چیزهای نكوهیده دیگر از میان می رفت. پس توحید وسیله‌یی بود برای به سامان رسانیدن اجتماعی آشفته - اما توحید و وضع قوانین نیز وسیله‌یی می خواست و قرآن وسیله بود. محمد می دانست که اعلام نبوت میان آن مردم بت پرست و شقی چه رنج‌ها و ناکامی‌هایی به بار خواهد آورد. اما بایستی این رنج‌ها را هموار می کرد. کار خود را با ابلاغ آیاتی در توحید اعلام کرد. توحید و ایجاد دستگاهی در الاهیات که مصدر آن خدایی یکتا، نادیدنی و توانای مطلق باشد، ضربتی می شد که اساس بت پرستی و کهنات و سلطه اقتصادی قریشیان را ویران می کرد. مبنای قدرت قریش، قبیله برگزیده و مطلق عرب، در سدان کعبه، یا بت خانه بود که در آنجا سه سدوشست بت نگاه داری می شدند: مکه بت خانه اعراب، ایستگاه کاروان‌های جنوب و شمال، دره محصور که چاه آبی داشت و در آن صحراهای وسیع و بی حفاظ مکانی امن و قابل دفاع بود و به مرور زمان حرمت آن چنان در خاطر ها نفوذ کرده بود که با آن شدت حمیت عرب، خونی و خونخواه چون به آنجا می رسیدند، بی تعرض و تجاوز در کنار هم می زیستند و مثل چرای مشترك گرگ و میش را به عمل نشان می دادند. شهری چنین در آن غوغای تفرقه قبایل و کینه جوییهای دایم که گاهی ریشه آن در ظلمات زمان کم می شد اما دنباله آن را می کشیدند، حقا بهشت فراغت و امان بود. طوایف قرشی، فرزندان قصی، ساکنان مکه که تدبیرشان در استقرار و نگهبانی این وضع بی اثر نبود، بهشت خویش را به واسطه افراط در سودجویی و ربا خواری و خود پسندی و تمایلات نژادی و بت پرستی و بی انصافی و ستمگری و تعظیم بی حد طلا، جهنم مردم

ناتوان کرده بودند. تجارت پیشگان قرشی رموز مالیاتی و بهره گرفتن از دسترنج بندگان خدا را با وسایل به ظاهر انسانی و بدحقیقت شیطانی خوب می دانستند و با شمه‌یی از آن تدبیرها که از ابنای بشر هر که هوای خویش را خدای خویش می داند و مال را برتر و بهتر از همه چیز می شمارد به کار بستن تواند، در بت خانه مکّه نظمی حیرت انگیز پدید آورده بودند که هدف آن کسب سود بیشتر با کوشش کمتر بود و در این راه توفیقی یافته بودند. زائر عرب که به تفقد بتان و طواف خانه مکعب شکل به مکّه می شد توشه به همراه نمی بایدش داشت و جامه دوخته بیرون حرم نمی بایدش پوشید، این همه از مکّه می باید خرید که بازار مکیان رونق گیرد، و اگر زائری هنگام طواف جامه خویش می پوشید پس از آن بایدش از خود دور کند. البته زائران فقیر از رفادت متولیان کعبه بهره ور می شدند و چیزی از آن منافع بی حساب که در سایه بتان به دست می آمد در این راه صرف می شد، اما آن منفعت‌ها را غنیمت خویش می پنداشتند و اگر چیزی از آن به اطعام زائر فقیر خرج می کردند، صلاّی کرم می دادند و چه خطابه‌های غرا و قصیده‌های شیوا به تشهیر جود عمیم خویش انشاء می کردند و در بازارها که برای تجارت و تفاخر به پا می شد، انشاد می کردند.

ربا، رسمی متمم بود - ربای دینار به دینار و به دو دینار و به سه دینار و ربیع روی ربیع که عملاً دینار به چهار و پنج دینار و به تعبیر قرآن اضعاف مضاعف می شد متداول بود و بیچاره‌یی که به ضرورت حیات مگس‌وار به دام عنکبوتان رباخوار می افتاد تا وقت مرگ مزدور بی جیره او بود، و اگر وارثی داشت، پرداخت باقی را که غالباً چیزی بیش از اصل بود به عهده او می گذاشت. قدرت دینار مستقر و نامحدود بود و این به

حکم رسوم بر جان و مال و احیاناً عرض مدیون استیلا داشت. می توانست او را به خدمت به گیرد به جنگ به فرستد ، به زند یا عرض او را بد حریف سپرده طلب خود را به گیرد. بهره برداری از عرض زنان تجارت عادی بود . عبدالله بن جدعان مالدار معروف تیمی قرشی که از اشراف بد نام بود و حلف معروف فضول در خانه او بسته شد ، از این راه منافع سرشار می برد . درهم و دینار از هر طریق به دست می آمد مایه شرف و اعتبار بود . سه سد و شست بت سنگی و فلزی که بعضی آنها چشمانی از یاقوت سرخ و زیورهای گرانبها از طلا داشت، و صنایع بدوی در آرایش آن تفنن ها کرده بود، از فراز کعبه و داخل آن ناظر استمرار فضایی بود که چون طمع قرشیان را افناع می کرد، پنداشتند مدینه فاضله است و از آن بهتر هیچ نیست. بت پرستی رمز سقوط و انحطاط معنویات و وسیله بسط تجارت و استقرار نفوذ قرشیان در سراسر عربستان از حدود یمن تا مرزهای شام بود. ائتلاف با قبایل عرب که سفر تا بستان به شام و زمستان به یمن در پناه آن منظم می شد و از غارت کاروان بد وسیله بدویان و گرسنگی و فقر که نتیجه آن بود، امان می یافتند ، سبب جلب بتان و حفاظت آن در حرم مکه بود، در حقیقت این بتان بی جان که رسوم زمان، هاله جلال و قدس الهی اطراف آن بر آورده بود ، عنوان قبایل مختلفی بود که به ائتلاف تجارتی قرشیان پیوسته بودند. و کاروان تجارت مکه ، کدآ بنوس و عقیق و مرو کندر و خاک طلا و مویز و پوست دباغی شده شتر، از یمن به شام و از شام به یمن می برد و از این دادوستد، دیناری دوسد دینار فایده می آورد، در منطقه آنها با پرداخت باجی مختصر ، بی خطر می گذشت قبیله ها بتی داشتند و افراد قبیله نیز بتانی داشتند. بت پرست

بدوی سنگ صافی را بت خویش می گرفت و اگر سنگ صافتری می یافت سنگ دیرین را به دور افکنده و سنگ تازه را بد بغل نهاده راهی می شد، و در مشکلات و مهالك از قدرت او اعانت می جست و در مهمات امور به مشورت او کار می کرد. بعضی کسان بتان خمیری داشتند و هنگام عسرت خدای خویش را می خوردند تا در فرصت دیگر خدایی تازه تر به سازند.^۵

در چنین محیطی و میان چنین مردی، و در بجهوحه چنین اوضاع و آداب و رسوم بود که محمد پرورش پیدا کرد. با قافله های تجارتي به نقاط متمدن سفرها یی نمود. با مردمی گوناگون که فرهنگ، تمدن و معتقداتی متفاوت داشتند حشر و نشر نمود. با مقایسه این رسوم و آداب، چون ژرف بین و اهل تفکر بود، به اندیشه فرو می رفت. دید وسیعی داشت در امور اجتماعی که با احساساتی انسانی و رقیق همراه بود. از وضع زندگی توده های فشرده انسانی که استثمار شده بودند متأثر می شد. مقام و ارزش انسانی حتا افسانه یی نیز نداشت و از سوگ و ندبه بر آن نیز مدت هایی مدید می گذشت. از فجایع آدمیانی که خود را بر گزیده می پنداشتند به جان آمده بود. معدودی را مشاهده می نمود که قشر اصلی اجتماع را به بند کشیده و همه چیز را به خود اختصاص می دادند. تکه های سنگ، چوب و فلز را به عنوان خدایان می پرستیدند. از خمیر خدایان خانه یی ساخته و در خشك سالی و ناداری آنها را می خوردند. امور جنسی شان در معرض مطامع حیوانی بود. به زنان و دختران جفا می کردند و عنصر زن میان جامعه ارزش پست ترین حیوانات را نیز نداشت. در طول سال برای امور جزئی

همواره میان قبایل جنگ برپا بود و قوای شان تحلیل می رفت. قدرت های بزرگ اقتصاد را درحصاری که خود بر آن مسلط بودند متمرکز ساخته و امکان هیچ جنبش و انقلابی برای رنجبران و زحمت کشان وجود نداشت. محمد با آزردهی به انزوا پرداخت و انزوایش سالیانی دراز به تفکر سپری گشت و طرح عظیم اجتماعی او بنیان گرفت. بنای ایده ثلوثی وی چنان محکم و استوار بود که برای پیشرفت و اثبات حقانیت و جای نشین شدن بر دستگاه نا انسانی و فروریزنده پیشین چندان منتظر نشد و در طول يك قرن مرزها را درهم شکست و جهانی شد. به طور تحقیق می توان گفت که آیا در این ایده ثلوثی چه عناصری مقدم و چه عناصری مؤخر واقع شده بود و بر چه اساسی از سلسله مراتب قرار داشت، اما آنچه که روشن و آشکار بود، توحید و تأیید در آن به شمار می رفت.

این اساس عظیم و دستگاه فکری سترگ، در کتابی سرانجام حتمیت و قاطعیت پیدا کرد که قرآن نامیده شد. قرآن یا کتاب مقدس مسلمانان يك باره نازل نشد و پیامبر یکبارہ آن مجموعه یی را که امروز در جهان به قرآن مشهور و شناخته است به مردم عرضه نکرد، بلکه در طول بیست و سه سال، قرآن کم کم نازل شد. نزول آیات نیز بی سبب و بدون مقدمه انجام نمی گرفت، هر گاه که مشکلی در می گرفت و دشواری و گزری پیش می آمد، در آیاتی چند که پیامبر تلاوت می کرد، مردم راهنمایی می شدند. سوره های کوچک يك جا نازل می شد، اما سوره های بزرگ حاصل گرد آمدن آیاتی بود که بعدها بد شکل سوره های بزرگ و کوچک تنظیم شدند. بد هر حال وحی های محمدی، یا تعالیم پیامبر اسلام در طول بیست و سه سال، یعنی از سال ۶۱۰ میلادی تا سال ۶۳۲ که محمد وفات یافت

فراهم آمده و مجموعه آنها قرآن را شامل شد. هر گاه که پیامبر بدمناسبتی آیانی چند ایرادی کرد، کاتبانی وجود داشتند که آن آیات را می نوشتند. بر پوست دباغی شده شتر، بر سنگ و ساق برگ خرما و روی استخوان کف شتر و چیزهایی دیگر نوشته می شد. شماره کاتبان را تا هیجده نفر نوشته اند معروف ترین این کاتبان: علی بن ابی طالب و عبدالله بن مسعود و معاذ بن جبل و زید بن ثابت انصاری بودند. نازمانی چند قرآن مرتب نبود تا آن که در زمان خلافت ابوبکر شروع به جمع آوری و تدوین آن گشت. اما ترتیب نهایی قرآن و مسمی شدنش به مصحف به سال ۶۵۱ میلادی و در زمان عثمان انجام یافت. قرآن تنها کتاب آسمانی جهان است که بدون تحریف و دسیس و دبه عصرها رسیده، البته در باب تحریف قرآن گفت و گوهایی هست لیکن این گفت و گوها به قاطعیت و اثبات هنوز باز نرسیده اند.

در باره معنای کلمه قرآن هر چند برخی معتقدند که مشتق از قرائت است، اما به احتمال قوی منظور از این لفظ افاده معنای مجموعه است. سوره را محققان از کلمه سور مشتق می دانند که در لغت به معنای دیوار و حصار آمده است. مجموعه بی از آیدها در حصار و دیواری گرد آمده و تشکیل سوره را می دهند. قرآن مجموعاً دارای یک سد و چهارده سوره می باشد که از لحاظی به دو قسمت تقسیم می شوند. سوره های مکی و سوره های مدنی. منظور از سوره های مکی سوری هستند که در مکه نازل شده اند و تعدادشان نود و پنج می باشد، و سوره های مدنی سوره هایی هستند که در مدینه نازل شده و شماره شان نوزده است.

قرآن معجزه پیامبر اسلام بود. هر گاه به این موضوع باور باشد که هر پیامبری برای حقانیت رسالت خویش معجزه بی بایستی داشته باشد،

سحر کلام ، بلاغت و فصاحت گفتار ، معجزه محمد می تواند باشد . چون شروع به کار کرد ، و گفت من برانگیخته خدا و رسول اویم برای شما - از او خواستند تا معجزه یی نماید و به کارهای شگفتی دست برد . اما وی به سادگی می گفت میان مردمی که سخندانی و سحر بیان به اوج خود رسیده است ، من نیز معجزه خود را در شیوه کلام قرار داده ام ، معجزه من قرآن است که هیچ کسی را یارای برابری با آن نیست و هر گاه کسی از میان شما قادر است ؛ آیه یی نظیرش بیاورد .

قرشیان نخست در برابر رسالت وی خاموش ماندند ، چون گمان نمی بردند که این چنین دعوتی ریشه پیدا کند . لیکن چون اندکی گذشت آشکارا منافع و موقعیت خویش را در خطر یافتند ، پس قیاس به نفس کرده و انجمن کردند که محمد را نظر بر شوکت و جاه و مال و ثروت است . بیکی فرستادند که هر گاه در پی جاه و مال است ؛ اشراف بی نیازش خواهند کرد تا خاموشی گزینند . پاسخ گفت که : « به خدا هر گاه خورشید را در یکدست و ماه را در دست دیگرم بگذارند ، از پای نخواهم نشست . » پس پیش از تصادم نظامی و ایجاد دلهره و اضطراب و آزار و اذیت ، قرشیان به جدال لفظی و تهمت و افترا پرداختند . اصولاً از پیامبر و خدا و کرویایان تصویری داشتند که چون بت های شان باشند و از اینکه پیامبر و رسولی چون آنان خور و خواب داشته باشد به شگفتی آمده و می گفتند این جادوگری رهن و دروغگویی چیره کار است : « به شگفتی اندرند که بیمرسانی از خودشان سویشان آمده و کفران گویند این جادوگری دروغ گواست ^۱ ، از این سخنان و ایرادها چه بسیار بود . به عجب بودند که برگزیده خدا چیزی

ندارد، نه باغی که از آن بر بخورد و نه قدرتی که کارهای خارق العاده انجام دهد. ایمان آوریشان را در گرو آن قرار دادند که معجزاتی از آن گونه که شایق اند انجام دهد. به وی می گفتند: «به تو ایمان نیاوریم تا از زمین چشمه‌یی برای ما بشکافی، یا باغی از نخل‌ها و تاک‌ها داشته باشی، یا چنان که پنداری پاره‌یی از آسمان را روی ما بیندازی، یا خدا و فرشتگان را به گروه سوی ما بیاری، یا تورا خانه‌یی از طلا باشد، یا به آسمان بالا روی، ولی هرگز بالا رفتنت را باور نکنیم تا مکتوبی به ما نازل کنی که به خوانیم».^۷

اما پیامبر با آرامی و نرمش می گفت: «من جز بشر ساده‌یی نیستم که پیام آورم».^۷ مشکل بود برای وی تا به سادگی و روشنی به گوید من نیز مردی هستم مثل شما که کمر بسته‌ام تا اخلاق و رفتار و کردارتان را اصلاح و انسانی کنم. هر گاه به شما کسی برانگیخته شود که به نیکی و خوبی و صفا و راههای انسانی رهنمونتان شود، معجزه‌یی لازم نیست. اما برای آن مردمان پذیرش اصولی تازه، خواه شایسته و خواه ناشایسته از سوی کسی، مستلزم آن بود تا با اعمالی شکفتانگیز و مافوق قدرت بشری، مرعوبشان سازد. این اصل میان جماعات قدیم، به ویژه اعراب عصر پیش از اسلام به اندازه‌یی شدید بود که پیامبر اضطراراً برای پیش بردن مقاصدش، ناچار اشارت‌هایی به پاره‌یی از آنها می نمود. اما کراراً می گفت من نیز انسانی هستم چون شما که برانگیخته شده‌ام تا شمارا به سوی اخلاق انسانی سوق دهم. اما هر گاه طالب و خواهان معجزه‌اید، قرآن معجزه‌من است، مگر نه آن است که کسی نبایستی به معجزه پیامبر قادر باشد. پس اینک نظیر آیه‌یی را که من آورده‌ام بیارید. و این کلام در قرآن چنین آمد: «و

اگر از آنچه بر بنده خویش ناز کرده ایم به شك اندرید، سوره یی مانند آن بیارید، و اگر راست می گوید، غیر خدا، یاران خویش را به خوانید و اگر نکردید و هرگز نخواهید کرد، از آتشی که هیزمش مردم و سنگ است و برای کافران مهیا شده بدتر سید^۸. «اما اطمینانی حاصل بود که نظیر چنین معجزه یی از عهده بشری خارج است: «اگر همه جن و انس فراهم آیند که نظیر این قرآن بیارند، هرگز نظیر آن نیارند، اگر چه بعضی شان پشتیبان بعض دیگر شوند»^۹.

چون از نسبت های جادوگری و ساحری درماندند و تیرشان به هدف، نشست، دگر باره افترا را دنبال کردند، شاید در قرآن موارد بسیاری باشد که این افتراها عیناً نقل شده است:

گفتند بشری به او تعلیم می دهد^{۱۰}، دروغی است که ساخته و گروهی دیگر بد ساختنش کومک کرده اند^{۱۱}، گروهی دیگر گفتند که - این داستان های گذشتگان است که نویسانیده است و با مداد و پسین بد او املا می کنند^{۱۲}. گفتند این خیالات پریشان است، اصلاً آنرا ساخته است، او اصلاً خیال پرداز است^{۱۳}، می گفتند این قرآن جز داستانهای گذشتگان نیست^{۱۴} اما در این احوال کسانی ادعای پیامبری کردند. شاید می اندیشدند که اگر آوردن چند سوره برای پیامبری هم چون معجزه یی و کافی باشد ما چرا چنین ادعایی نکنیم. پیامبران دروغ گو ظاهر شدند و سوره ها و آیاتی آوردند که در تاریخ ها بعضی شان و مقداری ثبت شده تا برای مقایسه و

۸- بقره ۲۴-۲۳ ۹- بنی اسرائیل ۸۸ ۱۰- نحل ۱۰۳

۱۱- فرقان ۵-۴ ۱۲- انبیاء ۵۰ ۱۳- انعام ۷

۱۴- قرآن، ترجمه ابوالقاسم پاینده - ۱۴

قضاوت در انظار باشند. از جمله معروف ترین این کسان باید از مسیلمه کذاب، طلیحه پسر خویند، ابوالحسن احمد بن یحیی معروف به ابن راوندی، ابوالطیب و بسیاری دیگر نام برد. لیکن توفیقی نیافتند، برخی شان مضحکه می شدند و حتی مشرکان نیز به تمسخرشان می پرداختند. نوایمانان قلباً به اینکه قرآن کلام الاهی، وحی مسلم، بی بدیل و چونان معجزه یی است غیر قابل معارضه باور داشتند. آیاتی بسیار در وصف قرآن نازل می شد. پیامبر در مواقع مختلف و به مقتضای موقعیت که از قرآن پرسش می کردند، آیاتی می آورد که شماره شان کم نیست. برخی شان در زمان های گوناگون مورد ایراد قرار می گرفتند، چون آیه: «این کتاب بی هیچ شک راهنمای پرهیزکاران است»^{۱۵}، را مطالعه می کردند و می گفتند پس تکلیف مشرکان چیست؟ پرهیزکاران که پرهیز کارند. به سال و ماه و هنگام نزول قرآن نیز اشاره شده است. هر چند مسلم است که قرآن در طول بیست و سه سال و در روزها و ماه ها و سال های مختلف بیان گشته، اما شاید این اشاره یی باشد به اوج و عظمت ماه رمضان: «ماه رمضان ماهی است که قرآن در آن نازل شده است برای هدایت بشر و برای راهنمایی و امتیاز حق از باطل، پس هر که دریابد، ماه رمضان را باید روزه دارد»^{۱۶}. شب قدر، شبی از شبهای ماه رمضان است که قرآن در آن شب نازل شده و مبنای امتیاز چنین شبی با توجه به آیات ذیل روشن می شود:

ما این قرآن عظیم الشان را در شب قدر نازل کردیم. و چه تورا به عظمت این شب قدر آگاه تواند کرد - شب قدر از هزار ماه بالاتر و بهتر است - در این شب فرشتگان و روح [= جبرئیل] به اذن خدا از هر فرمان [و دستور] الاهی و سر نوشت

[خلق] نازل کرد - این شب رحمت و سلامت و تهنیت است تا صبحگاه ۱۷.

این [کتاب] حجت و بیانی است برای عموم مردم و راهنما و پندی برای پرهیزگاران^{۱۸}، زیرا او [جبرئیل] به فرمان خدا قرآن را به قلب پاک تو رسانید تا تصدیق سایر کتب آسمانی کند و برای اهل ایمان و هدایت بشارت آورد^{۱۹}. بسیاری اوقات چنان که گذشت، خلق در گفتار پیامبر شک می کردند و می گفتند این آیات و سوره ساختگی است، و پیامبر می گفت این قرآن به حقیقت از جانب خدا نازل شده، جبرئیل روح الامین نازل گردانید، و آنرا بر قلب تو فرود آورده تا به حکمت و اندرزهای آن خلق را منذر ساخته و از عقاب خدا به ترسانی^{۲۰}، و این قرآن را شیاطین نیاوردند^{۲۱}، بلکه کتابی است که آیات جامعش به زبان فصیح عربی برای دانشمندان مبین ساخته است، قرآن است که یکان را بشارت می دهد و بدان را می ترساند اما اکثر مردم اعراض کرده و اندرز و نصایحش نمی شنوند^{۲۲}. شاید با توجه به قدرت و نفوذ ایران، گروهی از معاندان ایراد کرده بودند که چرا قرآن به زبان پارسی نیامده است، و پیامبر می گفت: «هر گاه ما این قرآن را به زبان عجم می فرستادیم کافران می گفتند چرا آیات این کتاب مفصل و روشن [به زبان عرب] نیامد [تا ما قوم عرب ایمان آریم] ای عجیب آیا کتاب عجمی بر رسول و امت عربی نازل می شود؟^{۲۳}، ما قرآن را به لسان فصیح عربی مقرر داشتیم تا شما در فهم آن مگر عقل و فکرت به کار بندید^{۲۴}، در این باره که به پیامبر اتهاماتی وارد می کردند می گفتند گفته های خود را

۱۷- قد، ۱-۵ ۱۸- آل عمران، ۱۳۸ ۱۹- بقره، ۹۷

۲۰- شعراء، ۱۹۴-۱۹۲ ۲۱- شعراء، ۲۱۰ ۲۲- فصلت، ۳-۴

۲۳- فصلت، ۴۴ ۲۴- زخرف، ۳

به نام وحی و کلام خدا به مردم عرضه می کند و از این سخنان مردم چه بسیار می گفتند ، محمد آن همه را به سادگی در کتاب خود نقل کرده است : صاحب شما [محمد] هیچ گاه در ضلالت و گمراهی نبوده است ، و هرگز به هوای نفس سخن نمی گوید. سخن او هیچ غیروحی خدا نیست - او را جبرئیل، فرشته بسیار توانا علم آموخته است ۲۵ - قرآن گفتار فرشته یی ارجمند است. که نیرومند است و نزد صاحب عرش منامی دارد، و مطاع است و رفیق شما [پیامبر] دیوانه نیست و فرشته را در افاق نمایان دیده است... و قرآن گفتار شیطان مطرود نیست ۲۶.

آن چد که آیاتی فراوان در قرآن آمده است و اشاره به این کتاب آسمانی می شود، راجع است به مسایلی بسیار و متنوع . مرتب تکرار و تأکید می شود که این کتاب برای هدایت خلق آمده است تا راهنمایان باشد . قبول کنندگان و ایمان آورانش به بهشت و معاندان یا قبول ناکندگانش به دوزخ و عذاب خدایی گرفتار می شوند. در باره مقام و ارزش و همچنین مطالب و نحوه وحی کتاب آیاتی بسیار آمده است. اما آنچه که از همه مهم تر است، و شاید به تقریب نیمی از آیاتی در این باره را شامل گردد مواردی است در پاسخ به معاندان و مخالفان پیامبر و قرآن . از روی این جواب ها است که ما به کیفیت ایرادها و خرده گیری های مخالفان پی می بریم و این امانت و صداقتی است در روش محمد امین . اما تمام آیات قرآنی موکول به امر تحذیر و تخفیف و یا اثبات و نفی خود و مشرکان نیست، بلکه قرآن قانون نامه نوینی در تاریخ ادیان است. این کتاب به شکل پراکنده یی دستورالعملی کلی را در آن زمان برای زندگانی اعراب آورده است که در صورت تدوین و باب بندی از دیدگاه تقسیم بندی موضوعی ، ارزشش و تنوعش بیشتر آشکار می شود و در صدر این فصول موضوعی بایستی مسأله توحید را قرار داد .

۳- سه اصل اساسی

الف- توحید، نبوت

ماوراءالطبیعه در اسلام با توحید سازندگی می یابد . البته اغلب مذاهب وادیان برای منظوره‌های اجتماعی پیدایی می یابند . هر مذهب و دیانتی در حقیقت عبارت است از شورشی بر نظم پیشین و سازندگی نظامی جدید بر مبنای مقتضیات اصولی که وجوبشان مشهود شده است . از سوی و دیدگاه فلسفه اجتماعی اسلام که تعدیل ثروت، برهم زدن و درهم پاشیدن سیستم طبقاتی، استقرار مساوات و مساوات و اخوت، اتحاد گروه‌های مخاصم از یک جامعه، شناختن حقوق زنان ، نقض ائتلاف‌های بزرگ تجارتنی و شکستن محاصرات اقتصادی و چیزهایی دیگر منظور نظر آن بود، اموری دیگر نیز دنبال می شد. بدون شك برای تعمیم و حقانیت یافتن سیستم تازه اجتماعی و اقتصادی، به يك دستگاه اخلاقی نیز نیازمندی مشهود می بود . لازم بود تا در چنان جامعه منحط و پستی که اخلاق عبارت از احکام و دستورات قدرت مندان و زور مندان به شمار می رفت ، قدرتی یگانه و مافوق همه قدرت ها به وجود آید که خلق آنرا قبول داشته باشند و همه احکام و قوانین و دستورات از آن قدرت مرکزی ناشی گردد . از این رهگذر بود که احتیاج به قوام بیشتر توحید مشهود گشت. از سویی دیگر لازم بود ثابت و بت پرستی از بیخ و بنیاد ریشه اش بر کنده شود . هر قبیله یی در خانه کعبه برای خود بتی داشت و مفاخره میان قبایل درباره بت ها بسیار به جنگ و اختلافات دامنه دار منتهی می گشت. برای بت ها قربانی نفس انسانی شایع بود. خدایانی را پرستش می کردند که حنا قادر به ابراز پست ترین حرکت و جنبشی از خود نبودند و به وسیله دست گل ساران ، خمیر کاران، حجاران و چوب بران درست می شدند. شکفت بود که این مشتی سنگ و چوب ،

گل و خمیر و فلز که خود مصنوع دست بشری بودند ، چگونه قدرت آفرینش جهان و اداره و نظم و انتظام جهان پهناور را می توانستند داشته باشند . میان ملل و اقوام سامی تا آن زمان خدایی که تراویده و موجودیت یافته از طبع و فکر انسانهایی که انسان بوده باشند به منصف ظهور نرسیده بود . اغلب سامیان در بت پرستی شهره بودند . یهوه خدای یهودیان خدایی بود منتقم و دوستدار قدرت و قتل عام ، و نکهی خدایی بود که تنها خدای بنی اسرائیل به شمار می رفت و يك خدای جهانی نبود . بابت گناهش قهر و آشتی می کرد ، فراموش کار بود و به خاطر گناه تنی چند ، هزاران بی گناه را نیز به عذاب مبتلا می ساخت . گاه در انحطاط تا پایه پست ترین بت ها نزول مقام می یافت و دروغ می گفت . عیسویت نیز با موضوع تثلیث و مراسم عبادتش دستگاه شرك مطلق را بنا کرده بود . توحيد پاك و بی آلاش زرتشتی نیز در آن زمان بدثنویتی تبدیل شده و در میان اعراب هواخواهان و پیروانی داشت . اما پیامبر اسلام در توحيد تا کیدی بسیار کرد و اساس دین اسلام برای گراینده بی آن بود که نخست شهادتین را ادا نماید : لا اله الا الله ، و ان محمدا رسول الله . یعنی نخست به توحيد و وحدانیت و دوم بد پیامبری محمد ، رسول خدا ایمان آورد و جزء سوم اصول دین معاد بود . پیامبر در کوی و برزن تکرار می کرد و می گفت : —

این کلمات و آیات از جانب خدای یکتای ۴۷ ، بی همتای قادر روزی رسان که پیش از همه خواهد بود ۴۸ ، که جز ذات او همه چیز فانی است ۴۹ ، و خدایی جز او نیست و زنده و پاینده است ۵۰ ، و شاهی آسمانها و زمین و هر چه در آن هست خاص اوست ۵۱ . خدای شنوای بینی ۵۲ ، و الای بزرگ ۵۳ ، آمرزگار مودت شمار ۵۴ ،

۲۷- اخلاص ، ۱	۲۸- حشر ، ۳	۲۹- قصص ، ۸۸
۳۰- آل عمران ۲	۳۱- مائده ۱۷	۳۲- غافر ، ۳
۳۳- غافر ، ۱۳	۳۴- بروج ۱۴	

توبه پذیر رحیم ۳۵، نیرومند مقتدر ۳۶، بی نیاز ۳۷، فرزانه ۳۸ که نامهای نیکو خاص اوست ۳۹ و خالق همه چیز است ۴۰ و درشاهی شریک ندارد ۴۱ و علم او به همه چیز رساست ۴۲ و دانای غیب و شهود است ۴۳ و در زمین و آسمان چیزی از او نهان نیست ۴۴ و گنجینه های غیب نزد اوست و هیچ کس جز او غیب نمی داند، در خشکی و دریا هر چه هست می داند و هیچ برگی نیفتد مگر آنرا بداند ۴۵ و هر چه عیان کنید و هر چه نهان کنید می داند و دانای مکنونات سینه هاست ۴۶، خدایی که آسمان و زمین را به حق آفریده ۴۷ و آسمانها را بدون ستونها که توانیدید بالا برده ۴۸ و زمین بگسترده ۴۹ و ظلمات و نور پدید آورده ۵۰ و در آسمانها برج ها و چراغی و ماهی روشن نهاده و شب و روز را از پی هم کرده ۵۱، خدایی که شمارا نقشبندی کرده و صورتهایشان نکو کرده ۵۲ و شمارا از زمین و آسمان روزی می دهد ۵۳، خلقتان کرده و روزبتان داده و باز به میراندتان و باز زنده تان کند ۵۴ و اگر خواهد شمارا به برد و دیگرانی بیارده ۵۵، خدای یگانه مقتدر ۵۶، پروردگار شما و پدران قدیم شما ۵۷، که از جهانیان بی نیاز است ۵۸ و شاهی و ثنا خاص اوست و به همه چیز تواناست ۵۹ و به همه چیز تواناست ۶۰، خدایی که رعد به ستایش او تسبیح می کند ۶۰ و هر چه در آسمانها و زمین هست با خورشید و ماه و ستارگان و درخت ها و کوه ها و جنبندگان و بسیاری مردان سجده اومی کنند ۶۱ و هر چه در آسمانها و زمین هست از اوست و همه فرمانبران اویند ۶۲، پادشاه پاک بی خلل ایمنی بخش، مراقب نیرومند مقتدر عظیم الشأن ۶۳ که دیدگان ادراک وی نکند ۶۴ و غذا دهد و غذا نخواهد ۶۵، خدایی که بایندگان مهربان است ۶۶ و رحمت را بر خویش مقرر کرده ۶۷، خالق صورت آفرین ۶۸ که چون چیزی اراده کند بدو گوید باش و وجود یابد ۶۹ - این کلمات از جانب آن خداست و من شمارا از عذاب او بیم می دهم ۷۰.

۳۵- توبه	۱۱۸	۳۶- سجده	۲۲
۳۷- یونس	۶۸	۳۸- شوری	۵۱
۴۰- انعام	۱۰۳	۴۱- بنی اسرائیل	۱۱۱
۴۳- مؤمنون	۹۲	۴۴- آل عمران	۵
۴۶- تنابین	۴	۴۷- انعام	۷۳
۴۹- رعد	۳	۴۸- رعد	۲
۵۲- تنابین	۳	۵۰- انعام	۱
۵۵- نساء	۱۳۳	۵۱- فرقان	۶۱-۶۲
۵۸- بقره	۹۷	۵۳- نمل	۶۴
۶۱- حج	۱۲	۵۴- روم	۴
۶۴- انعام	۱۰۳	۵۶- رعد	۱۶
۶۷- انعام	۱۲	۵۷- دخان	۸
		۵۹- تنابین	۱
		۶۰- رعد	۱۳
		۶۲- بقره	۱۱۶
		۶۳- حشر	۲۳
		۶۵- انعام	۱۴
		۶۶- بقره	۲۰۷
		۶۸- حشر	۲۴
		۶۹- مریم	۳۵
۷۰- قرآن، ترجمه ابوالقاسم پاینده - ید، به			

اما آیا صفات خداهمین بود و یا در این ردیف محسوب می‌شد ؟ -
 نه، این چنین نبود، چون در مقابل صفات مهر، گذشت، دوستی و مودت ،
 بخشندگی ، عظوفت - صفاتی چون خشم ، قهر و غضب و سخت گیری نیز
 داشت، - و اصولاً آیا خدایی که به نام الله در اسلام چنین سیطره یافت ،
 دارای سابقه و مبنایی نیز بود یا نه ؟ -

« الله علم است برای ذات واجب الوجود که جامع صفات جمالیه
 باشد. جمهور اهل تفسیر الله را اسم دانسته‌اند و فقط این کسان آن را لقب
 گرفته است. عده‌یی معتقدند که لفظ الله عربی الاصل نیست و اصل آن
 «الها» لفظ سریانی است که به معنی خداست؛ یا این که از لفظ عبری «الوهیم»
 مشتق است. بعید نیست که می‌م‌شد در اللهم که فعلاً لفظ دعایی معمول
 است و در زبان اعراب پیش از اسلام به عنوان دعا در مقتح نامده ، متداول
 بوده و در قرآن مجید نیز مذکور است اثری از می‌م «الوهیم» عبری باشد که
 برای جمع یا تفخیم زیاد کرده‌اند...

مفسران و اهل لغت « الله » را عربی الاصل می‌دانند ولی در تعیین
 ریشه آن با هم موافقت ندارند. ابن جریر در تفسیر آیه سد و هفتاد و نه از
 سورة اعراف : و ذرو الذین یلحدون فی اسمائهم - گفته که این اشاره است
 به کسانی که الله را ازلات گرفته و لفظ عزیز را از عزى مشتق پنداشته‌اند.
 بیان ابن جریر مشعر بر این است که در زمان قدیم کسانی لفظ الله را مخفف
 «اللات» می‌پنداشتند ، به زعم عده‌یی از مفسران و اهل لغت الله علم ر تجل
 است. بیشتر مفسران معتقدند که الله در اصل «الاله» بوده و همزه آن به
 تخفیف حذف شده ... عده‌یی الله را از ریشه «اله» به معنی عبد مأخوذ
 دانسته و بعضی از ریشه «اله» به کسر لام به معنی تضرع و تحیر و دسته‌بی‌هم

آنرا از «وله» به معنی تحیر مشتق گرفته‌اند، به زعم عده‌یی لفظ الله از «لاه» مصدر لاه به معنی ارتفاع و احتجاب ریشه گرفته و اعراب قدیم لفظ لاه را بر خورشید نیز اطلاق می‌کرده‌اند...

می‌دانیم که مکه در زمان جاهلیت مسکن بازرگانان و مرکز تجارت بوده و به علاوه خانه مقدس کعبه که در نظر اکثر قبایل محترم می‌بود از دور و نزدیک مردم شبه جزیره را به جانب خود دعوت می‌کرده است. لذا در شهر مکه اهل مذاهب مختلف سکنا داشته‌اند. گذشته از یهود و نصارا، اکثر ساکنان مکه را مشرکان تشکیل می‌دادند و اینان در معتقدات خود باهم موافقت نداشتند. قرآن معتقدات گوناگون آنان را مطرح کرده و باهمه عقاید باطل مبارزه و معارضه نموده است:

عده‌یی از مشرکان وجود خدا را منکر بودند ... دسته‌یی دیگر به وجود الله اعتقاد داشتند. بعضی از افراد این گروه خدایان دیگر خود را شرکا می‌نامیدند و برخی هم آنها را در پیشگاه الله شفیع خود می‌دانستند. در آیه ۱۳۷- از سوره انعام به عقیده این دو گروه اشاره شده است. دسته‌یی دیگر با تأثیر از صابئین به وجود فرشتگان معتقد بودند. عده‌یی نیز جنیان را می‌پرستیدند. کسانی هم در مکه می‌زیستند که وجود خدا را قبول داشته ولی منکر نبوت بوده‌اند. عبدالمطلب و زید بن عمر بن نفیل و قس بن ساعده از این گروه بوده‌اند... ۷۱

هرودوتوس Herodotos از یکی از خدایان اعراب باستانی به نام آللات Alilat یاد می‌کند و از این لحاظ نیز تشابه لفظی با کلمه الله اسلامی مشهود است. اقوام سامی همواره ال El را به عنوان یکی از خدایان

پرستش می کردند. مردم سبا نیز خدایی داشتند به نام «اله» که در کتیبه‌ها از او یاد شده است. از سویی دیگر کلمه الله در قرآن بارها در جایی تکرار شده که از خدای اعراب عصر جاهلی سخن رفته است. جمله خاورشناسان و محققان بر آنند که «الله» یکی از خدایان بزرگ پیش از اسلام بوده که به وسیله پیامبر از مظاهر شرک پالوده و مصفا گشته و به شکل خدای واحد جهانی با خصایص منتسب در قرآن جلوه کرده است.

چنان که اشاره شد، هر چند صفات عطوفت و نرمش در خدا فراوان است، اما به جای خود به انتقام جویی و عمل متقابل نیز می پردازد؛ دشمنان اسلام هر چه بتوانند کید و مکر می کنند، و ما هم در مقابل مکرشان خواهیم کرد^{۷۲}، ولیکن خدای متعال خداوند فضل و کرم بر همه اهل عالم است^{۷۳} و این خدایی است که درباره اش تا کید می شود: و خدای شما خدای یکتاست، نیست خدایی مگر او که بخشاینده و مهربان است^{۷۴}، اما ستمکاران را دوست ندارد^{۷۵}، و آنانکه بد خدا کافر شدند به آنها خطاب شود که خشم و قهر خدا بسیار از خشم شما بر خود سخت تر است، زیرا که شما را به ایمان دعوت کردند و شما کافر شدید^{۷۶}. آیانی نظیر این که می آید فراوان است: هر چه در آسمانها و هر چه در زمین است همه ملک خداست، هر که را به خواهد به بخشد و هر که را خواهد عذاب کند^{۷۷}. ... هر گاه در پی شناسایی و شناخت صفات و اعمال خداوند از روی آیات قرآنی باشیم، تقسیم بندی وسیع و مطلب و بحث بسیار خواهد شد. این خدا را چنان در دایره قدرتش فراخی داده اند که به صفات نیکش گاه صدماتی وارد آمده و یا آنکه از

۷۲- طارق، ۱۶-۱۵ ۷۳- بقره، ۲۵۱ ۷۴- بقره، ۱۶۳۰

۷۵- آل عمران، ۱۴۰ ۷۶- مؤمن، ۱۰ ۷۷- آل عمران، ۱۲۹

نظر برخی محققان چنین است. به هر حال توجه به چنین آیاتی نیز از جنبه‌هایی دیگر لازم است. خداوند با قدرت نامحدود و اراده محکم و حیطة وسیع قدرت بخشی‌اش که سرنوشت همه درید قدرت اوست، بر انسانها حکومت کرده و فرمان می‌راند: هر که را خدا هدایت فرمود، هم اوست که هدایت یافته و آنهایی که او گمراه کند هم آن کسان زیانکاران عالمند^{۷۸}. به تصریح تأکید می‌شود که قدرت خداوندی نامحدود است: و اگر ما به مشیت ازلی می‌خواستیم هر نفسی را به کمال هدایتش می‌رسانیدیم - ولیکن وعده حق حتمی است که دوزخ را البته از جن و انس پارسازیم^{۷۹}، به گویای پیغمبر خدا حجت بالغه است، پس اگر مشیت‌اش قرار می‌گرفت همه شما را هدایت می‌کرد^{۸۰}، و هیچ يك از نفوس بشری را تا خدا رخصت ندهد، ایمان نیاورد^{۸۱}، البته آنانکه حکم عذاب خدا بر آنها حتم است ایمان نمی‌آورند^{۸۲}، بسیاری آرزو می‌کنند که چه خوش بود خداوند از این قدرتش که جز بهبود زندگانی بشری، و خیر و صلاح و نیکی چیزی نبود استفاده می‌کرد. حکومت واحد جهانی، اتحاد و يك پارچگی جهان همواره آرزوی همه بشر دوستان، فلاسفه و مصلحان بوده است و در قرآن خداوند این قدرت را دارد: و اگر خدا می‌خواست همه ملل و مذاهب خلق را يك امت می‌گردانید، ولیکن همیشه همه اقوام و ملل باهم در اختلاف خواهند بود^{۸۳}. هر گاه چنین قدرتی که توصیف می‌شود، به کار آمدی می‌پرداخت، دیگر نه زشتی وجود می‌داشت و نه بدی و خلاف، بلکه جز نیکی و صفا چیزی وجود نمی‌داشت. مانمی‌دانیم برای چه اشاره‌یی به

۷۸- اعراف، ۱۷۸ ۷۹- سجده، ۱۳ ۸۰- انعام، ۱۴۹

۸۱- یونس، ۱۰۰ ۸۲- یونس، ۹۶ ۸۳- هود، ۱۱۸

نخواستن نشده است و چرا این همه نیکی ها که حصولش در قدرت خدایی بوده انجام نیافته و فعلیت پیدا نکرده است: و اگر خدا می خواست شمارا همگی بدر راه هدایت می کشید^{۸۴}، اما خدا هر که را خواهد گمراه سازد و هر که را خواهد هدایت فرماید^{۸۵} - و چنین آیانی است که از نظر گاه برخی محققان و مفسران به جبر تعبیر می شوند. اراده خداوند بسیط است، هر که را خواهد فراخ روزی و هر که را خواهد تنگ معیشت و فقیر می کند^{۸۶}، هر که را به خواهد هدایت می کند^{۸۷} و هر که به خواهد خوار و ذلیل می گرداند^{۸۸} و هر گاه کسی به وسیله خداوند گمراه و سیاه روز گردد، دیگر هیچ نیرو و تدبیری قادر نخواهد بود وی را نجات بخشد^{۸۹}.

به هر حال با همین توحید و اعتقاد به الله واحکام و دستورات وی بود که قوم پراکنده عرب به تدریج متحد شدند و نیرویشان متمرکز گشت و به زودی با آیین تازه و رسوم آن خوی گرفتند و پس از پیامبر به جهانگیری پرداختند و چندی نگذشت که اسلام چنان قدرتی در جهان یافت که معارض مسیحیت گشت و از آن نیز در گذشت. اگر مسیحیت چهار قرن دوران خاموشی، انزوای جفا را گذراند، اسلام در همان سده اول اوج گرفت و عظمت یافت و البته این مقایسه را بایستی با توجه به شرایط زمانی و مکانی و به ویژه اجتماعی در نظر گرفت. مسلمانان در توحید عقایدی سخت داشتند و تعصب شان بیش از ایمان شان می بود. به همین جهت هنوز از وفات پیامبر بیش از یک قرن نمی گذشت که شك در مسایل اولیه پدیدار گشت و دامنه تفسیر و تأویل گسترده شد و مذاهب و فرق بسیاری بر این مبنا به وجود آمدند.

۸۴- نحل، ۹ ۸۵- فاطر، ۸ ۸۶- اسراء، ۳۰

۸۷- حج، ۱۶ ۸۸- حج، ۱۸ ۸۹- زمر، ۲۳

اصل دوم در سه اصل اساسی دیانت اسلام ، مسأله نبوت است ؛ اعتقاد به این که محمد پیامبر و رسول خداست و برانگیخته شده از جانب اوست تا مردم را بسوی حق و رستگاری رهبری نماید . اصل نبوت شامل تصدیق همه پیامبران گذشته می شود ، اما در این جا منظور نبوت و رسالت پیامبر آخرین است : ای پیغمبر ما تو را به حق فرستادیم که مردم را به نعمت بهشت مژده دهی و از عذاب جهنم به ترسانی ^{۹۰} . در قرآن درباره رسالت ، مقاصد رسالت و وظیفه پیامبر ، آیاتی آمده است که از روی آنها می توان به هدف و چگونگی رسالت پیامبر پی برد :

تو از جمله پیامبران مرسل خواهی بود ^{۹۱} ، و ما پیامبران را جز بر آنکه مژده دهند و به ترسانند نفرستادیم ، پس هر کس ایمان آورد و کارشایسته کرد هرگز بر او بیمی نیست ^{۹۲} ، هیچ بشری که خدا وی را به رسالت برگزیند و به او کتاب و حکمت نبوت بخشد ، او را نرسد که به مردم گوید مرا به جای خدا پرستید بلکه پیغمبران بر حسب وظیفه خود به مردم گویند خدا شناس و خدا پرست باشید ^{۹۳} ، و محمد نیست مگر پیغمبری از طرف خدا که پیش از او نیز پیغمبرانی بودند و از این جهان درگذشتند ^{۹۴} ، مرحمت خدا تو را با خلق مهربان و خوشخوی گردانید و اگر تند خو و سخت دل بودی مردم از گرد تو متفرق می شدند ، پس چون امت به نادانی درباره تو بدکنند از آنان در گذر و از خدا بر آنان طلب آمرزش کن و برای دلجویی آنها در کار جنگ مشورت نما ، لیکن آنچه خود تصمیم گرفتی با توکل به خدا انجام ده ^{۹۵} ، ای پیغمبر ما به سوی تو قرآن را به حق فرستادیم تا به آنچه خدا به وحی خود بر تو پدید آورد میان مردم حکم کنی و نباید بر نفع خیانتکاران با [مؤمنان] به خصومت برخیزی ^{۹۶} ، [چون] بر پیغمبر جز تبلیغ احکام الهی وظیفه بی نیست ^{۹۷} ، و ما تو را وکیل و نگهبان بندگان قرار ندادیم ^{۹۸} و تو وکیل کار و مسئول کردار آنان نخواهی بود ^{۹۹} ، ای رسول به گویه امت که من مانند شما بشری هستم که به من وحی می رسد که خدای شما خدای یکتاست ^{۱۰۰} ، و ای رسول ما تو را نفرستادیم مگر آنکه رحمت برای اهل عالم باشی ^{۱۰۱} ، و خلق

۹۰- بقره ، ۱۱۹	۹۱- بقره ، ۲۵۲	۹۲- انعام ، ۴۸
۹۳- آل عمران ، ۷۹	۹۴- آل عمران ، ۱۴۴	۹۵- آل عمران ، ۱۵۹
۹۶- نساء ، ۱۰۵	۹۷- مائده ، ۹۹	۹۸- اسراء ، ۵۴
۹۹- شوری ، ۶	۱۰۰- کهف ، ۱۱۰	۱۰۱- انبیاء ، ۱۰۷

را به رحمت مابشارت دهی و از عذاب ما به ترسانی ۱۰۲ ، سوگند به قرآن حکمت بیان که توای محمد البته از پیامبران مرسل خدایی [که از جانب خدا] براه راست فرستاده شدی ، [این قرآن] از جانب خداوند مقتدر مهربان فرستاده شده است تا قومی که پدرانشان به کتب آسمانی پیشین وعظ و اندرز شدند ، تو هم خود آنها را به این قرآن پند دهی و به ترسانی که ایشان سخت غافلند ۱۰۳ .

رسالت پیامبر در همین حدود بود ، و در قرآن با صراحت حدود قدرت ، کار و اعمال پیامبر روشن شده است . درباره محمد و شخصیت و حقانیت مقام اش آیاتی نسبتاً زیاد در سور کونا کون آمده است . اساس اعتقاد و شالوده ایمان هر مسلمانی لازم است فائخت توحید و خداپرستی و در درجه دوم عقیده به نبوت باشد . اما مرحله سوم ، یا اصل سوم از اصول سه گانه دیانت اسلام ، معاد ، مسأله رستاخیز و عقیده به بهشت و دوزخ است .

۴ - معاد

ب - بهشت و دوزخ

در میان بنی اسرائیل تاسده پنجم و چهارم و حتا سوم پیش از میلاد اعتقادی به معاد و مسأله پاداش و کیفر وجود نداشت . آنان معتقد به بقای روح نبودند و چنان عقیده داشتند که هر کسی در همین جهان به نتایج نیک، و زشت اعمالش خواهد رسید. اما هنگامی که به اسارت بابلی هارفتند ، و پس از آن با ایرانیان تماس پیدا کردند و هم چنین با مللی دیگر چون یونانیان به دادوستد فرهنگی پرداختند ، جاودانی روح و مسأله پاداش و کیفر در جهان پسین و بهشت و دوزخ را کسب کرده و در دستگاه ماوراء الطبیعه خود داخل کردند . اما شکل نهایی ، یعنی رسمیت یافتن این عقاید و مسأله معاد به وسیله عیسا در عیسویت داخل شد و راه را برای معاد و بهشت و دوزخ اسلامی گشود . اما با تقسیمی که در جهان پسین

اسلامی به دوزخ ، برزخ و بهشت شده است ، بایستی تأثیر ایرانی را جست وجو کرد . در آیین زرتشت برای نخستین بار این تقسیم آمده است . هم چنین پل صراط برای نخستین بار در ادبیات پارسیان یعنی ادبیات دینی ایرانیان شکل و موجودیت یافته و این نیز اقتباسی است از پارسیان . اما در اوستا ، به ویژه سرودها یا گاتاها به هیچ وجه از آن همه عذابها ورنجها و توصیفهای وحشتناک دوزخ و نعم و آسایش و سرور بهشت سخنی به میان نیست . آن چه که ارداویراف در « ارداویراف نامه » آورده است بدون شك نفوذ افسانه‌های یونانی و مسیحی و بابلی را در زمان ساسانیان می‌رساند . شرح سفر فرد زنده‌یی به دوزخ ، در ادبیات دینی و اساطیر گذشته و متقدم بی‌سابقه نبود . در ادبیات بابلی ، برای به دست آوردن Tammuz است که ایشtar Ishtar به دوزخ سفر می‌کند . در افسانه‌های یونانی ، به موجب سروددهم از « اودیسه » اثر هومرهروس Homeros اولیس Ulysse به دوزخ سفر می‌کند . در کتاب آناه‌یس Aneis اثر ویرژیل Virgil آناه‌یا Anea به سفر دوزخ می‌رود . در کتاب اعمال رسولان ، باب نهم پولس به سفر بهشت و دوزخ رفته و هم چنین در « رساله اول پطرس » اشاره به سفر عیسا به دوزخ شده است . داستان معراج پیامبر اسلام نیز این گونه است و توجه می‌شود که چنین موردی ، همانندهای بسیاری دارد . به هر حال مسأله دوزخ و بهشت آن چنانکه در قرآن یاد شده است ، پیش از آن میان سامیان و غیر سامیان پرورش یافته بود ، اما در روایات اسلامی حدت و شدت ویژه‌یی یافت .

اصل سوم از اصول سه گانه‌یی که هر مسلمانی لازم است به آن اعتقاد داشته باشد معاد است . معاد یعنی رستاخیز مردگان در روز معینی پس

از انقضای عمر زمین که در آن روز مردگان دوباره با جسم و شکل معمول از خاک برانگیخته شده و در محضر عدل الهی محاکمه شوند . در چنین روزی نیکوکاران به پاداش اعمال نیکشان به بهشت و مشرکان و بیرون شدگان از راه صواب به دوزخ روند . برانگیخته شدن مردگان و جریان روز شمار و معاد جسمانی نیز در عربستان منکرانی داشت . مشرکان عرب به بقای روح و مسأله معاد و حساب و کتاب جز معدودی ایمان نداشتند و چون آیاتی در این باب از سوی پیامبر اعلام می شد ، شك آورده و آن را قبول نمی کردند و بدهمین جهت پیامبر آیاتی برای تأیید چنین مسایلی می آورد : -

[چون کسی] به دهکده‌یی گذر کرد که خراب و ویران شده بود ، گفت به حیرتم که خدا چگونه باز این مردگان را زنده خواهد کرد - پس خداوند او را صد سال میراند ، سپس زنده‌اش برانگیخت و بدو فرمود که چند مدت درنگ نمودی ؟ - جواب داد يك روز یا پاره‌یی از يك روز - خداوند فرمود نه چنین است ، بلکه صد سال است - نظر در طعام و شراب و خود بنما که هنوز تغییر ننموده و الاغ خود را نیز بنگر تا احوال بر تو معلوم شود و مانتورا حجت برای خلق قرار دهیم که امر بهشت را انکار نکنند - و بنگر در استخوانهای آن که چگونه در همی پیوسته و گوشت بر آن پوشانیم - چون این کار بر او آشکار و روشن گردید ، گفت ، همانا اکنون به حقیقت و یقین می‌دانم که خداوند بر همه چیز تواناست ۱۰۶ .

نظایر چنین داستان‌ها و امثالی در قرآن برای تحذیر مشرکان و بی باوران است . روز حساب روزی است : که گروهی رو سفید و گروهی روسیاه باشند . . . اما روسفیدان در بهشت که محل رحمت خداست در آیند و جاوید متنعم باشند ۱۰۵ . مرگ و مسأله حساب و رسیدن به مکافات قطعی است « هر نفس شربت مرگ را خواهد چشید و محققاً روز قیامت

همه شما به مزد اعمال خود کاملاً خواهید رسید^{۱۰۶}. کار انکار منکران از قیامت و بعثت مردگان دامنهی بسیار داشت. روز حساب و مسأله معاد جسمانی برای مردم فکری بسیار دور بود. اما پیامبر تشخیص داده بود که در ماورالطبیعه آیین اش این روش، یعنی دستگاه معاد و مسأله پاداش و کیفر بایستی داخل شود. تثبیت این مسأله موجب استقرار اخلاق و نظامی در اجتماع می گشت. در بادی امرا عرب به هیچ وجه از بسیاری اصول اخلاقی پیروی نمی کردند. چون قانونی وجود نداشت که از ربا و رباخواری، زنا، لواط، بدرفتاری با بردگان و بت پرستی، آدم کشی و قتل نفس، دزدی و بسیاری امور دیگر بازشان دارد، لازم بود تا قانونی آسمانی که واقعا در قلبشان رسوخ نماید، از این شایع آنان را منع می کرد. اینك كه در رأس دستگاه ماورالطبیعه خدایی یكنا به وجود آمده بود که در کار بندگان نظارت می کرد، نمی توانست نسبت به اعمال بندگان بی تفاوت باشد. پس گفت از پس این جهان مادی، دنیایی دیگر است که بهشتی دارد و دوزخی. چون هر کسی به میرد، در آن دادگاه محاکمه گشته و در صورت بدکاری به دوزخ خواهد رفت. هر کس منکر معاد باشد نیز جزو دوزخیان به شمار خواهد رفت: دوا اگر تورا جای تعجب به کار منکران است عجب قول منکران معاد است که می گویند آیا چون ما خاك شدیم باز از نو خلق خواهیم شد؟ - اینان هستند که به خدای خود کافر شدند و هم اینان زنجیرهای قهر و عذاب به گردن خود نهادند و هم اینان اصحاب دوزخ و در آن همیشه معذبند^{۱۰۷}، کافران با مبالغه و تأکید کامل سوگند یاد می کنند که هرگز کسی که مرد خداوند زنده نخواهد

کرد - بلی البته قیامت وعده حتمی خداست و لیکن اکثر مردم از آن آگاه نیستند^{۱۰۸} . مخالفان در مخالفت خود اصرار ورزیده و دلائل و براهینی اقامه می کردند . کافران می پرسیدند که چون استخوان پوسیده و خاک شود چگونه دوباره برانگیخته خواهد شد و جواب می رسید که هرگاه از سنگ و آهن نیز سخت تر باشید ، روز محشر برانگیخته خواهید شد پس می پرسیدند که این واقعه چه زمانی رخ خواهد داد و جواب می شنیدند که از حوادث نزدیک باشد . به آنان گفته می شد که چون مرید ، هنگامی که ندا شود بر خواهید خاست و آنگاه فکر خواهید نمود که جز اندکی در گور نبوده اید^{۱۰۹} . : « هر کما خدا را هنمایی کند آن کس به حقیقت هدایت یافته و هر که را گمراه کرد دیگر جز خدا هیچ دوست و نگهبانی بر او نخواهی یافت - و چون روز قیامت شود بروی کور و گنگ و کرم محشورشان خواهم کرد و به دوزخ مسکن کنند که هرگاه آتش خاموش شود باز شدیدتر و سوزان و فروزان می کنیم^{۱۱۰} . » در چنان روزی است که نفخه صور دمیده می شود و همه جن و انس و مخلوقات دیگر برانگیخته شده و در دادگاه واپسین حاضر می شوند .

در وصف روز حساب آنقدر آیات فراوان در قرآن آمده است که در کمتر موردی این همه آیات یافت می شود . در جهان پسین دیگر رحم و عطوفتی وجود ندارد ، این بعثت و معاد خاص آدمیان نیست . بلکه طوایف غیر انسانی نیز چون جنیان بایستی در محاکمه حاضر شوند . یا جوج و مأجوج نیز محاکمه می شوند . اما پیش از آنکه رستاخیز به وقوع رسد جهان مادی معدوم خواهد شد و شرح این بسیار مفصل است . در معتقدات

مزدیسان نیز پیش از رستاخیز، جهان مادی در آتشی خواهد سوخت و نظایری از چنین پنداری در مذاهب و ادیان دیگر نیز وجود داشته است در آن جهان، هنگام محاکمه و داوری، مردم به سه دسته تقسیم می شوند گروهی که از کافران، بدکاران و گناه کارانند به دوزخ می روند ایمان داران و نیکو کاران را در بهشت جای می دهند و میان بهشت و دوزخ اعراف واقع است و این برزخی است که در آنجا نه سرور و نعم بهشتی وجود دارد و نه رنج و عذاب دوزخی، و این همان «مستکان» زرتشتی است. دستگاه معاد در ماوراء الطبیعه اسلامی کلاً مادی است. معاد جسمانی به دنبال - همه چیز مادی و جسمانی را در پی دارد. در جهان و میان تمامی ادیان و مذاهب هیچ دوزخ و بهشتی چون دوزخ و بهشت اسلامی وجود ندارد. این سه جایگاه در جهان دیگر اسلامی، حاصل توجه به بسیاری از ادیان و مذاهب دیگر بوده است، اما در هیچ دستگاه و روشی اینگونه روشن و با توصیفات فراوان و بدون ابهام نیامده است. زندگی در دوزخ جاودانی است هم چنانکه در بهشت نیز. در دوزخ، دوزخیان باز جرم و شکنجه می سوزند، اما خدا دوباره به شکل اولین برشان می گرداند و این رنج غیر قابل وصف برای همیشه ادامه دارد: «آنانی که به آیات ما کافر شدند به زودی به آتش دوزخشان در افکنیم که هر چه پوست تن آنها به سوزد دیگرش مبدل سازیم تا سختی عذاب را به جشند که همانا خدا مقتدر... است»^{۱۱۱}. و صف این دوزخ شگفت در قرآن چنین آمده است:

آبی که می آشامد در دوزخ، آب پلید و چرکین است، که آن آب پلید را پیوسته می آشامد و هیچ گوارای او نشود و از هر جانب مرك به وی روی آور شود ولی نمیرد تا دایم در عذاب سخت منب باشد^{۱۱۲}، این دوزخ راهفت در است و هر دری دسته یی از گمراهان را معین گردیده^{۱۱۳}، در دوزخ برای کافران لباسی از آتش به قامت

۱۱۱- نساء، ۵۶ - ۱۱۲- ابراهیم، ۱۶-۱۷ - ۱۱۳- حجر، ۴۳

بریده‌اند و بر سر آنان آب سوزان و حمیم می‌ریزند تا پوست بدنشان و آنچه درون آنهاست به آن آب سوزان گداخته شود، و گرزگران و عمودهای آهنین بر سر آنها می‌باشد، و هرگاه خواهند از دوزخ بدر آیند و از غم و اندوه آن نجاب یابند، باز فرشتگان عذاب آنها را به دوزخ برگردانند و گویند باز باید عذاب آتش سوزان را به چشید^{۱۱۴}، آنان که سر از اطاعت حق کشیده و فاسق شدند منزل گاهشان در آتش دوزخ است^{۱۱۵}، [در دوزخ عذاب‌های بسیاری مقرر داشتیم که یکی از آنهاست] درخت زقوم جهنم، که آن درخت را ما بلای جان ستم کاران گردانیدیم. آن زقوم به حقیقت درختی است که از این دوزخ برآید، میوه‌اش گویی سرهای شیاطین است، اهل دوزخ از آن درخت آن‌طور می‌خورند که شکم‌ها را پر می‌سازند، پس از خوردن زقوم بر سر آنان شرابی آمیخته از حمیم سوزان خواهد بود^{۱۱۶}، همانا درخت زقوم جهنم، قوت و غذای بدکاران است، که آن غذا در شکم‌هاشان چون می در آتش گداخته می‌جوشد چنان که آب بروی آتش جوشان است^{۱۱۷}، دوزخیان به حازنان جهنم می‌گویند از خدا عفو ما را به‌خواهید و جواب می‌شنوند که مگر پیغمبران برای شما از حقایق سخن نگفتند، اینک هر چه می‌خواهید دعا و ناله نمایند که دعای کافران جز زیان و ضلالت نباشد^{۱۱۸}، و ستم کاران ... گویند ای خدا راهی به بازگشت دنیا برای ما هست^{۱۱۹}؛ [و جواب نفی می‌شنوند]، در آن روز از گناه جن و انس باز نه پرسند، [بلکه] بدکاران به سیمانشان شناخته شوند [که سیه روی و ازرق چشم‌اند]، و کافران میان جهنم و حمیم سوزان آن‌می‌گردند^{۱۲۰} و [از فرط تشنگی] آب جوشنده حمیم نوشند تا اندرونشان پاره پاره گردد^{۱۲۱}، اصحاب شفاوت در عذاب باد سموم و آب جوش باشند و در سایه آتش و دود دوزخ که هیچ‌گاه سرد و خوش نسیم نشود^{۱۲۲}، منکران قیامت، شما از درخت زقوم تلخ دوزخ خواهید خورد، شکم‌ها را از آن پر می‌سازید و این طعام و شراب کافران در روز جزاست^{۱۲۳}، دوزخ جایگاه مردم سرکش و ستم کار است که در آن قرن‌ها عذاب کشند و هرگز در آنجا قطره‌ی آب سرد و شراب طهور نیابند، مگر آبی پلید و سوزان که حمیم و غساق جهنم است^{۱۲۴}، منکران و مکذبان قرآن به کیفر کفر به آتش دوزخ مبتلا شوند^{۱۲۵}، [آتشی که] بر آن نوزده فرشته عذاب موکل اند^{۱۲۶}، رخسار گروهی ترسناک و ذلیل باشد، و همه کارشان رنج و مشقت است و پیوسته در آتش دوزخ معذب‌اند و از جشمه آب جوشان آب نوشند و طعامی غیر ضریع دوزخ [که علفی عفن و بدبو است] برای‌شان نیست که هر چه خورند نه فربه شوند و نه سیر^{۱۲۷}.

وصف دوزخ همه این نیست، بلکه نظایر این آیات در قرآن آنقدر

۱۱۴- حج، ۲۲-۱۹	۱۱۵- سجده، ۲۰	۱۱۶- صافات، ۶۷-۶۲
۱۱۷- دخان، ۴۶-۴۳	۱۱۸- مؤمن، ۵۰-۴۹	۱۱۹- شوری، ۴۴
۱۲۰- رحمن، ۴۴-۳۹	۱۲۱- محمد، ۱۵	۱۲۲- واقعه، ۴۵-۴۱
۱۲۳- واقعه، ۵۶-۵۱	۱۲۴- نبأ، ۲۵-۲۱	۱۲۵- مدثر، ۲۶
۱۲۶- مدثر، ۳۰	۱۲۷- غاشیه، ۷-۲	

فراوان است که در هر موردی بارها به تکرار آمده است . چنین آیاتی به شهادت خود قرآن برای پاره‌یی کسان جز مضحکه و تمسخر چیزی نبود، اما گروهی نیز تحذیر یافتند و به عبادت و پس از آن ریاضت پرداختند. خوف خدا در دلشان آن چنان شدید بود که در کنج عزلت همه‌اش عبادت کرده و می‌گریستند و دعایشان این بود که از آتش و عذاب دوزخ ایمن باشند . بشارت بهشت با آن همه نعمات ، شادیها ، آسایش و سرور برای هر مؤمنی آرزویی شده بود. این توصیفات از جنت و عدنی آن چنان ، برای بادیه نشینانی که در سرزمین سوزان و خشک و بی محصول عربستان می‌زیستند، غایت و نهایت آرزو بود. توصیف بهشت از لحاظ نقطه مقابل چنان است که توصیف دوزخ بود . هر چند که در آن جا در باره رنج‌ها و عذاب‌های فراوان و دهشت ناک سخن بود، در این جا جز از سرور، فراوانی نعمت، شادی و تزهت توصیفی نمی‌بود :-

بهشتی است که از زیر درختانش نهرها جاری است که در آن بهشت زندگانی جاوید خواهند داشت و این پاداش نیکوکاران است ۱۲۸، آنانکه ایمان آوردند، در [انجام] ارنیک و شایسته کوشیدند ... آنها اهل بهشت و جاودان در آن، متعینند، و رنگارکینه‌ها از آیین دل بهشتیان بزداییم و در بهشت به زیر قصرهایشان نهرها جاری می‌شود ۱۲۹، و ما آیین دل‌های آنها را از کدورت کینه و حسد و هر خلق ناپسند به کلی پاک و پاکیزه سازیم تا همه با هم برادر و دوستدار هم شوند و رو بروی یکدیگر بر تخت عزت نشینند ۱۳۰، بهشت‌های عدن که نهرها زیر درختانش جاریست خاص [مؤمنان است و آنان] در آن بهشت برین [خود را به] زیورهای زرین بیارایند و لباس‌های سبز حریر و دیبا پوشند و بر تخت‌ها تکیه زنند ۱۳۱، و در آنجا طلا و مروارید بردست زیور بندند و تن به جامه حریر بیارایند ۱۳۲، اهل بهشت روزگاری خوش به وجد و نشاط مشغول‌اند. آنان با زنان‌شان در سایه بر تخت‌ها تکیه کرده‌اند، برای آنها میوه‌های گوناگون و هر چه به خواهند آماده است ۱۳۳، و در بهشت پر نعمت متعین‌اند، و بر تخت‌های عالی رو بروی یکدیگر نشسته‌اند، [حور و غلمان] جام شراب ظهور بر

آنان دورمی زنند، شرابی سپید و روشن که بیاشامند و لذت کامل برند... در بزم حضورشان حوران زیبا چشمی است... که گویی در سفیدی چهره بیضه مکنونند، در آنجا مؤمنان بعضی با بعضی به صحبت روی کنند^{۱۳۴}، و متقیان خدا ترس را فوج فوج به سوی بهشت برند و چون بدانجا رسند همه درهای بهشت به رویشان به احترام بکشایند و خازنان بهشتی به تهنیت گویند سلام بر شما باد که چه عیش ابدی نصیب شما گردید^{۱۳۵}، و برای مؤمنان کاسه های زرین و کوزه های مملو از انواع طعام لذیذ و شراب طهور دور زنند و در آنجا هر چه نفوس را بر آن میل و شهوت است و چشم ها را شوق و لذت، مهیا باشد^{۱۳۶}، [و آنان را] با حوریان زیبا چشم هم جفت قرار داده ایم، از هر نوع میوه ای که به خواهند بر آنان حاضر و از هر درد و رنج و زحمت آسوده اند، و جز آن مرگ اول، دیگر هیچ طعم مرگ را نمی چشند^{۱۳۷}، داستان بهشتی که به متقیان در دنیا وعده داده اند ایراست که در آن باغ بهشت نهرهایی از آب زلال گوار است و نهرهایی از شیر بی آنکه هرگز طعمش تغییر کند و نهرها از شراب که نوشندگان را به حد کمال لذت بخشد و نهرها از عسل مصفا و تمام انواع میوه ها بر آنان مهیا و مغفرت پروردگار^{۱۳۸}، و پسر کانی مانند لؤلؤ مکنون گردشان برانجام خدمت می گردند^{۱۳۹}، در آن بهشت دو چشمه آب [تسним و سладил] روان است، در حالیکه بهشتیان بر بسترهایی که حریر و استبرق آستر آنهاست تکیه زده اند و میوه درختان در همان تکیه گاه در دسترس آنهاست، در آن بهشت زنان زیبایی است که دست کسی پیش از آن بدانان باز نرسیده است، زنانی که [در لطافت و زیبایی] چون یاقوت و مرجانند، آیا پاداش نیکویی و احسان جز آنکه نیکویی و احسان است؟^{۱۴۰} در بهشت [بهشتیان] به عزت بر سر برهای زربفت مرصع تکیه زنند... و پسرانی زیبا... گرد آنها به خدمت می گردند با کوزه ها و جامه های پر شراب... و میوه های خوش هر چه برگزینند و [از] گوشت مرغان هر غذا [که] مایل باشند، و زنان به چشم زیبا که در بها و لطافت چون در و لؤلؤ مکنون اند بر آنها مهیاست... و همیشه آن زنان را با کمره گردانیدیم... و این نعمتها مخصوص اصحاب یمین است^{۱۴۱}.

آن دوزخ بود و این بهشت. دو جایگاهی که در یکی انواع و اقسام رنج ها و عذاب هایی که بدتر از آن به اندیشه بشری نگذرد، و دیگری اقسام و اشکال خوشیها و سرور و عشرت ها که وصفی بالاتر از آن نشود. در میان مسلمانی قرن اول این بهشت و دوزخ با تمام اوصافش تأثیری چنان

۱۳۴- صافات ۵۰، ۴۳	۱۳۵- زمر ۷۳	۱۳۶- زخرف، ۷۱
۱۳۷- دخان ۵۶، ۵۴	۱۳۸- محمد ۱۵۰	۱۳۹- طور، ۲۴
۱۴۰- رحمن، ۵۰-۵۲، ۵۴، ۵۶، ۵۸، ۶۰	۱۴۱- واقعه، ۳۸-۱۵	

شدید داشت که هر نوع تعبیر و تفسیری از آن کفر محسوب می شد . اما از اواخر سدهٔ دوم شك و تردید در معاد جسمانی و دوزخ و بهشت با آن اوصاف با ورود فلسفه میان مسلمانان شایع شد و مناقشات و گفت و گوهایی به وجود آورد که تمام مسایلی این گونه را در بر گرفت و برخی مفسران ، متکلمان و فلاسفهٔ اسلامی با اتخاذ به آیات قرآنی و گفتارهای پیامبر ، راهی پیمودند که اصولا معاد جسمانی ، رستاخیز مردگان و بهشت و دوزخی آن چنان را نفی می کردو تاریخ این عقاید و نمونه هایش در حوصلهٔ این کتاب نیست . هم در این جا بایستی از اعراف یاد کرده شود . در سورهٔ اعراف از آیهٔ چهل و شش تا چهل و نه از این برزخ میان بهشت و دوزخ به اختصار یاد شده است که سر نشینان آن در خیر و شر بی تفاوت بوده و زندگی عادی را می گذرانند . اینان امیدوارند که سرانجام روزی به بهشت دعوت شوند .

۵ - ما وراء الطبيعة

روح و اعتقاد به آن اساس دیانت است . چون در دین و یا مذهبی اعتقاد به روح و جاودانی آن و استقلالش از جسم وجود داشت ، بالتبع اعتقاد به نیایی پسین نیز خود به خود پیدایی می یابد . اصل و اساس ما وراء الطبيعة هر دیانتی را مسئلهٔ روح می سازد و در اسلام نیز وضع این چنین است . روح عبارت است از عنصری بی رنگ و بو و بی حجم و غیر قابل لمس که با ورودش به جسم ، ماده را به حرکت می آورد و سبب زندگی می شود و چون از تن خارج شد ، جسم تباهی یافته در حالی که روح به زندگی خود هم چنان ادامه می دهد : « و [ای رسول ما] تو را از حقیقت روح می پرسند ، جواب ده که روح به فرمان خداست [و بی واسطهٔ جسمانیات به امر الهی به بدنها

تعلق می گیرد] و آنچه از علم به شهادت بسیار اندک است^{۱۴۲}. روح چنان که برمی آید و دیعه بی الهی است. خداوند خود روح الارواح می باشد و از روح خود در هر موجودی می دمد تا جان یابد: «سپس آن [نطقه بی جان] را نیکو بیاراست و از روح خود در آن دمید»^{۱۴۳}. در قرآن روح و نفس غالباً به یک معنا آمده است. اما در فلسفه اسلامی و آرای متکلمان نفس غیر از روح است، چون روح عبارت است از نیروی محرکه بدن، و نفس تعبیر می شود به امیال و تمنیات بشری.

چنان که گفته شد در رأس و صدر ما وراء الطبيعة اسلامی، خدا قرار دارد - خدایی که تا آن زمان چونان خدایی وجود نداشت. برای آنکه این چنین خدایی از قدرت و عظمت بیشتری برخوردار باشد، شاید نیروی جبر را منضم به قدرت او نموده و در دایره عظمتش گنجانیده باشند، اما به هر حال این موضوع بعدها برای متکلمان و فلاسفه و مفسران اسلامی در دسری بسیار پردامنه را فراهم کرد. هنگامی که درباره توحید ضمن بندهای گذشته بحث به میان بود، اشاره ای به آیاتی که محتوی مفهوم جبر بودند شد. مسأله جبر آن چنان که هست با سلب اراده و اختیار آدمی در عمل، و خواست خداوندی و مشیت ازلی وی که از آغاز رقم رفته، صدمه یی به مسأله عدل الهی و مسأله پاداش و کیفر می زند: -

بگو ای پیمبر اگر در خانه های خود هم بودید باز آنان که سرنوشت آنها در قضای الهی کشته شدن است از خاتمه به قتل گاه به پای خود بیرون می آمدند^{۱۴۴}. و اگر ما به مشیت ازلی می خواستیم هر نفس را به کمال هدایتش می رسانیدیم، ولیکن وعده حق حتمی است که دوزخ را البته از جن و انس پر سازیم^{۱۴۵}. هر رنج و مصیبتی که از زمین (از قحطی و آفت و فقر و رستم) یا از نفس خویش (چون ترس و

۱۴۲- اسراء، ۸۵ ۱۴۳- سجده، ۹

۱۴۴- آل عمران، ۱۵۴ ۱۴۵- سجده، ۱۳

غم و درد و الم و گمراهی] به شمارسد همه در کتاب [لوح محفوظ] پیش از آنکه در دنیا ایجاد کنیم ثبت است و خلق آن بر خدا آسان است ۱۴۶ ، کافران رایکسان است به ترسانی یا نه ترسانی ایمان نخواهند آورد ، قهر خدا مهر بردلها و پرده برگوشها و چشمهای ایشان نهاد ۱۴۷... و اگر فضل خدا و رحمت خدا شامل حال شما نمی‌شد البته در شمار زیانکاران بودید... و خداوند هر که را به خواهد راه راست بنماید ، خدا هر که را خواهد هدایت نماید ، پس هر که را خدا هدایت او خواهد قلبش را به نور اسلام روشن و منشرح گرداند ، و هر که را خواهد گمراه نماید دل او را از پذیرفتن ایمان تنگ و سخت گرداند ۱۴۸

البته در چنین آیاتی جای شرح و تفسیر باقی است و مفسران در این باب چه بسیار کنجکاو کرده‌اند . در مقابل آیاتی در باب جبر ، گفته‌هایی در اختیار عمل نیز هست و از میان آیاتی که در باب اختیار آمده ، چندتایی از روشن ترین شان آورده می‌شود :-

ای رسول ما بگوای مردم حق از جانب خدا برای هدایت شما آمد ، پس از این هر کس هدایت یافت نغمش بر خود او است و هر کس براه گمراهی شتافت زیانش بر خود اوست ۱۴۹ ، به آنها تذکرده [ای رسول] که هر کس به [عاقبت] عمل خود گرفتار می‌شود ۱۵۰ ، هر کس راه هدایت یافت تنها به نفع و سعادت خود یافته و هر که به گمراهی شتافت آن‌هم به زیان و شقاوت خود شتافته و هیچ کس بار عمل دیگری را به دوش نکیرد و ما تا رسول نفرستیم هرگز کسی را عذاب نخواهیم کرد ۱۵۱ .

اعتقاد به فرشتگان و جنیان نیز در ماوراء الطبیعه اسلامی مطالعه می‌شود . پیش از اسلام میان اعراب اعتقاد به فرشتگان و جنیان و غول‌های بیابانی و ارواح شریر وجود داشت و با تغییراتی در اسلام نیز پذیرفته شد . منابع فرشتگان و باور به آنها در آیین یهود و اسلام مقتبس از امشاسپندان یا ایزدان ایرانی است که البته در مقام اقتباس در اصل و مفهوم شان تغییراتی

۱۴۶- حدید ، ۲۲ ۱۴۷- بقره ۲۷۲-۲۱۳-۷-۶

۱۴۸- انعام ، ۱۲۵ ۱۴۹- یونس ، ۱۰۸

۱۵۰- انعام ، ۷۰ ۱۵۱- اسراء ۱۵

راه یافت . فرشتگان در قرآن عبارت‌اند از کروبیان و موجوداتی لطیف که پیکان خدایی به‌شمار می‌روند و در آسمان زندگی می‌کنند و از مقربان درگاه الهی هستند. هر مسلمانی لازم بود تا هم‌چنان که به خدا و پیامبر و قرآن اعتقاد داشت ، به فرشتگان نیز ایمان می‌داشت : « نیکوکار کسی است که به خدای عالم و روز قیامت و فرشتگان و کتاب آسمانی و پیغمبران ایمان آورد ^{۱۵۲} . » و هر کسی که به فرشتگان و جبرئیل و میکائیل ایمان نداشت از زمره کافران محسوب می‌شد ^{۱۵۳} . اما شاید با توجه به مقام رفیعی که امشاسپندان در شکل متأخر آیین زرتشت داشتند به‌طوری که برخی آنان را هم طراز خدا می‌پنداشتند تا کید می‌شود که فرشتگان نبایستی چنان منزلتی یابند که مقام خدایی پیدا کنند ، چون این در امر توحید خلل وارد می‌کند ^{۱۵۴} . فرشتگان و کروبیان اسلامی نه از جنس زن هستند و نه از جنس مرد و در قرآن به کسانی که فرشتگان را زنان و دختران خدا می‌دانند اعتراض می‌شود ^{۱۵۵} .

فرشتگان مأموران خدایی‌اند و کارهای مختلفی را انجام می‌دهند. گروهی مأموران مرگ و قابض ارواح‌اند و به حکم خدا جان بندگان را می‌گیرند ^{۱۵۶} . فرشتگانی هستند که مأموران رحمت‌اند برای نیکوکاران و مؤمنان و فرشتگانی نیز مأمور عذاب‌اند و جمله فرشتگان در دو دنیا دارای مأموریت‌هایی می‌باشند ^{۱۵۷} . فرشتگان در آسمان، عرش الهی را به‌دوش گرفته و همه از مؤمنان و خدا ترسان می‌باشند و همواره به تسبیح و دعا مشغولند و از برای انسانها طلب مغفرت می‌نمایند ^{۱۵۸} . فرشتگان جنگجو نیز می‌باشند و در ظفر و نصرت مسلمانان بر مشرکان ، خداوند امر کرد که

۱۵۲- بقره، ۱۷۶ ۱۵۳- بقره، ۹۸ ۱۵۴- آل عمران، ۸۰

۱۵۵- صافات ، ۱۵۷-۱۴۹ ۱۵۶- نحل ، ۳۳-۲۸

۱۵۷- احزاب ، ۴۳ شوری ، ۵ نجم ، ۲۶ ۱۵۸- مؤمن ، ۷۰

به یاری مسلمانان و رسول شتابند و آنان نیز از غیب با شمشیر مشرکان را مورد هجوم و تعرض قرار می‌دادند.^{۱۵۹} فرشتگان میانجی و رابط میان خدا و بندگان برگزیده می‌باشند و هر کدام از آنها دو سه، سه و چهار بال دارند.^{۱۶۰} که به وسیله آنها پرواز می‌کنند. پاره‌یی اوقات خداوند فرشتگان را نزد بندگان می‌فرستد تا آنان را براه راست هدایت کنند و به توحید دعوت کرده و از دوزخ به ترسانند.^{۱۶۱} و چه بسا که فرشتگان به عنوان رسالت باقیافه و شکل بشری میان مردم ظاهر شوند.^{۱۶۲} فرشتگانی که مأمور عذاب در دوزخ می‌باشند نوزده تن اند.^{۱۶۳} و گناهکاران را از گاه قبض روح تا ورود به دوزخ عذاب می‌دهند. دو فرشته بزرگ که در قرآن از آنان یاد شده جبرئیل یا روح الامین و میکائیل می‌باشند اما جز در قرآن، از فرشتگانی دیگر چون عزرائیل، میکائیل و اسرافیل نیز یاد شده است و اینان از ملائک مقرب خداوند هستند.

سرخیل شیاطین در قرآن شیطان بزرگ است. میان یهودیان اعتقاد به فاعل شرویا شیطان وجود نداشت، اما از اهریمن در آیین زرتشت آنرا اقتباس نمودند و وارد معتقدات و عهد عتیق کردند و پس از آن نیز به وسیله عیسا در انجیل راه یافت و با تغییر و تبدیل‌هایی در اسلام نیز برای خود جایی باز نمود. اساس کلی قصه شیطان که نخست از ملائک مقرب بود در تورات و قرآن یکی است و اختلاف در جزئیات داستان می‌باشد. اساس قصه شیطان بر همگان روشن است. چون خداوند آدم را از خاک بیافرید، فرشتگان را دستور داد تا بر این برگزیده مخلوقات سجده کنند. اما چون همه فرشتگان

۱۵۹- انفال ۵۰-۱۲-۹ آل عمران ۴-۱۲۳

۱۶۰- فاطر، ۱-۱۶۱- نحل، ۲-۱۶۲- انعام، ۹

۱۶۳- مدثر، ۳۱

سجده کردند، شیطان امتناع نمود و پس از يك سلسله گفت و گوها خداوند گفت خلقت من از آتش است و خلقت آدم از خاك و آتش را بسی برخاك رجحان می باشد، پس من به سجده نخواهم پرداخت. خداوند نیز وی را از عرش طرد کرد. اما پس از گفت و گوهایی شیطان اجازه یافت تا میان مردم زندگی کرده و آنان را اغفال نماید. البته در روایات مذهبی زرتشتی در باره اهورا مزدا و اهریمن داستانی چنین وجود دارد که شاید مورد اقتباس نویسندگان تورات قرار گرفته و از آن مردم در فلسفه جهانی انعکاس یافته باشد. برخی از محققان قدرت عمل شیطان را دلیل نوعی ثنویت می دانند، اما خداوند مردم را از وساوس شیطانی بر حذر می دارد: «شیطان بسیار وعده دهد و آرزو دهند و امیدوار کند، ولی وعده منوید شیطان چیزی جز غرور و فریب خلق نیست»^{۱۶۴}، درباره اعمال شیطان و شیاطین در قرآن چه بسیار سخن رفته است. از زمان پیدایش اسلام به بعد، سلسله روایات و داستان هایی باب شد که اساس و محتوی آنها تصادم شیطان و انسان بوده است و چه فراوان که مردانی پارسا و زاهد و پاکیزه به اغوای وی فریب خورده و در دام هایش قرار گرفته اند و این نشان می دهد که تأثیر این عنصر تا چه حد زیاد و گسترده بوده است. اما آیا شیطان جز نفس بهیمی، غرایز و تمنیات نفسانی بشری چیزی هست؟ - مسلماً نه: شیطان قصد دارد به وسیله شراب و قمار میان شما عداوت و کینه برانگیزد تا شمارا از خدا و نماز باز دارد»^{۱۶۵}. اما آیا سرانجام شیطان و فریب خوردگانش چیست؟ - وی و یارانش را منزلگاه، آخرین طبقه دوزخ است که از آنجا گریز و گزیری ندارند»^{۱۶۸}. توجه به این آیه پر معنا مفید فایده است:

و چون حکم به پایان رسید [واهل بهشت ازدوزخیان جدا شدند] در آن حال شیطان [خطاب به فریب خوردگان] گوید، خدا به شما به حق و راستی وعده داد و من به خلاف حقیقت بر شما [و برای وعده های دروغ خود] هیچ حجت و دلیل قاطعی نیاوردم - پس امروز شما ابلهان که سخن بی دلیل مرا پذیرفتید مرا ملامت کنید، بلکه نفس پر طمع خود را ملامت کنید که امروز نه شما فریادرس من توانید بود و نه من فریادرس شما^{۱۴۹}.

در اسلام از جادو و جادوگری نهی شده است. جادوگری مستلزم دخالت و تسخیر طبیعت و پیش گویی و انجام کارهای شکفت است و جز خداوند کسی را یارای این کارها نیست. جادو و جادوگری میان اعراب بسیار رایج بود. زنان و مردان کارشان این بود و کاهنان نیز از راه علم دروغین و مردم فریبی و ستاره شناسی به سحر و جادو اقدام می کردند که در بندهای اول و دوم از آن گفت و گو شد.

اعتقاد به عناصری شریر، وهم انگیز، مرموز و غیر قابل رؤیت میان بسیاری از اقوام و امم رواج داشت. شاید این از بقایای *آنی میسم Animism* یعنی اعتقاد به وجود روح و جان در همه اشیاء از جماد و نبات و حیوان ناشی شده باشد و یا با موضوع نیاکان پرستی و اعتقاد به ارواح خبیث ارتباطی داشته باشد. اعتقاد به ارواح نیک به پیدایی وجود فرشتگان منتهی گشت و اعتقاد به ارواح شریر منجر به پیدایش شیاطین و جنیان و غولانی بیابانی شد. هم چنان که خلقت فرشتگان از آتش بود، جنیان نیز از شعله رخشنده آتش خلقت یافتند^{۱۵۰}. خلق جنیان نیز به مقصود و منظور آن بوده تا خداوند راستایش نمایند^{۱۵۱}، هم چنان که فرشتگان و انسان برای این منظور خلق شدند. برای جنیان نیز پیغمبرانی فرستاده شده و آنانی

که ایمان آوردند در بهشت و آنان که کافر ماندند در دوزخ ساکن شوند^{۱۵۲}. جنیان نیز چون شیاطین برخی شان با آدمیان لجاج و عناد و خصومت دارند و در اغواشان می کوشند^{۱۵۳}. نفوس جنیان را خداوند از آدمیان فراوان تر آفرید و آنان نیز در حساب محاکمه می شوند^{۱۵۴}. اسلام میان جنیان نیز رواج داشت و داستان انتشار اسلام میان طایفه جن در قرآن آمده است:

ای رسول ما یاد آر وقتی را که ما تنی چند از جنیان را متوجه تو گردانیدیم تا استماع آیات قرآن کنند، چون نزد رسول رسیدند با هم گفتند گوش فرا دهید [تا آیات خدا را] بشنوید، چون قرائت تمام شد ایمان آوردند و به سوی قوم شان برای تبلیغ و هدایت باز گردیدند، و گفتند ای گروه جنیان ما آیات کتابی را شنیدیم که پس از موسی نازل شده بود، در حالی که کتب آسمانی تورات و انجیل را که در مقابل او بود به راستی تصدیق می کرد و خلق را به سوی حق و طریق راست هدایت می فرمود^{۱۵۵}.

البته چنان که ذکر شد اعراب به جنیان معتقد بودند و از آنان در ترس و هراس. هر گاه این طایفه به اسلام معتقد می شدند اثر نیکویی در اذهان مردم می نمود و چنانکه ملاحظه شد، بدان گونه دین اسلام میان شان رواج یافت. هانمی دانیم شاید اعتقادی راسخ به وجود جنیان بوده باشد. به هر حال آنقدر بود که در قرآن سورهایی به نام «جن» آمد که در آن سوره از اعتقاد راسخ شان به مبانی و اصول اسلامی سخن می رود. در ادوار بعدی این مسأله در داستانها و روایات راه یافت و نوع خاصی از ادبیات به وجود آمد که مدار شان بر روابط آنان با آدمیان قرار داشت و وضع بدان گونه در آمد که جنیان دشمنان آدمیان معرفی شدند که همواره در بیغولدها و هولودونیها و گوشه ها و زوایای متروک زندگی کرده و در صد آزار آدمیان

۱۵۲-هود، ۱۱۹

۱۵۳- ناس، ۶۱-۵ ۱۵۴- انعام، ۱۲۸ ۱۵۵- احقاف، ۳۰-۲۹

اند . فقهای اسلامی بدان گونه راه افراط پیمودند که برای شان قوانین ارث و نکاح و مجازات‌هایی تعیین کردند و در قصه‌های ماورای طبیعی جایی خاص یافتند .

هم‌چنین است آفرینش زمین و آسمان در قسمت ماوراء الطبیعه که در مدت شش روز آفریده شدند^{۱۵۶}، و در این آفرینش جزبه حق و عمد نظری نبوده است^{۱۵۷}. درباره آفرینش زمین و آسمان و ستارگان و کوهها که در طول این شش روزه خلقت یافته‌اند، خداوند را چون یهوه هیچ خستگی و رنجی نرسیده است . در سفر پیدایش از تورات آمده است که پس از شش روز که آفرینش طی آن انجام یافت خداوند خسته شد و خستگی گرفت. آیا این آیه تعریضی به نویسندگان تورات نیست ؟ : « و ما زمین و آسمان و آنچه بین آنهاست همه را در شش روز آفریدیم و هیچ رنج و خستگی به ما نرسید »^{۱۵۸} :

زمین [را] در دو روز بیا فریدیم ... و او روی زمین کوهها برافراشت و انواع برکات و منایع بسیار قرارداد ، و قوت و ارزاق اهل زمین را در چهار روز مقدر و معین فرمود ... و آنگاه به خلقت آسمانها توجه کامل فرمود [و] نظم هفت آسمان را در دو روز استوار فرمود^{۱۵۹}.

آفرینش آدم ابوالبشر نیز در قرآن معروف همگان است . میان یهودیان هم چون موارد بسیاری دیگر این افسانه با تفاوت‌هایی جزئی وجود داشت و یهودیان نیز از منابع بابلی و یونانی اقتباس کرده بودند. خداوند به ملائک و فرشتگان خبر می‌دهد که مصمم است تا در زمین برای خود خلیفه‌ی خلق نماید و طی تشریفاتی از گل پیکره آدم را ساخته و از روح

خود دروی می‌دمد . پس از آن حوایا زن اولین آفریده می‌شود و چون در امر خداوند که فرشتگان باید نسبت به آدم سجده نمایند ، شیطان نافرمانی می‌کند از عرش الاهی طرد می‌شود و برای انتقام جویی آدم و حوا را به نافرمانی وسوسه می‌نماید . آدم و حوا نیز به وسوسه او تسلیم شده و مورد خشم خداوند واقع گشته و از بهشت طرد می‌شوند .

اجزای گوناگون این داستان در ادبیات یونانی ، سومری ، بابلی ایرانی و اساطیر مانوی وجود دارد . پس از سده دوم ، مفسران و شارحان اسلامی از سویی و فلاسفه و متکلمان از جهتی دیگر در مورد آفرینش به بحث و تحقیق و گفت و گو پرداختند و در این ضمن اقتباس‌های فراوانی از افسانه‌ها و ادبیات اقوام و ملل دیگر به انجام رسید . عناصر ماورای طبیعی اسلامی را در بسیاری دیگر از موضوعهای قرآنی می‌توان یافت . اصولاً در ادیان سامی بنیاد ماوراء الطبیعه بسیار قوی‌تر است از ماوراء الطبیعه آریایی و این موضوع را می‌توان در مقایسه ماوراء الطبیعه اسلامی ، عیسوی و یهودی - با ماوراء الطبیعه بودایی و زرتشتی سنجید .

۶ - عبادات

هر گاه اصول دین را که بنیاد و شالوده دین است را شامل می‌شود و از آنها سخن رفت کنار بگذاریم ، برای دینان فروعی نیز باقی می‌ماند و این فروع بنیان عبادات است . عباداتی که هر فرد مسلمانی لازم است آنها را انجام دهد و از فرائض به شمار می‌روند . این ارکان عبارتند از : نماز روزه - زکات - حج - جهاد - امر به معروف و نهی از منکر . برای هر یک از این عبادات در قرآن دستورهای تأکیدآمیز آمده است .

نمازادای فریضه‌یی است نسبت به پروردگار. هر فرد در شبانه‌روز پنج نوبت بایستی با حضور قلب و تمام وجودش در مقابل خداوند ایستاده و وی را ستایش نماید: «و نماز به پا دارید»^{۱۶۰} و نماز را با حضور به پا دارید»^{۱۶۱}، به پا داشتن نماز هر گاه با توصیه به دیگران و به ویژه اهل خانواده همراه باشد بهتر است: «و تو اهل بیت خود را به نماز امر کن و خود نیز به نماز و ذکر حق صبور باش»^{۱۶۲}. عباداتی که یاد شد، همه در یک ردیف از اهمیت قرار دارند. در نماز و صدقه و احسان یا زکات بیش از همه تأکید شده و آیات بسیاری است که از امر به این دو با هم یاد شده است^{۱۶۳}، اما آیاتی نیز هستند که ضمن آنها از عبادات همه بایک درجه از ارزش سخن رفته است: «[آنان که خدا را باری می‌کنند] آنهایی هستند که اگر در روی زمین به آنان اقتدار و تمکین دهیم نماز به پا می‌دارند و زکات به مستحقان می‌دهند و امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند»^{۱۶۴}. «اقامه نماز موجب می‌شود که آدمی از اعمال زشت دور شود»^{۱۶۵}. آنانی که ایمان دارند به سجده رخ بر خاک می‌نهند و با کبر و غرور و نخوت سر از فرمان حق نمی‌کشند و شبها از خواب آرام به پا خاسته نماز می‌کنند»^{۱۶۶}. برای آغاز کردن به نماز تشریفاتی در تطهیر لازم است: «برای نماز برخیز و صورت و دستها را تا مرقع به شوئید و سروپاها را تا برآمدگی پامسح کن»^{۱۶۷}. «از برای نماز جهت مخصوصی نیست، چون: «مشرق و مغرب هر دو ملک خدا است پس به هر طرف رو کنید به سوی خدا رو آورید»^{۱۶۸}. اما به زودی قیلد که به جانب بیت المقدس بود

۱۶۰- بقره، ۴۳ ۱۶۱- انفال، ۳ ۱۶۲- طه، ۱۳۲

۱۶۳- بقره، ۴۳ انفال، ۳ ابراهیم، ۳۱ طه، ۱۳۲ لقمان، ۴ سجده، ۱۶

۱۶۴- حج، ۴۱ ۱۶۵- عنکبوت، ۴۵ ۱۶۶- سجده، ۱۵-۱۶

۱۶۷- مائده، ۶ ۱۶۸- بقره، ۱۱۵

تغییر یافت و سوی مسجد الحرام قبله مسلمانان تعیین شد. آشکار است که این تغییر و تبدیل گفت و گوها و مخالفت‌های بسیاری به وجود آورد ، اما آنانکه در مخالفت با فشاری کردند ، تهدید به کفر شدند^{۱۶۹} . در سفر هانماز بایستی کوتاه خوانده شود و به هنگام جنگ جنگاوران بایستی بالباس نبرد به نماز قیام نمایند تا مورد هجوم دشمن واقع نشوند^{۱۷۰} . مواقعی که بایستی به نماز قیام شود دو طرف روز است ، هنگام طلوع آفتاب و غروب آن ، و در تاریکی شب^{۱۷۱} ، اما در آیات گونا گونی هنگام‌های نماز با تغییراتی معین شده است که در همه آن آیات پیش از طلوع آفتاب یا نزدیک به آن و هم چنین هنگام غروب آفتاب و یا اندکی به آن مانده تصریح شده است . در نماز جمعه نیکی‌هایی است که مسلمین باید به آن و اقامه‌اش اقدام کنند^{۱۷۲} . تمام شرایط ، مواقع و آداب نماز گزاردن را پیامبر برای مردم تشریح کرد خضوع قلبی و حضور و دوری از هر نوع شایبه و ریایی اصل نماز است : «وای بر آن نماز گزاران که دل از یاد خدا غافل دارند ، همانانکه به ریا و خودنمایی نماز کنند»^{۱۷۳} .

پس از نماز در باره زکات و صدقه تأکید می‌شود : « هر گاه از توای پیغمبر سوال کنند در راه خدا چه انفاق کنیم ؟ - به گوهر چه از مال خود انفاق کنید در باره پدر و مادر و خویشان و فقیران و راهگزان رواست »^{۱۷۴} . اما آیا هر کس می‌تواند از صدقه و زکات بهره‌مند شود ؟ : « مصرف صدقات منحصرأً مختص به این هشت طایفه است : فقیران و عاجزان و متصدیان اداره صدقات و برای تألیف قلوب و آزادی بندگان و قرض داران و در راه

۱۶۹- بقره ۱۴۵-۱۴۲

۱۷۰- نساء ۱۰۲- ۱۰۱ ۱۷۱- هود ۱۱۴

۱۷۲- جمعه ۱۰- ۹ ۱۷۳- ماعون ، ۶- ۴ ۱۷۴- بقره ۲۱۵

خدا و برادرمانندگان - و این مصارف هشتگانه فرض و حکم خداست^{۱۷۵}، زکات و صدقه با دستگاه اخلاقی اسلام وابستگی دارد. بر فقیر و تنگدستی صدقه دادن به ترش رویی نکو هیده است و بهتر آنکه بازبان خوش از دادن چیزی خودداری کرد تا آنکه دلی بشکند^{۱۷۶}، به هنگام صدقه دادن لازم است رعایت اعتدال و میانه روی مراعات شود^{۱۷۷}، و کسی به مقام رفیع نیکوکاری نمی رسد جز آنکه از هر چه که دوست می دارد انفاق نماید^{۱۷۸}، صدقاتی که موجب ایذاء و آزار صدقه گیران شود، خشم خداوند را بر می انگیزند و این چنین صدقه دهندگان در شمار کافرانند^{۱۷۹}، صدقات مخصوص فقیرانی است که در راه خدا ناتوان و بیچاره اند و توانایی آنکه کاری پیش گیرند ندارند و از فرط عفاف چنان احوالشان به مردم مشتبّه شود که هر کس از حال آنها آگاه نباشد پندارد غنی و بی نیازند^{۱۸۰}. توانگران بایستی در مال و دارایی خود حقی معین و معلوم گردانند تا به فقیران سائل و فقیران آبرومند رسانند^{۱۸۱}. زکات و صدقه تا کید می شود که به مستحقان داده شود و از روی ریب و ریا نباشد تا میان جمع معلولان و بی چیزان گرسنه نمانند و همکاری و مروت میان مردم برقرار باشد.

چنانکه میان امم گذشته، به خصوص یهودیان و مسیحیان روزه معمول بود، میان مسلمانان نیز روزهایی تعیین شد تا مسلمین آن روزه‌ها را روزه بدارند. روزه به هنگام ماه رمضان بایستی ادا شود و مسافران و مرضا که در ماه رمضان از روزه گرفتن ناتوانند در روزهایی دیگر بایستی

۱۷۵- توبه ۶۰، ۱۷۶- بقره ۲۶۳ ۱۷۷- فرقان ۶۷،

۱۷۸- آل عمران ۹۲، ۱۷۹- بقره ۲۶۴، ۱۸۰- بقره ۲۸۳،

۱۸۱- معارج، ۲۵-۲۴

ادای دین خود را بنمایند ، کسانی که به رنج اندرند ، چون پیرمردان و پیرزنان در عوض بایستی به استطاعت در هر روز فقری گرسنه را سیر سازند ماه رمضان که ماه روزه است ماهی مقدس و مبارك می باشد که در آن قرآن نازل شد . از هنگام سپیده صبح گاهی تا غروب آفتاب بایستی از اکل و شرب پرهیز گردد و از مواضع بازمان خودداری شود که روزه نشکنند و شب هنگام همه اینها چون ایام معمول ، آزاد است ^{۱۸۲}.

حج نیز از ارکان دین است می باشد که پیش از اسلام نیز میان اعراب معمول بود . در ماهی ویژه تمام مسلمانان برای زیارت خانه خدا و اعمال حج از دور و نزدیک به مکه و خانه کعبه می آمدند . مراسم و شعایر حج بسیار بود که از آن جمله طواف و گردیدن به گرد خانه کعبه محسوب می شد : سعی صفا و مروه از شعایر دین خدا است ، پس هر کس حج خانه کعبه یا اعمال مخصوص عمره به جا می آورد با کی بر او نیست که سعی صفا و مروه نیز به جای آورد . همه اعمال حج و عمره را برای خدا به پایان رسانید و اگر ترسی و منعی پیش آید ، فرستادن قربانی که کاری سهل است به جا آرید و سر متراشید تا آنگاه که قربانی شما به محل ذبح برسد و هر کس بیمار باشد یا درد سر شود سر بتراشد و از آن فدا کند به روزه داشتن یا صدقه دادن یا کشتن گوسفند هر کسی از عمره تمتع یافت به حج باز آید و قربانی کند که مقدور است از جنس گاو و شتر و گوسفند و هر کس به قربانی تمکین نیافت سه روز در حج روزه بدارد و هفت روز هنگام مراجعت که ده روز تمام شود و این عمل بر آن کس است که اهل شهر مکه نباشد ^{۱۸۳}.

در مراسم حج پس از زمان پیغمبر تغییر و تبدیلاتی پیدا شد ، چنانکه این امر در همه موارد رخ داد . با گسترش اسلام و ازدیاد نفوس مسلمانان در اطراف و اکناف جهان ، مراسم حج مرکزیت کعبه ، خانه خدا را حفظ کرد و هر ساله مسلمانان از ملیت ها و اقوام گوناگون در این مرکز پیدايش

اسلام گرد آمده و اجتماعاً مراسمی را انجام می دهند که اعراب پیش از اسلام با حشور و زوایدی دیگر میان شان مرسوم بود .

جهاد دارای اهمیتی ویژه بود ، چون گسترش اسلام وابسته به آن می بود - اما ند آنکه تنها گسترش ، بلکه بقای اسلام وابسته به امر جهاد محسوب می گشت . چون مسلمانان که در آغاز عده معدودی بیش نبودند لازم بود همگی همواره آماده به جنگ باشند و از خود و آیین شان دفاع نمایند . جهاد اسلامی شاید در آغاز بیشتر جنبه دفاعی داشت تا تهاجمی چون مسلمانان با قلت نفرات و نداشتن سلاح کافی و جنگاوران کمر کشته حتماً فکر تهاجم را نیز به خود راه نمی دادند ، جز در مواردی معدود . اما مشخصه تهاجم را از آن گاهی باید در میان مسلمانان جست و جو نمود که به قدرت رسیدند و از لحاظ نفرات و سلاح تا حدودی غنی و تجهیز گشتند و با فتوحات و پیروزیهای اولیه اعتماد به نفس و اتکاء یافتند :-

وشما [ای مؤمنان] در مقام مبارزه با آنها خود رامهیا کنید و تا آن حد که بتوانید از آذوقه و آلات جنگی و اسبان سواری برای تهدید دشمنان خدا و دشمنان خودتان فراهم سازید و بر قوم دیگری که شما بر دشمنی آنان مطلع نیستید و خدا به آنها آگاه است نیز مهیا باشید ۱۸۴ ،

آنانی که از اهل کتاب به دیانت اسلام نگرایند با قبول یا زور بایستی جزیه به پردازند ۱۸۵ ، جهاد امری واجب است و سرپیچی از آن سرپیچی از حکم خداوند و جز کفر چیزی نمی باشد . به همین جهت است که ترس از خدا و رستگاری ، مستلزم جهاد در راه خدا می باشد ۱۸۶ . آنانی که بی پروا در راه خدا از جان و مال شان گذشته و جهاد کردند ، به ویژه از رستگاران دوجهانند و خداوند آنان را به بهشتی فوق تصور

و عده می دهد ۱۸۷ .

ای پیغمبر تو خود تنها در راه خدا به کارزار برخیز... و مؤمنان را (نیز) ترغیب کن ۱۸۸ ، اگر بیست نفر از شما صبور و پایدار باشید بردو بیست نفر از دشمنان غالب خواهید شد و هرگاه صد نفر بوده بر دوهزار نفر از کافران غلبه خواهید کرد ، زیرا آنها گروهی بی دانشند ۱۸۹ ، در راه خدا با آنان که به جنگ و دشمنی شما برخیزند جهاد کنید ... هر جا مشرکان را دریافتید به قتل رسانید و از شهرهاشان برانید ... اگر دست از شرک و ستم بردارند از آنها درگذرید ، [و در چنین جنگها] کسی را که در راه خدا کشته شد مرده نپندارید ، بلکه او زنده ابدی است ۱۹۰ .

جهاد بر تمام مؤمنان با مشرکان فرض بود . هرگاه کشته می شدند ایمان داشتند که به بهشت وارد می شوند و بهشت و ورود به آن آرزوی هر مسلمانی بود ، و هرگاه فتح می کردند و جان بدر می بردند ، نیز پس از مرگ به بهشت داخل می شدند ۱۹۱ ، در صورت پیروزی آنچه که از مال و جان مشرکان غارت می شد جزء غنایم جنگی و حق آنان به شمار می رفت . آن چه از غنایم جنگی که به دست می آمد ، یک پنجم آن خاص خدا بود که میان فقیران تقسیم می شد و مازاد آن میان سربازان پخش می گردید ۱۹۲ . تمام کسانی که بدون عذر موجهی از جهاد و جنگ خودداری نمودند ، مقامشان مادون آنانی قرار گرفت که از بذل جان و مال در راه جهاد دریغ نورزیدند ۱۹۳ ، اما برای نابینایان و مرضا و لنکان و دیگر کسان که نقص عضوی دارند ، خودداری از جنگ گناهی نیست ۱۹۴ . برای جنگ بسته و گریخته مقرراتی وضع شده و به مناسبت آیاتی می آمد و پیامبر دستورهایی صادر می نمود . تأکید می شد نسبت به مشرکانی که

۱۸۷ - توبه ، ۲۲-۱۹ ۱۸۸ - نساء ، ۸۴ ۱۸۹ - انفال ، ۶۶-۶۵

۱۹۰ - بقره ، ۱۹۳-۱۹۰-۱۵۴ ۱۹۱ - نساء ، ۷۴ ۱۹۲ - انفال ، ۴۱

۱۹۳ - نساء ، ۹۵ ۱۹۴ - فتح ، ۱۷

قبول اسلام نمایند ، سخت گیری نشود و به طمع غنیمت بردن آنان را نکشند^{۱۹۵} ، به مسلمانان تأکید می‌شد که در میدان نبرد شجاع و متهور باشند - کسانی که از قدرت و مهاجمه و نیروی دشمن به ترس اندر شده و پشت نموده و می‌گریختند جایشان در دوزخ و از بندگان ناسزا شناخته می‌شدند.^{۱۹۶} هر گاه گمان رفت که متعاهدان از راه فریب وارد شده‌اند، لازم است تا رشته اتحاد بکسلد و در این کار درنگی نشود . اگر دشمن در حال جنگ طلب صلح می‌کرد ، موظف بودند تا دست از جنگ به کشند^{۱۹۷} ، همچنین از اسیران جنگی فدا گرفتن و آنان را آزاد نمودن نهی شده بود ، چون به مؤمنان در بهشت وعده مال و مکنت بسیار داده شده بود^{۱۹۸} . کسانی که با احکام خدایی و پیامبر به مخالفت بر می‌خاستند واجب‌القتل بودند . یا به دارشان می‌زدند یا دستان و پاهاشان را می‌بریدند^{۱۹۹} . احکام جنگی مسلمانان آن چنان بود که هر نوع سوء استفاده‌ی را برای دیگران مجاز ساخت. دستور بود که به هر گروه و کشوری که غیر اسلام آیینی داشتند پیشنهاد قبول اسلام کرده و از آن کشورها مستعمره و تحت‌الحمایه‌ی به‌سازند و اگر پیشنهاد قبول آیین جدید را نمی‌کردند مال و جان و همه چیزشان برای جنگاوران حلال می‌بود و به همین جهت است که در مصر و ایران و جاهایی دیگر فجایی فراوان در تاریخ تمدن به بار آوردند .

در ارکان دیانت و یا فروع دین ، از امر به معروف و نهی از منکر نیز یاد شده است ، وظیفه هر مؤمنی است که در نیک و بد و چگونگی اعمال

۱۹۵- نساء، ۹۴ ۱۹۶- انفال، ۱۶-۱۵ ۱۹۷- انفال، ۶۱

۱۹۸- انفال، ۶۷ ۱۹۹- مائده، ۳۳

دیگران بی تفاوت نباشد. تبلیغ نیکی و راه و رسم دیانت کرده و مردم را از کارهای زشت و خلاف شرع باز دارد: «باید دسته‌یی از شما باشند که سوی نیکی به خوانند و به معروف و ادا دارند و از منکر باز دارند، آنها خودشان رستگارانند».^{۲۰۰} در قرآن بهترین مردم، مسلمانان یاد می‌شوند، برای اینکه به خداوند ایمان دارند و کسان را از بدی باز داشته و به نیکی تبلیغ می‌کنند.^{۲۰۱} اما هم‌چنین توصیه می‌شود که به کسانی که دعوت به نیکی اثری نمی‌کند، از آنها باید روی گردانده شود.^{۲۰۲} خدا کسانی را یاری می‌کند که به ارکان دیانت عمل می‌کنند، نماز به پای دارند، اعمال حج انجام می‌دهند، زکات و صدقه نیاز می‌کنند و امر به معروف و نهی از منکر را شعار دارند.^{۲۰۳} اما امر بدمعروف و نهی از منکر نیز وسیله‌یی شد برای تبلیغ به زور و جبر که همراه با تعصبات شدید مذهبی بود و برای دیگران جز اکراه و خاطره‌یی بد و بی‌فرجام چیزی به جای نمی‌گذاشت.

۷- نظام اجتماعی

آنچه که در آغاز در اسلام اهمیت بیشتری داشت، توجه به امور اجتماعی و تهذیب اخلاق بود، نه اطاعت مو به مو از شرایع و عبادات. قوانین اخلاقی اهمیت بیشتری داشتند و اساس ایمان بیشتر بر امور عملی اتکاء داشت نه ظواهر و امور سطحی. اما مطابق با معمول از همان آغاز دست‌ها و گروه‌هایی پیدایی یافتند که اساس اصلی اسلام را از مقصد و

۲۰۰- آل عمران، ۱۰۴ ۲۰۱- آل عمران، ۱۱۰

۲۰۲- اعراف، ۱۹۹-۱۹۸ ۲۰۳- حج، ۴۱-۴۰

هدفش برکنار رانده و موافق با خواست‌ها و امیاز خود تعبیرش نمودند. اما با توجهی به قرآن و ژرف نگری در آن متوجه خواهیم شد که آنچه که در اسلام مهم است چه چیزی می‌باشد و آن گاه به این دو اصل باز می‌رسیم: فلسفه و نظام اجتماعی و تهذیب و تزکیه اخلاقی.

آنچه که در عربستان بدان نیاز مبرمی می‌بود و به آن توجهی نمی‌شد، نظام اجتماعی و برقراری سیستمی بود در فلسفه اجتماعی که پیدایش اسلام بدان تحقق بخشید. زن و مرد در اجتماع درهم گسیخته و بی‌سامان قبل از اسلام مقام و موقعیتی نداشتند. وضع خانواده آشفته و سازمانش غیر اخلاقی بود. ارضای غرایز جنسی صورت پست و منحطی داشت. زنان به طور کلی زندگی پر ادباری را می‌گذراندند. البته آنچه که مسلم است در باره فقدان مقام و شخصیت اجتماعی زنان در عصر پیش از اسلام اغراق‌هایی شده است و منشأ این اغراق‌ها و غلوها نیز از آن جهت بوده که اصلاحات اسلام را بزرگ‌تر و نمایان‌تر جلوه دهند. به‌طور کلی وضع زنان در عهد جاهلیت بد نبوده است و این مقیاس را باید بیشتر در طبقات بالاتر درست دانست نه میان طبقات عامه. زنان در امور اجتماعی با مردان همکاری و مشارکت و معاونت داشته‌اند و حتا در جنگ نیز مأمورانی بوده‌اند از برای حفظ بار و بینه و تربیت جنگ افزارها و حمل و نقل آلات و ادوات. غالباً در موضوع ازدواج با پدر و بیشتر مادر خود مشاوره و تبادل نظر می‌کرده‌اند، اما با تمام این احوال مواردی چنین، از جمله موضوع‌هایی هستند که به‌طور اساسی آگاهی‌های روشنی از آنها در دست نیست. از وضع ازدواج در زمان قبل از اسلام آگاهی درستی نداریم و شواهد و

مواردی که در دست است دلیلی است برای بی نظامی و هرج و مرج جنسی. تعدد زوجات امری رایج و مرسوم بود. يك مرد حق داشت هر اندازه‌یی که مایل باشد زن اختیار کند، هر چند که تحت شرایطی دیگر، در اسلام نیز تعدد زوجات جایز بود. زنان بسیاری که در قلمرو تسلط مردی در می‌آمدند طبقاتی داشتند بر تر و پست. چون زنان عقدی، صیغه‌یی یا موقت و کنیز کان. فرزندان نیز که از این زنان زاده می‌شدند موقعیتی داشتند وابسته به طبقه مادرشان که اگر از کنیزان بودند غلام و برده و هر گاه از زنان عقدی بودند آزاد و در صورتی که از زنان موقتی یا صیغه‌یی فرزندان به وجود می‌آمد وضع شان مشکوک می‌ماند. حجاب و پوشش زنان نه آنکه وجود نداشت، بلکه نامقید و غالباً نیم برهنه بودند و این امر هم چون تذکر و تحذیری در آیه سی و دوم از سوره احزاب آمده است: «در خانه‌هایتان بمانید و جلوه‌گری جاهلیت قدیم پیش نگیرید..» و این امر موجب فسادهایی بسیار می‌شد که عکس العمل آنرا در دوران اسلام مشاهده می‌کنیم و منشأ حجاب که زنان را ملزم می‌کند در خانه به مانند و اندام و رخساره را از بیگانگان به پوشانند از همین خاستگاه است.

البته مسأله‌یی مسلم است و آن مسأله اینکه در اسلام نیز اختلاف و تفاوت در امور اجتماعی و حقوق مدنی میان زن و مرد تا حدودی بسیار است و اسلام تفاوت پیشین را از میان نبرد، بلکه حق انسانی و احترام زن را در جامعه تأکید و برقرار ساخت، حقی که میان اعراب شناخته نمی‌شد. اما شاید این درست باشد که پاره‌یی امتیازها و اولویت‌ها بایستی برای مردان باقی باشد، چنانکه در زمان ما نیز هنوز باقی است. چنانکه

ذکر شد، در اسلام تساوی حقوق انسانی زن مرد تصریح و برقرار گشت . زن نه آنکه موجودی پست و وازده و تنها برای ارضای تمتعات جنسی مردان ابود ، بلکه موجودی شریف و عنصری محترم در جامعه به شمار می رفت . در مورد اعمال نیک و بد و پاداش در برابر خداوند ، زن و مرد یکسانند: «هر که از زن و مرد از آنچه اکتساب کنند بهره مند می شوند»^{۲۰۴}، و هر که از زن و مرد کاری شایسته کند با ایمان به خدا آنکس به بهشت درآید^{۲۰۵} . اما در نظام و امور خانوادگی ، مرد نسبت به زن اولویت دارد و هم چون که عیسا و موسا به این امر تصریح داشتند ، پیامبر اسلام نیز تأکید می ورزد : « مردان را بر زنان تسلط و حق نگهبانی است ، به واسطه برتری که خدا بعضی را بر بعضی مقرر داشته و هم به واسطه آنکه مردان از مال خود باید به زنان نفقه دهند»^{۲۰۶} . اصولا همواره از لحاظ ارزش هایی در مورد حق ، قدرت و مقیاس قضاوت و اموری دیگر ، هر مردی مطابق است با دو زن . در مورد شهادت و گواه - هر گاه مردی برای شهادت نباشد ، به جای يك مرد دو زن باید شهادت دهند^{۲۰۷} ، چون مردان نسبت به زنان برتری و افضلیت دارند^{۲۰۸} . زنان شایسته وظیفه شان هم چنانکه در شرع آمده بایستی زندگی کنند . برای خانواده اهمیت قایل شده و مطیع شوهران بوده و در غیبت آنان حافظ حقوق مردان باشند^{۲۰۹} ، اما این حقوق متقابل است و مردان نیز نسبت به زنان خود وظایفی دارند^{۲۱۰} . هم چنین زنان لازم است تا زینت های خود و آرایش و نقاط دلپسند بدنشان

۲۰۴ - نساء ، ۳۲ ۲۰۵ - نساء ، ۱۲۴ ۲۰۶ - نساء ، ۳۴

۲۰۷ - بقره ، ۲۸۲ ۲۰۸ - بقره ، ۲۲۸ ۲۰۹ - نساء ، ۲۴

۲۱۰ - بقره ، ۲۲۸

را از بیگانگان حفظ کنند : « و به زنان مؤمن به گو: دیدگان خویش باز گیرند و فروج خویش حفظ کنند و زینت خویش نمایان نکنند مگر برای شوهران شان ، یا پدرانشان ، و یا پدر شوهرانشان ، یا پسرانشان ، یا پسر شوهرانشان ، یا برادرانشان ، یا برادر زادگان شان ، یا خواهر زادگان شان ، یا زنان شان ، یا آنچه مالک آن شده اند ، یا مردانی بی تمنا که مستقل نیستند ، یا کودکانی که از نگفتنیهای زنان خبر ندارند ، و پای نکوبند که آنچه از زینت شان نهان شده معلوم شود .^{۲۱۱} » این پوشیدگی و حفاظت برای آن بوده است تا از تعرض و جسارت هوسرانان دوجار ناراحتی نشوند^{۲۱۲} ، و مسئله شهوت و تمایل نا به جا را در دل بینندگان نیفزوزند . شاید اشاره ای که در یکی از آیات شده است ، بازمانده رسم قدیم باشد که مردان چون قصدمی کردند به مباشرت زنی که شهرتی داشت اقدام کنند برایش پیش کشی و هدیه می فرستادند و در قوانین اسلامی این رسم راجع شد به شوهران : زنان شما کشت زار شمایند ، برای کشت بدانها نزدیک شوید [و] هر گاه مباشرت آنان خواهید ... چیزی پیش [برایشان] فرستید^{۲۱۳} . هر گاه زنی بدسلوکی و نا فرمانی نماید ، مرد بایستی نخست از در نصیحت و پند درآید و چون تأثیر نه بخشید از هم بستری با او خودداری کند و هر گاه این نیز ثمری حاصل ندهد با زدن تنبیهش کند^{۲۱۴} . اما هر گاه مردی بدسلوکی نماید زن لازم است تا تمکین نموده و از در صلح و آشتی و سازش درآید^{۲۱۵} . قانون حجاب و خودپوشی شامل زنان جوان می شود ، چون زنانی که سالخورده

و از ولادت و عادت بازنشسته شده‌اند بر آنان حرجی نیست تا حفظ حجاب و زینت و تجمل نمایند^{۲۱۶}. برخلاف قوانین ازدواج در یهودیت و مسیحیت، زنان بیوه می‌توانند به دلخواه خود ازدواج کنند و این امر مستحسن و مباح است، اما پس از چهار ماه و ده روز، که هر زنی در صورت طلاق و یا فوت شوهرش می‌تواند پس از انقضای این مدت شوهر نماید. هر مردی چون فوت نماید، بایستی در وصیت نامه خود ذکر کرده باشد که تا مدت یکسال به زنش نفقه دهند و از او در خانه نگهداری نمایند، مگر آنکه پیش از این مدت، زن خود خانه شوهر را ترك نماید^{۲۱۷}. ازدواج مسلمانان با زنان مشرك منع شده است مگر آنکه به اسلام بگرایند و این قانون میان یهود و نصارا نیز معمول بود. اما قانون شرع برای مسلمانان حد و حصری در برگزیدن زن قایل نشده. هر فردی می‌تواند چهار زن رسمی و عقدی برای خود انتخاب نموده و تا هر چند تایی که مایل باشد صیغه و موقتی برگزیند. هر زنی در صورت درخواست می‌تواند تقاضای مهریه خود را نماید و مرد نیز موظف به پرداخت است. ازدواج با محارم ممنوع است و شبکه تحریمی شامل: مادر، دختر، خواهر، عمه، خاله و دختر برادر و دختر خواهر و مادران رضاعی و خواهران رضاعی و مادر زن و دختران زن می‌گردد. همچنین ازدواج با دو خواهر در يك زمان ممنوع است^{۲۱۸}. قوانین طلاق اسلامی حق طلاق را برای زن جایز نمی‌داند و مرد هرگاه همسر خود را طلاق دهد، بار اول و دوم می‌تواند رجوع نماید، اما چون طلاق در بار سوم اتفاق افتد، رجوع

۲۱۶- نور، ۶۰، ۲۱۷- بقره، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۴۰

۲۱۸- نساء، ۲۴-۲۳

مستقیم جایز نیست، مگر آنکه زن به مردی دیگر شوهر نماید و پس از چندی در صورت طلاق، رجوع شوهر اول مجاز است. در مورد زنا و زنا کاران احکامی آمده است. هرگاه زن و یا مردی به عمل زنا اقدام نمایند، حکم در باره هریک از آنها سد ضربۀ تازیانه می باشد و اگر فردی به افترا تهمت بزند و دروغش فاش گردد، شامل مجازات می شود. احکامی که در قرآن درباره زنان و مردان و روابطشان بایکدیگر آمده است فراوان می باشد. درباره اولاد، رفتار با پدر و مادر و احترام آنان تأکیدهایی فراوان شده است. هرگاه یکی از دو طرف - پدر و یا مادر، و یا هر دو بیمار و زمین گیر شوند، هر چند که برای فرزند موجب رنج و زحمت باشند، وظیفه آنان است تا با گشاده رویی و بشاشت به تیمارداری و نگهداری شان همت گمارند، چنانکه آنان در کودکی و جوانی از نگهداری و تیمارشان غفلت نکردند: «و همیشه پر و بال تواضع و تکریم را با کمال مهربانی نزدشان به گستران و به گو پروردگار چنانکه مرا از کودکی به مهربانی به پروردند، تو در حق آنها رحمت و مهربانی بفرما»^{۲۱۹}. تأکید درباره رفتار با پدر و مادر هم چون که در تورات است، در قرآن نمی باشد، اما در این جا عمق و لطافت کلام و رقت بیان جای آن خشونت را گرفته است و بیشتر به دل می نشیند: «مادر با رنج و زحمت بار حمل کشید و باز با درد و مشقت وضع حمل نمود و سی ماه تمام مدت حمل و شیرخواری بود تا وقتی که طفل به حد رشد رسید و آدمی چهل ساله گشت. آنگاه سزاوار است که به گوید خدایا برابر نعمتی که به من و پدر و مادر من عطا فرمودی شکر بیاموز و به کار شایسته یی که رضا و خوشنودی تو در

اوست موفق دار و فرزندان مرا صالح گردان ^{۲۲۰} ... ، اعراب چه بسا فرزندان نوزاد خود را می کشتند و اغلب این عمل را درباره دختران انجام می دادند ، چون يك پسر سربار پدر نمی شد ، اما دختر را علاوه بر گرفتاریهای دیگرش ، پدر مجبور بود نان دهد . به این جهت از ترس فقر دختران و اولادان خود را از بین می بردند : و یباید تا آنچه خدا بر شما حرام کرده همرا بیان کنم ، در مرتبه اول آنکه شرك به خدا میاوريد ، و دیگر آنکه درباره پدر و مادر احسان کنید ، و دیگر اولاد خود را از بیم فقر مکشید و ما شما و آنهارا روزی می دهیم ^{۲۲۱} . به تکرار تأکید بر منع از فرزند کشی می شود . هم چنان که مال وسیله زندگی دنیوی است ، فرزندان نیز این چنین اند ^{۲۲۲} .

محمد از همان آغاز کودکی پدر و مادر را از دست داد . دوران سخت و پررنجی را که گذراند و در یتیمی و بی کسی بزرگ شد موجب آن گشت تا به فقیران ، ضعفا و به ویژه یتیمان توجهی فراوان نماید . زکات مال ، ایثار و بخشش و صدقه و احسان نمودن به قشرهای وامانده و بی چیز جمعیت را بسیار تبلیغ کرد : « نیکوکار کسی است که ... دارایی خود را در راه دوستی خدا به خویشان و یتیمان دهد ^{۲۲۳} . » هم چنان که نیکی در مورد پدر و مادر تجویز شده ، در همان ردیف احسان به یتیمان نیز دستور داده شده است . هر فردی در حد مقدور نسبت به یتیمان نباید رفتار بی تفاوتی پیشه نماید ، لازم است تا از مال خود آنان را دستگیری نماید ، سرپرستی شان کند و با آنان مجالست و نشست و برخاست نماید

۲۲۰- احقاف ، ۱۵ ۲۲۱- انعام ، ۱۵۱

۲۲۲- کهف ، ۴۶ ۲۲۳- بقره ، ۱۷۷

که آنان همه برادران دینی او می باشند . کسانی که یتیمان را سرپرستی می کنند ، حکم قیمومت آنان را دارند ، بایستی بلافاصله پس از آنکه یتیمان به حد تمیز و بلوغ رسیدند ، مال و دارایی شان را بی کم و کاست تحویل شان دهند و هر گاه در مال آنها دستی برند و فساد نمایند گناهی بزرگتر از مرتکب شده اند . در سوریه ای اشاره به یتیمی و فقر محمدی شود و در واپسین از یتیم آزاری تحذیر می شود :

قسم به روز روشن یا هنگام ظهر آن قسم به شب تاریک یا هنگام آرامش آن ، که خدای تو هیچ گاه تو را ترك نگفته و بر تو خشم ننموده است ، و البته عالم آخرت برای تو بسی بهتر از نشاء دنیا است ، و پروردگار تو به زودی به تو چندان عطا کند که راضی شوی . آبا خدا تو را یتیمی نیافت که در پناه خود جای داد ، و تو را در بیابان مکه ردگم کرده یافت ، و باز تو را فقیر یافت - توانگر کرد . پس تو هم یتیم را هرگز میازار ۲۲۴.

اسرای جنگی تاحدی ، نه مطلقاً ، در شمار بردگان بودند . گاه اسیران آزاد می شدند و در صورت امکان موقعیت درازای شان فدا می گرفتند . يك دارندة و صاحب ثروت نمی بایست که به غلامان و بردگان خود آنقدر عطا و بخشش نماید تا با او مساوی شوند : و خدا بعضی شما را بر بعضی دیگر به روزی برتری داد ، و کسانی که برتری یافته اند . روزی خویش به مملوگان ندهند که همه در روزی داشتن یکسانند . ۲۲۵ ... و با توجه به آیه ای که گذشت متوجه می شویم که بردگی هم معمول بوده است و هم نکوهیده نشده و فاصله طبقاتی نیز میان برده و آقا می باید وجود داشته باشد . البته تسهیلاتی در کار بردگان به وجود آمد ، اما کلاً اغوشده و نکوهیده اعلام نگشت . گفته می شود که هر گاه بردگان طالب آزادی

خویش بودند و بهای خود را از حاصل دسترنج خود پرداختند - هرگاه خیری در کارشان ملاحظه کردید آزادشان کنید^{۲۲۶}. البته چه چیزی بالاتر از آزاد کردن انسانی که برخلاف اصل انسانی و طبیعی به بردگی گرفته شده، و ننگی در حالی که بهای خویشان را نیز می پردازد، زنانی که در جنگ اسیر می شدند، مملوک بودند و در شمار کنیزان محسوب می شدند که صاحب شان با آنان هر رفتاری می توانست انجام دهد. زنان اسیر هرگاه شوهر داشتند، مجامعت مسلمانان با آنان اشکالی نداشت و حکم طلاق آنان خود بخود صادر می شد، هر چند که شوهران شان نیز به اسارت در می آمدند و مسلمانان با این زنان که کنیزان محسوب می شدند و خرید و فروش از آنان به عمل می آمد پس از جاری کردن صیغه، آمیزش می کردند و این زنان محصنه به شمار نمی رفت. در سوره نساء از آیه بیست و پنج به بعد درباره کنیزان آیاتی آمده است. برای مردی که از لحاظ فشار جنسی در مضیقه است تجویز شده تا برای مدتی کنیزی را برای تمتع گرفتن برگزیند و چون موقعیت و دارایی اش ایجاب کرد و در صدد همسرگزینی برآمد، بهتر است تا از زمان آزاد برای خود زوجهایی انتخاب کند. اطلاق چنین موردی درباره عموم مردم صادق می باشد. اختلاف طبقاتی ریشه‌ی مایه‌ای طبیعی داشته و این خواست خداست که برخی از مردم ارباب و غنی باشند و پاره‌ی از آنها به ثروت بر دیگران فخر فروشند. شاید اشاره در سوره زخرف، آیه سی و دوم به این موضوع باشد و در مواردی دیگر نیز به چنین اشاراتی بر می خوریم.

وصیت و تقسیم ارث با سورتی روشن بیان شده است. این جاشرايع

در آن قسمت از امور اقتصادی که پیش از آن مغشوش می بود با دخالت کارهایی مثبت انجام داد. سهم الارث نه به صورتی واجب ، بلکه به شکل مباح و مستحسن برای غیرسهمیان نیز منظور شده است : « و چون در تقسیم ترکه میت از خویشان متوفا و یتیمان و فقیران کسانی حاضر آیند به چیزی از مال آنها را روزی دهید و با آنان سخن نیکو و دلپسند گوید^{۲۲۷} . » کسانی که در ارث سهم اند ، مقدار سهم هر يك از آنان تعیین شده است : خدا شما را در باره فرزندانان سفارش می کند ، پسر را بهره مانند دو دختر است و اگر دختر باشند و بیش از دو تن ، دو ، سه يك آنچه و انواده از آنهاست و اگر يك دختر باشد نیمی از اوست - اگر مرده را فرزندی شد ، پدر و مادر هر کدام شش يك دارند و اگر او را فرزندی نباشد و [فقط] پدر و مادر از او ارث می برند . سه يك از مادر اوست ، پس از [انجام] وصیتی که کرده با [پرداخت] وامی که داشته - شما چه دانید که پدرانتان با پسرانتان که کدامشان برای شما سودمندترند .

نصف آنچه زنان شما و انواده اند ، اگر فرزندی ندارند ، از شماست و اگر فرزندی دارند چهار يك آنچه وا گذاشته اند از شماست ، پس از [انجام] وصیتی که می کنند یا [پرداخت] وامی که دارند و چهار يك آنچه شما و امی گذارید ، اگر فرزندی ندارید بهره زنان است و اگر فرزندی دارید هشت يك آنچه را می گذارید از آنهاست ، پس از [انجام] وصیتی که می کنید ، یا [پرداخت] وامی که دارید - اگر مردی و زنی از بالا و زیر و ارثی ندارد ، و برادری یا خواهری دارد شش يك خاص هر يك از آنهاست و اگر بیش از این باشند همه در سه يك شریك اند پس از انجام وصیتی که بدون زبان رسانیدن می کنید یا [پرداخت] وامی که دارد^{۲۲۸} .

پیش از اسلام میان تازیان ، زنان هر کسی نیز جزء میراث او بودند و چون اشیای دیگر متوفامیان ارث بران تقسیم می شدند ، اما پیامبر این شیوه را که سابقه بی تاریخی داشت مردود شناخت^{۲۲۹} ، هر چند پس از وی دوباره میان اشراف و دستگاههای خلافت باب شد .

اصل مالکیت هر چند چنانکه بایستی شامل قوانینی که نیازمندیهای اجتماعی بزرگ و پیچیده را جواب گو باشد نیست، اما در حدود خود و اقتضای موقعیت قوانینی در قرآن برای این مورد آمده است: «[ای رسول] چون امت از تو حکم انفال را پرسش کنند [یعنی غنایمی که بدون جنگ از دشمنان به دست مسلمین آید و زمینهای خراب و بی مالک و معادن و بیشهها و فراز کوه و کفرودها و اموال بلا وارث و قطایع ملوک و همه اموالی که بی رنج مردم حاصل شده باشد] پاسخ ده که انفال مخصوص خدا و رسول است»^{۲۳۰}. هم چنین هر فرد مسلمانی آنچه که کسب می کند می اندوزد يك پنجم آن را مالک نیست و بایستی به توسط پیشوای مذهبی برای فقیران، یتیمان و درماندگان داده شود. البته در حقیقت مالک اصلی خداست^{۲۳۱}، اما وی همه چیز را برای استفاده بندگان و اگذار می کند.

تجارت و کسب از راه مشروع در همه حال ستوده شده است جز هنگام عبادت و ادای نماز. پیش از اسلام یکی از مقاصد مهم مراسم حج، در حقیقت هدف اقتصادی و معاملات بین القبایلی بوده است. اعراب از اطراف و اکناف با کالاهای خود به سوی مکه و خانه کعبه آمده و اجناسشان را برای مبادله و فروش به هم عرضه می کردند و این رسم که عرب بدان اهمیتی بسیار می داد، در اسلام نیز پذیرفته شد: «با کی نیست که شما در هنگام حج کسب معاش کرده و از فضل خدا روزی طلبید»^{۲۳۲}. تجارت بایستی از روی رضا و رغبت و تراضی طرفین انجام گیرد و تنها به هنگام ادای نماز است که مسلمانان دستور داشتند از کسب و کار در هر حالی دست فرو بسته و به عبادت پرداخته و دگر باره پس از انجام نماز برای کسب و دنبال تجارت

را ادامه دادن به کار مشغول شوند . از مکاران و تدلیس کنندگان و به ویژه کم فروشان به بدی یاد شده است^{۲۳۳} و دردیانتی که راستی و صداقت آن چنان ستوده شده است ، آشکاراست که نسبت به چنین کسانی چگونه نگریسته و قضاوت می شود . معاملات با نسیه و سندنویسی و تعهد نیز انجام می شد. آنانی که سواد نوشتن و خواندن داشتند وظیفه شان بود تا در صورت درخواست کسانی که معامله می کردند ، با راستی و درستی سند را نوشته و مدیون آنرا امضا نماید. هر گاه در سفر و یا مواقع معمول برای انجام معامله شخص با سواد نبود که سندی به نویسد ، و اعتماد آنقدر میان دو طرف وجود نداشت که کارسند را بنماید ، فروشنده می تواند گروی از خریدار بستاند و یا آن گرو را نزد شخص ثالثی که امین و مورد اعتماد شناخته شده باشد بگذارد^{۲۳۴}.

۸- اخلاق

میان جماعتی که چنین نظامی در حال تکوین و بار آوری بود ، بی شک در خلال آن اخلاقیات نیز پیشرفت کرده و به قوام و رشد معرفت نسبت به زندگی اجتماعی می افزود ، چون اخلاق و اخلاقیات نیز جز عاملی در تثبیت نظام اجتماع شناخته نمی شوند . هر چند در نظام تازه بسیاری از عناصر گذشته با ملامت و گاه با خشونت رد شده و تقبیح گشت ، اما مع الوصف عوامل قابل توجه نیز از نظام کهنه وارد اصول جدید گشت. چون بدطور نسبی ، نه مطلق مرزهای شدید اختلاف طبقاتی ، انحصارات اقتصادی ، برده داری و رفتار خشونت آمیز با طبقات پایین اجتماعی لغو شد ، بی شک

مسایل تازه‌یی در روابط مردم باهم به وجود می‌آمد که در تلطیف اخلاق اجتماعی و رفاه زندگی، مؤثر واقع می‌گشت. مسأله خشونت و اعمال قهر آمیزی که میان اعراب معمول بود و کینه جوئی‌ها و انتقام‌ها و جنگ‌های فراوان میان قبایل - جایی برای وداد و مسالمت باقی نمی‌گذاشت. در سیاست و روش اخلاقی جدید: مهربانی، گذشت، فداکاری و به‌طور کلی نیکوکاری تبلیغ می‌شد: «نیکویی کنید که خداوند نیکوکاران را دوست دارد»^{۲۳۵}. قانون اسلامی چون روش عیسوی بردگی و قبول ظلم را تبلیغ نکرد و چون قانون یهود آن معامله مثل به مثل غیر انسانی را نیاموخت، بلکه ساده و روشن گفت: هر کس کار نیکی کند بر نفع خود و هر که بد کند بر ضرر خویش کرده است^{۲۳۶}، هر چند که میان یهودیان متأخر نیز گونه‌یی از این دستور در اخلاقیات راه یافته بود که: آنچه را بر خود نمی‌پسندی بر دیگران روا مدار، نیکوکاری و تبلیغ آن هنگامی حسن اثر دارد که راوی آن خود نیز نیکوکار باشد، ورنه تبلیغ نیکی کردن و خود بد بودن زشت‌ترین اعمال است. هر گاه معامله به مثل در کار باشد، میان خلق و جماعت جز یک سلسله انتقام جوئی‌ها و کینه‌ها که نظام جمعیت را درهم می‌ریزد چیزی باقی نخواهد ماند. پس در هر حال و هنگام نبایستی در مورد کوچک‌ترین اعمال خلاف دیگران در صدد تلافی و انتقام برآمد و: این کسان را دوبار پاداش نیکو دهند، زیرا صبر و ثبات ورزیدند و بدی را با نیکی دفع کردند^{۲۳۷}، هر چند هرگز نیکی و بدی در جهان یکسان نیست، اما همیشه بدی خلق را با نیکی بایستی پاداش داد تا همان بدی کننده که روزی عدو بود، دوست

و غم خوار گردد^{۲۳۸}.

البته باید توجه داشت که بیشتر اجر و پاداش نیکوکاران ، حواله است به جهان پسین و آخرت و مقام و درجاتشان در بهشت . اما کهکام به سعادت‌های دنیوی نیز که در اثر نیکوکاری عاید می‌شود اشاره می‌گردد تواضع و خشوع از قدر و قیمت آدمی نمی‌کاهد ، بلکه خداوند این کسان را که از ریا و تکبر بدورند دوست می‌دارد^{۲۳۹} . در مقام دوستی و یار گرفتن و همراهی یافتن ، نباید از میان مشرکان کسی یار گزیند^{۲۴۰} ، هم‌چون که ازدواج و وصلت با غیر مسلمانان منع شده است . برای دیانتی که در حال رشد و قوام می‌بود ، این دستورها شاید ضرورت داشت ، لیکن هرگاه دستورهایی کلی باشد برای تمام قرون و اعصار ، ممکن است به حقوق بشری همه مردم صدمه‌ی وارد کند : نباید اهل ایمان مؤمنان را وا گذاشته و از کافران دوست گیرند و هر که چنین کند رابطه او با خدا مقطوع است^{۲۴۱} و چنین آیانی در قرآن چه فراوان آمده است .

مسلمانان باید یار و مددکار هم باشند ، اما این یاری و مددکاری تنها هنگامی جایز است که در نیکوکاری معروف گردد ، نه برای گناه و ستم کاری . احسان و صدقه در حال فقر و محرومان و درماندگان از بهترین افعال است . یتیم‌نوازی و آزاد کردن بردگان دارای اجر و ثوابی عظیم می‌باشد . بهشت از آن کسانی است که احکام خدایی را بدجا آرند در نیکی و اعمال خیر پیش قدم بوده و از مال خود بی‌ریا نسبت به درماندگان به بخشند و این امر به هیچ وجه به گداپروزی و توسعه بیکاری کومک نمی

۲۳۸- فصلت ، ۳۴ ۲۳۹- حج ، ۳۴ ۲۴۰- آل عمران ، ۱۱۸-۳۸

۲۴۱- آل عمران ، ۲۸ نساء ، ۱۴۴ منتهی ، ۱

نماید ، بلکه بعدها از قانون صدقه و زکات و خمس سوء استفاده شد و به گدا پروری و توسعه بیکاری و پیدا شدن گروهی که از حاصل کار دیگران ارتزاق می کردند منجر گشت.

در سلوك و رفتار و کردار بایستی مراعات مردم داری و احتیاط را به انجام رسانید ، به هنگام تکلم بایستی از کلام تند و ناهنجار پرهیز نمود و از سخنان نیک یاری گرفت . جز به خانه هایی که با صاحبان آنها مراودت و مرافقت برقرار است داخل شدن صلاح نیست . هر گاه به خانه دوستی با اجازه قبلی وارد شوند ، لازم است تا نخست با سلام و خوش آمد گویی مقدمات گرمی و تجدید صمیمیت را فراهم نمایند . رفتار خدمه و فرزندان با پدر و مادر باید از روی اصولی باشد که پیش از بلوغ کودکان و پس از بلوغ نحوه رفتار و روابط متقابل تغییر می یابد . در رفتار و حرکات همیشه جانب اعتدال را مراعات کردن ، قرین صواب است . در سلوك و رفتار با مردم ، به ناز گراییدن و با غرور نخوت رفتار کردن پسندیده اخلاق آدمی نمی باشد ، و خدا بیزار از متکبران و دوستان متواضعان است .

آیا دامنه نیکی و اخلاق را حد و حصری توان یافت ؟ بدون شك نه حد و اندازه ای برای امر متصور است و مرزی دارد که مقال بدان ختم شود . اخلاق و سلوك شایسته ، عنصر اصلی است که اجتماعی را در رفاه و آرامش استقرار داده و رفاه و سلامت انسانی را تضمین می کند . مردم بایستی نیروی خود را در سازش دادن و وسایل موافقت متخاصمان را فراهم کردن تمرکز دهند . هر چند که سخنان در پرده و پنهانی برای آنکه آشوبی میان کسان برپا کنند نگویند و زشت است ، از لحاظ جنبه متقابل آن مستحسن و نیکوست . روابط مردم هر گاه بر اساس مرافقت و دوستی و محبت

بنیان داشته باشد، میان شان گذشت و فداکاری زیاد می شود. اگر وام داری کارش به افلاس و ناداری کشید، نباید طلب کار به جبر و فشار بیفزاید، بلکه لازم است نامه ای قایل شود و هر گاه به هنگام تنگدستی مدیون، طلب کار ازمال خود به رسم صدقه و احسان بگذرد کاری بسیار نیک انجام داده. میان مردم از لحاظ مقام و درجه تفاوتی نیست، چون همذاریك زن و يك مرد آفریده شده اند و تنها آنچه که بعضی را نسبت به بعضی امتیاز می بخشد، نیکی، خدا ترسی و اخلاق نیک و دیانت آن کسان است. هر انسانی لازم است تا به فضایل آراسته باشد و فضیلت هایی را که در نیکویی نسبت به یکدیگر است فراموش نکنند. هر فردی در مقابل ستمی که به او می شود، مجاز است تا به همان قدر تلافی نماید، در صورتی که وجه احسن آنست که صبوری پیشه کرده و گذشت کند.

نیکو کاری تنها در آن نیست که روی سوی مشرق یا مغرب کرده شود، چون این موردی بی اثر است، بلکه نیکو کاری در انفاق و ایثار و مهربانی و بخشش مال به مستمندان و مهمان نوازی است^{۲۴۴}. ایمان در پاك چشمی و نگاه داشت خود از اعمال شهوانی و پاکیزگی و پرهیزگاری است. ایمان و نیکی در پیشه ساختن عدالت در کردار و عمل است؛ و همیشه عدالت کنید که خدا بسیار اهل عدل و داد را دوست می دارد. عفو و بخشایش، گذشت و صبوری از صفات هر مؤمنی بایستی باشد و در این باره شاید این آیات بتواند دستور العملی قرار گیرد :-

مرحمت خدا تو را با خلق مهربان و خوش خو گردانید، و اگر تند خو و سخت دل بودی مردم از گرد تو متفرق می شدند. پس چون امت به نادانی درباره تو بد کنند از آنان درگذر، از خدا بر آنها طلب آمرزش کن و برای دلجویی آنها در کار

جنگ مشورت نما ، لیکن آنچه خود تصمیم گرفتی با توکل به خدا انجام ده که خدا آنان را که بر او اعتماد کنند دوست می‌دارد^{۲۴۳} .

میان تازیان طریق عفو و بخشش معمول نبود و با کوچکترین دست آویزی ، انتقام جویی و جنگ‌های برادر کشی برامی انداختند ، اما دستور اسلام ، مؤمنان را از این و طریق باز می‌داشت : روش عفو و بخشایش پیش گیر و به نیکی گرای^{۲۴۴} ، آنانی که به صفت شایسته صبر و بردباری آراسته‌اند درهای مغفرت خداوند را بروی خود گشوده‌اند^{۲۴۵} ، هر گاه کار بندگان به نزاع و قهر کشد ، بایستی به مقامات صالحه رجوع کرده و آنان را میان خود حکم قرار دهند و به خواست خود داورى نکنند^{۲۴۶} .

درستی اساس و بنیان راستین زندگی است . چون در کردار و رفتار و عمل درستی و عدالت انجام شد ، قلوب تألیف می‌یابند . کاسبان و فروشندگان بایستی کیل و وزن را تمام دهند^{۲۴۷} و هر چه را به کیل یا وزن سنجیده می‌شود باید درست و به حق باشد^{۲۴۸} چون خداوند امر فرموده که : ای بندگان هرگز در میزان عدل تعدی و نافرمانی نکنید^{۲۴۹} ، و در واقع این فرمان وجدان و سرشت انسانی است .

کپه‌گاه از خلال آیانی محدود ، نواهایی دیگر می‌شنویم . هم‌چنانکه در اجتماع افراد لازم است تا از امانت و درستی و عدل و صفائی که ذکر شد و می‌شود برخوردار باشند ، رؤسا و فرمانروایان شان نیز لازم است تا از عدالت و درستی بهره‌مند باشند و در غیر این صورت : از رفتار رؤسای مصرف و ستم‌گر پیروی نکنید ، که آنان در زمین همه گونه فساد می‌کنند و هیچ گونه به

۲۴۳- آل عمران ، ۱۵۹ ۲۴۴- اعراف ، ۱۹۹

۲۴۵- هود ، ۱۱ ۲۴۶- نساء ، ۵۹ ۲۴۷- انعام ، ۱۵۲

۲۴۸- اسراء ، ۳۵ ۲۴۹- رحمان ، ۸

اصلاح حال خلق نمی‌پردازند.^{۲۵۰} اخلاق اسلامی گونه‌ی طرح ریزی شده است که در بر هر گونه ناسپاسی و کفر گویی و ایراد نسبت به خدا را می‌بندد و این وابسته است به دستگاه الاهیات که در رأس آن خداوندی خود گامه ، مقتدر و نیرومند زندگی می‌کند که مطلقاً به دلخواه خود در زندگی مردمان دخالت می‌کند. گروهی‌شان را رستگار می‌سازد و گروهی‌شان را گناهکار و دوزخی می‌آفریند. در امور طبیعت نیز به دلخواه دخالت می‌کند و نیروها و امور طبیعی به فرمان اویند: زلزله ، آتش‌فشان ، سیل ، شیوع امراض ، مرگ و میرهای ناکهانی ، خشک‌سالی ، آفات زراعی و انهدام محصولات و بسیاری آفات و بلاهای دیگر به وسیله او ایجاد می‌شوند و بندگان به هیچ وجه حق دخالت ندارند تا خرده گیری و ناشکری کنند و بایستی صبر و قبول پیشه کنند : «والبته شما را به سختی‌ها چون : ترس ، گرسنگی و نقصان اموال و نفوس و آفات زراعت بیازماییم و بشارت و مرده آسایش از آن سختی‌ها صابران راست».^{۲۵۱}

هم‌چنان که حقوقی‌مادی میان افراد برقرار است نسبت به هم حقوقی معنوی نیز دارند. دو چیز است که خداوند را خوش می‌آید و عمل کنندگان به آنها از جمله نیکان و رستگارانند: صدقه و احسان به فقیران و صله ارحام و سرکشی و دیدار از خویشان و نزدیکان و از حال همگان با خبر بودن که این دلها را به هم نزدیک کرده و مودت و دوستی را ایجاد می‌کند. افراد را اراده و اتکایی به خود نباید باشد، چون همه چیز به خواست خداوند انجام می‌گیرد: هرگز مگو که من این کار را فردا خواهم کرد مگر آنکه به گویی اگر خدا به خواهد^{۲۵۲} ، چون خداوند است که سلطان بلا منازع جهان

می باشد و همه چیز درید قدرت اوست : به گویا خدا یا، ای پادشاه ملک هستی تو هر که را خواهی ملک و سلطنت بخشی و از هر که به خواهی به گیری و به هر که خواهی عزت و اقتدار بخشی و هر که را خواهی خوار گردانی، هر خیر و نیکویی به دست تو است و تنها تو بر هر چیز توانایی^{۲۵۳}.

پیکر اجتماع آن گاهی رو به صحت و سلامت می رود و امن و آسایش بیشتری برای خلق فراهم می شود که مردم خود را از صفات بد و ناشایست تصفیه نمایند. تکبر و غرور از جمله این صفات نکوهیده است. بخل نیز در ردیف غرور و تکبر است. افترا و بهتان بستن به دیگران نیز از صفاتی است بسیار نکوهیده و زشت که میان مردم جز بدبینی، نفاق و دشمنی چیزی به وجود نمی آورد. آنانی که به زنان عقیقه نسبت زنادهند مردمی فاسق و نادرستند. در روز واپسین زبان نیز به گفته های هر کسی از راست و دروغ شهادت می دهد و بهتان بندگان به کیفری سخت دوچار می شوند. به خاطر وجود همین افراد در اجتماع است که صبر در داوری و دوری از تعجیل تجویز می شود : ای مؤمنان هر گاه فاسقی خبری برای شما آورد، تحقیق کنید مبدا به سخن چنینی فاسقی از نادانی، به خلقی رنجی بسیار رسد. اخلاق اجتماعی شامل آن قدر اجزایی است که به احصاء در نمی آید، اما معرفت به آنها چه آسان و راحت است، چون وجدان آدمی آن همه موارد غیر قابل احصاء را در می یابد. کنجکاو و درزندگی دیگران و غیبت و بدگویی و هر زبانی از جمله اینهاست : وای بر عیب جوی هر زبانی^{۲۵۴} :

ای اهل ایمان از بسیاری پندارها در حق یکدیگر اجتناب کنید که ظن و پندارها معصیت است - و نیز هر گز از حال درونی هم تجسس نکنید و غیبت یکدیگر

را روا مدارید - آیا شما دوست می‌دارید گوشت برادر مرده خود را خورید؟ البته کراهت و نفرت از آن دارید و از خدا به ترسید که بسیار توبه پذیر و مهربان است. ۲۵۵

ربا خواری در جامعه اثراتی سوء به جای می‌نهد. مشاهده شد که اعراب پیش از اسلام به وسیله ربا خواری چه فجایع و رفتار غیر انسانی به بار آورده بودند. ربا موجب بردگی افراد می‌شد و خانواده بسیاری از مردم متوسط به تصاحب ربا خواران در می‌آمد. از سویی دیگر در امر اقتصاد، قدرت‌هایی محدود و انگشت شمار تولید می‌گشت که خلقی انبوه استثمار آن قدرت‌ها می‌شدند. چون پیامبر ربا را حرام معرفی کرد، بسیاری از مردمی که ربا خوار بودند به مخالفت برخاستند و گفتند ربا نیز نوعی تجارت است و تفاوتی میان ربا و تجارت نیست. اما پیامبر می‌گفت خداوند تجارت را حلال و ربا یا معامله پول به پول را حرام کرده است: آن کسانی که ربا خورند بر نخیزند جز به مانند آنکه به سوسه و فریب شیطان مضطرب و دیوانه شوند، خداوند سود ربا را نابود گرداند. ۲۵۶.

از شراب خوردن و هر نوع مسکری باید پرهیز کرد. قمار مذموم است و برخی را بر علیه برخی دیگر برمی‌انگیزد و دوستان را دشمن می‌کند و خوشی و فراخی را زایل می‌گرداند. سرقت نكوهیده است و سارق لازم است تا مجازات شود و دست زن یا مرد سارق باید بریده شود. آدم کش و قاتل را قصاصی است. قاتل در صورت تمایل کسان مقتول می‌تواند خون بهای مقتول را پرداخته و آزاد شود. هر گاه کسی من غیر عمد فردی را به قتل رساند، بایستی کفاره پس دهد و این کفاره در موارد مختلف متفاوت است. ۲۵۷.

این چنین است بازسازی آیین از روی کتاب مقدس آن دیانت. آیا دیانت در شکل ابتدایی آن بدون حشوزواید بعدی، دستورالعملی نیست برای همه شئون زندگی؟ بی شک چنین است و هر گاه اساطیر و قصص و ماوراء الطبیعه آن را حذف نماییم، جز مقداری قوانین در امور گوناگون باقی نمی ماند. آیین اسلام را بهتر از هر آیین دیگری می توان از روی کتاب مقدس اسلام شناخت و نسبت به آن معرفت حاصل کرد. اما دو جزء افسانه ها و قصص واصل ماوراء الطبیعه نیز در دیانت جز برای تحکیم قوانین ارائه شده و تثبیت و تأیید موارد اخلاقی نیست، منتها ماوراء الطبیعه از راهی و قصص و روایات افسانه ای از جانبی دیگر کارسازی می کنند. از ماوراء الطبیعه به حد مقدور گفت و گو شد و اینک به قصص می پردازیم.

۹- ادبیات و افسانه ها

درباره نقش اساطیر، افسانه ها و قصص قرآن از دیدگاه تحقیقی و تفسیری تا کنون چه بسیار کار شده است. به تقریب تمام روایات افسانه ای و قصص قرآنی دارای ریشه هایی عمیق و دور و نزدیک در تاریخ اقوام و امم بوده اند. از داستان آدم تا قصه یونس که در قرآن مطابق با فلسفه اسلامی دیگر گویی هایی یافته اند، میان اعراب متقدم، مصریان، ایرانیان، یهودیان، عیسویها و به ویژه یهودیان اشکالی موجود بوده است که آن اشکال نیز خود صور کهن تری داشته اند. اما در این جا به هیچ وجه نظر بر آن معطوف نیست تا از این گونه مطالب بحث و گفت گو گردد، بلکه تنها بر آنیم تا برای نمونه به این قصص اشاراتی شده باشد. اغلب افسانه های قرآنی در تورات وجود دارند اما میان آنها با اشکال قرآنی تفاوت هایی موجود است

و چنان که اشاره شد این تفاوت‌ها به موجب فلسفه و بینش متفاوت اسلامی نقش پذیرفته است. برای این منظور می‌توان به مقایسه روایاتی در باب افسانه‌های آدم، ابراهیم، ایوب، موسی و یوسف و عیسا در قرآن و تورات و انجیل اقدام کرد.

یکی از داستان‌هایی که در قرآن آمده است، قصه یاران غار یا اصحاب کهف است. دو قرن پیش از اسلام، این داستان نزد مسیحیان شناخته بوده است و مطابق روایات واقعیت دارد. لیکن بی‌گمان در مورد سالیان دراز خواب یاران در غار غلو شده است و برای نشان دادن حقانیت مدعا، این اغراق صورت پذیرفته. البته چنانکه اشاره شد بحث تحقیقی هم مطلب را به درازا می‌کشد و هم از مقصود به دور می‌افتیم. فشرده و خلاصه آنکه در افسوس یکی از شهرهای ایونی میان سال‌های ۲۵۱ تا ۲۴۹ پادشاهی سلطنت می‌کرد به نام دمیوس که آیین بت پرستی یونانی را بسیار راغب بود و با مسیحیان از درستی و خصومت رفتار می‌کرد. هفت تن از جوانان موحد که از جانب او مورد تعقیب واقع شده بودند به کوهی پناه برده و در غاری پنهان می‌شوند. دمیوس از نهانگاهشان آگاه شده و دستور می‌دهد تا جلوی غار را دیوار کشند. یاران غار به خواب عمیقی فرو می‌روند که مدت یک‌صد و پنجاه و هفت سال به طول می‌کشد و در زمان سلطنت تئودور دوم بیدار می‌شوند. در قرآن داستان یاران غار به این شکل آمده است. در روزگار پیشین در شهری سلطانی جبار و بت پرست زندگی می‌کرد که موحدان را تعقیب کرده و شکنجه می‌داد. روزی ضمن جشنی عمومی، یکی از جوانان کناره گرفته و در خلوت به اندیشه و تفکر درباره‌ی خدای یکتا مشغول می‌شود. بزودی جوانانی چون او نیز نزدش آمده و همه از مدح خداوند و خلقت و بیزاری از

بت پرستی سخن می‌گویند. جمع‌شان به هفت تن می‌رسد و میان‌شان دوستی و الفت و مؤانست ایجاد می‌گردد. خبر به شاه رسیده و امریه احضار آن هفت تن که از رؤسای قوم و بزرگ زادگان بودند ابلاغ می‌شود چون شاه با آنان گفت و گومی‌کند از ایمان خود و اعتقاد به خداوند یکتا دفاع می‌کنند و از بت پرستی ابراز نفرت نشان می‌دهند. شاه فرصتی برای آنها قایل می‌شود تا به آیین مرسوم گردند و تهدید به قتل‌شان می‌کند. جوانان انجمن کرده و بر آن می‌شوند تا از شهر بگریزند و به غاری در دامنه کوه پناه ببرند. در راه سگی نیز به جمع‌شان می‌پیوندند. چون به غار می‌رسند می‌خورند و می‌آشامند و برای استراحت به خواب می‌روند. روزها و ماه‌ها و سال‌های گذرد و هم‌چنان در خواب خوش و سنگینی بی‌خبرند. سرانجام روزی نزدیک غروب خسته و گرسنه از خواب بیدار می‌شوند و درست سه صد و نه سال از روزی که وارد غار شده و به خواب رفته بودند می‌گذشت در حالی که خود از این گذشت بسیار زمان ناآگاه بوده و می‌پنداشتند نیمی از روز، یا چند ساعت خوابیده‌اند. از فرط خستگی و گرسنگی متوجه تغییر وضع و موی سر و ریش بلند و ناخن‌های برآمده خود نمی‌شوند. یکی از یاران از میان جمع انتخاب می‌شود تا به شهر رفته و خوراک و غذایی تهیه نماید. دیگران سفارشت می‌کنند تا خود را پنهان دارد تا شناخته و دستگیر نگردد. از وضع او در شهر مردم به تعجب اندر می‌شوند و چون درازای خوراک سکه‌های سه قرن پیش را ارائه می‌دهد، مردم به شك و بدگمانی دوچار شده و پس از تحقیقاتی چند، حقیقت روشن می‌شود. بدو می‌گویند سه قرن از زمان آن پادشاه مشرک می‌گذرد و اینک سلطانی خدا پرست حکومت می‌کند. مردم از سابقه هفت جوانی که مورد

تعییب سلطان در سه سد سال پیش واقع شده بودند اطلاع داشتند پس در تکریم و محبت آن مرد کوشیده و شاه نیز چون از واقعه با خبر می شود به اتفاق مردم جمعی به جانب غار می روند . پس از انجام مراسم معمول ، شاه از یاران غار درخواست می کند تا به قصرش رفته و آنجا زندگی کنند . اما یاران غار می اندیشند که زندگی برای ما دیگری ثمر است . از خداوند خواهش می کنند تا جان شان را بگیرد . آرزوی شان برآورده شده و هر هفت تن در دم جان می سپارند . در پایان داستان ، نتیجه آن و منظور از نقل افسانه آمده است :

و باز مردم را بر حال اصحاب کهف آگاه ساختیم تا خلق بدانند که وعده خدا [به روز معاد وزنده کردن مردگان] به حق بوده و ساعت قیامت البته بی هیچ شک خواهد آمد آنگاه مردم را درباره رفتار با آن اجساد اختلاف پدید شد و سرانجام گفتند البته برای شان مسجد بنا کنیم ۲۵۸.

داستان سلیمان در تورات گونه دیگری و در قرآن شکلی دیگر آمده است تفاوت سلیمان ملحد و از خدا برگشته تورات و تغییر شکلش در قرآن به شاهی وارسته و خدا پرست بر مبنای فلسفه بی است که درباره آن سخن گفته شد . این تفاوت هم چنین است درباره داوود نبی که از این هردو کس در قسمت آیین یهود گفت و گو شد . در قرآن داستان سلیمان به تفصیل آمده است و جزیی از آن داستان ، روایت سلیمان است با بلقیس ، سلطانه کشور سبا^{۲۵۹} : -

روزی سلیمان به صف مرغان نظر افکند و دهد را در آن جمع یافت . خشم کین شد و سو گندیاد کرد که هر گاه دهد عذری موجه برای غیبت خود بیاورد ، عذابش کند . اندکی نگذشت که دهد بیامد و خبر

داد سلیمان را که در شهری به نام سبا زنی بسیار نیکو منظر سلطنت می‌کند که بر تختی بی‌نهایت بزرگ و باشکوه وزیرین تکیه زد و او و مردمش آفتاب را خدا پنداشته و عبادت و سجده می‌کنند. سلیمان گفت تو را آزمایش می‌کنم که از دروغ گویان نباشی، اینک نامه مرا که سبائیان را به دعوت خدای یکتا دعوت می‌کند به برو بر بلقیس فرود آور - کناری پنهان شو و دریاب تا چه می‌گویند. هدهد چنین کرد و نامه سلیمان را در انجمن بلقیس و بزرگان افکند. بلقیس نامه را خواند و چون از مضمون آن آگاهی یافت خطاب به بزرگان گفت: ای بزرگان نامه‌ی گرامی به من افکنده‌اند، از جانب سلیمان است و به نام خدای رحمان رحیم است. - اینک با شما شور می‌کنم، به گوید رای شما چیست؟ سرداران که گویا مایل به مقاومت و جنگ بودند گفتند ما جنگاوری هستیم آماده کارزار، اما هر چه تو گویی آن کنیم. بلقیس از روی حزم و تدبیر گفت چون پادشاهان کشوری را تسخیر کنند، آنجا را ویران کرده مردمش را خوار و ذلیل گردانند، پس اینک ما رسولانی با تحف و هدایا نزد سلیمان می‌فرستیم تا از چگونگی وقایع آگاهی پیدا کنیم.

پیش از آنکه رسولان با هدایا بازرسند، هدهد از اخبار رویداده سلیمان را آگاه ساخت. چون قاصدان با هدایا و اموال فراوان در رسیدند سلیمان آن همه ثروت را رد کرده و گفت من از این مال و اموال بی‌نیازم، چون خداوند گنجهای جهان را به من بخشیده است، یا از در طاعت و توحید درآید یا آنکه سپاهیان بر شما فرستم که به ذلت و بندگی‌تان کشانند. چون فرستادگان بازگشتند، سلیمان با زیرکی و فراست دریافت که بلقیس به سوی او برای اعتذار خواهد آمد. گفت آیا کسی هست که پیش از

رسیدن بلقیس تخت زرین و جواهرنشانش را این جا حاضر کند دیوی از جنیان گفت پیش از آنکه از مجلس خویش برخیزی، تخت اورا حاضر می کنم اما در آن میان دانشمندی که از علوم نهان آگاهی داشت گفت به فاصله يك چشم برهم زدن آن تخت را به این جا منتقل خواهم ساخت و تخت حاضر شد. سلیمان دستور داد ناقصری از شیشه در نهایت روشنی به سازند. چون بلقیس بر سلیمان وارد شد و تخت خود را آن چنان آماده و حاضر یافت به تعجب و حیرت اندر شد و دلش به سوی حق و خداوند یکتا گرایید، دعوتش کردند تا به قصر شیشه‌یی داخل شود: چون آن را بدید پنداشت آبی عمیق است و ساقهای خویش عریان کرد، سلیمان گفت: این ساختی صاف از شیشه است، بلقیس گفت: من به خویش ستم کرده‌ام اینک چون سلیمان مطیع پروردگار جهانیان می شوم.

داستان یوسف و زلیخا در ادبیات قرآنی مقام خاصی دارد. این داستانی است عشقی که حکایت از شهوت افسار گسیخته زنی می کند نسبت به مردی جوان و با تقوا. شاید منظور از درج این داستان و آمدنش در قرآن، نشان دادن استقامت و پایداری و پیروزی پرهیزگاری و تقوا بوده باشد بر ناپاکی و شهوت. شاید به همین جهت بوده است که از داستان یوسف به عنوان «احسن القصص» یاد شده است. تجسم و صحنه پردازی نیرومند و هیجان انگیز است. در این داستان شهوت با تمام قدرت و نیرومندیش، با وسایلی که در اختیار دارد با تقوا که جز خود یار و یاور برایش نیست به مبارزه بر می خیزد. استقامت و فریفته نشدن و همواره خدا و جدان را در نظر آوردن موجب پیروزی تقوا و پناکی و پرهیزگاری می شود و یوسف پس از آن همه رنج و زحمت، به پاداش صداقت و پاکی به سروری و سلطانی کشوری می رسد.

ریشه‌های داستان یوسف و زلیخا را باید در افسانه‌های یونانی و لاتینی جست و جو کرد . اما صورت‌نهایی داستان در تورات آمده و روایاتی اضافی در تلمود Talmud دارد . در قرآن بنا بر اصل فلسفه اسلامی تغییراتی در داستان آمده است. در آخرین آیه سوره یوسف چنین می‌خوانیم: این سخنی نیست که ساخته باشند ، بلکه تصدیق کتابهایی است که پیش از آن بوده و توضیح همه چیز است با هدایتی و رحمتی برای گروهی که ایمان دارند.

چون برادران یوسف را از روی حسد و کینه در چاهی افکندند و رفتند ، کاروانی از راه رسید و در طلب آب دلوی به چاه انداخته و او را بالا کشیدند . غلامی عبرانی یافته بودند و به درهمی چند یوسف را فروختند. قضا را گذار یوسف به خانه عزیز مصر رسید . عزیز نسبت به او کمال محبت را به جا آورده و به تعلیم و تربیت اش همت گمارد. یوسف در خانه وی رشد و نمو کرد و بزرگ شد. جوانی بود در نهایت زیبایی و برومندی . زلیخا زوجه عزیز سخت نسبت به وی مهر پیدا کرد و این محبتی بود گرانبار از شهوت . هر چند خودنمایی کرد و اعمالی انجام داد تا نظر یوسف را به خود برانگیخته و نیروی شهوتش را به جنباند مؤثر واقع نمی‌شد. سرانجام روزی درهای اتاق را محکم به بست و گفت : مال توام ، اینک مرا تصاحب کن . یوسف امتناع نمود و گفت خداوند تو را ربی و استاد من است ، مرا پرورده و عزیز داشته ، چگونه نسبت به او خیانت و غدر کنم، این کارستم - گران است وستم گران از رستگاران نیستند. زلیخا از زیبایی فوق العاده‌ی برخوردار بود و هیجان عشق و شهوت زیبایش را دوچندان نموده بود، تا جایی که یوسف در پرتگاه لغزیدن قرار گرفت ، اما پروردگار حفظش نمود . چون زلیخا اصرار ورزید و خواست به یوسف در آویزد ، یوسف

به سوی در گریخت و زلیخا از عقب پیراهنش را کشید تا شاید نگاهش دارد و پیراهن یوسف از پشت درید . در همین هنگام عزیز وارد شد و زلیخا بهزاری و لابه شکایت کرد که یوسف قصد تجاوز به او را کرده است . یکی از خردمندان به داوری و راهنمایی گفت هر گاه پیراهن یوسف از جلو دریده باشد خطا کار است و مستحق مجازات ، اما اگر از پشت پاره شده باشد ، زلیخا گناهکاری باشد . چون عزیز پیراهن را مشاهده کرد که از پشت دریده است زن را شتمت کرده و از یوسف پوزش طلبید .

داستان در شهر شایع شد که همسر عالی جاه - عزیز مصر گرفتار عشق غلام عبرانی خود شده و با او در آویخته اما غلام عشق و ی را نپذیرفته است این شایعات را به گوش زلیخا رسانیدند و وی ضیافتی از زنان نامدار شهر ترتیب داد و به دست هر يك كاردی که میوه پوست کنند . در چنین حالی دستور داد تا یوسف را وارد کردند . زنان از جمال و زیبایی یوسف حیران و شگفت زده شده و دست های خود را بریدند و گفتند : این بشر نیست ، اما این جز فرشته یی بزرگوار نمی باشد : پس زلیخا ملامت کنان زنان را گفت این همان برده است که عشق مرا به او با سخریه و مضحکه به داستانها آمیخته اید اینك هر گاه کام مرا بر نیاورد ، به زندانش خواهم افکند . یوسف رضا و تسلیم آورد و گفت : پروردگار ازندان برای من خوش تر است تا به چنین گناهی آلوده شوم ، هر گاه مرا از این نیرنگ بدور نداری چه بسا که از جهالت پیشکان شوم .

پس به زندانش افکندند . با او دو غلام دیگر نیز زندانی بودند . چون مدتی گذشت ، شبی آن دو غلام خوابی دیده و با یوسف در میان گذاشتند : یکی شان گفت در رؤیا خویش را دیدم که انگوری می فشارم ، و دیگری

گفت خویش را دیدم که روی سرم نانی می‌برم که مرغان از آن می‌خورند. یوسف به تعبیر و بازگویی خوابشان پرداخت و گفت یکی تان برای ارباب خود شراب می‌برید و شغل ساقی گری خواهید یافت ، اما آن دیگری بر دار خواهد رفت - آنگاه به آن يك که مطابق تعبیر زنده می‌ماند گفت چون رهایی یافتی ، نزد شاه که به ساقی گری مشغول می‌شوی مرا یاد کن. روزی چند نگذشت که یکی از آن دورا بردار بالا کردند و دیگری نجات یافت ، اما از سفارش یوسف غافل ماند .

یوسف هم چنان سالی چند در زندان ماند و در آن گوشه تاریکی به فراموشی سپرده شد . اما در خارج وقایعی رخ داد که وجود یوسف لازم شد . شاه به معبران خواب گفت : به رؤیا هفت گاو فربه دیدم که هفت لاغر آن را همی خوردند ، و هفت خوشه سبز و دیر - گر خشکیده - اینك رؤیای مرا تعبیر کنید . بزرگان گفتند که اینها جز خواب های آشفته نبود مودر خور تعبیر نیستند - اما شاه مصرانه از آنها تعبیر خواب را طلب می‌کرد. یکی از دو یار زندانی یوسف که نجات یافته بود ناگهان یوسف را به یاد آورد که با درستی خواب آنان را تعبیر کرده بود . پس گفت در زندان شخصی است که قادر بر انجام این مهم می‌باشد و دستور دادند تا او را نزد شاه آورند . یوسف گفت : هفت سال بیابی کشت می‌کنید ، هر چه درو کردید آنرا جز اندکی که می‌خورید ، در خوشه گذارید - آنگاه از بی این سال ها هفت سال سخت بیاید که در اثنای آن مردم کومك شوند و نجات یابند .

پس فسون و پیرنگ همسر شاه فاش شد و چون شاه فرمان داد تا زلیخا را آوردند ، زلیخا شهادت داد که یوسف بی گناه می‌باشد . شاه یوسف را مشاور و محرم اسرار خود نموده و کم کم رشته کار را به وی می‌سپرد . اندکی

نمی‌گذرد که صحت تعبیرش آشکار گشته و وقایع بعدی داستان وی با برادران و پدرش یعقوب پیش می‌آید .

داستانی چون قصه یوسف در قرآن نیست ، اما قصصی هستند که در نوع خود ازدیدگاه موضوع بی‌همانندند . بسیاری از این داستانها و یا با احتمالی کلی همه آنها برای اخذ نتیجه‌ی آمده‌اند ، نتیجه‌ی که جز به ترویج توحید و وحدانیت منتهی نمی‌شود . داستان اسکندر از این گونه است ، اما اینجا به عوض مایه غنایی ، مایه حماسی زمینه داستان رامی‌سازد . لیکن هدف تنها توحید و ارزش و منتشر نمودن آن و سابقه کهن‌اش نمی‌باشد ، بلکه : اخلاق و سجایای انسانی ، کردار آدمی ، عفو ، بخشش ، مهربانی ، تقوا ، پارسایی ، پاکی و بسیاری دیگر از صفات ارجمند است که نشان داده می‌شوند . قهرمانان داستانها از استقامت ، صبر ، ثبات و ایستادگی در برابر شدايد و ناملايمات سرمشق می‌توانند واقع شوند . چنانکه ذکر شد با مقایسه داستانهای داوود ، سلیمان ، آدم و مسأله آفرینش ، نوالقرنین ، یوسف ، نوح و مواردی دیگر که در قرآن آمده است با روایات تورات می‌توان منظور از درج و آوردن چنین حکایاتی را در قرآن درك کرد . قصص و روایات افسانه‌ی قرآن همه روشن و با دنبال نمودن هدفی صریح تنظیم شده‌اند . روش گفتار بسیار ساده و بی‌حشو و زواید است . داستانی که شاید حداقل در چند صفحه گنجایش یابد ، به شکلی روشن در چند آیه بیان شده است . تمام این داستانها دارای سابقه و ریشه تاریخی هستند . اختلافهایی که ازدیدگاه شکل ، قالب ، مفهوم ، سنوات و کسان در روایات قرآنی با ماخذ دیگر موجودند ، در همان زمان تدوین و تألیف قرآن نیز وجود داشته‌اند و در قرآن با صراحت به این اختلافات رایج در آن زمان اشاره می‌شود . به همین جهت

چه بسا که نه قرآن، بلکه تمام مراجع و مآخذ کهن از لحاظ تاریخی مورد نقد و انتقاد واقع می‌شوند، اما از دیدگاه مفهوم و اخلاق و منظور انسانی و تصفیه اخلاق بشری و ترغیب‌شان بدسوی نیکی و وارستگی در آنها سخنی نمی‌توان گفت.

۱۰- وفات پیامبر

این بود شمه‌یی از آن ایده ثلوثی کلی که پیامبر برای مردم، به تدریج در طول بیست و سه سال پدید آورد. آیاتی کم و بیش که در مدت این بیست و سه سال گرد آمد، تشکیل کتابی بزرگ را داد به نام قرآن، کتاب مقدس و سرمشق زندگی و قانون نامه مسلمانان. حاصل رنج بیست و سه سال زندگی، اینک قابل مشاهده بود. پیامبر شست و سه سال داشت، جسمش فرسوده و زندگی‌اش به سر منزل ختام می‌رسید. هر چیزی که حدوث یافته و صورت جسم می‌پذیرفت، فانی، تباه شونده و مشمول مرگ می‌شد: و هر کس در این کاینات است نابود شدنی است، مگر پاینده است ذات پروردگار که صاحب جلال و کرامی داشتن است^{۲۶۰}. برانگیخته خداوند نیز مشمول این قانون بود. وی مأموریتش را به انجام رسانیده و قانون عدل و انصاف و مردمی و مروت را جای کزین ظلم و بیداد و نوحش پیشین ساخته بود. چون آیه: **الیوم اکملت لکم دینکم و انعمت علیکم نعمتی را بیان کرد، در واقع اشاره‌یی به این موضوع را در برده رسانید که رسالتش پایان یافته است، محمد مردی بود که رهبانیت و ریاضت را مکروه می‌داشت، اما با این وصف در خور اکامساك می‌کرد. گرد خوشی و کمرانی نمی‌گشت و قناعت پیشگی را می‌ستود. به همین جهت**

قوای جسمانی اش بر اثر بیست و سه سال رنج و زحمت و ناراحتی و مصایب بی شمار فرسوده شده بود . ضعف پیری نیز مزیدی بر علت به شمار می رفت . روایات فراوانی در سلوك و اخلاق و امساك پیامبر نقل شده است . شب ها برپاره گلیمی می خوابید ، لایبی در زیر ولایی را به رومی کشید . شبی از روی مراعات گلیم چهارتایی برایش نهادند ، چون صبح برخاست غمگین بود که شب گذشته زیرم نرم بود و از سحر خیزی بازماندم . چون صبح گاهان خوراکی سیر می خورد ، شامگاه از صرف غذا امتناع می نمود . روزی بر سفره بی نشسته بود که انواعی چند از خوراك بر آن بود ، با ناراحتی روی برگرداند و تا آن طعام ها از سفره برداشتند عودت به حال اولیه نکرد . روزی جامه اش را شسته بودند و هنوز خشك نشده بود که بانگ اذان بلند شد ، اماوی لباسی دیگر نداشت تا بدن خود را به پوشد و برای نماز بیرون رود و صبر کرد تا لباس خشك شود .

روایت می کنند که پیامبر بادست خود ستوران را جو و علف می داد . شتر خود را رسیدگی می کرد . جامه های خود را وصله می کرد و نعلین ها را می دوخت . چون خدمتگاران خسته می شدند آنها را کومك می کرد . برای خرید به بیرون رفته و بی تکلف اشیای خریداری شده را در گوشه عبا حمل می کرد . در سلام به همگان سبقت می جست و دعوت همگان ، به ویژه فقیران و گمنامان را می پذیرفت . انس بن مالك روایت می کند که مدت ده سال تمام در حضور آن حضرت ملازمت داشتم ، باری نشد که عتابی به من کرده و سخنی درشت به گوید . هر بار که خطایی می کردم ، از روی چشم پوشی می گفت : انسان محل نسیان است و چه بسا که سهو می کند . به روی حصیر می خوابید و چنان بود که نقش حصیر بر بدنش

منعکس می گشت . در خوراك بسیار امساك می کرد و همواره از خود بریده و به فقیران كوكم می کرد . شاید بر آن بود تا همگان را به این روش ترغیب کند و راه و رسم زندگی را بیاموزد که آدمی تنها برای خود و آسایش خویش زندگی نمی کند .

در روزهای پایان زندگی و ماههای پسین ، از در گذشتگان و یاران از دست رفته بسیار یاد می کرد . کهکاه به گورستان رفته و به یاد یاران به اندیشه فرو می رفت . در این ایام آخرین همواره به ارزش قرآن اشاره می کرد که: پس از من قرآن راهنمای شماست ، به شرك و كفر خوی مکنید ، مگذارید اتحاد و اتفاق تان به نفاق و پراکندگی بدل شود . آن چه را که به وسیله آیات قرآنی بیان داشته بود ، به کرات برای مردم تکرار می کرد . احساس می کرد که هنگام ترك زندگی است . پس روزی اصحاب را دعوت کرد و گفت روزهای جدایی و فراق زود است که فرارسند ، اينك شمارا می گویم که چون مردم ، از خاندانم آنکه به من نزديك تر است مرا غسل دهد و تکفین نماید . آنگاه کنار گورم همگان دسته دسته نماز کنید ، از گریه و ندبه خودداری کرده و در عوض راهم را ادامه دهید .

ایام رنجوری سرانجام فرارسید و پیامبر بستری شد . عارضه سردرد با تب توأم بود . درد گاه شدت می کرد و گاه افاقه حاصل می شد ، اما با این وصف محمد به هیچ وجه از انجام وظایف غافل نمی ماند . چند روز پیش از وفات ، مشرکان در «موتة» به سرکشی و اغتشاش پرداخته بودند و پیامبر اسامه پسر زید را که بیش از بیست سال نداشت با سه هزار سپاهی برای قلع و قمع کفار گسیل داشت . این انتخاب در حالیکه سردارانی بزرگ و خدمت کرده و شجاع وجود داشتند سرو صدا برپا کرده و گفت و گویی

را موجب شد که اسامه به انتخاب در امامت برگزیده شده است . چون این شایعات به گوشش رسید با حال نزار و خسته به مسجد و منبر رفته و مردم را موعظه کرد که از این پندارهای باطل دست بردارند . لیاقت و کارآمدی وابسته به سن و سال نیست ، جوانان مستعد و شجاع نیز باید فرصتی از برای ابراز لیاقت و پرورش نیرو و شخصیت داشته باشند و هدف این انتخاب جز این نبوده است .

رتجوری و بیماری پیامبر در روزهای واپسین چنان شدت یافت که نتوانست در مسجد برای اقامه نماز حاضر شود . در روز پیش از وفات ، ابوبکر به جای پیامبر در مسجد اقامه نماز کرد . مردم پریشان شده و از مرگ قریب الوقوع پیشوایشان هراسان بودند . پس به هر ترتیبی که بود به مسجد رفت و به سخن گفتن پرداخت که آیا تمام انبیای پیشین نمردند و تمامشان فانی نشدند ، اینك چه شده که از مرگ من هراسان و پریشان شده اید . من نیز چون همگان از این جهان خواهم رفت ، هیچ کسی در این جهان پاینده نیست ، من به خدا خواهم پیوست و شماروزی نیز این چنین می شوید ، متحد باشید و با اتفاق برادرانه زندگی کنید .

آیا در آن ایام چه وقایعی رخ می داد ، مردم چگونه فکر می کردند . گروهی دلمرده و غمگین بودند ، دسته یی بی تفاوت و جمعی در سر افکار اهریمنی می پرداختند تا از رسالتی ساده و انسانی ، دستگاهی جبارانه برپا کنند . اما پیامبر در واپسین روزها به اندیشه وظایف خود و برپاداشت کردار انسانیش بود . روزی به مسجد رفت . چون نماز تمام شد بر منبر ندا کرد ای مردم مرگ به من بیش از آنچه تصور شود نزدیک است ، هرگاه حقی از هر يك از شما به وسیله من زایل شده و یا جرمی و جوری

به شما رسیده قصاص کنید . مردی برخاسته گفت من سه درهم طلبدارم و به وی پرداخته شد . مردی گفت از مال غنیمت چند درهمی نزد من مانده است ، ستانده شد و به بیت المال ریخته گشت . مردی گفت ای پیامبر روزی در سفر چون قصد کردی تازیانه بر شتر زنی بر من فرود آمد و در آن هنگام بدتم برهنه بود . رسول پیراهن را از بدن رنجور بدر کرد و گفت اینک قصاص کن ، اما آن مرد از حق خود در گذشت .

روزی در شدت تب که گروهی از صحابه در خدمت پیامبر و بر بالین وی بودند ، درخواست دوات و قلمی کرد تا چیری بنویسد و گفت سطری چند برای آنکه پس از من گمراه نشوید خواهم نوشت . اما میان حاضران اختلاف پیدا شد که آیا قلم و کاغذ بیاورند یا نه - ظاهراً عمر بن خطاب گفت یا رسول ما قرآن را داریم و برای هدایت ما همین کافی است . عمر گمان می کرد که پیامبر در شدت تب و بیماری به خود نیست و انجام ندادن دستور چندان مهم نمی باشد . اما همین مسأله بعدها موجب اختلافاتی بسیار عمیق و مناقشاتی پردامنه میان مسلمانان را فراهم آورد . جمعی معتقد بودند که پیامبر می خواست علی بن ابی طالب را به امامت و جانشینی برگزیند و بر آن بود تا برای جلوگیری از مناقشات و اختلافات بعدی این موضوع را بنویسد تا رسمیت یابد و اینان به شیعیان و فرقه شیعه موسوم شدند . اما گروهی نیز چون عمر اندیشیده و این فکر را نکردند و فرقه سنی هم اینان بودند .

سرانجام مرگ فرارسید . عصر هنگام روز بیست و هشتم ماه صفر بود . فاطمه دخترش و عایشه همسرش بر بالین او بودند ، ناگهان متوجه شدند که علایم مرگ پدید شده و نگاه به آسمان متوجه گشت . میان

اصحاب و یاران آشوبی و انقلابی برخاست . عمر با تعصب نمی خواست مرگ پیامبر را باور کند ، با شمشیر آخته بر در مسجد ایستاده می گفت هر کس به گوید رسول رحلت کرده با این شمشیر زبانش و پیکرش را خواهم درید . ابوبکر چون از این وقایع آگاه گشت بر بالین پیامبر رفت و زاری کرد . پس برای آنکه عمر را آرام نماید به مسجد شد و مشاهده کرد عمر با شمشیر آخته کسانی را که به گویند پیامبر در گذشته به مرگ تهدید می کند ، به همین جهت این دو آیه را برای او خواند : تو میرنده هستی [ای محمد] و آنان نیز میرند گانند ، و بگردانیدیم انسانی را پیش از تو جاوید ، پس اگر به میری آیا آنها جاودان خواهند ماند . پس عمر آرام شد و ابوبکر بر منبر بالا رفته و خبر وفات پیامبر را اعلام کرد . از همان گاه نشانه های اختلاف و چند دستگی و سروری جویی پدید آمد و هنوز اندکی از مرگ پیامبر نگذشته بود که تفرقه بنیان اسلام را دیگر کون ساخت و آن را از هدف اصلی و اساسی اش دور ساخت .

۱۱ - پس از پیامبر

چنان که گذشت فوت پیغمبر و وفات ناگهانی او بهتی میان مردم پدید آورد و پریشان احوالشان ساخت . چون پیامبر برای مسأله جانشینی اقدامی نکرده بود و یا بر آن بود که به زعم شیعیان علی بن ابی طالب را به عنوان جانشینی برگزیند ، اما وی را مانع شده بودند ، به همین جهت در این باره میان مسلمانان نفاق و چند دستگی ایجاد شد . عده یی کثیر از مهاجران و انصار بر آن بودند که جانشین پیامبر باید از میان اصحاب مردم انتخاب

شود - اما گروهی نیز طرفدار توارث بودند و می گفتند پس از پیامبر بایستی از اعقاب او جانشین تعیین شود و هیچ کسی چون علی شایستگی جانشینی را ندارد . سرانجام صحابه با قدرت و محبوبیتی که داشتند موفق شدند تسکینی موقتی با انتخاب ابوبکر ایجاد کنند . ابوبکر مقلب به «صدیق» پدر عایشه زوجه پیغمبر بود . دوره خلافت اش دو سال به طول انجامید و هر چند کارهای مهمی انجام نداد ، لیکن راه را برای خلافت خلیفه بعدی هموار ساخت . از کارهای مهمش جمع آوری قرآن و تدوین و تنظیم آن بود . آنگاه به کار برخی کسان از امرای عرب که گردنکشی و نافرمانی آغاز کرده بودند پرداخت و سرکوبشان کرد . کارهای نظامی و جهان خوارگی اسلامی از زمان این خلیفه شروع می شود . سه لشکر فراهم کرد که جمعاً ده هزار سپاهی می شدند ، اما به مرور زمان این عدد هم چنان افزایش یافت . مطابق وصیت و بانقشه او به خاك شام حمله کرد ، اما با مرگش این اقدام ناتمام ماند .

دومین خلیفه عمر بن خطاب از اصحاب بود که مدت ده سال از ۶۳۴-۶۴۴ میلادی خلافت کرد . دختر عمر به نام حفصه نیز یکی از زوجه های پیغمبر بود . دوران فتوحات اسلامی از زمان این خلیفه شروع می شود . سپاهیان اسلام به سرداری خالد بن ولید فتوحات بسیاری کردند و از جمله روم «قسطنطنیه» و ایران را فتح کردند . این فتوحات فراوان و گشودن کشورهای بزرگ و متمدن سبب شد که مقادیری فراوان از زر و سیم به بیت المال مسلمانان سرازیر شود و وسیله بسط و توسعه امپراتوری را فراهم آورد . عمر مردی بود بسیار متعصب ، درست کار و قانع که به سادگی زندگی می کرد . در حد مقدور می کوشید تا سوء استفاده از بیت المال

نشود و در این افرسخت گیری فراوانی مبذول می داشت ، اما در عین قدرت در سال ۶۴۴ میلادی به ضرب خنجر مردی ایرانی به نام ابولؤلؤ از اهالی نهاوند کشته شد . اوج مغنوی اسلام با کشته شدن وی متوقف ماند و پس از او از مغنویات به مادیات توجه شد و اسلام با سرعت از هدف اصلی خود که اخوت ، برادری و برابری و زندگی ساده و دوری از لُهو و لعب و خوشگذرانی و جق کشی و ظلم بود ، دوری گرفت .

عثمان بن عفان که پس از عمر بن خطاب به خلافت رسید ، هر چند مدت درازی در امر خلافت ابقا شد ، یعنی چهارده سال از ۶۴۴ تا ۶۵۸ میلادی - اما با این وصف مردی ضعیف و بی تدبیر بود . عثمان از صحابه کبار و داماد پیغمبر به شمار می رفت . در زمان وی سوء استفاده از بیت المال به نفع اقوام و نزدیکانش آنقدر انجام گرفت و وی نیز به آن اندازه سستی و ضعف نشان داد که سرانجام خشم عده یی برانگیخته گشته و کشته شد . پس از قتل عثمان ، بزرگ ترین و شجاع ترین مردان اسلام ، یعنی علی بن ابی طالب به خلافت انتخاب شد . پس از مرگ پیامبر کسانی از بزرگان یاران پیامبر با علی بیعت کردند ، چون ابوسفیان ، ابن عباس ، طلحه و زبیر ، عتبه بن ابی لهب ، مقداد بن عمر ، سلمان فارسی ، ابوذر غفاری ، عمار یاسر ، براء بن عازب ، ابی کعب و خاندان بنی هاشم . اما علی در مقابل اجماع مسلمانان و انتخاب ابوبکر و عمر و پس از آن عثمان ساکت ماند . شاید به این می اندیشید که هر نوع مقاومت و جنگی منجر به اختلافاتی بیشتر و نشستی فراوان تر گردد و از سویی دیگر نمی خواست رأی غالب مسلمانان را نادیده انگارد . علی نزدیک ترین فردی بود که با پیغمبر و وابطی نزدیک داشت . از اولین ایمان آوران محسوب می شد ، در جنگ های مسلمانان

با کفار و زنه‌یی به‌شمار می‌رفت که به‌هیچ‌وجه وجودش را نمی‌توانستند نادیده
انگارند. پس‌رم پیامبر و دامادش محسوب می‌شد و از فاطمه، دختر پیامبر
دو پسر به‌نام حسن و حسین داشت. بارها جان پیامبر را با از خود گذشتگی
نجات بخشیده بود. شجاعت، پرهیزکاری و پارسایی‌اش همه‌جا ضرب‌المثل
بود. با فساد، ارتشاء، کج‌روی و ضعف و سوء استفاده سخت مبارزه می‌کرد
و به‌همین جهت پس از عثمان چون به خلافت انتخاب شد، کسانی نالایق را که
عثمان در رأس امور گذاشته بود، از مقام‌شان منقصل ساخت. مناصب و مشاغل
همه در تیول عده‌یی نالایق و مفسده‌جو از اقوام عثمان قرار داشت و همین
کسان از نخستین مخالفان و مدعیان وی شدند. این گونه شدت عمل و مبارزه
با ظلم و ستم و اصلاح امور، موجب مخالفت بنی‌امیه به‌سر پرستی
مروان بن حکم گشت.

یکی از مردان قسی و عیاش و نالایق در این زمان معاویه بود که بر
شام حکومت می‌کرد و علی وی را از آن شغل برکنار داشت. اما معاویه
زیر بار نرفت و علم طغیان و نافرمانی برافراشت. پس شام مرکز توطئه‌گران
و مخالفان شد. طلحه و زبیر از نخستین کسانی محسوب می‌شدند که با علی
بیعت کردند و در سر رؤیای حکومت بصره و کوفه را می‌پروردند. چون
مدتی گذشت و این شغل بدانان رجوع نگشت، پنهانی به‌مکه گریختند و
گفتند بیعت ما با علی از روی ترس بود. عایشه دختر ابوبکر و زوجه پیامبر
نیز از معاندان سرسخت علی به‌شمار می‌رفت، چون خلافت را برای طلحه
می‌خواست و هم‌چنین در زمان پیامبر، محمد را بدترک عایشه تحریص می‌نمود.
نعمان بن بشیر نیز از مخالفان، پیراهن خون‌آلوده عثمان را آلت برانگیختن
مردم بر علیه علی قرار داده بود و به‌شام نزد معاویه رفت. به‌هر حال با خلافت

علی بن ابی طالب مقام و منابع بهره کشی همه سودجویان به خطر افتاد و از همین روی متفق شده و به ریاست معاویه بن ابی سفیان در شام به مخالفت علی با علی پرداختند. علی محل خلافت را از مدینه به شهر کوفه منتقل ساخت و پس از فراهم آوردن سپاهی برای سرکوبی و عزل معاویه به سوی شام حرکت کرد. لیکن علی مناسب چنان دید تا نخست دفع شرطحه و زیر را که به یاری عایشه سپاهی در بصره فراهم نموده بودند به کند. پس به جانب بصره شتافت و در جنگی که واقع گشت طلحه و زبیر کشته شده و عایشه اسیر و به مدینه فرستاده شد. عایشه شخصاً در حالی که سوار بر شتری بود در جنگ شرکت داشت و از این رو جنگ بصره به جنگ جمل مشهور شد.

علی بر آن بود تا جنگ حادث نشود، پس یکی نزد معاویه فرستاد و دعوتش کرد تا از در اطاعت در آید. معاویه قبول نکرد و علی را به جنگ طلبید. تا آن زمان همه نقاط اسلامی اطاعت کرده و با امیر المؤمنین اطاعت کرده بودند و تنها شام باقی بود. در محلی به نام صفین سپاهیان دو طرف به جنگ پرداختند و این نبرد مدت چهار روز بدون نتیجه ای با تلفات فراوان ادامه یافت. سرانجام علی برای معاویه پیام داد تا نتیجه جنگ با نبرد تن به تن آن دو قاطعیت یابد. اما معاویه را ترس فرا گرفت و چون حمله واپسین سپاهیان علی را شکست نهایی خود می پنداشت به نیرنگی متوسل شد و فرمان داد تا پاره های قرآن را بر سر نیزه کرده و سپاهیان مخالف را به نام قرآن به سوی خود دعوت کنند. پیروان متعصب و ظاهر بین علی بن ابی طالب چون چنین دیدند دست از جنگ باز داشتند و میان شان اختلاف بروز کرد و علی ناچار جنگ را ترك گفته قرار شد دو حکم از طرفین انتخاب شده و رأی نهایی را صادر نمایند. اهالی شام عمرو عاص را که در زیر کی شهره بود انتخاب

کردند و مردم کوفه ابوموسا اشعری را که مردی ساده و بی‌غش محسوب می‌شد. نتیجه‌رأی این دو آن بود که هیچ یک از معاویه و علی شایسته خلافت نیستند. چون ابوموسا باز گشت عزل علی را طالب شد، اما عمرو عاص برخلاف وعده و رأی خود در شام معاویه را ابقا نمود. پیروان علی که از مکر عمرو عاص باخبر شدند رأی حکمین را برهم زده و به روش منازعه پیشین پرداختند و در این هنگام عده‌بی از سپاهیان علی که از رضایت‌اش به حکمیت ناراضی بودند از بیعت خارج شده و در نهر روان «بین النهرین» سپاهی بزرگ را تشکیل دادند. علی به جنگ‌شان شتافت و در نبردی سخت شکستی فاحش بر آنان وارد کرده و بسیاری‌شان را کشت. اما عده‌بی از آنان فراری شده و در نقاط مختلف اسلامی پراکنده شدند و تا چند قرن اولیه اسلام باقی بودند. اما صدمه و لطمه‌یی که به اسلام وارد آوردند بزرگ‌تر از آن است که تصور شود، چون دشمنی‌شان با علی بن ابی طالب سبب شد که توطئه‌یی برای قتلش فراهم آوردند و شخصی به نام ابن ملجم وی را هنگامی که مشغول عبادت بود، به ضرب شمشیر زهر آگین از پای درآورد.

در آن هنگام علی در کار تدارك مقدماتی بود تا غائله معاویه را برهم زند، اما اجل مهلتش نداد و خلافت پس از او به دست بنی‌امیه افتاد و معاویه خود را رسماً خلیفه مسلمین اعلام کرد. دیگر از خلافت و سادگی اولیه اسلام نشانی برجای نماند و به جای آن دستگاه سلطنت برپا شد. پایتخت امویان دمشق بود و تا سال ۷۵۰ میلادی بر تمام خطه اسلامی حکومت می‌کردند و از این سال به بعد طایفه بنی‌عباس که از بنی‌اعمام پیغمبر بودند، بر آنها غلبه یافته و خلافت عباسیان شروع گشت. پس از دوران خلفا تاریخ جز جنگ‌ها، منازعات و اختلافاتی فراوان در زمینه قدرت و فکر چیزی نیست.

فهرست عمومی کتاب

بخش اول - آیین زرتشت - ۱۷۰-۸

۸-۱۵	۱- حوادث پیش از تولد
۱۵-۲۲	۲- از زایش تا برانگیخته شدن
۲۲-۲۶	۳- از برانگیخته شدن تا مرگ
۲۶-۲۳	۴- پیروان و خاندان
۳۳-۴۴	۵- زرتشت و سیرت مخالفان
۴۴-۶۰	۶- سیمای پیامبر در آیین سرودها
۶۰-۷۱	۷- اصلاحات اجتماعی
۷۱-۸۱	۸- اصول پاداش در این جهان و آن جهان
۸۱-۸۷	۹- یگنا پرستی
۸۷-۹۱	۱۰- یگانگی باد و آتش
۹۱-۱۰۰	۱۱- امشاسپندان - عناصر خیر و شر
۱۰۰-۱۱۸	۱۲- غنا و حماقت ایزدان - یشتها
۱۱۸-۱۲۹	۱۳- فروهر - سرگذشت روح و روان
۱۲۹-۱۳۵	۱۴- روحانیان - اعمال مذهبی
۱۳۵-۱۴۴	۱۵- اوستا
۱۴۴-۱۵۴	۱۶- زن در عصر اوستا
۱۵۴-۱۶۳	۱۷- اساطیر و روایات افسانه‌ای
۱۶۳-۱۷۰	۱۸- میراث ما از ادبیات پهلوی

بخش دوم - آیین بودا - ۳۱۰-۱۷۰

۱۷۳-۱۷۷	۱- بودا و آفتاب
۱۷۷-۱۸۳	۲- طایفه ساکیاها
۱۸۳-۱۸۷	۳- سبیده دم زندگی
۱۸۷-۱۹۵	۴- شکوه‌های تلخ زندگی در جوانی می‌شکفتند
۱۹۵-۲۰۴	۵- انقلاب فکری و نرک یارودیار
۲۰۴-۲۰۹	۶- هفت سال ریاضت
۲۰۹-۲۱۴	۷- مقام بودایی - وصول به معرفت
۲۱۴-۲۲۲	۸- مارا - شیطان و وسوسه گر
۲۲۲-۲۳۳	۹- موعظه اندر بنارس
۲۳۳-۲۳۹	۱۰- اصول بودایی
۲۳۹-۲۵۰	۱۱- نوایمانان و انتشار آیین
۲۵۰-۲۶۱	۱۲- تشکیلات و آداب در جامعه راهبان
۲۶۱-۲۶۹	۱۳- سازمان راهبگان

۲۶۹-۲۸۳	۱۴- اخلاق بودایی وداستانها
۲۸۳-۲۶۲	۱۵- فضیلت و اخلاق
۲۹۲-۲۹۹	۱۶- بودیسم پس از بودا
۲۹۹-۳۱۰	۱۷- شامگاه زندگی

بخش سوم - آیین یهود ۳۱۰-۴۵۰

۲۱۲-۲۱۸	۱- سرزمین فلسطین
۲۱۸-۲۲۲	۳- فلسطینی ها
۲۲۲-۲۲۹	۳- عبرانیها - رستاخیز ابراهیم
۲۲۹-۲۳۴	۴- بنی اسرائیل در مصر
۲۳۴-۲۴۹	۵- زندگی موسی
۲۴۹-۲۶۱	۶- بنی اسرائیل در کنعان - از یوشع تا داوود
۲۶۱-۲۷۵	۷- داوود و مزامیر
۲۷۵-۲۸۲	۸- سلیمان و عصر طلایی
۲۸۲-۴۰۱	۹- نورو ظلمت در فلسفه قومی کهن
۴۰۱-۴۰۶	۱۰- سرانجام دردناک بنی اسرائیل
۴۰۶-۴۱۰	۱۱- ولادت تورات
۴۱۰-۴۱۶	۱۲- ده فرمان - قوانین
۴۱۶-۴۲۳	۱۳- یهوه خدای بنی اسرائیل
۴۲۳-۴۳۵	۱۴- انبیای بنی اسرائیل و تعالیمشان
۴۳۵-۴۴۵	۱۵- داستان و کمیل در پیمان کهن
۴۴۵-۴۵۰	۱۶- فرق یهود

بخش چهارم - آیین مسیح ۴۵۲ - ۵۵۸

۴۵۳-۴۵۸	۱- یهودیان پیش از عیسا
۴۵۸-۴۶۴	۲- در انتظار موعود
۴۶۴-۴۷۰	۳- نقادی در تاریخی بودن وجود عیسا
۴۷۰-۴۷۹	۴- عیسا پیش از رسالت
۴۷۹-۴۸۳	۵- یحیای تعمید دهنده
۴۸۳-۴۹۷	۶- آغاز رسالت
۴۹۷-۵۰۰	۷- انجیل
۵۰۰-۵۱۸	۸- عیسا در انجیل
۵۱۸-۵۳۷	۹- عیسا ی مصلوب
۵۳۷-۵۴۵	۱۰- بشارت رسولان
۵۴۵-۵۵۵	۱۱- مسیحیت پس از مسیح
۵۵۵-۵۵۸	۱۲- شعایر

آیین اسلام ۶۶۱-۵۶۰

۵۶۰-۵۷۱	۱- زندگی پیامبر
۵۷۱-۵۸۴	۲- قرآن
۵۸۴-۵۹۴	۳- سه اصل اساسی - الف : توحید ، نبوت
۵۹۴-۶۰۳	۴- معاد - ب : بهشت و دوزخ
۶۰۳-۶۱۲	۵- ماوراءالطبیعه
۶۱۲-۶۲۰	۶- عبادات
۶۲۰-۶۳۲	۷- نظام اجتماعی
۶۳۲-۶۴۱	۸- اخلاق
۶۴۱-۶۵۱	۹- ادبیات و افسانه‌ها
۶۵۱-۶۵۶	۱۰- وفات پیامبر
۶۵۶-۶۶۱	۱۱- پس از پیامبر

کتاب نامه

DICTIONNAIRE ENCYCLOPEDIQUE QILLET-1985
DICTIONNAIRE GÉNÉRAL DE BIOGRAPHIE (LAROUSS
HISTORI)
DICTIONNAIRE UNIVERSSEL LAROUSSE - 1946
ENCYCLOPEDIA BRITANICA -1960
ENCYCLOPEDIA DE L' ISLAM

CUMONT .M .FRANZ : Textes et Monuments Figurés
relatifs aus Mystèresde Mithra 2 Vols Bruxells
1864 - 1900

DARMESTER, JAMES : Le Zand Avesta . 3 Vols .
Paris 1961

DARMESTER, J : Ormazd et Ahriman , Paris 1887

HARLEZ, C . DE : Origines du Zoroastrisme , Paris
1883

JAKSON WILLIAMS : Zoroastrian Studies . New York
1928

ZAEHNER. R. C : The Dawn and Twilight of Zoroast-
rianism London . 1961

DASTUR DARAB PESHOTAN SANJANA : The Collected
Works . Bombay 1932

COOMARASWAMY : Hinduisme and Buddhism. New York
1943

COOMARASWAMY AND I . B . CORNER : Presenting
Gautama The Buddha London 1948

ELIOT , SIR CHARLES : Hinduism and Buddhism

THOMAS . E . J : Life of Buddha

DAVIDS RHIS : Dialogues of the Buddha

MORET . A : Histoire de L'orient . 2 Vol . (Collection
Histoire Général) Paris 1930

PIREMME : Civilisation Antique. Paris 1951

RICCIOTTI . G : Histoire d' Israël . 2 Vol. Paris-1951
 PETRIE. SIR .W. Flindres : Egypt and Israel
 GRAETZ . H : Popular History of the Jews
 REINACH : A History of Christianity. Now York 1922
 RENAN , E : Lectures on the Influence of Rome on
 Christianity , London 1884
 GOGUEL , M : Life of Jesus . New York 1933

ابوالمعالی۔ محمدالحسینی العلوی : بیان الادیان - با تصحیح و تکمیل
 مباحث . هاشم رضی - تهران ۱۳۴۲
 جواد علی : تاریخ العرب قبل الاسلام - ۵ جلد - بغداد ۱۹۵۶-۱۹۵۰
 نهج الفصاحه ، ترجمه ابوالقاسم پاینده - تهران ۱۳۳۷
 قرآن ، ترجمه و مقدمه : ابوالقاسم پاینده - تهران - چاپ دوم ۱۳۳۷
 تفصیل الآیات القرآن الحکیم - به اهتمام کیکاووس منور - تهران ۱۳۳۴
 قصص قرآن - تألیف : صدر بلاغی - چاپ چهارم - تهران ۱۳۴۱
 قصص القرآن - تألیف : احمد جادالمولی و... چاپ مصر
 اعلام قرآن - تألیف : دکتر محمد خزائی - تهران ۱۳۴۱
 تاریخ تحلیلی ادیان ومذاهب - تألیف : هاشم رضی - جلد دوم و سوم
 تهران ۱۳۴۲-۳
 قاموس کتاب مقدس - ترجمه و تألیف : مسترهاکس - بیروت ۱۹۲۸
 میلادی
 کتاب مقدس - چاپ لندن ۱۹۵۴ میلادی
 تفسیر کبیر - تألیف : امام محمد فخر رازی متوفای سال ۶۶۰ هجری
 سراکبره او پانیشاده ترجمه محمد داراشکوه - به اهتمام دکتر تاراچند و
 سید محمد رضا جلالی نائینی - تهران ۱۳۴۰
 ایران نامه : محمد علی شوشتری - تهران ۱۳۲۱
 گفتاری درباره دینکرد : محمد جواد مشکور - تهران ۱۳۲۵
 یسنا - تفسیر و تألیف پورداوود - دو جلد - تهران ۱۳۴۰-۱۳۳۷
 خرده اوستا - پورداوود - بمبئی ۱۳۴۴ قمری
 گاتها - تفسیر و تألیف پورداوود - بمبئی ۱۹۲۷

یشتها - تفسیر و تألیف پورداوود - دو جلد - بمبئی ۱۹۲۷-۱۹۳۱
 دساتیر آسمانی - چاپ سال ۱۸۸۸ میلادی
 شارستان «چهارچمن» به اهتمام موبد بهرام بیژن - بمبئی ۱۳۲۷ قمری
 عصر اوستا - سن جانا - ترجمه مجید رضی . تهران ۱۳۴۳
 دین قدیم ایرانی - تألیف هاشم رضی - تهران ۱۳۴۳
 تاریخ تمدن: ویل دورانت - جلد های اول - دوم و نهم - تهران ۱۳۳۷-۱۳۴۱
 سرگذشت دینهای بزرگ - تألیف : جوزف کثر - ترجمه ایرج
 پزشک نیا - تهران ۱۳۴۰
 فروغ خاور - تألیف : هرمان الدن برگ - ترجمه بدرالدین کنایی -
 اصفهان ۳۲-۱۳۳۰
 تاریخ کلیسای قدیم - تألیف : و . م . میلر - ترجمه علی نخستین -
 ۱۹۳۱ میلادی
 تاریخ یهود ایران - تألیف : دکتر حبیب لوی - جلد اول، تهران ۱۳۳۴

